

294599630 101 Københavns kommune

st

RHB

KØBENHAVNS
RÅDHUSBIBLIOTEK

sc

09.46305

46

ex. 3

HISTORISK, TOPOGRAFISK TIDSSKRIFT.

UDGIVET OG REDIGERET AF F. ZACHARIAE, KULTORVET 16, KØBENHAVN.

E. JESPERSENS FORLAG, KØBENHAVN

SUPPLEMENT

NR. 2

INDHOLD:

BILLEDER:

»Bombebøssen«	Side 261—272
Brødrene Petersens Jomfrukloster	- 274—279
»Blasen«, Hj. af Gl. Torv og Nørregade	- 280—281
Amaliegade Nr. 15 og 17	- 282—284
Ny Carlsberg Glyptotek	- 285—336
Tøjhuskomplekset	- 337—412
Det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet	- 413—436
Centraladministrationen	- 437—527

KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER
~~HOVEDBIBLIOTEKET~~

X₅ 09905

797

Suppl. 2

ex. 23

Sømandsstiftelsen Bombebøssen*).

Af Kommandør T. A. Topsøe-Jensen.

Det var strenge Tider for den danske Sømand under og efter den lange sørgelige Krig 1807—14. Det gik endda an for Sømanden saa længe Krigen varede, naar han var saa heldig at slippe for at komme i engelsk Fangenskab, hvor saa mange danske Sømandimange Aar led Savn. Men for de andre var der dog Virksomhed, dels paa Briggerne og Kanonbaadene, dels paa Kaperne og Providerings-skibene. Og mangen en spændende og haard Tørn har danske og norske Sømand taget i de Aar i de lange, mørke og kolde Vinternætter. Men saa kom endelig Freden efter næsten 7 Aars Krig, og sørgeligt saa det ud i Landet. Danmark var forarmet og adskilt fra Norge, med hvilket Land det havde hørt sammen i over 400 Aar. Vor prægtige Orlogsflaade havde Englænderne bortført. Handelsflaaden, der ved Krigens Begyndelse bestod af over 3000 Skibe, var svundet ind til mindre end Halvdelen, idet Englænderne i Løbet af Krigen opbragte 1440 og Svenskerne 160 danske Handelsskibe og mange af Providerings-skibene vare strandede, særlig paa Jyllands Vestkyst, eller knuste mod Norges Klipper under Forsøg paa at bringe Korn til Broderfolket. Som Følge heraf var næsten al Handel og Næringsliv standset. Det var derfor vanskeligt, ja næsten umuligt for Sømanden at finde Beskæftigelse. Og særlig vanskeligt var det naturligvis for de mange Sømand, der kom hjem fra Prisonskibene i England, forsultne og forraaede af det lange Fangeliv. Nu drev de rundt i Kjøbenhavn, opholdt Livet paa den kummerligste Maade og søgte naturligvis jævnlig op paa

* Udarbejdet efter Bombebøssens Arkiv og efter Redaktør Boesgaards Minde-skrift i Anledning af Stiftelsens 100 Aars Jubilæum.

Vaterscoutens Kontor for at forhøre om Muligheden af at faa Hyre.

Som Vaterscout i Kjøbenhavn blev paa den Tid ansat en god og varmhjærtet Dannemand, Kommandør Peter Norden Sølling. Han var født i Christianssand i Norge den 13de September 1758. Faderen var Søofficer, og derfor gik Sønnen, som Skik og

Brug var dengang, samme Vej og blev Søkadet i 1771, kun 13 Aar gammel. Som Kadet kom han nu ud at sejle med et af Asiatick Kompagnis store Skibe som Lærling og var i Fart paa Østen i c. 2 Aar, hvorefter han i 1776 blev udnævnt til Sekondløjtnant. Ostindiefarten med al dens Æventyr har aabenbart draget ham, for allerede 2 Aar efter tager han igen Hyre i Asiatick Kompagni, denne Gang som Styrmand, ogsaa denne Gang i 2 Aar. I 1784—85 og 1787—88 er han Overstyrmand i samme Kompagni, og ved sin Hjemkomst blev han forfremmet til Kaptajn løjtnant. For femte Gang drages han mod denne Fart, idet han i Tidsrummet 1790—94 er Skibsfører i Kompagniet for store Kinafarere, først paa Kastellet Dansborg og derefter paa Arveprinds Friderich.

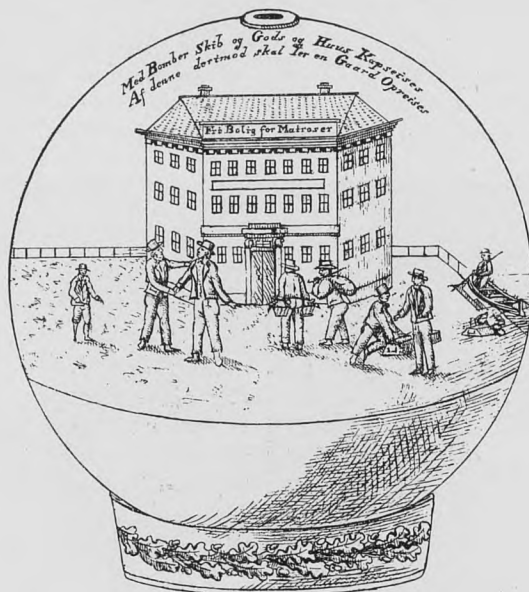

P. N. SÖLLING.
Commandeur i Søe Staten
Ridder af Dannebrog.
 født i Christianssand d. 13 Septbr. 1758

Kiætte Landsmand! Sømand, Fisker, Lods
 Som seer rolig vilden Bølge fraade!
 See den Sølling her hvis sikke Baade
 Tusind Frelste skylde Liv og Gods!

Bombebøssens Stifter og Formand for Direktionen 1819—1827.

Hjemkommen herfra indtog han atter sin Plads i Marinen og gav sig nu i Lag med at studere Baadebyggeri først hjemme og senere i Udlandet. Samtidig deltog han i forskellige Togter, var imidlertid forfremmet til Kaptajn og derefter Kommandør-kaptajn, da han i 1806 blev ansat som Overlods og Indrullerings-chef i Frederikshalds Distrikt. Under denne Virksomhed fik han Glæde af sine Kundskaber som Konstruktor af Baade, idet han i Norge fik indført en af ham konstrueret og meget sødygtig Lodsbaad til Afløsning af de gamle, aabne og mindre sødygtige Baade. Under Krigen førte han Kommandoen over Kystforsvaret paa en Del af Kysten ved Christianiafjord med Station i Arendal, og her viste han sig ogsaa som en myndig

Til Kjøbenhavns Loffardie-Folk!

Det er hoi Tid, at der tænkes paa at hjælpe Jer til Huuslye og Barne naar I ere forlegne for Hyre eller ere blevne gamle og udslidte ved Søen; thi at gaae paa Gaderne om Natterne, eller at ligge paa Sandkisterne, eller at søge Raadstue-Quarteer, det er alt for tungt et Liv for brave Søemænd, og, hos Barterne kan man ingen Barmhjertighed vente eller forlange uden med Daleren i Naven. At afhjælpe denne Plage, er min Hensigt, og derfor skal jeg gjøre mig Umage, men selv maae I efter Eone hjælpe til.

Meningen er derfor med denne Bombe, som I see staae paa Betalingsbordet hos mig paa Laugshuset, at den Søefarende fra Kjøbenhavn engang om 1, 2, 3, 4, 5, 6 Aars Tid, ligesom der kommer Gaver i Bomben til, skal have samlet til en Bolig, hvortil I saa helligen trænge, paa det at naar I komme fra en Reise og ei snar kunde faae Hyre, eller ere forliste, I da kunne søge Quarteer der, indtil I atter kunne komme tilsees, hvorved I saa kunde spare Natte-quarteer, og Hver faae sin Ri plads og Barne, samt varmt Vand til Thee eller Caffe, hvilket vel allene for 8te Dage hos Barterne kunde spare Jer en Udgiwt af 1 Rigsbankdalerspenge. Et Par hundrede forlegne Søemænd, saasom Styrmand, Baadsmænd, Matroser, Sommermænd og Jungmænd, haaber jeg paa denne Maade skulle blive hjulpsne; og en 30 til 50 gamle udslebede svage Søefolk for bestandig. I kunde da der, i et saadant Matros-huus som Søemænd leve sammen og hjælpe hinanden indbyrdes med Raad og Daad, saavel til at faae Siou som Hyre og have et fast Dpholdssted, hvor I paa søemandsvius kunde fordrive Tiden med at skibmande og andet nyttigt Arbeide ved en god Passaring om Jeres fordums Søe-Tourer, og saaledes nyde Godt af de Gaver, som I selv og andre goddædige Mennesker have indskudt i Bombebøssen.

Paa det at Bomben ei skal blive opfyldt med Kobberpenge, saa ønskedes, at hvad I give: giv det i Sølv, Lidt eller Meget. I hellig Forvaring skal det blive, og Ingen skal lettelig løbe af med Bøssen.

Kjøbenhavn, August 1819

"

P. N. Sølling,

Commandeur i Søe-Statens og Kongel. bestalt. Waterschout.

og beslutsom Mand. Kort efter at han havde modtaget denne Kommando, indsendte han til Regeringen et Forslag om at udvide og forbedre Batteriet paa Sandvigen ved Arendal og anlægge og armere et nyt Batteri til Forsvar af Havnen. Da han ikke modtog noget Svar paa sit Forslag, lod han paa eget Ansvar Arbejderne udføre og sendte Regningerne til Regeringen. I 1812 blev han forfremmet til Kommandør og ved Rigernes Adskillelse tog han tilbage til Danmark, hvor han den 30te Juli 1817 blev ansat som Vaterscout. Han kendte fra sin Virksomhed i Orlogsmarinen og i Koffardimarinen, hvor han havde gennemgaaet alle Grader, Sømandens Lod som faa. Derfor smertede det ham dybt at se, hvor sorgeligt det saa ud, særlig for de gamle og ensomme Sømand, og han har sikkert spekuleret paa, hvorledes han bedst kunde hjælpe. Og hos ham var der ikke langt fra Tanke til Handling. Allerede i 1819 havde han sin Plan lagt og den 2den November 1819 kan regnes for Bombebøssens Fødselsdag, idet det denne Dag ved allerhøjeste Resolution af Kong Frederik den Sjette blev tilladt Kommandør af Sø-Etaten samt Vaterscout i Kjøbenhavn Peter Norden Sølling paa hans derom gjorte Andragende at indrette en Bøsse, hvis Bestemmelse skulle være at samle Bidrag for i Tiden at anskaffe et Hus, hvor værdige gamle Søfolk, eller de, som Omstændighederne standse i Farten, kunne finde et Tilflugtsted, indtil de atter kunne komme til Søes eller paa anden Maade sættes i Virksomhed.

Kommandør Sølling tog nu med Iver fat paa Virkeliggørelsen af Planen. Han opstillede en som Sparebøsse indrettet 200 \mathcal{E} 's Bombe paa Skippersnes Laugshus i Kjøbenhavn. Denne Bombebøsse gav Stiftelsen sit Navn. Den staar nu paa Mønstringsbestyrerens Kontor.

Paa den ene Side af Bomben var malet et Hus med Indskrift: Fri Bolig for Matroser og over Huset stod skrevet:

*Med Bomber Skib og Gods og Huus kapseises,
Af denne derimod skal Jer en Gaard opreises.*

En lignende Bøsse blev opstillet paa Indrulleringschefens Kontor i Flensborg og senere en mindre paa St. Thomas og Christiansø.

Samtidig henvendte han sig til Offentligheden om Hjælp til at realisere sin smukke Tanke og særlig til Orlogs- og Koffardimarinen.

Hans Henvendelse til den sidste er særlig karakteristisk for ham og ses gengivet ovenfor.

Han henvendte sig nu atter til Kongen for at faa en Kommission nedsat til at arbejde med Sagen. Resultatet af denne Henvendelse er det herefter følgende Kommissorium af 21de April 1820, af hvilket vi tillige erfarer Navnene paa de Mænd, som Kommandør Sølling havde foreslaaet til den første Bestyrelse.

FREDERIK DEN SJETTE, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg.

Vor Gunst! Eftersom Os Elskelig Peter Norden Sølling, Ridder af Dannebrog, Vor Commandeur og Vaterscout i Vor Kongelige Residents Stad Kjøbenhavn, hvem Vi allernaadigst havde tilladt, at en af ham indrettet Bøsse, hvis Bestemmelse skulle være at samle Bidrag for i Tiden at anskaffe et Hus, hvori værdige gamle Søfolk eller de som Omstændighederne standsede i Farten, kunne finde et Tilflugtsted indtil de atter kunne komme til Søes eller paa anden Maade

sættes i Virksomhed, i Stedet for den paa hans Contoir værende Fattigbøsse, der var mærket Til Bedste for fattige skibbrudne Matroser, for os allerunderdanigst har andraget paa, at der maatte udvælges Mænd som i Forening med ham kunne drage Omsorg for Anvendelsen af de hidtil indkomne og fremdeles forventende Bidrag samt til at bestyre den Stiftelse som ved disse agtes indrettet, saa er efter hans derom allerunderdanigst gjorte Forslag herved Vor allernaadigste Villie og Befaling at I rette Eders Leilighed efter, i Forening med fornævnte Commandeur Sølling at overtage forbemeldte Forretninger.

Hvorefter I Eder allerunderdanigst have at rette. Befalende Eder Gud.

Givet i Vor Kongelige Residents Stad Kiøbenhavn den 21de April 1820.

Under Vor Kongelige Haand og Segl.
FREDERIK R.

Kaas. Cold. Monrad. Ørsted. Berner. Lassen.

Til
Hr. Etatsraad Frederik Christian Smith, Ridder af Dannebrog.

Hr. Commandeur Carl Wilhelm Jessen, Ridder af Dannebrog.

Hr. Over Auditeur, Søs Krigs Procureur og Højeste Rets Advocat Gregorius Schack.

Hr. Skibbygmester Lars Larsen, Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd.

Hr. Grosserer og Nederlandsk Vice Consul F. Duntzfeldt.

Hr. Skibs Capitain H. Duntzfeldt.

Hr. Skibs Capitain C. Ihlen.

Hr. Skibs Capitain A. A. Rauberg.

Hr. Skibs Capitain F. Arboe.

Angaaende at drage Omsorg for Anvendelsen af hvad der indkommer i den af Commandeur Sølling indrettede Bøsse m. m.

Den nydannede Kommission holdt sit første Møde paa Vaterscoutens Kontor den 3die Maj 1820. Nøglen til Bøssen, som hidtil havde været opbevaret i det Danske Cancelli, blev afhentet og Bøssen aabnet. Den indeholdt:

Udi klingende Mynt Rb. Sølv 723 Rdl. 58 Sk.

Udi Papirer og Kaaber 279 Rdl. 30 Sk.

samt et Par Ærme Knapper, som efter Giverens Ønske skulde forblive i Bøssen og forblev der.

Det var jo et smukt Svar paa Kommandør Søllings Henvendelse til Offentligheden, der ogsaa paa andre Steder var bleven vel modtaget.

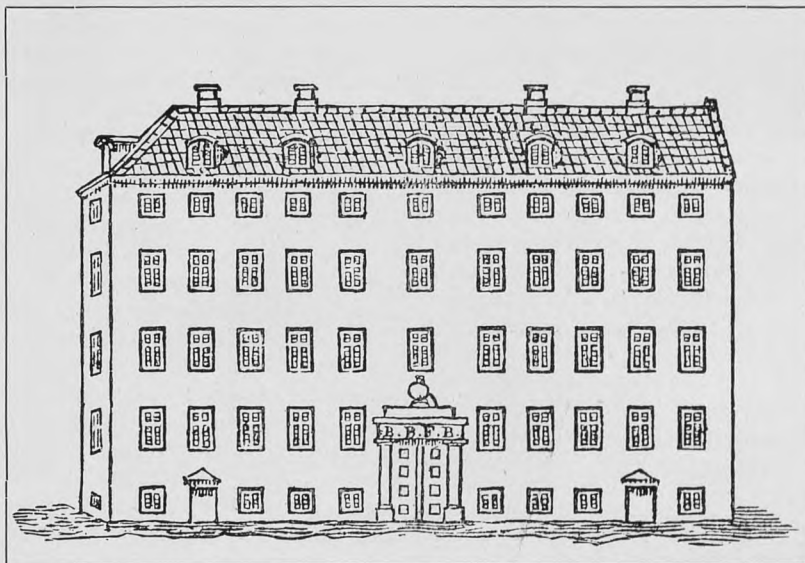
Hans Majestæt Kongen sendte et personligt Bidrag, en stor Del af Sø-officererne tegnede sig for $\frac{1}{2}$ Procent aarlig af deres Gage, c. 400 Rdl. rede Sølv om Aaret. Fra mange Sider strømmede Bidragene trods den pengeknappe

Tid ind. Kommandør Sølling havde mange Venner og Beundrere blandt Kunstnere og Skuespillere, og de hjalp ogsaa til ved Aftenunderholdninger, Koncerter og Declamationer til Gavn for Stiftelsen, og de kvartalvis aflagde Regnskaber vise derfor en jævn Stigning. Stiftelsen blev ogsaa betænkt i Testamenter eller med Gaver. Bøssen blev aabnet hvert Kvartal, og af og til havde Giverne haft Lyst til at ledsage Gaven med et Par Ord, der antyder Anledningen til Gaven. Saaledes finder man den 17de Oktober 1821 en Seddel uden Underskrift, hvori var indpakket 8 Rdl. Seddelen havde følgende Paaskrift: „Af Glæde over det gamle Grækenlands Igenfødselse, skænker en Jyde hermed 8 Rdl. rede Sølv til Bombebøssen.“

Da Kommissionen havde besluttet saa snart som muligt at begynde Virksomheden ved foreløbigt i lejet Lokale at give Husly,

Bomben.

Bombebøssens 1. Bolig 1825—1844, Hjørnet af Skvaldergade og Dybengsgade.

Seng, Lys og Varme til nogle ulykkelige Søfarende, havde Kommandør Sølling gjort sig Umage for at finde et passende Sted. I Kommissionens Møde den 21de Januar 1822 kunde han meddele, at han havde været saa heldig at faa tvende Værelser med Kakkellovn samt Køkken tilleje hos Ankersmedemester Lund paa Wilders Plads for en maanedlig Leje af 8 Rdl. Her blev indrettet Plads for indtil 12 trængende og værdige Søfolk. Møbler, Sengetøj og Inventar fik man foreløbig til Laans fra Søkvæsthuset og efter Forhandling med Direktionen paa Frederiks Hospital blev der stillet to Senge til Bombebøssens Raadighed i Tilfælde af Sygdom hos de af Bombebøssen understøttede Sømænd.

En af Kommissionens Medlemmer, Kaptajn Ihlen, blev ansat som Stiftelsens første Inspektør eller Opsynsmand, som det dengang kaldtes, og udtraadte i den Anledning af Kommissionen.

Da denne midlertidige Oprettelse af Fribolig ikke var i fuld Overensstemmelse med Kommissoret, indsendte Bestyrelsen et Andragende til Kongen om Tilladelse til foreløbig indtil Bygning kunde erhverves aarlig at anvende indtil Halvdelen af Renterne af Bombebøssens Kapital for det før nævnte Formaal.

Den 17de Marts 1822 afholdt Selskabet til Musikens Udbredelse en Koncert i Hofteatret til Fordel for Bombebøssen. Efter at alle Omkostninger var betalt blev der et Overskud, der tilfaldt Bombebøssen, paa 756 Rdl. 42 β Sedler, 44 Rdl. rede Sølv og 4 Stk. hollandske Ducater.

Den 15de Januar 1823 meddelte Justitsraad Langberg, der i 1821 var indtraadt i Direktionen, at der, i Anledning af at det Oekonomiske Velfærds Selskab, hvis Direktør han ogsaa var, var geraadet i Standsning, havde været Samling af Selskabets tilbageværende Medlemmer, hvoraf Pluraliteten havde vedtaget, at Selskabets Kapital, der bestod af 6225 Rdl. i Kongelige Obligationer, skulde tilfalde Bombebøssen. Direktionen for Selskabet havde derpaa skrevet til det Kgl. General Toldkammer og Commerce Collegium, under hvis Bestyrelse Selskabet sorterede, og herfra modtaget Svar, at man ikke havde noget imod, at Selskabets Ejendom tilfaldt Bombebøssen.

I Efteraaret 1823 udvidedes Antallet af Beboere i Friboligen til 18 Sømænd, i hvilken Anledning der yderligere blev lejet 2 Værelser i Ankersmed Lunds Ejendom paa Wilders Plads.

Den 13de Oktober s. A., da Virksomheden begynder at tage Form, fastsætter Direktionen, som den nu er begyndt at kalde sig, Reglement for Direktionen og for Bestyrelsen for Friboligen samt en Forretningsorden.

Der kom yderligere Fart i Indsamlingen, foruden Bøsepengene, Søofficerernes Bidrag og Renterne kom der stadig store og smaa Gaver fra forskellige. Rørende er det at se, at Matros Peder Pedersen i Oktober 1823 indsender 10 Sovereigns i Guld, Studenter indsamlede Penge, fra forskellige Skibe, hvor Filialbøsser var opstillede, kom Bidrag. Den 7de Marts 1824 afholdtes igen en stor Koncert til Fordel for Bombebøssen. Overskudet af Koncerten var 625 Rdl. Til denne havde Oehlenschläger skrevet en Sang „Som Sømands Tak“ til Selskabet, hvoraf skal gengives nogle enkelte Vers:

En Bombe er en hæsli'g Fugl,
Den kan i Luft sig svinge
Som Ørnen fra sit Klippeskjul.
Skønt den har ingen Ving.
Og naar den stiger med sin Glød,
Og naar mod Jord den suser,
Den bringer Saar og Skræk og Død,
Og Heltens Arne knuser.

Men denne her er mere mild,
Den hjælper dem, som trænge,
Den er ej fyldt med Krudt og Ild,
Men kun med Sølv og Penge.
Og naar den brister uden Knald,
Ei græde Børn og Mødre;
Den dræber ingen i sit Fald,
Men kvæger gamle Brødre.

Den som et Æg af Fuglen Rok,
Vel Unger ej udklækker;
Men derimod en Oldingflok
Staar frem af Skallens Sprækker.

Tolv Gubber kun ifjor I saa
Af dette Rok-Æg kommen,
Iaar alt atten for Jer staa,
Som nære sig af Blommen.

Og ser I Huset malet der?
Veed I hvad det vil sige?
Det tyder at den Tid er nær
I Danerkongens Rige,
Da gamle Sømænd faaer en Vraa
I egne varme Stue,
Hvor ingen Bølger ind kan slaa
Og slukke Arnens Lue.

I Foraaret 1824 kunde Bombebøssen tilbagelevere alt det fra Søkvæsthuset laante Gods, da der for Bombebøssens Regning blev anskaffet det fornødne Inventar. I Efteraaret 1824 var Stiftelsens Formue trods Virksomheden paa Wilders Plads steget til 25000 Rdl. og det blev nu vedtaget, at man skulde søge et passende Hus. I November s. A. var Kommandør Sølling saa heldig at finde en Ejendom, der var tilkøbs og var velegnet til Formaalet, nemlig Gaarden Nr. 167 i Øster Kvarter paa Hjørnet af Skvaldergade (den nuværende Nikolajgade) og Dybengsgade. Gaarden var opført i 1798 efter den store Ildebrand 5.—7. Juni 1795 („Før og Nu“, Supplement, Pag. 23). Bygningen*) var en 4 Etages grundmuret Bygning med 11 Fag til Skvaldergaden, 1 Hjørnefag og 3 Fag til Dybengsgade samt et Sidehus. Den blev købt af Kopist Frederich Borthig for 12000 Rdl. rede Sølv og overtaget fra Nytaar 1825. Huset blev istandsat og indrettet til Formaalet. Over den smukke Port med Søjler og Gesims af Bornholmsk Sten anbragtes en Bombe; paa Gesimsen stod: B. B. F. B. (Bombebøssens Fribolig). Efter Istandsættelsen blev den takseret til 19600 Rdl.

I Stueetagen boede Inspektøren og der fandtes et Direktionsværelse.

I Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn for 25de Januar 1825 offentliggøres Bombebøssens Regnskab for 21de Kvartal og Status den 22de Jan. 1825. Af denne sidste fremgaar, at Bombebøssen ejede ialt 1400 Rdl. rede Sølv og 23518 Rbd., heraf er Ejendommen ansat til en Værdi af 13000 Rbd.

Derefter følger et Billede af Huset med følgende Overskrift:

„Maalet er naaet — den gamle trængende Sømænd har nu siden 17de Novbr. f. A. faaet sin egen faste Bolig. Paa Hjørnet af Sqvalder- og Dybengsgade Nr. 167 der staar den — og saaledes ser den ud.“ (Se Billedet Side 263).

„Denne Bombebøssens Fribolig indeholder 32 smaa Værelser, hvori ere 22 Kakkellovne og 8 Kjøkkener; desuden har den 2 beboelige Kjeldere. Directeurerne ere alle enige i, at dette Hus er særdeles tjenligt til sin Bestemmelse, formedelst dets Indretninger, og Beliggenheden midt i Staden, hvor man selv kan oftere see ind til Mændene, lige langt fra disses Sjouerpladser: Nyholms og Christianshavns Værfter, og i det Quarteer af Staden, som fordm kaldtes Skipperboderne, hvor i vore Dage Søfolkene meest vanke og boe, hvor Bygningen altsaa oftere falder dem i Øje og kan glæde deres Sind, og indgyde den unge Sømænd en trøstende Udsigt for hans tilkommende Alderdom. Bygningen staar os i Et og Alt i 13000 Rbd. r. S., som strax ere udbetalte. For det Første lejes Halvdelen af Bygningen bort, indtil man tør udvide sig mere.“

Han fortsætter:

„At den røde Bog, der udgjør 300 Sider, nu er fuldkreven med smaa Gaver, som Sømænd frivilligen have givet, saavel i dette Quartal, som i de foregaaende 5 Aar, — det vidner om, at de i disse slappe Tider for Søfarten have gjort, hvad de formaede. Den sorte Bog over de Vrangvillige, har i samme Tidsrum kun faaet 1½ Side fuldkrevne.“

Hvad de Gamles Underholdning angaaer, saa faar de den ved at arbejde. Sæetaten giver, foruden sit anseelige aarlige Pengebidrag, 12 à 16 af dem Arbejde inde paa Holmene. Ingen er ledig. I Frimaaned kniber det; denne Gang især, da indtil sidste Stund intet var indløbet af Penge eller Fødevarer, naar undtages, at Hr. Ankersmed Lund Juleaften tracterede dem hæderlig; men uventet modtog jeg Juleaften fra Capit. Kristensen,

*) Huset eksisterer endnu og ser ret uforandret ud. Det er ganske vist, efter at B. B. har forladt det, brændt i 1855, men opført i sin gamle Skikkelse. I den smukke Indgangsport er nu indrettet Cigarbutik.

Bombebesemændene.

Som Knos jeg under Danmarks stolte Flag
 Paa Volgen foer til Chinas sjerne Strande,
 Jeg holdt af Løse, tog et dygtig Tag
 Og var ei bange for en braaden Pande;
 Men ærligt var mit unge Søeinandsbryst,
 Og naar det gjaldt om Danmarks gamle Vre,
 Jeg fløi med Glæde til en blodig Dyst
 Og vilde altid først paa Skandsen være!

Jeg var naturligvis i Striden med,
 Da Nelson vilde Dannebrogens kue
 Og hvi som Hvitfeldts raske Drengs stred
 Indtil vor gamle Blokskib styd i Lue.
 Jeg af en engel's Kugle fik en Torn
 Og glemmer Aret som et helligt Minde
 Om den Skjætersdag, da som Landets Børn
 Vi under Kampens Brag vort Blod lod rinde

Jeg gif til Kaps, det var et lystigt Liv,
 Vi mangen Prise snapped fra' vor Fjende,
 Og naar vi kom i Land for Tidensdriv
 Vi leved stor, indtil den havde Ende,
 Saa med et Hurra vi til Aaren goeb
 For atter sig en delig Fugl at tage.
 Vi tog fra Fjenden naar for os det kneb,
 Hurra, Hurra! jo det var Stjerne Dage!

Nu er jeg gammel, svag og hugget op,
 Jeg fan ei meer de salte Volger pleie,
 Ei gaee i Merse eller heien Top,
 Doe Snefe Aar min gamle Nakke bøie;
 Men Danmarks Folk, som end har Søen kjær
 Har hørt den gamle Søllings varme Bønner
 Og Bombebesens Dørre aabnet er
 For Havets brave, alderstegne Søner!

Her sidder jeg nu ganske luunt i Læe,
 Og skal ei for at faae et Sted at være
 Paa Hjørnet gabe som et Hængetræe
 Og see om jeg kan faae en Dragt at bære.
 Jeg rolig, efter mangen haard Drabat,
 Kan vente Døden i min hjære Rede;
 Thi jeg veed vist, en ærlig Kammerat
 Det danske Flag vil over Riffen brede!

Men ei i min Kahyt jeg sidde kan
 Og lægge begge Hænderne i Skjodet,
 Nei, nei, jeg fanger altid noget an
 Hvorved jeg dog kan samle lidt til Brodet.
 En Søemand anseer Arbeid for sin Pligt
 Saa længe han kan sine Næbner røte:
 Hvis Du behøver Maatter eller Sigt
 Jeg af mit Løngværk her den smukt skal gjøre.

Min stille Fryd er nu at tænke paa
 De farer jeg har i min Mandoms døiet,
 De Glæder jeg har nydt, og hvad jeg saae,
 Og Havet, som jeg kjærlig og troe har pleiet
 Saa nymer jeg en gammel Søemandssang,
 Og tænker paa vor Sølling, som har givet
 Det gamle Skrog et Læ mod Sorg og Træne
 Saadan hentrinder stille for mig Livet.

Og hører stundom jeg om en Bedrift,
 Hvorved en dansk Matros har vundet Hæder,
 Den i mit Hjerte staaer med evig Skrift,
 Den er den herligste blandt mine Glæder,
 Da blusser Modet i min gamle Barm,
 Og Laaren ruller ned af mine Kinder,
 Jeg føler Styrke i min matte Arm —
 Da vaagne alle mine hjære Minder!

End signe hvert et Skib som Volgen kjær,
 Og paa hvis Top det danske Banner vaier,
 End signe Fredrik som et Folket kjær,
 Og føre hver en dansk Matros til Seier.
 Han signe Følket, som oplod sin Haand
 Og skænkte gamle Søemand trygge Volig,
 Han styrke mildt i Dødens Stund min Aand,
 At jeg mit Die lukker glad og rolig.

som 2 Gange forhen, ved nogle af sine Venners Understøttelse, har hjulpet paa de Gamle ved Nytaarstid, følgende Skrivelse, med de deri nævnte Levnetsmidler, fra samme Velydere, som ved passende Sparsommelighed have været tilstrækkelige i næsten 3 Uger:

„Jeg har i Aar, ligesom i forrige ved nogle gode Venners Hjelp, sørget for, at de gamle Sømænd i Bombebøssens Fribolig kunde faa en liden Forfriskning i Helligdagene, da de i disse ikke kunne erholde nogen Fortjeneste. Jeg beder derfor Hr. Commandeuren at lade afhente hos mig: 3 Lispd. grønsaltet Flesk, 1 Lispd. Klipfisk, 1 Skeppe Ærter, 1 Skp. Gryn, 1 Sæk Kaal og Urter, 1 Rbdl. til Peber, Salt etc.“ ... Desuden har Hr. Lieut. og Bager Müller givet 10 Rugbrød, Bager Jansen endeel Surbrød,

lige at se dette Maal naaet. Aaret efter blev han syg og den 27de Februar 1827 døde han efter et virksomt Liv. Han har i Bombebøssen sat sig et uforglemmeligt Mindesmærke. Paa hans Gravsten paa Holmens Kirkegaard gives ham følgende Eftermæle:

I Ord og Daad en Hædersmand
En ægte Gran fra Norges Fjælde
Hans Snille og en lys Forstand
Hjalp Helten Livets Sorger fælde
Hans Lodsbaad reddet Liv og Gods
Hans Bombebøsse stolt sig hæver
Han gik fra den og Norges Lods
Hans Støv har Ro, hans Minde lever.

Bombebøssens 2. Bolig, 1844—1861, Brogade Nr. 8.

Hørkræmmer Larsen 1 Lispd. Klipfisk og noget Salt, Brødrene S. circa 10 Pd. Skraatobak, Hr. Brøndum 4 Potter Brændevin.

Vore to Gange ti Gamle ere, ved at være blevne befriede for Kummer, og ved den gode Pleje, de have, uagtet deres høie Alder, alle sunde og raske.

Fama fortæller, at der fra Minervas Sønner igjen er en Gave, i Farvandet, som kommer fra en theologisk Orlogsfærd.“

Vaterscout Kontoret ved Holmens Canal Nr. 256, den 24. Januarii 1825.
P. N. Sølling.

Konferentsraad Constantin Brun, Kommandør Søllings og Bombebøssens trofaste Ven, der alt tidligere havde skænket en betydelig kontant Sum til Stiftelsen, gav nu Udstyr til 3 Værelser, endel Køkkenudstyr og 120 Par Lagener.

Det Maal, Kommandør Sølling havde sat sig, var nu naaet og netop paa de 5 Aar, som han havde ventet. Ingen anden kunde have udført dette Arbejde paa saa kort Tid. Han forstod paa en sjælden frisk og energisk Maade at skaffe Bidrag. Hans Venner, og han havde mange, fik ogsaa Interesse for Bombebøssen, først og fremmest som Følge af deres Hengivenhed og Beundring for Søllings originale, naive og vindende Personlighed. Han oplevede

Kaptajn i Søetaten (senere kar. Kontreadmiral) Magnus Lütken, der havde været Medlem af Direktionen fra 1823, blev nu Formand for Direktionen. Ovenpaa de urolige Aar med Bombebøssens Start fulgte nu en rolig Tid for Stiftelsen, i hvilke den fik Lejlighed til at konsolidere sig. Indtægterne, der bestod af Gaver og Renter af den disponible Kapital samt Leje af en Del af Bygningen, fik en god aarlig Forøgelse ved at det Danske Kancelli paa Direktionens derom indgivne Andragende bestemte, at de ved Forordningen af 19de Juni 1807 befalede Kontrabøger for Sømænd maatte udstedes og sælges af Bombebøssen. Dette Privilegium gav i adskillige Aar Stiftelsen en betydelig Indtægt.

Antallet af Beboere i Stiftelsens Fribolig forøgedes jævnt fra 25 ved Nytaar 1828 til lidt over 50 i 1844.

Det havde altid staaet for Kommandør Sølling som et Maal, der burde arbejdes hen imod, at skaffe Bispisning til Beboerne. Dette tillod Midlerne dog foreløbig ikke. Efter Indflytningen blev der hvert Kvartal, naar Bøssen tømtes, frataget 5 (senere 6, 7 og til sidst 8) Rdl. til et Maaltid, desuden fik Beboerne 1 Julemaaltid, der indtil 1834 var en Gave fra den foran nævnte Major Kristensen i Kjøbenhavn. Senere indførtes et aarligt Festmaaltid paa Indstifterens Fødselsdag.

I Stiftelsens Kælder var indrettet Arbejdsrum for Beboerne. Her arbejdede de gamle Sømænd, som ikke havde lidt Virksomhed andetsteds, med forskellig Slags Tovværksarbejde, Fendere, Maatter og lignende, og de erhvervede sig derved en velkommen Fortjeneste til Hjælp til Bespisning, Beklædning, Tobak m. m.

Da Kommandør Lütken i 1837 tog Bopæl paa Bellehøj i Brønshøj, mente han ikke paa fyldestgørende Maade at kunne varetage Forretningerne som Formand, hvorfor han anmodede om at blive fritaget for dette Hverv, som han i 10 Aar havde udført paa en meget nidkær Maade. Han afløstes derefter af Kaptajn i Søetaten (senere Kommandør) Christian Carl Paludan, der havde været Medlem af Direktionen siden 1833. Samtidig ind-

Rdl. inkl. Bankhæftelsen. Derefter blev den gamle Ejendom solgt til Skomagermester L. P. Lund for 12035 Rdl.

Den nyerhvervede Ejendom blev nu indrettet til sit nye Formaal. Ejendommen bestod af en 35½ Alen lang, grundmuret 4 Etages Bygning, der strakte sig imellem Brogade og Lille Torvegade med Hovedfacade mod Gaarden. Til begge de 2 Gader havde en Facade paa 12½ Alen med 3 Fag Vinduer. Ud mod Torvegade fandtes hidtil en lille Bindingsværksbygning. Denne blev nu nedrevet og erstattet med en høj Mur mod Torvegade med Port. En lignende Mur, ogsaa med Port, hvorover Bomben fra den forrige Bygnings Port blev indmuret, fandtes alt mod Brogade. Mellem disse 2 Mure blev der en lys og rummelig

Bombøbøssens 2. Bolig, Brogade Nr. 8, set fra Gaarden.

traadte Stifterens Søn, Fuldmægtig i Statsgældskontoret (senere Justitsraad) Erik Norden Sølling paa en ledig Plads i Direktionen.

I 1842 ses for første Gang en Bøde ikendt af Kaptajnen paa et Koffardiskib af Generaltoldkammeret at være indsendt til Bombøbøssen. Dette gentager sig oftere og efter at Loven af 1866 om Disciplin i Handelsskibe var traadt i Kraft, blev der udtrykkelig givet Bombøbøssen Delagtighed i disse, idet Bøder i Skibe hjemmehørende i Københavns Distrikt af Indenrigsministeriet tillagdes Bombøbøssen.

Bygningen i Skvaldergaden tilfredsstillende ikke længere. Kvarteret var begyndt at komme lidt i Vanry og Bygningen trængte til Hovedeftersyn. Men den værste Anke mod den var den indskrænkede Gaardsplads. For de Gamle, der ikke kunde komme ud og dog gerne skulde have lidt Bevægelse i frisk Luft og Sol, var det en stor Mangel. I Direktionen enedes man om, at se sig om efter en bedre Bolig. I 1844 i Januar Maaned traadte et indenfor Direktionen valgt Udvalg i Forhandling med Handels- huset Christensens Sønner og Harboe om Køb af en dette tilhørende Ejendom, Brogade Nr. 17 (senere Nr. 8) paa Christianshavn. I Februar s. A. afsluttedes Handelen for en Sum af 18000

Gaardsplads. Efter at Forandringerne var fuldførte blev Ejendommen takseret til 21700 Rdl. Vurderingssummen blev i 1857 forhøjet til 23900 og i 1866 til 24100 Rdl.

Bygningen indeholdt Plads til c. 50 Beboere foruden Direktionsværelse, Inspektorbolig og Arbejdsrum i Gaarden. Ved Indretningen blev der lagt Vægt paa, at der ikke kom til at ligge saa mange Beboere sammen paa Sovestue som i den gamle Bygning. Den 17de Juli flyttede Beboerne ind i den smukke Gaard med den dejlige Gaardsplads. Beliggenheden paa Christianshavn tæt ved alle Skibsværfterne og Havnen var for Beboerne meget tiltalende og lettede Afsætningen af det af dem forfærdigede Skibsmandsarbejde betydeligt.

I de næsten 25 Aar, i hvilke Bombøbøssen havde bestaaet, havde Forskrifterne angaaende dens Ledelse og Øjemed, foruden i det Kgl. Reskript af 2den November 1819 og det Kgl. Kommissorium af 21de April 1820 med senere Tilføjelse af 11te Marts 1823, været at søge i de under 13de Oktober 1823 af den daværende Bestyrelse fastsatte Reglement for Direktionen m. m. Denne var dog nu i adskillige Punkter befundet utilstrækkelig og mindre fuldstændig, dels paa Grund af den Udvidelse i Hjælpen, hvortil velgørende Medborgere efterhaanden havde sat Direktionen

i Stand og dels fordi en vedvarende Norm for en saadan Stiftelses Administration formentlig maatte bringes i Overensstemmelse med andre milde Stiftelsers legale Organisation. Et Udkast til Fundats blev derfor udarbejdet af et af Direktionens Medlemmer,

rektionen, at Stiftelsen i Følge Forordning af 12te September 1792 § 2 herefter som hidtil vil nyde Fritagelse for 4% Afgiften af de den tilfaldende Arvekapitaler, men ikke $\frac{1}{2}$ % Afgiften efter Forordningen af 8de Februar 1810, ligesom der ogsaa i de samme

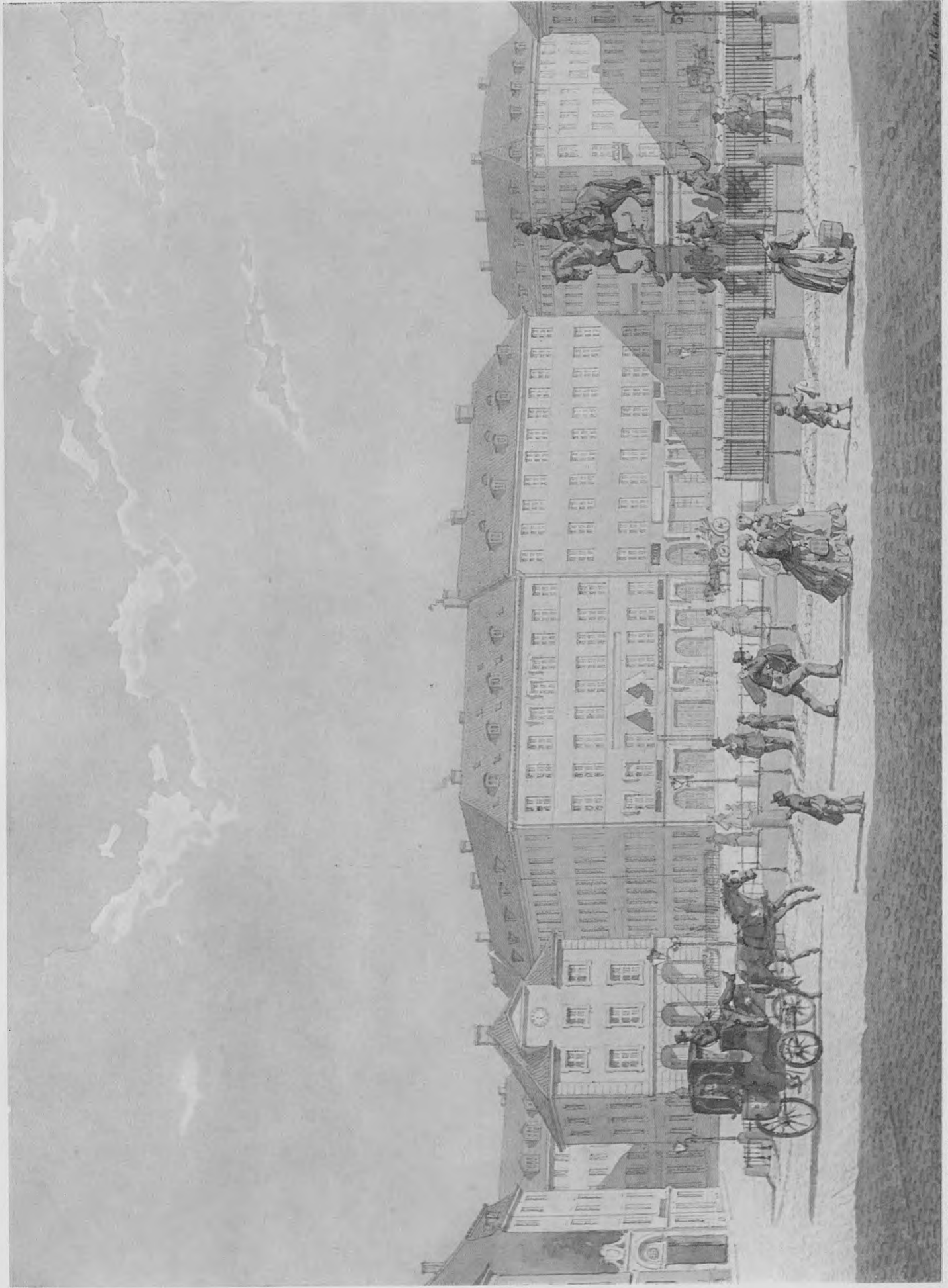
Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Bombøbøssens nuværende Bolig, Overgade oven Vandet Nr. 48 c.

Hr. Etatsraad, Højesteretsadvokat Salicath og vedtaget af Direktionen, der derefter den 22de Maj 1844 indgik til Kong Christian den VIII med Ansøgning om Fundatsens allerhøjeste Konfirmation. Samtidig ansøgte om, at almindelig Fritagelse for Arveafgift og Stempelpapir maatte finde Plads i denne allernaadigste Konfirmation. Den Kgl. Konfirmation blev derefter givet den 20de September s. A., og det blev samtidig tilkendegivet Di-

Tilfælde, i hvilke de i Henhold til Forordning af 3die December 1829 § 42 er tilstaaet offentlige Stiftelser Fritagelse for Brugen af stemplet Papir, vil tilkomme Bombøbøssen lige Fritagelse.

Stiftelsen havde nu faaet sin Grundlov, der var skrevet med en saadan Klarhed og i Besiddelse af en saadan Elasticitet, at den endnu efter mere end 80 Aars Forløb uforandret har Gyl-dighed.

Akvarelet af H. G. F. Holm.

Kongens Nytorv, set fra Det kgl. Teater, ca. 1850.
KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER

Originalen tilhører Overreissagfører Ipsen.

I den kgl. Fundats gives først en kort Oversigt over Stiftelsens Tilblivelse og dens Øjemed. Dernæst bestemmer den, at Direktionen altid skal bestaa af 9 Medlemmer, der beordres til dette ulønnede og hæderlige Hverv af Hans Majestæt Kongen. Formanden skal være et Medlem af Søfaget, der vælges for en Periode af 3 Aar og kan genvælges. I Direktionen sidder i Almindelighed, foruden 1 Medlem af Stifterens Slægt, 2 Officerer af Søofficerskorpset, 2 Skibskaptajner, hvoraf den ene er Formanden for Københavns Skipperlaug (Skipperforeningen), Repræsentanter for Handels- og Skibsrederstanden, 1 Jurist og Vaterscouten (Mønstringsbestyreren) i København. Dernæst gives nærmere Regler for Forretningsorden, Regler for Regnskabsaflæggelse og Revision, Ordensbestemmelser for Stiftelsens Beboere, for Lægetilsyn med disse, samt endelig Bestemmelser om Inspektørens Stilling og Virksomhed.

Omtrent samtidig med Fundatsens Givelse kunde Stiftelsen fejre 25 Aars Jubilæum. Dagen, der egentlig først var 2den November, fejredes dog for at hædre Stifteren paa dennes Fødselsdag den 13de September 1844, ved at samtlige Beboere, i alt 50 gamle Sømænd, samledes „festligen klædte“ i Bombøbøssens største Sal. Hofprædikanten, Dr. theol. Pastor Münter, 1ste residerende Kapellan ved Holmens Kirke, holdt en til Dagens Anledning passende Tale, og derefter blev de Gamle ved et festligt dækket Bord trakterede. — I Anledning af Jubilæet blev det vedtaget, at paa 1ste Sals Afsats paa Hovedtrappen i Stiftelsen skulde ophænges en Tavle, hvorpaa Stiftelsens Velgøreres Navne optegnedes. Denne Tavle hænger nu i Bombøbøssens Port og er forlængst fyldt af gode Navne, saaledes at en ny Tavle er taget i Brug og ophængt ved Siden af den første.

I de forløbne 25 Aar havde Bombøbøssen voxet sig stærk. Den havde faaet et godt og fritliggende Hus, den afgav nu Fribolig til 50 gamle Sømænd, der tillige fik Lys og Varme, Lægehjælp og Medicin og om fornødent Hospitalsophold og pæn Jordefærd, naar de døde. Endelig fik de nu delvis Bispisning, bestaaende af Middagsmad paa 220 af Aarets Dage, herunder alle Søndage, Festdage og særlige Højtidsgange, deriblandt Stifterens Fødselsdag og de 4 Dage om Aaret, naar Bøssen tømtes. At man med de forholdsvis smaa Midler, der stod til Raadighed, kunde naa saa langt, skyldtes foruden den gennemførte Sparommelighed og Økonomi, der altid har hersket paa Bombøbøssen, den Tids billige Priser paa Livsforbrødenheder. Til Middagsmaaltidet betalte Stiftelsen paa Hverdage 8 β pr. Portion, paa Søn- og Helligdage noget mere. I 1853 forhøjes Betalingen til 12 β pr. Portion. Maden blev i Begyndelsen tilberedt paa Stiftelsen. I Aarene 1855—57 overtog Inspektøren, Kaptajn Kierrulf,

hele Bispisningen. Da han blev svag, maatte han ophøre hermed. I en Aarrække hentedes Maden fra Københavns Dampkøkken. Desuden leveredes Brød til Beboerne.

For disse var der tillige sørget for god Arbejdsplads paa Loft og i Kælder, hvor de ældre lavede Skibsmandsarbejde, medens de yngre eller raskere af Beboerne havde lidt Arbejde paa de nærliggende Skibsværfter. I 1847 fik Stiftelsen, efter derom indgivet Andragende, af Københavns Magistrat Tilladelse til at oprette et Udsalg af de i Stiftelsen forarbejdede Sager, uden at svare Næringskat.

Da der i 1846 til nogle ledige Pladser ingen Ansøgere meldte sig, enedes Direktionen om, forsøgsvis at indrette 2 Lejligheder for gifte gamle Sømænd med deres Hustruer. Aaret efter indrettedes en 3die Lejlighed for et gammelt Ægtepar og i 1851 var man naaet til 7 gamle Sømænd med Hustruer.

Stiftelsen nød stadig megen Velvilje i alle Kredse og fik jævnlig og paa forskellig Maade Beviser herpaa. Saaledes modtog Bombøbøssen i 1850 Meddelelse fra Det danske Kancelli om, at det under 15de April havde behaget Hans Majestæt Kong Frederik den Syvende at tilkende give sin allerhøjeste Tilfredshed med Stiftelsens Virksomhed.

Stille og jævnt var Livet hidtil gledet for de gamle paa Bombøbøssen, da mørke Skyer begyndte at true i Koleraaaret i 1853. Christianshavn var et af de Kvarterer, hvor Sygdommen tog haardest fat, det skyldtes vel det mindre gode Drikkevand fra Brønde, gravet gennem opfyldt Terrain. Bombøbøssen blev ogsaa haardt ramt, 20% af Beboerne afgik ved Døden (7 ugifte og 2 gifte Mænd og 1 gift Kone). Sygdommen gjorde dog den Gavn, at den aabnede Øjnene for Nødvendigheden af forbedret Bolighygiejne og godt Vand.

18de Marts 1859 døde Kommandør Paludan efter at have været Formand for Direktionen i 22 Aar. Han havde været Bombøbøssen en god, myndig og pligtfuld Chef, der i sine sidste Aar udelukkende offrede sig for at bringe Lindring til fattige eller trængende Medborgere. Han afløstes som Formand af Kaptajn (senere Orlogskaptajn og Marineminister) Otto Hans Lütken, en Søn af Bombøbøssens 2den Formand. Virksomheden fortsattes i det engang fastlagte Spor. Tilskudet til Bispisningen,

der stadig leveredes fra Byen, ses i 1866 at være forøget til 14 β og i 1873 til 16 β pr. Portion.

Den 21de Oktober 1867 havde Bombøbøssen den Ære og Glæde gennem Civillisten at modtage en Gave fra Hs. Majestæt Kong Christian den IX i Anledning af Hs. Maj. Kong Georg af Grækenlands Formæling den 27de s. M.

1869 fejredes 50 Aars Dagen for Bombøbøssens Indstiftelse.

Bombøbøssen set fra Grønnegaarden.

Bombøbøssens Spise- og Forsamlingssal.

Kontreadmiral Magnus Lütken,
Formand for Direktionen 1827—37.

Kommandør C. C. Paludan,
Formand for Direktionen 1837—59.

Kommandør O. H. Lütken,
Formand for Direktionen 1859—82.

Kommandør J. C. Kraft,
Formand for Direktionen 1882—94.

Kommandør P. F. Gjødesen,
Formand for Direktionen 1894—1902.

Kommandør J. N. Sølling,
Formand for Direktionen 1902—24.

Festen var ogsaa denne Gang henlagt til Stifterens Fødselsdag den 13de September. Stiftelsens Sjælesørger, Hr. Pastor Smith ved Holmens Kirke, holdt en Tale til de Gamle om Formiddagen. Dagen fejredes derefter ved et festligt Middagsbord og Punch om Aftenen. Paa Forslag af Pastor Smith blev der til Brug ved Gudstjenesten i Stiftelsen anskaffet Kalk og Disk.

Paa Jubilæumsdagen indløb en Meddelelse om, at Brødr. Smith i Svaneke havde ladet en af dem bygget Skonnert løbe i Vandet paa Festdagen, samt at de i Erkendelse af Kommandør Søllings Fortjenester som Bombebøssens Stifter har tilladt sig at give Skonnerten Navnet Sølling.

Den 5te April 1878 ansøger Justitsraad Erik Norden Sølling om, at han paa Grund af Alder maa blive fritaget for Hvervet som Direktør. I hans Sted indstilles hans Søn Premierløjtnant Ivar Norden Sølling, der derefter modtager Kongelig Udnævnelse som Direktør den 10de Maj s. A.

Fra Justitsraad Sølling indløb følgende Skrivelse til Direktionen, dateret 11te Juni 1878:

„Mine Herrer!

Efter at have været Medlem af Direktionen over 41 Aar har jeg besluttet, paa Grund af min høje Alder, at opgive dette

Kommandør T. A. Topsøe-Jensen,
Formand for Direktionen fra 1924.

hæderlige og behagelige Hverv, hvorfor ogsaa under 21de f. M. er mig meddelt aller-naadigst Entledigelse.

I denne Anledning tillader jeg mig derfor herved at frembære for DHR. Kolleger min bedste hjerteligste Afskedshilsen med Tak for den Tid, jeg har haft den Ære at samarbejde med Dem til fælles Gavn for Bombebøssen, og jeg kan ikke undlade at tilføje, at mit Hjærte fyldes med Glæde ved Tanken om at vide, at Stiftelsens Formue, som ved min Indtrædelse i Direktionen udgjorde c. 70,000 Kr. nu ved min Udtrædelse andrager over 300,000 Kr.

Denne Forøgelse maa vel i Særdeleshed tilskrives ædle Medborgeres Godgørenhed, men paa den anden Side bør det ikke lades ude af Betragtning, at det Financielle er blevet ledet og administreret med en Indsigtsfuldhed, Nidkærhed og Sparsommelighed, som fortjener Paaskønnelse.

Gud give de kommende Tiders Bestyrelse for Stiftelsen maa træde i disse brave Dannelses

mænds Fodspor og arbejde i samme Aand, da ville — som nu — værdige, nødlidende, uheldigt stillede, gamle og svage Mænd af Sømandsstanden i deres Livsaften finde i Bombebøssen et sikkert, godt og venligt Asyl, og velsigne Stifterens Minde herfor.

E. N. Sølling“.

Af Skrivelsen faar man Bekræftelse paa, at Bombebøssen i det forløbne Tidsrum — over 50 Aar — paa en tiltalende og sparsommelig Maade havde arbejdet videre i Stifterens Aand, samtidig med at den ved Medborgeres Godgørenhed havde voxet sig stærk.

Den 13de Marts 1882 fratraadte Kommandør Otto Lütken Stillingen som Formand for Direktionen efter at have staaet for Ledelsen af Bombebøssen i 23 Aar. Han vedblev dog at have Sæde i Direktionen indtil sin Død, der indtraf 26de November 1883. Bombebøssen skylder ham Tak for hans forstandige og myndige Ledelse. I hans Sted valgtes Kommandør Johan Christian Kraft, der havde været Medlem af Direktionen fra 1866, til Formand.

Fra en Komité bestaaende af:

J. D. Hansen, Skibstømmer, boende i Bombebøssen,

H. A. Clausen, Etatsraad, Grosserer,

P. F. Gjødesen, Kaptajn i Søetaten, Formand for Sømandsforeningen,

H. E. Hansen, Kaptajn, Formand for Skibsførerforeningen af 1874,

J. Jespersen, Kaptajn i Søetaten, Formand i Foreningen til Søfartens Fremme,

F. W. Lüders Havnekaptajn i København,

modtog Bombebøssen en Skrivelse, dateret 16de Januar 1882, hvori forespørges om Direktionen vil tilstede, at et Monument til Erindring om Kommandør Sølling rejses ved Muren ud til Lille Torvegade.

Tilladelsen blev givet, og Direktionen bragte Komitéen en hjertelig Tak fordi denne ved et Monument vilde hædre Bombebøssens Stifter. Monumentet blev ved en større Festlighed afsløret paa Kommandør Søllings Fødselsdag den 13de September 1888.

Den 28de Juli 1888 meddelte Justitsministeriet, at det under 25de Juli s. A. havde behaget Hans Majestæt Kongen paa Direktionens derom indgivne allerunderdanigste Andragende allernaadigst at tillade, at Sømandsstiftelsen Bombebøssen heri Staden maa hejse Dannebrogslag med Split og Bogstaverne BB i det øverste Hjørne af Flaget paa Stiftelsens Bygning. Flagstangen, der blev skænket af Direktør Popp, blev opstillet ved Muren ud til Torvegade, og Flaget blev første Gang hejst ved den førnævnte Fest i Anledning af Monumentafsløringen.

I Aaret 1890 var Direktionen klar over, at Ejendommen i Brogade var meget brandfarlig og samtidig i en saadan Forfatning, at den kun ved en gennemgribende og meget kostbar Reparation kunde sættes i god Stand. Da der nu samtidig ved velvillig Imødekommenhed af Hr. Cand. polyt., Oliemøller Olsen tilbødes en passende Grund i Overgaden oven Vandet, og da man samtidig kunde sælge den gamle Ejendom i Brogade, saaledes at der for Salgssummen med et Tillæg af c. 4000 Kr. kunde rejses en tidssvarende Bygning, besluttede Direktionen at lade dette udføre. Der nedsattes et Udvalg, bestaaende af Direktørerne Grosserer Peter N. Heering, Kaptajnerne Schmiegelow, Sølling og Jørgensen til at forhandle med Arkitekt Thorvald Bindesbøll. I Maj s. A. afsluttedes Købekontrakten, i Følge hvilken D'Hr. Alf., M. og W. Olsen sælger til Sømandsstiftelsen Bombebøssen en Parcel af Matrikel Nr. 437, 179 B og 180 i Christianshavn Kvarter for en Købesum af 23,700 Kr. og i Januar 1891 afsluttedes yderligere Købekontrakt om et lille Stykke 250 □ Alen af Grosserer A. Olsens Ejendom Matr. Nr.

437, der dog først skal kunne overtages efter Grosserer Olsens og Hustrus Død.

Bygningen blev som sagt tegnet af Arkitekt Bindesbøll og opført af Murermester Bruun. Den indeholdt paa 1ste og 2den Sal 8 rummelige Værelser for de ugifte gamle og 10 Lejligheder for Ægtepar, bestaaende af Værelse og Køkken. Endvidere i hver Etage et fælles Thekøkken for de ugifte og et Toiletrum. I Stueetagen fandtes den 24 Alen lange Spisestue og Fællessal, af hvilken den østlige Ende kan skilles fra til Dagligstue, endvidere et stort Køkken samt Inspektørens Bolig. I Kjælderen Portnerbolig, Arbejdsstuer, Vadskekjælder, Rullestue, Badeværelse m. m.

Kommandør Søllings Monument indsattes i Facadens sydlige Ende mod Gaden og Bomben blev indmuret over Porten.

Bygningen passer med sine rolige Linier og den smukke Farve særdeles vel til sin Bestemmelse og til det gammeldags karakteristiske Kvarter ved Christianshavn Kanal.

Indflytningen fandt Sted den 4de og 5te Juni 1891 og den 6te Juni s. A. holdtes den egentlige Indvielsesfest. Beboerne samledes i Spisesalen med Direktionen. Viceadmiral Meldal, Departementchef Høring, Formændene for Skiperforeningen, Dansk Skibsførerforening og Sømandsforeningen, Arkitekt Bindesbøll m. fl. var tilstede. Pastor Julius Bonde fra Vor Frelzers Kirke holdt Talen, idet han til Udgangspunkt tog Ordet: Dersom Herren ikke bygger Huset, arbejder Bygningsmændene forgæves.

Derefter afholdtes Festmaaltid for Stiftelsens Beboere og Aftenen afsluttedes med en Bolle Punch.

Bekostningen ved Stiftelsens nye Hus blev følgende:

Grunden	23,650 Kr.
Bygningen	59,815 „
Sagfører- og Arkitekthonorar samt Adkomst-dokumenter	2396 „
Montering og Inventar	8664 „
I Alt.	94,525 Kr.

Den gamle Ejendom i Brogade blev solgt til Nedbrydning og Grunden deltes i 2 Parceller. Ialt indkom ved Salget 52,050 Kr. exclusive Bankhæftelse.

Livet gik nu atter sin stille Gang i den gamle Stiftelse i det ny og smukke og hyggelige Hus ved den gamle Kanal, hvor Stiftelsen tillige ejede Bolværket udfor Bygningen. Her opstilledes et Par Bænke og her blev et yndet Opholdssted, naar Solen skinnede, for de gamle, der ikke vare raske nok til at gaa paa Arbejde.

Bespisningen ordnedes paa den Maade, at de gamle og trængende fik fuld Bespisning Aaret rundt, de lidt yngre og arbejdsdygtige fik Middagsmad i 4 Vintermaaneder, fra Begyndelsen af 1907 i 5 Maaneder og fra 1919 i 6½ Maaned.

Middagsmaden leveredes 1903—1913 af Fru Fænøe, Enke efter Stiftelsens tidligere Inspektør, for en Pris af 38—45 Øre pr. Portion. 1913—18 af Kokkeskibet *Constance* for 45—50 Øre og fra 1918 af Københavns Kommunes Folkekøkken for 1 Kr.—1 Kr. 10 Øre.

Paa alle Fester, derunder Stifterens Fødselsdag, afholdes samlet Festmaaltid for alle.

En Gang om Aaret afholdes Skovtur, hvortil Midlerne er stillet til Raadighed ved et dertil oprettet Legat. Lignende mindre Legater giver Midler til Beklædningsgenstande og Tobak til Julen.

Kommandør Peter Norden Søllings Monument.

Monumentet er anbragt paa Bombebøssens Facade og afsløredes den 13/9 1888.

Endelig er der oprettet forskellige Legater, hvis Renter tilfalder de ældre og uarbejdsdygtige Beboere.

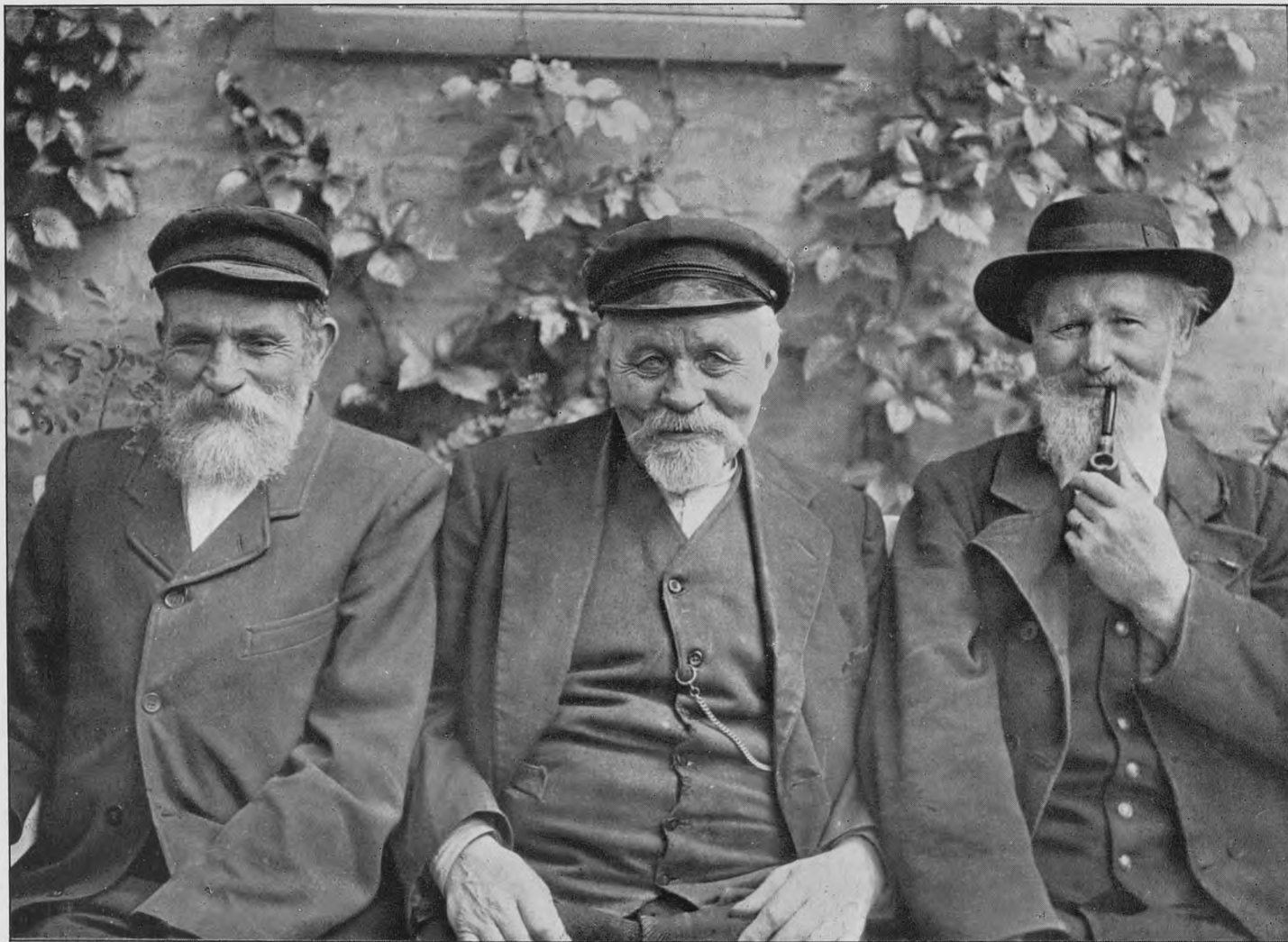
Kommandør Kraft afgik ved Døden den 10de August 1894. Han vil mindes i Bombebøssens Historie som den milde, venlige Formand, i hvis Lod det faldt at staa for Styret, da den alvorlige Beslutning om selv at bygge skulle tages og sættes i Værk. Han afløstes som Formand af Kommandør P. F. Gjødese.

Af særlige Mærkedage i denne Periode skal nævnes Kong Christian IX's 80 Aars Fødselsdag i 1898, der fejredes ved en stor Fest, der var ordnet og betalt af nogle højtstaaende Damer, der stod Kongen nær.

Først afholdtes Festmiddag, derefter Aftenunderholdning med Oplæsning og Tryllekunster, Smørrebrød og Øl og tilsidst Punch.

80 Aars Fødselsdag til Bombebøssen sendt Gave samlet til et Mindelegat, der bærer hans Navn, og hvis Renter hvert Aar den 8de April uddeles til 2 af de ældste og værdigste Beboere.

Som allerede nævnt er de Bøder, der indgaar i Henhold til Søloven, af stor Betydning for Bombebøssens Virksomhed, da det nu udover Renterne af Stiftelsens Kapital omtrent er Stiftelsens eneste Indtægt. Medens det i tidligere Aar nærmest har Karakteren af en Gave, der ved frivillig Overenskomst mellem Skibsføreren og den Sømand, der havde forset sig blev tilstillet Bombebøssen, saa ordnes Forholdene ved Lov om Disciplinen i Handelskibe af 23de Februar 1866, § 10. Denne Lov afløses af Søloven af 1892 og Lov om Sønering af 25de Marts s. A. I disse Love, henholdsvis § 102 og § 23, sammenboldt med Kgl. Resolution af

3 af Bombebøssens Beboere nyder Tilværelsen i Grønnegaarden.

Under Festen indløb et venligt Telegram fra den gamle Konge, der blev modtaget med Jubel og strax besvaret. Ganske uventet indtraf Prins Valdemar og Prinsesse Marie og tog Del i Aftenfesten.

Den 19de November 1898 modtog 16 af de gamle Beboere Veterangaven for Deltagelsen i Krigen 1848—50.

Ved Nytaarstid 1902 nedlagde Kommandør Gjødese sit Hverv som Formand, hvorefter Stifterens Sønsøn, Kommandør Peter Norden Sølling, der i næsten 25 Aar havde haft Sæde i Direktionen, valgtes til Formand.

Ved Bygningen foretoges nogle yderligere Forbedringer, i 1901 indrettedes W. C. i Stiftelsen, i 1905 elektrisk Lys og i 1906 Centralvarme.

I 1903 fejredes Kong Christian IX's 40 Aars Regeringsjubilæum ved en Fest, der var ordnet og betalt af Hs. Majestæt Kejserinde Dagmar.

Hans. Majestæt Kong Christian IX havde stedse vist Bombebøssen og dens Beboere den største Interesse og Velvilje, og der var derfor virkelig Sorg hos alle de gamle, da han døde. I sit Testamente havde han ogsaa tænkt paa Bombebøssen. Den Sum han testamenterede blev sammen med en af ham paa hans

10de Decbr. 1892, gives Bestemmelser om Bøder, der tilfalder Bombebøssen. Disse Love er nu afløste af Sømandsloven af 1ste Maj 1923, der traadte i Kraft 1ste Januar 1924, hvorved Bøderne, der kommer Bombebøssen tilgode, er noget formindsket, sammenlignet med tidligere, idet nu alle Bøder, der ikendes ved Sø- og Handelsretten tilfalder Statskassen, medens som hidtil de af Skibsføreren arbitrært ikendte Bøder tilfalder Bombebøssen. Disse Bøder har saaledes faaet en smuk Anvendelse, idet de tjener til at bidrage til at skaffe en behagelig og sorgfri Livsaften for de enlige gamle Søfolk.

I Oliemøller Alf. Olsen og senere i hans efterlevende Enke havde Bombebøssen en elskværdig Nabo, som Stiftelsen skylder megen Tak. Da Fru Olsen var død overtog Bombebøssen det lille Grundstykke paa 250 □ Alen, der var købt i Henhold til Kontrakten af 29de Januar 1891. Bombebøssen's Gaard fik herved en tiltrængt Udvidelse og Regulering. Gaarden blev beplantet, og man har her skabt en smuk, lun og hyggelig Grønnegaard med Bænke for de gamle Beboere.

Den 2den November 1919 fejredes paa Bombebøssen ved en stor Fest, 100 Aars Dagen for dens Indstiftelse. Om Formiddagen samlede Direktionen, alle Beboerne og enkelte Indbudne. Direk-

tionens Formand, Kommandør Sølling, holdt Festtalen. Senere paa Dagen afholdtes Festmaaltid for Beboerne.

I Dagens Anledning var forfattet et Festskrift, der ved en Deputation med Kommandør Sølling som Ordfører blev overrakt Hans Majestæt Kong Christian X og tilsendt Stiftelsens Velgørere, Venner, Autoriteter m. fl.

I Dagens Anledning modtog Bombebøssen adskillige og store kontante Gaver fra Rederier, Søforsikringsselskaber, Kadetskolen m. fl. og talrige Lykønskninger.

Man modtog herigennem en smuk Paaskønnelse af Stiftelsens 100 Aars Virksomhed og samtidig en haardt tiltrængt Hjælp til at klare den vældige Prisstigning paa alle Fornødenheder, og særlig paa Brændsel, Fødevarer og Reparationer, der fandt Sted i disse Aar, saaledes at det ved yderlig gennemført Økonomi lykkedes Stiftelsen, uden at reducere de Goder, der var tilstaaede Beboerne, at klare sig gennem Dyrtiden.

Den 8de Februar 1921 vedtog Direktionen atter at vende tilbage til den oprindelige Fundats Bestemmelse, kun at optage ugifte Sømænd i Stiftelsen. Denne Tilbagevenden til det oprindelige vil komme til at ske gradvis, efterhaanden som de gifte Beboere afgaa. Grunden hertil er, at man har ment at de gamle ugifte Sømænd mere trængte til et Hjem end de gifte, der ogsaa nu kan faa Bolig i Sømandsforeningen af 1856.

Da Belægningen af de ugiftes Stuer er bleven formindsket fra 4 til 3 for at give hver enkelt noget mere Plads end tidligere, er Antallet af Beboerne, til hvem der er Plads, gaaet ned fra 55 til 45.

Kommandør Ivar Norden Sølling, der som nævnt havde været Formand for Direktionen siden April 1902, ønskede i Maj 1924 paa Grund af Alder at blive fritaget for dette Hverv. I hans Sted valgtes Kommandør T. A. Topsøe-Jensen, der havde haft Sæde i Direktionen fra Maj 1919. Kommandør Sølling forblev dog som Medlem af Direktionen lige til sin Død den 12te Februar 1925. I 47 Aar, deraf de 22 som Formand, havde han med en sjælden Energi og Interesse arbejdet for Stiftelsen i sin Bedstefaders Aand. Hans uegennyttige Arbejde her og hans venlige Forstaaelse af de gamle Beboere vil sikre hans Navn en fremragende Plads i Bombebøssens Historie.

Efter Kommandør Søllings Død udnævntes hans Søn Overretssagfører Peder Norden Sølling til Medlem af Bombebøssens Direktion.

Det er med Glæde og Tilfredshed at Bombebøssen kan se tilbage paa sin over 100 Aar lange Virksomhed.

I disse Aar har næsten 700 gamle Sømænd og gamle Sømandskoner fundet et virkeligt og hyggeligt Hjem bag dets skærmende Mure, og mange af Beboerne har paa en smuk Maade givet Beviser paa, hvor glade de har været for Stiftelsen.

Samtidig har denne ved gode Menneskers Hjælp forøget sin Kapital, saa at den nu ejer c. 600,000 Kr., hvoraf Bygningen er bogført for 100,000 Kr., men vurderet til og forsikret for 212,000

Kr. Desuden ejer Stiftelsen en betydelig Legatkapital, hvis Renter paa forskellig Maade kommer Beboerne til gode i Form af Lompepenge, Beklædning, Tobak, Festmaaltider, Skovtur m. m.

Endelig har Medborgere vist Bombebøssen den Tillid at overdrage dennes Direktion Forvaltningen af forskellige Legater, Sømandsstanden og Fiskeribefolkningen vedrørende, der kan gives til Personer udenfor Stiftelsen.

Naar Bombebøssen saaledes samtidig med sin Virksomhed er gaaet frem i Velstand og i Evne til at løse de Opgaver, der stilles til den, saa ligger dette i, at interesserede Medborgere har kunnet overføre den Tillid, de strax ved Bombebøssens Start havde til Kommandør Peter Norden Sølling, til Stiftelsens skiftende Administration gennem Aarene. Et Blik paa de forskellige Aarsregnskaber, ligegyldig fra hvilken Tid, vil vise, at Stiftelsen altid er bleven økonomisk administreret, og at Udgifterne have været meget rimelige i Forhold til Beboernes Antal.

Bombebøssen bevarer i taknemmelig Erindring alle de gode Mænd og Kvinder, der har sat den i Stand til gennem gode og onde Aar altid at holde fast ved den af Stifteren givne Kurs. Navnene paa alle disse gode Mænd og Kvinder er optegnede paa 2 store Legattavler i Porten. Der er mange Navne, men der er Plads til flere endnu. Man maa derfor haabe, at endnu flere Dannemænd og Dannekvinder vil komme til, saa Stiftelsen kunde blive i Stand til yderligere at udvide sin Virksomhed paa forskellig Maade, blandt andet ved en udvidet Bispisning.

Og dernæst skylder Bombebøssen en Tak til alle de Mænd, der i de forløbne Aar har ydet et stort og uegennyttigt personligt Arbejde for Bombebøssen og dens Beboere, og som har stillet Forretningsdygtighed, Kundskaber og Tid til Raadighed for Stiftelsen. Dette gælder blandt andre om de Mænd, hvem Hans Majestæt Kongen har overdraget det hæderlige Hverv at være Medlem af Direktionen, og i ganske særlig Grad de førnævnte Formænd for Direktionen og de Mænd, der har paataget sig det byrdefulde og ansvarsfulde Hverv som kasseførende Direktører at være Stiftelsens Finansministre. Og blandt disse sidste skal da atter særlig fremhæves 2 Hædersmænd af Københavns Handelsstand, Konsul F. Duntzfeldt og Grosserer Peter N. Heering, der begge hver paa sin Tid — den første under Starttiden og Virksomhedens Begyndelse, den anden under Flytningen, Grundkøb, Salg af Ejendommen i Brogade og Opførelsen af Bygningen — har gavnet Stiftelsen betydeligt.

Jeg skal slutte denne lille Fremstilling af Bombebøssens Historie med at udtale Ønsket og Haabet om, at Stiftelsen i det Aarhundrede, der nu er begyndt for nogle Aar siden, maa være i Stand til at udføre sin milde Gerning til Gavn for de ensomme gamle Sømænd paa en ligesaa tilfredsstillende Maade som i det svundne Aarhundrede, og at Stifteren, Kommandør Peter Norden Søllings ædle og menneskekærlige Sindelag altid maa besjæle de Mænd, til hvem Hs. Majestæt Kongen betror Ledelsen af Bombebøssen.

Brødrene Petersens Jomfrukloster,

Amagerortv Nr. 29, er stiftet og henlagt under St. Petri Kirkes Bestyrelse af Silke- og Klædekræmmer Albrecht Petersen ved Testamente af 30. December 1755, kongelig konfirmeret 23. Februar 1770 saalydende:

Vii Christian den Syvende, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Dytmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst: gjøre alle vitterligt,

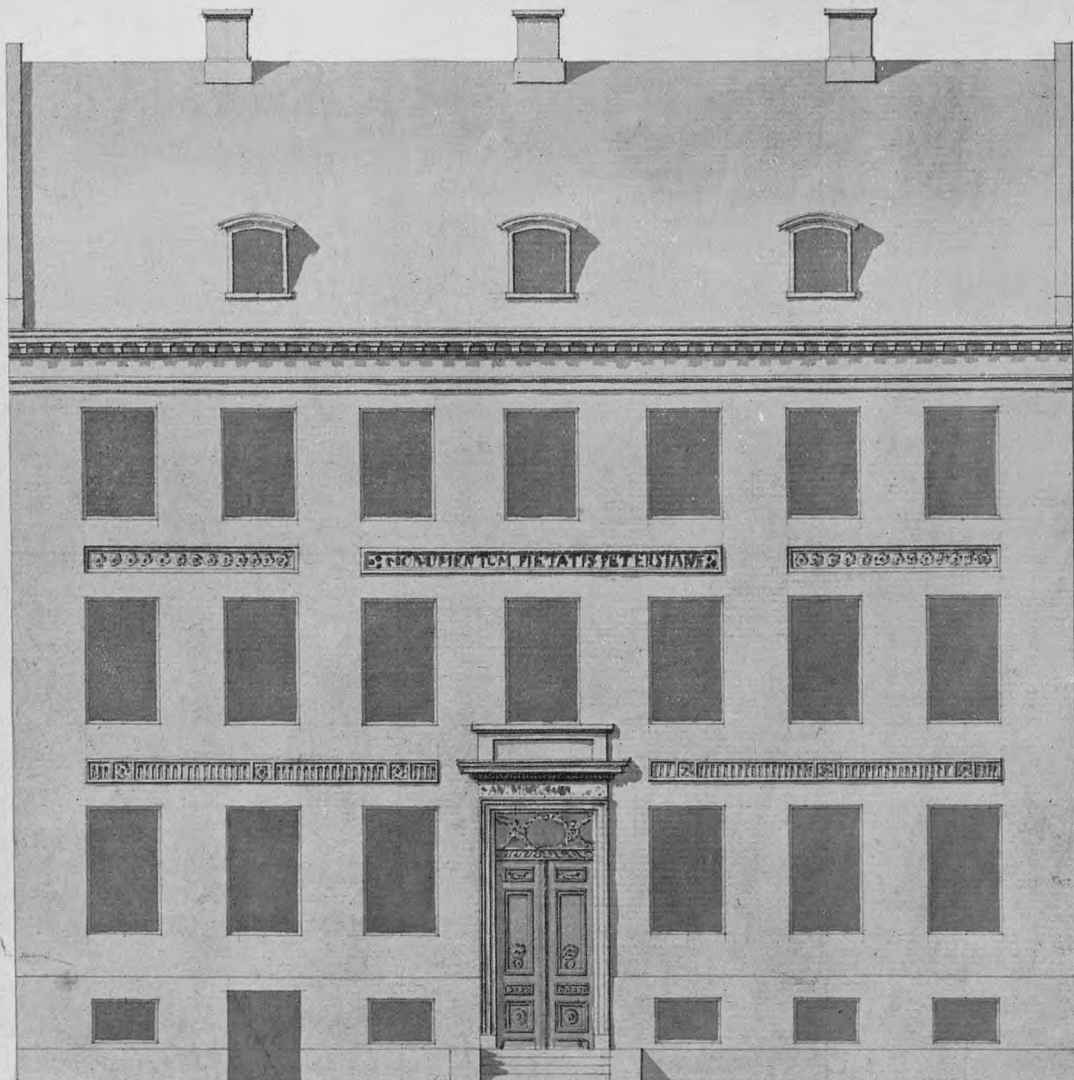
at eftersom de Ældste, Curatores og Forstandere for St. Petri Tydske Kirke i Vores Kongelig Residentz Stad Kjøbenhavn, som Administratores for et af afgangne Albrecht Petersen, ved Disposition af 30te Decembris 1755, stiftet og nu indrettet saa kaldet Jomfrue-Sæde eller Kloster, hos Os allerunderdanigst have ansøgt og begiært Vores allernaadigste Confirmation paa forbeholdte Disposition, lydendes Ord efter andet, som følger: I Jesu Navn! Da det allernaadigst har behaget Hans Kongelig Majt, de dato 12te Decembris 1755, at forunde mig Facultatem testandi eller Bevilling paa Testamente at gjøre, hvorefter min sidste Villie skulle vorde anseet lige saa fuldkommen som den af Hans

Kongelig Majestæt allernaadigst var bleven confirmeret, og saaledes kunde disponere over hvad jeg var eyendes, ligesom jeg det for bedst maatte befinde. I Anledning af allerhøystbemeldte og herved hæftede allernaadigste Facultatem testandi haver Jeg da, som for nærværende Tiid endnu er eenlig, med fuld beraad Hu og af frie Villie, ved sund og god Helbred, baade paa Sindet og paa Legemet, besluttet og forordnet, saasom det er min alvorlige Villie og Disposition, at naar det maatte behage den Allmægtige Gud og alleneste Herre over Liv og Død, at bortkalde mig fra denne Verden og bringe mig til Hviile i sin evige Salighed og Herlighed, at efter min Død, med alt mit Efterladenskab, med hvad Nafn det nefnes maatte eller kunde, i hvor det sig findes som jeg er eyendes af, hvilket alt under Guds naaderige Forsiun og Velsignelse, af mig selv, tilligemed min nu salige Moder Elisabeth Christina Sl. Peter Petersens og Broder Bastian Petersen, ere erhvervet, fortient og conserveret og forhen imellem Os er bleven besluttet, saafremt den længstlevende eenlig afgik, saaledes dermed skulde forholdes og anvendes som følger:

Og da det er fornemmelig magtpaaliggende at min Boe og Effecter, tillige følgende min sidste Villie, maa af retsindige og

lit. C.

Opstalt af Petersens Kloster forandret.

approbent
 Pette, Baadh
 N. Amrik, Johansen, Lunge, Weber

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10

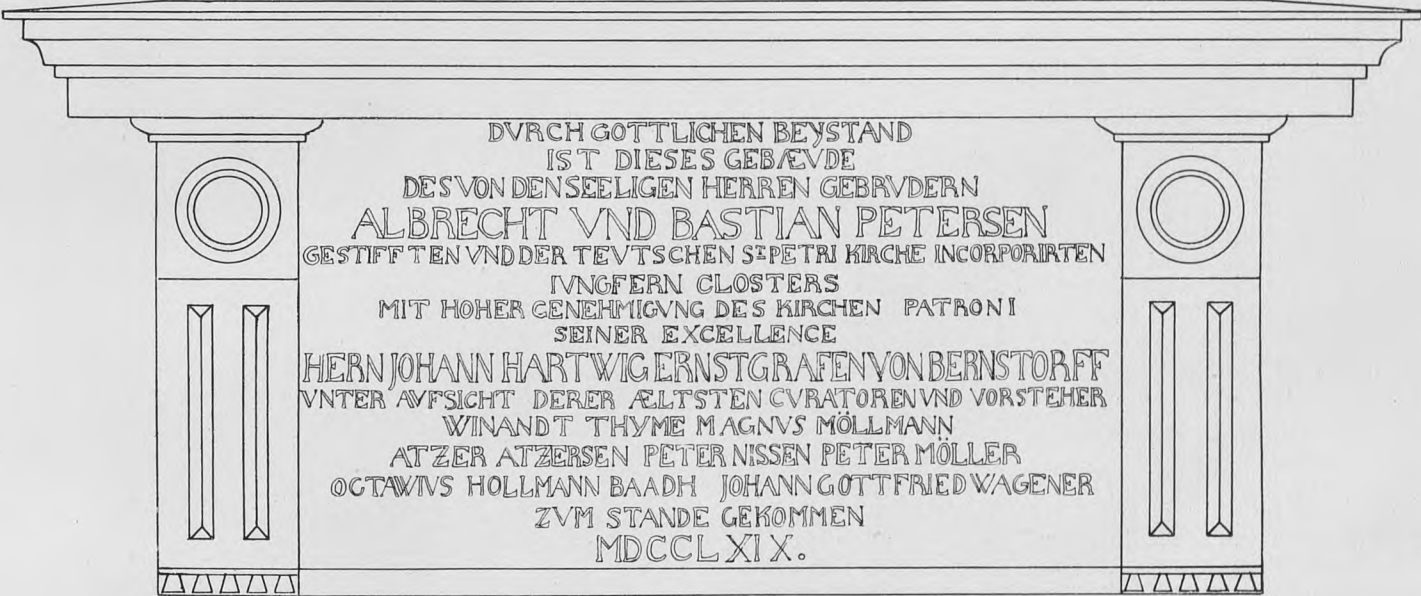
Alwetter Planerne.

H. H. H. H.

oprigtige Mænd tages i Administration og exequeres. Og, som jeg nu de 2de Aar jeg haver været Forstander ved den tyske St. Petri Kirke i Kiøbenhavn, selv haver seet og erfaret, hvor stor Vindskibelighed, Omsorg og Omhue, de nu værende, Hans Excellence Høy Velbaarne Herre, Hr. Geheime-Raad og Ober Kammerherre von Plessen, Patronus, samt de velædle Herrer, Aelteste, Curatores og Forstandere ved bemeldte St. Petri Kirke, haver for de legerede Capitaler og deres rette Anvendelse. Og som jeg ingenlunde paatvivles, at jo den gode Gud stedse vil sørge derfor, at i Fremtiden, ligesaa vel som nu, Kirkens Embeder alletider vil blive af Christelige og retsindige Mænd forvaltet. Altsaa haver jeg ey kundet til nogen Bedre overlade min Boe og Efterladenskab, der efter min Død, oprigtigen, følgende min sidste Villie, behandler og i fuldkommen Rigtighed bringer, end Høy og velbemeldte Kirke-Herrer, hvorfore hermed til Dennem min underdanigste og ærbødige Bøn og Begiæring er, de ville antage min heele efterladende Boe og Efterladenskab, under deres Administration og Forvaltning, og følgende min sidste Villie og Disposition. i alle Maader behandle og udføre, nemlig: 1) ville De til mine Arvinger udbetale 500 Rdlr., skriver 500 Rigsdaler. 2) til Convent-Huset Fem

og alletider ført et Christeligt, tugtig og ulastværdigt Levnet, som ei formedelst et got Ægteskab haver kundt vorde forsørget, og skal til Antagelse de af min Familie, om nogen af dem det forlanger, alletider først have Præference, og ei ansees deres Alder, dernæst af Kræmmer og Kiøbmænd, saa og af Gejstlig-Standen, desligeste skal de allesammen være af, eller dog siden søge den tyske St. Petri Kirke.

Endskjøndt de velbemelte Herrer af Christen Kiærlighed, uden nogen Slags Erstatning af Vederlag, paatager sig denne Besværlighed, at see og sørge derfor, at denne min Villie efterkommes saa udbeder jeg dog, at de ville antage 1000 Rdlr., skriver Et Tusinde Rigsdaler, hvilket de ville ansee som et Taknemmeligheds Tegn for Deres Umage og Møye, ved dens første Indretning, da de siden af Kiærlighed til den trængende i Fremtiden sørger for denne Stiftelses Bestandig- og Varagtighed. Og da den første Hr. Curator der haver Cassen, udbetaler Quartaliter til enhver sin Andeel, Ligeledes den første Hr. Forstander, som paatager sig den nødvendige Opsium, med hvad der kunde være til Bygningens og det heele Verks Conservation og Vedligeholdelse nodig, tillegges enhver af dennem 100 Rdlr. skriver Et Hundrede Rigsdaler,

DVRCH GOTTLICHEN BEYSTAND
 IST DIESES GEBÄUDE
 DES VON DEN SEELIGEN HERREN GEBRÜDERN
 ALBRECHT VND BASTIAN PETERSEN
 GESTIFTET VND DER TEVTSCHEN S^T PETRI KIRCHE INCORPORIRTEN
 IUNGFERN CLOSTERS
 MIT HOHER GENEHMIGUNG DES KIRCHEN PATRONI
 SEINER EXCELLENCE
 HERN JOHANN HARTWIG ERNST GRAFEN VON BERNSTORFF
 VNTER AVFSICHT DERER ÄLTSTEN CVRATOREN VND VORSTEHER
 WINANDT THYME MAGNVS MÖLLMANN
 ATZER ATZERSSEN PETER NISSEN PETER MÖLLER
 OCTAVIUS HOLLMANN BAADH JOHANN GOTTFRIED WAGENER
 ZUM STANDE GEKOMMEN
 MDCCCLXX.

Kopi af den over Indgangsdøren til Brdr. Petersens Jomfrukloster anbragte Tavle.

Hundrede Rigsdaler, skriver 500 Rdlr. 3) til Vaysenhuset 500 Rdlr., skriver Fem Hundrede Rigsdaler. 4) til Wartous Hospital 500 Rdlr., skriver Fem Hundrede Rigsdaler. 5) til den tyske St. Petri Kirke i Kiøbenhavn 2000 Rdlr., skriver Toe Tusinde Rigsdaler. Hvorimod Kirken paatager sig de Bekostninger efter min Død, for at lade mit Eyendoms Begravelse udi det store nye Capell Nr. 18 saa dygtig og forsvarlig tilmure, at det aldrig meere bliver aabnet, og kand være sikker for Brand og anden Uheld. 6) til bemeldte Kirkes Hospital eller Pleye-Huus 2000 Rdlr., skriver Toe Tusinde Rigsdaler. 7) til samme Kirkes fattige Skoele 1000 Rdlr., skriver Et Tusinde Rigsdaler. 8) til Kirkens Huus-Arme, 1000 Rdlr., skriver Et Tusinde Rigsdaler, og for det 9de: Min øvrige Formue eller den overblivende Capital jeg efterlader og er eyendes af (undtagendes min nu iboende og tilhørende Gaard, beliggende paa Amager Torv, lige over for Hellig Geistes Kirke, som ei maa sælges eller afhændes til nogen) vil jeg have anordnet og fastsadt, og efter min Død skal gjøres Frugtbringende, være sig i Jordegods i fast Eyendom eller i trygt Underpant, saaledes at Capitalen kand gjøres uryggelig til evig Tiid. Samme Renter skal saaledes anvendes og forbruges, nemlig, bemeldte min Gaard, lader Høy og velbemelte Herrer, til saa mange Jomfruer indrette, som de seer Interessen eller Renten kan være tilstrækkelig, at enhver for sig selv kand bekomme en smuk magelig og rummelig Vaaning, og enhver Jomfrue kan nyde 150 à 200 Rdlr., skriver Et Hundrede og Halvtredsindstyve a Toe Hundrede Rigsdaler aarligen til hendes Underholdning. De Jomfruer som stedse indtages af de samtlige Kirke Herrer i dette Jomfrue-Sæde, skal allerede have opnaaet deres 35 Aar

aarlig. Endnu ombedes begge de velærværdige Herrer Pastores, ville have den Godhed for bemelte Jomfruer, dennem flittig at besøge, saavel i deres sunde som syge Dage, for at vederquæge og opmuntre dennem med Trøst og Underviisning af Guds Ord, hvorfore tillegges enhver af dennem 100 Rdlr. aarligen, jeg skriver Et Hundrede Rigsdaler aarligen.

For det øvrige ville de Høy og respective gode Herrer, hos Kongelig Majt. allerunderdanigst udbede Hans allernaadigste Protection, Benaadinger og Confirmation, saa og denne Stiftelse med den Kongelig allernaadigste Forordnings de dato 5te Decembris 1749 Inhold, maatte vorde benaadet, samt paa alt hvad de finde for got, til dens Gavn og Bedste nødvendig at være. og udbeder jeg at den maatte bekomme det Navn (de Brødre Petersens Jomfrue Sæde eller Kloster). Hvad ellers i Tiden, som mig nu ei vil indfalde, at gjøre en Forandring i noget, mundtlig eller skriftlig, enten med at udnævne visse Personer, Jomfruer eller Enker, eller bortskienke nogle af mine Midler, eller og i hvad det kunde være, da skal det have ligesaa fuldkommen Kraft og staae ved Magt, som det med utryggelige Ord, her var indbegreben.

At forestaaende i alt, for nærværende og fremdeles, saafremt jeg som meldt er, ei, enten mundtlig eller skriftlig gjør nogen Forandring derudi, er min alvorlige Villie, efter min, (Gud give en salig) Død, uforanderlig og uryggelig saaledes skal forholdes, stadfæster jeg med min egen Haands Underskrift.

Kiøbenhavn, den 30te December Anno 1755.

Albrecht Petersen.

Da ville Vi forskrevne Disposition, udi alle dens Ord, Clausuler og Puncter, saasom samme her oven indført findes, allernaadigst

have confirmeret og stadfæstet, saa og hermed confirmere og stadfæste.

Ligesom vi og allernaadigst ville have bevilget, at de i ovenmelte Jomfrue Sæde eller Kloster afdøende Jomfruers Efterladenskaber skal, i Følge Forordningen af 5te Decem-

Givet paa Vort Slødt Christiansborg, udi Vores Kongelig Residentz Stad

Kiøbenhavn, den 23de Februarii Anno 1770.

Under Vor Kongelige Haand og Signet.
Christian.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Parti af Amagertorv med Brdr. Petersens Jomfrukloster forinden Ombygningen Aar 1919—20.

bris 1749, tilhøre Stiftelsen, og af sammes Administratorer, uden nogen Rettens Middels Forsegling og Registrering imodtages, for til Stiftelsens Forbedring samme til Indtægt at beregne.

Forbydende alle og enhver herimod, efter som forskrevet staaer, at hindre, eller udi nogen Maade Forfang at gjøre, under vor Hyldest og Naade.

Brødrene Petersen var som nævnt i Testamentet Søner af Galanterihandlerske Elisabeth Christina Petersen, som ejede Gaarden paa Amagertorv, og som under Ildebranden i 1728 frelste denne ved resolut at tilkalde nogle hundrede Matroser, som for en rundhaandet Betaling overdængede Ejendommen med Vand, hvorved den reddedes fra Luerne. En samtidig Beretning udtaler

Akvarel af H. G. F. Holm.

Gammel Torv med Springvandet, ca. 1840.
KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER

Originalen tilhører Overretssagfører Ipsen.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt. Ejendommen, som den ser ud nu, efter at være ombygget.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt. Brdr. Petersens Jomirukloster under Ombygning, Aar 1919.

herom: „I Vimmelskiftet blev Løveapotheket paa Hjørnet af Hyskenstræde og den tilstødende Gaard fortærede, men Ilden slukkedes Natten mellem Fredag og Lørdag ved Galanterikræmmeriske Madame Petersens Ejendom af nogle hundrede Matroser, til hvilke Ejerinden havde ladet uddele flere hundrede Rigsdaler i klingende Mønt. De vare forvovne og tapre, alt efter disse Folks Art og Natur ligesom vilde Løver og Tigerdyr; de løb op paa Taget saa fix som Katte med Brandspande og Ballier, og Resultatet blev, at Huset frelstes.“

Albrecht Petersen døde 1761, men „de Brødre Petersens Jomfrue Sæde eller Kloster“ begyndte først sin Virksomhed i 1769, efterat Kuratorerne havde ladet den gamle Gaard nedrive og paa Grunden opført en helt ny Bygning efter Tegning af Harsdorff (Grundstenen nedlagdes $\frac{25}{4}$ 1768 af Greve J. H. E. Bernstorff).

Da Klosteret i 1770 var færdigt til Beboelse blev der optaget 16 Jomfruer. Senere var der en Tid 17 og derover, men efter at Stueetagen til Gaden i 1858 indrettedes til Butikker har Antallet udgjort 15, nemlig 1 Priorinde og 14 Konventualinder.

I Henhold til Testamentet skulde Stifterens Familie fortrinsvis have Ret til Optagelse, men at denne ved den første Besættelse i 1770 ikke var særlig talrig, fremgaar af, at af de 16 Pladser blev de 10 tildelt Fremmede. Senere tiltog Familien betydeligt i Antal, hvoraf fulgte, at Pladserne gennem Tiderne i Reglen blev besatte med Familiemedlemmer.

Under den store Brand 1795 nedbrændte Ejendommen, men genopførtes faa Aar efter og benyttedes efter sin oprindelige Bestemmelse, indtil den Aar 1919 solgtes til A/S „Klostergaarden“, som ved Arkitekt Helweg-Møller lod hele Komplekset ombygge, hvorved Façaden i det væsentlige førtes tilbage til sin oprindelige smukke og stilfulde Skikkelse, idet der dog i dens vestlige Ende indrettedes en Port som Indgang til den paa hosstaaende Billede viste fornemme Buegang, der langs „Klostergaardens“ smukke Interieurs forbinder Amagertorv med Læderstræde.

Parti af Buegangene i „Klostergaarden“.
Set mod Amagertorv.

Hjørnet af Gammel Torv og Nørregade „Blasen“ kaldet.

(Se Billederne Side 280 og 281.)

Om Ejendommen „Blasen“, Hjørnet af Gammel Torv og Nørregade, som under den store Ildebrand i 1728 sprængtes i Luften for at hindre Ilden i at brede sig, skriver Ildebrandens „Historie-skriver“, den fra Slutningen af 18de Aarhundrede i Folkemunde meget omtalte københavnske „Original“, Stadschirurgus Carl Friederich Reiser, hvis forvirrede og vrøvlagtige „Beskrivelse over

den mærkværdige og meget fyrgterlige Ildebrand 1728“ dog indeholder adskillige interessante og oplysende Smaatræk fra den store Katastrophe, følgende om Kannonaden paa Gammel Torv og den paafølgende Sprængning af Vinhuset „Blasen“: Vi gengiver denne Beskrivelse ordret efter Carl Bruun: „København“.

„Men offtibevænte, nu hos Gud, salig Hr.

Brandtmayor Preusler, begig en Bock eller en stor Forseelse med sine Herrer Collegier og samtlige underhavende Folck i deres Konst og Videnskab, hvorefter fulgte og forårsagde saadanne skrækelige og i højeste Grad fyrgterligste og bedrøveligste Scener; at Hoved-Haarene paa Hovedet maatte reyse sig og staae stive, ja endogsaa paa den allertapperste og ellers uforsagteste Mand, saa at det saa kaldede

heele gamle Kiøbenhavn gig op, og blev paa det jammerligste og Erbarmeligste af de mangfoldste, græsseligste og fæleste Luer reent fortæret og caputt, saa det saae her i Staden ud som det allerfæleste jordiske Helvede. At det er en stoer Sandhed at benævnte ellers brave Mænd vare i høieste Grad forvirrede, confuse og forsagde, kann vell ingen fornuftig Menneske imodsige, endelig forandrede deres Forsagthed og ængstelige Passioner sig i de allerstørste Desparationer, thi da skulde man see, hvad man resolverte.

— Mærk nu allerkjæreste Læsere! nu jeg skriver og erindr mig dette, hvad jeg Altsammen med mine egne Øyne har seet, O! O!, saa bliver det mig ganske levende paa nye igjen, og overfalder mig den skrækkeligste Gysen og Rysten over min heele Legeme, som Een, der bekommer den heftigste *Febris malignæ ardentis*, og overfalder mig den allerstørste *Paroxysmus*, saa at om jeg ikke falder i en Slags Graad eller Græden, jeg vist nok vil tabe Penen af Haanden og falde i allerstørste Besvimelse; Pause, Pause!!!“

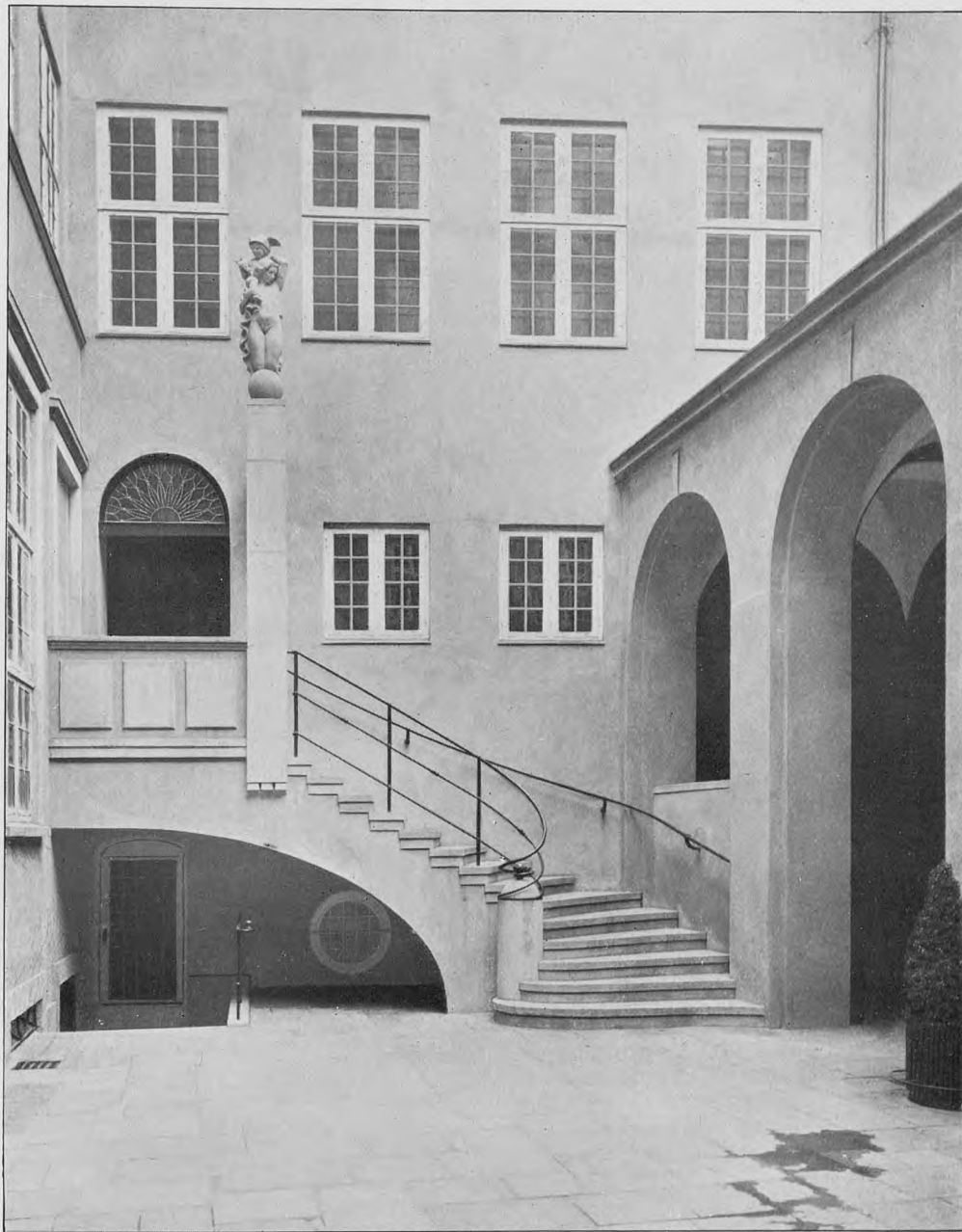
Efter tre Liniers Tankestreger fortsætter Reiser igen: „Nu, jeg kommer da endelig til mig selv igen, o kjære Læsere! ryst og bæv nu, thi Du har allerstørste Aarsag dertil! Man skiød med store Kanoner fyldt med Krudt eller Pulver; det knagede og bragede paa Jorden! Det var som den ganske Verdens Lynilder havde sig forsamlede og foreenede, hvortil all Verdens Tordenslage lode sig paa det Allergræsseligste høre, Ildsluerne i Luften og Helvede græsseligen svarede! N. B. Her kunde Brandt- mayoren og sit samtlige Selskab ey længere holde ud, mens bleve

tvungne af over- maade Angst at retirere sig til een Side, og bleve de alle til- mode som Folck, der i Hast be- kommer Slag og Rørelsser! Mens høystærede Læ- sere, her blev Latter dyre nok, og hvem der den- gang kunde have begaaet Latter, det maatte da gandske alene havde været Beltzebub med hans hele Clere- sie i Helvede. En- delig saa fandt den arme, alte- rerede, mens dog redelig sindede Brandt- mayor med sine Under- havende og samtlige Cle- rysi paa noget Andet, som løb endnu meget ulykkeligere og fælere af end det Forhergaaende, nemlig: I det allerede omtalte og beskrevne Huusz paa Hjør- net af Gammel Torv og Nørre- gade, Blasen kaldet, lagde man Krudt af Magazinerne ta- get, som var en overmaade og forskrækkelig Andeel af Por- tioner; alt dette Pulver eller Krudt blev udstrøen og lagt i store Trærenner, og saa blev der commenderet en Borgervagt af de aller- fornuftigste og forsigtigste Borgere, som man bedst kjendte; samme blev befalet i Kongens Navn ved største Livsstraff ey at lade nogen Menneskesjæl passere uden Vedkommende, som vare alleniste een Tjenestepige og Gaarskarl af Huuseyerens Folck og Domisticker; disse bleve allene tilladte at passere og repassere. Dennem blev nu lovet, for de at de hialp at redde deres Herres Meubler og Huusgeraad at utflette, at man vilde vist nok advare dem, naar de skulde til sidste Gang gaae ud af Huuset for at redde og con- servere deres Liv. Der gig ogsaa endnu 2 eller 3de Matroser ind i Viinkielderen for at ville tractere og drikke sig fuld af Viin; jeg kann ikke vist sige, om de havde Tilladelse dertil af Viin- handleren som Eyere af Vinen, eller om Brandtfolkene og Brandtvagten havde givet dem Tilladelse dertil, fordi at man tænkte, det var ligesaa godt, at Mennisker nød det, thi det blev jo ellers fortæret af Luerne og Ilden: nok sagt den rette Tiid-

punct, hvorpaa de arme Mennisker saa vist nok forlode sig paa, nemlig at advares paa, blev til Intet, og førend Brandtfolkene blev det selv var, saa sprank dette store Huusz himmelhøyt op i Luften, og den arme Tjenestepige og de 3de drukne Matroser blev ey et Leed helt paa deres arme Legemer, saa det var ret en Ynck og Jammer at see, ja Brandt- mayoren med sine Folck og Brandtvagten selv havde Nød nok at retirere sig, saa at mange af dem bleve forskrækkeligen beskadiget, ja nogle mistede Arme og Been. Herre Jesus! naar jeg ved at at skrive dette dog rett

betænker, hvor vii vare dengang tilmode, saa ryster min Huud og skælver og bæver min Kropp! Ak, Herre Jesu Christi raabte jeg, forbarm Dig over mig; der var ret for vore Øyne, som den yderste Dommedag var kommen“

Reiser fortæller derpaa, hvorledes Tagstene, Bjælker, Sten og Grus fløj højt op i Luften midt i den faldende Ild- regn, hvorledes Mure, Vinduer og Døre bristede ved den vold- somme Explo- sion, medens flere nærliggen- de Huse kom i Brand, og berører den ansete Brygger Jakob Fussings Hustrus Død. Hun kom netop kørende fra sit eget bræn- dende Hjem paa Nørregade, da Hestene forvil- dede og løbske af det frygtelige Knald, væltede Vognen ned i en Kælderhals, saa- ledes at hun knuste Hjerne- skallen og døde om Aftenen. Kilderne be-

Gaardinterieur fra „Klostergaarden“.

Til højre ses Buegangen, som fører fra Amagertorv til Læderstræde.

kræfter og supplere den gamle Stadschirurgs Oplysninger; i 1730 ansøgte Brygger Fussing Kongen om et Laan paa 2000 Rdlr, til sin Gaards Genopbyggelse og beretter, hvorledes hans Hustru omkom ved „Blasens“ Sprængning og efterlod ham fem smaa umyndige Børn, og i en Supplik fra Eierinderne af „Blasen“, de tre Søstre Katharine, Marie og Dorothea Poulsen om 3000 Rigsdalers Hjælp til deres Ejendoms Genopførelse, hed- der det, at en af deres Folk blev dræbt, og at det skyldtes et Tilfælde, at de selv undgik Døden. Ingen af dem havde nemlig faaet at vide, at der var lagt Krudt under Huset, eller at man havde isinde at sprænge det; først da den ene Søster aabnede en Mellemdør til Gaden, fortalte Generalmajor Mushardt dem det og befalede dem, at de strax skulde forføie sig ud af Huset. Et mere slaaende Bevis paa den Letsindighed, hvormed der blev gaaet tilværks, kan næppe leveres.

Efter Branden vides intet om den paa Grunden opførte Ejendom for Aar 1804, da den d. 25 Juni tilskødtes Hørkræmmer Niels

Petersen, efter hvis Død den i Følge et d. 26. Februar 1810 tinglæst, kongelig konfirmeret Testamente overdroges hans Datter Inger, gift med Hørkræmmer Carl Frederik Stæhr, hvem den tilhørte til 1826, da den efter Hørkræmmer Stæhrs Død solgtes ved Auktion til Hørkræmmer Jørgen Iversen Plenge.

Efter Jørgen Iversen Plenges Død 1830 blev Ejendommen udlagt hans Enke Ovidia Plenge, som den 11. Juni 1832 lod den vurdere og forsikre i Kiøbenhavns Brandforsikring for 30600 Rbdl Sølv.

Palæerne Amaliegade Nr. 15 og 17.

Blandt de mange smukke gamle Ejendomme i Amaliegade, som uundgaaeligt gennem mange Generationer har aftvunget de Passerende, som har Øje for arkitektonisk Skønhed, Beundring, staar i første Række de to stilfulde og fornemme Palæer Nr. 15 og 17, og det har sikkert smerttet mange Beundrere af Fortidens skønne Arkitektur, da en Ejer af Nr. 15 i sin Tid ombyggede denne og

Hjørnet af Gammeltorv og Nørregade Aar 1611. Ejendommen, kaldet „Blasen“, sprængtes under den store Ildebrand 1728 i Luften.
Se Teksten Side 278.

Den 13. December 1853 solgte Enkefru Ovidia Plenge Ejendommen til Hørkræmmer Niels Frederik Høffding for 44000 Rbdl., og den 2. Juli 1877 tilskødedes den dennes Søn, Poul Victor Høffding, efter hvis Død den d. 24 Juni 1912 for en Sum af 222,000 Kr. udlagdes i Arv til 1) Grosserer Aage Høffding, 2) Enkefru K. Schierbech, og 3) Fru Ulla Dyrhauge i Ægteskab med Overretssagfører E. Dyrhauge, hver for $\frac{1}{3}$, og efter Enkefru Schierbechs Død udlagdes hendes Andel i Følge Arveudlægsskødet af $\frac{2}{3}$ 1919 til 1) Læge Knud Schierbech, og 2) Læge Niels Jul. Schierbech, 3) Prokurist Kai Ellis Schierbech, og 4) Frk. Elisabeth Kirsten Schierbech.

Den 3. Januar 1921 tilskødedes Ejendommen Firmaet Ferd. Andersen, som ejer den endnu.

forsynede den med en Halvetage, samt — for at fuldbyrde Vandalismen — smurte Façaden over med Oliemaling.

Disse Palæer, som var opførte nøjagtig ens og som utvivlsomt skyldes Nicolai Eigtved, har ikke, som det almindelig antages, oprindelig været een Ejendom, hvilket fremgaar af saavel Skodeprotokoller som Brandtaksationer, hvilke sidste findes opbevarede i Landsarkivet.

I den paa Foranledning af Grosserer Valdemar Eigtved udgivne Bog om Nicolai Eigtved, berører Forfatteren, O. v. Munthe af Morgenstjerne, ved Omtalen af hans Arbejder ogsaa disse Palæer, som formentlig opførte af Eigtved, hvilket lille Afsnit af Bogen vi tillader os at citere:

„Lige overfor „Det gule Palais“ i Amaliegade ligger 2 Palais'er, der oprindelig har været ganske ens byggede, men hvoraf det ene, Nr. 15, senere er bleven forhøjet med en Halvetage, ellers er de endnu i det ydre næsten uforandrede. Meldahl mener i

sit Værk om Frederikskirken, at de ere byggede af Eigtved, dels antagelig for Overhofmarskal, Greve Adam Gotlob Moltke, dels som oprindelig værende et Hus, der stod i Forbindelse med hans Palais paa Amalienborg Plads. Selv om det er rimeligt, at de ere byggede efter Eigtveds Tegninger, hvilket dog ikke kan fastslaaes, ere hans 2 andre Antagelser i hvert Fald ikke rigtige. De ere byggede i 2 særskilte Matrikel Numre, og til 2 forskellige Ejere. Som første Ejer af Nr. 17 (nærmest Amalienborg)

Agent og Skibsreder Andreas Biørn (den første Ejer af Wilders Plads paa Christianshavn) var i blandt de 23 første, der meldte sig til Bebyggelse af Amalienborg Plads. Han døde imidlertid allerede i Januar 1750 og naaede saaledes end ikke at faa paa-begyndt Opførelsen af sin Gaard. Denne er bygget af Stenhugger Georg Wilhelm Besecke, en vist iøvrigt ret ukjendt Mand, som ikke findes nævnt i Stenhuggerlaugets Protokoller, som over-tog Grunden efter Andreas Biørn. Hans Navnetræk, G. W. B.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Samme Parti i 1924 som paa Billedet lige overfor.

findes anført Stenhugger Johan Peter Pfeiffer den 18. Marts 1754. (Hans Navnetræk i en Cartouche findes anbragt paa Husets Façade). I den Anmodning, han den ^{20/11} 1756 indsender til Brandassurance Compagniet om at faa sin Gaard forsikret, siger han: „Da min nyopbygte Gaard i Amaliegade næst ved Hans Højgrevelige Excellence von Moltkes Palæ nu er bragt i fuldkommen Stand til Beboelse“ Herefter skulde Gaarden altsaa synes i hvert Fald først at være bleven helt færdig efter Eigtveds Død. Som første Ejer af Nr. 15 findes anført Andreas Biørn den 22. November 1756, men igjen samme Dag Jockum Friderich Buus. Det er denne, der — dog allerede den 26. Juni s. A. — anmoder om, at Gaarden maa blive forsikret mod Brandskade og til den Ende taxeret og vurderet. Han kalder Gaarden „Afgangne Stenhugger Beseckes forhen tilhørende og mig Gaars Dato ved Auktion tilslagne Gaard“. Til Belysning af dette noget indviklede Forhold tjener, at den bekendte rige

findes anbragt i en Cartouche paa Husets Forside. Af alle de her nævnte Personer var jo nu Stenhuggermester Pfeiffer den, der i 1751 ledsagede Eigtved paa hans Rejse i Norge, og Agent Biørn havde han bl. a. været behjælpelig ved at skaffe ham Materiale til de 2 „Positurer“ ved Børsen, saa disse 2 har han staaet i nøjere Forbindelse med, og han kan altsaa meget vel tænkes i al Fald at have givet Tegninger til og mulig ogsaa opført de 2 Boliger — saa vidt han naaede, inden Døden overraskede ham. Begge Huse bære Aarstallet 1754, — det Aar, i hvilket Eigtved døde, — saa de maa vel i hvert Fald i det ydre have staaet færdige i det nævnte Aar. Enkelthederne i Palais'ernes Udseende synes ogsaa nærmest at pege hen paa Eigtved som Arkitekten. Naar Meldahl udtaler en Formening om, at de to Gaarde skulde være byggede til Greve A. G. Moltke, og at de have staaet i Forbindelse med hans Palais paa Amalienborg, er dette, som vi have set, ikke rigtigt. Vel have de begge været i den Moltke'ske

Palæerne Amaliegade 15 og 17 forinden førstnævnte skamferedes ved den nedenfor viste Ombygning.

Samme Parti som paa ovenstaaende Billede efter at Nr. 15 er bleven forsynet med en Halvetage og Kviste.

Slægt, Nr. 15 har oven i Kjøbet været ejet af nævnte A. G. Moltke selv, men han erhvervede den først i 1761, og Nr. 17 købte hans Datter, Enkegrevinde Wedell-Wedellsborg i 1780.“

Skødeprotokollerne udviser for Nr. 15's Vedkommende følgende:

Tilskødet den 22. November 1756: Andreas Biørn, Agent, og igen samme Dag Jocum Friderik Buus.

„ d. 21. Decbr. 1761: Adam Gotlob Greve af Moltke.

Tilskødet d. 4. April 1886: Brand- och Lifförsäkrings Aktiebolaget Svea.

„ d. 22. Juni 1896: Kammerherre, første Hofjægermester Frederik Vilhelm Treschou.

Den 11. December 1905: læst Skifteretsattest som Adkomst for Arvingen Godsejer Fritz Michael Treschou.

Tilskødet d. 14. Maj 1906; Boghandler Jacob Hegel.

„ d. 3. Januar 1921: A/S Amaliegade 15.

Palæet Amaliegade Nr. 17, opført 1754.

Tilskødet d. 17. Juli 1780: Joachim Gotsche Greve af Moltke, Ridder, Gehejmeraad, Kammerherre og første Deputeret i Finance-Collegiet og Rente-Cammeret.

„ d. 21. Juni 1784: Christian Lütken, Capitain i Sø-Etaten.

„ d. 23. December 1799: Joachim Gotsche Greve af Moltke, Ridder af Elefant Ordenen, Gehejmeraad og Kammerherre.

„ d. 26. Juni 1865; Kammerherre Peter Harald Oxholm til Taarnholm.

„ d. 12. December 1870: Grosserer E. Friis.

For Nr. 17's Vedkommende:

Tilskødet d. 18. Marts 1754: Johan Peter Pfeiffer, Steenhugger.

„ d. 20. Juni 1780: Catarine Sophie Wilhelmine f. Komtesse af Moltke, Enkegrevinde af Wedell.

„ d. 10. December 1804: Joachim Gotsche Greve af Moltke til Grevskabet Bregentved, Gehejmeraad, Ridder af Elefant Ordenen og Kammerherre.

„ d. 26. Juni 1865: Kammerh. Josias Raben til Lekkende.

„ d. 5. December 1898 (udlagt i Arv): Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve Frederik Christopher Otto Raben-Levetzau.

Hosstaaende Fotografi af Mellembygningen Amaliegade 17 er taget fra Baggaarden og viser altsaa Bagsiden af Mellembygningen, ca. Aar 1860. De Trætøppe, der ses tilvenstre i Billedet, er Toppene af Træer i Palæhaven til Christian den Syvendes Palæ. Det Værelse paa 1ste Sal, der har Vindue lige over Porten, var Biskop Mynsters Værelse, da han var Huslærer hos Grev J. G. Moltke; Biskop Mynster omtaler det i sine „Meddelelser om mit Levnet“.

Da Grev A. W. Moltke flyttede fra Palæet i Amaliegade til Bredgade, udlejedes Mellembygningen, som hidtil havde hørt direkte til Forhuslejligheden, til Professor C. F. Ursin, som boede der til Efteraaret 1849, da han fik Embedsbolig paa Charlottenborg, men døde i December s. A.

Efter Ursin indflyttede Justitsraad H. H. Jantzen, der beboede Huset til sin Død November 1863. Han fik med udholdende Flid Espalierplantningen til at folde sig rundt om Vinduerne, og midt paa Muren var anbragt et ualmindelig stort Dueslag.

møllen i Bredgade, og Følgen deraf var, at et tykt, fedtet Lag af Kulstøv bedækkede alt, hvad der var i Haven. Det var ganske mærkeligt at se Frugten paa Træerne være ligesom overtrukket med et Slør af Sort, som naturligvis overførtes paa Mund og Hænder, naar den spistes. Havde vi klatret i Træerne eller opholdt os paa vort Yndlingssted, Plankeværket, der adskilte Haven fra Dampmøllen, og hvorfra man havde en morsom Udsigt til Maskinerne i Fabrikken, kom vi gerne op til Moder i en mindre tiltalende Tilstand, og det var ingen let Sag at fjerne det sorte Kulstøv fra os selv og vore Klæder.

Den Have lever endnu i manges Erindring, thi selv efter at vi alle var voksne, var den om Sommeren Samlingssted for vore Venner og Bekendte, og mange Saltebrød og Spil Pind er leget i Gaard og Have af en glad Ungdom. Der har ogsaa lydt glade Sange imellem de gamle kulstøvede Træer og Buske, thi Moder elskede at høre Ungdommen synge. Var det stille Sommeraftener,

Gaardparti fra Amaliegade Nr. 17 omkring Aar 1860. Se omstaaende Tekst.

I Foraaret 1864 blev Huset en kær Bolig for Majorinde Rosen, f. Viborg, og med megen Pietet beskriver Datteren det hyggelige Hjem i de biografiske Optegnelser om sine Barndomsaar i „Den gamle Majorinde fra Færgegaarden“ (Memoirer og Breve XVIII, udgivet af J. Clausen og Rist), af hvilke vi gengiver følgende interessante Afsnit:

— — — Moder var, som hun selv skriver, lykkelig over at forlade den uhyggelige Lejlighed paa Østerbro, hvor hun havde oplevet sine tungeste Timer, og flytte ind i den smukke, gamle Gaard i Amaliegade. Det var et stort Held, at hun havde fundet en saa udmærket Lejlighed, hvor vi Børn frit kunde tumle om og føre en Tilværelse næsten som paa Landet. Gaarden ejedes af den nuværende Lehns greve Raben-Levetzau's Fader, og hele Forhuset blev beboet af Familien, men kun for de tre Maaneder, den øvrige Tid af Aaret boede vi alene i Mellembygningen. Vi lærte hurtigt at elske denne gammeldags hyggelige Bolig, hvis Vinduer til den ene Ende vendte ud til den inderste Gaard, hvor flere smukke grønne Træer og Indblikket i Palæhaven fik en til at glemme, at man var midt i Kjøbenhavn. Igennem en lav Staldbygning havde vi Adgang til en ret anselig Have med gode Frugttræer, af hvilke navnlig et herligt Kejserrinde-Pæretræ og et Gravensten-Æbletræ staa i min Erindring som noget vidunderligt. En Ulempe havde dog denne Have, som ikke generede os Børn saa meget som Moder; den vendte nemlig ud til Damp-

havde vi Lampe i Lysthuset, og Theen blev drukket dernede, og saa afløste den ene Fædrelandssang den anden til sent paa Aftenen, medens Møllersvendene ofte sad lyttende i Vinduerne.

Huset var ogsaa hyggeligt. Indgangen var i Porten gennem en lav Dør, som førte ind til Trappen, hvor en stor gammel jernbeslaaet Kiste havde Plads lige indenfor; den Kiste elskede vi Børn at sidde paa, derfor husker jeg den saa tydeligt. Trappen var ligesaa hjemlig for os som Stuerne — vi legede der baade Vinter og Sommer, thi Ængstelse for Forkølelse kendte Moder ikke, og vi har tilbragt Timer uden Overtøj paa den iskolde Trappegang, selv naar Frostens dækkede Ruderne med Isblomster. En stor Sjældenhed fandtes i den største af Stuerne, idet Væggene i Stedet for Tapeter havde Oliemalerier, der forestillede Hyrdescener i Watteau-Stil, rørende Hyrdinder med udstrakte Arme dansede yndefuldt til søde smaa Hyrdedrenge Flojtespil; det var noget for Børnefantasi, jeg ved ikke hvor mange Eventyr og Historier man lavede med dem som Hovedpersoner. Der var noget mere end almindeligt over denne gamle Mellembygning, den syntes at gemme paa mange Hemmeligheder. Engang, hed det sig, havde Struensee boet der, og at der under Palæismuren og Haven var en hemmelig Gang, som førte hen til Dronning Caroline Mathildes Værelse. Vi havde et Rum under Trappen, hvor Kullene blev opbevarede; der mente vi, Nedgangen maatte findes — men vi fandt den aldrig. — — —

NY CARLSBERG GLYPTOTEK

I.

Bygningens Historie.

Den store Bygning „Ny Carlsberg Glyptotek“, som dækker Terrænet mellem Vestre Boulevard, Tietgengsgade og Niels Brocks-gade, er bestemt til at rumme tre Samlinger af meget forskellig Art, en Antiksamling, en Samling af nyere Skulptur og en mindre Samling af danske og franske Malerier.

Denne Bygning er ikke den første, som Carl Jacobsen har rejst til sine Kunstværker. Lige saa lidt som selve Samlingen kunde fremskaffes i kort Tid, og dens Plan stod klar i hele

sit Omfang fra dens første Begyndelse, lige saa lidt kunde en Museumsbygning rejses paa en

Gang. Dens første Oprindelse gaar tilbage til Aaret 1882; dengang var Samlingens

Størrelse kun ringe, og Genstandene

kunde udmærket rummes i én Sal, som Carl Jacobsen byggede som et

Anneks til sit Hus. Paa det Tids-

punkt boede han paa „den gamle

Bakkegaard“ i Valby ganske

nær ved sit Bryggeri (se Artik-

len „Carlsberg Bryggerierne“

i „Før og Nu“, April 1920).

Carl Jacobsen havde ikke

alene Interesse for Kunst,

men han havde ogsaa Sans

for at give sine Kunstværker

Betingelser, under hvilke de

kunde udfolde sig, og det

var dengang hans Idé ikke

saa meget at bygge et Mu-

seum i almindelig Forstand

som at skaffe sig en Vinter-

have, „hvor Statuer kunde

staa mellem grønne Træer“.

Da Salen var færdig, ind-

viedes den ved en Familiefest

den 24. September 1882, og paa

Opfordring af Gæsterne beslut-

tede Jacobsen og hans Hustru Ot-

tilia at gøre deres Samling offentlig

tilgængelig. Den 5. November 1882

blev „Glyptoteket“ første Gang aabnet

for Publikum.

I Glyptotekets Historie kan man let se,

hvordan ikke alene Samlingen bestemte Byg-

ningens Former, men hvordan til Tider ogsaa selve

Bygningen viste Veje, som Samlingen kom til at

slaa ind paa. Paa den Maade bestemte Ideen om

en Broncegaard Carl Jacobsen til at indkøbe Afstøbninger af Anti-

ker, som han opstillede paa den Plads, han anlagde foran sit Hus.

Da Christiansborg i 1884 var brændt, og de fleste af dens Skulp-

turer var gaaede til Grunde, fattede Carl Jacobsen og hans Hu-

stru den Plan at skænke deres Samlinger til det Offentlige. Til

Gennemførelse af en saadan Plan var en større Bygning nødven-

dig, og Beliggenheden maatte ogsaa være central. Jacobsen gjorde

nu selv et Udkast til en Bygning af Størrelse som Glyptoteket i

München; den skulde bygges som en Firkant i fire Fløje med en

Kuppelsal i Midten. Han henvendte sig til Borgmester H. N. Han-

sen, der blev meget interesseret for Planen, men raadede til at

se Tiden an. Da Carl Jacobsen ikke kunde faa den Bygning, han

ønskede, var han henvist til at udvide de Bygninger, han allerede

havde i Forbindelse med sin Bolig, og i 1885 opførtes en ny Fløj

med fire Sale, der blev aabnet 1886.

I 1887 byggedes Kejserindesalen, en Mellembygning, 6 Kabi-

netter og en fransk Sal.

Det var naturligt, at der i disse Aars Byggeplaner stadig op-

dukkede Spørgsmaal, om hvilken Belysning og Opstilling, der

egentlig var den rigtige for Skulptur. At en Skulptur kommer

til at leve, afhænger af det Lys, den faar. Naar Lyset falder lige

paa en bevæget Flade, f. Eks. et folderigt Gevandt, vil det lige-

frem trænge ind i Folderne og tage deres Skygge fra dem. Fi-
guren vil da gøre et fladt og dødt Indtryk. Det kommer med
andre Ord an paa, at Lyset paa hvert Sted af selve Skulpturen
frembringer en saadan Skygge, at Skyggerne gengiver, modellerer,
Statuens Form. Lyset maa heller ikke være altfor skarpt, for saa
river det Formerne fra hinanden, og Statuen faar et uroligt Præg.
Er det i Forvejen vanskeligt at dirigere Lyset paa den rette
Maade, saa kommer dertil den Vanskelighed, at Skulpturenes
Karakter er meget forskellig. For at et Arbejde af Rodin kan
vise sin følsomt bevægede Overflade, skal der en ganske anden
Belysning til end for en græsk Statue, der vil virke
gennem sin strenge og velafvejede Form.

Det var Problemer af denne Art, Carl Jacob-
sen mødte under de mange Nybygninger,
han var nødt til at foretage i disse Aar.

Og han tog det meget alvorligt, og
søgte Forbilleder i Udlandet, og netop
dengang var han begejstret for den
Hal med Skulpturer, han havde
set hos Hertugen af Devonshire
i Chatsworthhouse i England,
hvor Lyset falder skraat fra
oven gennem en sindrigt kon-
strueret Lanterne. Han be-
nyttede sig straks af den til
sin Midtersal, der blev byg-
get i 1885.

Til den Samling, som var
opstillet paa Ny Carlsberg
var der i Aarenes Løb kom-
met en Del Antiker, og Ja-
cobsen mente nu, at han
med mere Vægt kunde gen-
tage det Tilbud, som han og
hans Hustru tidligere havde
gjort. Professor Dahlerup hav-
de udarbejdet en Plan til en
Bygning med Kuppel i Midten;
Grunden, hvorpaa den skulde
opføres, maatte Kommunen af-
give, og Kommune og Stat maatte
hver give 500.000 Kr. til Opførelsen.

Endvidere skænkede Jacobsen 250.000

Kr. til Udstyrelsen. Baade Magistrat

og Borgerrepræsentation, ligesom ogsaa

Rigsdagen, viste sig gunstig stemte, og

Jacobsen fik Tilladelse til personlig at forelægge

Planen i et Møde i Finansudvalget, hvor den

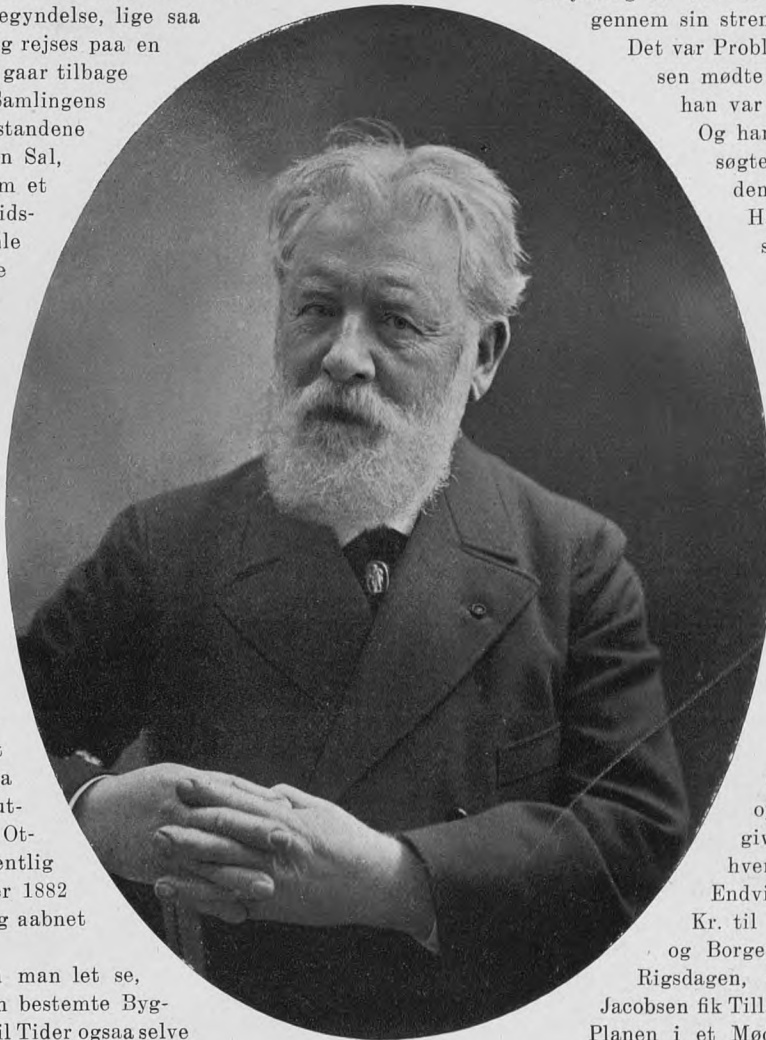
blev velvilligt modtaget. Gavebrevet blev under-

tegnat og indgivet den 8. Marts, „Thorvaldsens

romerske Fødselsdag“. Denne Dag var allerede i Carl Jacobsens
fædrene Hjem bleven fejret som en Festdag. Nu gjaldt det at
finde en Plads til Bygningen, forskellige Steder blev foreslaaede
og vragede, endelig bestemte man sig for den Plads bag Tivoli,
hvor Glyptoteket nu ligger.

Den 23. September 1889 blev Forslaget vedtaget i Borgerrepræ-
sentationen, og der blev nedsat en „Komité til Ordning af Ny
Carlsberg Glyptotekets Bygnings- og Bestyrelsesforhold“. Den be-
stod af D'Hrr. Departementschef Asmussen og Kontorchef Andreas
Weis, valgte af Kultusministeriet, Justitiarius P. Koch og Kon-
ferensraad H. N. Hansen, valgte af Kommunalbestyrelsen, og Carl
Jacobsen som Formand. En Fundats blev udarbejdet og stadfæstet
den 21. Maj 1891. Komiteen nedsatte derefter et Bygningsudvalg,
og Udførelsen blev overdraget Professor Dahlerup. Arbejdet trak
længe ud, fordi saa meget Materiale skulde komme fra Udlandet;
men endelig i Foraaret 1897 var Bygningen færdig, og den 1. Maj
s. A. blev den indviet.

Den bestaar af en Hovedfløj, der er 64 m lang, og to Sidefløje,
opført i Renaissancestil af lyse, røde Mursten med Granit til Sok-
kel og Pilastre. Denne Bygning svarer omtrent til Carl Jacobsens
første Projekt, kun Kuplen kunde ikke gennemføres, som han
havde tænkt sig. Det er et udpræget Skulpturmuseum, den store

Brygger, Dr. phil. H. C. Carl Jacobsen.

Indgangshal deler Midtfløjen i to lige store Halvdele, hvor til den ene Side dansk, til den anden Side nyere fransk Billedhuggerkunst er opstillet i ganske tilsvarende Sale, der alle har Ovenlys. I Sidefløjenes nederste Etage har de lange „Sidelyssale“ derimod Vinduer, hvorfra

Lyset falder skraat ind højt oppe fra. Den øverste Etage blev bestemt til at indeholde Malerier, som hidtil havde været i C. J.'s Hjem, og som nu med Rette blev op-hængte i Ovenlyssale. Senere er denne lille Afdeling blevet meget forøget.

I dette „det ny Glyptotek“ var der altsaa to af de tre Hovedafdelinger; Antikerne derimod blev foreløbig paa Ny Carlsberg. Derved kom der mere Enhed i Samlingerne. Det var ikke helt efter Gavebrevets Ordlyd, og Folk skumlede derover og sagde, at Jacobsen havde beholdt det bedste selv. Man vidste ikke dengang, at han vilde skænke alle sine Skatte bort. Det var dog netop baade hans og hans Hustrus Tanke, at alt skulde blive offentlig Ejendom. Dertil kom, at Antikerne i Valby ikke mere

sat, den havde indbudt de tre Arkitekter M. Borch, A. Clemmensen og H. Kampmann til at udarbejde Planer. Det var ikke let at træffe et Valg, da alle tre Projekter havde store Fortrin, man valgte imidlertid Kampmanns som det mest brugbare. Nu kunde

Byggeriet begynde. Samtidig havde Jacobsen en anden Plan. Den Vinterhave, han vilde have haft, da han byggede sin første Sal til den gamle Bakkegaard, skulde nu blive til Virkelighed, og Professor Dahlerup skulde være Bygmesteren (se Side 285). Han havde jo ikke kunnet føje den Kuppel til sin Bygning, som havde været projekteret, Planen herom var strandet af Mangel paa de fornødne Midler, nu kunde det af Carl og Ottilia Jacobsen stiftede Ny Carls-

Bakkegaarden i Valby (Carl Jacobsens Bolig i Aarene 1880—90).

berg-Fond udrede Omkostningerne. Det blev en stor Kuppelbygning med Vinterhave, to tilstødende Loggiaer og en Indgangsbygning, der forbinder det ældre Glyptotek med det nye.

I 1901 begyndte Professor Kampmann Arbejdet paa den ny Bygning, en Blok, som bestaar af fire sammenbyggede Fløje og en

Midtfløj. Det nederste Stokværk er bygget op i Granit og danner en tung Sokkel for de lange, lige Murmasser af røde Mursten, der brydes ved lodrette Inddelinger af Pilastre i samme Materiale, over hvilke Granittenskyder sig frem som en kraftig Gesims. Facaden vender mod Vest, dens Midtparti dannes af et monumentalt Vindue med slanke Søjler; for yderligere at fremhæve denne Del er den trukket lidt frem foran Facadens ellers langstrakte Mure, derover

Glyptotekets Mellemsal i Valby.

Carl og Ottilia Jacobsen udstedte da et nyt Gavebrev d. 14. Januar 1899, hvorved de skænkede alle Kunstværker i det gamle Glyptotek til det Offentlige paa den Betingelse, at

Staten og Kommunen atter traadte til, hver med 500.000 Kr., og Kommunen afgav Grund til en ny Bygning. Rigsdagen gik straks ind herpaa, men Borgerrepræsentationen gjorde Vanskeligheder. Saa tilbød Giverne yderligere en Million Kr., dels til Festsalen, dels til Udsmykning, og „dette virkede som Sæbe under Kjølen. Nu gled Skibet“ — skriver C. J.

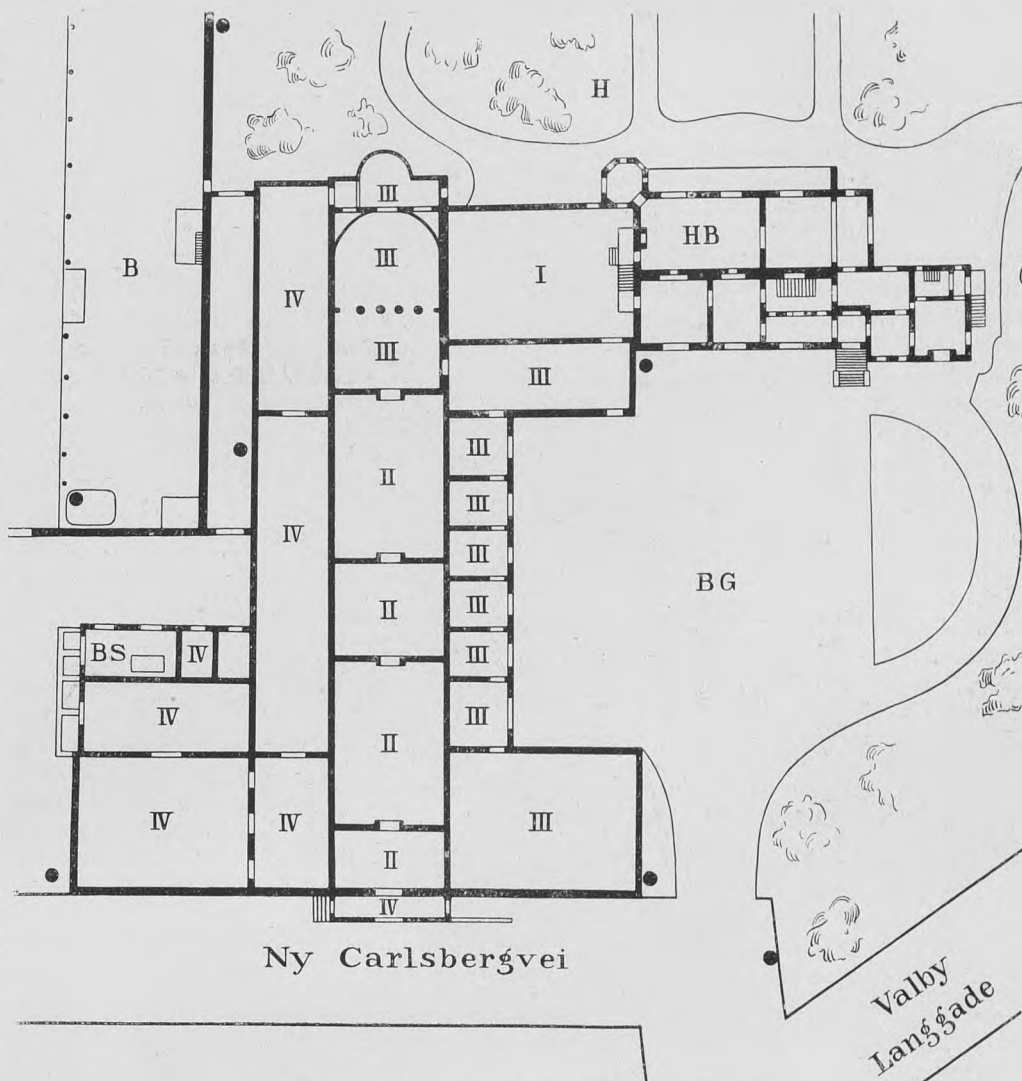
Forslaget blev vedtaget den 26. November 1900 i Borgerrepræsentationen. En Kommission paa syv Medlemmer var bleven ned-

hæver Trinpyramiden sig, flankeret af Afstøbninger af to af Hestene fra St. Marco i Venedig og kronet af en gylden Athena (Afstøbning af Athena fra Velletri) med den lille Sejrgudinde Nike paa Haanden.

Da Lanterneerne i det gamle Glyptoteks Mellemsal (se Side 286) havde vist sig saa fortræffelige, indrettedes der fire Hjørnesale med en lignende Belysning. Det var forøvrigt kun Hensyn til Opvarmningen, der gjorde, at ikke alle Salene fik de samme Belysningsforhold.

Foruden de fire Hjørnesale rummer den ny Bygning en Forhal, fem lange Sale og fem Kabinetter; Kernen er den store Festsal, en Pragtsal, udført af særligt kostbart Materiale, Granit og forskelligt farvet Marmor. Romerske Kejserstatuer og andre Antiker er opstillede mellem høje, slanke Søjler, og i Midten er den berømte Europa-Mosaik nedlagt i Gulvet. Her vilde Arkitekten have bygget et mægtigt Trappeanlæg, der skulde have ført ned til den nederste Etage; men efter lang Modstand fik C. J. sin Vilje sat igennem, og Festsalen blev saadan, som den nu er.

Fra den Trappe, som afslutter Festsalen mod

Ny Carlsbergvej

Plan af Ny Carlsberg Hovedbygning og Glyptotek 1896.

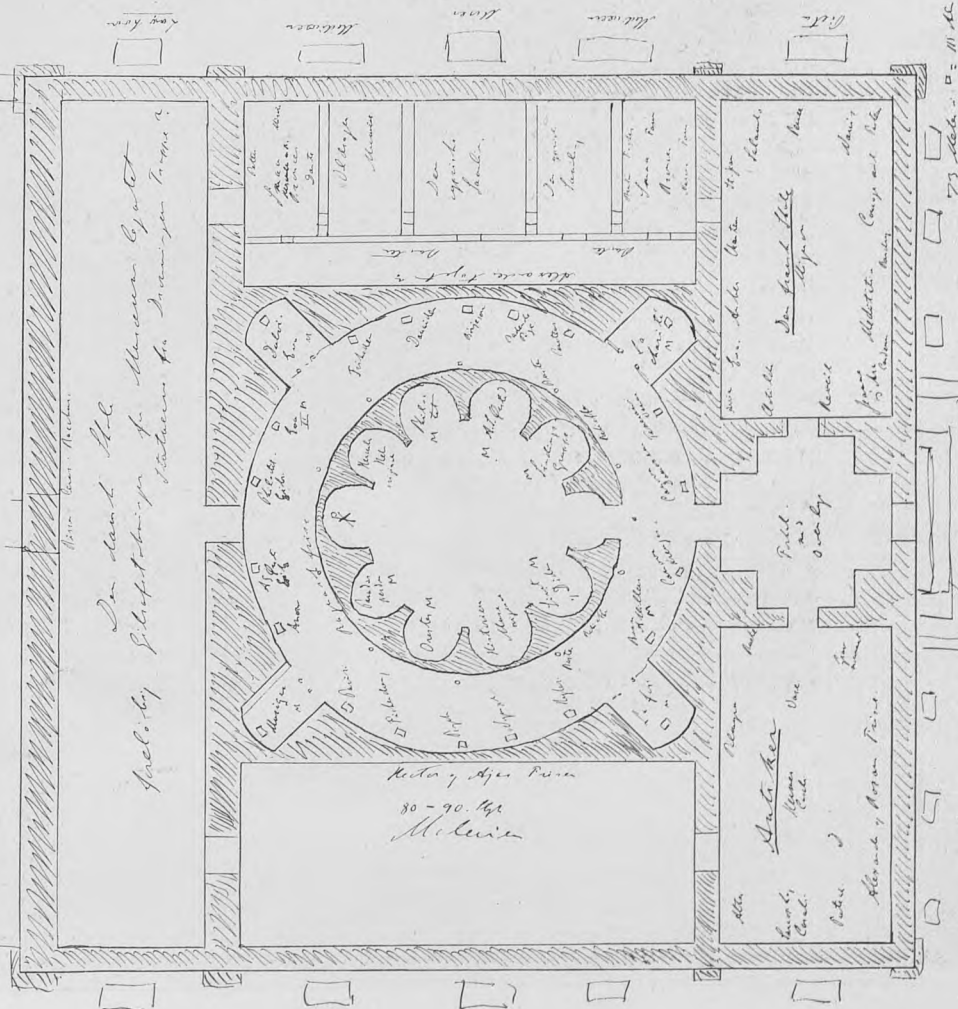
Vest, træder man ind i det saakaldte Mausoleum under Trinpyramiden. Pompost virker det opadstigende, kasseterede Loft, og ogsaa her beror Virkningen paa den ægte Sten, sletet mørk Granit, til Vægge, Dørindfatninger og Søjler, Marmorgulv m. m. De andre Sale er byggede som meget enkle Gennemgange, oprindeligt var de hvidkalkede, og kun Stengulvene med deres Mosaikornamenter bragte Farve ind i denne Arkitektur. De smaa Kabinetter er derimod malede i stærke Farver.

Fra Festsalens Søjlegang fører en Trappe ned til den nederste Etage — Helbig-Museet. Maaske intet andet Sted

Projekt til
Ny Carlsberg Glyptotek
af C. Jacobsen

Ny Carlsberg
27. febr. 84.

Havde til
de store Mosaik
10. April

Carl Jacobsens første Udkast til Plan for Ny Carlsberg Glyptoteks Bygning.

Komiteen til Ordning af Ny Carlsberg Glyptotekets Bygnings- og Bestyrelsesforhold.

Fra venstre til højre: Departementschef A. F. Asmussen, Konferensraad H. N. Hansen, Justitiarius i Højesteret P. Koch, Kontorchef i Kultusministeriet A. P. Weis, Glyptotekets Bygmester, Etatsraad Dahlerup og Brygger, Dr. phil. Carl Jacobsen. Malet af Professor Julius Paulsen i 1905.

Ny Carlsberg Glyptoteks Indgangsside, 1926 (Dahlerups Bygning).

Dante Søjlen.

i Glyptoteket virker Arkitekturen saa fast og rolig i al sin Simpelhed med de dejlige hvidkalkede Hvælvinger.

Da det viste sig, at de for Haanden værende Midler ikke strakte til til Bygningens Fuldendelse, henvendte Jacobsen sig til sin Moder, Fru Laura Jacobsen, og hun var storsindet nok til straks at gaa ind paa hans Forslag om at udbetale en Del af hans Arv, og med stor Energi satte hun igennem, at der af hendes baandlagte Formue blev frigjort de nødvendige Summer.

Jacobsen siger selv, at den bedste Hjælper havde han i sin Hustru, Otilia, og hendes Navn vil stedse være knyttet til Glyptoteket sammen med hans eget. Ved hendes Død i 1903 var den ny Bygning ikke fuldført, først den 27. Juni 1906 kunde Indvielsen finde Sted. Den foregik ved en Fest i Vinterhaven, hvor Carl Jacobsen i sin Tale fremhævede et saadant Museums Betydning for Folk og Land og takkede alle, der havde bidraget til at skabe det.

Nu stod Glyptoteket som et fuldendt Hele, men det var ikke Carl Jacobsens Mening, at Værket hermed skulde være afsluttet, han foretog stadig nye Indkøb og Udvidelser, og han sagde selv, at han haabede, hans Efterkommere maatte faa Held til at erhverve Kunstværker, der vilde kunne faa Plads i Nybygninger i de indre Gaarde. Dette

Haab er ikke blevet skuffet, en ny Ægyptersal er blevet bygget i den sydlige Gaard for at rumme den store Tilvækst af ægyptisk Kunst, som ved Køb og Udgravninger er kommet til Glyptoteket. Den blev indviet i 1921. En anden Bygning i den nord-

lige Gaard er fuldført i 1925; her findes Administrationslokaler, Studier og Bibliotek, de første er for nylig tagne i Brug, og Biblioteket vil blive offentlig tilgængeligt i Begyndelsen af 1926.

Carl Jacobsen døde i 1914. Hans ældste Søn Helge Jacobsen indtager nu sin Faders Plads som Formand i Bestyrelsen, han holder de gamle Traditioner højt i Ære, saaledes at Carl Jacobsens Aand stadig raader i Glyptoteket.

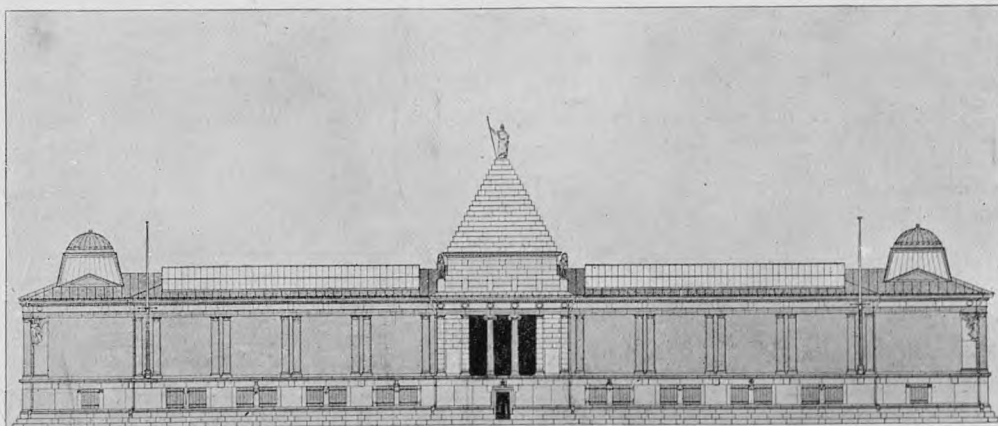
II.

Den moderne Samlings Historie.

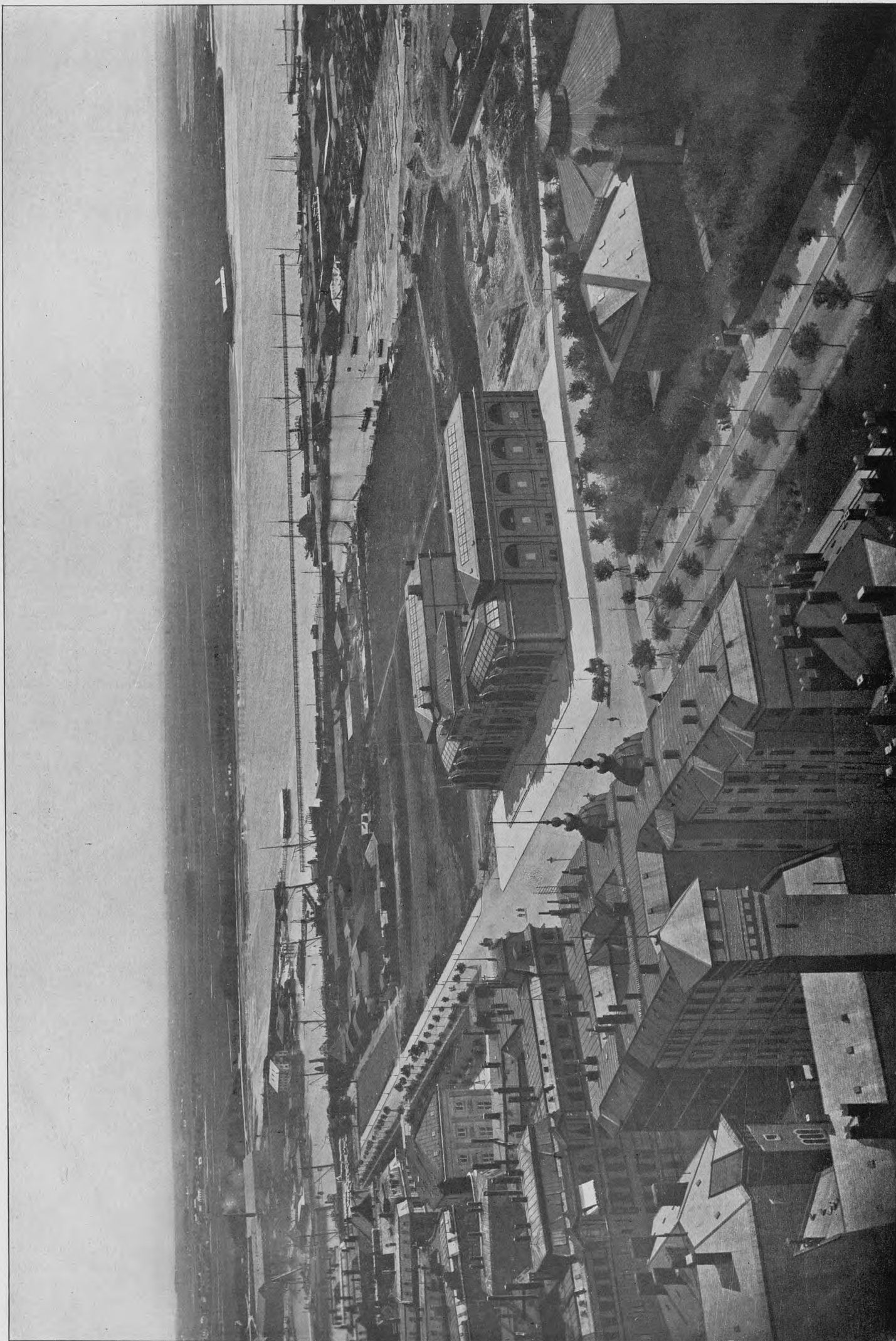
Carl Jacobsen var vokset op i et Hjem, hvor han var omgivet af Thorvaldsens Kunst, han havde hørt og læst om Thorvaldsen, og fra sin tidlige Barndom var han kommet saa ofte paa Thorvaldsens Museum, at han allerede som Dreng kendte hvert enkelt Kunstværk ud og ind. Han havde en egen Modtagelighed for denne Kunst, der lagde Grunden til hans Syn paa al anden Kunst, om dette end forandredes med Aarene.

Det var derfor naturligt, at Kunstnere, der havde været Thorvaldsens Elever eller var paavirkede af ham, kom til at staa Carl

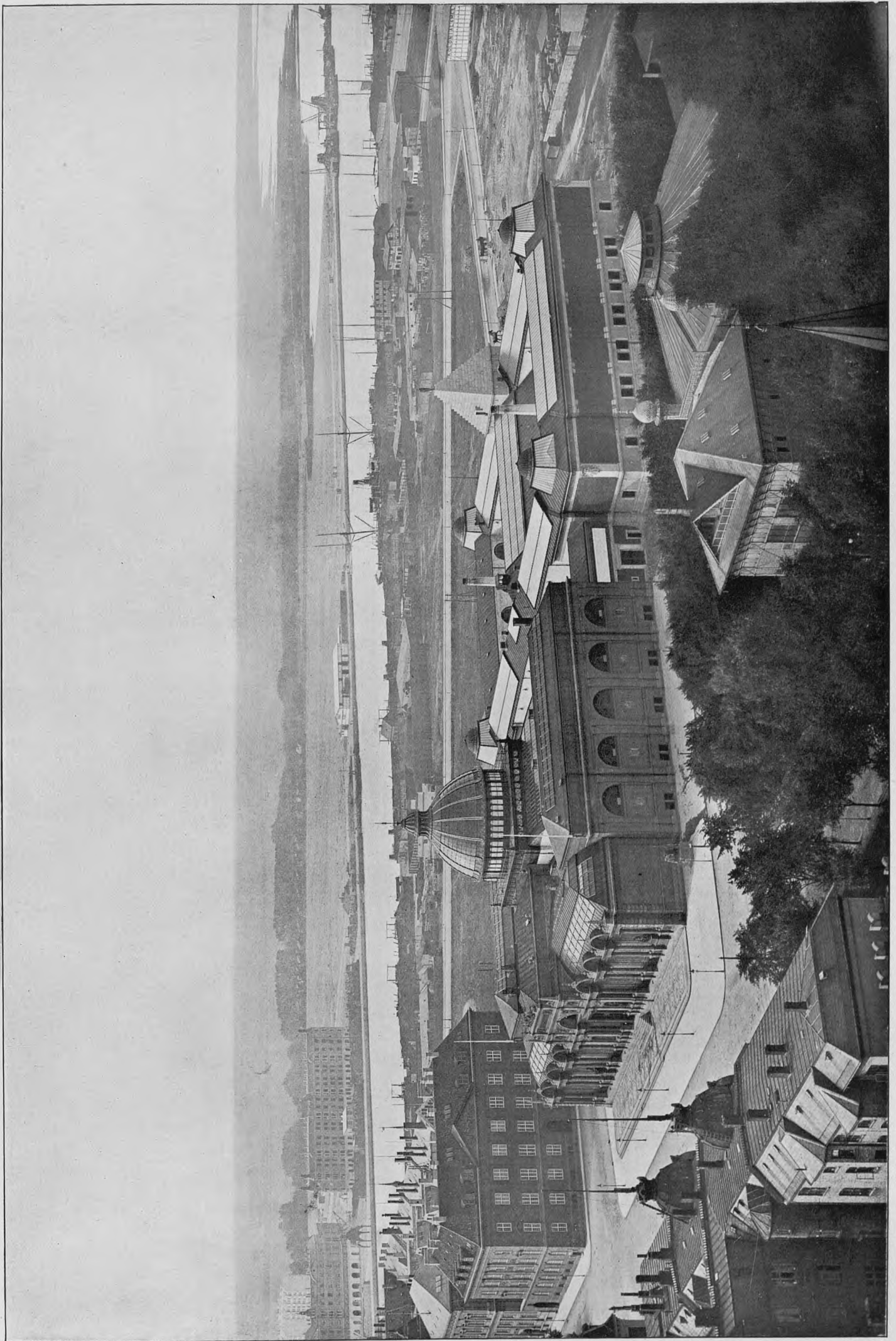
Jacobsen nær, og da han i 1874, som nygift, flyttede ind i en Bolig i Mellem-bryggeriet paa Ny Carlsberg, ejede han allerede Jerichaus originale Model til Herkules og Hebe, og de fire originale Stykker af hans Frise, Alexanders og Roxanes Bryllup, som ikke var blevne

Ny Carlsberg Glyptoteks Vestfacade (Kampmanns Bygning).

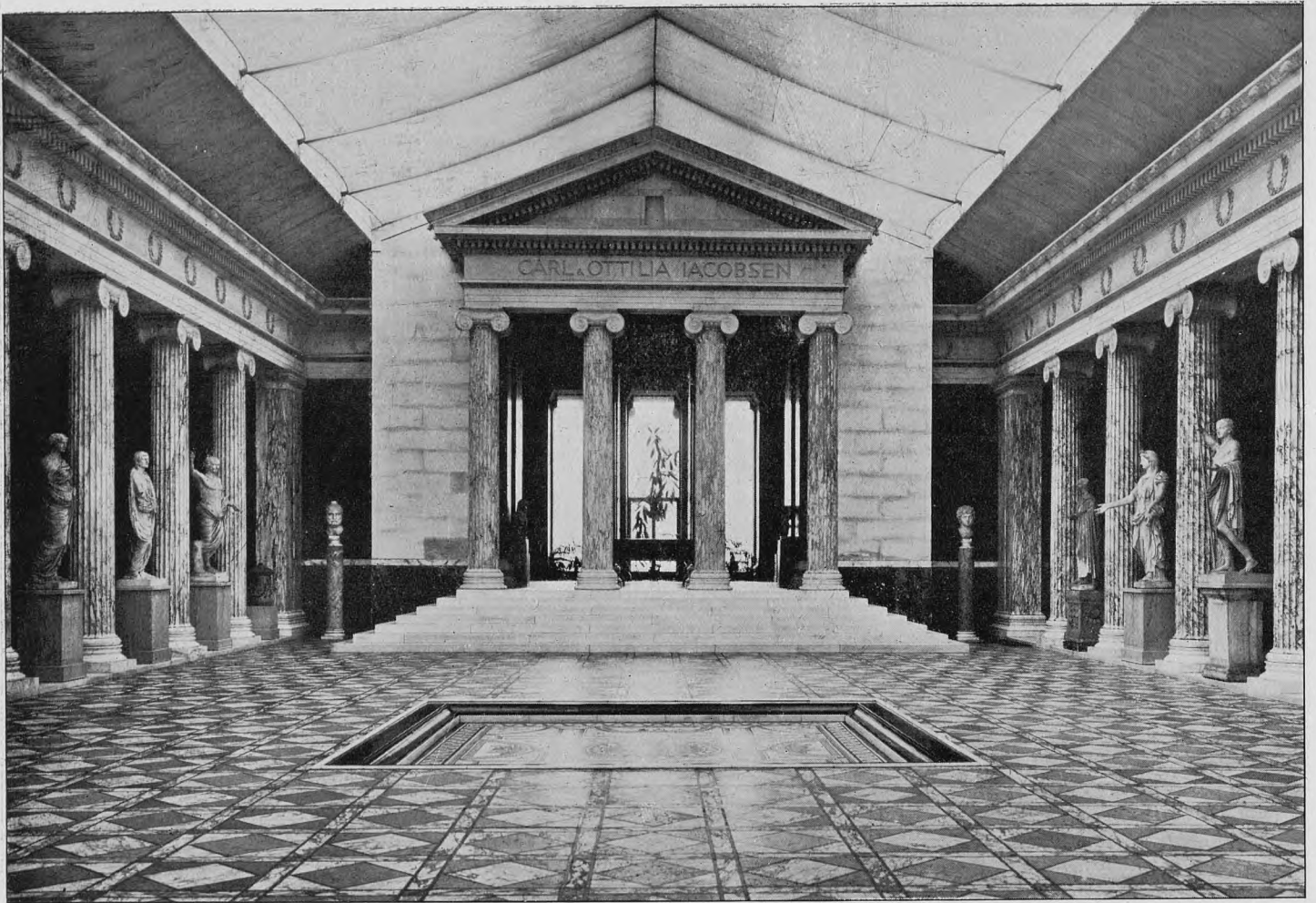

Ny Carlsberg Glyptotek 1897; Etatsraad Dahlerups Bygning, set fra Raadhustaaetnet.

Ny Carlsberg Glyptotek 1906. Etatsraad Dahlerups og Professor Kampmanns Bygninger, sete fra Raadhustårnet.

KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER

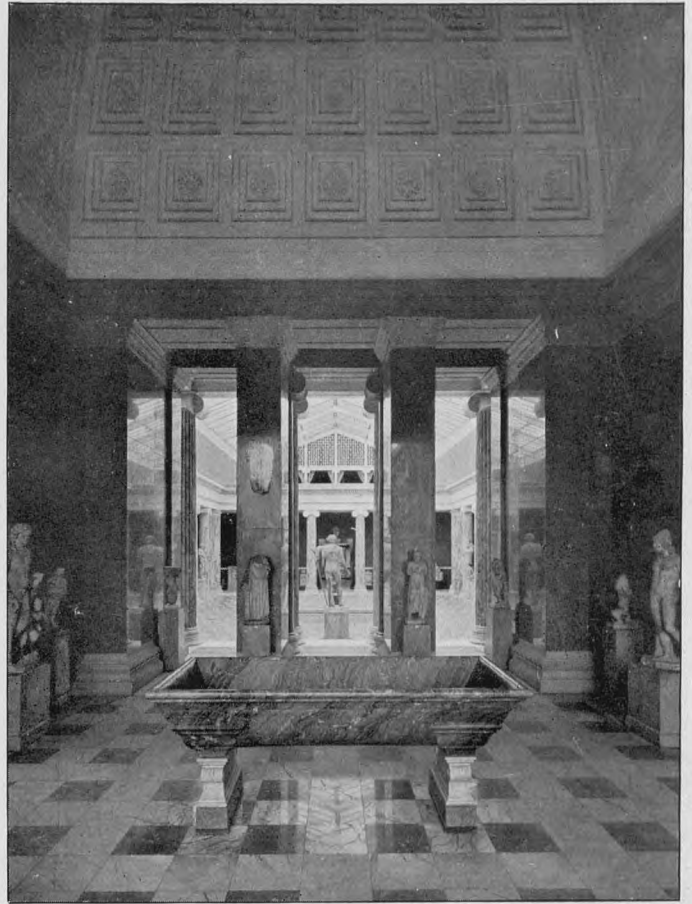
Ny Carlsberg Glyptotek: Festsalen.

Ny Carlsberg Glyptotek: Vinterhaven.

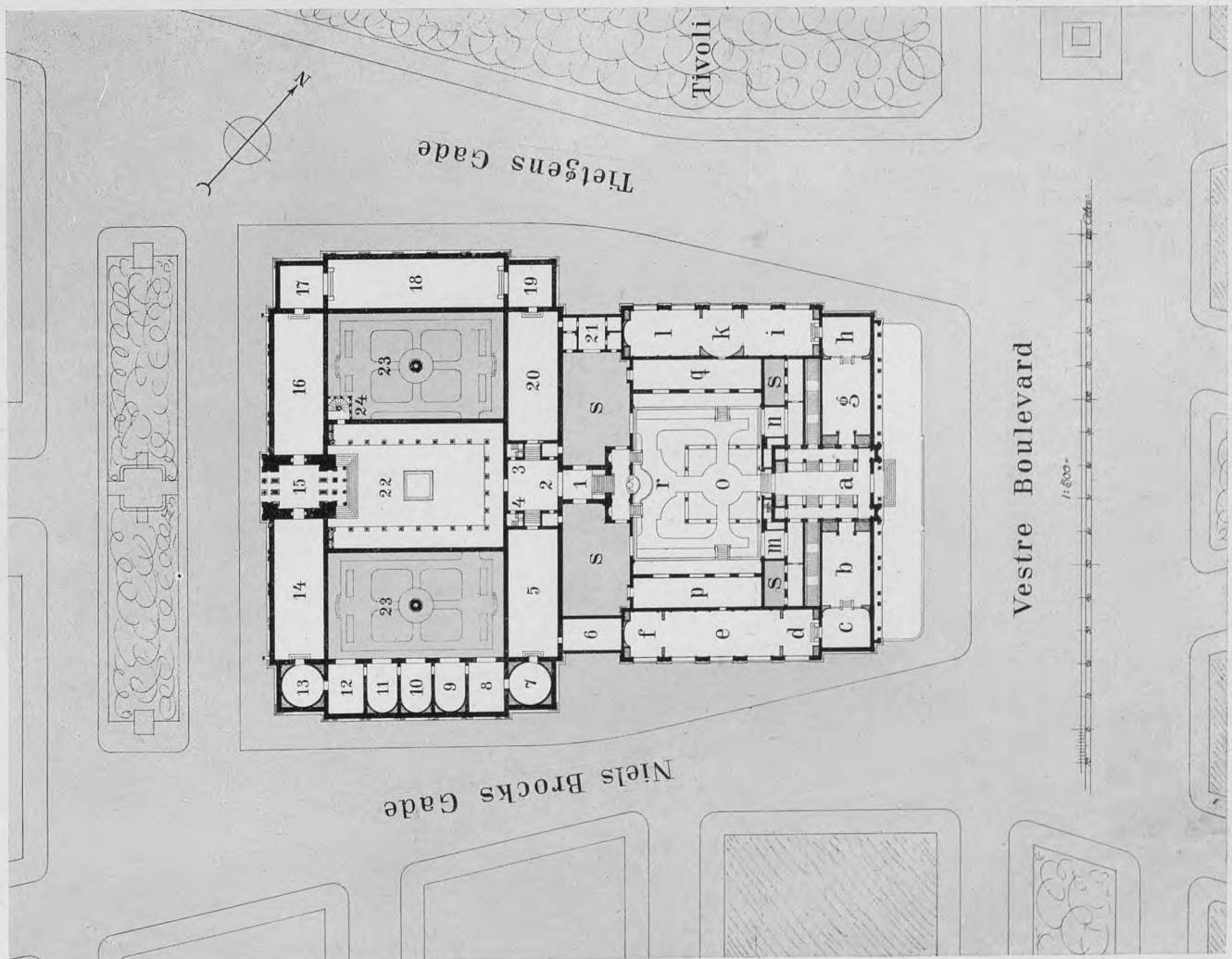
Ny Carlsberg Glyptotek: Forhallen.

Ny Carlsberg Glyptotek: Mausoleet.

benyttede til Christiansborg; men dengang tænkte C. J. ikke paa at anlægge en Samling, han havde købt disse Kunstværker til Udsmykning af sit Hjem. Senere lod han Jerichau

modellere den store Frise, Hektors og Ajas' Tvekamp udenfor 'Troja, og det var denne Frise, som gav Stødet til hans første Museumssal. I 1880 var han som omtalt flyttet over i „den

Plan af Hovedetagen i V. Dahlerups og Hack Kampmanns Ny Carlsberg Glyptotek, 1906.

gamle Bakkegaard" i Valby, det var en gammel Bygning med lave Stuer, som ikke egnede sig til at rumme Skulpturer. Han besluttede derfor at bygge en Vinterhave; men under Opførelsen fik han den Idé, at her kunde Jerichaus Frise sættes op. Det viste sig imidlertid, at Frisen ikke passede til en Vinterhave, og han forandrede derfor sin oprindelige Plan og indrettede en Sal til sine Kunstværker. Opsætningen af Frisen blev overdraget til Billedhugger Malthe, og da

han fandt, at der var Plads til flere Statuer i Salen, foreslog han C. J. at huse H. W. Bissens originale Modeller, som henstod i Sønnen Vilhelm Bissens Atelier eller var magasinerede her og der. C. J. havde sine Skrupler; men da Malthe nævnte A. S. Ørsted-Statuen, blev han begejstret og gik ind paa Planen, og kort efter kom Malthe glædestraalende kørende med flere Læs-

Glyptotekets Ceressal 1896 i Valby.

fulde af Statuer, og hermed var Grunden lagt til den danske Samling.

Thorvaldsen har sit eget Museum, og Glyptoteket ejer kun faa af hans Værker; men Bissen og Jerichau, der hver paa sin Vis supplerer Thorvaldsen i dansk

Billedhuggerkunst, har hjemme i Glyptoteket. Bissen, der fra sine tidlige Thorvaldsenske Figurer udviklede sig til den folkelige Kunstner, der skabte Landsoldaten (1850) og blev en Høvding i dansk Kunst, og Jerichau, der var

ujævn, snart helt original, snart uselvstændig, men havde sin Styrke i sit sikre Kendskab til den menneskelige Skikkelse og i sin fine Følelse for ungdommelig Form og vakte Opsigt i Udlandet.

Paa Billederne fra det gamle Glyptotek kan man se, hvilken vagabonderende Tilværelse disse to Kunstneres Værker har ført, til de er havnede i den Dahlerupske Bygning i Bissen- og Jeri-

Bissen Sal og Jerichau Sal i Ny Carlsberg Glyptotek.

chau Salene og desuden rundt om i Samlingerne. I Forhallen møder man straks Bissens fire Dronningestatuer og flere af hans mythologiske Kvindefigurer, som alle blev reddede fra Christiansborgs Brand. Et Udvalg af de mange Buster, som han udførte af sin Samtids betydelige Mænd og Kvinder, er samlet i Bustesalen i den øverste Etage, og i Skitsesalen er der et Mylr af smaa Brændtlersfigurer, som ikke alene giver en Forestilling om hans uhyre Produktion, men ogsaa om Maaden paa hvilken han i det lille Format arbejdede med det store Format og den fulde Virkning af de store Linier for Øje.

Jerichau følte sig altid tilsidesat, han stillede sig i Opposition til den nordiske og nationale Retning i Kunsten og fik ikke de monumentale Opgaver, der blev overdraget til Bissen. Paa sine

Auktion lykkedes det ham ogsaa at erhverve Millets „Brændhuggeren og Døden“, og det for 13,000 frcs. Efter mange Aars Forløb, da Millets Malerier solgtes til svimlende Priser, var der Tale om at sælge dette Billede for at kunne købe andre Kunstværker; men det blev aldrig til noget.

I denne Periode var C. J. hovedsagelig optaget af fransk Kunst; og i 1885 opnaede han, at de to Kunstnere Chapu og Gautherin fik Tilladelse til at modellere vore Kongedøtre, Alexandra og Dagmar paa Fredensborg. Til disse Statuer byggede han sin Kejserrindesal paa Ny Carlsberg; nu har de faaet Plads i den franske Afdeling i Glyptoteket, og intet andet Sted i Verden undtagen i Luxembourg Museet i Paris findes der en saadan Samling nyere fransk Skulptur som her.

Dansk Sidelysal og Kristus Sal i Ny Carlsberg Glyptotek.

ældre Dage fik han dog andre Opgaver, og i Carl Jacobsen havde han en stor Beundrer og Beskytter, som gav ham Bestillinger og købte hans Arbejder.

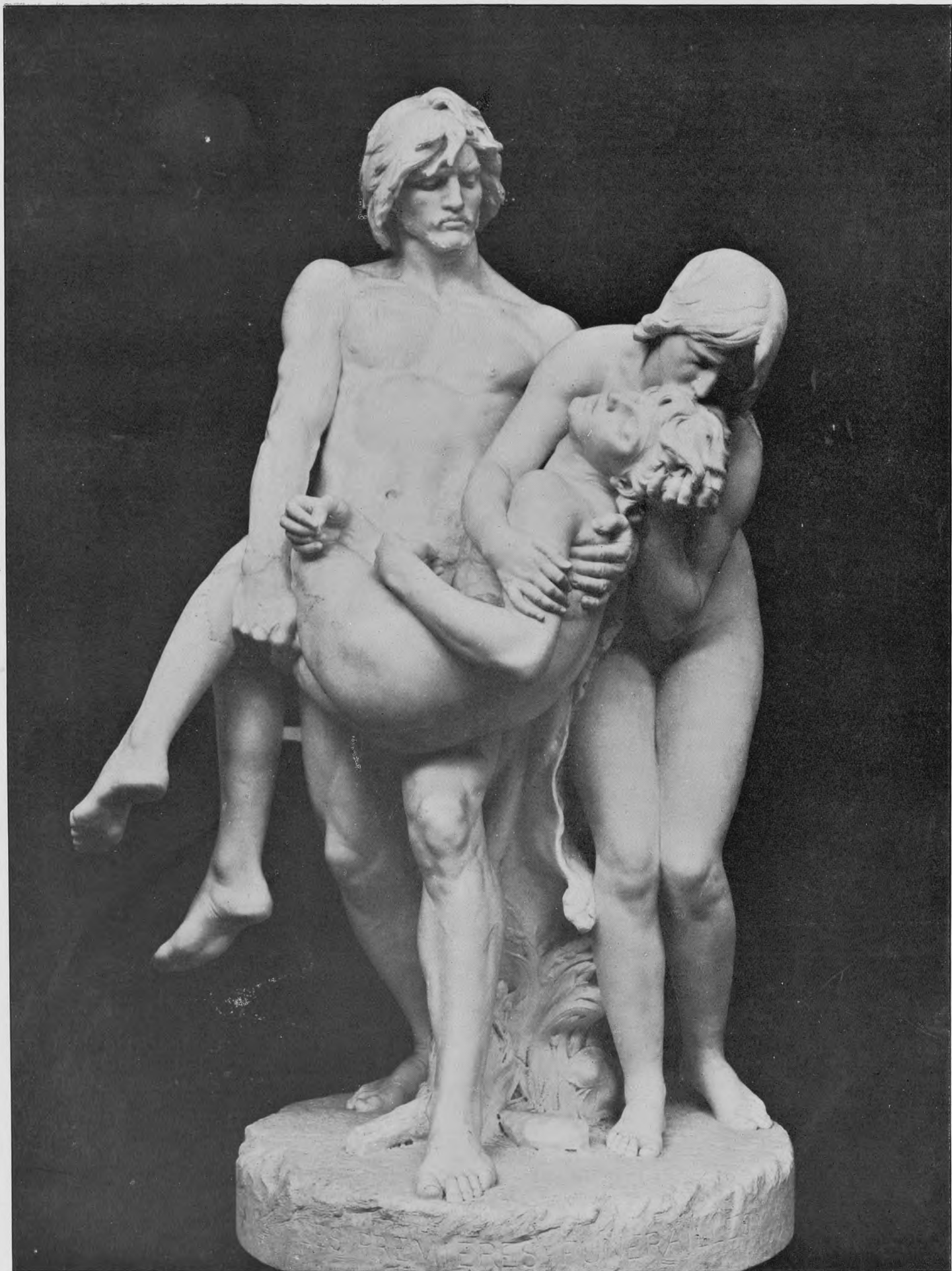
Da Carl Jacobsen i 1878 rejste til Paris for at se Verdensudstillingen og gøre Indkøb paa Salonen, var den nye franske Kunst ganske ukendt i Danmark, og den gjorde et overvældende Indtryk paa ham, der kom hjemme fra, hvor Kunsten i lange Tider havde været udestængt fra al fremmed Paavirkning og havde fulgt de slagne Baner. Den var da ogsaa faldet ynkeligt igennem paa de store Verdensudstillinger; i 1873 i Wien var den ikke bleven omtalt med et eneste Ord, og i 1878 i Paris var Kritiken sønderknusende.

Under dette Ophold i Paris mødtes C. J. med nogle danske Kunstnere, som var søgt derved for at gaa paa franske Malerskoler. Med dem og med nogle Venner drøftede han Kunstens Stilling og de fremtidige Udsigter. „Ja den danske Kunst staar daarligt; men den skal rejse sig“, udbød en af disse Kunstnere, og fra nu af lærte danske Kunstnere af Fransk mændene, og C. J. sendte franske Kunstværker til Danmark.

Den første Statue, han købte, var Delaplanches „Musiken“, som han stedse satte stor Pris paa, desuden bestilte han Paul Dubois' „Eva“ og senere Gautherins „Det tabte Paradis“. Paa en stor

Foruden de allerede omtalte Kunstnere maa nævnes Falguière, Mercié, Barrias, Marqueste o. a., der alle er repræsenterede ved Hovedværker. Disse Kunstnere var udgaaede fra École des Beaux-Arts i Paris, hvor de havde lært saa at sige alt, hvad læres kan, og senere, under et femaarigt Ophold som Stipendiater ved det franske Akademi i Rom, var de kommet under Indflydelse af Høj-Renaissancens Mestre. Gennem denne Skoletugt og ved et grundigt Naturstudium naaede de en Overlegenhed i det rent tekniske, navnlig i Behandlingen af Marmorets Overflade, som skaffede dem Berømmelse viden om.

Den franske Kunstner, som kom til at staa C. J. nærmest, var Paul Dubois. Da han bestemte sig til at blive Billedhugger, var han for gammel til at komme ind paa Akademiet, og velhavende som han var, rejste han for egen Regning til Italien, og herfra sendte han sin „Narcissus“ og „Johannes Døber“ hjem til Salonen i 1863, og lige efter sin Hjemkomst i 1865 udstillede han „den florentinske Sanger“, som gjorde megen Lykke. Hans Arbejder fra disse Aar viser, hvor meget han skylder Florents og Rom, og endnu i 1878 er det Renaissancens Paavirkning, der spores i Figurernes til Lamoricière-Monumentet. Glyptoteket ejer Gengtagelser af alle disse Værker, desuden flere af hans Buster, af hvilke navnlig Pasteurs er et fremragende Arbejde. Han var

Louis Ernest Barrias: Den første Begravelse.

ogsaa Maler, han malede om Søndagen, C. J. lod ham male sin Datter, et Billede som nu findes i Glyptoteket tilligemed et Par andre Portraiter. Endelig gav han sig ind paa et helt nyt Felt — Hesten, og besluttede fortrinsvis at udføre Rytterstatuer i Resten af sit Liv. Han naaede at fuldføre to, Connétablen af

Montmorency og Jeanne d'Arc, og i disse Statuer har han paa en ypperlig Maade karakteriseret Ryttere og Heste hver for sig, og dog forstaaet at smelte dem sammen til kunstneriske Helheder. Disse Statuer erhvervede C. J. i Gips og lod dem opstille paa Ny Carlsberg, indtil de rykkede ind paa de Pladser, som

han lod indrette ved Opgangen til den Sal, der bærer Dubois' Navn i Glyptoteket.

Betragter man Billederne af den franske Sal i det gamle Glyptotek fra 1887 og 1896, forbauses man over den Mængde Kunstværker, der er kommet til i Løbet af disse ni Aar. Carl Jacobsen var altid rig paa Impulser og saa Lejlighed til at forøge sin Samling. Da der byggedes paa den store nordiske Udstilling, som skulde afholdes her i Byen i 1888, fik han den Idé, at der maaske samtidig kunde skabes en Udstilling af fransk Kunst. Efter mange Anstrengelser kom den virkelig ogsaa i Stand, en

Komité blev dannet, og Professor Klein opførte en meget smuk og praktisk indrettet Bygning, som kom til at rumme Værker af Frankrigs mest ansete dalevende Kunstnere. P. S. Krøyer har malet et Billede af Komitéen, hvor Pasteur som Ærespræsident sidder midt for det lange Bord, om hvilket talrige franske Kunstnere er grupperede, siddende og staaende; ved Siden af Formanden, Antonin Proust, staar Professor Klein og forklarer sin Plan, medens C. J. ser til, og Tuxen og Krøyer ses i Baggrunden til højre. Dette Billede, et af Krøyers Hovedværker, er malet i 1888 samme Aar som hans Aftenselskab i Ny Carlsberg Glyptoteks Festsal i Valby, hvor Chapu og Gautherin er med blandt Gæsterne. Begge Billeder findes nu i Glyptoteket. — Paa denne Udstilling købte C. J. adskillige Kunstværker, som fik Plads i hans franske Sal og bidrog til at forandre dens Udseende.

Hvor dygtige alle disse Kunstnere end var, blev det dog ikke dem, der kom til at føre fransk Billedhuggerkunst ind paa nye

Spor. For at finde Traaden, der leder fra før til nu, maa man søge tilbage til ældre, mere originale Kunstnere; fra Francois Rude gaar Vejen til Carpeaux og gennem ham til Rodin.

I det gamle Glyptotek har Carpeaux egentlig ikke hørt hjemme; alt, hvad der fandtes af ham, var en Bronceafstøbning af hans Portraitbuste af Gérôme, som Carl Jacobsen havde bestilt i 1886, og det mere for Gérômes Skyld end for Carpeaux'; men i 1907 kom C. J. i Forbindelse med Carpeaux' Enke, og af hende købte han i Løbet af et Par Aar den store Carpeaux-Samling, som nu er opstillet i en Række Kabinetter, og Florarelieffet, som er muret ind i Væggen i Barriassalen, højt til Vejrs, som det er be-

regnet til at ses. Efter Fru Carpeaux' Død foranstaltede Familien en Auktion i 1913, hvor de sidste af Carpeaux' efterladte Værker skulde sælges.

Glyptoteket ønskede at erhverve de to store Grupper, Ugolino og Dansen; men Budene faldt hurtigt, og i en Haandevending var de naaede langt over de Priser, som Carl Jacobsen vilde gaa til. Det var imidlertid Familien, som havde drevet dem saa højt til Vejrs, at den var blevet hængende ved dem, og den næste Dag lykkedes det at komme overens med den, saa at Købet gik i Orden. Herved blev Carpeaux-Samlingen saa righoldig, at den næsten kan maale sig med Louvre-Museets,

og i Glyptoteket kan man nu lære denne, det andet Kejserdømmes utrættelige Billedhugger at kende gennem en Række Kunstværker, der indtager Førstepladerne i denne Periodes franske Skulptur.

Carpeaux var fire Aar i Akademiet og derefter fem Aar som Stipendiat i Rom. Fra hans første Romertid stammer „Den lille

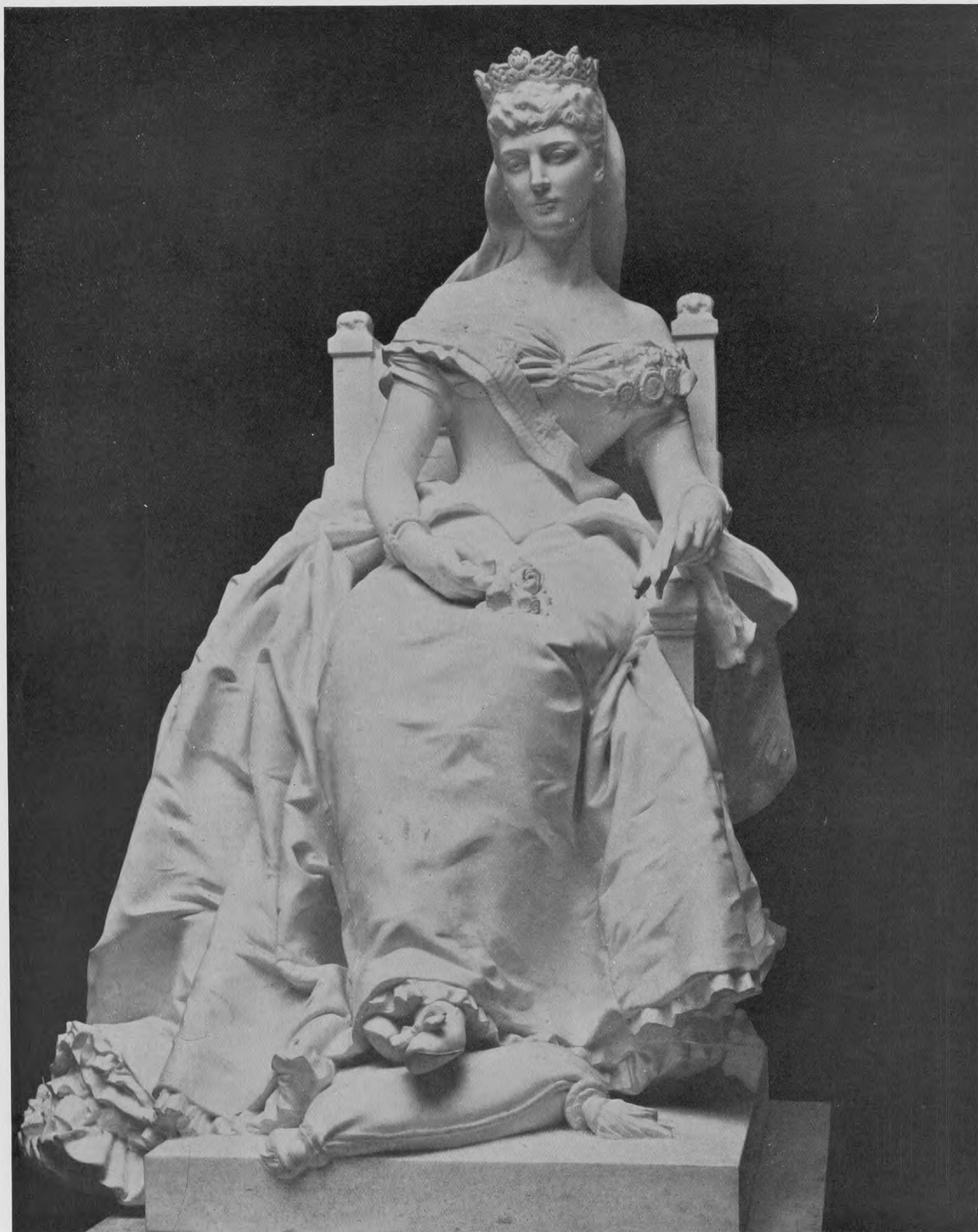
P. S. Krøyer: Aftenselskab i Ny Carlsberg Glyptoteks Festsal i Valby 1888.

Keiserindesalen i Ny Carlsberg Glyptotek i Valby.

Surmuler“ og „Den neapolitanske Fiskerdreng“, denne nydelige lille Figur, til hvilken han sikkert har faaet Idéen fra Rudes Fiskerdreng, der leger med en Skildpadde (af hvilken Glyptoteket ejer

Hans Hovedværk fra disse Aar er „Ugolino og hans Børn“; Emnet havde han hentet fra Dantes, „Guddommelige Komedie“, hvor Ugolino fortæller om sin og Sønnernes Tilfangetagelse, Fan-

H. Chapu: Dronning Alexandra af England, Kejserinde af Indien.

en Gipsafstøbning). Men vidt forskellige er de, Rudes er en Studie hentet fra Naturen, medens Carpeaux har benyttet et antikt Stillingsmotiv, og gennem Finhed i Formbehandling og Hastighed i Bevægelse gjort Figuren udtryksfuld og levende.

genskab og Død i Hungertaarnet. Han var i lang Tid ikke klar over, hvorledes han vilde behandle dette Emne, og hans mange Tegninger og Udkast viser, at han vaklede mellem et Relief, en Enkeltfigur af Ugolino, en Gruppe med tre og en Gruppe med

fire Figurer. Efter mange Besværligheder udførte han en Gruppe med fem Figurer, og i 1860, da den stod færdig, strømmede hele Rom til for at se den, og man sagde, at Michelangelo var lev

peaux' Produktion, men i det nittende Aarhundredes franske Skulptur.

I Carpeaux' Produktion spiller Busterne en stor Rolle, de følger

J. Gautherin: Kejserinde Maria Feodorowna af Rusland, født Prinsesse Dagmar af Danmark.

op igen. Han kunde da ogsaa skrive hjem: „Jeg har modtaget hele den romerske Adel i mit Atelier, og man spaaer mig, at min Ugolino vil gøre Furore i Paris“. Slet saa stor Lykke gjorde den dog ikke i Paris; men et Hovedværk er den, ikke alene i Car-

ofte den gamle franske Tradition fra det attende Aarhundrede eller bringer Bernini i Erindring (i Glyptotekets Renaissancesal findes et Par Buster fra Berninis Atelier). Andre er ganske naturalistiske, som f. Eks. Busten af Notaren Louis Maximilien Beau-

vois: „virkelig en Romer fra den store stærke Tid, dog ikke af en alt for fornem Afstamning“. Carpeaux gennemarbejdede sine Buster med en uhyre Energi, og ikke alene Ligheden var ham magtpaaliggende, han anvendte alle Udtryksmidler til Karakteriseringen af den Fremstillede, og det var ikke mindst den Maade, hvorpaa han afsluttede sine Buser, der bidrog hertil. Han lægger pragtfulde Stoffer om de Kvindebuser, som han udfører af Kejsershofets pompøse Damer: Prinsesse Mathilde, Keiserens Kusine med den majestætiske Holdning, Hertuginde af Mouchy med de fine levende Hænder lagt over alt det døde Stof, Baronesse Sipièrre og mange andre fra dette glimrende Milieu. I andre Buser af Personer, der stod ham mere nær, kunde han

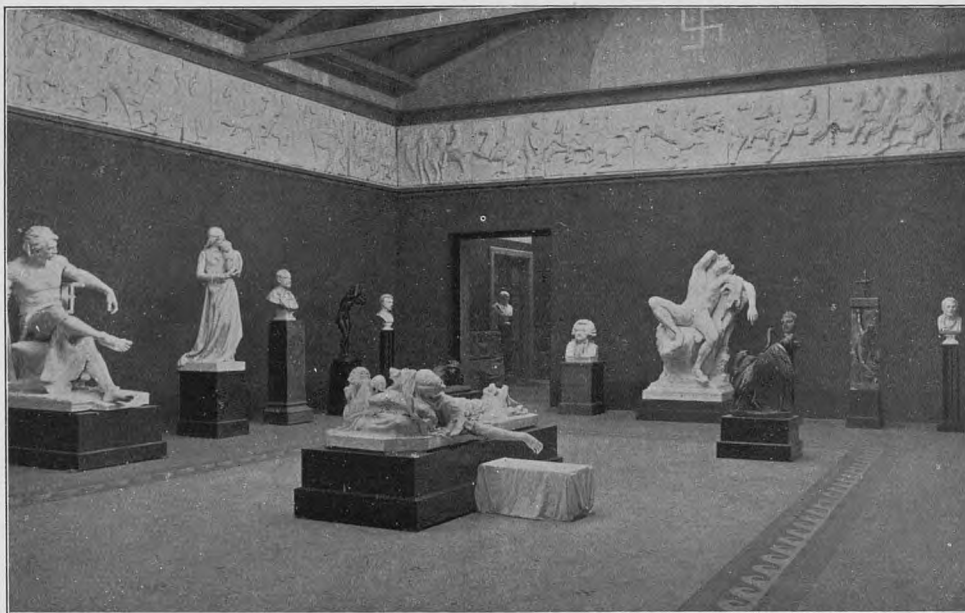
udfolde en større Dristighed i Karakteriseringen og arbejde med kraftigere Virkemidler, saa at de fik større Friskhed og blev mere individuelt særprægede. Til disse hører Busten af Mme Pelouze, som hendes Mand ikke kunde lide og nægtede at modtage, saa at den aldrig blev udført hverken i Bronze eller Marmor. Og nu ved Hundreedaarsdagen for Garniers Fødsel (Pariser-Operaens Bygmester) skrives der, at blandt alle de mange Billeder og Buser af Garnier er Carpeaux' den eneste, som lever.

Som man ser, søgte Carl Jacobsen stadigt at forøge sin Samling, ogsaa efter at alle de moderne Kunstværker var flyttede ind i den nye Bygning; og han havde sine Øjne rettede paa alt, hvad der kom frem baade her og der, selv om det blev Frankrig, der bidrog med det største Antal Nyerhvervelser. Omtrent ved Aarhundredskiftet blev det den belgiske Kunstner, Constantin Meunier, der vakte Carl

Jacobsens Interesse; og det er klart, at denne mandige, alvorlige Kunstner, hvis Skildring af den moderne Arbejder hvilede paa de Studier, som han i sin Ungdom havde gjort over klassisk Skulptur, kunde tiltale en Mand som C. J. Allerede som Maler havde Meunier skildret Belgiens Kulland, og da han, mere end halvhundred Aar gammel, slog om og blev Billedhugger, var det Menneskene fra dette „sorte Land“, som han omfattede med den største Deltagelse, der fremstod i hans Værksted. Han huggede

aldrig sine Værker hverken i Sten eller Marmor; det er hans Lermodeller, som er blevne gjort varige ved at omsættes i Bronze. Billedhugger kan man derfor ikke kalde ham, men en formende, modellerende Kunstner, en Plastiker af Rang. Da han sendte sin Statue, „Hammersmeden“, ud i Verden, fremstod den første

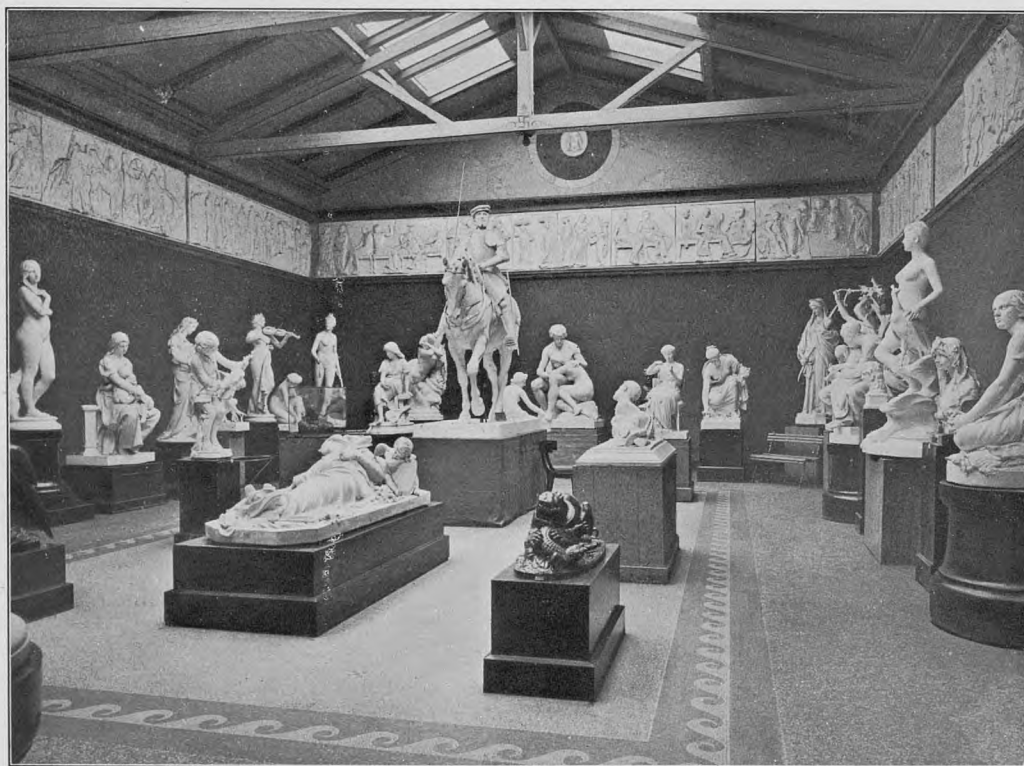
Arbejderskikkelse i Billedhuggerkunsten, og med den var hans Stil skabt, thi selv om han, med sit Kendskab til de forskellige Arbejderklasser, forstod at variere sine Typer, noget ensformigt blev der altid over hans Kunst. I den Snees Aar han levede efter at have udført Hammersmeden, arbejdede han rastløst og skabte det ene Kunstværk efter det andet, Statuer som „Lastdrageren“, „Saaemanden“, „Høstmanden“, o. fl., og desuden en Række

Glyptotekets franske Sal 1887 i Valby.

Buser og Smaafigurer. Paa sine ældre Dage besluttede Meunier at udføre et kolossalt „Monument for Arbejdet“, og han tilbød det til den belgiske Stat; men da den ikke kunne bestemme sig, foreslog Jacobsen Meunier at oprejse det her i Byen. Sagen trak stadigt ud, og spurgte man C. J., om hvordan det gik, svarede han: „Der er Vrøvl der, som der er Vrøvl her!“ Imidlertid døde Meunier, og den belgiske Stat overtog Figurer og Relieffer; men

Monumentet er aldrig blevet rejst. Glyptoteket ejer en Del af de Værker, som skulde have været anbragt derpaa; nogle Bronzer staar i det Anlæg, der omgiver Glyptoteket, andre Gipsafstøbninger — Lastdrageren, Høstmanden, det store Relief „Industrien“ og det mindre „Minen“ — findes inde i Museet. Meuniers originale Tegning af Monumentet, som er afbildet her, viser, hvorledes han havde tænkt sig Figurerne anbragt paa en firkantet Blok

Glyptotekets franske (senere ægyptiske) Sal 1896 i Valby.

med Afsatser, hvis hele Opbygning er uheldig og trods mange Forsøg faldt daarligt ud. Han var umaadelig nøjeregnende med Udførelsen af sine Arbejder og lod aldrig noget Stykke afgaa til Bestilleren, uden at han selv nøje havde eftergaaet det. Efter hans Død blev hans Arbejder udførte med mindre Samvittighedsfuldhed, og hans Svigersøn, for hvem Penge spillede en betydelig Rolle, solgte en stor Samling Smaa-bronzer til C. J. Da det er mindre gode Afstøbninger, er de ikke udstillede,

Falguière Sal og Dubois Sal i Ny Carlsberg Glyptotek.

Barrias Sal og Mercié Sal i Ny Carlsberg Glyptotek.

Efter P. S. Krøyers Maleri paa Glyttoteket.

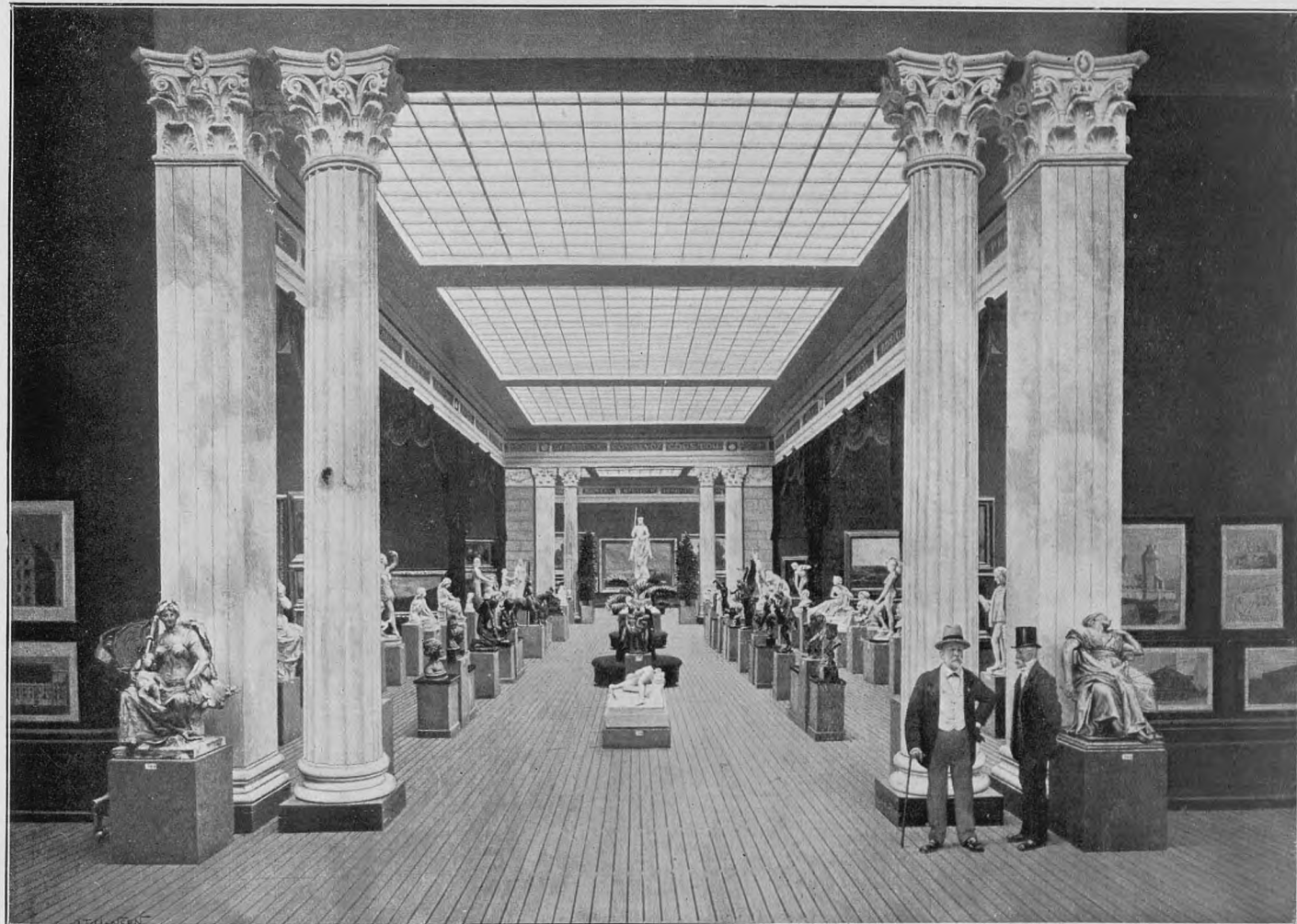
Komiteen for den franske Kunstudstilling i København 1888.

De afbildede er i Orden fra venstre til højre: Besnard, Cazin, Roll, Gervex, F. Cormon, Braquemond, Delaplanché, Georges Petit, Lish, L. Bonnat, Roger Ballu, Armand Dayot, Roty, Carolus Duran, Gautherin, Chapu, Mercié, P. Dubois, Charles Garnier, L. Pasteur, Carl Jacobsen, V. Klein, Antonin Proust, Puvis de Chavannes, Magne, Falguière, Gérôme, Barras, L. Tuxen, Chaplin og P. S. Krøyer.

pinx J. T. Hansen.

Den franske Kunstudstilling paa Halmtorvet vis å vis Hovedindgangen til den nordiske Industriudstilling.

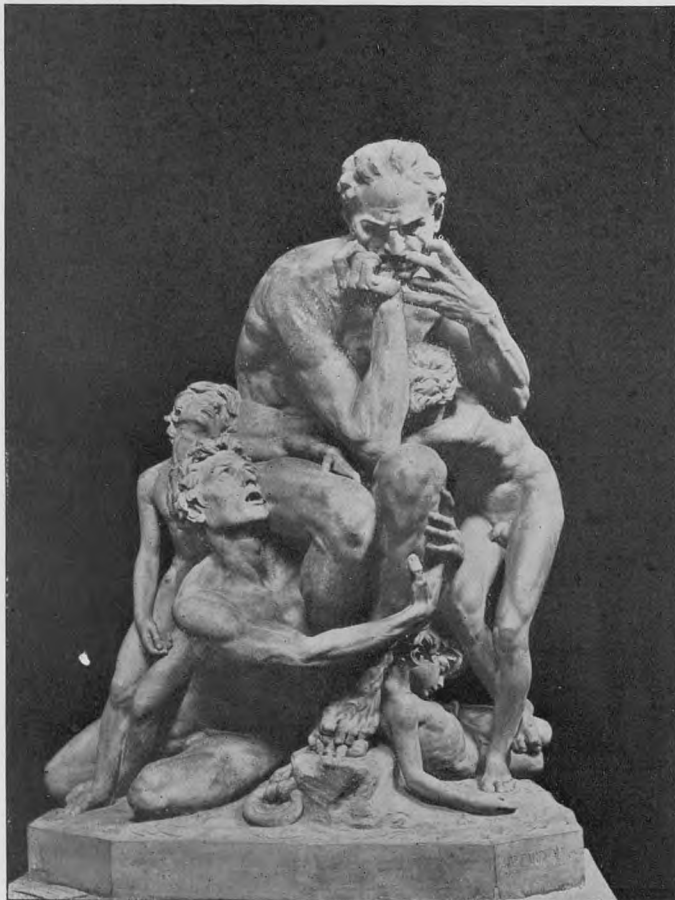
pinx J. T. Hansen.

Interior fra den franske Kunstudstilling 1888 (Bygherren, Brygger Carl Jacobsen, med Bygningens Arkitekt, Professor Vilh. Klein).

KØBENHAVNS
KOMMUNISKE BILDEKUNST

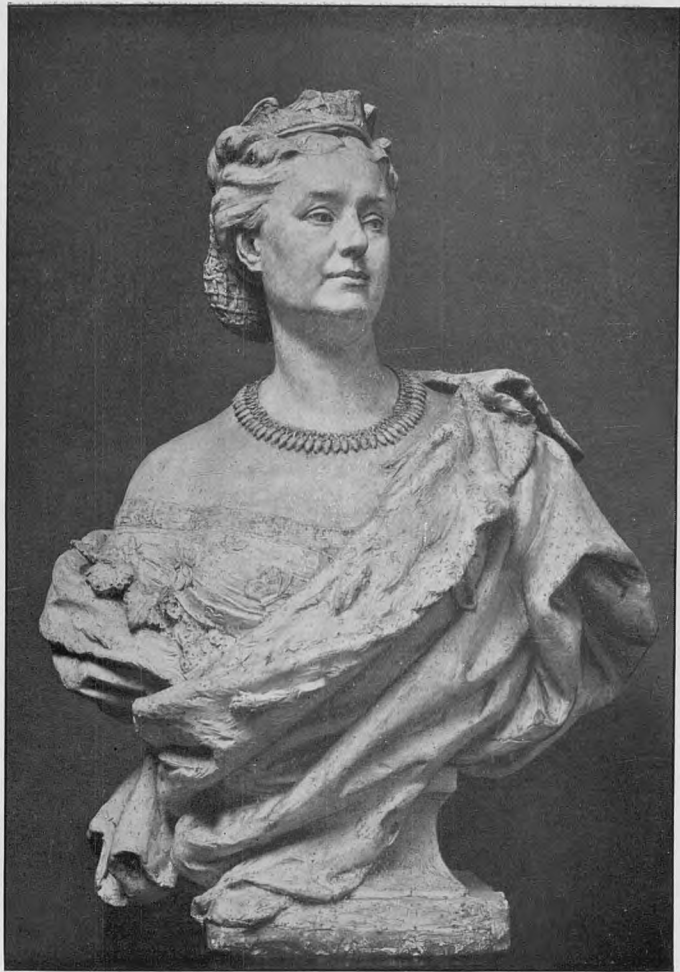
J. B. Carpeaux: „Flora“.

J. B. Carpeaux: Ugolino.

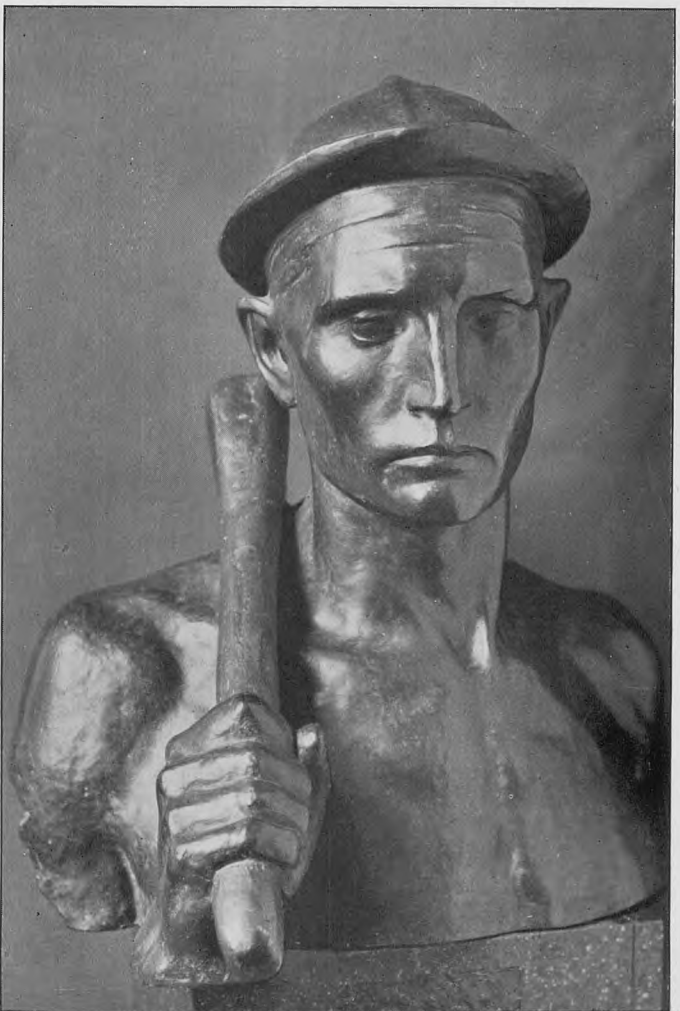
J. B. Carpeaux: Dansen.

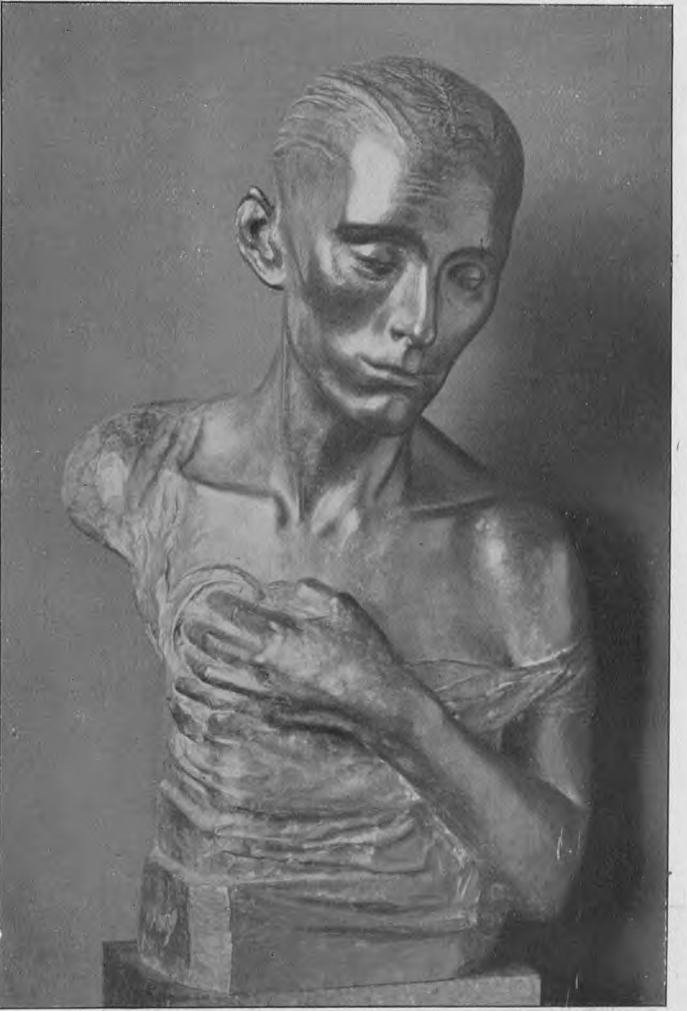
J. B. Carpeaux: Prinsesse Mathilde.

J. B. Carpeaux: Madame Pelouze.

Constantin Meunier: Bjergmanden.

Constantin Meunier: Arbejderkone.

men laante ud for ikke at berøve Meunier noget af den Ære, han fortjener.

Større Modsætninger end de to samtidige Kunstnere: Meunier og Rodin kan næppe tænkes, og blandt Kunstværkerne i den moderne Afdeling er det Rodins, som i vore Øjne rager op over alle andre.

Hans første Arbejde blev afvist fra Salonen, saa gik der tretten Aar, inden han slap ind med sin Statue „Broncealderen“, der viser, hvordan han til Fuldkommenhed behersker det menneskelige Legeme. Den næste Statue „Johannes Døberen“ er den første blandt hans gaaende Figurer, senere kommer »Borgerne fra Calais“; om dem vidste han kun, hvad der berettes i nogle faa Spalter af en gammel Krønike, men det var nok for ham, og han valgte det Øjeblik, da disse Mænd bryder op for at vandre ud og give deres Liv til Frelse for deres

By. I syv Aar arbejdede han paa denne Gruppe, og den var paa et hængende Haar bleven forkastet; endnu havde man ikke vænnet sig til denne nye, oprørske Kunst. Saa meget mere maa man beundre Carl Jacobsen, der ikke var bange for at give sig i Kast

med dette nye. I Aaret 1900 bestilte han „Broncealderen“, og hurtigt fulgte Bestilling paa Bestilling, saa Rodin i et af sine Breve kunde skrive: „Det er ikke længer i Florents, at Medicæerne lever, det er i København.“

Rodin har selv sagt, at han følte sig knyttet til Carpeaux, hans Grubler gaar da ogsaa tilbage til Ugolino; men bag dem begge staar Michelangelo. Alle disse Broncer er nu opstillede udenfor Glyptoteket, hvor Vind og Vejrr har taget paa den kunstige, grønne Patina, som Rodin selv havde bestemt for dem; men Regn og Sne og Smuds giver dem kun et Plus, som forhøjer Virkningen af deres fuldendte gennemarbejdede Overflade, hvor ikke en Plet er tom eller ligegyldig; men Flade ved Flade staar klart og fast bestemt.

Ogsaa indenfor Glyptotekets Mure er der fuldt op af hans Mesterværker: en Række af hans impressionistiske, gnistrende levende Bronzebuster og talrige Marmorskulpturer, Gips og nogle Tegninger, der alle vidner om hans kolossale Skaberkraft. Materialets Forskelligartethed var afgørende for hans Behandling af Bronze og Marmor, naar han taler om Farven i Marmoret, mener

Constantin Meunier: Udkast til Arbejdets Monument. Originaltegning.

Constantin Meunier: Industrien, Relief til Arbejdets Monument.

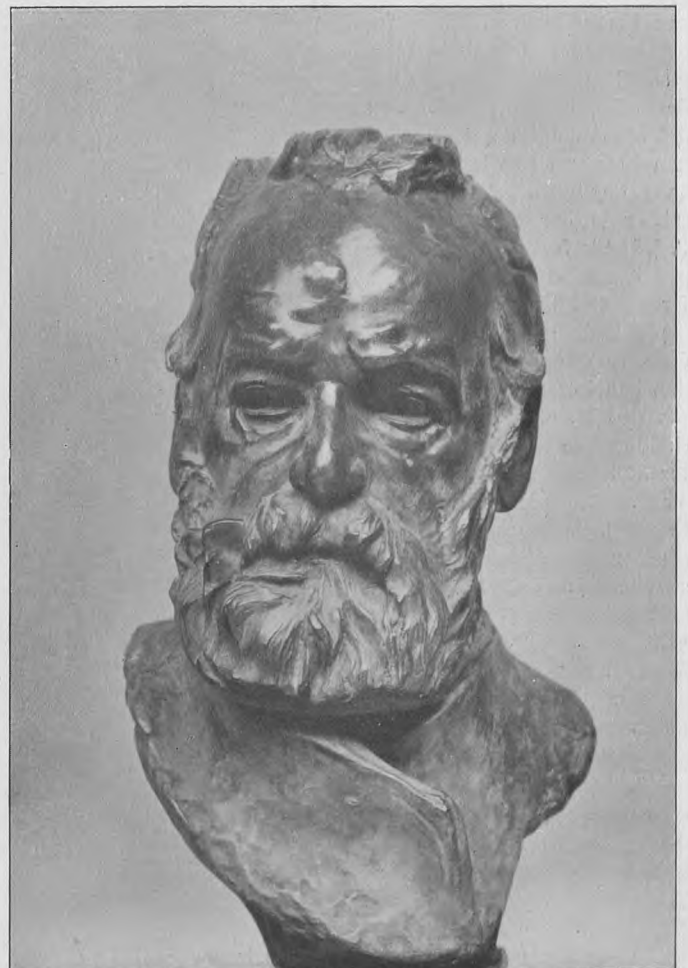
Auguste Rodin: Broncealderen.

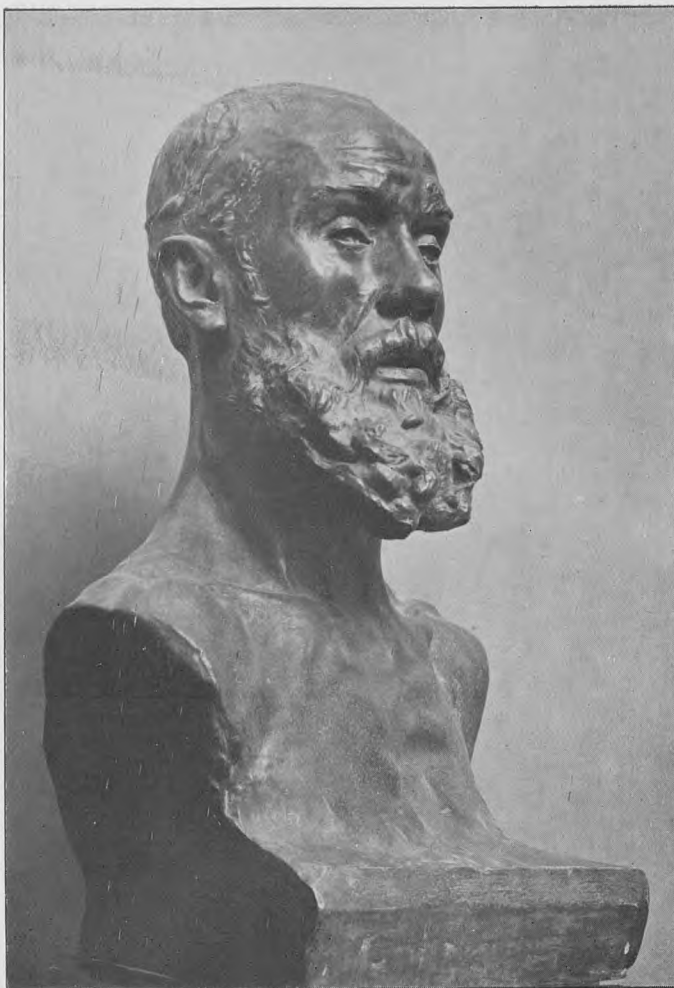
Auguste Rodin: Johannes Døberen.

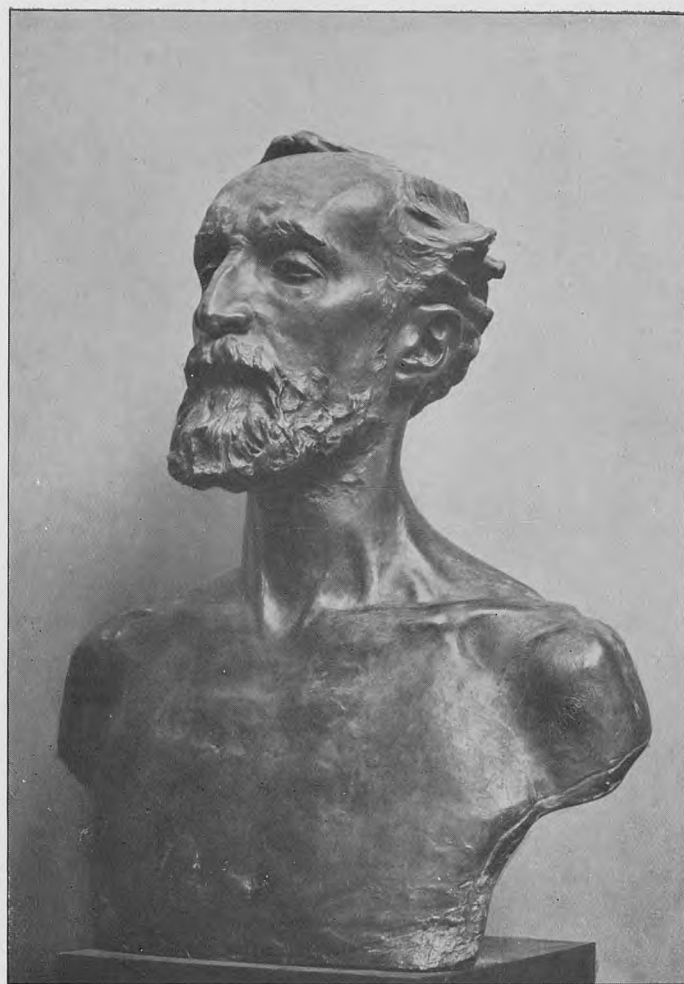
Auguste Rodin: Grubleren.

Auguste Rodin: Victor Hugo.

Auguste Rodin: Maleren Jean Paul Laurens.

Auguste Rodin: Billedhuggeren Jules Dalou.

han Forskellen mellem sort og hvidt, Lys og Skygge, og for at hans Marmorværker kan opnaa deres fulde Virkning, for at al det flimrende i deres Overflade kan komme til at leve, maa de have de Lysforhold, som han selv nøje har beregnet. Naar C. J. kunde forlige sig med denne nye Kunst, skyldes det maaske for en Del hans nære Venskab med Billedhuggeren Stephan Sinding, som selv fortæller, hvordan han i Danmark „havde fundet den Mand, som til sin Død skulde blive en mægtig Beskytter af min Kunst og en trofast Ven“. Allerede i 1883 købte C. J. hans Barbargruppe, og Sinding fortæller derom: „Næsten mod sin Villie. Han havde helt siden sin Barndom været vant at betragte Thorvaldsens Museum som det eneste rette, og min Gruppe var det stik modsatte i Stil og Udførelse“.

Stephan Abel Sinding: En Barbarkvinde bærer sin dræbte Søn bort fra Slaget.

Ogsaa efter C. J.s Død er mange af Sinding's Arbejder blevne erhvervede, saa at han hører til de fyldigst repræsenterede Kunstnere i Glyptoteket. Og nye Navne er kommet til, nye Afdelinger indrettede, Friendsalen og m. m.

Foruden de mange Billedhuggerarbejder skænkede C. J. ogsaa en Del af sine Malerier til Glyptoteket, og i hans sidste Aar blev den lille Samling forøget, navnlig ved Køb af franske Malerier; den vokser ogsaa stadigt, saa at man kan studere fransk Malerkunst fra David til vore Dage i den Afdeling, der er blevet til noget andet og mere, end hvad Carl Jacobsen tænkte, da han sagde: „Glyptoteket er ikke et Pinakotek; men er De træt af at se paa de mange Skulpturer, gaa saa op i Malerisalen og glæd Dem over de skønne Farver.“

V. Brunckhorst.

Antiksamlingens Historie.

1. Periode (1882—1896).

Samlingen af antik Skulptur er nu den største i Glyptoteket. Men det har ikke altid været saadan, og der kan være Tvivl om, hvorvidt Antiksamlingen overhovedet laa i Carl Jacobsens første Planer. Den er nærmest bleven til som Følge af en Udvikling, der slet ikke kunde forudses af nogen. Men naar alt kommer til alt, er dette Museums Historie dog en Del af Carl Jacobsens egen Livshistorie, og det er da ikke underligt, at den er rig paa Overraskelser, ja, til Tider helt synes at skifte Kurs, optage nye Elementer. Kairos, Tilfældet, spiller sin Rolle; Smagsændringer ligeledes, ny Kundskab og Indsigt. Saaledes kommer et Menneskeliv tit til at indeholde meget, der ikke kunde forudses i dets første Leveaar; og saaledes gik det ogsaa med Glyptoteket, der paa en

været med til at give sin Dom om antike Statuer, der i Rom skulde købes til denne Samling. Han havde endelig saa vidt muligt restaureret og sammensat Fragmenterne af Aphaia-Tempels Gavlfigurer fra Ægina, som endnu den Dag i Dag er et af Münchner-Museets Hovedstykker.

Det var altsaa ikke saa underligt, at Jacobsen holdt sig dette Museum for Øje, saa meget mindre som han allerede som ung Mand havde Lejlighed til at studere det. Og det gjorde aabenbart Indtryk paa ham; det viser ikke bare Navnet, men ogsaa det første Udkast til det Glyptotek, han tænkte sig at rejse i København. (Dette Projekt er gengivet i forrige Hefte, S. 287).

Men det var næppe alene Bygningen, der vakte Jacobsens Beundring. Münchner Glyptoteket er hovedsagelig en Antiksamling; og naar man oprettede et nyt Glyptotek, saa var det klart, at

Afb. 1. Det Rayet'ske Hoved. (Nr. 11)*.

Afb. 2. Det Rayet'ske Hoved. (Nr. 11).

vis Maade kan siges at afspejle Udviklingen i Carl Jacobsens Sind gennem Aarene.

Carl Jacobsens Syn paa Skulptur har dannet sig ved Betragtning af Thorvaldsens Kunst. Fra dette Udgangspunkt fører der nok en Vej ned til den nyere, især danske Skulptur. Men tillige er der en anden, der viser tilbage til meget fjernere Tider og Lande: netop til den antike Kunst. Dette blev af Betydning for det nye Museum; det Navn, den lille Samling fik, dengang den for første Gang aabnedes for Folk, kunde allerede tyde paa det: Den skulde kaldes Glyptoteket. —

Glyptotek — rettere Glyptotheke — er et græsk Ord, som dog ikke opfandtes af Grækerne selv. Det betegner en Bygning, som rummer Skulptur; ta Glyptá er det gammelgræske Ord for Skulptur, og det nye Ord er altsaa dannet ligesom Bibliotek — et Bogmagasin — eller Chalkotek, den Bygning som Athenerne rejste paa selve Akropolis, og hvori de opbevarede Bronze-Ting, baade Vaaben og Kunstværker. —

Det var Ludvig I af Bayern, som for første Gang anvendte dette Navn til et Museum. Han havde i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede ladet opføre en stor Bygning i München til sin Skulptursamling. Ogsaa mod dette „Glyptotheke“ kan Thorvaldsen have rettet Carl Jacobsens Opmærksomhed; thi Thorvaldsen havde netop udført Arbejder til Kong Ludvigs Museum. Han havde

den antike Kunst ikke maatte mangle deri. Ogsaa dette, og maaske mest dette, indeholdt Navnet: Glyptoteket. —

Saaledes begyndte altsaa Antiksamlingens Historie omkring 1882, da Carl Jacobsen aabnede sin første Samling. Men hvordan den vilde udvikle sig, var der ingen, der kunde vide dengang. —

I 1882 havde Carl Jacobsen kun saare faa antike Skulpturer. Men der var dog én, som vedblev at være noget af det bedste og interessanteste i Samlingen, selv da denne blev stor. Det var Jacobsens første store Køb paa dette Omraade — det saakaldte Tête Rayet (Afb. 1, 2).

Dette Navn har Hovedet efter den lærde franske Kunstsamler Olivier Rayet, hvis Antiker i 1879 kom paa en Auktion, ved hvilken Carl Jacobsen erhvervede nævnte Hoved. Det var et udmærket Greb til at begynde med, udmærket især, fordi Jacobsen her straks havde en græsk Original-Skulptur. Saadanne ægte Værker af gammelgræsk Kunst er der nemlig kun forholdsvis faa bevarede af. De fleste af de mange og kostbare Statuer, der fyldte Grækenlands Byer og Templer, er nu forsvundne for altid, de blev slæbt bort af Romerne og gik til Grunde i de fremmede Lande, eller de blev i Middelalderen ødelagte paa selve Stedet; Broncerne, fordi man brugte det gode Metal, og Marmorne brændte man Kalk af. Vort Kendskab til den græske Kunst vilde

* I Parantes tilføjede Numre henviser til Glyptotekets Antik-Katalog.

da være endnu meget mere mangelfuldt, end det er, hvis ikke Romerne, der selv var ivrige Samlere af gammel Skulptur, havde lavet saa mange Kopier efter berømte græske Kunstværker, som de pyntede deres egne Haver og Bygninger med. Det er disse Efterligninger, den italienske Jord har bevaret os saa mange af, og som nu fylder en stor Del af Antikmuseerne. De kan være fortrinlige, som vi vil se ved nogle Eksempler i selve Glyptoteket. Men en Kopi giver dog aldrig det samme som det originale Kunstværk — mindst for os moderne Mennesker, der lægger saa megen Vægt paa Kunstnernes Individualitet, deres Maner, saa at sige deres „Haandskrift“, som paa Originalerne ses indtil de mindste Detaljer, men aldrig kan reproduceres paa en Kopi. Mængden af Kopier viser os, hvilken Betydning selv disse Gengælinger har haft for det antike Publikum; men for den moderne Kender vil det være en Selvfølge, at han med sin Samleiver og æstetiske Sans vil sætte mest Pris paa Kunstværket selv, ikke saa meget paa Kopien. Man vil saaledes forstaa, at Købet af Tête Rayet var en heldig Begyndelse for Carl Jacobsen. Hovedet er en græsk Original, fundet i selve Athen, og det har oprindeligt hørt til en hel Statue; vel sagtens en Gravstatue, forestillende en fremadskridende Yngling, maaske af samme Type som den kendte „Apoll fra Tenea“ i München. Hovedet er saa godt bevaret som vel muligt — man ser endog endnu en Del af de Farver, det oprindeligt har været bemalt med. Knøsen var rødhaaret, havde røde Læber og mørke Øjne. Han smiler sundt og kraftigt — et Billede paa Ungdom; og han har været en dygtig Nævefægter, det viser hans Øren, der er deforme og lidt opsvulmede, som vi kender det fra andre græske Statuer; det var Tegn paa overstandne Nævekampe, altsaa nok et Hæderstegn. Men den er ogsaa en udmærket Skulptur, denne Gravstatue. Alle Ansigtets Træk er udtrykt i store kraftige Former, Haaret ligger tæt om Hovedet som en Hue. Det er et Skulpturværk fra det gamle Athen,

Afb. 3. Kvinde-Buste. Palmyrensk.

Athen før 480 før Chr. I dette Aar kom Perserne, brændte og ødelagde Byen. Det er rimeligt nok, at ogsaa denne Statue dengang ødelagdes — den mistede Næse tyder jo paa Fald og voldsom Ødelæggelse — men derved blev den netop bevaret under Jorden, til den i vore Dage kom for Dagens Lys igen og efter mange Tilskikkelser endte med at faa sin Hædersplads i Carl Jacobsens begyndende Samling. —

Dog fandtes der paa den Tid i Glyptoteket ogsaa nogle andre Antiker — især den palmyrenske Samling. Købet af denne skylde Carl Jacobsens Hurtighed til at beslutte sig — og træffe en Beslutning, der gik gængse Meninger imod. Hovedmassen af denne Samling, der bestaar fortrinsvis af Portrætbuster, kom nemlig dengang til Glyptoteket fra Konsul Løytved i Beirut. Denne havde i Begyndelsen ret ondt ved at finde Købere til sine Ting; de var ikke rigtig ansete. Palmyra var i Oldtiden en temmelig stor By i Syrien, nordøst for Damaskus. Der boede en semitisk Befolkning, som drev Byen frem til en kort Blomstring, der varede ca. 200 Aar. Saa blev den i 273 e. Chr. ødelagt af Romerne, den eventyrlige Dronning Zenobia blev ført til Rom, og derefter kom Byen aldrig mere til Kræfter. Nu ligger der mellem de store gamle Tempelbygninger en tarvelig lille Araberby. Men der paa Stedet fandtes altsaa ikke saa faa Rester af Palmyrenernes gamle Skulptur, mest Portrætter, som de brugte meget i Templer og Grave. Det er en ganske ejendommelig Kunst, altid under Paa-virkning af den øjeblikkelige Mode i Rom, men mærkelig stiv og

stileret, med et temmelig stærkt asiatisk Præg. Da nu disse Ting udbødes til Salg, vilde Museerne ikke byde paa dem, fordi Samlerne syntes, at det i alt Fald var nok at have en Prøve af en saa ensformig og manieret Kunst. Men netop for dens Ejendommeligheds Skyld maatte det være morsomt at eje en hel Samling, fandt Carl Jacobsen, og derfor meldte han sig som Køber. Samlingen blev senere yderligere forøget, til den nu er bleven til et ganske enestaaende Vidnesbyrd om gammel-palmyrensk Kultur, som netop i den sidste Tid gennem de nye Udgravninger i Palmyra og Syrien har faaet ny Interesse. Hr. H. Ingholt, Glyptotekets Under-Inspektør, der selv har deltaget i den franske Ekspedition til Palmyra, vil nu bearbejde Samlingen og dens rige Indskrift-Materiale. Det var kun Skade, at det maaske interessanteste Stykke i denne Afdeling af Glyptoteket ikke har kunnet holde sig. Det var en palmyrensk Mumie (Afb. 4), den

eneste, som hidtil er kendt, og som var kommen sammen med de øvrige Ting fra Beirut. Men da den blev aabnet og Bindene taget af, opløstes den ved Luftens Indvirkning; saa den kunde ikke reddes.

Aaret efter lykkedes det igen at gøre en betydelig Erhvervelse, den store Sarkofag Casali (Afb. 6), som blev tilfals i Begyndelsen af 1883. Det gik saadan til, at Julius Lange sammen med Pietro Krohn var rejst til Rom for at købe et Maleri af Rafael, „Madonna di Loretto“. Det viste sig, at Billedet ikke var ægte, saa de kom tilbage med tomme Hænder; men til Gengæld fortalte de om den skønne Sarkofag, og Jacobsen blev interesseret i den. Han købte Sarkofagen endnu i samme Aar. Det var første Gang, Carl Jacobsens Navn vakte Opmærksomhed blandt de romerske Kunstkendere og -handlere. Han fortæller selv, at „det vakte Fortrydelse i Italien, at dette skønne Kunstværk gik ud af Landet, og mange Aar efter gik Sagnet, at det var købt af en norsk Hvalfiskefanger“. —

Det var et berømt Stykke, Jacobsen fik her, længe kendt blandt de romerske Antiker, og

det havde allerede tidligt tiltrukket sig Arkæologernes Interesse. Sarkofagen er helt igennem af Marmor, den er et romersk Arbejde fra Tiden omkring 150 e. Chr., funden i en af de mange Gravhvelvinger ved Via Appia, den gamle Landevej Syd for Rom, hvor de rigeste Romere havde deres Begravelsespladser.

Den bestaar af den egentlige Kiste og et lavt Laag, begge rigt prydede med hin Tids dybt udborede Relieffer. Fremstillingerne har ikke noget at gøre med Døden og dens Sorg; de viser tværtimod, hvad der ikke er saa sjældent paa romerske Sarkofager, Livets frodige Gud og hans glade Følge: Dionysos, Vinguden, hviler i Midten og rækker en lille Skaal frem til sin lille Panter, og overfor ham sidder hans skønne Brud, Ariadne. I Forgrunden nedenunder har der været en Kampscene. Kampen er endt med, som man ser, at den besejrede Pan, Hyrdernes og den vilde Naturs Gud, bortføres af to Eroter. Det er aabenbart den Scene, Dionysos' glade Skare morer sig over. Paa Laaget gaar det maaske endnu mere muntert til. Her ligger igen Dionysos og Ariadne i Midten, der drikkes og spilles paa Lyre og Fløjter. Kun Guden Pan gaar det ilde ogsaa her — han er falden i Hænderne paa to Kvinder (Mænader), som nærmest synes at mishandle ham. Men midt i hele denne glade Livsudfoldelse ser man hist og her Dionysoskultens hemmelighedsfulde Symboler, Kurven med Slangen og den tilhyllede vannus. Denne sidste var til Hverdag ikke andet end et Redskab, hvori man skilte Kerner fra Avner; men den forfinede Bybefolkning udtrykte med disse landlige Redska-

ber sin Tro paa Sjælenes Udødelighed. Gennem disse Ting opfattede de Gamle Livets og Frugtbarhedens Mysterier.

Saaledes kom dette smukke Vidnesbyrd om romersk Kultur og Mysterietro til Glyptoteket og blev opstillet mellem de faa andre Antiker, der allerede fandtes. Sarkofagen syntes imidlertid ikke straks at ville vise den Spirekraft, dens Billeder skal give Haab om. I de næste Aar trak den i hvert Fald ikke særlig mange Antiker efter sig, den maatte længe staa ret alene. Carl Jacobsen fik saa mange andre Ting at tænke paa — det gjaldt de Nybygninger, som der fortaltes om i det sidste Hefte — og Antikerne var heller ikke lette at faa fat i. Disse første Stykker var nok en god Begyndelse, men hvordan drive det videre? Der skulde endnu meget til for at bringe den lille Samling op til det Maal, dens Navn syntes at forpligte til: at være et repræsentativt Museum for antik Skulptur, et Museum, som kunde give et fyldestgørende Indtryk af den gamle Kunsts Rigdom.

Hvis en Mand nu til Dags vilde sætte sig for at skabe noget sligt, vilde det være meget tvivlsomt, om det overhovedet kunde lykkes. Antiker er en sjælden Vare, deres Mængde er ringe, og den forøges meget lidt. Det er jo kun Udgravninger, som kan bringe nye „Varer“ paa Markedet. Og saa findes denne Vare kun fjernt fra Danmark, hvis der ikke er Tale om et saa sjældent Fund som de vidunderlige Sølvbægre fra Hoby, der nu er i Nationalmuseet. I Reglen findes Antiker alene i Landene omkring Middelhavet. Der til kommer, at i alle disse Lande er det forbudt at bringe værdifulde Oldsager over Grænserne, hvis man ikke opnaar særlig Tilladelse til det. Og saa skal der gode Forbindelser til, mange Penge for at holde de andre Museers og Kunsthandlernes Konkurrence Stangen, og sidst, men ikke mindst: Kundskaber. Det er jo en lokkende Udsigt at komme til mange Penge gennem Salg af en kostbar Antik, og kan man ikke faa fat i en saadan, saa kan den eftergøres. Ogsaa dengang var Forfalskerne flittige og tit ret flinke. Saa man kan danne sig et Begreb om, hvor vanskeligt det var at samle paa gode Antiker.

Hvis Jacobsen vilde samle paa disse Ting, saa var han nødt til at se sig om i Udlandet, særlig i Italien. Og han maatte da snart opdage, at Forholdene efter Omstændighederne var ham gunstige.

Ca. en halv Snes Aar før han begyndte at samle i stor Stil, var Italien bleven et Kongerige. Men denne nye Tingenes Tilstand kunde ikke hurtigt udslette Følgerne af de gamle forvirrede Forhold og de Vanskeligheder, som disse affødte. Til Dels blev netop Nyordningen Aarsag til nye Vanskeligheder. Det var mest Landets gamle Familier, det gik ud over. Det gik tilbage med deres Indflydelse paa Regeringen, deres Finanser var i Uorden. Og det var netop dem, der sad inde med store Samlinger af Antiker, som de og deres Forfædre havde fundet ved Bygnings- og Jordarbejder paa deres Godser rundt omkring i Landet, og som de havde bevaret som kostbare Besiddelser. Nu var altsaa det gamle Rom, Zolas Rom, i Opløsning. Det gjaldt at finde sig til Rette i denne ikke saa lidt eventyrlige Atmosfære, at finde en Person, som baade havde Forstand paa Kunstværkerne og Indflydelse hos deres Ejere.

En saadan Mand fandt Carl Jacobsen i Professor Wolfgang Helbig (Afb. 18). Han boede i Rom, var kendt som en dygtig Videnskabsmand, og han forstod at bedømme Situationen rigtigt. Det viser tydeligt hans Breve, som for Størstedelen bevares i Glyptoteket, og de afgiver et interessant og vigtigt Vidnesbyrd om Antiksamlingens Tilblivelse. Allerede i 1887 kunde denne Mand fra Rom skrive til Carl Jacobsen: „Det kan anses for givet, at de anden Rangs Adelsfamilier her vil gaa fallit i de næste tyve Aar og sælge de Antiker, de ejer“. I disse tørre Ord er det næsten, som opulles der et Stykke Historie: De romerske Antiksamlingers

Opløsning. I denne historiske Ramme, som i Forvejen er fyldt med interessante Personligheder og mærkelige Begivenheder, indgaar nu C. Jacobsens Bestræbelse efter at danne sit Glyptotek.

Det er i dette Arbejde, Helbig blev hans romerske Medhjælper. Han, en født Dresdner, var dengang, i Firserne, en kendt Personlighed i det romerske Selskabsliv. Han boede i Villa Lante, Giulio Romanos dejlige Bygning paa Janiculum, mere som en Fyrste end en Videnskabsmand; han holdt store Modtagelser og straalende Fester. Han var Fætter til Grever og Baroner, regnedes til Kongefamiliens Venner. Man kan sige, at i Italien, dette saa svært tilgængelige Land, stod alle Døre ham aabne. For alt dette havde han først og fremmest sin Hustru at takke; hun var en født Prinsesse Nadejda Schakowsky. I sin Tid havde det vakt stor Forundring, at denne Dame skulde giftes med den endnu unge, temmelig ukendte Assistent ved det tyske arkæologiske Institut i Rom. Men den romerske Verden, som for Resten ikke var saa helt ukendt med den kloge, rigtbegavede Prinsesses Luner og Kapricer, affandt sig snart dermed; og Helbig udnyttede sine nyvundne Forbindelser i sit videnskabelige Arbejde. Han interesserede sig især for det italiske Lands Historie i Tiden, før Romerne begyndte at beherske det; og Carl Jacobsen forstod at fange hans Interesse for det nye Glyptotek, han havde i Sinde at indrette, ved at planlægge en hel italiensk Afdeling i sit Museum, en Afdeling, der bl. a. skulde indeholde Kopier af de vigtigste etrus-

Afb. 4. Den palmyrenske Mumie.

kiske Gravmalerier. Det er denne Afdeling, som nu bærer Helbigs Navn. Carl Jacobsen kaldte den Helbig-Museet.

Kort før Jacobsen kom i Forbindelse med ham, var Helbig gaaet i Gang med at indrette en Antiksamling til sin Ven, Baron Giovanni Barracco. Denne Samling var allerede kendt baade i Italien og i Udlandet, saa Helbig havde Ry for at være ikke alene en dygtig Videnskabsmand, men ogsaa en erfaren Køber af antike Kunstværker. Han var den centrale Skikkelse i romersk Kunsthandel, og han var næsten den eneste, der var i Stand til at forhandle baade med det højeste Aristokrati og Kunsthandlerne, og som i givet Tilfælde ogsaa forstod at mægle imellem dem.

Carl Jacobsen kom i Forbindelse med Helbig, da denne engang vilde sælge en etruskisk Sarkofag til det kongelige Antikkabinet. Da man der ikke havde Penge, blev Sarkofagen tilbudt Glyptoteket og købt.

Fra den Tid var det tydeligt, at Antiksamlingen vilde blive til Virkelighed. Allerede i Begyndelsen af den ny Æra gjordes et glimrende Køb: det var Grev Tyskiewicz Samling af romerske

Portrætbuster, 18 i det hele, lutter fortrinlige Værker af romersk Billedhuggerkunst.

Grev Tyskiewicz var en russisk Kunstsamler og hørte til Helbigs Venner. Han boede i Rom, Antikhandelens Midtpunkt, og Helbig havde været ham behjælpelig med at danne en fin Samling af Portrætter. Iblandt dem var det mest bemærkelsesværdige et stort Fund af Buster, som alle hørte til i Liciniernes Grav. Denne berømte gammelromerske Slægts Gravsted laa uden for Porta Salaria, ved den af de romerske Landeveje, som førte fra Havet til Byen, og ad hvilken det vigtige Salt førtes ind i Hovedstaden fra Salinerne ved Stranden; derfra dens Navn Via Salaria, Saltets Vej. Alt dette opdagedes, da den store Banca Nazionale skulde bygges i Begyndelsen af Firserne. Det var Arbejderne ved Bygningen, der fandt det store Gravsted med dets tre Kamre fyldte med Buster og Sarkofager; og da de gerne vilde tjene noget paa deres værdifulde Fund, skaffede de om Natten i al Hemmelighed Busterne til Side og solgte dem. Derimod blev Sarkofagerne staaende, de var for tunge.

At stille Portrætbuster af Familie og Slægtninge op i Husene er gammel-romersk Skik. Romerne dyrkede deres Forfædre, ligesom nu til Dags Kineserne gør det. Busterne var oprindelig lavede af Voks, og mange af dem var vistnok Dødsmasker. Rummet, hvori de opbevaredes, hed Tablinum; det første Kammer i Liciniergraven var en Efterligning af et saadant Tablinum, og Busterne stod rundt omkring i Nischer. De var allesammen af Marmor.

Maaske den interessanteste af dem var det Portræt af Pompejus, som vi bringer et Billede af (Afb. 5). Skønt Pompejus kun hørte til Liciniernes fjernere Slægtninge, er Busten dog sikkert af ham, hvad der ses af de Mønter, som viser Mandens ejendommelige Træk. Det er Cæsars store Fjende, den bonde-snu, tapre Soldat; han er vidunder-

ligt karakteriseret i hver Linje indtil det korte, genstridige Haar, som Romerne fandt noget løveagtigt ved. Det er klart, at Portrættet maa være udført endnu i Pompejus' Levetid; saa det danner nu et af de vigtigste Led i Glyptotekets store Portrætsamling.

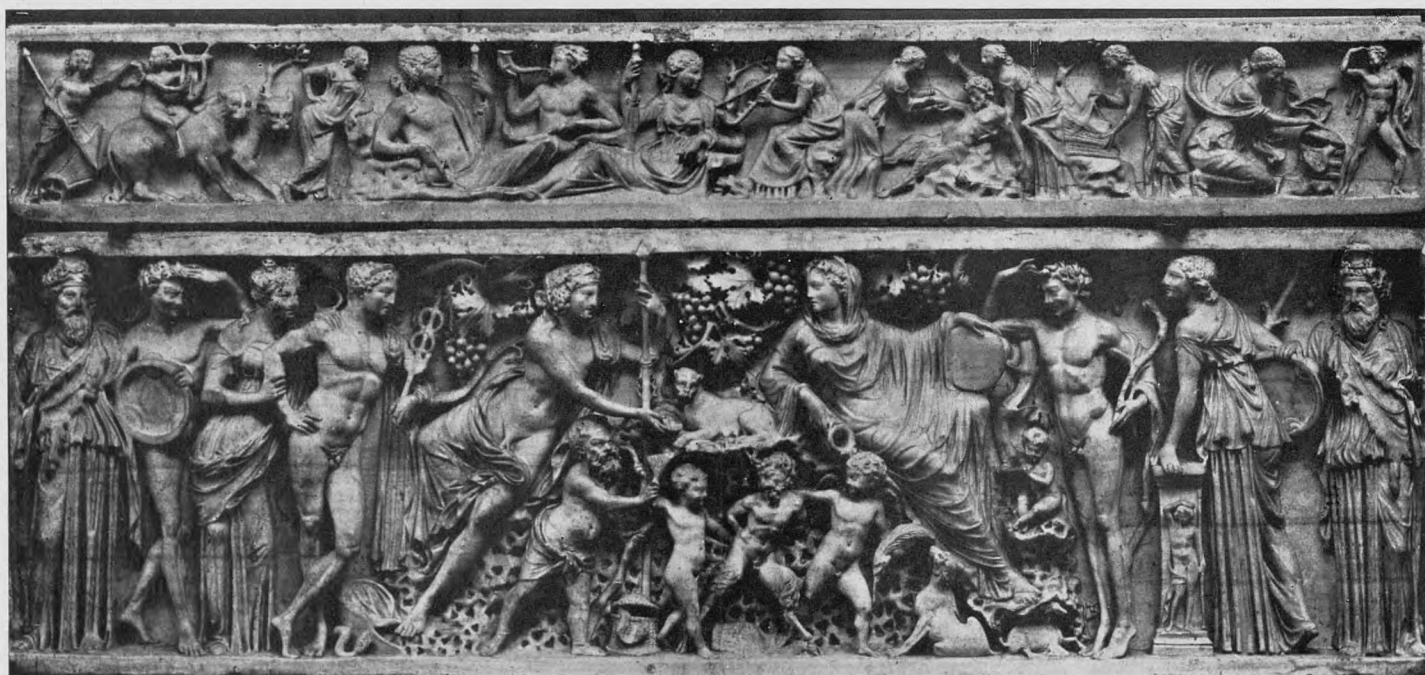
At Carl Jacobsen kunde købe de 18 Buster, skyldtes egentlig et Tilfælde. Tyskiewicz var nemlig ikke bare en fin Kender og en lidenskabelig Samler, men vistnok en meget lunefuld Mand. Netop nu, i 1887, vendte han hele sin Interesse mod græske Broncer, som han ønskede at købe en hel Samling af; saa faldt Portrætterne ham til Byrde, og Helbig kunde derved tilbyde Jacobsen hele Samlingen. Den blev købt for 78,000 fr. — en utrolig ringe Sum, hvad enhver, der kender Busternes Værdi og de fantastiske Priser, de vilde koste i Handelen nu, vil vide. Men Jacobsen selv sagde Dagen efter, at de var opstillede, til Borgerrepræsentationens Formand, Justitiarius Koch: Det bliver nogle dyre Buster for Kommunalbestyrelsen. Han mente, at de vilde danne Grundlaget for en stor Antiksamling; og nu kom der Fart i Indkøbene.

At dette kunde ske, skyldtes nok den ganske anderledes sikre Stilling, Glyptoteket havde efter 1888, da Carl Jacobsen forærede hele Samlingen til Staten og Kommunen og til Gengæld fik Byggegrund til en udstrakt Museumsbygning. Om disse Forhold henviser vi her til den foregaaende Artikel om Bygningens Historie.

Men hertil kom, at Forholdene i Rom, som vi før har beskrevet, og som Carl Jacobsen altid var underrettet om gennem Helbig, i disse Aar blev modne til en rig Høst af Antiker. Ganske vist var Jacobsen ikke den eneste, der vidste det; der kom mange Folk, som gerne vilde deltage, og allerede sporedes Amerikanernes Købeevne, skønt endnu i ringe Grad. Men der skulde dog passes paa, og de følgende Aar bragte rigt Udbytte, men ogsaa rigt Arbejde. Den, der ikke selv erindrer denne Tid, kan læse

Afb. 5. Cn. Pompeius. (Nr. 597).

Afb. 6. Sarkofag Casali. (Nr. 778).

om den i de Mængder af Breve, som vidner om den Overdaadighed af gode og mindre gode Antiker, som strømmede til Markedet saa at sige hver Dag. Det var godt, at Carl Jacobsen var en god Forretningsmand med en saadans Hurtighed og Præcision. Ustandseligt skulde der vælges, besluttes, svares. Det var i Antiksamlingens Ungdomsaar, og den voksede som en ung Mand mellem 16 og 20.

Endnu i 1888 kom en meget betydelig Figur til Glyptoteket — den omstaaende Side (Afb. 10) afbildede flygtende Niobide. Den er rimeligvis ogsaa funden paa en Byggegrund — der byggedes uhyre meget i Rom i disse Tider, og Byggespekulationen blomstrede — men under meget hemmelighedsfulde Omstændigheder,

forgæves prøver at trække ud med sin højre Haand. Men Døden er allerede efter ham. Ved Siden af mangler der vistnok flere Figurer, som vi ikke kender noget til; men saa kommer den flygtende unge Pige, den saaredes Søster. Hun kan have staaet paa den anden Side af den Midterfigur, som vi maa forudsætte. Maaske stod paa dette Sted Gudeparret selv, og hun vender sig for at undgaa de frygtelige Pile. Til og med prøver hun at trække sin Chitons (saadan hedder det Gevandt, hun bærer) store folderige Nedfald bagfra over Hovedet — som om dette kunde beskytte hende.

Saaledes giver disse to Figurer dog Begreb om en kunstnerisk Helhed, om end den største Del af Figurerne er gaaet tabt eller

Afb. 7. Sangeren Anakreon. (Nr. 409).

Afb. 8. Den siddende Digter. (Nr. 430).

som aldrig er bleven helt opklarede. Det var Frygten for Eksport-Forbud, som ofte kastede et mystisk Slør over Figurernes Oprindelse. Denne Frygt blev da ogsaa Skyld i, at baade den „flygtende Niobide“ og den liggende, maaske døende Yngling, vi afbilder nedenunder (Afb. 11), kom til København uden bestemte Opgivelser om deres Findested. Det varede da nogle Aar, inden Professor Furtwängler, en tysk Arkæolog, kunde opdage, at de oprindeligt hørte sammen. Først nu blev det helt klart, hvilket sjældent Køb Carl Jacobsen havde gjort i disse Figurer. De er vistnok Rester af en Gavlgroupe, som de Gamle gerne brugte dem til Pryd for deres Tempelers Frontons og Gavlfelter. Og i dette Tilfælde maa det have været en Kæmpesgavl, paa hvilken hele Niobes tragiske Historie var fremstillet. Gruppen har aabenbart gengivet, hvordan Apollon og Artemis dræbte Niobes Børneflokk med deres hurtige Pile; en frygtelig Straf for Niobe, som havde fornærmet den strenge Gudinde Leto, Apollons og Artemis' Moder.

Den liggende Yngling har vel været en af de yderste Figurer i Gavlen. Den egner sig til at anbringes, hvor Gavlen er lavest. Mellem Skulderbladene er der et lille Hul, og man maa tænke sig, at deri engang har stukket en Broncepil, som den døende

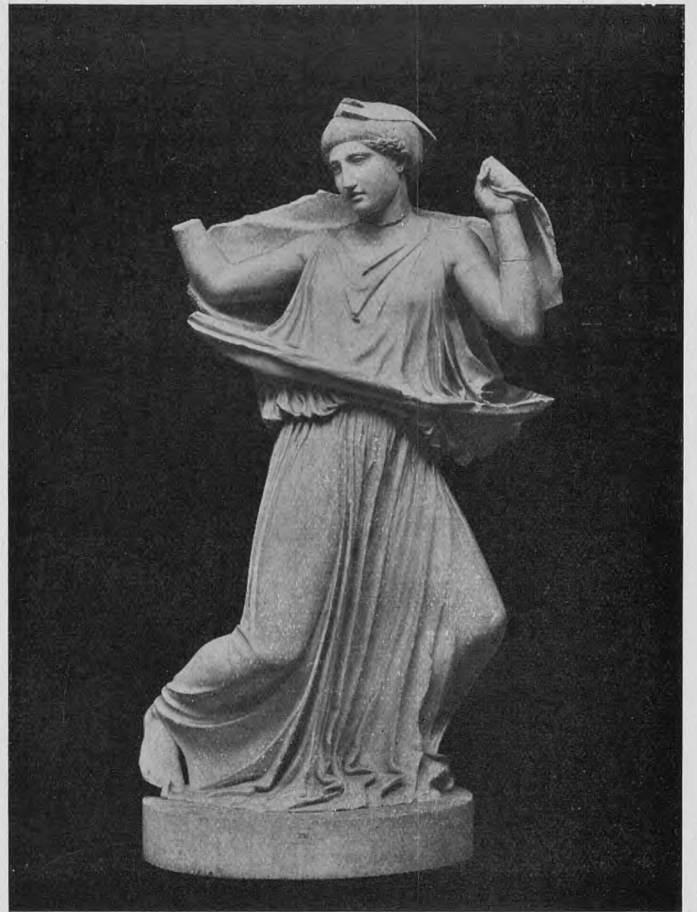
ikke mere kan genkendes med Sikkerhed. Men ogsaa her — hvilket Held for den unge Samling at faa fat i disse ypperlige Statuer! Der er stor Sandsynlighed for, at de er græske Originaler ligesom det Rayet'ske Hoved, vi har nævnt ovenfor (Side 309); kun er Niobiderne omkring ved 6 eller 7 Aartier yngre. Noget saa blomstrende som den faldne Ynglings nøgne Legeme, noget saa livfuldt som den flygtende Piges Chiton med dens strømmende Folder lavede næppe en romersk Efterligner. Det er Mesterens, Athenerens, Haand.

Aaret efter at de to Niobider var kommet til Glyptoteket, deltog Helbig en Dag i en lille Diner hos Fyrst Borghese i Anzio, hvad der skulde blive en Begivenhed for det unge Glyptotek, som nu allerede var i Færd med at blive en kendt og betydningsfuld Antiksamling. Fyrsten tog nemlig efter denne Middag Helbig til Side og erklærede, at det var hans Mening at sælge sine Antiker.

Borghese var netop den Gang ret ilde stillet paa Grund af nogle mislykkede Byggespekulationer. Den største Del af hans Kunstværker tilhørte Familiens Fideikommis, og det turde han ikke røre. Af disse Antiker dannedes Museet i Villa Borghese. Men han ejede ogsaa selv nogle Stykker, som var en Arv fra

Afb. 9. Hera. (Nr. 247).

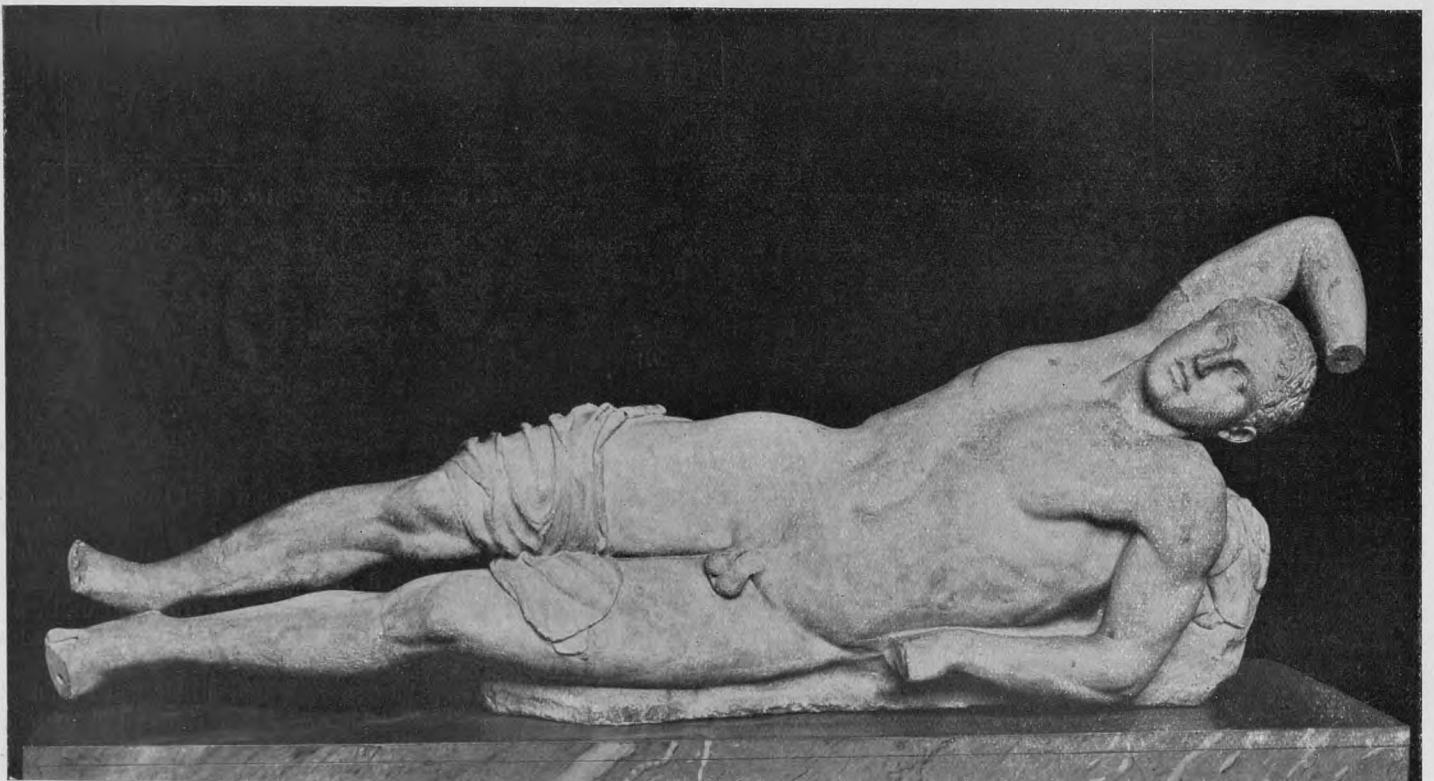

Afb. 10. Flygtende Niobide. (Nr. 398).

hans Bedstefar, der havde ladet dem udgrave i Nærheden af Monte Calvo i Albanerbjærgene i Begyndelsen af Trediverne; det var dem, der nu var Tale om.

Helbig interesserede sig naturligvis straks for Sagen. Han kendte Stykkerne i Forvejen; der var blandt dem den berømte Statue af en siddende Digter (Afb. 8); en anden af en staaende, næsten nøgen Mand, hvis Armstilling tyder paa, at han oprindelig har holdt en Lyre, og som altsaa ligeledes maa gengive en Digter, — denne Statue blev senere identificeret som et idealt Billede af Sangeren Anakreon — (Afb. 7); og endelig et smukt Eksemplar af

en kendt Statuetype, som forestiller Gudinden Hera (se Afb. 9). I Begyndelsen lod det til, at Sagen hurtigt skulde gaa i Orden. Det gjaldt først at blive enige om en Pris paa disse værdifulde Stykker. Som en upartisk Vurderer enedes man om Grev Tyskiewicz, og den Pris, han foreslog, var ret billig i vore Øjne, men dengang var Pengene jo ogsaa mere værd; man talte allerede om, hvordan Statuerne skulde eksporteres, da den første Hindring kom. Familiens Advokat havde nemlig opdaget, at de omtalte Antiker — der var nogle Stykker til, som vi ikke har nævnt her — ikke tilhørte Fyrsten alene, men var Fælleseje for samtlige Descen-

Afb. 11. Fældet Niobide. (Nr. 399).

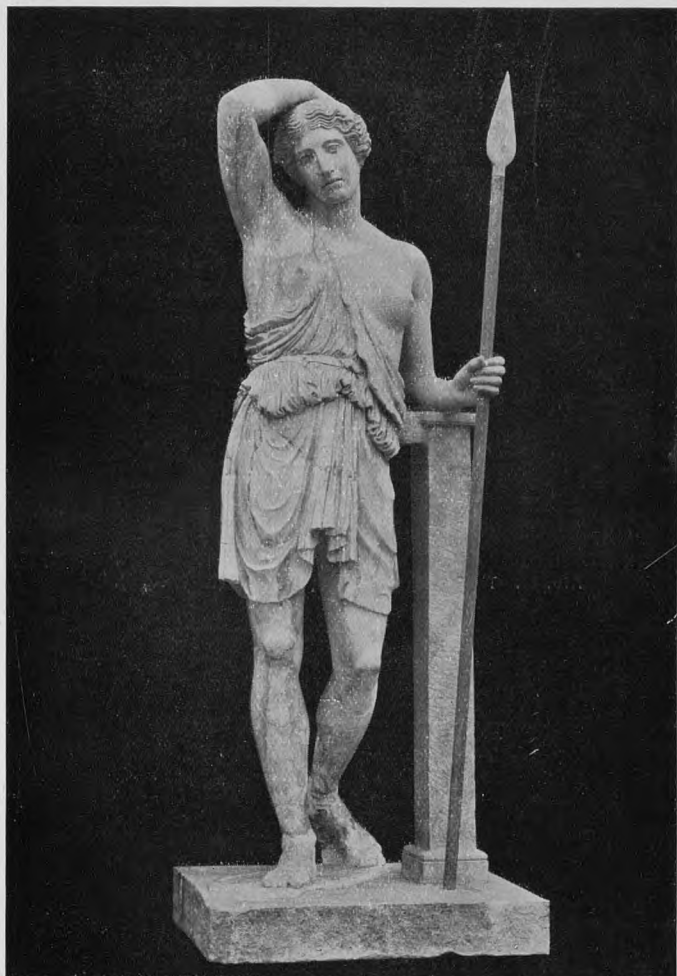
denter efter den Bedstefar, der havde udgravet Genstandene. Saa begyndte Sagen at blive et Stridens Spørgsmaal i Familien Borghese. Arven maatte deles, før den kunde sælges. Til alt dette medgik der et Aar, og man var kommen ind i Sommeren 1890. Naturligvis stod Glyptoteket ikke stille i den Tid. Der blev stadig købt det, Tilfældet gav Lejlighed til. Og endelig syntes ogsaa Tiden for Købet af de Borghesiske Skulpturer at skulle komme. De to Digterstatuer tilfaldt ved Delingen Fyrstens Bror, som havde det smukke Navn Francesco Duca di Bomarzo. Han var villig til at sælge dem, men da en romersk Adelsmand ikke plejede selv at passe sine Affærer, lagde han det hele i Hænderne paa sin Majordomo, sin Hushovmester. Denne var aabenbart en ganske dreven Mand, og naturligvis vilde han ved Handelen gerne tjene nogle Penge selv. Naar Tingene skulde sælges til Køben-

Romerne aabenbart holdt meget af; i hvert Fald har de gentaget den mange Gange, har ogsaa brugt den til Portrætstatuer af deres egne Kvinder. Romerne havde Øje for denne Heras ejendommelige Charme, dens værdige og dog ømme Holdning, dens store Former og den virtuost gennemførte Modsætning mellem Legemet, der ligefrem skinner igennem det tynde Undergevandt, og den svære, folderige Kappe, som dækker Figurens nederste Halvdel.

Senere, ved en Auktion i Udine (Norditalien), erhvervede Carl Jacobsen endnu en Statue af samme Type (Nr. 248); men den er ikke saa fint gennemført.

Originalen til disse Statuer er vistnok udført sidst i det 5. Aarh. f. Kr.

Efter at Herastatuen var kommen til Glyptoteket, kunde man

Afb. 12. Hvilende Amazone. (Nr. 54).

(Spydet i venstre Haand er en urigtigt tilføjet moderne Restauration).

Afb. 13. Hvilende Amazone. (Nr. 54).

havn, maatte der jo skaffes Eksporttilladelse fra Regeringen, og den var altid vanskelig at faa, især til saa berømte Statuer. Derfor fremkom Hushovmesteren med en udmærket Plan. Han foreslog, at den staaende Digter, Anakreonstatuen, skulde overføres til Bomarzo, hvor Hertugen havde sit Slot. Nu forestod netop dengang Valgene i Italien. Selvfølgelig vilde der komme Valgagenter ogsaa derude for at tale og gøre Propaganda. Saa skulde Hertugen invitere den ministerielle Valgkandidat og vise ham Statuen og love ham sin Stemme, naar bare han vilde skaffe Eksporttilladelsen fra Regeringen. Da Hertugen havde Valgene i denne Valgkreds saa godt som i sin Haand, var der ingen Tvivl om, at Kandidaten vilde gaa ind herpaa.

Saa vandrede Anakreon altsaa til Bomarzo for dør at afvente Nyvalgene i Rom.

Imidlertid begyndte Helbig Forhandlingerne om Herastatuen, som var forbleven i Rom. Denne gik det hurtigere med. Det var Hushovmesteren selv, som sørgede for, at Købet gik i Orden. Regeringen gav, skønt efter nogen Tøven, sin Tilladelse — ogsaa her var Helbigs vidtstrakte Forbindelser til stor Nytte — og Statuen kom tilsidst, i Januar 1891, til København. Dens Pris var 14,000 Lire.

Denne „Hera Borghese“ kopierer en græsk Kvindestatue, som

vente, at der ogsaa kunde blive Lejlighed til at iværksætte den Plan med Hensyn til Anakreonstatuen, som Hushovmesteren i Bomarzo havde udtænkt. Men Tiden gik, Ducaen rejste til Paris, og der skete ingenting.

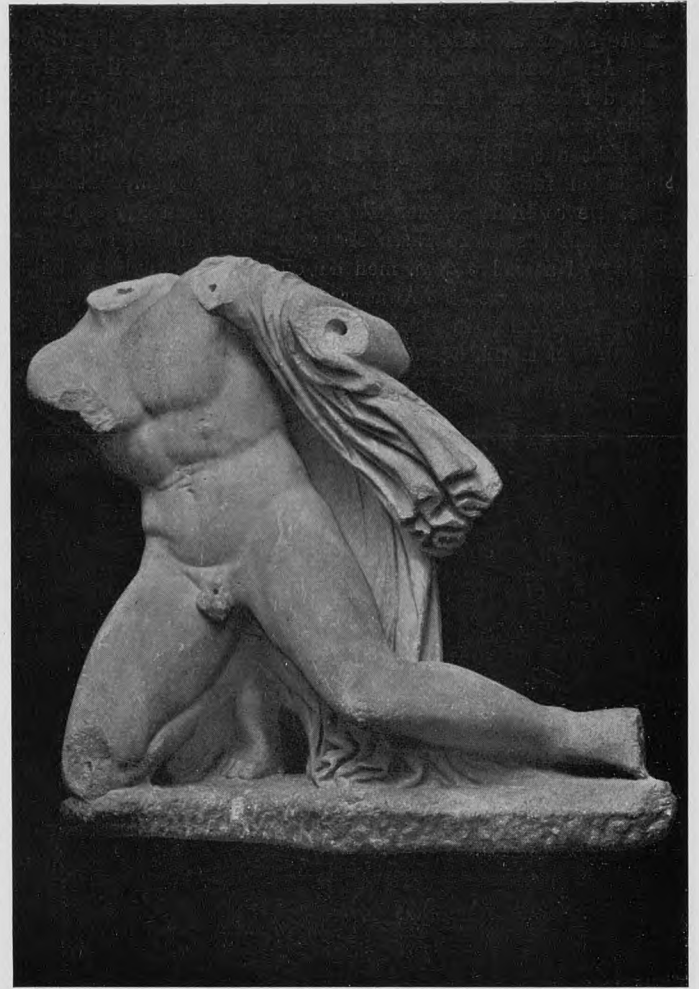
Endelig, sidst i Januar 1891, lykkedes det Helbig i en Samtale med Ducaen di Poggio-Nativo, en anden af de Borghesiske Brødre, som nu havde taget Affærerne i sin Haand, at opklare Grunden til denne mærkelige Standsning. Kort efter, at Herastatuen var solgt, kom der nemlig et Tilbud fra Museet i Boston, som ønskede at erhverve denne Statue; Amerikanerne bød 40,000 Lire.

Det var for sent for Ducaen at slaa til; men han var skuffet, og i hvert Fald vilde han sætte Prisen for de to andre Statuer betydeligt op: 40,000 Lire for hver af dem.

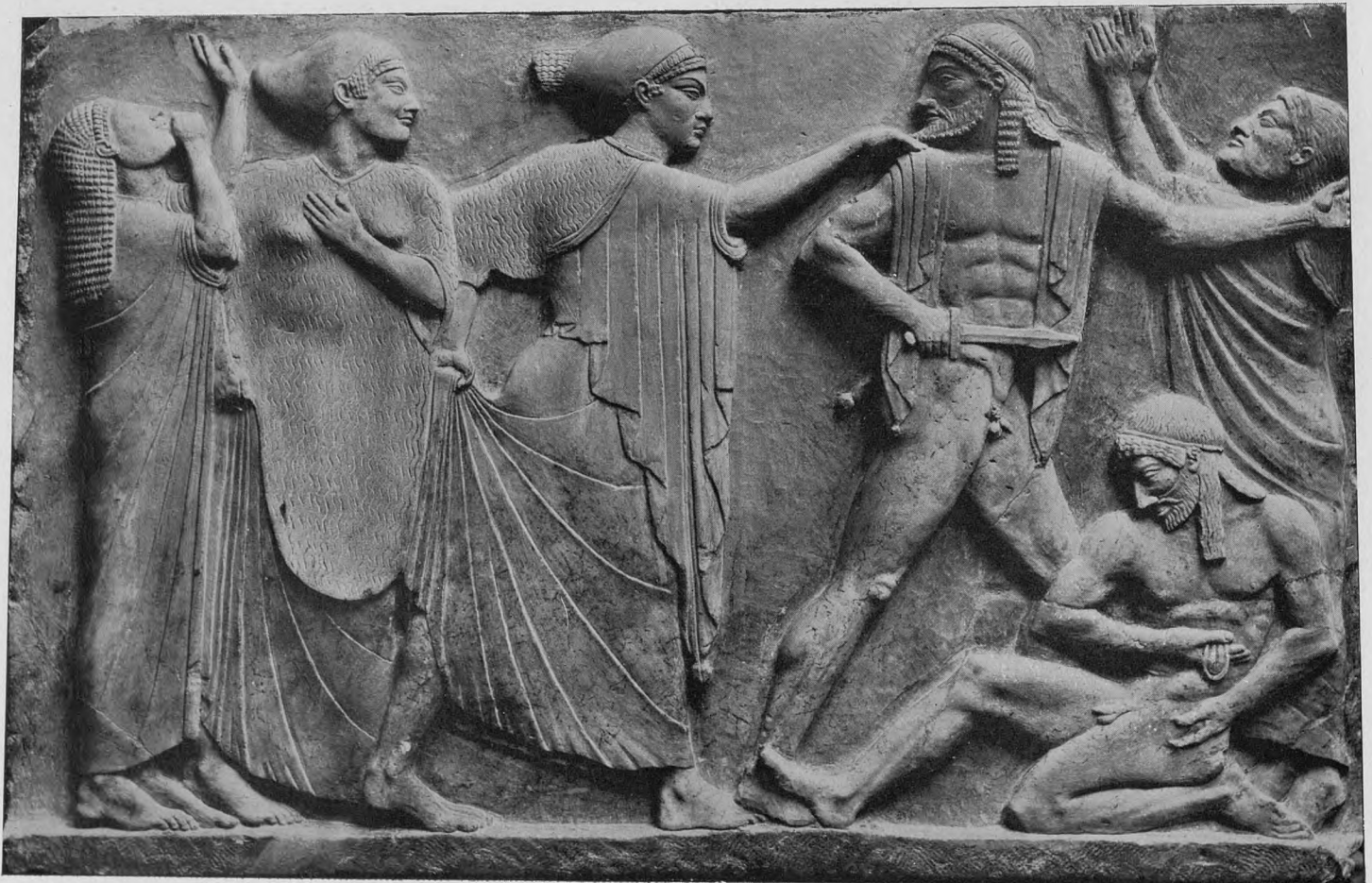
Ugerne efter denne Samtale gik med Forhandlinger til alle Sider; de maa have været ret livlige. En Ministerkrise, som efterfulgte Valgene, bragte en ny Kultusminister i Embedet; da han aabenbart ønskede at gaa de Veje der var modsat hans Forængers, kunde man haabe, at han vilde give Eksporttilladelse uden større Vanskeligheder. Men imidlertid havde Brødrene Borghese indbyrdes foretaget en ny Fordeling af deres Antiker, saaledes at Statuen af den siddende Digter havde faaet en ny Ejer. Imens var Forhandlingerne om Anakreonstatuen saa vidt frem-

Afb. 14. Herakles. (Nr. 261).

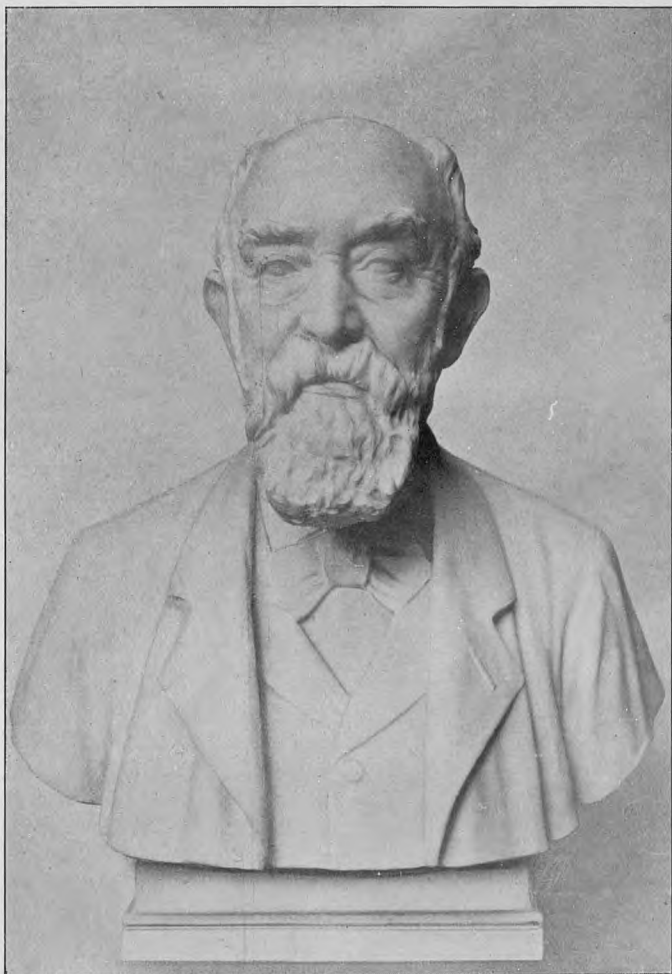
Afb. 15. Torso. Fra en Kamp-Gruppe (?) (Nr. 400).

Afb. 16. Aegisthos-Relieffet. (Nr. 30).

skredne, at Ducaen endelig, den 14. Febr. 1891 ved 12-Tiden om Natten, gik ind paa at overlade den til Carl Jacobsen, der skulde betale den med 34,500 Lire. Men nogle Dage efter kom der et nyt amerikansk Tilbud, som ikke var meget højere end Carl Jacobsens, men lovede at betale straks, uanset om Eksporttilladelsen blev givet eller ej. Endnu en Gang var hele Købet i Fare; men det lykkedes Helbig i sidste Øjeblik at skaffe Regeringens Eksporttilladelse, og Pengene udbetaltes; Statuen var Carl Jacobsens.

Saa kom Anakreonstatuen til København — endnu i Foraaret 1891, efter at Kampen om den havde varet halvandet Aar. Ogsaa ved denne Handel maatte Ducaen af Bomarzo opleve den Skuffelse at faa et meget højere Tilbud, 100,000 Lire, men næsten et Aar for sent; denne Gang var det Berliner-Museet, som gerne vilde have fat i den berømte Figur.

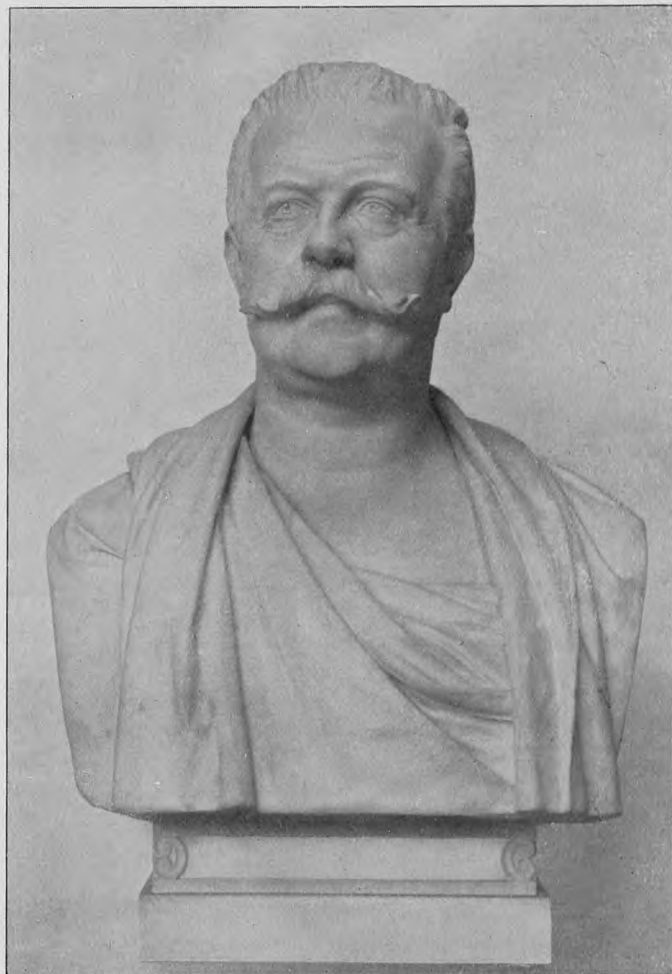
Afb. 17. Prof. V. Schmidt. (Brandstrup).

Den stod da forlængst opstillet i Carl Jacobsens Antiksamling, hvor den endnu i Dag er et af dens sjældneste Stykker. Oldtidens Forfattere fortæller, at der i det gamle Athen stod en Statue af Anakreon; det kan endogsaa formodes, at selve Phidias havde lavet denne, der var et Ideal-Billede, da Digteren paa Phidias' Tid var død for længe siden. Beskrivelsen af den kan godt passe paa Glyptotekets Statue: Anakreon var fremstillet som de glade Visers Sanger, begejstret af Vinen, med Lyren i Haanden. Statuens Stilling er temmelig fri, Kroppens hele Tyngde ligger paa det venstre Ben, det højre er sat let til Siden. En saadan Stilling var et Motiv, Kunstnerne dengang arbejdede meget med; men her kan den tillige forstaaes som en Antydning af Usikkerhed, som om Manden havde nydt alt for rigeligt af den stærke Vin. Saaledes blev det i hvert Fald forstaaet i de senere Atheners spydige Epigrammer. Ogsaa det lille sjalagtige Klæde, som udgør Digterens hele Paaklædning, tyder paa, at han kommer lige fra Drikkegildet; vi kender dette korte Klæde fra mange Vasebilleder.

At Digterens Billede var kendt og afholdt ogsaa i Rom, viser flere Gentagelser af Hovedet; en af dem, en Buste i Conservatorenes Palads i Rom, bærer Indskriften: Anakreon, og Jacobsen kunde være sikker paa at eje en Billedstatue af den berømte Digter. Kampen var da ikke ført forgæves.

Men nu skulde ogsaa den i Palazzo Borghese værende siddende Digter, som man dengang ansaa for en Pendant til Anakreonstatuen, komme til København. Man mente, at Regeringen ikke vilde lægge Hindringer i Vejen efter at have givet sin Tilladelse til, at Anakreonstatuen førtes til Udlandet. Men uheldigvis fik den italienske Oppositionspresse Nys om Forhandlingerne, og Regeringen saa sig da nødsaget til, for at klare Situationen, at forbyde Statuens Eksport.

Alt Haab om Køb af denne værdifulde Statue syntes saaledes i sidste Øjeblik at være bristet. Men skønt Carl Jacobsen i Øjeblikket ikke kunde gøre andet end at vente, glemte han dog ikke Statuen. Den, der gaar langsomt, gaar sikkert, som man siger i Italien. 6 Aar efter, i 1897, kom den siddende Digter alligevel til Glyptoteket. I dette Aar lykkedes det endelig Carl Jacobsen at

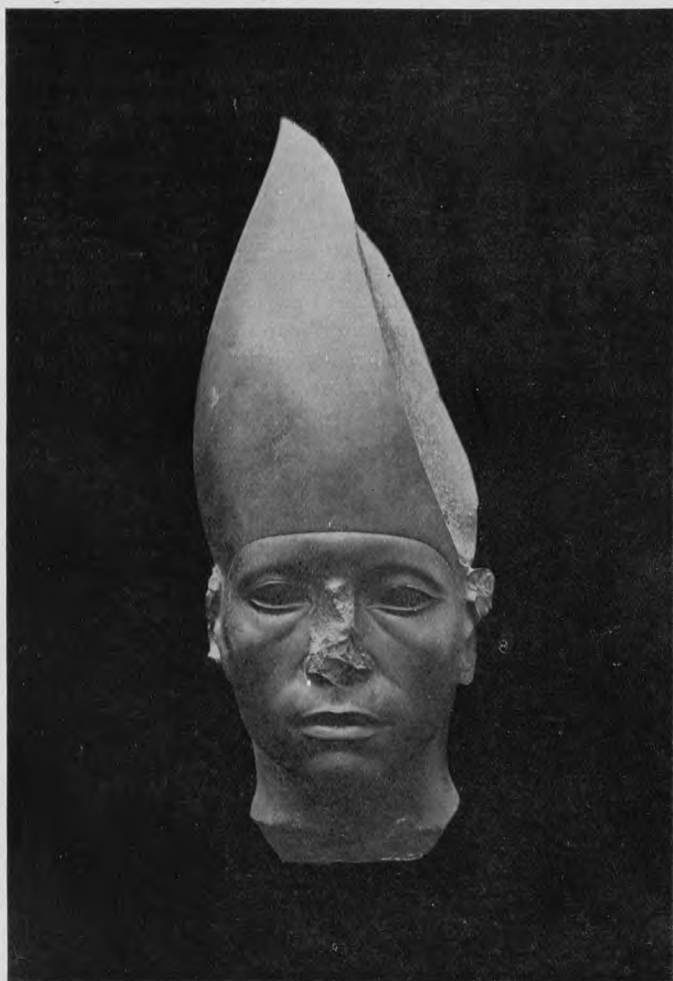

Afb. 18. Prof. W. Helbig. (H. B. Hoffmann).

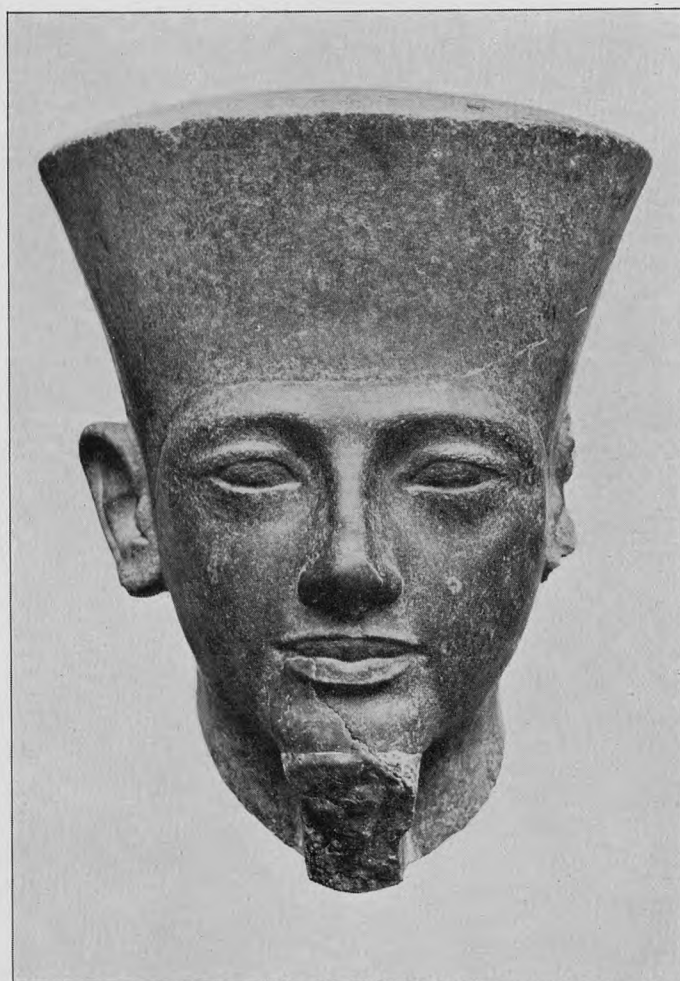
købe Statuen af en romersk Kunsthandler, som dengang var dens Ejer. Endnu en Gang rasede det italienske Kammer, men forgæves.

Den siddende Digter — eller Sanger, for han synger aabenbart til Lyren — er nu en af Glyptotekets bedste Statuer. Det kan ikke siges med Bestemthed, hvilken af de store græske Digtere den forestiller. Kun saa meget er sikkert, at den gengiver en kendt Mands Træk; thi der findes rundt om i Museerne ikke saa faa Gentagelser af dens Hoved. Statuen med dens store rolige Foldekast, den fuldendte Opfattelse af Holdning og Bevægelse, er et Værk af en meget udviklet Billedhuggerkunst; vistnok er den, eller dens græske Forbillede, mere end 100 Aar yngre end den langt strengere Anakreonstatue; det vil sige fra Slutningen af det 4. Aarhundrede f. Kr.

1896 kom ogsaa de sidste Statuer, som Familien Borghese havde til Salg, til København. Det var en Gruppe af Musernes Kor og deres Anfører, Guden Apollon. Oprindeligt har der nok været ni Muser, som Mytologien foreskriver. Men kun de fem naaede til Carl Jacobsens Glyptotek. De var allesammen fundne ved den Udgravning ved Monte Calvo, som ogsaa bragte Anakreonstatuen og den siddende Digter for Dagens Lys. Man kan nok antage, at den kunstelskende Romer, som en Gang ejede alle disse Statuer, har villet vise Digterne i de Omgivelser, der tilkom dem: inspirerede af de venlige Muser.

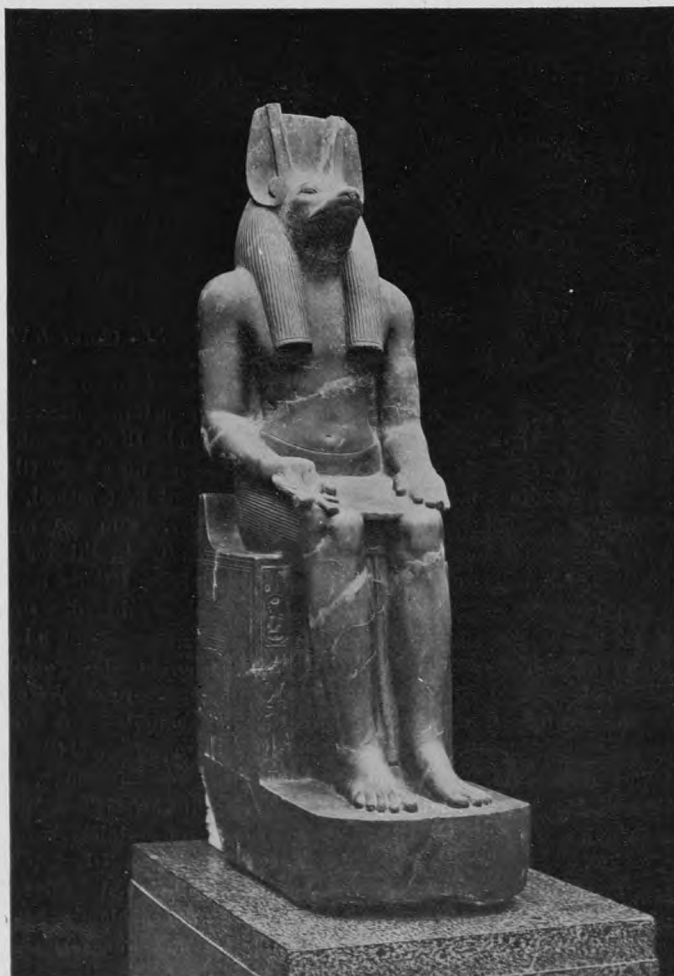
Afb. 19. En Konge. XII Dyn. (E 41)*).

Afb. 20. Kong Tut-Ankh-Amon. (E 61).

At disse Statuer, som oprindeligt hørte sammen, efter saa mange Tilskikkelser igen kunde samles paa ét Sted, var altsaa Resultatet af otte Aars ihærdigt Arbejde. Men disse otte Aar var i det hele taget Antiksamlingen meget gunstige. Endnu mens der forhandlede med Brødrene Borghese om Anakreonstatuen, kom en Dag Fyrst Sciarra, som ogsaa tilhørte en af Roms gamle Adelslægter, til Helbig med det Ønske at sælge sine Antiker. Sciarra var ligesom Borghese kommet galt afsted med sine Byggespekulationer og søgte en Udvej for at kunne betale sin ret høje Gæld.

Antikerne i Palazzo Sciarra havde Carl Jacobsen allerede længe haft et godt Øje til — især Statuen af den saarede Amazone (Afb. 12, 13). Vanskeligheden var kun den, at disse Kunstværker ikke tilhørte Fyrsten personlig, men et Majorat; for at de kunde sælges, maatte Regeringen ophæve Majoratet og bemyndige Fyrsten til at sælge Genstandene. Helbig traf nu den Aftale med Fyrst Sciarra, at denne skulde føre Forhandlingerne med Regeringen og, naar

Afb. 21. Basalt-Statue. Anubis. XVIII Dyn. (E 58).

disse havde naaet et Resultat, sælge Amazonen til Carl Jacobsen for 15,000 Lire. Det varede imidlertid godt fem Aar, inden Regeringen kunde beslutte sig; endelig i 1896 kom der igen Liv i Forhandlingerne. I det Efteraar kom nemlig Fyrstinden — aabenbart en meget sikker Dame, som Helbigs Brev ikke udtaler sig ligefrem smigrende om — til Helbig og spurgte, om Glyptoteket endnu var villigt til at købe Amazonen. Nu kunde den faas — men ikke mere til Prisen fra 1891. Fyrstinden undlod heller ikke at forsikre, at hun havde modtaget et meget højere Bud paa Statuen.

Der fulgte nogle Ugers Usikkerhed; Helbig raadede imens til ikke at gøre noget højere Bud.

Men den ukendte Køber var ikke den eneste eller værste Fare, der truede Amazonen. For at klare sig over for Regeringen havde Sciarra nemlig foræret nogle af sine Antiker til Staten. Da nu Folkene kom for at hente disse Stykker til Museo Nazionale, mødte de en Kommissær fra Sparekassen i Milano, Sciarras Hovedkreditor, som forklarede, at Antikerne hørte under Milano-Sparekassens Hypotek, og som af den Grund nægtede at udlevere dem til Regeringen.

*) E-Numrene henviser til Glyptotekets ægyptiske Katalog.

Det kom naturligtvis til en Proces, og Helbig blev imidlertid urolig for Amazonens Skæbne. Den stod ved Paladsets Trappeopgang, og naar Kommissæren fik Øje paa den, var det ikke godt at vide, hvordan det vilde gaa.

Heldigvis kom ogsaa her Hus-hovmesteren til Hjælp. Det viste sig at være godt, at Helbig ikke havde glemt at gøre ham interesseret i Statuens Salg. Han sørgede for, at

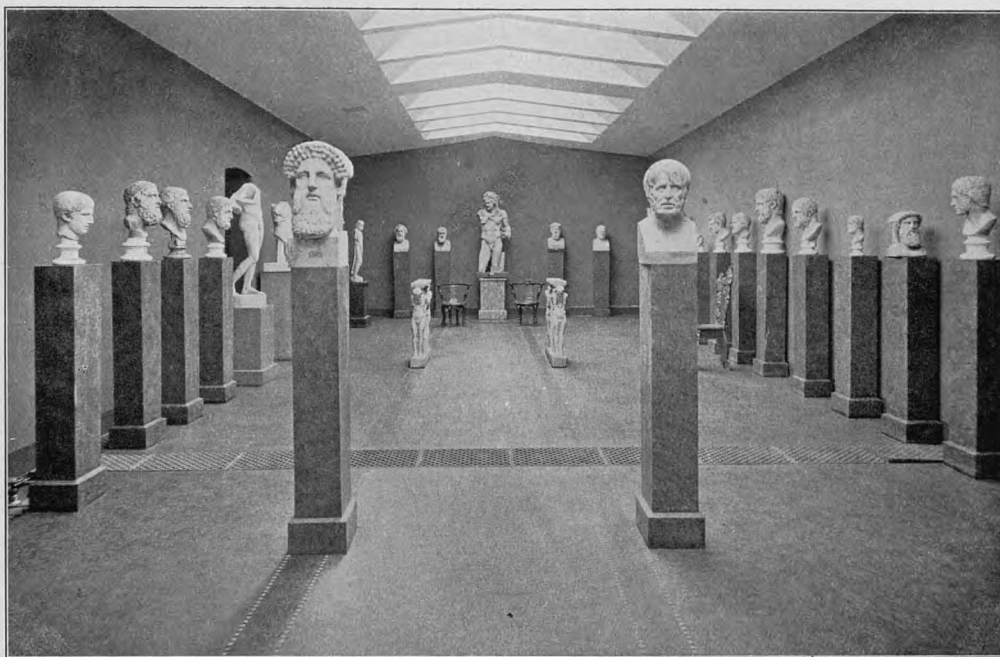
Amazonen i Tide blev bragt ud af Huset og stillet ind i et lille Magasin, hvor man ikke behøvede at være bange for Kreditorernes Kommissærer. Dermed var den største Fare over-

staaet; Fyrsten, der aabenbart trængte til at faa Sagen klarret, afstod da

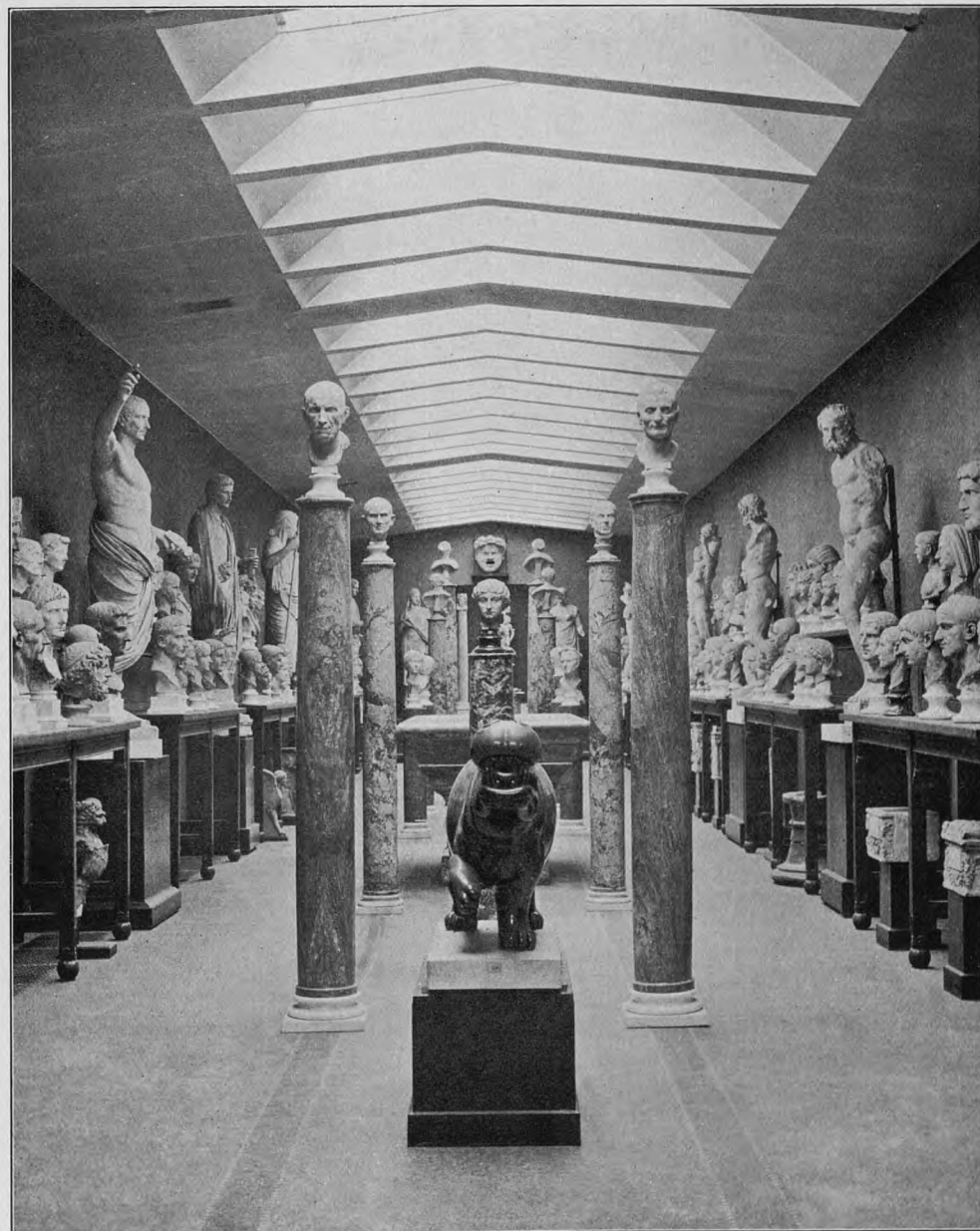
Amazonen til Carl Jacobsen for den gamle Pris — 15,000 Lire.

Endnu samme Aar kom den til København.

Nu staar den i Midten af den første, store græske Sal som Repræsentant for den klassiske Tids store Kunst, maaske den vigtigste, som Glyptoteket ejer. Det græske Forbillede, som Romerne har taget denne Kopi efter, var vistnok et Værk af den doriske Billedhugger Polykleitos, der levede i anden Halvdel af 5. Aarh. f. Kr. Hans Kunst var at vise Menneskefiguren i roligt fremadskridende Bevægelse eller i staaende Hvile. Statuerne hviler paa det ene Ben, mens de støtter det andet let paa Jorden, som oftest noget tilbage.

Afb. 22. Det gamle Glyptotek. Den græske Bustesal i 1896.

Afb. 23. Det gamle Glyptotek. Den romerske Bustesal i 1906.

Amazonen er et Værk, Polykleitos udførte til en Konkurrence, som Artemis-Templet i Efesos havde udskrevet. Hun skulde fremstilles efter Kampen, saaret og træt; et Emne, som laa udmærket for denne Billedhuggers store og rolige Stil.

Den Statue, Carl Jacobsen fik opstillet i Glyptoteket, er udmærket egnet til at give et Begreb om dette Kunstværk, der ogsaa rostes meget alle-

rede i Oldtiden. Især er dens Ryg dejligt udført og godt bevaret.

Ogsaa fra de private Kunsthandlere strømmede i disse Aar de forskelligste Tilbud ind. Carl Jacobsen var nu allerede Verden

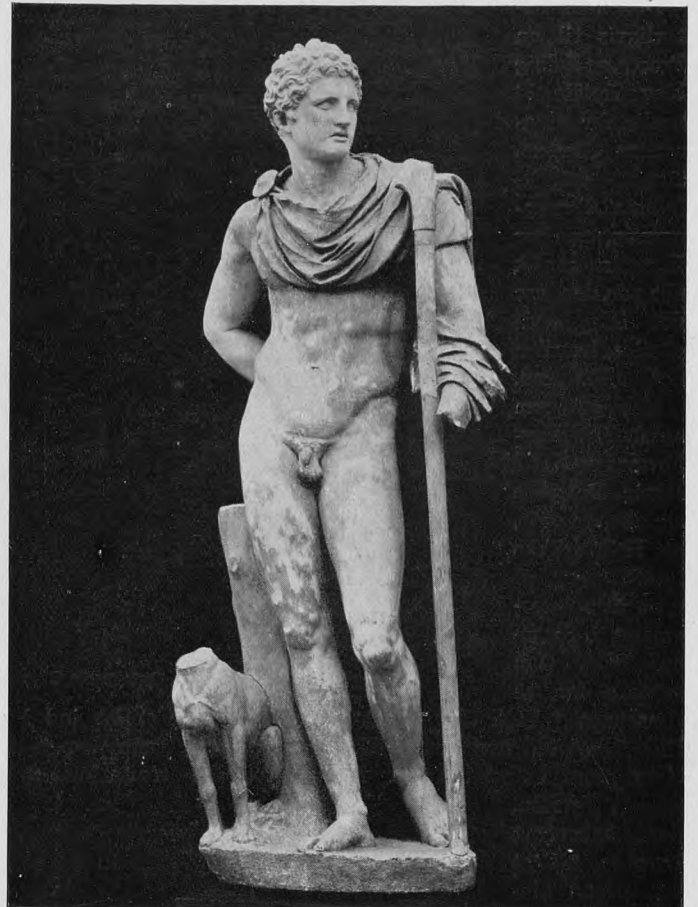
over kendt som en stor Samler; og Brevene vidner om det dagligt voksende Arbejde, som den ny Samling krævede, naar der skulde vælges og købes med fornøden Omhu. Netop naar der viste sig et virkelig godt Stykke, var der gerne Vanskeligheder ved at faa fat i det. Hvor

forsigtigt der maatte gaas til Værks viser Købet af den dejlige Broncestatue Nr. 261 (Afb. 14). Den fremstiller Helten Herakles i en kraftig, atletisk Skikkelse, med Benet sat lidt frem, Kroppen elastisk holdt tilbage, en Stilling, der leder Tanken hen paa en Bueskytte.

Herakles skal her lige fremvise sin guddommelige Styrke, baa-de de vældige Muskler og de sejrbringende Vaaben. Han har nemlig i den venstre fremstrakte Haand holdt Bue og en Pil, og i den sænkede

Afb. 24. Fragment fra en Kriger-Grav. (Nr. 206).

Afb. 25. Meleager. (Nr. 387).

Afb. 26. Græsk Votivrelief. (Nr. 197).

Afb. 27. Artemis og Ifigeneia. Torsoer. (Nr. 83).

Afb. 28. Artemis og Ifigeneia. Gruppe restaureret i Gips. (Nr. 83).

højre sandsynligvis Køllen og Løvehuden. Det er et Værk af den fuldt udviklede græske Kunst fra 4. Aarh.'s sidste Aartier, da Billedhuggerkunsten beherskedes af Lysippos — og maaske en græsk Original. I saa Fald har den allerede i Oldtiden pyntet en senere Kunstlærers Skulptur-samling; derpaa tyder i hvert Fald den Basis, Statuen staar paa, og som er af en typisk romersk, ikke græsk Form. Denne Basis skyldes sikkert en Reparation, som er bleven nødvendig i romersk Tid. Men saa blev Herakles-Statuen ligesom det hele „Museum“, hvori den fandtes, glemt og dækket af Jorden, indtil den atter fandt en værdig Plads i Glyptoteket; saaledes blev Carl Jacobsen den ukendte romerske Samlers Arving, da Statuen i 1891 kom til København.

I Brevene, der omhandler Statuens Køb, kaldes den „Emil“; det kom jo an paa ikke at vække Censurens Mistanke, ifald Brevene kontrolleredes. Det er saaledes ganske pudsigt at læse, at „Emil i Gaar har begyndt sin Rejse. Han rejser med Toget direkte til Hamborg, da Sørejsen let vil kunne angribe hans sarte Helbred. Naar han er kommen frem, beder jeg om at huske paa,

Afb. 29. Aura. (Nr. 397 a).

at hans Arme og Ben er af meget delikat Natur. Man maa kun røre ved selve hans Krop. For at skaane hans Øjne er de dækkede med et Bind . . .“ o. s. v. Ved at læse denne Beskrivelse af en syg tænker man ikke straks paa det kraftige og muskuløse Mandfolk, Heraklesbronce fremstiller.

Samme Aar, 1891, kunde Carl Jacobsen ogsaa erhverve Fyrst Orsinis Skulpturer. Det var igen en god Tilvækst, bestaaende af et samlet Fund, Frugten af en Udgravning, som Orsini havde ladet foretage engang ved Bredden af den idylliske Nemi-Sø i Albaner-Bjergene. Her laa i Oldtiden et berømt Tempel for Gudinden Diana, en gammel Helligdom med mange mærkelige Skikke og Sagn. Der, i Gudindens hellige Lund, fandtes nu en mindre Bygning, som indeholdt mange Portrætstatuer; de fleste af dem forestiller Medlemmer af den romerske Familie Fundilii. En af dem viser vi her (Afb. 78), en Statue af en Mand i den højtidelige romerske Dragt, den folderige Toga. Efter Indskriften hed han G. Fundilius Doctus, den lærde Fundilius, og ved hans Fod staar ogsaa Beholderen med Bogruller. Apollinis parasitus kalder Ind-

skriften ham ogsaa, og dette antyder, at han maa have haft at gøre med Teater og Skuespilkunst. Denne fortrinlige Statue var da bleven opstillet i Fundiliernes Familiehelligdom ved Siden af en Kvindestatue (Afb. 77), syv Portrætbuster, Hermer o. a. De er nu alle i Glyptoteket. Blandt de andre Statuer var der en af Kejser Tiberius, som Fyrst Orsini sammen med de andre Skulpturer havde ladet opstille i sit Palazzo. Da den nu skulde sælges, foreslog Helbig at foranstalte en lille Udgravning paa det Sted, hvor Tiberius-Statuen var funden, og hvor der maaske fandtes endnu flere Rester af den daarligt bevarede Figur. Udgravningen foretoges, og den gav ganske rigtigt nogle Fragmenter, som kunde fuldstændiggøre Statuens Restaurering. Udgravningen var vistnok en af de billigste i Arkæologiens Historie, — den kostede nemlig 38 £, Helbigs Rejse til Stedet indbefattet.

Anden Periode. Fra 1896 til nu.

I 1897, Aaret efter, at disse Statuer var kommet til Glyptoteket, maatte Carl Jacobsen erfare, at en romersk Kunsthandler Bardini havde købt Resten af Fyrst Orsinis Skulpturer. Det var kun de Ting, som Carl Jacobsen havde ladet ligge som anden Klasses Skulpturer, men Bardini gav 12.000 £ for dem.

Saadanne Priser var man ikke vant til i Datidens Antikhandel; det var kun muligt at forstaa dem som et Tegn paa en snarlig Forandring i hele den Situation, Helbig i sin Tid havde spaaet en Varighed af 20 Aar.

De 20 Aar var rigtignok ikke helt omme; men der kom flere og flere Tegn paa, at Konjunktoren, forretningsmæssigt talt, nærmede sig en ny Fase. Helbigs særlige Evne til at sanse de mindste

Forandringer, der foregik i hans Omgivelser, lod ham da heller ikke i Stikken. Igen var det ham, som først forstod dette Om-sving og kunde udtrykke det i klare Sætninger.

Anledningen dertil gav Grev Tyskiewicz' Død ham. Som det ikke sjældent hænder en Mand, døde han, den store Samler, hvis Navn vi allerede har nævnt et Par Gange i Glyptotekets Historie, næsten samtidig med den Tidsperiode, der havde dannet hans Livselement. Det skete lige i Overgangstiden — i December 1897. „Hans Hus“, skriver Helbig, „var det sidste kunstneriske Centrum i Rom, som svarede til den gamle Overlevering, hvor man altid saa en Mængde af Noviteter, og hvor saa vel indfødte som fremmede Kunstskere altid færdedes paa en ugenert Maade“. I sit næste Brev omtaler han en Gang til Tyskiewicz' Død og det store Præfald, Efterretningen herom havde haft til Følge paa Kunstmarkedet. Men her føjer han til: „Glyptoteket vil have liden Nytte deraf; de talrige Opdagelsers Tid er forbi. Nu er vi henvist til enkelte, tilfældige Fund . . .“

Alt dette betød, at den langsomme Opløsning, som mange af de gamle Antiksamlinger havde undergaaet, nu var fuldendt. Der var nogle faa, som havde kunnet holde, som den i det mørke Palazzo Torlonia; men dets store Port havde den gamle Fyrste, der beboede Huset, af Harme over den ny Tid ladet lukke for bestandig. Nogle andre havde Staten sørget for at bevare; de blev Museer ligesom Villa Borghese, eller de fyldte det nyskabte Museo Nazionale's rummelige Magasiner. Og Resten var nu efterhaanden solgt og kommen paa faste Hænder eller var endt hos Kunsthandlerne. Disses usynlige og internationale

Afb. 30. Døende Amazone. Bronze. Før Rensningen.

Afb. 32. Døende Amazone. Bronze. I Zinkbaand.

Afb. 31. Døende Amazone. Bronze. Renset.

Republik tog til i Magt i en uventet Grad, saa det snart ikke længere var muligt at gøre et direkte Køb og komme uden om deres stadig voksende Priser. Man nærmede sig de Tilstande, som endnu i Dag hersker paa dette Marked.

Den ny Periode, som dermed betegnedes for Glyptotekets unge Samling, kom ogsaa snart til at give nye Synspunkter, kræve nye Metoder i Samlingens Styrelse.

Sider. Der kendtes ogsaa allerede nu de Hovedafdelinger, som ganske naturligt havde dannet sig, den etruskiske Samling, den græske Skulpturs Samling og navnlig Portrætsamlingen, som ses ret stateligt paa Afb. 22.

Men den nyvundne Plads ansporede igen til at forøge Samlingen; og den ny Periode begyndte da endnu engang med en rigtig „Opdagelse“ af den gamle Art. Det var imidlertid ikke

Afb. 33. Romersk Mosaik. (Nr. 390).

At købe var da ikke den eneste Opgave, Museets Ledelse dengang saa sig stillet overfor. Carl Jacobsen holdt altid meget paa ikke alene at eje Tingene, men ogsaa at de stod rigtigt, saadan at Folk let kunde se og opfatte dem; i første Afsnit om Bygningens Historie er der gjort Rede for, hvad der her maatte betænkes.

Aar 1896 medførte altsaa en ny Æra ogsaa paa dette Omraade. Den første Bygning inde i Byen var bleven færdig og fyldtes med den moderne Skulptur, saa der blev Plads i Valby-Huset, der nu alene var bestemt for Antikerne. Saa var Antiksamlingen en Kendsgerning, og, som man ser, tog den sig dejligt ud i de store enkle Sale. Statuer og Buster stod der langs Væggene ligesom i lange Korridorer og fik et roligt og jævnt fordelt Lys, som faldt ligefrem i Strømme ned fra Loftet til begge

mere i Rom, at Opdagelsen gjordes. Rom var jo heller ikke den eneste Plads, hvor der fandtes Antiker, og Glyptotekets Leder kunde rette sit Blik længere ud i Verden.

Der gik i den Tid Rygter om, at paa Øen Mallorca var en Del Antiker til Fals. Denne Ø var ellers et ret ukendt Paradis, som hørte til Balearerne og engang havde været en Del af det store Kongerige Neapel; Antikerne var i Begyndelsen af det 19. Aarh. bleven samlede der af Kardinal Despuig og ejedes dengang af en Greve af Montenegro. Nu gjaldt det bare om at komme i Forbindelse med denne Mand, der levede næsten som en Regent paa sin paradisiske Ø, ret utilgængelig for Omverdenen. Antikerne, han ejede, var virkelige Skatte, tildels allerede kendt af Videnskabsmændene, og Carl Jacobsen var fuldt fortrolig med deres Betydning. I et af Stykkerne, Ægisthos-

Afb. 34. Ny Carlsberg Glyptotekets ægyptiske Samling. Gammel Opstilling.

Afb. 35. Ny Carlsberg Glyptotekets ægyptiske Samling. Nuværende Opstilling.

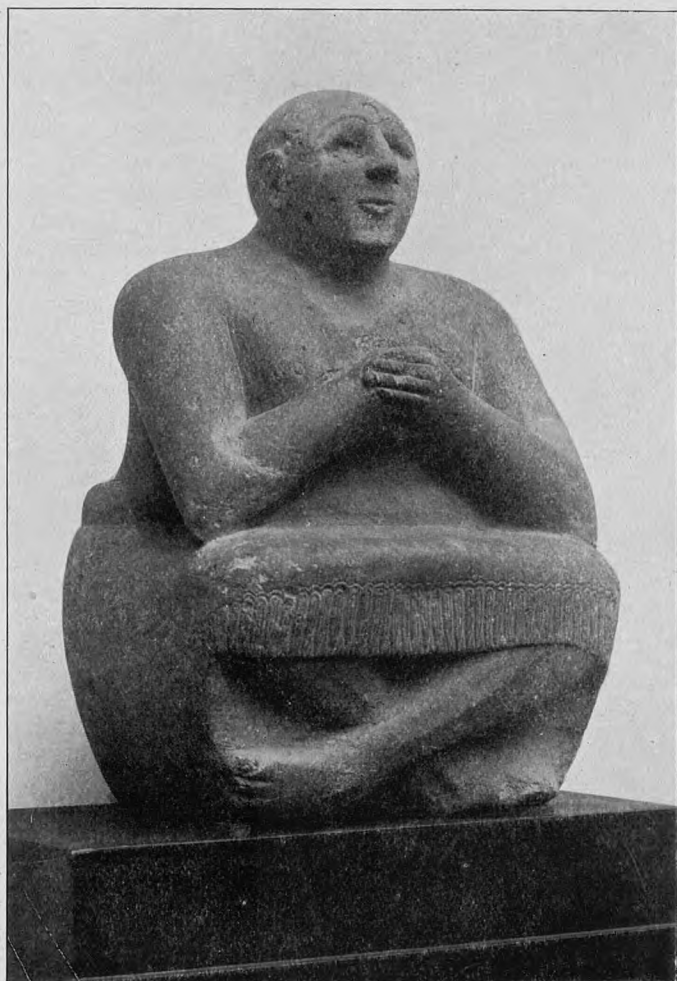
Relieffet (Afb. 16), var han saa stærkt interesseret, at han ytrede, „det vilde være hans Livs skønneste Dag, naar han kunde faa fat i det“.

Endelig i Slutningen af Aaret 1897 syntes han at have fundet en Vej til Mallorca. Omtrent to Aar tidligere var han nemlig traadt i Forbindelse med en yngre Landsmand og Fagfælle af Prof. Helbig, Dr. Paul Arndt. Nu er Professor Arndt bosat i München og er en af de faa Medarbejdere fra Antiksamlingens ældre Periode, som endnu er i Live.

Dr. Arndt planlagde netop dengang en Studierejse til Spanien. Da Carl Jacobsen hørte dette, bad han ham straks om at tage over til Mallorca.

Det gjorde Arndt, dog i Begyndelsen forgæves. Han kunde ikke faa Foretræde hos Greven af Montenegro.

Men nogle Maaneder efter skete det uventede, at den gamle Greve til sin egen Forbavselse pludselig arvede en Formue paa rundt regnet 4 Millioner frs. Nu havde han naturligvis ikke mere saa travlt med at sælge. Og hvad de Ting angik, han havde ladet bringe til Paris, dengang han mente at maatte sælge for enhver Pris, saa kunde han nu ogsaa for deres Vedkommende afvente højere Tilbud. I Paris var det heller ikke saa svært at finde en Køber, og Amerikanerne kom straks til, ligesom Somzée, en belgisk Kunstsamler. Der samledes en Del Interesserede, som gensidig generede hinanden ved at drive Priserne højt op. Man maatte tilsidst frygte for selv de Stykker, der endnu stod paa Raxa. Blandt dem var Ægisthos-Relieffet. Da besluttede Carl Jacobsen sig hurtigt til at købe dem selv til de meget høje Summer, den ny Situation krævede. Det berømte Relief kostede

Afb. 36. Sumerisk Figur. (Nr. 836 c).

Afb. 37. Gudea.

Greven, en 61-aarig Mand, befandt sig nemlig i en ret vanskelig Situation. Han var for nylig bleven skilt fra sin Hustru og vilde gerne ægte en Maitresse, med hvem han havde samlevet i flere Aar, og som havde kostet ham saa mange Penge, at han nu sad i en temmelig stor Gæld. Han vilde derfor gerne sælge sine Antiker, men da disse tilhørte Familiens Fideikommis, maatte det ske hemmeligt. Da Arndt nu kom for at købe til Glyptoteket, holdt Greven ham for at være en Spion udsendt af Kreditorerne. Der skulde flere Breve og flere Dages Ventetid til for endelig at faa Adgang.

Gælden gik aabenbart Greven meget nær, thi han ønskede at sælge alle sine Samlinger, helst en bloc, saa hurtigt som muligt. Samlingerne bestod af de omtalte Antiker; en Del gamle Billeder, deriblandt Malerier af Murillo, A. del Sarto osv. Saa var der Originalen til Amerigo Vespuccis Verdenskort, Gobeliner og et Bibliotek. Alt dette skulde Greven have 600.000 frs. for. Det var dengang ikke nogen ringe Sum.

Det var ret forstaaeligt, at Carl Jacobsen ikke vilde købe saa store Samlinger, som laa helt uden for hans Planer. Det var Antikerne, han vilde have fat i, deres Priser syntes rimelige, og saa længe de stod paa Raxa — Grevens Slot — var der tilsyneladende intet at frygte.

da 18900 Lire — endnu ikke for meget i Forhold til dets Værdi; men saaledes endte dog dette Antiksamlingens sidste Æventyr med et ret prosaisk Varsel om Kunsthandelens stigende Indflydelse.

Relieffet selv, som er fundet ved Nemi-Søen, i den mørke Dianas Lund, er et af de faa Vidnesbyrd om virkelig gammelitalisk Kunst. Det er unægtelig meget paavirket af den arkaiske græske, saaledes som det viser sig i selve Tegningen: Figurernes store Flader og deres haarde og bratte Vendinger og Drejninger. Men at Arbejdet ikke er virkelig arkaisk, ses af mange Enkelttræk, som alene i de tre Figurer til Højre, der staar bagved hinanden som paa en rigtig Scene og deler Rummet i 3 Planer, hvad der aldrig ses paa et arkaisk Relief.

At det er Tragedie, hvad der foregaar, antyder de to Kvinder, som flankerer Hovedgruppen med fortvivlede og klagende Gestus. Der er Manddrab, og den arkaiske Grusomhed glemmer ikke at vise den fældedes Saar og Tarmene, som vælter ud over den forgæves beskyttende Haand. Blodet var endogsaa rimeligvis givet med rød Farve. Og Morderen iler frem som i Flugt med et haardt Ansigt vendt mod de to Kvinder. Hos den sidste af disse vil man gerne tro, at det arkaiske Smil om Læberne er fortrukket til en hæsleg Skadefryd. Efter alt dette er det rimeligt nok her at genkende Historien om den myrdede Ægisth — og

Orestes, der hævner Faderen; rimeligt især, fordi, som de græske Sagn fortæller, den grusomme Dianas Dyrkelse i Nemi-Dalen var indført gennem selve Orestes, der her skulde have opstillet hendes Billede.

Dette Relief var nok det betydeligste Udbytte af Dr. Arndts Rejse til Mallorca. Men fra Madrid bragte den samme Rejse endnu et Par betydelige Antiker til Glyptoteket, da det lykkedes at erhverve nogle Hovedstykker fra den derværende Samling Alba. Af dem viser vi her Torsoen (Afb. 15), som gengiver en sammensunken Mand. Dens Bevægelser er saa voldsom, at den kræver en større Gruppe og Handling for at kunne forstaaes; kort, den hører til en Gavlgroupe som Niobiderne (Se S. 313); man maa antage, at der her har raset en lidenskabelig Kamp, og maaske var der oprindelig en sejrrig Angriber, for hvem Manden søger at dække og forsvare sig. Værkets Stil er meget fri, en Stil, der elsker Bevægelse, — baade i Kroppen og Lemmerne som i det heftigt flagrende Draperi, — og en Stil, der behersker Lege- mets Former. Et sart uroligt Spil af Lys og Skygge, som modellerer den levende Hud og de anstrængte Muskler, giver dette Fragment en saa fin og frisk Overflade, som man kun vil tilskrive en Originalfigur. Stilen er den græske fra 4. Aarh. før Kr.

I disse Aar var der ogsaa et andet Land, som fra nu af begyndte at yde et stort Bidrag til Antiksamlingen; det var Ægypten. Det var den fornylig afdøde Professor Valdemar Schmidt (Afb. 17), som rejste der. Han fandt en

Dag i Arsinoe i Fayum tre antike Buster, som fra Oldtiden syntes at høre sammen, og købte dem. Den betydeligste af dem forestillede Kejser Augustus, det romerske Riges Grundlægger (Afb. 51). Hans nøgterne, kloge Træk kan let genkendes i dette Hoved med dets energiske Drejning, den konventionelle Krølle i Panden — givet i den begyndende romerske Kejsertids klare og glattede Formsprog. Det var et godt Køb til Antiksamlingen; men maaske endnu mere betydningsfuldt var det, at han, efterhaanden knyttet til Samlingen, kunde komme i Gang med at skabe et helt ægyptisk Museum i Glyptoteket.

Naar han kom hjem fra sine Rejser, var det sjældent uden Udbytte, og Glyptoteket havde da ogsaa allerede faaet en Del ægyptiske Oldsager af ham. For det meste var det smaa Ting, Broncer eller Terrakotter, som den ægyptiske Samling*) i Begyndelsen bestod af; ogsaa nogle Mumier fandtes der, opsporet af V. Schmidt. Men Samlingens „Fødselsdag“ blev egentlig først den 30. April 1890, hvor der paa en Auktion i Paris købtes tre

*) For disse som for alle følgende Oplysninger om den ægyptiske Samlings Historie skylder jeg Frøken M. Mogensen megen Tak.

store Basaltstatuer, sammen med andre mindre Stykker. En af de store var den ovenfor gengivne (Afb. 21). Guden, der sidder med stiv, frontal Holdning, med sit Sjakalhoved stirrende lige ud, er Anubis. Det er en Sjælenes og de Afdødes Gud. Det, han holder i Haanden — noget som en Sløjfe — er en Hieroglyf, der betegner Liv og Frugtbarhed; her skal den ligefrem give ham Magt over Liv og Død som en Dommer over de Afdødes Skæbne.

Det Hoved, som ses ved Siden af (Afb. 20), og som stammer fra samme Auktion, blev dengang, det blev købt, ikke sat særligt højt; Carl Jacobsen selv nævner det ikke i sin Bog, det er indbefattet i de „nogle andre mindre“ Stykker, han fortæller hørte til dette Køb. Det stod da ogsaa hen i mange Aar, uden at nogen kunde nævne Manden ved Navn. Først for et Aar siden skete det, at Frøken Mogensen, den ægyptiske Afdelings Inspektør, i Busten genkendte Kong Tut-Ankh-Amon, den samme, hvis Grav netop er opdaget nu.

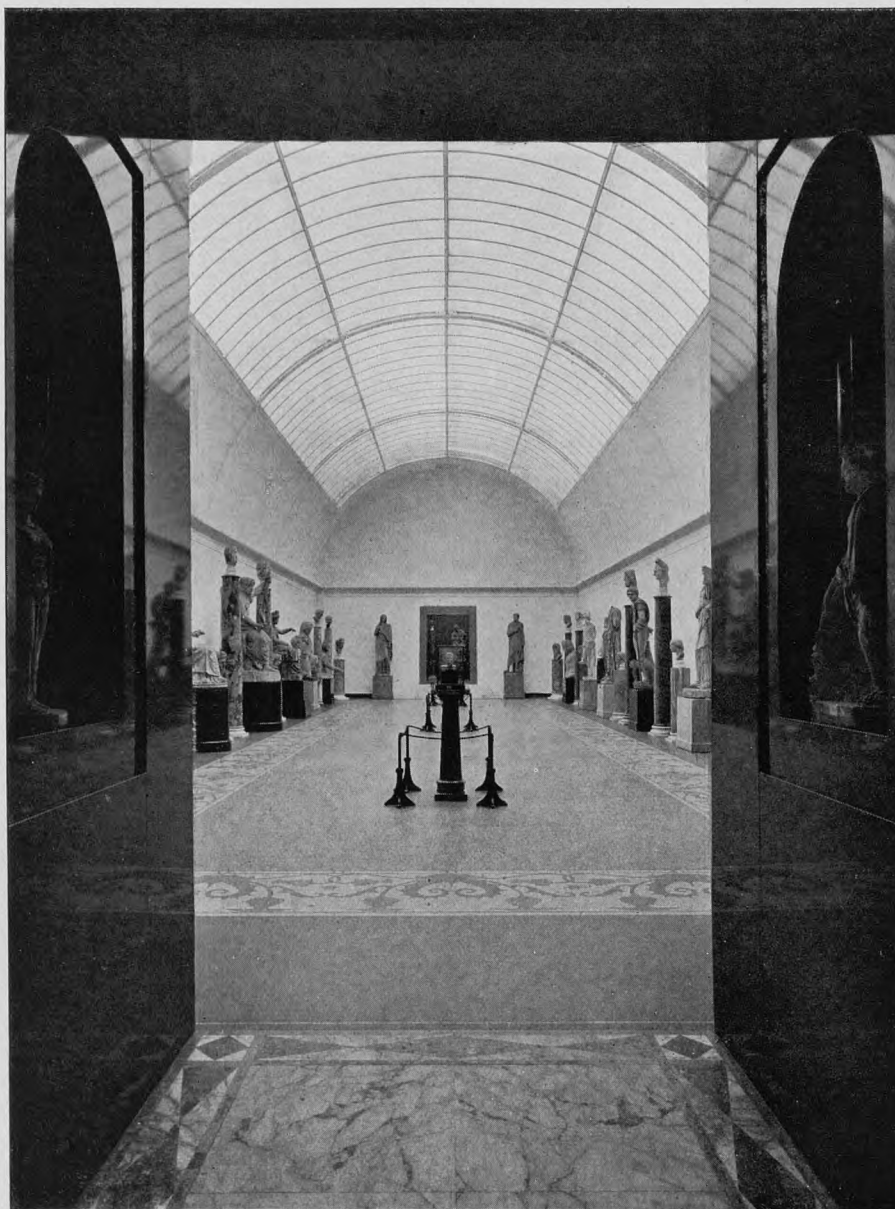
Saa fandtes der ogsaa allerede det sælsomme Hoved med den spidse Kongehue, som ses paa Afb. 19. Det vil til Stadighed vedblive at være et af den ægyptiske Samlings Hovedstykker. Dette Hoved er lige saa sjældent i sin usædvanlige Skønhed som mærkeligt og gaadefuldt for Videnskabsmanden. Paa-faldende er allerede dets Materiale, en dejligt sort poleret Sten; men det kan ikke siges med Sikkerhed, om det er Basalt eller noget andet. Hvor gammelt er nu dette Hoved? Hvem er denne strenge sørgmodige Mand med den

høje Krone, som antyder Herredømmet over Øvre-Ægypten? Er det fire Tusind eller to Tusind Aar, siden han levede? Den lærde Forskning har ikke opnaaet at faa noget sikkert Svar paa disse Spørgsmaal. Sikkert er kun, at Hovedet er et Portræt — det viser ypperligt Ægypternes „monumentale“ Evne, et Øje, der er trænet til at se Masser og Stenform selv i det levende Ansigt urolige og forgængelige Træk.

Saaledes præsenterede den ægyptiske Samling sig altsaa i Begyndelsen af den nye Periode; der var skabt et godt Grundlag til at bygge videre paa, og nu blev Samlingen et fast Led i Glyptotekets øvrige Afdelinger og fik snart en særlig Betydning gennem Valdemar Schmidts mange Rejser.

En stor videnskabelig Samling, som Glyptotekets Antiksamling efterhaanden var bleven til, kan ikke nøjes med at eksistere, ikke engang med alene at forøges gennem nye Indkøb. Den har mange andre Opgaver ved Siden af, og Ansvaret vokser med Samlingens Størrelse.

Det første, der kræves, er en videnskabelig Publikation og et Katalog, som kan gøre Samlingens Antiker tilgængelige for

Afb. 38. Ny Carlsberg Glyptotekets anden græske Sal. Fra Indgangen.

Videnskabsmænd rundt omkring i Udlandet og give de fornødne Oplysninger til de Besøgende. En saadan Publikation, som giver Tingene i store Plancher, paabegyndtes allerede i 1893 af Dr. Arndt. Kataloget derimod forfattedes af Carl Jacobsen selv. Antikerne havde altid været omtalt i de Kataloger og deres Tillæg, som var udkommet tidligere; første Gang i et tyndt Hefte, som paa 29 Sider indeholdt Beskrivelser af alt, moderne og antikt, i Museet, som det var i 1883. Denne „Vejledning for de Besøgende“ udkom igen i 1886, betydeligt forøget. Og allerede i 1887 var det nødvendigt at udgive et nyt Tillæg. Alt dette sammenfattedes igen i Kataloget fra 1888. I denne havde Carl

truer med. Tit er det skrøbelige Ting, som af Ælde ligefrem bærer Kim til deres egen Ødelæggelse i sig, Rust eller ætsende Salte. Eller ogsaa kan deres Overflade være næsten helt dækket af Snavs og Rester af den Jord, hvori de har ligget, saa de maa renses. Billedhugger Elo, Glyptotekets Konservator, er disse Sygdommes Læge. Paa Afb. 30—32*) ses, hvordan en saadan Rensning foretages. Objektet er en lille Broncestatuette, et hellenistisk Arbejde, som Prof. V. Schmidt har købt i Ægypten; den giver en saaret eller døende Amazone. Da den kom, var dens fine Overflade næsten usynlig for Snavs; men at skrabe den vilde være for farligt for Skulpturens fine Detaljer. Saa lægges et

Afb. 39. Ny Carlsberg Glyptotekets anden græske Sal.

Jacobsen gjort et stort Skridt videre hen imod det Maal at give sin Samling et videnskabeligt Katalog. Hvert Stykke fik nemlig tilføjet nøjagtige Maal, og Bryggeren gik, hvor meget han end ellers havde at bestille, selv rundt og maalte sine Ting. I dette Katalog optog Antikerne allerede 60 Sider. Dengang fandtes der ogsaa en lille Samling af Afstøbninger efter antike Skulpturværker, som er kommen med i Katalogen. Denne Samling er nu gaaet ud af Glyptoteket og fordelt, Gipsafstøbningerne i den store Samling i Statens Museum for Kunst, Bronzeafstøbningerne rundt omkring i Byen. De kom derfor ikke med, da Carl Jacobsen udsendte det ny store „Tillæg“ fra 1892. Dette giver ogsaa for første Gang et Indtryk af den allerede store ægyptiske Samling, som var købt næsten udelukkende af Valdemar Schmidt, som vi tidligere har omtalt. Han bearbejdede ligeledes den ægyptiske Samling i Katalogerne.

Et andet ofte vanskeligt Arbejde maatte der gøres med selve Tingene. Det er jo ikke nok at opstille dem eller sætte dem i Montre og saa lade dem staa. Det gamle Materiale maa behandles med Omhu, ellers kan det ikke staa for de Angreb, Tiden

Zinkbaand omkring den, og det hele dyppes ned i en meget fortyndet Natronlud. Den kemiske Reduktion, som derved opstaar, besørger Rensningen meget bedre og finere (Afb. 32).

Saaledes blev Antiksamlingen snart til et kendt og frugtbringende Arbejdsfelt for Videnskaben. Et Eksempel paa dens Metode og de Resultater, den førte til, er de to Torsoer, som ses Afb. 27. De var kommen til Glyptoteket fra Rom, begge i 1888. Den ene (den store th.) kunde nok genkendes som Gudinden Artemis. Hvem anden skulde den hurtigt fremadskridende Kvinde være med den tynde korte Chiton og Koggeret ved en Rem hængende over Skulderen end netop Jagtgudinden? Den mindre Figur derimod bar intet Kendetegn, den syntes ligeledes at ile fremad, hendes højre Bryst var blottet. Men disse Træk var ikke tilstrækkelige til at give hende et Navn, og Kataloget kalder hende derfor kun „en Nymfe“.

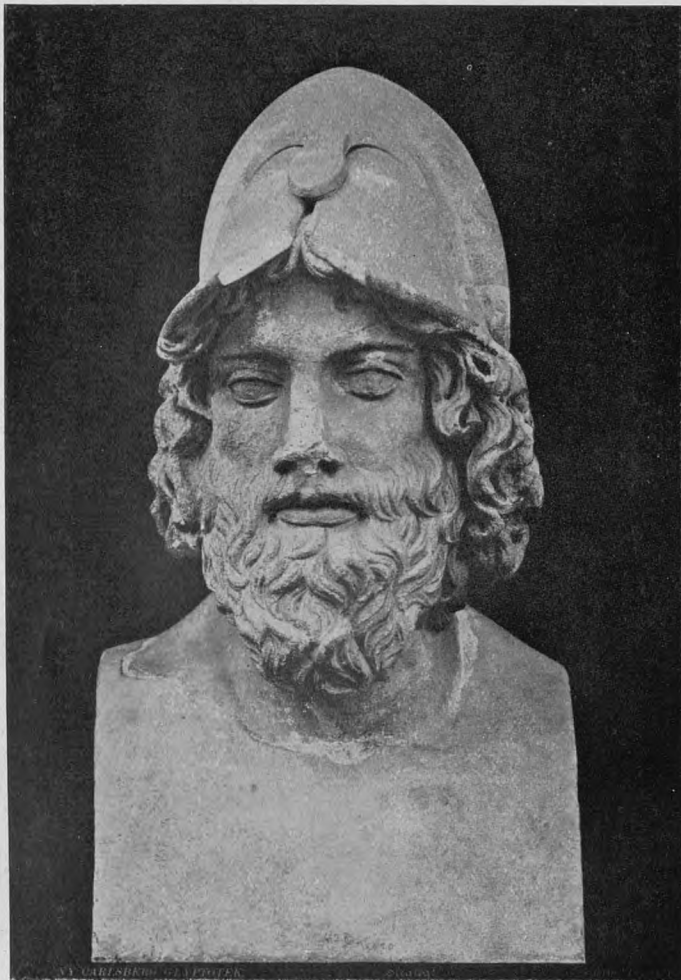
Det eneste, man vidste om begge Torsoer, var, at de var fundne sammen i den Have, som hørte til Villa Spithoever i

*) Afb. 31—32 er taget efter Fotografier, som Frøken Mogensen venligst har stillet til min Disposition.

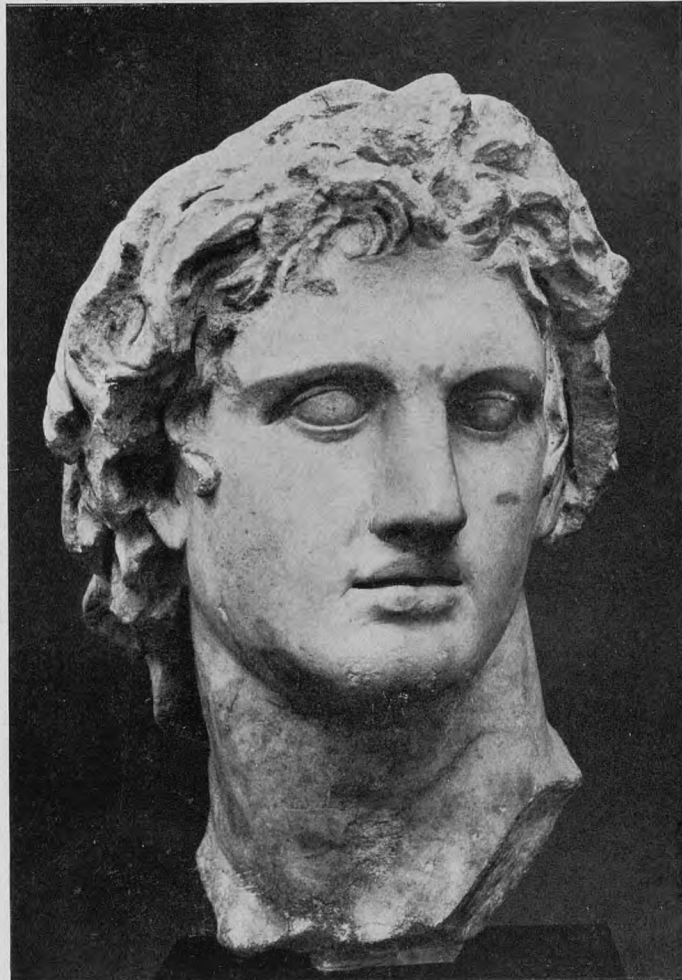
Rom nedenfor Quirinalskrænten og i Nærheden af Villa Barberini. Her laa i Oldtiden Sallust's store Haver. Nu havde vistnok Carl Jacobsen allerede tænkt paa, — det staar i Tillæg fra 1892 —, at Torsoerne oprindeligt havde dannet en Gruppe. Kun var det ikke muligt at forstaa hvordan. Men engang i 1898, da Prof. Studniczka fra Leipzig gæstede Byen for at studere Samlingen, fik han det lykkelige Indfald at lægge den mindre Torso paa tværs over en Brudflade, som saas ved Artemis' venstre Knæ. Det viste sig da, at et lignende Brud i den anden Torsos Ryg passede nojagtigt til denne Stilling. Dermed var Gaaden løst — foran Artemis' Knæ havde den anden Kvinde-skikkelse ligget, sammenbrudt, i en halvt knælende, halvt faldende Stilling, og Gudinden maatte have holdt hende ved Armen eller Skulderen. „Nymfen“ kunde da ikke være nogen anden

Lyskaster faldt skarpt ned over den dramatiske Scene. Gevandt ligefrem fløj og flagrede om Legemernes tætte Former; hos Artemis følger det Kroppens Kontur med en Kant af tynde Marmorfolder, som Lyset kunde trænge igennem, og man maa tænke sig Gudinden næsten omgivet af en lysende Aureole. Den Gipsafstøbning (Afb. 28), som nu tydeliggør hele Gruppens Opbygning, kan da næppe give et Begreb om den maleriske Pragt, som i den antike Kunst kun kan tænkes fra Hellenismens sene Tid.

Overhovedet kom Samlingen til mere og mere at blive ledet efter kunsthistoriske Synspunkter, og allerede kunde der tænkes paa systematisk at indrette den saaledes, at hver Periode i den antike Kunst kunde vises gennem dens ejendommelige Monumenter. Sværest var det da naturligt at faa fat i de Klasser

Afb. 40. Ukendt græsk Strateg. (Nr. 438).

Afb. 41. Alexander d. Store. (Nr. 441).

end den ulykkelige Ifigenia, som skulde ofres til Artemis' Ære, men blev reddet af Gudinden selv, som rev hende væk fra Altret og hensatte hende til det vilde, fjerne Taurien. Det var denne dramatiske Scene, som her maatte have været fremstillet.

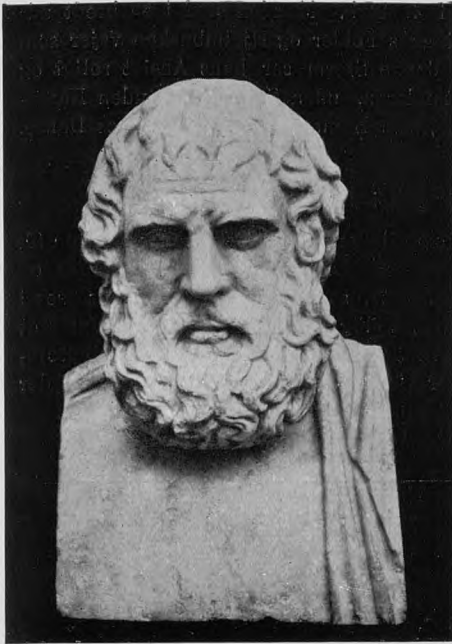
Da dette Resultat var opnaaet, rejste Spørgsmaalet sig om, hvorvidt der ikke fandtes endnu flere Rester af den store Gruppe. Nødvendigvis maatte der jo have hørt en Hjort til, eftersom Gudinden i Følge de gamle Sagn erstattede Menneskeofret med en saadan. Det viste sig da ogsaa snart, at Bardini, Kunsthandleren, som havde solgt de to Torsoer, endnu ejede en Del Fragmenter, som tilsyneladende hørte til Gruppen; og efter kort Tids Forløb lykkedes det at erhverve en Mængde tilhørende Stykker, hovedsagelig Hjortens Hoved med det store Gevir etc. Saaledes blev Gruppens Opstilling mere og mere tydelig.

Carl Jacobsen lod da foretage en mindre Udgravning paa Findestedet i Rom. Der kunde det i 1902 paavises, at Gruppen havde været opstillet i en lang og halvmørk Korridor, hvor Lyset formodentlig var faldet skraat henover Gruppen gennem en Aabning i Hvælvingen. Selve Gruppen stod meget højt, — dens Sokkel var henved en Meter høj —, saa man kan tænke sig den næsten teateragtige Virkning, Gruppen med de to stærkt bevægede Figurer og den springende Hjort maa have haft, naar den saas fra den mørke Korridors Ende, og Lyset som fra en

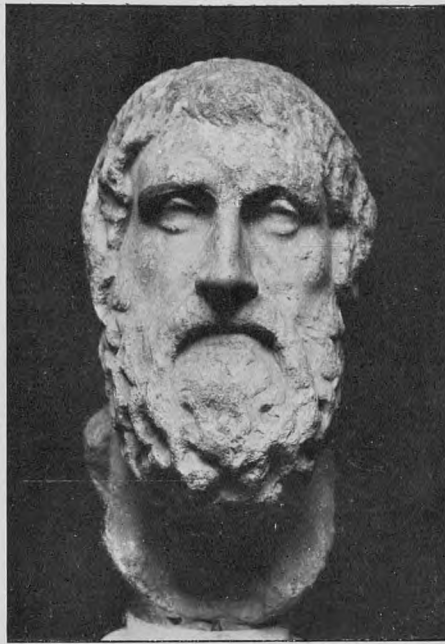
af Skulptur, som blomstrede i det gamle Athen, men som, navnløse Værker af ukendte Kunstnere, snart glemtes og ikke engang kopieredes til de romerske Kunstsamlere ligesom de navnkundige Mesterværker. Og dog var disse Størværker ikke mulige, hvis der ikke i en Tid, da Behovet for Skulptur var saa stort, havde arbejdet et uhyre Antal af dygtige Stenhuggere og Haandværkere — en Mængde flinke Hænder, som i Samarbejde og under en maalbevidst Styrelse kunde sætte noget saa uhyre i Værk som Skulpturudmykningen af Parthenontemplet i Athen.

Mest var det Grav- eller Votivrelieffer, som Folk havde Brug for, og som opfyldte Byen Athen i 5. og endnu mere i 4. Aarh. f. Kr. Gravrelieffer synes der ligefrem ikke at have været Plads nok til, da det i 317 maatte forbydes at opstille flere af disse skønne, men tildels ogsaa store, ja luksuøse Monumenter. Saa kom denne Kunstgren i Forfald, Gravreliefferne forsvinder saa godt som fuldkomment, og Votivrelieffernes Kunst bliver mindre. Deres Blomstringstid laa da i Slutningen af det 5. og største Delen af det 4. Aarh. f. Kr.

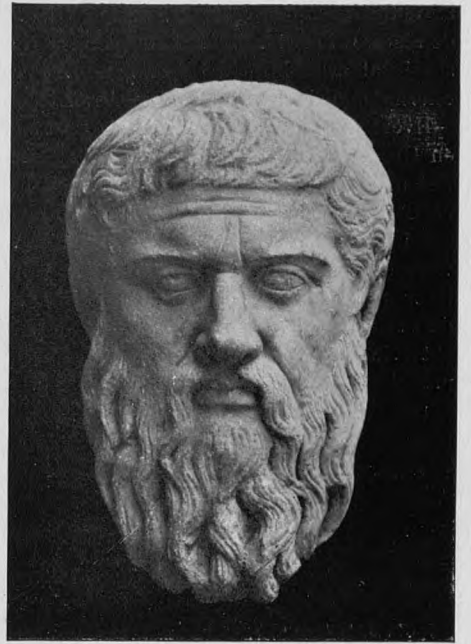
Mage til disse let modellerede, friskt udførte Skulpturer findes næppe i den antike Kunsthistorie. Dog er det ingenlunde en Modekunst, som leverer billige Former til Folk; den kender, trods Opgavernes Lighed og Indskrænkning, ingen Gentagelse, den er uafslædig opfindsom. Det viser sig bare her, at Relieffets

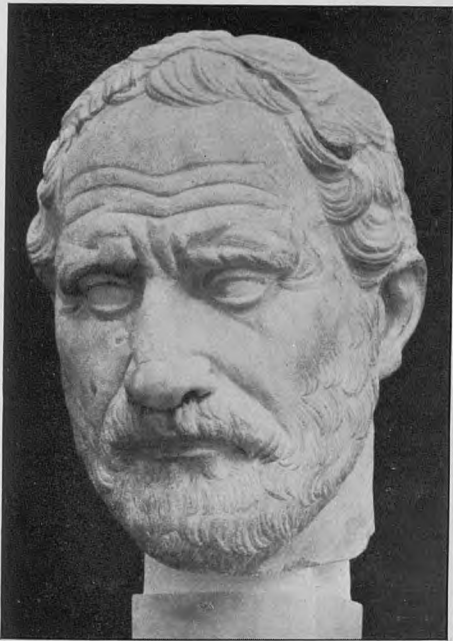
Afb. 42. Euripides. (Nr. 414 b).

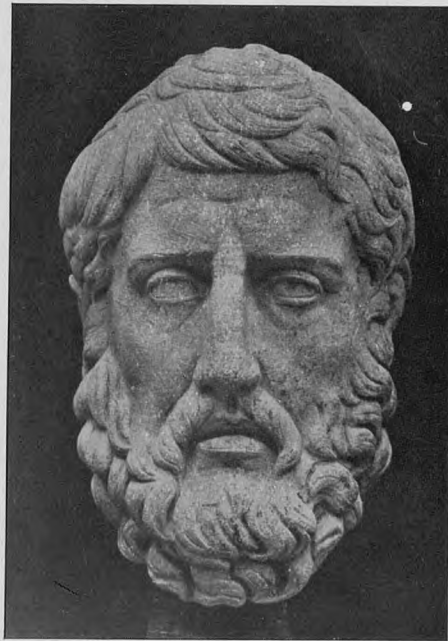
Afb. 43. Sofokles som gammel. (Nr. 411).

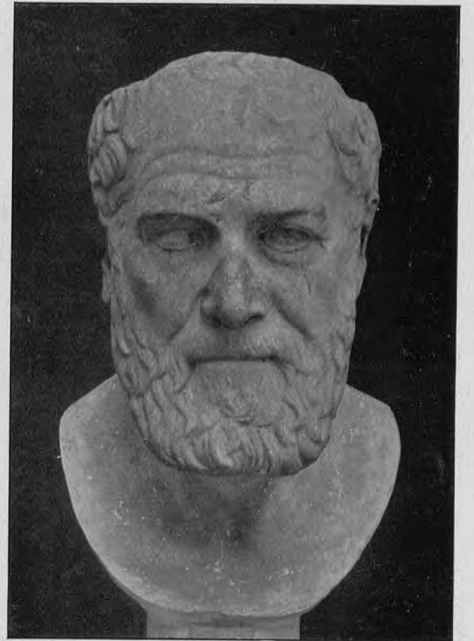
Afb. 44. Platon. (Nr. 415 b).

Afb. 45. Demosthenes. (Nr. 436).

Afb. 46. Metrodoros. (Nr. 417 a).

Afb. 47. Hyperides. (Nr. 422).

Afb. 48. Hellenistisk Digter. (Nr. 450 b).

Afb. 49. Hellenistisk Fyrste. (Nr. 450).

Afb. 50. Juba II af Numidien. (Nr. 452).

bundne Kunst dog lettere beherskes, ja tillader mere Frihed end den store Plastik. Saa disse mindre Kunstnere synes alligevel stadig at arbejde med i den store Kunsts Problemer, som i Reliefferne spejler sig fra det ene Aarti til det andet.

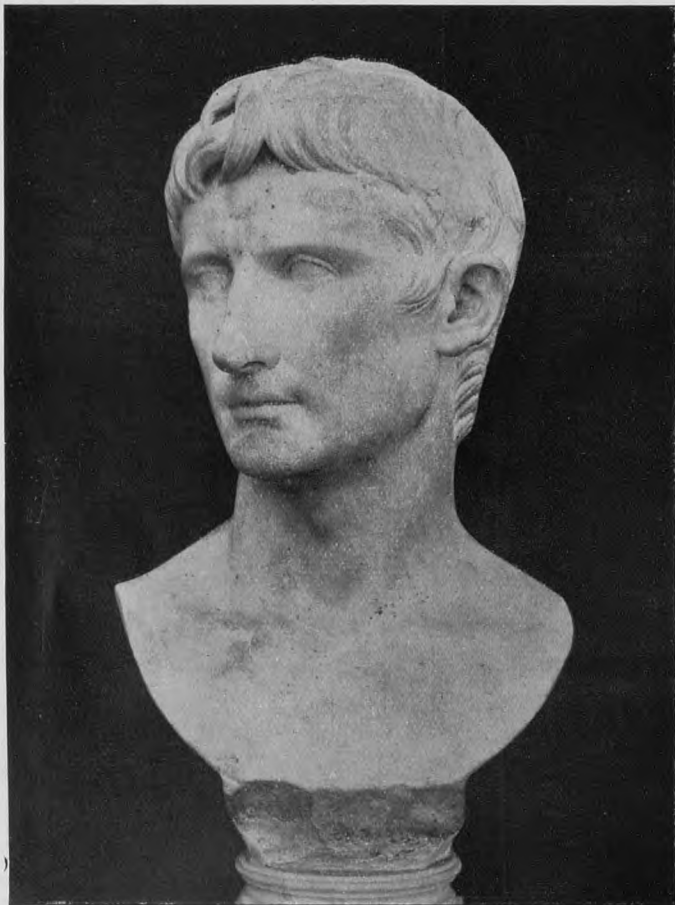
Hvert nyt Stykke, som dukker op af denne Art, kan da være en Overraskelse for os, der alligevel kun kender til en saa lille Del af den antike Kunstrigdom. Kun herved forklares det, at et Stykke som det omstaaende, afbildede Relief (Afb. 26), da det i 1895 kom til Glyptoteket, kunde vække Mistanke om at være en Forfalskning. Denne Skæbne lider ofte de bedste Antiker netop paa Grund af deres Originalitet og Nyhed. I Dag, da Stykket har været kendt i 30 Aar, vil næppe nogen mere betvivle dets Ægthed; men den Slags Anfægtelser kan ikke mangle i nogen Antiksamplings Historie.

Det er et Votivrelief, et Relief, som var indviet af en Mand

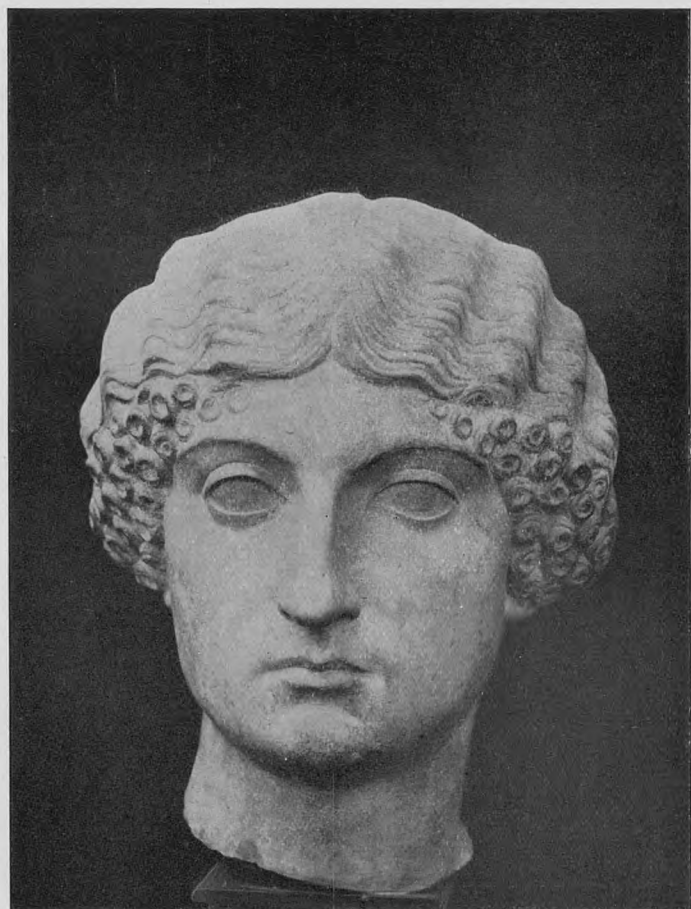
Manér fra Slutningen af 4. Aarh. Manden stod i en bredt udfaldende Stilling, Klædningens Folder og Hjelmbusken vajer som i stærk Vind. Men i al denne Storm ser hans Ansigt roligt og alvorligt ned paa Modstanderen, uden Sejrglæde, uden Kampiver: Ej glad, ej sørgende, som Homers store Skygge hos Dante.

Antiksamlingen i den nye Bygning.

Dette smukke Relief kom til Samlingen i 1896. Senere hen fik Glyptoteket endnu flere græske Originaler, baade Relieffer og Rundskulptur; en af de bedste, som ikke maa forbigaaes, ses i Afb. 29. Det er en Akroterie-Figur, som engang har pyntet et Tempeltag; fra en Udgravning ved Argor kom den til Glyptoteket i 1909. Den forestiller vistnok en Aura, en Luftgudinde, der svæver, mens Vinden fylder hendes brede Kappe som et Sejl.

Afb. 51. Augustus. (Nr. 610).

Afb. 52. Livia. (Nr. 614).

(i højre Hjørne ses endnu en lille Rest af den lille Stifter-Figur) til fire Guddomme eller Heroer. Opstillet var det sagtens som Bekroning af en Stele, med en Ramme omkring „Billedet“, hvor man vistnok har kunnet læse Figurernes Navne. Nu, da Rammen er tabt, er det vel umuligt at genfinde Navnene. De to Kvinder, som staar i Midten, synes at have dannet en Gruppe midt i Billedet, de vender sig til hinanden, og den ene lægger Haanden paa den andens Skulder. Betyder dette, at de hører sammen, at de er Søstre, eller snarere Moder og Datter som Demeter og Persefone?

Navnene er tabt, kun Figurerne er tilbage, dybt udskaarne i det sartgule penteliske Marmor. De staar, eller bedre skrider, hver i en uendelig elastisk Bevægelse, Kroppene tegnes i en flydende, blød Kontur. Det var Polykleitos' (se ovenfor S. 320) store Figurer, som her har paavirket den attiske Kunstner. Der med bestemmes Relieffets Tid til det 5. Aarhundredes sidste Tredjedel.

Som Eksempel paa et Gravrelief giver vi her Afb. 24. Det er kun et Fragment, og ikke af den sædvanlige Slags, hvor Gravrelieffet viser den afdøde eller døende siddende paa en Stol, omgivet af venlige, sørgende Mennesker. Dette var en Krigergrav, og her stod den Afdøde i Tvekamp fuldt rustet, oprindelig nok foran en liggende, fældet Fjende. Han vises som Sejrhætte, som altid paa lignende Gravrelieffer, selv naar det var ham, der faldt i Slaget.

Man ser, at Gruppen har været meget bevæget, i den dristige

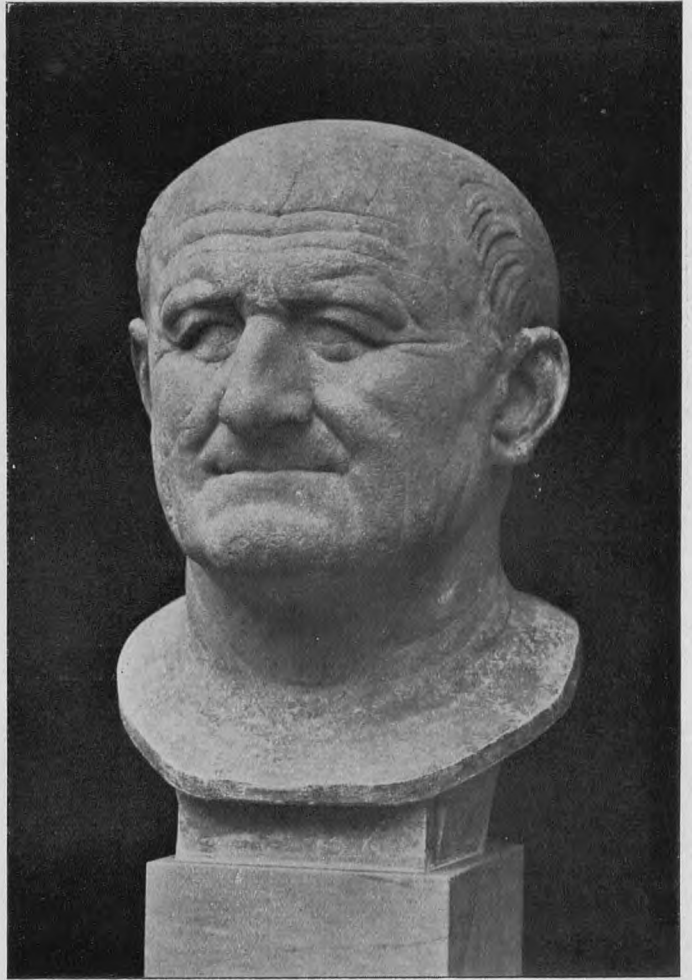
I 1897 købtes den smukke Figur Afb. 25; det er ingen Original, men Kopi efter et berømt Værk af Billedhuggeren Skopas fra 4. Aarh. Midte. Statuen gengiver Meleager, den unge Jæger; desværre er kun Torsoen bevaret, Hovedet er sat paa i en Gipsafstøbning.

Før at give et Begreb om Samlingens hurtige Vækst i denne Tid, kan det anføres, at i 1896 optegnes i Inventarbogen 114 ny-erhvervede Antiker; i det følgende Aar 72, og i 1898—1900 holder Tallene sig omkring de hundrede.

De fleste af disse Indkøb sker gennem Kunsthandelen, der blomstrer hovedsagelig i Rom og Paris og opsluger alt, hvad der viser sig til Fals. Der føres, ligesom sjældne Stene i en Gletsjermoræne, endnu en Mængde Rester af de gamle Samlinger med, som Aartierne før havde opløst; sammen med nye Fund og Udgravninger, som gerne gaar denne Vej, naar der bare bydes en Eksportmulighed. Intet Under, at ogsaa Valbyhuset snart var opfyldt, saa det kneb med Plads til Kunstværkerne; Afb. 23 giver et levende Indtryk deraf. Dette Billede fra en af de store Midtersale derude er taget i 1906, i sidste Øjeblik. Thi i dette Aar fuldendte Kampmann sin nye Bygning ved Vestre Boulevard, og Antikerne flyttedes dertil. Det er den Bygning, som nu rummer Antiksamlingen, i det store og hele endnu i den Anordning, som Carl Jacobsen traf den Gang, understøttet af Samlingens daværende Inspektør, Th. Oppermann, der nu er Direktør for Thorvaldsens Museum.

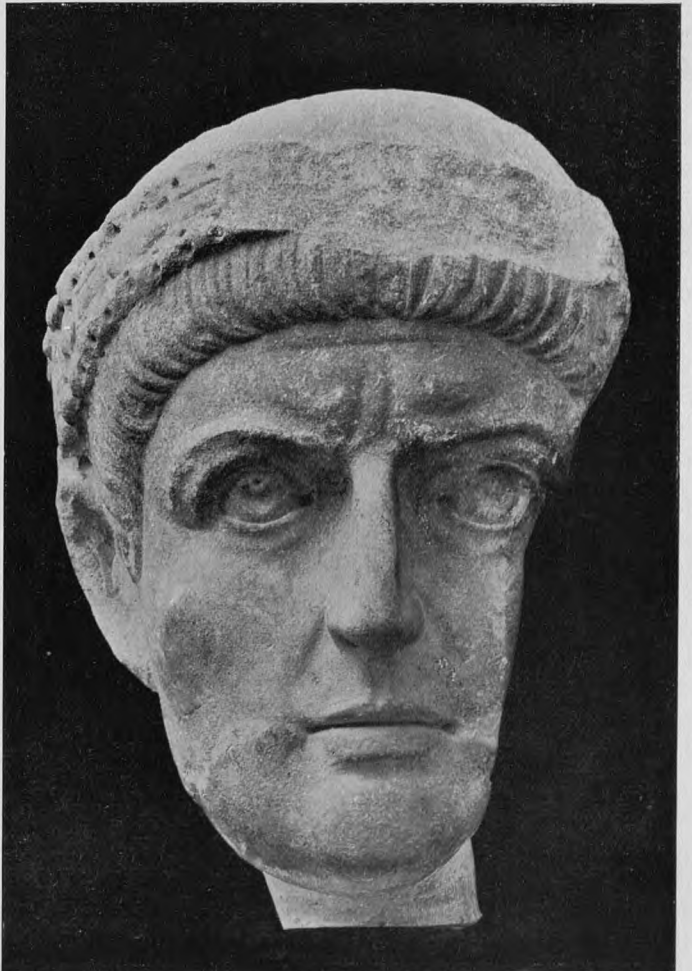
Afb. 53. Tiberius. (Nr. 624).

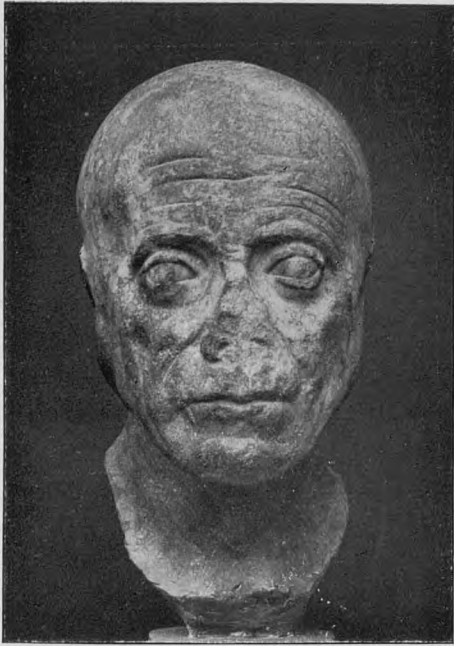
Afb. 54. Vespasian. (Nr. 659 a).

Afb. 55. Hadrian. (Nr. 681).

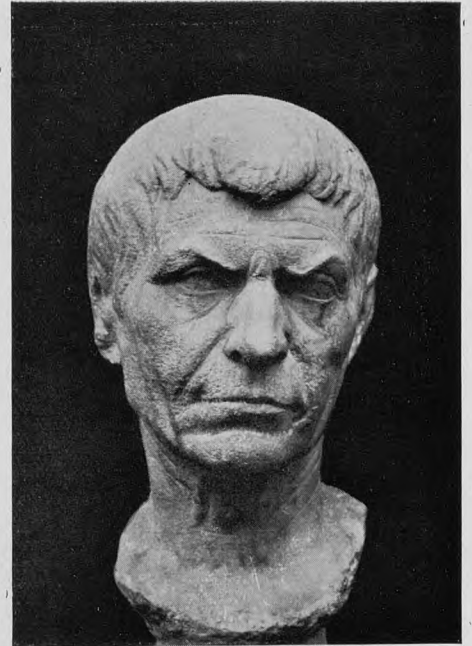
Afb. 56. En Kejser. Valens eller Valentinian I. (Nr. 771).

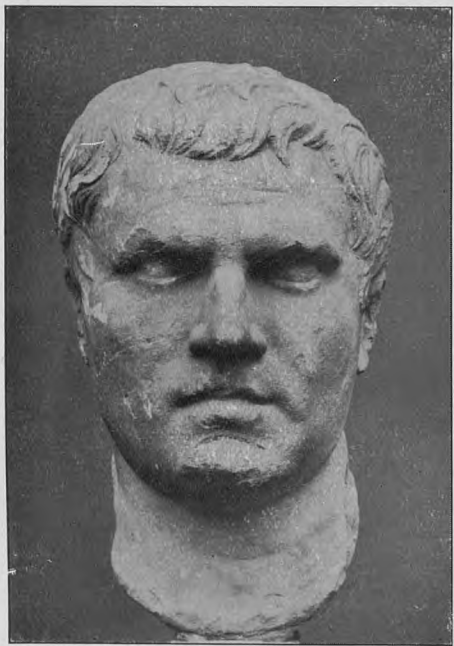
Afb. 57. Isispræst. Fra Athen. 1. Aarh. f. Kr. (Nr. 458 a).

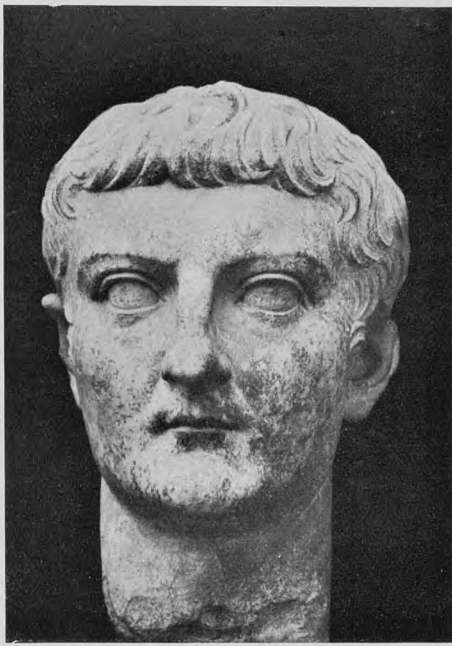
Afb. 58. Etrusker. Fra et Sarkofaglaag. (H 276).*

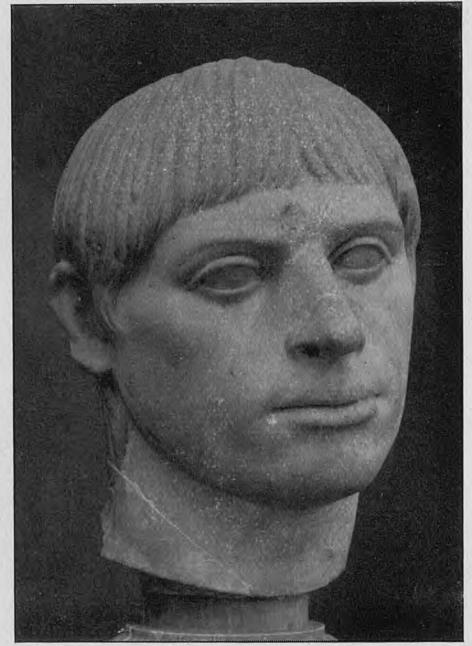
Afb. 59. Ukendt Romer fra Republikens Tid. (Nr. 569).

Afb. 60. M. Agrippa. (Nr. 608).

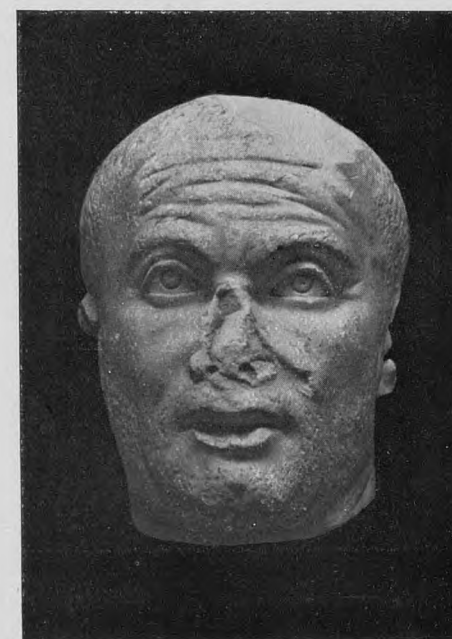
Afb. 61. Claudisk Prins. (Nr. 633).

Afb. 62. Romer fra Kejser Trajans Tid. (Nr. 596 b).

Afb. 63. En Dreng. Romersk fra 2. Aarh. e. Kr. (Nr. 705).

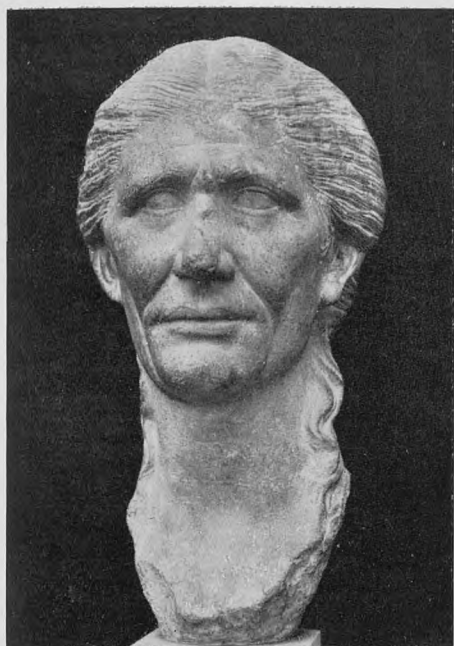

Afb. 64. Ukendt Romer. 3. Aarh. e. Kr. (Nr. 761 a).

Afb. 65. Ukendt Romer. 4. Aarh. e. Kr. (Nr. 775).

*) H-Numrene henviser til Helbig Museets Katalog.

Afb. 66. Romersk Dame fra Republikens Tid. (Nr. 574).

Afb. 67. Romersk Dame fra Republikens Tid (Nr. 602).

Afb. 68. Den ældre Agrippina (?). (Nr. 630).

Afb. 69. Domitia Longina. (Nr. 661).

Afb. 70. Dame fra Begynd. af 2. Aarh. e. Kr. (Nr. 694).

Afb. 71. Romersk Dame. 2. Aarh. e. Kr. (Nr. 717).

Afb. 72. Romersk Dame. Omkr. 200 e. Kr. (Nr. 733 a).

Afb. 73. Romersk Dame. Omkr. 200 e. Kr. (Nr. 733 b).

Afb. 74. Romersk Dame. 4. Aarh. e. Kr. (Nr. 7772).

Salene ligger som omkring en Kerne om den store Festsal (se første Hefte S. 292). Antikerne, der staar her, er ikke saa meget samlede paa denne Plads for deres historiske Samhørigheds Skyld; men for at støtte Arkitekturen staar der Statuer, mest af romerske Kejsere og Kejserinder, rundt omkring i Søjlegangen. Festsalen skulde ikke være andet end en stor, repræsentativ Sal. I dens Midte havde Arkitekten planlagt en Trappe, som skulde føre ned til Kælderen, hvor Helbig-Museet indrettedes. Carl Jacobsen vilde imidlertid ikke vide noget af det. Saa lagde han i Salens Midte, hvor Trappen skulde have været, den antike Mosaik, som vi gengiver her (Afb. 33).

Denne, som var kommen til København allerede i 1888, var bleven fundet i Italien. Derefter prydede den et Gulv i Villa Casali, samme Villa som Sarkofagen (Afb. 6) stammede fra, indtil den kom i Kunsthandelen og derigennem til Glyptoteket. Vanskeligheden ved at eksportere den havde ikke været ringe; og Carl Jacobsen selv fortæller i sin Bog ikke uden Tilfredsstillelse, hvordan denne Mosaik, endnu tolv Aar efter at den var solgt til Glyptoteket, kunde spille

Afb. 75. Antinous som Dionysos. (Nr. 548).

en Rolle i det italienske Kammer, hvor den benyttedes som Agitationsstof mod den Minister, der havde ladet den gaa ud af Landet. I Talens Hede opgaves dens Værdi endogsaa ti Gange saa høj, som Købesummen havde været.

Mosaiker var i Oldtiden en yndet Pynt i en rigt udstyret Villas Gulv, ligefrem et Tæppe af smaa brogede Sten. Ligheden med et Tæppe fremhæves ogsaa gennem Ornamenteringens geometriske Former. Midt i en Kreds ses Hovedbilledet, hvor Europa røves af Zeus, som har paataget sig en Tyrns Skikkelse. Udenom i Halveirkler ses Havvæsner bærende graciøse Nereider. Det hele staar i meget fine Farver; Bunden er lys, næsten hvid, sorte Streger angiver Inddelingens Hovedformer, Ornamenterne er brogede: mørkt, gult og graagrønt. Hovedbilledet er meget farverigt, den lyse Tyr med sin Byrde hæver sig mod en Himmel af blaalige, grønne og graa Farver, og dertil svarer Vandet, netop som Middelhavet kan se ud en Sommerdag, naar der er Vind og Bølger.

Mens altsaa i Festsalen Tingene samledes efter Arkitekturens

Afb. 77. Statue af Fundilia. (Nr. 537).

Afb. 78. Togastatue af Fundillus Doctus. (Nr. 536).

Krav og Behov, skete Inddelingen i de øvrige Sale mere systematisk. Det er en Gang igennem Oldtidens Skulptur, det ny Glyptotek vil byde sine Besøgende. Efter denne Plan blev Samlingen opstillet og ledet.

Museets første Afdeling er, naar man er kommen igennem Palmehaven op til Antiksamlingen, den ægyptiske. Den er opstillet i den store Sal tilvenstre for Hovedtrappen.

Paa Afb. 34 og 35 ses den enkle, langstrakte Sal i to forskellige Perioder af den ægyptiske Samlings Tilværelse. De to Billeder er et smukt Eksempel paa, hvor hel og god en Virkning en Skulptursamling i disse Sale kan opnaa, naar bare den opstilles tilstrækkeligt klart og rigtigt. Forskellen mellem den gamle Opstilling (Afb. 34) og den nuværende (Afb. 35) er tydelig nok og behøver næppe at forklares. Først den sidste giver, samtidig med

„urbant“, det er en Bykultur, som skaber saa vel afvejede, glatte Former, saa fine Klæder som den runde Lammeskindshue, saa fine Hænder. Indskriften, som er læst og snart skal publiceres i det franske Tidsskrift *Monuments Piot*, fortæller da ogsaa, at Manden er Bykongen Gudea af Lagash. Denne Konge havde opstillet sit Billede mange Steder i sin By, og der er fundet flere Portrætter af ham. Louvre i Paris ejer en Del af dem, for det meste Fragmenter. Glyptotekets Statue, som er købt paa en Auktion i 1925, er da et ganske enestaaende Stykke.

Da det i denne Sammenhæng ikke er muligt af den græske Samling, der følger nu, at give et mere udførligt Billede end de allerede omtalte Hovedstykker kan gøre det, saa indskrænker vi os til endnu at henvise til den Samling af græske og romerske Portrætter, som efterhaanden er bleven en af de største i Glypto-

Afb. 79. Helbig-Museet. Kælder-Rummene under Indflytningen.

at de enkelte Skulpturer kommer til deres Ret, et smukt Indtryk af Arkitekturens Hensigt, nemlig at opfordre Øjet til en Gennemgang, en Vandring igennem de lange skulpturfyldte Sale.

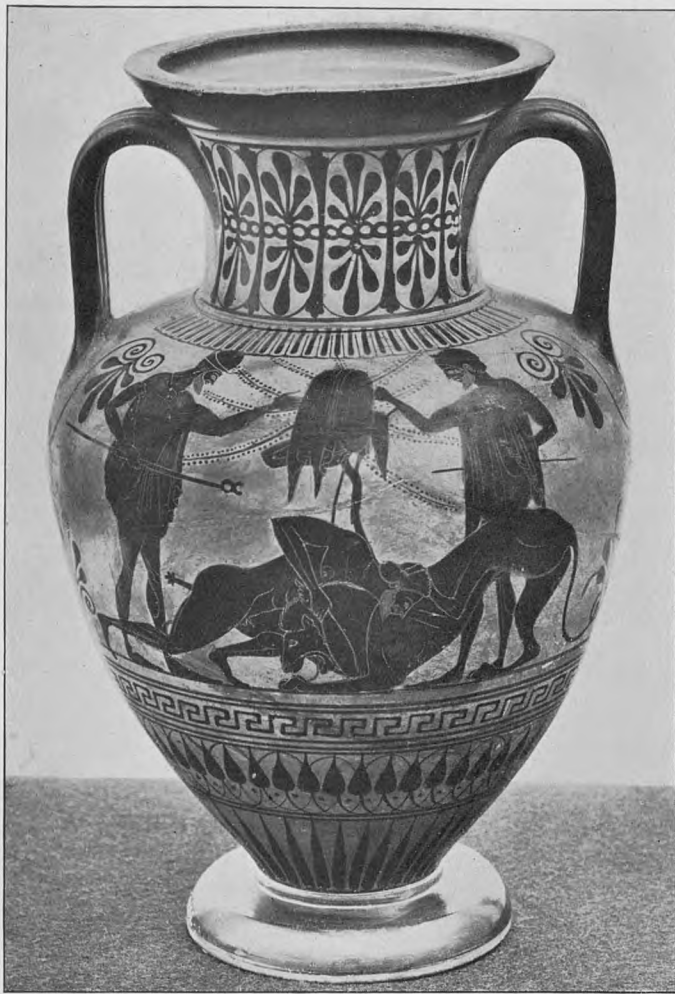
Denne nye Opstilling kunde først gennemføres i 1921, da en ny og mindre Sal byggedes til, saaledes at den store kunde aflastes.

Samlingen havde nemlig paa det Tidspunkt udvidet sig saa stærkt, at de oprindelige Sale ikke mere slog til. Denne Tilvækst skyldes i Hovedsagen de Udgravninger, som blev iværksat i Ægypten. Der kom Skulpturer fra Prof. Garstangs Udgravninger i Meroë, fra Mr. Firth, i Sakkhara og fra de Fund, som Englænderne gjorde i Tell el Amarna, ligesom fra de mange Udgravninger, som Prof. Flinters Petrie har foretaget saa at sige overalt i Ægypten.

Efter den ægyptiske Samling fører de to Figurer Afb. 36 og 37 os ind i en hel anden Verden: de er sumeriske. Skønt deres Alder — den siddende Mand maaske omkring 3000, den staaende fra 2600 før Kr. — godt kan maale sig med de ægyptiske Oldsagers, har de dog intet fælles med dem. Sumererne, som har lavet disse mærkelige Skulpturer, er den ældste Befolkning, vi kender i Eufratlandene. Den tykke Mand er vist en rig Godsejer fra disse engang saa frugtbare Egne — sikkert en fornem Mand, derfor er han saa tyk. Det skal vise, at han i ingen Henseende lider Nød. Statuen ved Siden af har derimod noget virkeligt

teket, ja en af de rigeste, noget Museum ejer. Dens Begyndelse var, som man husker, Busterne fra Liciniergraven (Afb. 5 Pompejus, ogsaa Kvindehovedet Afb. 67 hører dertil). Men siden stod denne Samling altid Carl Jacobsens Hjerter nær. Den er heller ikke i den sidste Tid bleven forsømt; endnu i 1925 lykkedes det at forøge den med tre Portræthoveder, som tidligere havde tilhørt Kammerherre Paus i Oslo: den mærkelige hellenistiske Digter Afb. 48 og Romerinderne 72 og 73.

Portrættets Historie hos Grækerne begynder forholdsvis sent. Kun ganske langsomt bliver det muligt i den store Mængde af „ideale“ Hoveder, i hvilke den græske Skulptur har vist sin Stræben efter Maal, Form og Lov, at genkende bestemte Personer, individuelle Træk. Først Slutningen af det 5. og saa det 4. Aarh. f. Kr. bringer os Portrætter i større Tal. At den hellenistiske Tid, ligesom Renæssancen rig paa store, lidenskabelige og kraftfulde Mennesker, var en Blomstringstid for Portrætkunsten, er en Selvfølge. Men Oldtidens mest passionerede Portrætelskere blev Romerne. I Rom var denne Gren af Billedhuggerkunsten en gammel Arv fra Etruskerne og bundede i Forfædrekulten. Derfor ejer vi fra romersk Tid en Overflod af Portrætter, baade Kejsere og Hoffolk, lige til de mange Billeder af Romere, hvis Navne er glemt for længe siden; og, hvad der aldrig kunde udfolde sig i den græske Verden, som fortrinsvis levede for Livets mandige Bedrifter,

Afb. 80. Attisk sort-figuret Vase. Amphora. (V 9).

Afb. 81. Attisk rød-figuret Vase. Pelike. (V 27).

Agonen, Mændenes Kappelstrid i Spil, Krig, Videnskab eller Kunst: Romerne, med deres romerske Hus- og Familiedyrkelse, skabte Oldtidens Kvindeportræt.

Saaledes kunde C. Jacobsen selv endnu opnaa, hvad der altid har været hans Maal, aldrig glemt under Samlingens besværlige Opbygning, at efterlade sig en Samling, som kunde anskueliggøre Antikens Plastik i dens Totalitet. Heller ikke Oldtidens mindre Kunstværker mangler deri; Kælderen rummer, foruden Helbigs etruskiske Samling, betydelige Værker af antik Keramik og Vasemaleri. Afb. 81 gengiver saaledes en attisk Vase, som Dr. Fr. Poulsen, Glyptotekets nuværende Direktør, kunde erhverve i 1925. Den hører til et stort Fund af Vascer og Broncer, stammende fra den gammel-etruskiske By Orvieto. I disse

Afb. 82. Broncestatuette. Aphrodite i Badet.

mindre Værker skabte de gamle selv et Spejl af deres store Kunst; en Statuette som den smidige Afrodite Afb. 82, er kun det Minde, et større Kunstværk har efterladt hos dens Skaber.

Med at kaste et Blik paa dette sarte og yndefulde Kunstværk slutter vi vor Rundgang gennem Glyptoteket. Den skulde kun give et Omrids af den rige sydlandske Verden, som efterhaanden har fundet et Fristed i C. Jacobsens Glyptotek. Byen København vandt derved en af Verdens rigeste Antiksamlinger. Det gik her som ofte, naar Mennesker bygger Byer; hvor der var en tom Plads for endnu 30 Aar siden, staar nu en vidtstrakt, færdig Bygning. Men imellem dette Før og Nu ligger der et Menneskes Plan, Omtanke og ihærdige Arbejde, og Bygningen er dets Monument.

O. Brendel.

Tøjhuskomplekset.

Christian IV's Krigshavn,
Tøjhuset, Proviantgaarden, det gamle Bryghus.
Af Kaptajn Otto Smith.

Før Christian IV besluttede sig til at bygge et Tøjhus ved Stranden Syd for Københavns Slot, havde de danske Konger haft adskillige Tøjhuse rundt om i Byen.

Ved et Tøjhus forstod man før Christian IV's Tid en Bygning til Opbevaring af Kanoner og Artillerimateriel. Fra denne Tid blev Begrebet en Del ændret, idet der ved det nye Tøjhus ogsaa skabtes Plads til de Rustninger og Ilaandvaaben, der hidtil havde haft Plads i forskellige Rustkamre. Desuden knyttede Christian IV til Tøjhuset en Række andre Bygninger, hvori Krigsmateriellet fabrikeredes. Senere hen gik det hele som en Institution ind i Hæren, saaledes at Ordet „Tøjhus“ dækkede over baade Vaabenmagasiner og Vaabenfabrikker. Saaledes er det vedblevet til vore Dage, selv om Brugen af Ordet undertiden har været noget vaklende. Eet er givet: Hærens Tøjhus ligger nu paa Amager og omfatter de under Hærens tekniske Korps sorterende Fabrikker og Magasiner.

Man vil af dette forstaa, at naar Folk i vore Dage taler om Tøjhuset og mener den historiske Vaabensamling (hvad de ofte gør), er det en Fejltagelse, der baade rummer postale og administrative Ulemper, og som skyldes den Omstændighed, at Vaabensamlingen og dens Forløbere har haft til Huse i Christian IV's gamle Tøjhus lige fra dets yngste Dage. Om faa Aar er de sidste Rester af Hærens gangbare Materiel flyttet bort derfra, og hele Bygningen vil da blive Ramme om et stor-slaaet Armé- og Vaabenmuseum.

Saa stor er imidlertid Traditionens Magt, at man sikkert ogsaa til den Tid vil vedblive at kalde Museet for „Tøjhuset“, skønt dette allerede nu er en ganske misvisende Betegnelse. — De Tøjhuse, der gik forud for Christian IV's, var saa godt som alle oprindelig bestemt til andre Formaal, f. Eks. fungerede St. Klara Kloster i en Række Aar som Tøjhus, ligesom der paa Hjørnet af Boldhusgade og Admiralgade laa et Tøjhus, der endnu paa Christian IV's Tid anvendtes som saadant.

Imidlertid havde allerede Christian III i 1550 bygget et Tøjhus i Nærheden af Københavns Slot. Det laa lige i Strandkanten paa det Sted, hvor nu Rigsarkivet ligger.

Omridsene af Slotsholmen var nemlig paa den Tid langt mindre end nu. Den var oprindelig kun saa stor, at den lige netop optog Slottets Bygninger. Kun mod Sydvest løb den ud i en Spids, der strakte sig lidt vestligere end den nuværende Tøjhusbygningens nordlige Del. Den sydlige Kystlinie gik gennem Proviantgaardens Nordgavl, løb derefter c. 10 Meter Syd for Rigsarkivet og derefter c. 2 Meter Syd for Trappetaarnet paa Tøjhuset.

Hele Christian IV's Bygningsværk, der skal omtales i det følgende, er saaledes bygget ud i den flade Strand, og lidt efter lidt dannedes ved Opfyldninger og Inddragninger af en Række Smaaholme den Slotsholm, som vi nu kender.

Christian III's Tøjhus, der var bleven opført af hans Bygmester Morten Bussart, var allerede i hans egen Tid af for smaa Dimen-

sioner til at rumme det Artilleri, der endnu havde en halv privat Karakter, og som var nogenlunde ligeligt fordelt mellem Kongen, Adelen og Byerne. Baade det gamle Tøjhus i Boldhusgade og en Arkeligaard (det tidligere tyske Kompagni) benyttedes som Artillerimagasiner, og gennem Frederik II's Regeringstid steg Kravet om forøget Plads.

En af Christian IV's første Handlinger efter Kroningen blev da ogsaa Planlæggelsen af et Bygningsværk, der skulde danne Basis for Udrustningen af den Hær og Flaade, som vilde blive nødvendig med den forestaaende Kamp for Øje, hvori Afgørelsen skulde træffes om, hvem der skulde være Herre i Østersøen, Danmark eller Sverige.

Allerede i Mickel Plattenslagers Bestalling som Rutmester af 1596 5/10 omtales „dett nye Rustkammer, iest naadigen er tilsinds at ville lade inrette“

Men dette Rustkammer var kun en Del af Tøjhuset, og dette atter kun en Del af hele den Krigshavn, som det tog endnu et Par Aar at planlægge.

Planen, der i alt væsentligt blev fulgt, gik ud paa, at tre sammenstødende Bygninger skulde indramme en aaben Plads (den nuværende Bibliotekshave) og i denne skulde udgraves en Havn med Bolværker, ved hvilke Skibene skulde kunne forsynes med alt nødvendigt Materiel fra de tre Bygninger. Ud mod Kalvebodstrand skulde Havnen lukkes med en længere og en kortere Bygning, hvorimellem Indsejlingen til Havnen skulde findes.

Ud for Indløbet til Havnen rejste Kongen senere paa den saakaldte Havfruegrund en Søjle, og paa denne stilledes Københavns Vartegn: Leda med Svanen. Hvorledes Havnen og dens Omgivelser kom til at se ud, fremgaar af van Wicks Prospekt over København (se Billedet Side 338), som er udført i Aaret 1611, da hele Anlægget var omtrent fuldført. Om de enkelte Bygningers Anvendelse skal der i det følgende gøres nøjagtig Rede.

Man tog først fat paa den vestligste Bygning, Tøjhuset. Til at forestaa hele det store Bygningsværk hidkaldtes Bernt Petersen, der netop havde vist sin Duelighed ved at opføre Kæmpe-taarnet paa Koldinghus. Den 29. September

1598 udnævntes han til kongelig Bygmester.

I Oktober samme Aar gik han i Gang med at afmærke hele det store Bygningskompleks i den lave Strand og begyndte derefter at se sig om efter de Materialer af Sten og Tømmer, der i saa store Mængder krævedes til Værket. Stenene til de første Aars Forbrug blev indforskrævet fra Holland, senere skaffedes de til Veje fra adskillige Teglværker paa Fyn, Langeland og Sjælland. Derimod er Traditionen om, at der benyttedes Sten fra nedbrudte Kirker i Roskilde, ganske uholdbar. Tømmeret skaffedes navnlig ved Hugst i Kronens Skove i Jylland, Skaane, Norge og paa Gulland.

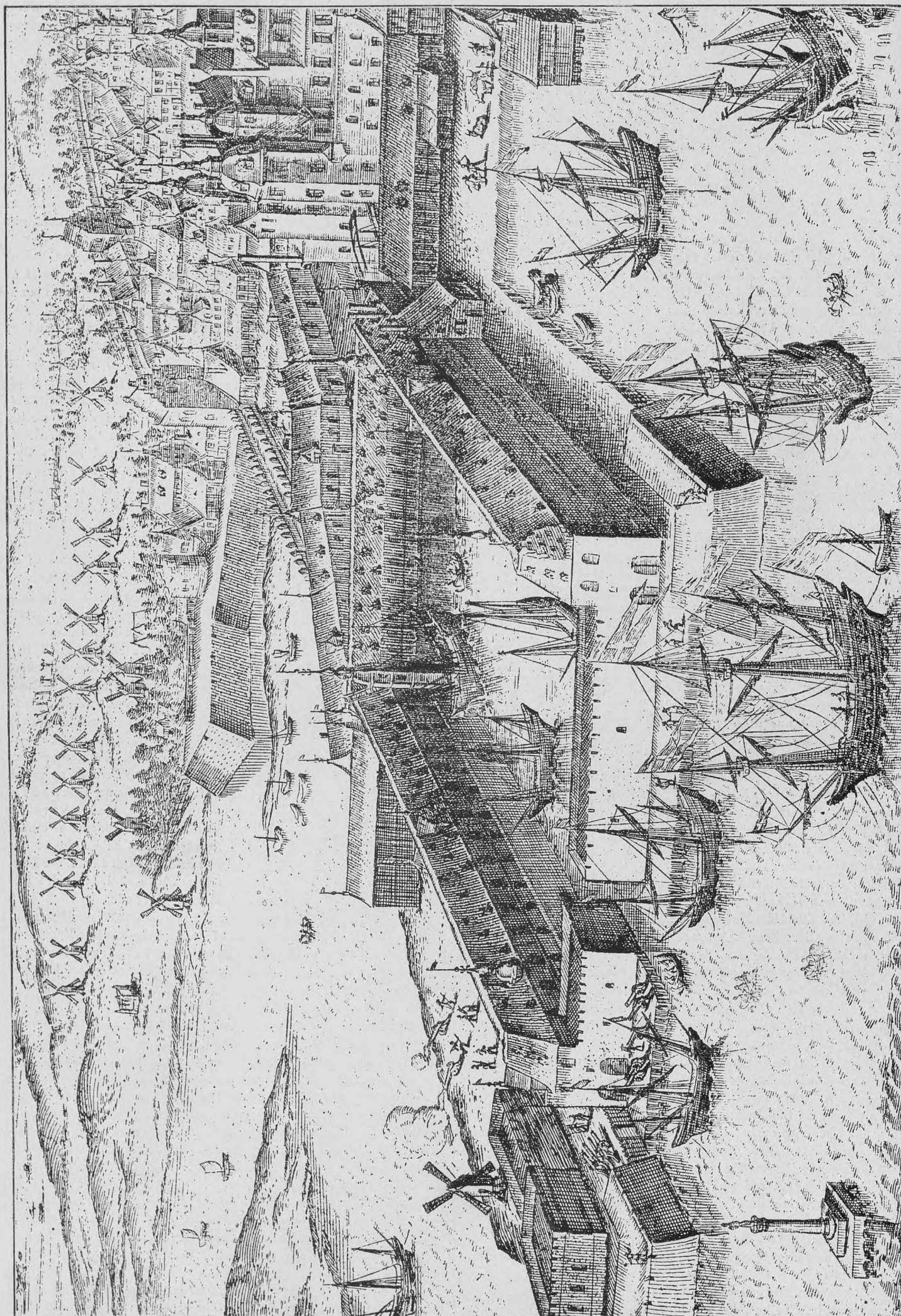
Tøjhuset blev en 163 Meter lang Bygning, opført af svære, røde Mursten (Munkesten). Den gjordes 24 Meter bred, og Murene, der hvilede paa en udtrappet Murfod i c. 3 Meters Dybde, gjordes i hele nederste Stokværk 3,45 Meter tykke og opførtes ikke som Kassemure, men massive.

Det nederste Stokværk kom til at bestaa af to jævnsides løbende Rækker af sytten Korshvælvinger, der hvilede paa 3,3 Meter høje, firkantede Piller, som over Jorden var af Sandstens-

Chr. IV

3 Aar før han begyndte Bygningen af Tøjhuset.

Udsnit af van Wicks Stik over København 1611. Tojlskomplekset. I Baggrunden til højre Københavns Slot.

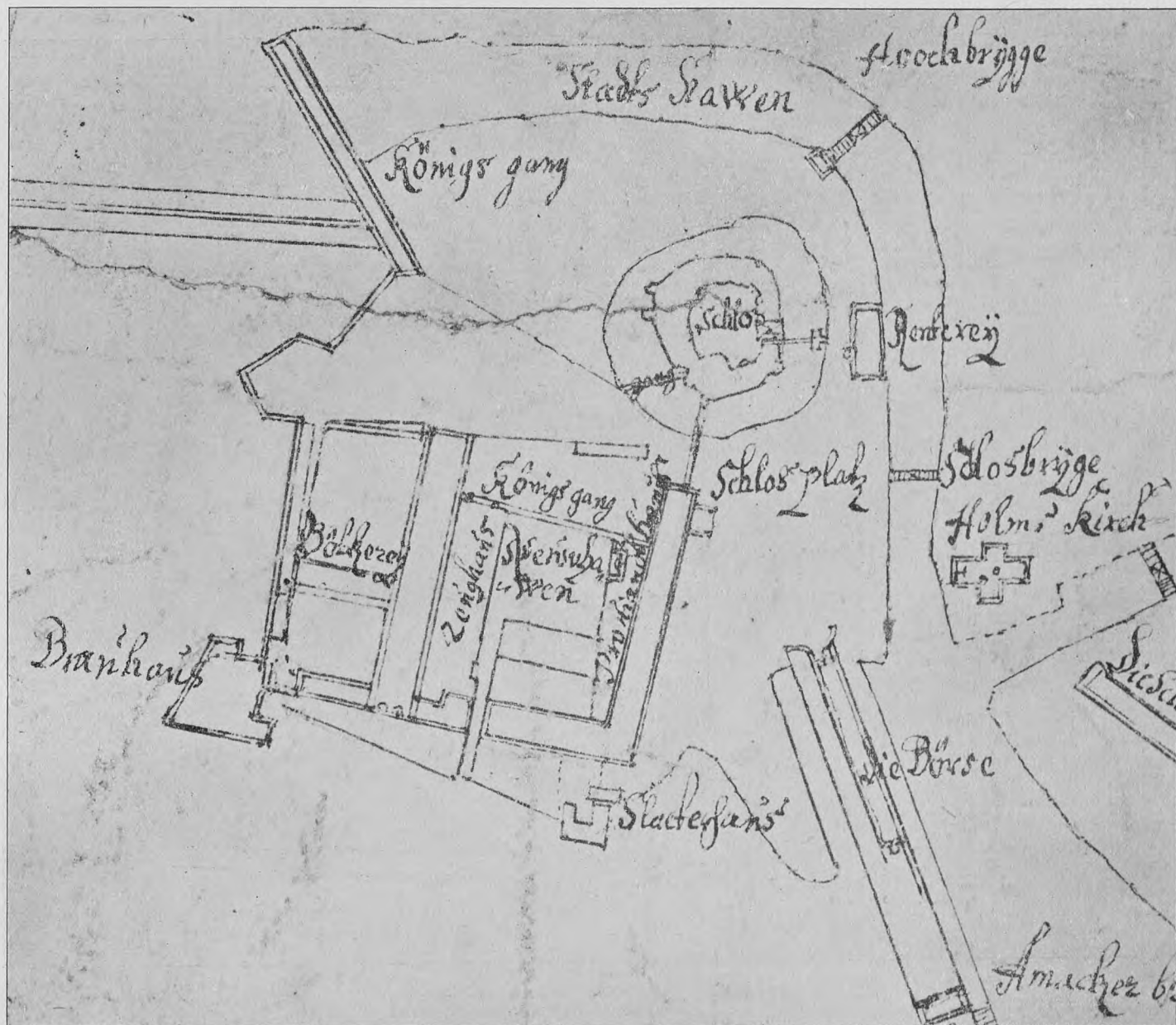
kvadre, ligesom der i Væggene var indbygget Konsoller af Kvadrer.

Oven over det hvælvede Rum byggedes en gennem hele Bygningens Længde gaaende Sal, der er den største, der endnu i Dag findes i Europa. Hermed afsluttedes Bygningens Højde; men under det høje Tag, som klædtes med Bly fra Kronens egne Beholdninger, lagdes ialt tre Lofter.

Paa Tøjhusets Østside byggedes ud for det tredie Hvælvingsfag et Trappetaarn med Vindeltrappe af Kampesten. I dette Taarn, der prydedes med et smukt Spir, lod Kongen øverst oppe indrette

saa at man her kunde gaa fra den ene Ende af Bygningen til den anden og have en fortrinlig Udsigt over Kalvebodstrand og Amager samt over mod Bremerholm.

Om nogen særlig Udsmykning af Bygningen blev der ikke Tale, kun blev der langs ad Muren omtrent ved Etageskillelinien trukket en Profilrem af Limsten. Det mægtige Tags ensformige Flade afbrødes af tre Rækker smaa Kviste, og oven over Midterportene rejstes et Par Gavle. I det indre blev Murene kalket; men Pillerne i Underrummet blev forsynet med Malerier al fresco, som udførtes af Hofmaleren Didrik Moll og hans Svende.

Detail af Heyders Plan af København, 1648.
(Se bl. a. Teksten Side 343).

Ingeniørkorpsets Tegnearkiv.

et Værelse for sig selv, hvor han kunde opholde sig under sine hyppige Besøg ved hele dette Anlæg, som fra første Færd stod hans Hjerter nær.

Fra Trappetaarnet var der ogsaa Adgang til den nederste Loftsetage, medens der til yderligere Forbindelse mellem det hvælvede Rum og Salen lagdes en Vindeltrappe af smukke Gullandssten inde i Muren nær ved den sydlige Gavle. Oven over denne Trappe rejstes der et mindre Spir, som tydelig kan ses paa van Wicks Stik.

Ind til det hvælvede Underrum førte to Porte midt paa Bygningens Langsider og desuden to store Porte i hver af Gavlene, alle kantede af Gullandssten. Vinduerne var noget mindre end de nuværende og havde Glasvinduer i Jerntrælærk. De lukkedes desuden af Trælærk. Gulvet i dette Rum var brolagt med store raa Kampesten.

Taget havde en ganske ejendommelig Konstruktion, idet det ikke endte spidst; men langs Mønningen var det affladet, saa at der her var skabt en Spadseregang, indrammet af et Rækværk,

Samme Maler udstyrede ogsaa Kongens Arbejdsrum i Trappetaarnet med lignende „Historier og Taffler“, om hvis Emner og Udførelse vi nu desværre ikke har det ringeste Begreb. I 1615–16 blev baade Tøjhuset og Proviantgaarden overstrøget med Kalkpuds (donniket) af Murmester Simon Simonsen og derefter „anstrøget udi Tavle, ligesom hugne Sten“, en Mode som holdt sig langt op i 1700'erne.

Medens Tøjhuset endnu var under Opførelse begyndte Bernt Petersen i Foraaret 1602 paa at lægge Grunden til den østlige Bygning, Proviantgaarden.

Man kunde vente, at den var blevet en nøjagtig Pendant til Tøjhuset, men det er dog ikke Tilfældet. Naturligvis bærer den Præg af at være skabt af den samme Bygmester, Længden er ogsaa den samme, men den er kun 17 Meter bred. I Modsætning til Tøjhuset blev denne Bygning i Overensstemmelse med sin projekterede Anvendelse forsynet med hvælvede Kælderrum. Af Udseende mindede den ellers meget om Tøjhuset, men Taget

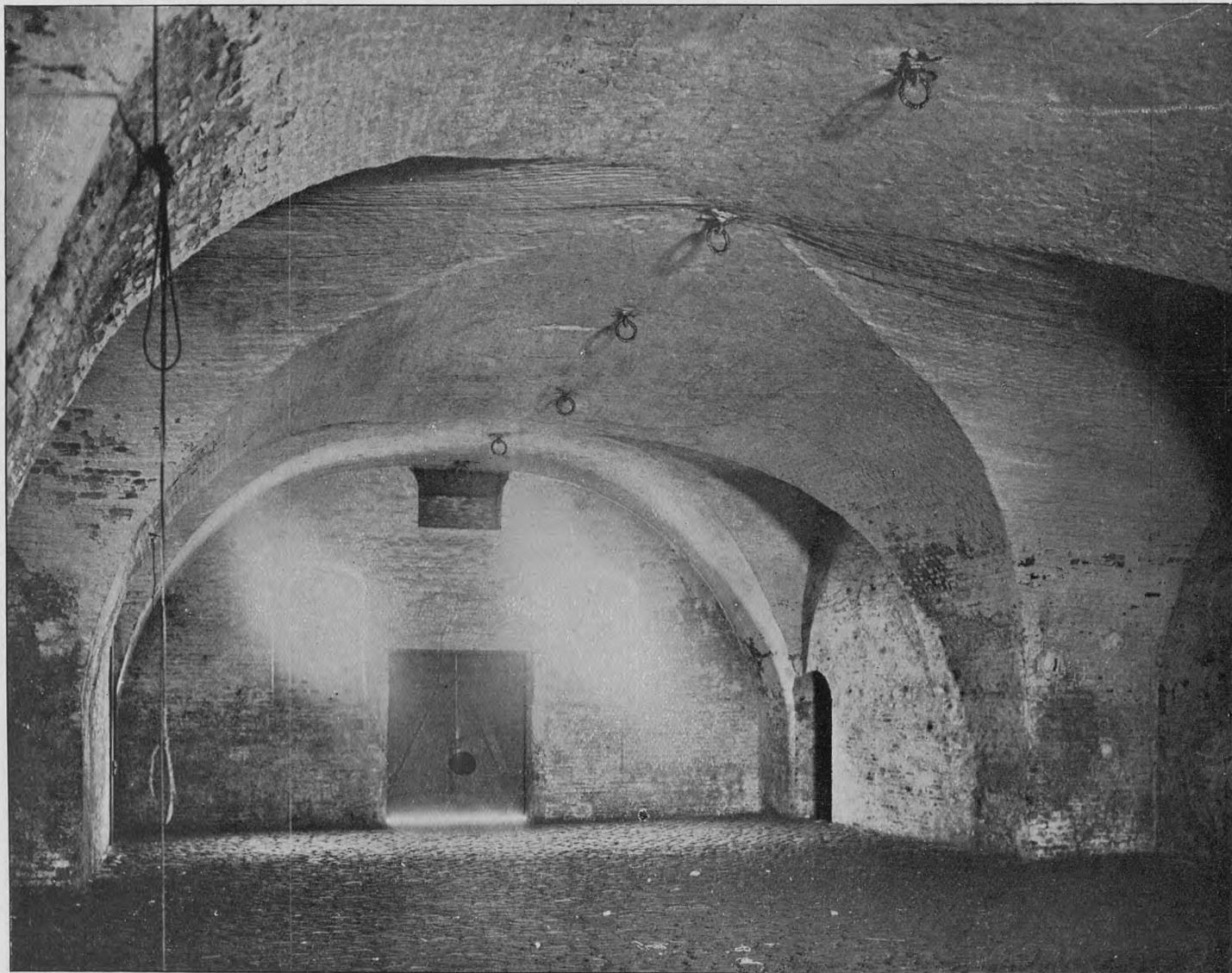
endte sydligst med en underlig skraat siddende Gavl. Desuden rummer den den Ejendommelighed, at Trappetaarnet, der svarer paa det nærmeste til Tøjhusets, ikke staar lige ud for dette, men er bygget en Del nærmere Nordgavlen end dette.

Denne Mærkelighed virker ret ejendommeligt, naar man betænker, at det saa ganske utvivlsomt har været Christian IV's Mening, at de to Bygningers Nordender skulde forbindes med en tredie Bygning (saaledes som det tildels skete senere hen, da Frederik III opførte det kongelige Bibliotek og Kunst-kammeret her). Beviserne for denne Paastand har man tidligere ment at se i Tøjhuset, hvis massive 3,5 Meter tykke Mur Nord

den. Bryghuset paa dette Sted var en selvstændig Bygning, men forøvrigt synes hele den nordlige Tværføj at have været et Sømmensurium af hele og lappede Bygninger lige til Biblioteket opførtes. Saavel Tøjhuset som Proviantgaarden udstyredes over Midterpartierne med Sandstensudsmykninger.

Tøjhusbygningen stod færdig i 1604 og blev straks taget i Brug. Som et ydre Tegn paa, at Arbejdet her nu kunde gaa ind i en daglig Gænge, fik Stenhuggeren Lambert Meyer Ordre til i 1605 at udhugge en Solskive, der opstilledes i Tøjhusgaarden.

Samtidig med Bygningen af Proviantgaarden paabegyndtes Udgravningen af Havnen, Tøjhusgraven som den senere kaldtes,

Hvælvingerne i Christian IV's Galejbygning, fot. ca. 1890.
(Se Teksten Side 342).

for Trappetaarnet er erstattet af en tynd Skalmur ind mod den senere opførte Tilbygning, der hidtil fejlagtig er blevet kaldt den Harsdorffske (se senere). Dette Forhold vil nedenfor blive gjort til Genstand for en udførlig Omtale; men at Nordfløjen allerede fra første Færd var projekteret kan endnu ses af den Omstændighed, at begge Trappetaarnene, der altsaa maatte være tænkt som Hjørnetaarne i Bygningsssammenstødene, er affladet paa Nordsiden.

Hvornaar denne Plan, som Christian IV aldrig fik gennemført, er blevet opgivet, er umuligt at sige; men det kan se ud, som om den er blevet udsat paa ubestemt Tid allerede da Bernt Petersen tog fat paa Proviantgaarden, og det til Trods for, at man for at kunne fuldføre de nye Bygninger havde maattet nedrive nogle ældre Provianthuse, der kom til at ligge i Vejen for deres Nordgavle.

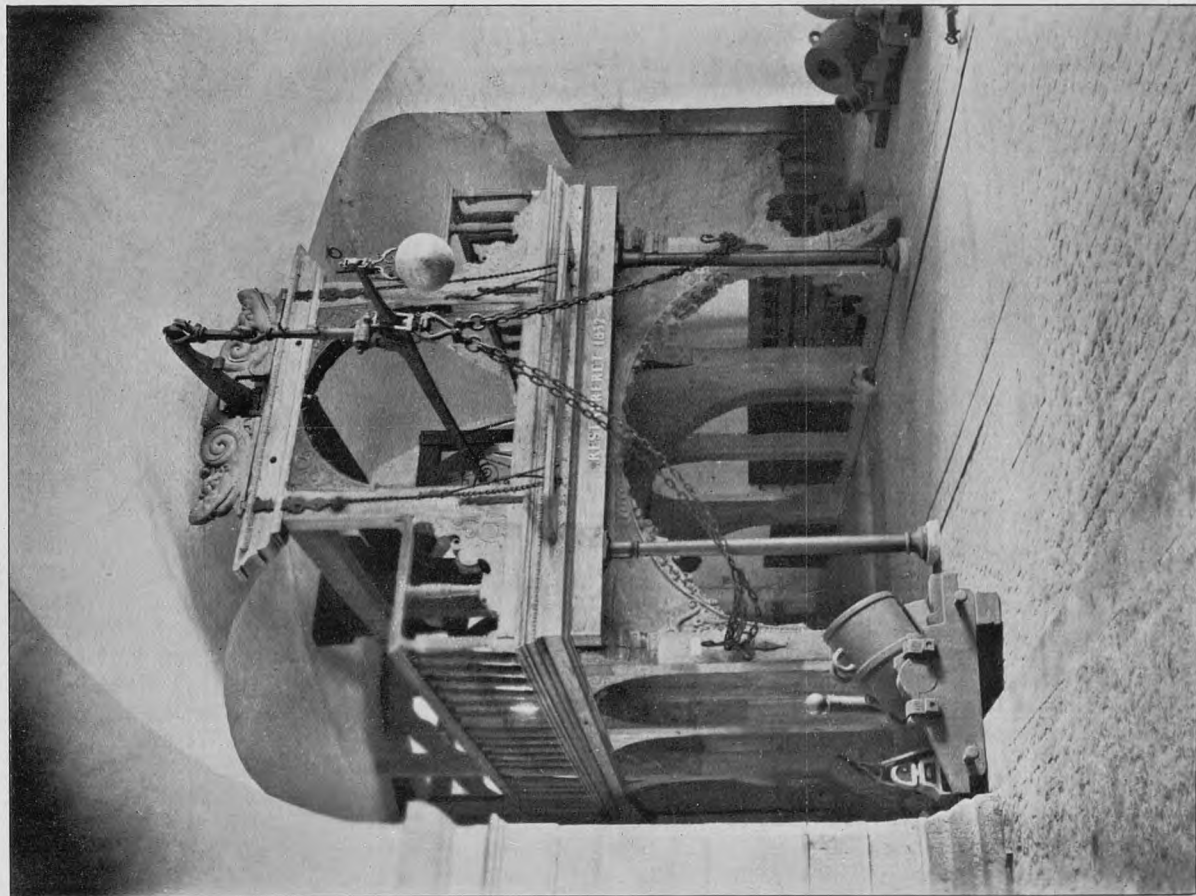
Proviantgaardens nederste Etage var ligesom Tøjhusets overhvelvet og dens Etageinddeling nogenlunde den samme. Kilderne til dens Bygningshistorie er imidlertid en Del ringere end til Tøjhusets. Man har tidligere antaget, at der til Proviantgaarden var knyttet en nordlig Tværføj, hvori der var indrettet Bryggeri. Dette er imidlertid blevet modbevist ved Undersøgelser i Grun-

og som nu er den smukke lille Bibliotekshave. Arbejdet hermed udførtes af Graver i København Melchior Spangenberg. Af hans Kontrakt skal som et Kuriosum anføres, at han personlig for Arbejdet skulde oppebære en Løn af 1800 Daler, 1 Pd. Rug, 1 Pd. Byg og en Tønde Smør.

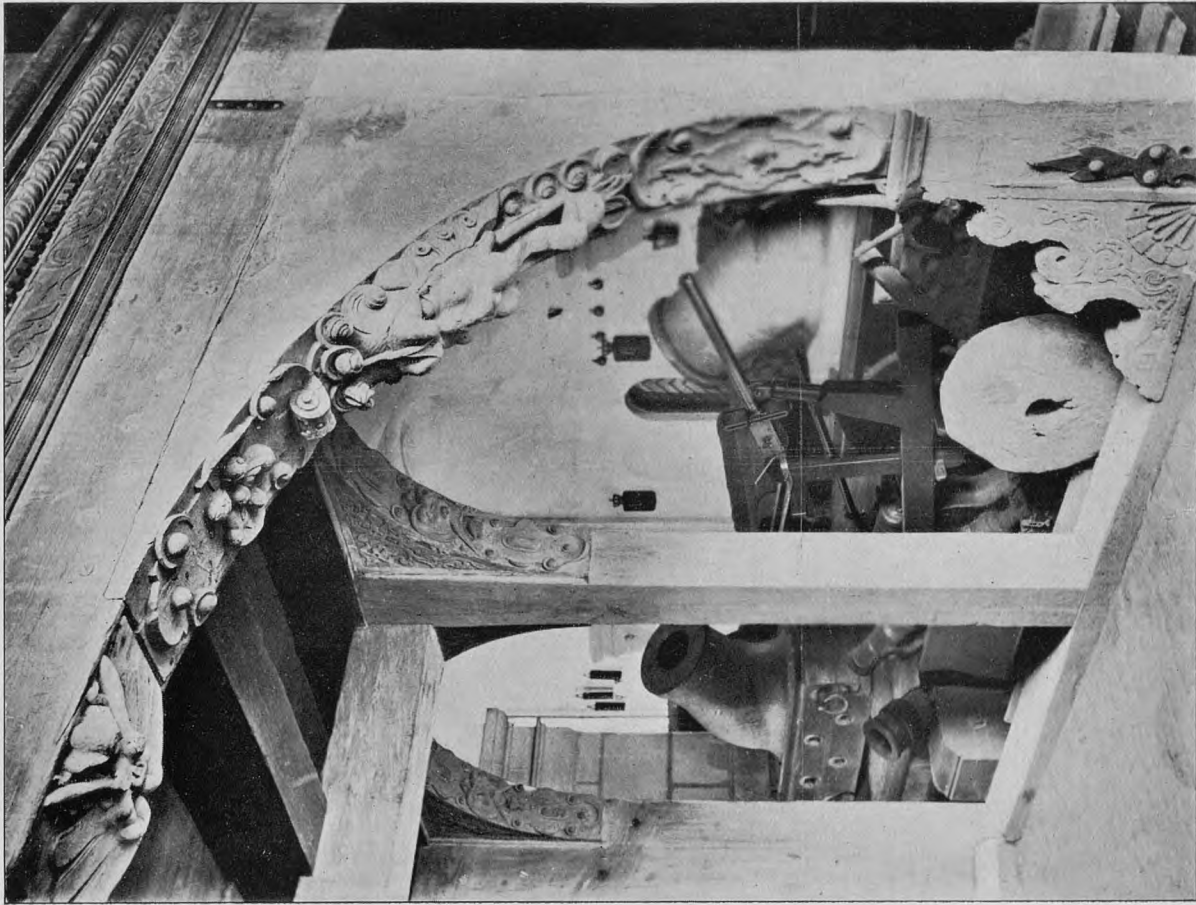
Havnen fik et Areal paa en god halv Hektar. Dybden var godt 4 Meter, og rundt om den gravedes en Grøft til Nedsættelse af de Kampesten, som skulde bære Kajmuren ind mod Bygningerne. Oven paa denne Mur byggedes en Murstensmur, der førtes op i Højde med Profilremmen paa Tøjhuset. I hver Side, altsaa mod Tøjhuset og mod Proviantgaarden, indsattes en „Vandport“, gennem hvilken Losningen og Ladningen af Skibene kunde ske.

Fra Havnen gravedes gennem to ud mod Stranden nedsatte Stenpiller en Kanal paa c. 124 Meters Længde og i samme Dybde som selve Havnen.

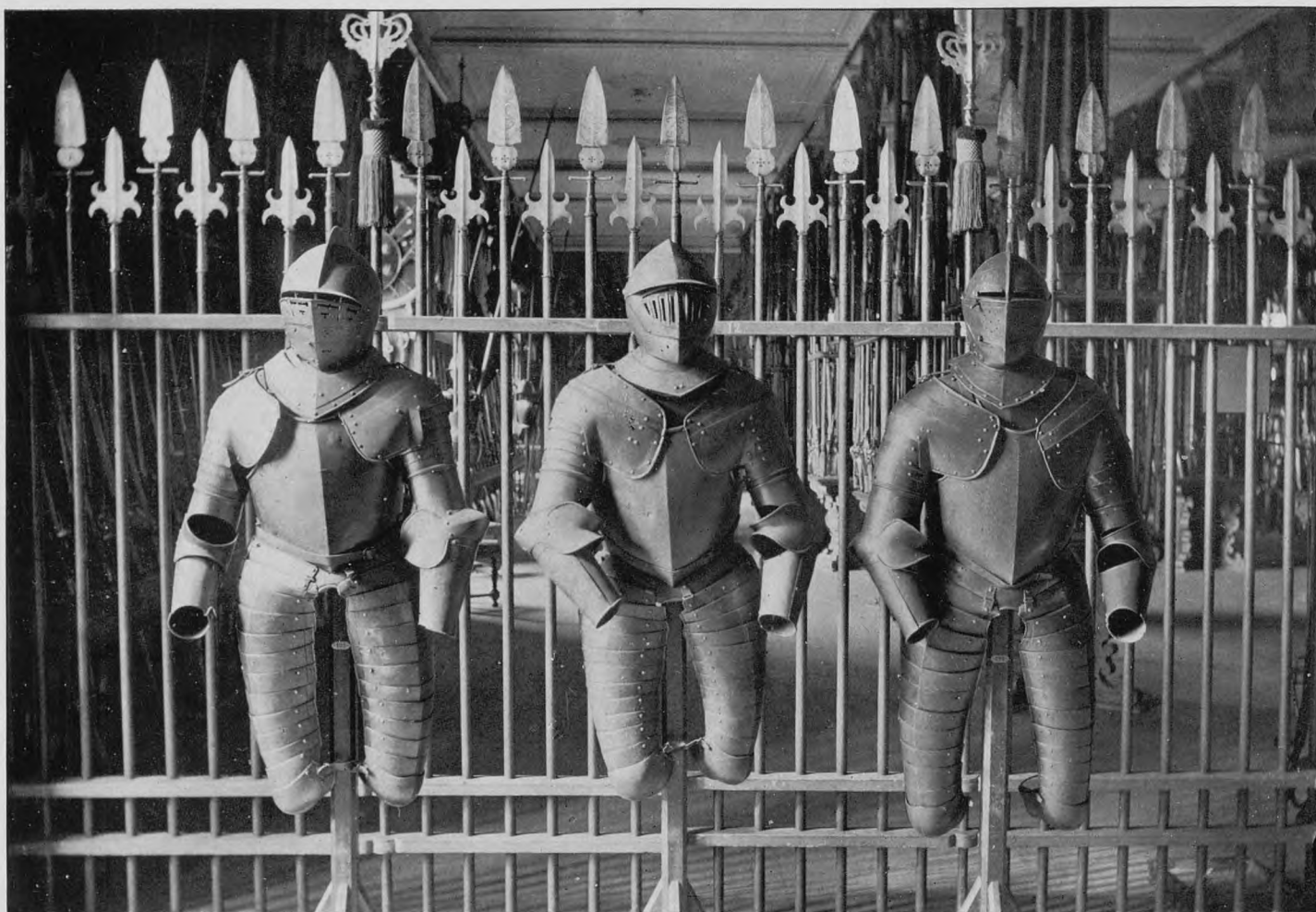
Endnu manglede altsaa de to Bygninger, der skulde lukke af ud mod Vandet. I 1604 begyndte Bygmester Josef Watzien paa „Det sønderste Hus“ eller Galejbygningen. Det blev bygget ud fra Proviantgaardens Sydende og med sin Syd mur i Flugt med dennes Syd gavl. Det bestod i sin oprindeligste Skik-

Christian IV's romerske Vægt i den nuværende Opstilling i Kanonrummet. (Se Teksten Side 348).

Barokudskeæringer paa Christian IV's romerske Vægt.

Knægtrusninger fra Christian IV's Tid.

Bagved ses et Gitter af Officersespontonier fra danske Fodfolksregimenter. (Se Teksten Side 344).

kelse af fem solide Korshvælvingsfag, og det har sikkert været saaledes, at man fra Havnebassinet kunde sejle ind under Hvælvingerne, saaledes at Kongens Galejer her kunde oplægges for Vinteren. Disse Hvælvingsfag danner nu Rammen om det kongelige Biblioteks Fyrrum og Avismagasin, og endnu ses i Hvælvings-sammenstødene de Ringe, hvor Baadene har været ophængt (se Billedet Side 340).

Oven over Hvælvingerne var lagt et fladt Tag, saaledes som det ogsaa fremgaar af van Wicks Stik men i 1615—16 opførtes der Gavle paa Bygningen og lagdes Tag over den som over de andre. Ud mod Stranden havde Bygningen en Frontmur, som i 1608 fik et Parent af stevnske Kridtsten. —

Paa den anden Side af Havneindløbet byggedes endelig den sidste Bygning i Tøjhuskomplekset, Svovlhuset. Det var en ganske kort Bygning paa to Hvælvingsfag, som var bygget lige op ad Tøjhuset. Heller ikke denne Bygning udstyredes med Tag og fik det sagtens heller ikke, før den — som senere omtalt — forsvandt.

Saaledes stod da o. 1610—11 hele Komplekset fuldført. Kun Nordfløjen manglede, men betragter man van Wicks Stik, vil man se, at denne Fløj dannes af en sammenhængende Bygning, der svarer godt til de øvrige, og som netop passer ind i den oprindelige Plan.

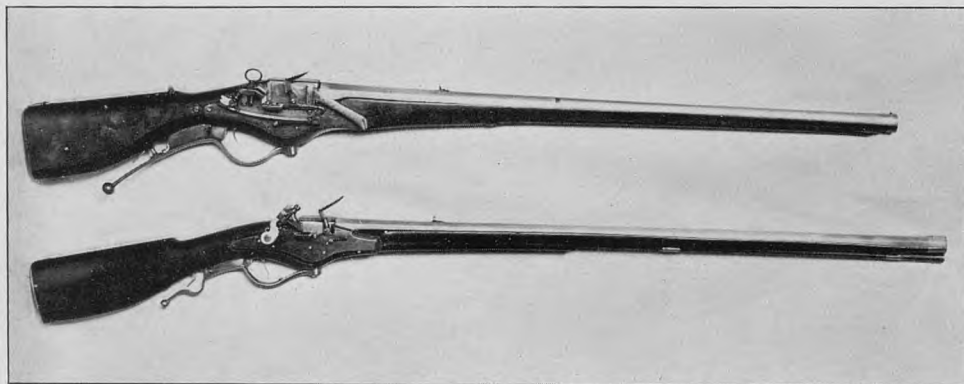
Baade Arkivernes Regnskaber og Oberst Ramsings Jordbundsundersøgelser har imidlertid godtgjort, at dette er Fantasi. Da Hollænderens øvrige Udførelse af Prospektet er meget paalidelig, maa man antage, at han er blevet paavirket udefra til at frem-

stille hele Anlægget, saaledes som man sikkert endnu i 1611 havde til Hensigt at fuldføre det, naar Lejlighed gaves.

Den 8. Januar 1603, medens man altsaa var i Færd med at opføre Proviantgaarden, nedbrændte det nærliggende Bryghus, der altsaa var en af Nordfløjens mange Bygninger. Et Bryggeri maatte imidlertid indgaa som et naturligt Led af hele Anlægget, paa samme Maade

som der senere i Proviantgaardens sydlige Ende indrettedes et Bageri maaske i de østligste af Galejbygningens Hvælvinger. Man lod derfor, saa snart Proviantgaarden var færdigbygget,

Mester Job Henriksen gaa i Gang med at genopbygge Bryghuset, der dog kun skulde være af midlertidig Karakter.

Kunsthøsser (Magasingeværer) af Mathias Kalthoffs Konstruktion, ca. 1660.

(Se Teksten Side 344).

ter. Bygningen gjordes 20 Meter lang, og der lagdes Kælder under den, men den gjordes kun 6 Meter høj. En hollandsk Brygmester indkaldtes fra Amsterdam for at forestaa Indretningen, og i 1607 var det saa vidt færdigt, at der fra Tøjhuset udleveredes Ærmer fra gamle Ringbrynjer til at skure Bryggekedlerne rene med. Til saadant Brug er desværre de fleste gamle Brynjer gaaet tabt i Tidens Løb.

Den øvrige Del af det c. 122 Meter lange Mellemrum mellem Tøjhuset og Proviantgaarden optoges i den første Tid af Christian III's Tøjhus og en eller to gamle Proviantbygninger. Det gamle Tøjhus blev i 1613—14 nedrevet af Vit Kragen, og en Del af Materialet blev anvendt paany til en af de Værksteds- og Magasinbygninger, der rejstes vest for det nye Tøjhus, Blikhuset. Det gamle Provianthus blev nedbrudt tidligt paa Aaret 1617.

I Marts—April 1614 begyndte man Forberedelserne til at opføre Tøjhuskompleksets Nordfløj. Der blev accorderet med Hans Brochmann, at han paa egen Bekostning og med egne Folk skulde lade hugge Sten til paa Gulland til det „nye Hus paa den norre Side efter den Skabelon og Afrids hannem derpaa er overantvordet“, og herfor skulde han have 2500 Rdlr. Men det blev ved Forberedelserne, der desuden bestod i at nedbryde den tidligere omtalte Mur ud for Tøjhusets nordligste Hvælvingsfag „ud til det nye Hus, Kgl. Maj. lader bygge mellem Tøjhuset og Proviant-huset“, som det udtrykkeligt hedder i Regnskaberne. Af en eller anden Grund blev det opgivet, og i Stedet for opførtes i 1622—23 en tømmerbygget Løngang, som findes antydning paa Kaptajn Heyders Kort af 1648 i Ingeniørkorpsets Tegnearkiv. (Naar Heyders Kort er dateret 1648, er dette ikke ganske korrekt. Paa den Tid var, som det senere skal ses, Tøjhuset og Svovlhuset brændt, og det sidste blev aldrig genopført. Da det imidlertid

findes her paa Kortet, maa dette være blevet til senest i Januar 1647). Noget af Nordfløjen maa dog være blevet opført, thi i 1622 opmurede Christen Thommesen en Skorsten med tre Piber i „det 2 Loft høje Hus, som Porten gaar igennem ved Tøjhuset“.

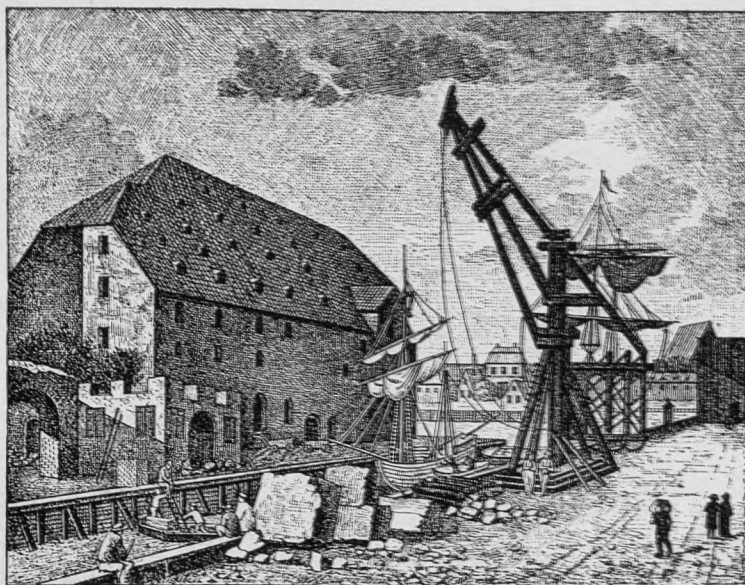
Løngangen opførtes af Jochum Gantz og blev tækket med Skifer af Valentin Picker. Allerede i 1623 maatte man reparere en Del af den „som var nederblæst“. Den strakte sig ikke hen over Nordfløjens naturlige Plads, men et Stykke sydligere langs Havnens Nordside og oven over Havnemuren, hvilket udtrykkeligt fremhæves i Regnskaberne.

Kompleksets øvrige Bygninger var blevet taget i Brug efter deres Formaal efterhaanden som de var blevet færdig.

1604 var som omtalt Tøjhusbygningen i Orden og kunde modtage, hvad der fandtes spredt rundt om i andre Bygninger af ældre og nyt Krigsmateriel. Christian IV havde allerede i de foregaaende Aar gjort store Bestillinger i baade Ind- og Udland. Adskillige Skippere var kommet hjem med Kanoner, købt dels i Tyskland, dels i England, men ogsaa paa vore hjemlige Gjethuse blev der støbt en Del. I det hvælvede Underrum oplagdes i de følgende Aar Kanoner af Metal, Støbejern og Smedejern i et Antal af c. 1370.

Midt i Rummet stod opstillet et „Hævetøj“, en Brovægt, beregnet paa at veje Kanonerne. Den udførtes af Tømmermester Vit Kragen, der arbejdede paa den fra 1611 til 1614. Den bestod af et Galleri, hvorfra en enkelt Mand med en Bismervægt kunde veje selv de største Kanoner, der anbragtes paa en i Gulvet forsænket

Lem, hvorfra svære Jernlænker gik op til Vægten. Hele Bygningen var af Træ, som var prydet med et Væld af rige Barok-Udskæringer. Den blev senere flyttet ud i Tøjhusgaarden og blev her gennem Aarene stærkt medtaget af Vejr og Vind. I 1832 blev den opstillet i Kanorummets sydligste Del foran en af de store Poret, der førte ud til Sobatteriet, og den gennemgik en sikkert nødvendig men altfor haardhændet Restaurering. Trods denne er „Christian IV's romerske Vægt“, som den endnu kaldes, en Seværdighed af Rang (se Billederne Side 341).

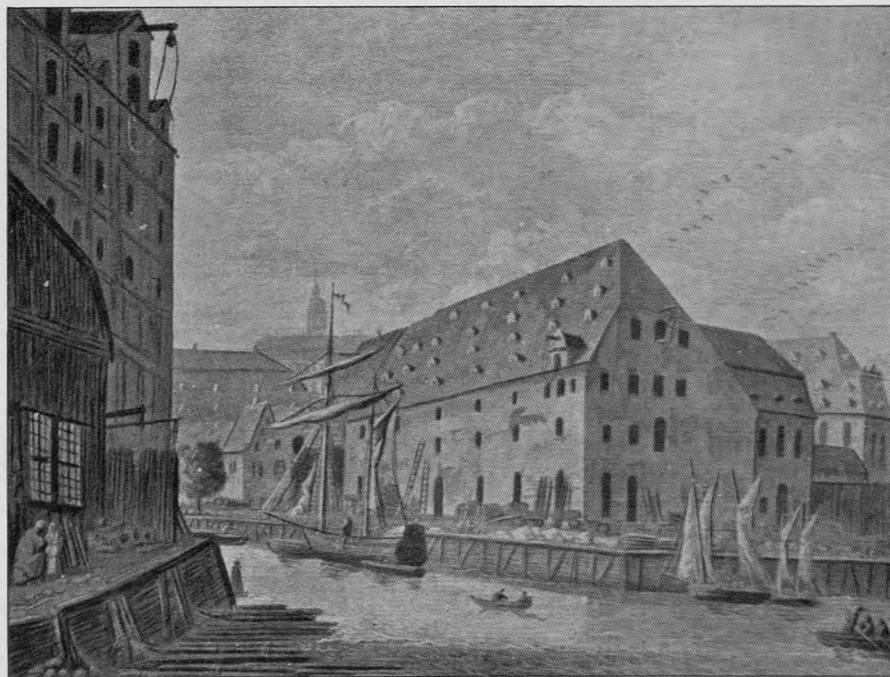
Det gamle Bryghus, ca. 1750.
(Se Teksten Side 350).

kammer. De danske Kongers egne Harnisker og „Drabtøj“ til Brug baade i Krig og paa Rendebanen ved Turneringer havde sikkert altid haft Plads i et Harniskammer paa Slottet; men foruden dette fandtes der endnu paa Slottet et Rustkammer, det som bestyredes af Didrich v. Hildesheim, og som omfattede baade Rytterharnisker og Sidevaaben. Desuden var der i Frederik II's Tid blevet indrettet et Rustkammer paa Amagertorv, i en Gaard

Men Kongen havde ikke alene bestemt sit Tøjhus til Brug for Kanonerne. Den nye Bygning skulde ogsaa afhjælpe et længe følt Savn ved at afgive Rum til de Oplag af Rustninger og Haandvaaben, som hidtil havde været spredt i en Række Rustkamre i Byen, under Tilsyn af Rustmestrene Didrich v. Hildesheim, Michel Plattenslager og Hinrich Waldersleben.

Christian III's Tøjhus havde ikke indeholdt noget Rustkammer. De danske Kongers egne Harnisker og „Drabtøj“ til Brug baade i Krig og paa Rendebanen ved Turneringer havde sikkert altid haft Plads i et Harniskammer paa Slottet; men foruden dette fandtes der endnu paa Slottet et Rustkammer, det som bestyredes af Didrich v. Hildesheim, og som omfattede baade Rytterharnisker og Sidevaaben. Desuden var der i Frederik II's Tid blevet indrettet et Rustkammer paa Amagertorv, i en Gaard paa Torvets Nordside, som var blevet tilskødet en Borger Anders Sorich, mod at han skulde skaffe Plads til Rustkammerets Beholdninger af „Stikketøj“ og „Drabtøj“ til Brug paa den Rendebane, som ved højtidelige Lejligheder indrettedes paa selve Amagertorv.

I 1572 købte Frederik II yderligere et Stenhus paa Fiske-torvet, hvor Loveapoteket nu ligger. Om dette Rustkammer vides det, at der foruden Harnisker og blanke Vaaben ogsaa opbevaredes Skydevaaben her. Senere flyttedes begge disse Rustkamre til Admiralgaarden paa Bremerholm, hvor de

Det gamle Bryghus, ca. 1800.

I Forgrunden til venstre ses det nye Bryghus (Kongens Bryghus), i Baggrunden til højre ses Tøjhusets Sydgavl.

var under Opsigt af Mikkell Plattenslager (d. v. s. Harniskmager). Det Rustkammer, som den tredje Rustmester, Heinrich Waldersleben, bestyrede, har sikkert været det saakaldte Staldrustkammer, hvori indgik lidt af hvert til Brug for Kongens Befordring. Vi ved da ogsaa, at samme Waldersleben i Rentemesterregnskaberne betegnes som „forige reisige Svend“, d. v. s. at han tidligere havde været ansat i Staldetaten.

Nu blev det hele overført til den nye Tøjhusbygning og anbragt i den prægtige Sal i første Stokværk, som siden har baaret Navn

af Rustkammersalen. De omtalte Forraad fra de gamle Rustkamre var dog langt fra tilstrækkelige til at fylde dette lange Rum, men der kom ogsaa i de følgende Aar adskilligt mere til. Christian IV's Iver for at forsyne sig med Krigsmateriel, giver sig intet Steds saa mægtige Udslag, som i de Genstande, der skulde rummes i dette Lokale.

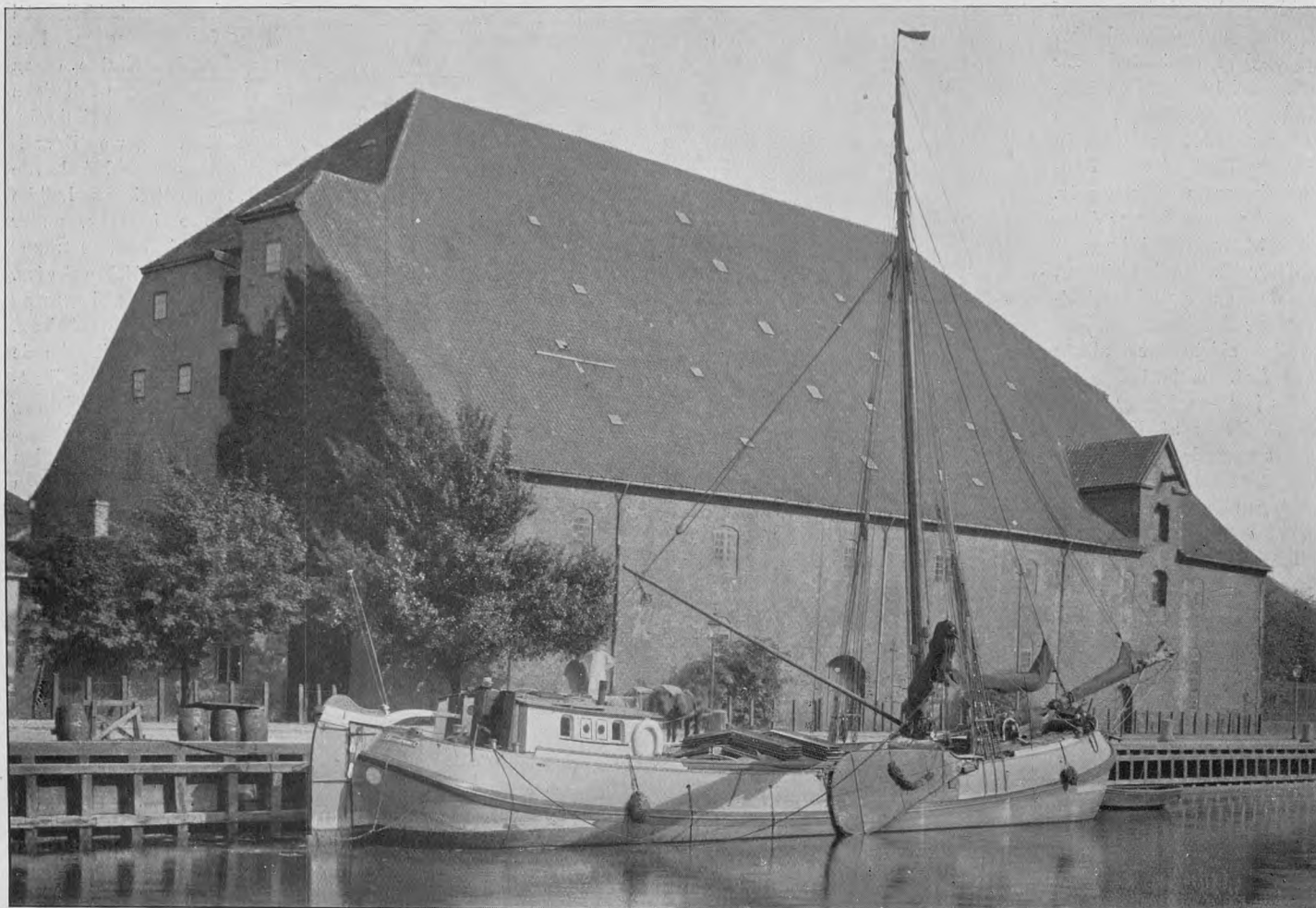
Paa Væggene i den lange Sal, der aldrig har været delt af noget muret Skillerum, ophængtes Harniskerne. Melchior Plattenslager i Helsingør og endnu et Par Plattenslagere i København var i disse Aar travlt beskæftiget med at forfærdige i tusindvis af Rytterharnisker, Landsknægtharnisker og Korseletter, og da det dog ikke gik Kongen stærkt nok, forskrev han en Del fra Udlandet.

Fra Solingen hjemtog han Aar efter Aar Klinger i knippevis fra saa berømte Klingsmedes Værksteder som Clemens Meigen,

til hvert Skib i Flaaden, og heri var anbragt alt til Skibets Tiltakling: Sejl, Reb, Taljer o. s. v.

Bernt Petersen naaede næppe at se Proviantgaarden færdig. Han synes at være død nogen Tid før dens Fuldførelse. Bygningens Opgave fremgaar af dens Navn. Her opbevaredes Mel, Gryn, Flæsk, Brød o. s. v., med andre Ord al den Proviant, som brugtes til Skibenes Udrustning.

Hele Anlægget var c. 1610 saa vidt i Orden, at Orlogsskibene kunde sejle ind i den lille Havn og ved Tøjhusets Vandport indtage alt til deres Bestykning: Kanoner, Kugler, Taljer og andet Betjeningsstøj, samt hvad der ellers opbevaredes her til deres Udstyr. Derefter kunde de sejle tværs over Havnen til Proviantgaardens Vandport og indlade alt til Besætningens Forplejning for derefter at glide ud ad Kanalen, forbi Stadens Vartegn, mod

Det gamle Bryghus, 1910.

Clemens Horn og Clemens Stamm — Kortelasser, Rygstrygere, Punnert og hvad Navne, de nu ellers havde, og herhjemme gik hans Sværdfege i Gang med at forsyne dem med Fæster.

Fra Suhl kom titusindvis af Bøsser, for en stor Del indkøbt gennem Faktorierne i Hamborg og Lübeck; men ogsaa de hjemlige Bøsemagere havde travlt. Kunde de end ikke præstere den Massefabrikation, som fordredes, kunde de til Gengæld udføre fint og kunstfærdigt Arbejde, der vel ikke var bestemt til de gemene Soldater, men til Kongens Hajdukker og Enspændere samt til et af Livregimentets Kompagnier, der bestod af Gønger, de saakaldte „blaa Dreng“. Det var Brødrene Kalthoff, der skabte „Konstbøsser“, som i Virkeligheden var fint konstruerede Magasingeværer (se Billedet Side 342).

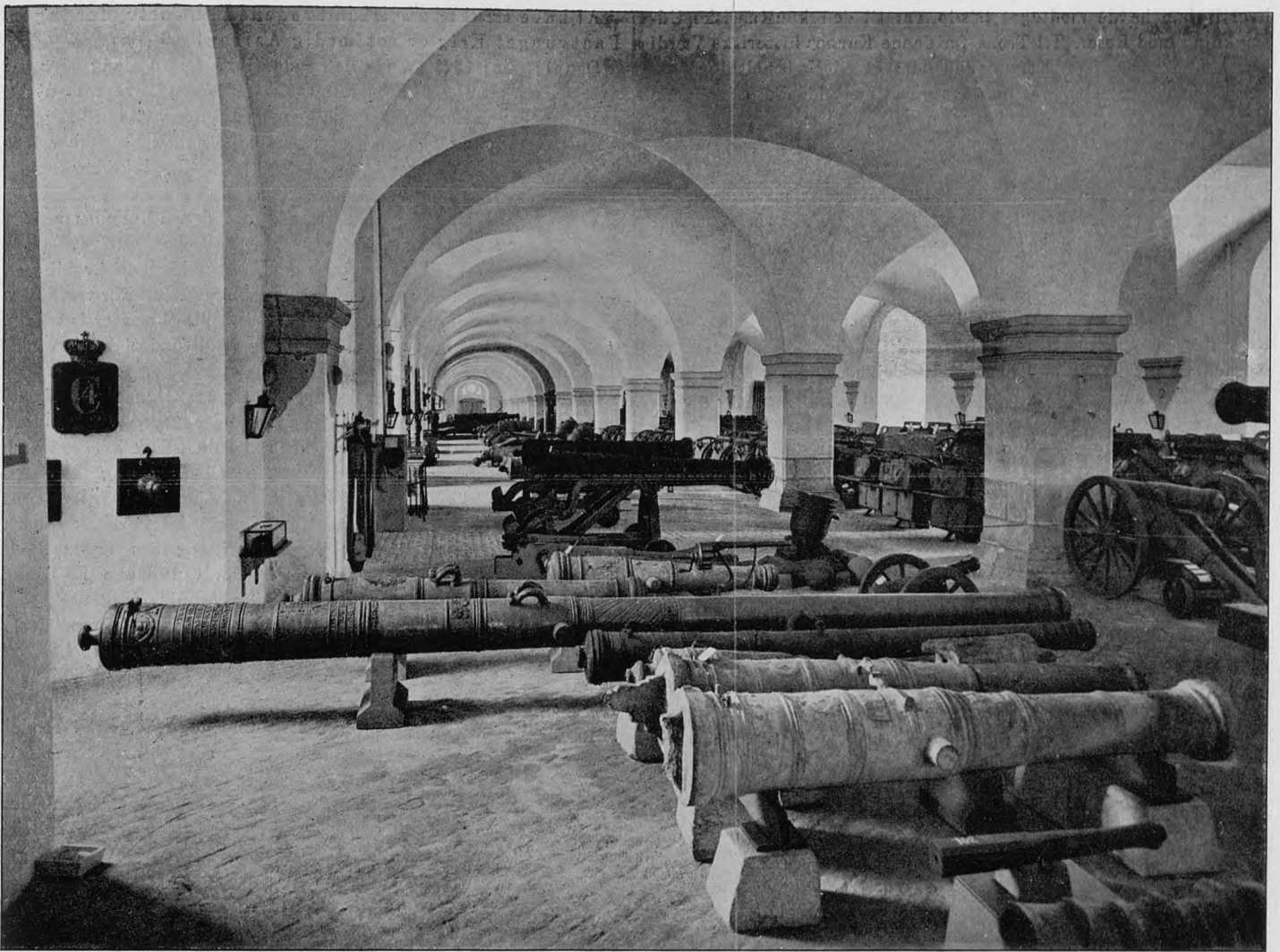
Mærkelig nok blev alle de ældre Rustninger, hvoraf mange var af overordentlig Værdi og Skønhed, henvist til en af Loftsetagerne. Ganske vist var de for en stor Del gaaet af Mode til Krigsbrug, men de anvendtes endnu paa Rendebanen. Til Loftsetagerne henvistes ogsaa Indholdet af Kongens eget private Harniskammer, som Mikkell Plattenslager i April 1604 transporterede herover fra Slottet. Skønt mange af Genstandene heri var ufuldstændige og medtaget af Tidens Tand, vilde dette Kammer, om det blot havde eksisteret i vore Dage, have været af en overordentlig Værdi.

Iøvrigt var Lofterne afskildret i Rum, saaledes at der hørte eet

de Kampe, der satte saa mange Mærkepæle i Danmarks Historie.

Det lave og stærkt grundede Vand Vest for Tøjhuset blev omtrent samtidig opfyldt, vel sagtens med alt hvad der graves op inde i Havnebassinets, saa at Slotsholmen paa dette Sted fik den Udstrækning, som den har den Dag i Dag. Yderst ude mod Stranden blev bygget et Svovlhus, men c. 1609 blev dette nedbrudt, og Aaret efter opførte en Murmester Morten Sørensen her en muret Bastion, som i Forbindelse med en Bastion, omtrent hvor Prinsens Bro nu begynder, skulde forsvare Holmen mod Angreb fra denne Søfront; thi det maa erindres, at Ny Vestergade- og Glyptotekskvarteret er opfyldt Grund, og at Kystlinien gik saa langt mod Nord, at det halve af det nuværende Raadhus ligger ud over denne Tids Kystlinie.

I 1616 traf Kongen imidlertid den Bestemmelse, at Tømmermester Vit Kragen skulde rejse et Sparreværk over den murede Bastion. To Aar senere blev der rejst Gavle paa den og lagt et Tag af Skifer. Den Bygning, der saaledes opstod, er den første Begyndelse til „det gamle Bryghus“, der med sine svære, røde Mure og sit mægtige høje Teglstenstag endnu i Dag er af overordenlig malerisk Virkning. Dens besynderlige Uregelmæssighed fortæller ogsaa om, at den ikke er blevet til efter nogen fast Plan. I 1619 blev der for første Gang indrettet Bryghus deri, og i over halvt Hundrede Aar virkede Bygningen efter denne Bestemmelse.

Den historiske Vaabensamling. Kanonrummet.

I Mellemgrunden „Stærke Samson“ („Lange Maren“), længere tilbage de to Kanoner (mørke) med det oldenborgske Stamtræ. (Se Teksten Side 346).

Mellem Bryghuset og Tøjhuset byggedes der i 1620 af Valentin Picher en Forbindelsesmur, eller rettere en Løngang, ligesom der mellem Bryghuset og den Nord for liggende Bastion byggedes en „Løngang“. Lige ud for Tøjhusets Sydgavl lod Christian IV opføre en lille Skanse, Søbatteriet, hvorfra han bl. a. foretog Indskydninger med det nye Skyts, han havde ladet støbe.

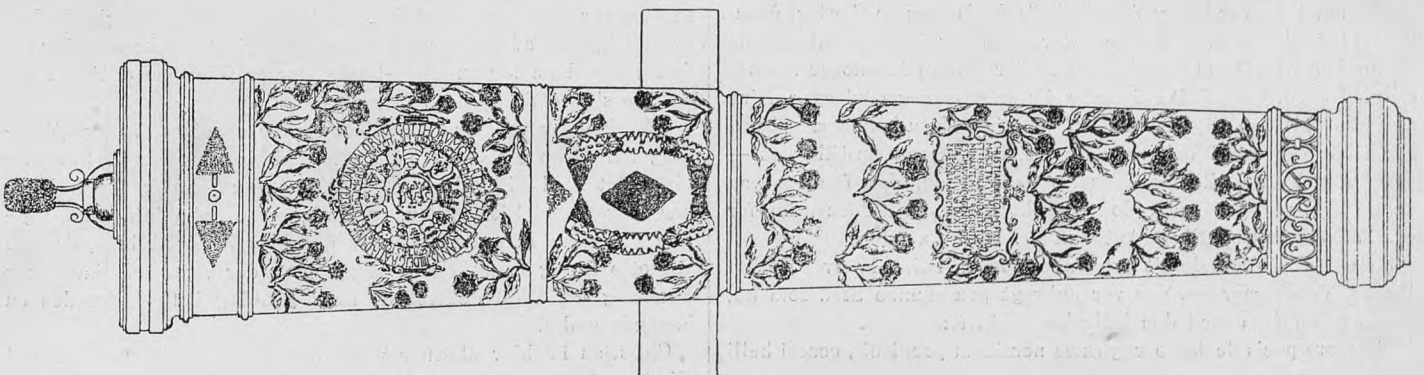
Overhovedet opholdt Kongen sig i de første Aar gerne paa Tøjhuset, med hvis øverste Arkelimester han havde lange Konferencer om det nye Skyts, der skulde anskaffes. Og det var ikke saa lidt! Støberierne — Gjethusene, som de kaldtes — i Helsingør og København leverede den ene Serie Kanoner efter den anden, alle betegnede efter det Billede, de bar: Neldeblade, Svaner, gamle og nye Konger, Firben, Marekatte o. s. v. Kongen var med i det hele! Selv den mindste Bestilling paa Materiel til Tøjhuset undersøkrøv han selv i sit lille Taarnværelse med Didrik Molls Malerier.

Rene Festdage for ham var det, naar han personlig prøvede de nye Kanoner ude paa Søbatteriet. Undertiden blev en tom Vintønde kastet ud i Strømmen fra Langebro, der den Gang laa

nordligere, og Kongen noterede omhyggeligt i sin Dagbog, naar det lykkedes ham at skyde Tønden „endelangs igennem“, endda paa 900 Skridts Afstand.

Afstanden til Amagers Kyst var den Gang en Del større end nu, og det kunde hælde, at Christian IV udsaa sig et gammelt Skibsvrag derovre som Maal for sine Skydninger. Ramte han Vraget, tog han personlig med en Baad derover og hentede sin Stenkugle tilbage; thi Kongen kunde være en meget sparsommelig Mand, især i Smaating. I disse Tilfælde er der da i Tøjhusregnskaberne kun ført de Pund Slangekrudt til Udgift, som medgik til Skuddet. Det hændte ogsaa, at han fik Øje paa en Flok vilde Svaner og spenderede et Skud Skraa mod dem med en af de halve Kartover.

En af de Kanoner, som Christian IV satte mest Pris paa, skyldtes ham selv. Det var den saakaldte Rosenkartov (se nedenst. Bill.). Han havde selv beregnet alle dens Dimensioner, han havde selv som Formersvend arbejdet paa Formen til den paa Gjethuset i Helsingør og han havde selv foretaget Støbningen. Det eneste,

Rosenkartoven, som Christian IV egenhændig beregnede og støbte 1603.

hvertil han havde modtaget Hjælp, var til den kunstneriske Udsmykning med Roser. Til Trods for denne Kanons historiske Værdi blev den i 1829 af en Kommission udtaget til Nedsmeltning.

En lignende Skæbne var nær overgaaet den oldenborgske Kanon „Stærke Samson“, som Matias van Norenbarch havde støbt i 1558. Den er 7,30 Meter lang, men egnede sig kun daarligt til sit Formaal og blev derfor anbragt paa Tøjhuset som Justitsstykke. Man straffede nemlig Soldaterne paa lignende Maade som Bønderne, der maatte ride Træhesten, blot at Soldaterne i Stedet maatte „ride Kanonen“. Det er sandsynligvis fra denne dens Anvendelse, at Soldatervitsen døbte den om til „Lange Maren“ (se Billedet Side 345).

Hele det Terrain Vest for Tøjhuset, som var blevet inddæmmet og opfyldt, blev nu anvendt til de Værkstedbygninger og Oplags-skure, som Christian IV knyttede til Tøjhuset. Nogen fast Stab af Haandværkere synes der ikke at have været knyttet hertil, men der laa dog Værksteder baade til Forfærdigelse af Lavetter til Kanonerne, Skæfter til Geværerne o. s. v. Naar der saa var Brug for Arbejdere blev de engageret, men meget udførtes ogsaa paa Byens Bøsemageres og Sværdfegeres private Værksteder.

Blandt Oplagene skal nævnes saa kuriøst et Depot, som det for Papir, som ogsaa førtes i Tøjhusets Regnskab. Hertil indkøbtes og herfra udleveredes alt det Papir, som brugtes i Kancelliet, og det var selvfølgelig ikke Smaapartier; men ogsaa de mindre Partier, der brugtes i selve Hofholdningen, udleveredes herfra, saa at man af Regnskabet kan se, at Dronning Anna Katrine har sendt Bud efter 10 Ark stort Royal Papir. Det samme var Tilfældet med Blækpulver, Pennefjedre m. m. Det er sikkert fra denne Tid, at den Bygning, der laa paa den nuværende Kontorbygningens Plads, bar Navnet Blikhuset (se Planerne Side 339 og 349), idet Blæk altid i Tøjhusregnskaberne og andetsteds skrives „Blik“, saaledes at Bygningens egentlige Navn var Blækhuset — hvad der jo lyder lidt grinagtigt i vore Ører.

Hele det storstilede Anlæg, der gennem 1600'ernes første Aartier fyldtes med Krigsmateriel, var selvfølgelig Genstand for en stolt Fremvisning, naar Kongen fik Gæster. Man var paa den Tid ikke saa hemmelighedsfuld med sine Krigsforberedelser, og kunde man yderligere bringe Tilskuerne Indtryk af, at der var langt mere, end der i Virkeligheden var, saa var meget vundet. Det rygtedes altid videre!

I 1608 blev Tøjhuset forevist for saa celebre Gæster som Ærkebispem af Bremen, Greven af Nassau og Hertugen af Mecklenborg. I 1623 kom Kongens Slægtning, Fyrst Christian den Yngre af Anhalt, som blev vist om paa Tøjhuset af øverste Arkelimester, Adolf Frederik Grabow til Watike.

Fyrsten førte Dagbog paa sin Rejse, og den er heldigvis blevet bevaret og viser bl. a., hvor imponeret han var over Københavns Tøjhus. Et lige saa betydningsfuldt Besøg fandt Sted i 1629, da et fransk Gesandtskab under Baron de Courmesvin blev vist omkring dernede.

At man ikke var bange for at bluffe de fornemme Gæster, fremgaar bl. a. deraf, at de begge noterer, at der fandtes Udrustning til mellem 50—60000 Mand, samt at der alene af Kanoner fandtes op mod 3500, hvoraf den franske Gesandt mener med egne Øjne at have talt 800 Stykker 20—24 pundige Metalkanoner. Oberst Blom har senere af Tøjhusets Regnskaber søgt at opstille det — ganske vist kun tilnærmelsesvis — Forraad, der fandtes paa denne Tid, men han naar dog ikke højere end til Udrustning for ca. 17000 Mand og til et Antal af ca. 1300 Kanoner.

Som Devise for hele sit nye Anlæg lod Christian IV over Porten ind til Tøjhusgaarden, der var anbragt paa samme Sted som nu, indsætte en Sten med den latinske Indskrift:

Tempore pacis de bello cogitasse neminem poenituit, coacti belli justa causa,

hvilket er udlagt:

At have tænkt paa Krig i Fredens Tid, fortryder ingen. Paatvunget Krig er retfærdig Aarsag!

Den 11. Maj 1626 galede den røde Hane første Gang over det nye Anlæg. Det var Provianthuset, det gik ud over; men der eksisterer ingen Beretninger om, hvor meget der ved den Lejlighed gik til Grunde, og Skaden blev straks udbedret. I November 1632 var det Bryghuset, der gik op i Luer, men heller ikke her kendes Skadens Omfang.

— Værst af alt var dog den Brand, som den 12. Februar 1647 ramte Tøjhuset.

Ilden brød ud Klokken halv fire om Eftermiddagen i Svovlhuset, der jo var bygget lige op til Tøjhusets sydlige Ende. Her var Skibskaptajn Jan Jansens Søn i Færd med et fylde Granater i et Rum, som var opvarmet med en Kakkellovn, og ved Uforsigtighed fra hans Side antændtes Krudtet.

Det er dog tvivlsomt, om det drejede sig om Granater til Krigsbrug. Egentlige Krudtbeholdninger fandtes der næppe ved Tøjhuset, selv om der herfra udleveredes Krudt til de Skud, hvorved man

i Staldene vænnede Hestene til Krigsbrug. Derimod havde allerede Fyrst Christian af Anhalt set, at der i denne Bygning gjordes Forberedelse til et stort Fyrværkeri, og det er muligvis noget lignende, der ved denne Lejlighed har været under Arbejde.

Paa et Øjeblik stod „Hvælvingen“, som Bygningen ofte kaldtes, i lys Lue, og i Løbet af kort Tid sprang den over til Tøjhuset. Fra alle Sider ilede man til for at redde, hvad reddes kunde, men det blev ikke stort. Felttøjmester K. D. v. Zernikow, der var blevet udnævnt i Embedet Aaret forud, ledede personlig Redningsarbejdet, der dog væsentligst indskrænkede sig til at bringe de mindre Krudtbeholdninger, som fandtes ved Tøjhuset, i Sikkerhed. Blæsten maa have virket fremmende paa Branden, thi det varede kun kort Tid, inden hele Tagetagen stod i lys Lue. Var Forholdene her oppe de samme, som under Christian af Anhalts Besøg, har der ogsaa været god Næring for Ilden; thi han saa paa andet Loft et helt Magasin af Fyrværkerisager, bl. a. en Række Rakter, hvoriblandt en paa en god Meters Længde, hvis Stang var som et lille Mastetræ og hvis Knald var som „ein klein Donnerwetter“.

Men Bernt Petersens Hvælvinger modstod Flammehavet foroven. Medens hele den øverste Del af Bygningen blev raseret, kunde hverken Ilden eller de tunge Masser af Vaaben og af Tagets Bly, der styrtede ned paa dem, bryde dette pragtfulde Bygningsværk. Derfor reddedes alle Kanonerne og det Vognmateriel, som fandtes under Hvælvingernes Beskyttelse, medens Harnisker, Sidevaaben og Geværer, som Kongen gennem hele sin Regering havde fyldt den øvrige Bygning med, blev Luernes Rov.

Hvad Eftertiden mest maa beklage er naturligvis ikke Tilintgørelsen af de mange Menigmands-Harnisker, men mere, at Kongernes personlige og særdeles pragtfuldt udstyrede Rustninger gik tabt. Yderligere var det jo netop i disse Aar, at Rustningerne sang paa deres sidste Vers, fordi de forbedrede Skydevaaben gjorde dem overflødige, og af den Grund er den historiske Vaabensamling ret fattig paa disse Museumsgenstande, der er sikre paa altid at tiltrække sig de Besøgendes Interesse.

I alt skal der ved denne Lejlighed være gaaet ca. 70 Pragtrustninger til Grunde og blandt disse flere af historisk Værdi. Saaledes vides det med Sikkerhed, at den Rustning som Frederik II bar paa Toget mod Ditmarsken, var indgaaet i Beholdningerne, ligesom Christian IV's Barnekyrads, der blev lavet til ham, da han var otte Aar gammel, og to Rustninger, der var sendt ham som Foræring fra Wolfenbüttel til hans Kroning i 1596, foruden en Mængde andre.

Christian IV blev alarmeret paa Rosenborg, og til Trods for at Kirstine Munk søgte at holde den gamle Mand tilbage, ilede han straks til Brandstedet. To Gange maatte han sende Bud efter

Christian den Yngre af Anhalt.

den travlt beskæftigede Zernikow, og da denne endelig indfandt sig, var Kongen saa rasende, at det kun skyldtes den Omstændighed, at to Rigsraader lagde sig imellem, at Kongen ikke lagde Haand paa sin Felttøjmaster.

Dennes Skyld i Branden har ikke været stor, men alligevel lod Kongen ham et Par Dage efter fængsle og derefter stille for en Krigsret. Han blev imidlertid frikendt og atter indsat i sit Embede; men Kongen tilgav ham ikke, og et halvt Aar senere forlod han Tjenesten.

Kongens Harmе gav ham jo ikke hans Tøjhus og hans Vaaben tilbage, og Aaret efter døde han og blev efterfulgt af Sønnen Frederik III, hvem det nu kom til at paaligge at genoprette, hvad der var ødelagt.

Indtil videre klarede man sig med at anbringe Rustkammer-

Taget rejste sig ganske vist stolt som hidtil ca. 15 Meter over Murens Kant og dækkede over tre Lofter, det ene over det andet (se Bygningsplanerne Side 372 og 373); men til at tække med Bly var der ikke Raad, og de store Kviste eller Gavle midt paa Bygningen, som havde brudt den ensformige Flade, blev udeladt saavel som Spadseregangen langs Mønningen. Taget blev lagt med blaa glasserede Tagsten af Tegl, og der blev for Enderne rejst almindelige Valmgavle, der dog allerede i 1666 blev erstattet med de karakteristiske to Træaltaner, der endnu findes for hver Gavl, og hvortil der er Adgang fra tredie Loft.

Der var heller ikke straks Raad til at genrejse Spiret over Trappe-taarnet, men i Sommeren 1680 lod Christian V det kobbertækkede Spir opføre, som endnu findes, og som øverst krones af en for-

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Spiret paa Christian IV's Taarn, rejst 1680.

Nedenfor ses Bibliotekshaven (det gamle Havnebassin) 1926. Til venstre Proviantgaarden (Generalstabens Bygning), i Baggrunden det kongelige Bibliotek.

genstandene dels i nogle Rum i Proviantgaarden, dels i „Kongens Gang“, som Træ-Løngangen mellem Tøjhuset og Proviantgaarden ofte kaldtes og som ogsaa er den Betegnelse som anvendes paa Otto Heyders Kort. Af samme fremgaar det dog, at Betegnelsen ogsaa har været anvendt paa andre Løngange. Fyrværkerkamret eller Arkeliet, der jo var en Del af Artilleriet, anbragtes i Bryghuset, og de Skure vest for Tøjhuset, hvor Smedene og Hjulmagerne havde til Huse, fik en nødtørfdig Udbedring. Den fortrinlige københavnske Arkæolog Oberst Ramsing har over for Forfatteren udkastet den Formodning, at Branden ikke opstod i „Hvælvingen“, men i den i 1614 paabegyndte, men aldrig fuldførte Nordfløj, der muligvis paa denne Tid stod med en kort Tværføj til Tøjhuset (se Teksten Side 343). Denne Antagelse er dog ikke blevet fastnet gennem arkivalske Bidrag til Bygningshistorien.

Christian IV lod straks efter Branden Corfits Ulfeldt udarbejde et Overslag over, hvad Tøjhusets Istandsættelse vilde koste, og han gav Hannibal Sehested i Norge Ordre til at sende Tømmer ned fra Kronens Skove deroppe. I August 1655 var man naaet saa vidt, at Taget atter kunde rejses over Bygningen. I det store og hele blev den som i Christian IV's Tid; men de trange Tider kom dog til at sætte sit Præg paa den.

gyldt Fløj med denne Konges Navneciffer (se ovenstaaende Billede). Til denne Fløj maaler Taarnet ialt 33 Meter.

Medens vi nu om Stunder sætter saa stor Pris paa Munkestenenes varme røde Farve, var det ikke i Datidens Smag, og hele Bygningen blev derfor efter Genopførelsen atter kalket udvendig.

„Hvælvingen“ ved Havneindløbet blev aldrig genrejst. I dens Sted opførtes en Mur, hvorigennem en Port førte fra Tøjhusgaarden ud til Søbatteriet.

Faa Aar efter Tøjhusets Fuldførelse indesluttede Svenskerne København, og der kom travle Tider i Tøjhusets Værksteder med at fremskaffe saa meget Krigsmateriel, at baade Soldater og Borgere kunde forsynes.

Under et Udfald fra Fæstningen over mod Amager, opholdt Frederik III sig paa Bryghusets Tag for at følge Kampen. Udfaldet kom ganske overraskende for Svenskerne, og det var med Nød og næppe, at Carl Gustav selv slap bort i en Baad. Under Kampen fratog en af Frederik III's Livknægte den svenske Bøddel hans Sværd, og dette opbevares endnu paa Tøjhuset i den historiske Vaabensamling (Billedet Side 348).

Befæstningsanlægene ved Tøjhuset maatte døje en Del under Belejringen. Det svenske Stormangreb Natten til den 11. Februar

1659 var jo for største Delen rettet over den tilfrosne Kalvebodstrand mod Slotsholmen, hvor Bryghuset laa som den yderste Forpost. Men Angrebet blev heldigt afslaaet, og med Enevælden gled Tøjhuset administrativt ind i helt nye Forhold, som det skal ses i det følgende.

Tøjhusets Administration havde i hele Christian IV's Tid været af ret tilfældig Karakter. Ganske vist kendes der fra hele Perioden en Række Arkeli- eller Tøjmestre, alle Folk af borgerlig Herkomst, der tidligere havde været enten Bøsseskytter (Artillerister) eller Fyrværkere. Flere Gange var der blevet gjort Forsøg paa at indskyde en Myndighed mellem disse Tøjmestre og Statholderembedet (Felttøjmaster eller øverste Arkelimester), men nogen Centralisering af hele Rigets Artillerivæsen var ikke blevet opnaaet. De til Artilleriet hørende Personer betragtedes stadig som et særligt Laug, der i Fredstid mere havde Karakter af en industriel Virksomheds Personale, som først ved Krigsudbrud blev en Del af Hæren. Disse Forhold vil senere blive nærmere omtalt under Beskrivelsen af Artilleriets tekniske Virksomhed paa Slotsholmen.

I Aarene mellem Christian IV's Død og Enevældens Indførelse groede imidlertid langsomt et militært organiseret Artillerikorps op. De fra Fodfolket og Rytteriet kendte Gradsbetegnelser for Befalingsmænd begyndte at dukke op inden for dette Artilleri, og blandt disse Befalingsmænd udnævntes til forskellige Tider en Hopmand (Kaptajn), Oberstløjtnant eller Oberst for Tøjhuset, der dog ogsaa ofte benævntes Felttøjmaster.

Efter 1660 indlemmedes Artilleriet i den staaende Hær. Det var inddelt i tre Korps, det danske med Hovedtøjhus i København, det holstenske baseret paa Tøjhuset i Glückstadt (senere i Rendsborg) og senest det norske med Fæstningen Akershus som Tøjhus. Administrationen af Hærens Materiel, der som Helhed sorterede under Tøjhusene — ogsaa for Haandvaabenes og Skansemateriellets Vedkommende — kom derved ind under den paagældende Artillerioberst.

Men derved opstod tilsyneladende en Kollision med Flaaden, der hidtil havde haft alt fælles med Hæren. Der blev derfor foretaget et Skifte mellem de to Værn. Dette var nominelt tilendebragt ved Nytaar 1671, men i Virkeligheden sagde det ikke stort ud over, at Regnskaberne skiltes ud fra hinanden. Thi Overkrigssekretariatet var stadig det fælles Udgangspunkt for Kongens Befalinger til begge Værn, og de „Deputerede ved Søetaten“ var i mange Aar tilige Kommissariat for Hæren. Yderligere vedblev Tøjhuset at være Hærens og Flaadens Fællesejendom, og lige til 1739 vedblev Obersten for det danske Artilleri at administrere baade Hærens og Flaadens Materiel. Derimod var den daglige Administration delt imellem en Felt- og en Søtøjmaster, der hver havde sit underordnede Personale af Undertøjmestre, Tøjhusskrivere o. s. v.

Noget andet var, at Christian IV's Tøjhus efterhaanden blev for lille. Hvad Rustkammergenstandene angaar, var der stadig Plads nok i den store Sal; thi vel behøvedes der flere og flere Geværer, men paa den anden Side gik baade Rytteriets og Fodfolkets Rustninger af Brug. Ogsaa Lofterne var stadig tilstrækkelig rummelige til begge Værns mere periferiske Materiel.

Værre var det med Kanonerne! Rent konstruktionsmæssigt var der sket en Ændring, idet man under Christian V begyndte at støbe bestemte Systemer, og dette bevirkede ogsaa en tydelig Adskillelse mellem Land- og Søartilleriets Skyts. Tidligere anvendtes de samme Kanoner begge Steder, blot at man paa de Kanoner, som brugtes til Søs, bortslog Manipuleringshankene — Delfinerne — der ellers var i Vejen i Skibenes Kanonporte. Nu udstyres de to Arter Kanoner hver paa sin Vis, og da samtidig Artilleriet stykke-mæssigt maatte forøges, blev der efterhaanden kun Plads for Flaadens Kanoner med tilhørende Rapperter i Underrummet paa Christian IV's gamle Tøjhus.

Imidlertid byggede Frederik III i Aarene 1665—70 en treetages Bygning paa det Sted, hvor Christian IV's gamle Tøjhus havde

staaet. Dens Nordside byggedes i Flugt med Tøjhusets og Proviantgaardens Nordgavle, og paa sin Vis fuldførte han saaledes sin Faders Arbejde ved at opføre den manglende Nordfløj i Tøjhusanlægget. Den nye Bygning blev ganske vist ikke bygget sammen med de to andre, og Trappetaarnerne blev ikke, som Tanken havde været det, Hjørnetaarner i Sammenstødene, men staaer den Dag i Dag frit, visende med deres afladede Nordsider, at de ikke er kommet til at opfylde deres Mission. Mellemmurterne til de ældre Bygninger udfyldtes med Forbindelsesmure, hver med en Port.

Den nye Bygning, det nuværende Rigsarkiv, byggedes af Albert Mathisen og var bestemt til i sin øverste Etage at rumme Kunstkammeret og i den mellemste Biblioteket. Det underste Stokværk, der var dækket med et Bjælkeloft, gaves Artilleriet til Felttøjhus. Denne Bygnings Historie vil her kun blive omtalt i dens Egenskab af Led i Tøjhuset, medens dens Anvendelse som Bibliotek og Kunstkammer vil blive udførligt omtalt i en senere Afhandling.

Det omtalte underste Rum var paa godt 70 Meters Længde og ca. 11 Meters Bredde. Ud til Kavallergaarden (den nuværende Rigsdagsgaard) førte ni Porte, medens der til den modsatte Side kun førte een Port lige ud for Vandporten i Tøjhushavnens Mur, et Forhold, der ogsaa karakteriserer Rummets Anvendelse som noget, der mere vedkom Land- end Søetaten.

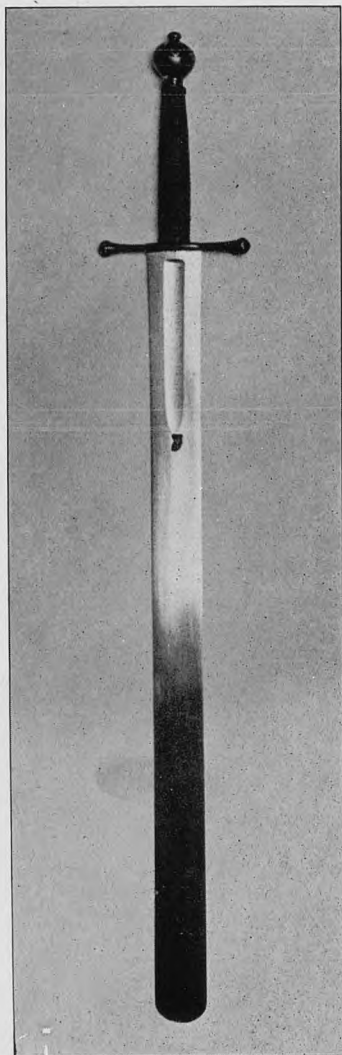
Fra Biblioteksetagen i den nye Bygning skabtes der en Forbindelse, dels med Tøjhusets Rustkammersal, dels med Proviantgaardens første Stokværk ved at der opførtes to Løngange af Træ, der aabenbart gik hen over de to Forbindelsesmure. Ved Løngange, som er en meget hyppig anvendt Betegnelse i 1600'erne, maa ikke, som det ofte sker, tænkes paa underjordiske Gange. Man betegnede hermed kun en overdækket Forbindelsesgang mellem to ellers isolerede Bygninger, og disse Løngange kunde godt være af mindre solid Karakter som f. Eks. her, hvor de udelukkende opførtes af Tømmer. Den tidligere omtalte lange Løngang mellem Tøjhuset og Proviantgaarden menes at være blevet nedrevet ved denne Lejlighed, da den nu blev overflødig.

Rustkammersalens Inventar fik i 1600'ernes Slutning en Forøgelse af en egen Art. Da Christian V nemlig overtog Grevskabet Oldenburg ved Grev Anton Günthers Død, lod han de oldenborgske Grevers Rustkammer føre her til Landet.

Efter Tidens Mode havde nemlig disse Grever anlagt en Vaabensamling, hvori indgik saavel blanke Vaaben som Skydevaaben fra baade deres egen Tid og deres Forfædres. Denne blev nu bragt i Tøjhusets Rustkammersal og blev ogsaa optaget i Tøjhusets Regnskab, men desværre paa en meget summarisk Maade. Thi da der gik ca. 150 Aar, inden man begyndte at interessere sig for disse værdifulde Vaaben, er det for den historiske Vaabensamlings nuværende Forskere ret vanskeligt at konstatere, hvad det var for Vaaben, man ved den Lejlighed kom i Besiddelse af.

Saa meget er dog sikkert, at det navnlig var Skydevaaben, der var repræsenteret i denne Samling, og disse, der for det meste er Hjullaasbøsser fra 1500'erne, danner nu en af Grundpillerne i den historiske Vaabensamlings ældre Del. De fleste af dem er overordentlig rigt udstyrede Jagtbøsser, smykket med baade Guld og Sølv, men navnlig med vidunderlig smukke Benindlægninger i Skæfternes Træ (Billedet Side 351).

Nogen overvældende Interesse for Vaaben synes Christian V ikke at have haft, og da han endelig Aaret før sin Død inspicerede det oldenborgske Rustkammer, var det kun faa Stykker, han udtog deraf til Overførelse til Kunstkammeret. Hele Resten blev staaende paa Rustkammersalen gennem hele det følgende Aarhundrede og fik sikkert kun den nødtørftigste Afpuksning ved Tid og Lejlighed, medens der slet ikke var Tale om at reparere de gamle Vaaben, der efterhaanden stod og faldt mere og mere fra hinanden.

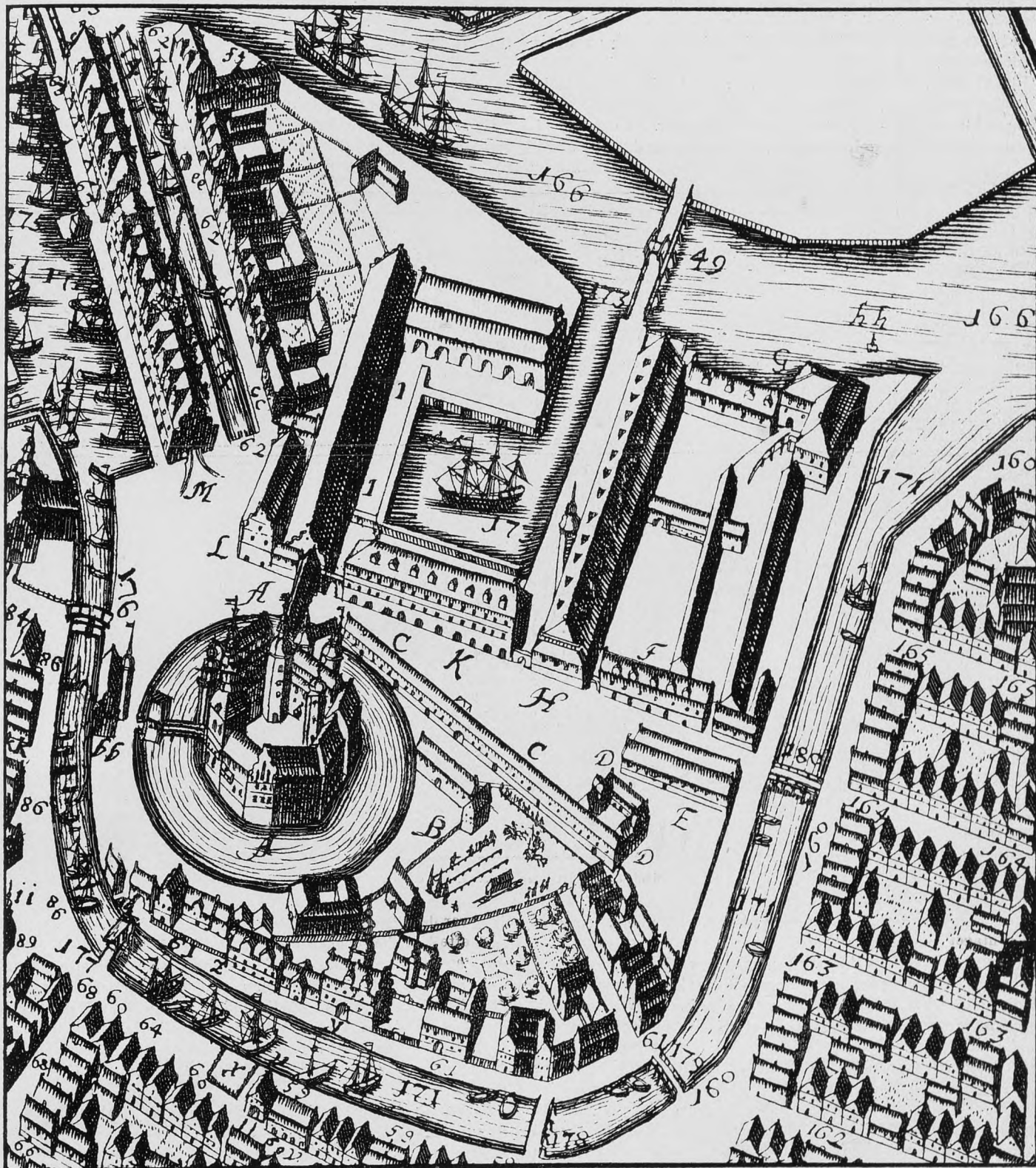
Svensk Bøddelsværd erobret 1659.

I 1600'ernes Slutning havde Tøjhuset to Besøg, der har sat sig Spor i Litteraturen og som giver et lille Indblik i, hvorledes Forholdene paa den Tid var.

Den første var Holger Jacobæus, hvis Rejsedagbog fra 1671 giver en kort Beskrivelse paa Latin af, hvad han har set her. Blandt

fra anden Side, om forskellige mærkelige Opfindelser (Inventioner), som man opbevarede blandt de gængse Vaaben.

Det næste Besøg var den svenske Arkitekt Nicodemus Tessin den yngres i 1687. Han var imponeret, ikke alene af Bygningens mægtige Dimensioner, men ogsaa af den effektfulde Opstilling af

Udsnit af Resens Kort over København, 1674.

I Forgrunden til venstre Slottet og bag dette Tøjhuskomplekset.

de mange Kanoner af baade Jern og Metal, nævner han mærkelig nok baade „De 100 Konger“ (se Billedet Side 352) og „de tolv Apostle“. Det synes underligt, at ikke nogle af disse Stykker skulde været gaaet tabt i Aarhundredets Krige; sikkert har der ogsaa kun været en Del af dem til Stede, men man har nævnt dem for ham ved deres gamle tøjhusmæssige Betegnelse. „Samme-steds saae jeg ogsaa en Vogn, som kunde gaa af sig selv“, tilføjer han paa dansk. Hvad det har været for en Opfindelse, vides ikke mere, men det bekræfter de Underretninger, som man ogsaa har

Trofær. Ned gennem Rustkammersalens Vægge var opstillet 41 spanske Vægge og paa disse var Geværerne ophængt, 300 paa hver. I Mellemmrummene var opstillet de gamle Knægtharnisker (se Billedet Side 342), som nu ikke brugtes mere, men som endnu fandtes i et saadant Antal, at ogsaa Salens Ydervægge for en stor Del var klædt med dem fra Gulv til Loft. Over Geværerne hang de Faner, som var erobret i de sidste Krige med Sverige.

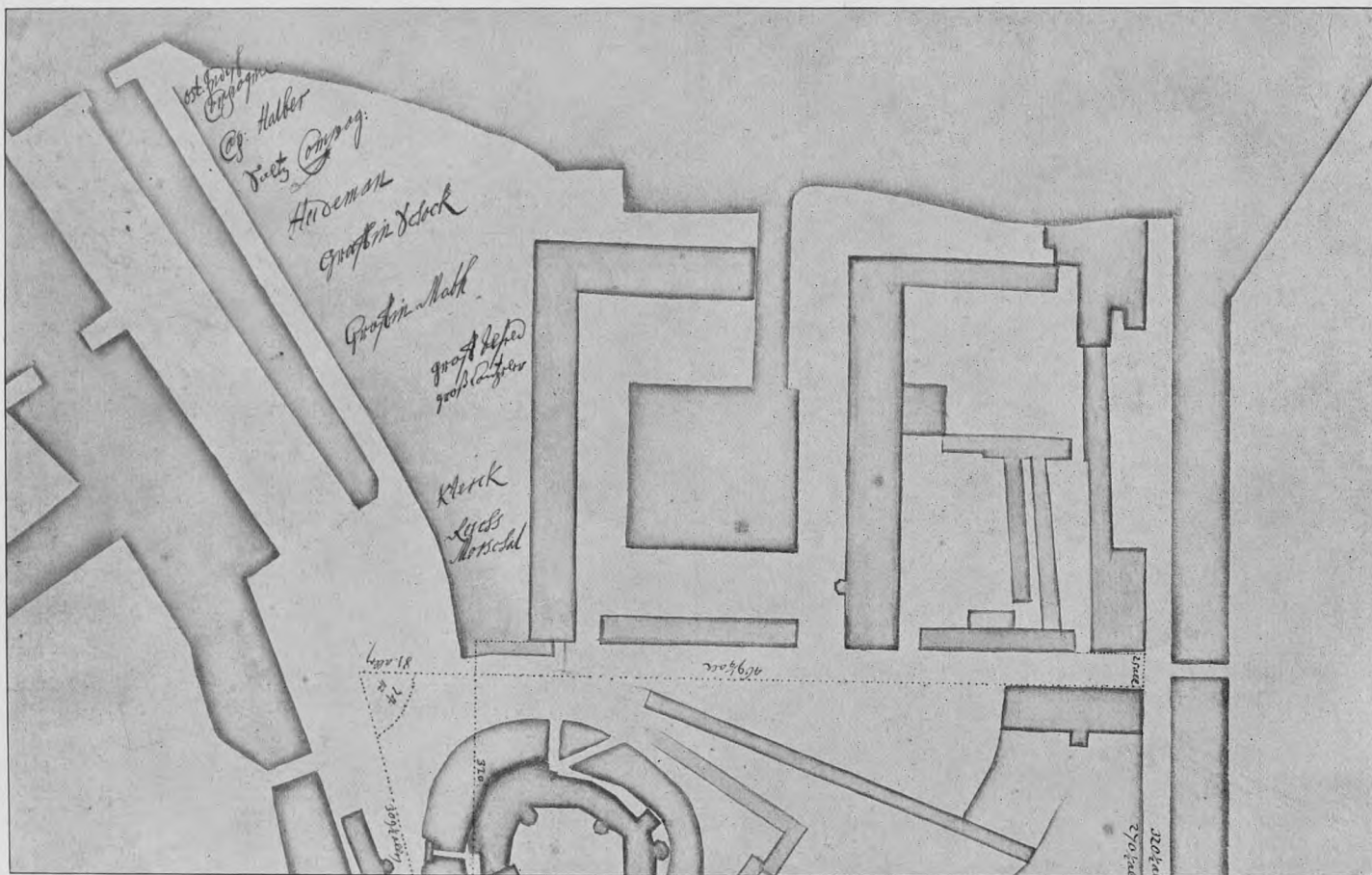
Indtil 1600'ernes Midte havde det været Skik, at de Faner, der blev erobret i Krigen, og som betragtedes som de vigtigste af alle

Trofæer, fordi deres Erobring betegnede vedkommede Regimenters fuldstændige Opløsning og Ødelæggelse, blev ophængt i Frue Kirke. Saaledes havde det været Skik i hvert Fald siden Christian I's Dage. Med Enevældens Indførelse skete der imidlertid den Ændring deri, at Fanerne i Stedet for bragtes til Tøjhuset, hvor de ophængtes i Rustkammersalen, som Kongens personlige Ejendom. De ældste, som hænger her den Dag i Dag, er erobret i Kampene mod Svenskerne, da de i 1658—59 oversvømmede Landet. Blandt de ældste Standarter findes der imidlertid en, der maa antages at stamme fra de kejserlige Tropper i Trediveaarskrigen (Billedet Side 354). Den bærer Indskriften: Pro Christo et ecclesia (For Gud og Kirken), hvilket Valgsprog jo daarligt kan tænkes at være blevet anvendt af protestantiske Tropper. At den oppe i Hjørnet bærer et Dannebrogsmærke, vil kun sige at den har været

At Bryghuset er blevet udvidet ved Tilbygninger, derom bærer det den Dag i Dag tydelige Spor. Dets Uregelmæssighed og navnlig den underste hvælvede Etages mange Krinkelkroge er endnu noget af en Oplevelse for dem, der faar Lov at færdes derinde.

I Maj 1720 da Joris Klovmand var Forpagter under nogenlunde samme gunstige Betingelser som Forgængeren, fik Bryghuset en ny Udvidelse, som senere atter er forsvundet. Langs den nordlige Gavl lagdes en Bygning paa ca. 39 Alens Længde og 18 Alens Bredder, som med sin ene Gavl kom til at springe noget frem foran Bygningens Østmur. Denne Tilbygning kan ses paa Planen ca. 1750 (Side 359) og det maa være en Rest af den, der ses — øjensynlig under Nedbrydning — paa Billedet Side 343 øverst.

Omkring Aar 1700 havde disse Bryggerforpagtere yderligere opnaaet at faa opført en Bolig lige Nord for Bryghuset. Oprin-

Udsnit af et Kort over Slotsholmen, ca. 1692.

Nationalmuseets Arkiv.

ført af den Eskadron, der har erobret den, et Forhold, som ofte ses gentaget ned gennem Tiden.

Alle de gamle Faner i Frue Kirke gik desværre til Grunde ved den Brand i 1728, og yderligere er ogsaa mange Trofæfaner paa Tøjhuset smuldret hen, fordi de gennem mange Aar ikke blev konserveret.

Tessin blev ogsaa meget imponeret af Bryghuset, som han fandt var det største og bedste i sin Art, som han endnu havde set. Bryghuset var siden 1687 blevet bortforpagtet til Peter Klovmand mod at denne skulde holde saavel den kongelige Hofholdning som Kastellet og Flaaden forsynet med Øl. Han fik derfor ogsaa det Privilegium, at maatte bruge „Ruste-Kar“ med dobbelt Bund, hvad ingen anden Brygger i Staden maatte, uden at Accisen forhøjedes. De to store Rustekar i Bryghuset maatte nemlig nødvendigvis have dobbelt Bund paa Grund af deres Størrelse og den idelige Brygning. Der fandtes ogsaa her Mæskemaskiner, medens man i de fleste private Bryggerier nøjedes med at omrøre Malten med Træaarer.

Stadens øvrige Bryggere saa skævt til denne privilegerede Mand af deres egen Stand, der endog for sin Part havde faaet en særlig for sin Person indføjet Paragraf i den Laugsskraa, som Bryggerne havde faaet udstedt af Kongen den 26' Marts 1687; men alle deres Angreb og Klager til Kongen førte til intet. Nogen Grund havde de nu nok til at se skævt til ham, thi han drog efterhaanden saa meget af Bryggernæringsen til sig, at Bryggeriet allerede i 1688 maatte udvides.

delig var den vist kun en enlænget Bygning af ret anseelig Længde, men efterhaanden opnaaede den adskillige Udvidelser, saa at den omkring 1740 var blevet til en temmelig stor firelænget Gaard med baade Slagtehus, Stald, o. m. m. Der var yderligere den Fordel ved den, at den stadig indgik sammen med de øvrige Bygninger i de af Staten betalte Reparationer. Tillige havde Bryggeren opnaaet at faa overladt et stort Havestykke Øst for den Bygning, der løb parallelt med Tøjhuset, og som o. 1730 kaldtes Pontonhuset.

Sandsynligvis var den i Nord—Syd gaende vestlige Længde af Bryggergaarden oprindelig en Rest af den gamle Løngang, som endnu ca. 1700 havde forbundet Bryghuset med den i 1668 byggede Bolig for Staldmesteren (sml. ovenstaaende Plan). I Maj 1720 omtales nemlig „et Hus som kaldes den gamle Løngang.“ Dette Hus var paa den Tid 48 Fag langt; men af disse blev ved denne Lejlighed, hvor der ofredes 400 Rdlr. til Reparationer, 10 Fag revet ned, og samtidig ses der at være rejst et Plankeværk mellem Bryghuset og Løngangen. Der kan neppe være Tale om andet end denne Bygning, og sammenlignes Planerne Side 350 og Side 359, støttes denne Antagelse meget godt.

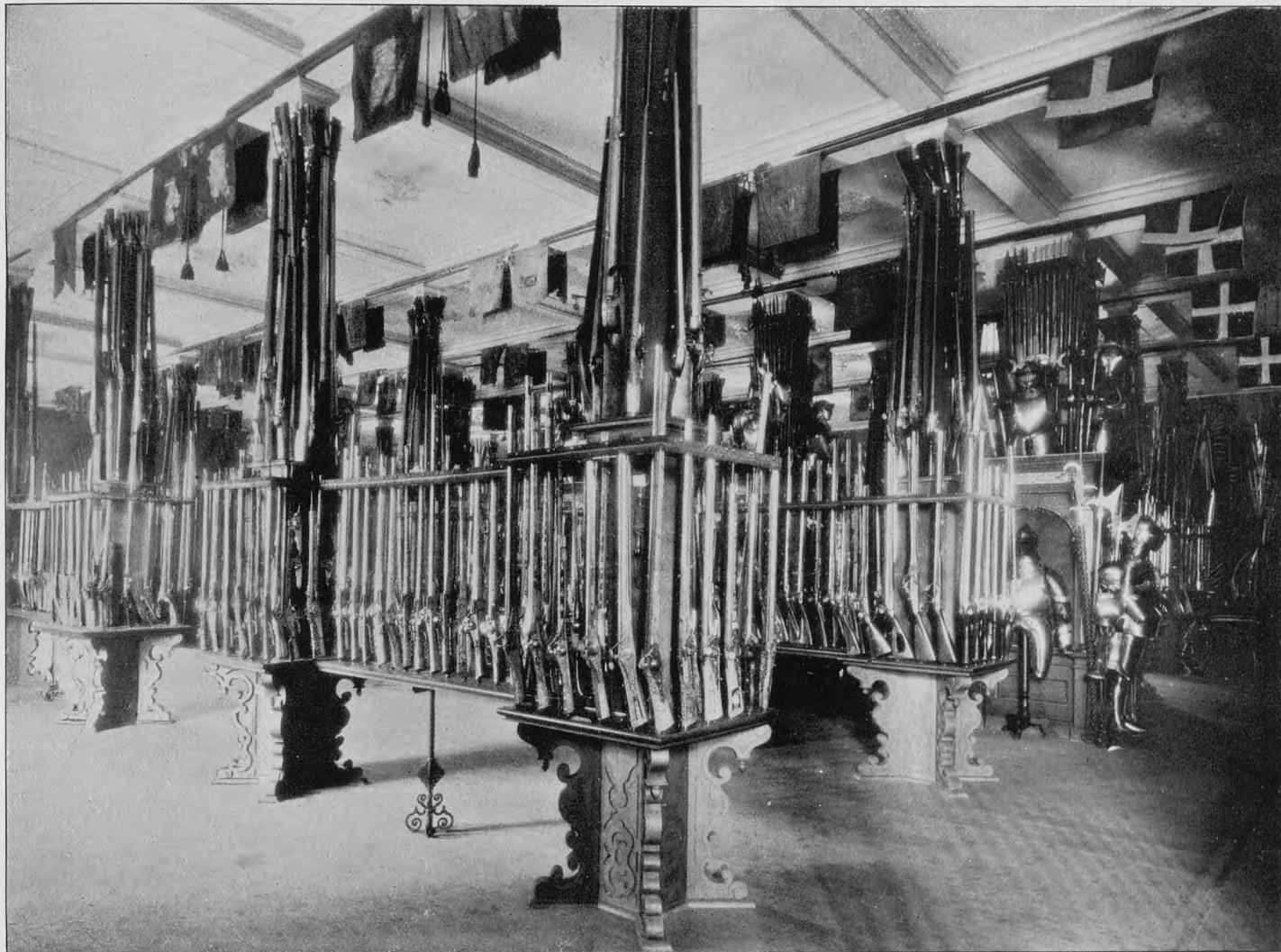
I 1739 skaffede Bryggerlauget sig af med den besværlige privilegerede Konkurrent ved selv at forpagte Bryggeriet for en aarlig Afgift paa 3000 Rdlr. til den kgl. Kasse. At Joris Klovmann var en Mand, der kunde faa Penge ud af alt, kan bl. a. ses deraf, at Lauget ved Overtagelsen maatte betale ham ikke mindre end 250

Rdlr. for de Træer, han havde plantet i sin Have ved Pontonhuset.

I 1745 havde man besluttet sig til at opføre et nyt Kornmagasin i Kongens Vedhave Syd for Proviantgaarden. Planen blev imidlertid, som det senere skal ses, opgivet, og i Stedet for lejede man Bryghusets Lofter af Bryggerlauget.

Som ovenfor berørt blev der i 1668 opført en Bolig for Staldmesteren nær ved Prinsens Bro, der førte over til det opfyldte Terrain Vest for Frederiksholms Kanal. Der hersker nogen Usikkerhed om dens Udseende, idet Byggeregnskaberne mangler. Resens Kort fra 1674 viser den som en Vinkelbygning paa den nuværende Staldmestergaards Plads, blot med en kortere Fløj ad

ordentlig smuk Bygning, hvori Kirke- og Kultusministeriet nu har til Huse (Billedet Side 356). Den opførtes i to Stokværk med Kælder under, og den bestaar af en Hovedfløj ud mod Kanalen og en Sidefløj langs Tøjhusgade. Gennem Hovedbygningens Midte fører Gennemkørselsporten, der er omgivet af en smuk Sandstensportal. Paa hver Side af denne findes syv Fag Vinduer, omgivet ligesom andet Stokværks Vinduer af profilerede Sandstenskarme. Den lange Fløj i Tøjhusgade har ikke mindre end 27 Fag, og den noget ensformige Flade er brudt ved murede Pilastre. Midten markeres ved en Dør med en meget dekorativ Indfatning og med et morsomt Vindue over (se Billedet Side 357), medens de øvrige Vinduer svarer ganske til Hovedfacadens.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Interieur fra den historiske Vaabensamling.

I Forgrunden de ældste Hjullaasbøsser fra 1500'erne, som for det meste stammer fra det oldenborgske Rustkammer. Under Loftet Standarter fra gamle danske Rytterregimenter. (Se Teksten Side 360).

nuværende Tøjhusgade. Kortet fra ca. 1692 (Side 350) viser den derimod som en eenfløjet Bygning med Front mod Kanalen, medens begge Tegninger er enige om at lade den gamle Løngang fra Bryghuset træffe den i dens østligste Del. Ligeledes viser de begge en lang Bygning — aabenbart Bolig for Staldbetjentene — langs Tøjhusgade.

Disse Bygningers Opførelse viser saaledes tydeligt, at man var inde paa at videreføre det fra Christian IV's Anlæg af Tøjhuskomplekset kendte retvinklede System, et „arkitektonisk Ordensbegreb“, der i det følgende Aarhundrede blev i høj Grad medbestemmende for Grundplanen til Christiansborg Slot. Af disse for Staldetaten bestemte Bygninger flugtede selve Staldmestergaardens Østside omtrent med Bryghusets, og Betjentenes Bygning laa nøjagtig vinkelret paa Tøjhuset og flugtede med Frederik III's Biblioteksbygning.

Ved disse Bygningers Opførelse var Prins Jørgens Ridebane — som hele Terrainet endnu ca. 100 Aar derefter officielt kaldtes — ganske ødelagt som Ridebane betragtet, og en ny Bane lagdes derfor nordligere, omtrent hvor Christiansborgs Ridebane nu findes (se Reesens Plan Side 349).

I 1703 blev den gamle Staldmestergaard erstattet af en ny, over-

Der er ingen Tvivl om, at den ledende Arkitekt for denne Bygning var Overbygmesteren, V. F. v. Platen, men det synes, som om Tegningen enten til hele Bygningen eller til Detaljer deraf skyldes hidtil som Arkitekt meget lidt kendt Mand, nemlig Christoph Marselis, der kun vides at have virket nogle faa Aar som kongelig Bygmester og som iøvrigt kun kendes fra sine o. 1718 udførte Prospekter af danske Bygninger.

I Bygningens Hovedfløj residerede Staldmesteren, der Syd for den havde en herlig Have med baade „Glashus“ (Drivhus) og Orangehus. Den lange Fløj mod Tøjhusgade afgav Bolig for Staldofficerterne. Artillerichefen, der lige til 1806 havde Tjenestebolig paa Gjethuset paa Kongens Nytorv (se Billedet Side 363), fik dette Aar overladt Staldmestergaarden til Bolig og var saaledes i nær Berøring med en af sine vigtigste Tjenestegrene, nemlig den tekniske Virksomhed paa Tøjhuset. I 1849 gav General de Meza imidlertid Afkald paa denne Bolig, som han ikke fandt lys og luftig nok.

Inden for den af Tøjhuset, Bryghuset og Staldmestergaarden dannede Firkant opstod gennem Tiden en stadig skiftende, næsten forvirrende Række af Bygninger.

Fot. Elfelt.

En af Christian IV's „100 danske Konger“.

Denne Kanon maatte afgives til Norge i 1909, fordi Krigsministeriet, der troede, at Vaabensamlingen kun ejede Sprængstykker af Kanoner fra Ivar Huitfeldts Skib „Dannebrog“, gav Ordre til at aflevere det største „Stykke“, og det største Stykke var denne Kanon paa godt 3000 Pund.

Som den vigtigste af disse maa sikkert Blikhuset betegnes. Oberst Blom udpeger dette som en parallelt med Tøjhuset liggende Bygning paa 72 Meters Længde og godt 11 Meters Bredde. Det er ganske vist rigtigt, at denne Bygning bar Navnet Blikhuset i 1700'ernes sidste Halvdel; men som allerede tidligere paapeget er Navnet kendt allerede i 1600'ernes Begyndelse, og da eksisterede denne Bygning ikke.

Derimod laa der allerede i Christian IV's Tid Vest for Tøjhuset en Bygning, der gik vinkelret paa dette, og hvis Sydmur var i Flugt med Tøjhusets Sydgavl (se Planerne Side 349 og 350). Denne Bygning er — at dømme efter de bevarede Planer — den ældste Vest for Tøjhuset og er ganske sikkert det oprindelige, tidligere omtalte Blikhus — et Navn, som den forøvrigt fik igen i 1800'ernes Begyndelse, da den nedenfor omtalte Parallelbygning var borte.

I 1700'ernes første Aartier opførtes der imidlertid vinkelret paa det gamle Blikhus den lange Bygning, som Oberst Blom omtaler, og som en Tid overtog Navnet, men som paa næsten alle fra 1700'erne eksisterende Planer kaldes Tøj-materiel-hus, og som omkring 1730 kaldes Pontonhuset. Dette Navn er ogsaa det, der bedst karakteriserer dets Anvendelse, idet meget tyder paa, at Pontonekvipagen havde til Huse her, lige til den overflyttedes til det tidligere Felttøjhus under Det kgl. Bibliotek, for senere at blive overflyttet til Holstenske Artilleribrigade.

Pladsens øvrige Bygninger var Værksteder for Lademagere, Skæftesmede o. l.; men for disse skabtes der kort før Aar 1700 en Afløsning, idet der opførtes en Værkstedbygning i Tøjhusgaarden for Lavet- og Hjulmagerne samt for Smedene og „Korporalsmedene“ (Bøssemagerne).

Denne Bygning, der fik den ret anselige Længde af 45 Meter, lagdes ud mod Havnen, saaledes at Havnemuren maatte nedrives paa Strækningen fra Havneindløbet mod Nord. Bygningen laa med sin Sydgavl i Højde med Tøjhusets, og den var omtrent parallel med denne Bygning. Et Spor af Pladsen for Værkstedbygningens Nordgavl haves endnu i Muren, der adskiller Lange Tøjhusgaard fra Bibliotekshaven, idet denne Mur paa Værkstedbygningens Plads er af nyere Sten, medens Stykket Nord derfor og ind til Vandporten — hvor Vagtbygningen nu ligger — er af meget gamle og møre Munkesten. Bygningens Opførelse maa sættes til 1690'erne, men i hvert Fald 1692 fandtes den endnu ikke (se Planen Side 350).

I 1660 var der som omtalt sket en Adskillelse mellem Sø- og Landartilleriet; men for Tøjhusets Vedkommende satte dette sig absolut intet Spor i Resten af Aarhundredet ud over den Omstændighed, at Pladsen blev mere og mere trang. Flaaden gennemgik jo i de følgende Aartier en overordentlig kraftig Udvikling paa Artilleriets Omraade og fyldte Tøjhusets Magasiner indtil Sprængning. Medens som nævnt en Kanon tidligere var en Kanon, hvad enten den brugtes til Søes eller i Land, saa støbte Gjethusene i Christian V's Tid specielle Kanoner for hvert Værn, bl. a. karakteriseret ved deres „Hoved“ (Landhoved eller Skibshoved), og dette bidrog selvfølgelig ogsaa sit til at trække Skillelinierne dybere end hidtil mellem de to Etater.

Christian IV's Havn havde vel egentlig allerede udspillet sin Rolle, da Knippelsbro blev bygget i 1620. Det var nu alt for ubequem at skulle forhale Skibene fra Bremerholm til denne Havn for at ruste eller afruste dem. Da samtidig Skibene voksede, distanceredes efterhaanden denne Havn med sin ringe Dybde som Ekviperingsplads, i hvert Fald efter det ældre Begreb, hvor det tiltaklede Skib skulde kunne gøres fuldt krigs- og kampklar paa dette ene Sted.

Christian IV's Bygninger havde derimod langt fra udspillet deres Rolle sammen med Havnen, dertil var de som Magasiner betragtet alt for gode, selv om Pladsmanglen efterhaanden blev følelig. Landartilleriet havde lidt efter lidt helt maattet rømme Lange Tøjhus, men havde — som omtalt — fundet Husly i nederste Etage

af Biblioteksbygningen. Paa Kortplaner fra denne Tid (se Planen Side 359), og forøvrigt ogsaa i Bygningsregnskaberne, betegnes Lange Tøjhus da ogsaa altid som Sotøjhuset.

Men Landartilleriet formaade ikke at klare sig med „Felttøjhuset“ alene, ogsaa en Del af Proviantgaardens Bageribygning og selve Provianthusets sydligste Kælderrum maatte tages i Brug. I Aarhundredets sidste Halvdel var der rundt omkring Havnen blevet opført en Række mindre Bygninger, som lettest kan ses af Planen Side 359, der gengiver Tøjhuskomplekset ca. 1730, og som efter Frederik VII's Død fandtes i hans Haandbibliotek.

Paa Havnens Nordside var opført to Bygninger i eet Stokværk. (se Billedet Side 360). Den vestligste af disse var ca. 24 Meter lang og var beregnet til Kontorer for Artillerichefen. Som saadan vedblev den at fungere, ogsaa efter at den i 1829 var blevet forøget med et Stokværk og derefter afgav Lokaler for Artilleriets højere Administration. Arsensretten havde tidligere haft Lokale i Østenden, indtil den ophævedes af Struense, medens Artillerichefen havde haft sit Kontor i Vestenden og ogsaa beholdt det her lige til 1849.

Den østligste Bygning var paa 44 Meters Længde og var oprindeligt bestemt til Skriverstuer for Artilleriets Officierer.

Da Pladsmanglen paa Tøjhuset blev særlig følelig i 1714 beordredes saavel „Det lille Tøjhus“ som Bryghuset afgivet til Landetaten som Magasiner. Med „Det lille Tøjhus“ forstod man aabenbart den sidste Bygning; thi paa en Grund-Plan af Eigtved fra 1745 kaldes den „Neue Zeughaus“.

Naar der paa denne Tid tales om Afgivelse af Magasinrum i Bryghuset, maa der være tænkt paa en til dette knyttet Bygning; thi selve Bryghuset var jo paa denne Tid bortforpagtet, og yderligere havde Krigsbestyrelsen netop i 1745 lejet dets Loftet af Forpagterne for at bruge dem til Kornmagasiner for Proviantgaarden. Derimod var der i 1700'ernes Begyndelse blevet opført en lang Træbygning ved Stranden Syd for Blikhuset, og denne vides i Aarhundredets Midte at have været fuldpakket Opmagasineringssted for Lavetter og Rustvogne.

Det omtalte „nye Tøjhus“ ved Havnens Nordside blev i 1826 forhøjet med en Etage og blev senere anvendt til Artilleriets Bibliotek og til Kontorer.

Langs Havnens Østside var blevet rejst tre Bygninger. Nordligst laa Proviantforvalterens Hus paa ca. 24 Meters Længde og med grundmuret Kælder og en Kvist (Se Billedet Side 362).

Den var oprindeligt kun i eet Stokværk. Sydligere, paa den anden Side af Vandporten, laa Forvalterens Skriverstuer i en Bygning paa 30 Meters Længde og 3½ Meters Murhøjde. Ogsaa denne Bygning havde en Kvist; men i Modsætning til Forvalterens Hus var her kun Murstensgulv. Sydligst laa endelig en Staldbygning paa 22 Meters Længde.

Syd for Proviantgaarden, og som det synes bygget lige op til dens Gavl laa en eller flere Grynmøller: en hel Række Huse til baade Møllebrug, Beboelse og Staldplads. Om disses Udseende haves der imidlertid ingen Efterretninger, men de maa have strakt sig hen Syd for Bageribygningen. Adgangen til disse Bygninger har sikkert været gennem en Port i den til Provianthuset stødende Del af Bageribygningen, eller som den stadig kaldtes „det sønderste Hus.“ I Bygningsregnskaberne omtales nemlig her „den mørke Port“.

Det sønderste Hus, der ogsaa tidligere er omtalt som Galejbygningen, og som i det følgende vil blive nævnt Bageribygningen, har maaske i sin oprindelige Skikkelse udgjort en Del af Tøjhuset og er muligvis det af Christian af Anhalt i 1623 omtalte „andet Tøjhus,“ hvortil han jo ogsaa angiver, at han maatte sejle, nemlig over Havnebassinnet. Om Bygningens Udseende faar man bedst et Begreb gennem Reesens Plan fra 1674 (Side 349). Karakteristisk er de mange store Porte (6 ?) ud mod Havnen, men holder den tidligere anførte Teori om dens Brug som Galejbygning Stik, saa var dette i hvert Fald opgivet paa denne Tid, idet Reesens Plan viser en temmelig bred Kaigade ud mod Havnen.

Den svenske Arkitekt
Nicodemus Tessen den yngre, 1687.
(Se Teksten Side 349 f.)

Det var paa Pladsen Syd for denne Bygning, ud mod Stranden, at Grynøllerne senere lagdes, og her anbragtes ligeledes den senere omtalte „Kongens Vedhave“.

Oerst Blom meddelte i sin Tøjhusbeskrivelse, at dette „sønderste“ Hus ikke var sammenbygget med Proviantgaarden, og at det var det eneste af Christian IV's Tøjhusbygninger, der i Tidens Løb ikke led ved nogen Ildsvaade, saa at Tagstolen maaske endnu i 1880'erne var den samme som Vit Kragen opsatte i 1615.

Det er imidlertid ganske forkert!

Oprindelig var Bygningen nemlig sammenbygget med Proviantgaarden hvilket fremgaar baade af van Wichs Stik og af alle Grundplaner. Adskillelsen kom først senere. Paa et eller andet Tidspunkt blev der indrettet Bageri i de tre vestligste Hvelvinger. Der findes fra

Tiden omkring 1719 nogle Planer over Bagerovnenes Anbringelse i Bygningen, men disse Planer er ikke dateret, og det kan ikke afgøres, om det er det ældre eller det nyere Anlæg, før eller efter Branden 1719, der her er gengivet.

Desuden havde Bygningen allerede i 1694—96 undergaaet en gennemgribende Restauration, der havde kostet op mod 20000 Rdlr.

I August 1694 sluttede nemlig de deputerede ved Land- og Søetaten Kontrakt med Johannes Backe, „Handelsmand her udi Staden“ om denne omfattende Reparation. Backe havde paa den Tid en Mængde lignende Arbejder i Entreprise: Prins Frederiks Vognhus og Stald, Børsen, Akademiet, Falkonergaarden og Antvorskov. De her omhandlede Arbejder betegnedes som Reparationer paa „de Afdelinger og Skillerum paa Proviantgaarden for Bagerne,“ og de bestod af et

helt nyt Tag med Sparreværk o. s. v. og Lægning af gode skaanske røde Tagsten, samt omfattende Udbedringer af Murværket

ikke mindst i den vestre Gavl. Alt skulde være „i byggelig Stand“ i Maj 1695 og skulde kunne staa for et Syn, hvortil J. Stenwinckel og I. C. Ernst blev udmeldt.

Tømmerarbejdet blev udført af Nicolai Finck og Murarbejdet af Hans Widewelt, Stamfaderen til den bekendte Kunstnerslægt; men Johannes Bache naaede neppe selv at se Arbejdet fuldført, thi han var død for Synsforretningen fandt Sted i Maj 1696. Der var kun lidt at udsætte paa Arbejdet; men det kneb svært for Enken at faa de pekuniære Forhold ordnet. Endnu i Januar 1697 maatte hun skrive til Geheimmeraad C. S. v. Plessen om at faa indløst sin Part i en af Landcommissariatet udstedt

Assignation paa 4193 Rdlr., hvoraf en af de øvrige Parthavere oven i Købet havde faaet indløst mere end sit Tilgodehavende

Den 29' November 1719 udbrød der Ild i Bageribygningen, og Branden bredte sig hurtigt baade til Proviantgaarden og til Grynøllerne. Efterhaanden arbejdede Ilden sig op gennem den lange Proviantgaard. Den sprang over til den første af de mindre Bygninger langs Havnemuren, til den anden, til den tredje — hele det østlige Komplex var eet Flammehav!

Paa en eller anden mærkelig Maade standsede Ilden ved den endnu neppe fuldførte Geheimarkivbygning, der dog ikke blev helt uberørt af den. Hvad kunde der

Kejserlig Standart fra Trediveaarskrigen, senere benyttet af en dansk Eskadron. (Se Teksten Side 350).

Svensk Fane, erobret i Slaget ved Nyborg, 1659.

ikke være sket, hvis man ikke havde faaet Bugt med dette røde, altædende Uhyre? Slotsholmens Bygninger var jo paa den mest intime Maade forbundet med hinanden. Forbindelsen mellem

Proviantgaarden og det kongelige Bibliotek var nylig blevet sluttet ved Opførelsen af Geheimearkiv-bygningen. Forbindelsen med selve Slottet var ikke meget ringere, idet den gamle Løngang af Træ i 1705 var blevet erstattet med en grundmuret Løngang. Noget heldigere stillet var Tøjhuset, der endnu kun var sat i Forbindelse med Biblioteket ved den senere omtalte Løngang af Træ, en Bygning det vilde have været forholdvis let at fjerne for at hindre Ilden i at brede sig længere mod Vest.

Hvilke uerstattelige Tab kunde der ikke være blevet voldt, om ikke Heldet havde spillet ind! At erstatte Proviantgaardens Magasinindhold var kun et Pengespørgsmaal, men Bibliotekets Bøger! Man skulde have troet, at Tanken herpaa vilde have manet til Eftertanke, men ikke desto mindre knyttedes ogsaa Biblioteket og Tøjhuset senere sammen ved en Mellembygning. Derimod blev Proviantgaarden og Bageriet ved denne Lejlighed skilt fra hinanden.

bl. a. Johan Conrad Ernst og Johan Cornelius Krieger havde Sæde, afsluttede sin Eftersynsforretning paa Juleaftensdag. Af denne fremgaar det, at man havde opgivet at genopføre Gryn-møllerne og de hertil hørende Huse, og hele Pladsen syd for Bageri-bygningen ud mod Stranden blev nu udlagt til Kongens Vedhave (Brændeplads), et Navn som den beholdt ned gennem Tiden. Dog sattes der en bestemt Grænse for, hvor nær Brændestablerne paa Grund af Ildfaren maatte komme til Bageri-bygningen.

Murerarbejdet var blevet udført af den af Frederik IV saa meget benyttede Hofmurmester Lars Eriksen, medens Tømmerarbejdet udførtes af Hoftømmermester Poul Olsen, der overhovedet udførte det meste af det meget Tømmerarbejde, der i dette Aarhundredes Begyndelse faldt paa Tøjhuskompleksets Bygninger.

Lars Eriksen var imidlertid langt fra tilfreds med det Resultat, som Synsmændene var kommet til angaaende hans Arbejde. De

Svensk Dragonfane, erobret i Slaget ved Nyborg, 1659.

Der var imidlertid sket Skade nok! Datidens solide Murtykkelser modstod vel nok de fleste Steder Ildens Angreb og blev ikke bragt til Nedstyrtning, og de fleste af Hvelvingene holdt ogsaa. Men alle Tagene var raseret saavel som 2' Stokværk i baade Proviantgaarden og Bageri-bygningen.

I Marts 1720 indgav Generalbygmester Ernst til Kongen et Overslag til Reparationen, gaaende ud paa, at alle Bygningerne, smaa saavel som store, skulde opføres i deres gamle Skikkelse. Kun skulde Forbindelsen mellem de to Hovedbygninger afbrydes ved at den østligste Del af Bageri-bygningen nedreves paa ca. 10 Meters Længde. Derved maatte en ny Gavlv opbygges paa denne Bygning, men ogsaa Gavlen mod Tøjhuset maatte gennemgaa en Forstærkningsproces. Ikke mindre end tre af de fem Hvelvinger var blevet gennembrudt ved Nedstyrtninger.

Paa Proviantgaarden var det naturligvis gaaet mest ud over den sydligste Del. Ved Gavlens Nedstyrtning var ikke blot den nærmeste Hvelving i første Stokværk blevet ødelagt, men ogsaa Kældervhvelvingen derunder, og det i den Grad, at en Pille her var fuldstændig knust. Desuden maatte 14 andre Piller med tilhørende Hvelvingskapper nedbrydes og genopmures, og der maatte lægges nyt Tag over 70 Fag.

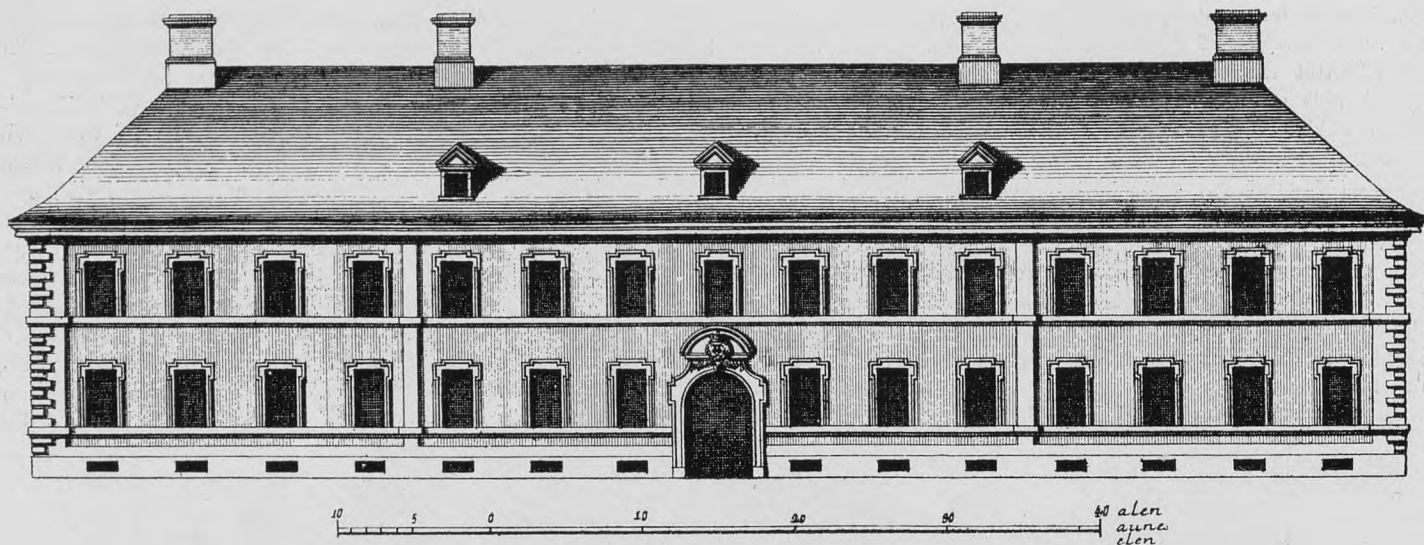
Kongen approberede Forslaget, der fordrede en Udgift paa omtrent 44000 Rdlr. Man gik straks i Gang med Arbejdet, der blev sluttet i December 1722, og den af Kongen nedsatte Kommission, hvori

havde paa saa mange Punkter nedsat de af ham anførte Materialepriser, at han følte sig i den Grad forurettet, at han indgik med en Klage til Kongen derover. Yderligere havde han den Tort, at han ved et Møde paa Murernes Laugshus kom i Skænderi med Murmester J. C. Schermer, der gav Synsmændene Mødhold. Paa Eriksens Bøn lod Kongen imidlertid udmelde et nyt Syn paa fire københavnske Murmestre, som kom til det Resultat, at de ikke kunde have gjort det billigere. Alligevel havde Lars Eriksen endnu nogle Batailler at udstaa med Ernst, inden Sagen sluttede.

Have saaledes Tøjhuskompleksets Ydre undergaaet voldsomme Ændringer i disse Aar, blev de indre Begivenheder i 1700'ernes første Halvdel ikke mindre!

Pladsforholdene var efterhaanden blevet saa snævre, at det trak op til alvorlige Stridigheder mellem de to Etater. I 1720 opstod den første Strid mellem Sø- og Landartilleriet om Pladsforholdene, og den første Plan om en Adskillelse fremkom, Uvejret drev dog over for denne Gang; men i 1738 trak det op paany, og ved kongelig Resolution af 13'August 1738 befaledes det, at alle Flaadens Kanoner og Rapperter skulde flyttes over i Magasinet paa Motzmanns Plads. Derimod skulde Flaadens Haandvaaben forblive i det gamle Tøjhus' Rustkammer.

Det er endnu ikke klarlagt, hvorfor denne Resolution ikke blev ført ud i Livet; men Faktum er, at skønt der paa den senere Arsenalso i 1746 stod opført et rummeligt velindrettet Søjhus, og

Ældre Opmaaling af Staldmestergaardens Facade mod Frederiksholms Kanal.

(Se Teksten Side 351).

lykkedes det først i 1768 at faa Marinen til at føre sine sidste Ejendele bort fra det gamle Tøjhus, hvor Artillerichefen i adskillige Aar havde raset over ikke at kunne komme i Besiddelse af den Plads, der retmæssig tilkom ham.

Forbindelsen mellem Land- og Søartilleriet var jo blevet hævet ved kongelige Ordre i Januar og Februar 1739, og umiddelbart derefter havde Artillerichefen afgivet Kommandoen over de Søartillerikompagnier, som hidtil havde staaet under hans Kommando, samt over Søjhuset. Ved denne Lejlighed overgik Tøjmesteren og den ene Undertøjmester til Søetaten; men den anden Undertøjmester udnævntes dog først fra 1752 til Tøjmester for Landartilleriet, hvad han faktisk havde været af Gavn lige siden Adskillelsen.

Ved det endelige Skifte mellem de to Etater, fik Landartilleriet foruden hele det gamle Tøjhus-Område ogsaa tildelt Gjethuset (Kanonstøberiet), som i 1671—73 var blevet bygget paa Kongens Nytorv (omtrent hvor nu Det kgl. Teater ligger). Dette Støberi

nedlagdes i 1757, da det nye Etablissement i Frederiksværk oprettedes, og Bygningen blev fra dette Aar indrettet til Artillerikadet-akademi.

Ud over disse Stridigheder mellem de to Etater samt Landartilleriets endelige Overtagelse af hele det gamle Tøjhus, skete der intet særligt af Betydning i 1700'ernes første Halvdel. Der skal dog lige omtales visse Forøgelser og Formindskelser af Inventaret.

Forøgelserne bestod navnlig af de i den store nordiske Krig erobrede Trofæer, der i højtidelige Optog bragtes gennem Byen ned paa Tøjhuset for at opstilles der. Den 1'Februar 1714 modtog Oberst Maul saaledes ikke mindre end 45 erobrede Faner og nogle og tyve Standerter, hvoraf de fleste var erobret fra de svenske Tropper, der kæmpede i Holsten. Ogsaa en Del erobrede Kanoner førtes ved denne Lejlighed til Tøjhuset, men Beretningerne omtaler dem ikke saa nøjagtig, at man kender Antallet paa dem eller deres Art.

Staldmestergaarden, set fra Frederiksholms Kanal, 1910.

Lidt bedre Besked ved man om de paa Rügenagne Trofæer, som i 1718 førtes til København. Efter at Kongen af Prøjsen havde faaet sin Part af Byttet, oversendte Kommitteret Ahrenskjold til Tøjhuset: et Par holstenske Kobberpauker, tre holstenske Standarter og fyrretyve svenske og holstenske Faner samt fem Officersespontons.

Paa den anden Side begyndte man i 1721, da Krigen var sluttet, at rydde op i Beholdningerne af gamle og „udygtige“ Sager. Selv om saadanne Udrensninger naturligvis er nødvendige, er der desværre paa denne Maade gaaet adskilligt tabt, som nu vilde have været af uhyre Værdi for Kendskabet til Datidens Bevæbning og Udrustning. Der bortsolgte ved denne Lejlighed ikke mindre end 1800 svenske 12-lodige Flintelaasgeværer, der var blevet erobret ved Wismar og Marstrand, samt Læderkøllerter og „stive Støvler“, som vort eget Rytteri havde været udrustet med i det foregaaende Aarhundrede. Ogsaa en Række gamle Inventioner (Opfindelser) ryddedes væk, saa at vi nu til Dags ved temmelig lidt om, hvilke Tanker til Vaabenes Forbedringer, der gærede i Opfindernes Hjerner i 1600'erne, medens vi er en Del bedre underrettet, hvad det næste Aarhundrede angaar, navnlig paa Artilleriets Omraader, hvorfra en Række Inventioner til „gesvindtskydende“ Kanoner har faaet Plads i den historiske Vaabensamling og viser de mange interessante Forsøg, der gjordes bl. a. med at skabe Baglademekanismer (se Billedet Side 366).

Grev Saint Germain's gennemgribende Omordning af den danske Hær satte sig naturligvis stærke Spor i Artilleriet og dermed ogsaa paa Tøjhuset. De tre hidtil selvstændige Artillerikorps — i Kongeriget, i Norge og i Holsten — underlagdes nu en fælles Artillerichef. Den tekniske Virksomhed havde ofte tidligere haft et ret tilfældigt Præg, baade hvad Kanonstøbningen og Lavetbygningen angik. Nu lagdes denne Virksomhed ind under den fælles Artillerichef, og navnlig General Huth, der overtog Chefstillingen i 1771, indlagde sig stor Fortjeneste ved at gennemføre, at alt Artillerimateriel udførtes efter de af ham approberede Tegninger.

Det følger af sig selv, at Tøjhuset derved blev Central for hele Landartilleriets tekniske Virksomhed og tillige Hovedoplagsstedet for hele Hærens Krigsforraad. Den tekniske Centralisering paa dette Sted kendtes jo allerede i Christian IV's Tid, men der var nu sket den betydelige Forandring, at det nu udelukkende var Hærens Materiel det drejede sig om. Selve Landartilleriets tekniske Tjeneste blev lagt under tre Stabsofficerer, Provincialkommisærerne, der stod direkte under Artillerichefen. Kanonerne og Artillerimateriellet fremstilledes paa Frederiksværk, Haandvaabene paa Hammermøllen ved Kronborg.

Naturligvis maatte der ved selve Tøjhuset være en Række Værksteder: Smedier, Tømrer-, Hjulmager- og Malerværksteder, foruden selvfølgelig omfattende Bøssemagerværksteder. Det paatænkte da ogsaa nu at opføre en Værkstedsbygning i tre Etager paa Blikhusets Plads, altsaa mellem Bryghuset og Tøjhusets sydlige Ende. Dette opgav man imidlertid og ombyggede i Stedet for den ældre Værkstedsbygning i lange Tøjhusgaard. Den blev 49 Meter lang og 13 Meter bred, opførtes i to Stokværk, og over Hovedindgangen sattes en Frontespice med Christian VII's kronede Navneciffer, omgivet af Krigsattributer, samt Aarstallet 1769 (Billederne Side 368 og 369).

Hvor stærkt Artilleriet i disse Aar forøgedes, kan blandt andet ses af, at Størsteparten af Kanonerne nu anbragtes i lange Tøj-

husgaard, hvor de blev lagt paa Strøer, ofte i baade to og tre Lag oven paa hinanden. Det maa dog bemærkes, at man samtidig havde rømmet Felttøjhuset under Det kongelige Bibliotek til Fordel for Pontonekvipagen. Alt hvad der hed Køretøjer og Affutager maatte jo bringes under Tag, og alt hvad der blot kunde bringes til Vejrs, blev magasineret paa Tøjhusets Lofter, medens Resten kørtes ind i det hvælvede Underrum eller i Træmagasinet Syd for Blikhuset, som opfyldte sin Bestemmelse et godt Stykke ind i 1800'erne. Beholdningen af Kugler lagdes i store Stabler i det smalle Gaardrum mellem Tøjhuset og det gamle Pontonhus, Kuglegaarden.

Hvor fortvivlende Forholdene havde været, før Søværnet bragtes til at forlade Tøjhusets Grund, ses bedst af, at end ikke Enebebyggelsen af alle Bygningerne var tilstrækkelig til at skaffe Rum for alle Landartilleriets Beholdninger. Allerede i 1766 maatte man paa Laboratoriepladsen paa Christianshavn begynde Opførelsen af en

Bygning til Magasinering af Lavetter og Vogne. Det blev et ganske imponerende Hus paa 161 Meters Længde og i to Etager. Senere hen blev denne Bygnings Underrum benyttet som Eksercer- og Gymnastiklokale for Artilleriet, medens der i Etagen ovenover indrettedes Magasiner for Laboratoriets brandfarlige Produkter.

Det var sikkert ogsaa dette Jag efter at skaffe Plads, der bevirkede, at Saint Germain faldt over det oldenborgske Rustkammer, der hidtil havde sovet Tornerosesøvn i Rustkammersalen. Selv om man ved, at det var Oberst Lehman, der indledede Aktionen for at faa Fællesskabet med Søetaten endelig hævet, udpeges Saint Germain som den, der personlig indledede de Skridt, der blev gjort for at faa det gamle oldenborgske Rustkammer fjernet fra Rustkammersalen.

Der har altid været Mennesker, der i saadanne Samlinger ikke har kunnet se andet end noget „gammelt Skidt“, der blot fylder op, og i dette Tilfælde oven i Købet ikke kunde bruges til at forsvare Landet med! Men paa

den anden Side var netop Rustkammersalen det eneste Sted paa hele Tøjhuset, hvor der ikke var overfyldt, og særlig stor Plads optog Samlingen heller ikke, da den jo ikke var udstillet, men kun opstillet i Magasin. Ogsaa det tætpakkede Underrum maatte jo afgive Plads for „historiske“ Kanoner, som ikke var Krigspjecer!

Samtidig med det oldenborgske Rustkammer havde Christian V nemlig ogsaa ladet hjemføre fra Grevskabet en Række Kanoner, hvoraf ganske vist de fleste paa hans Tid endnu var gængse Krigspjecer; men der var andre, der mere var en Øjets Lyst end skabt til Krigsbrug. Der tænkes her paa Kanonerne med det oldenborgske Stamtræ. Disse havde Christian IV i 1633 ladet sin københavnske Stykkestøber Felix Fuchs fremstille som Gave til Grev Anton Günther af Oldenburg (Billedet Side 370).

Hvem der har givet Tegningen til deres Udsmykning, og hvem der har udarbejdet den omfattende Stamtavle og sat dens Anbringelse paa Kanonerne i System, vides ikke; men endnu den Dag i Dag, naar de Besøgende træder ind i den historiske Vaabensamlings Kanonafdeling, er det første deres Øje falder paa, disse Pragtværker af Støbekunst.

De ligger i de oprindelige høje Lavetter, som tydeligt viser, at de var beregnet til at være Salutkanoner. Rundt om „Druerne“ snor sig Trærødder, og op ad Kanonrøret ligger den tregrenede Stamme, med Grene, Kviste og Blade. Paa hvert „Blad“ er indslaaet med latinske Bogstaver Navn og Data for et af Slægtens

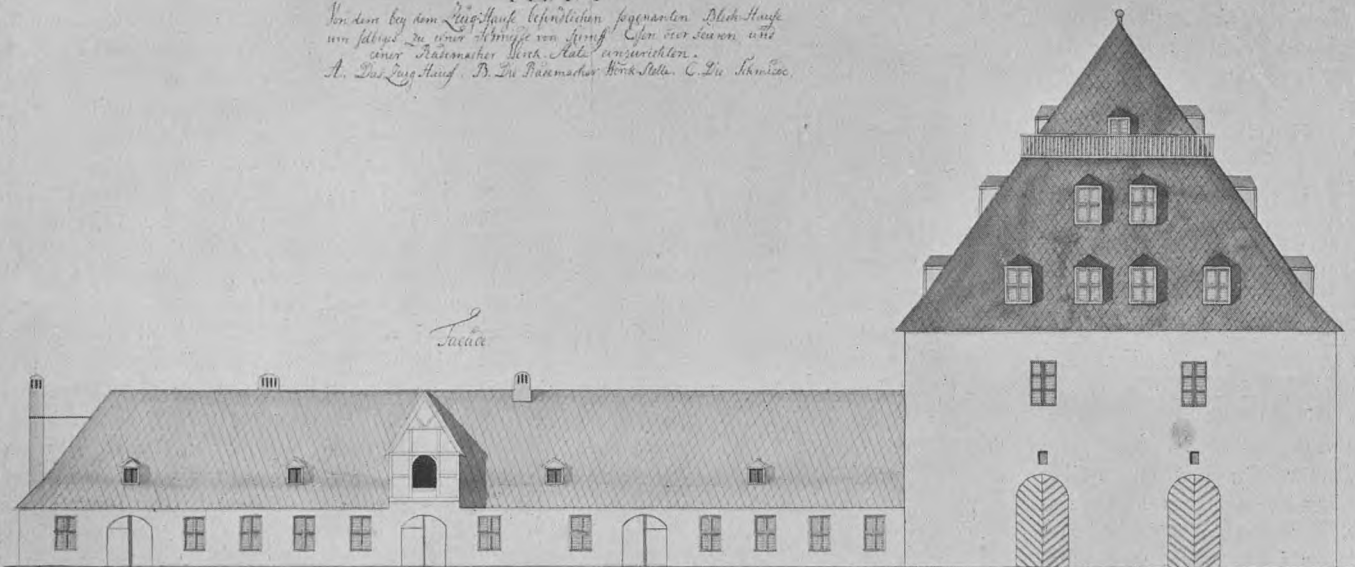
Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Dør i Staldmestergaardens lange Fløj mod Tøjhusgade.

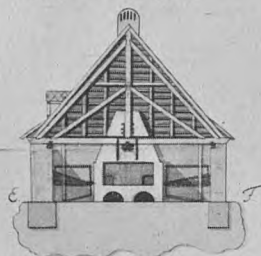
PLAN

Vor dem bey dem Tøj-Haus befindlichen gegenwärtigen Blick-Haus
 um selbige zu einer Schanze von fünfzehn oder sechsen und
 einer Kanonischer Stück Platz anzuweihen.
 A. Das Tøj-Haus, B. Die Kanonischer Stück-Platz, C. Die Schanze.

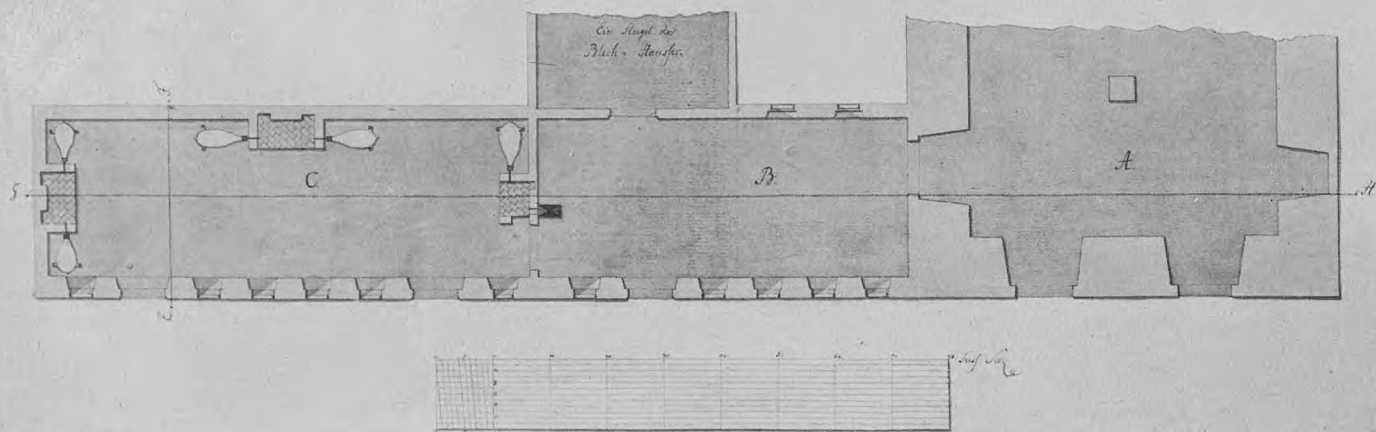
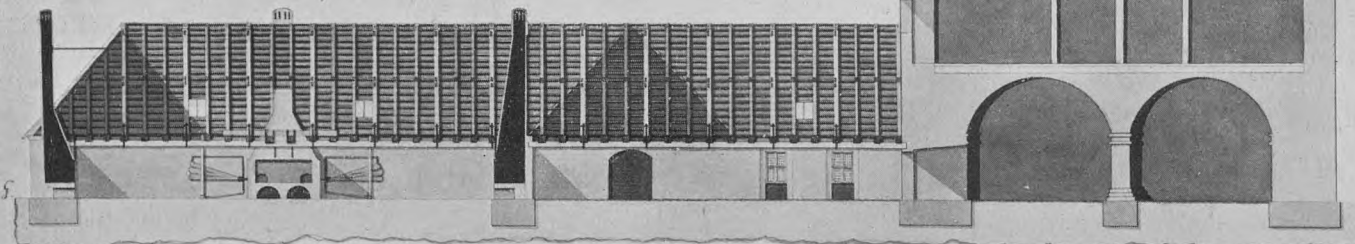
Fuchs

Profil nach der Linie E.F.

Profil nach der Linie S.H.

Blikhuset og Tøjhuset, ca. 1770.

Ingeniørkorpsets Tegnearkiv.

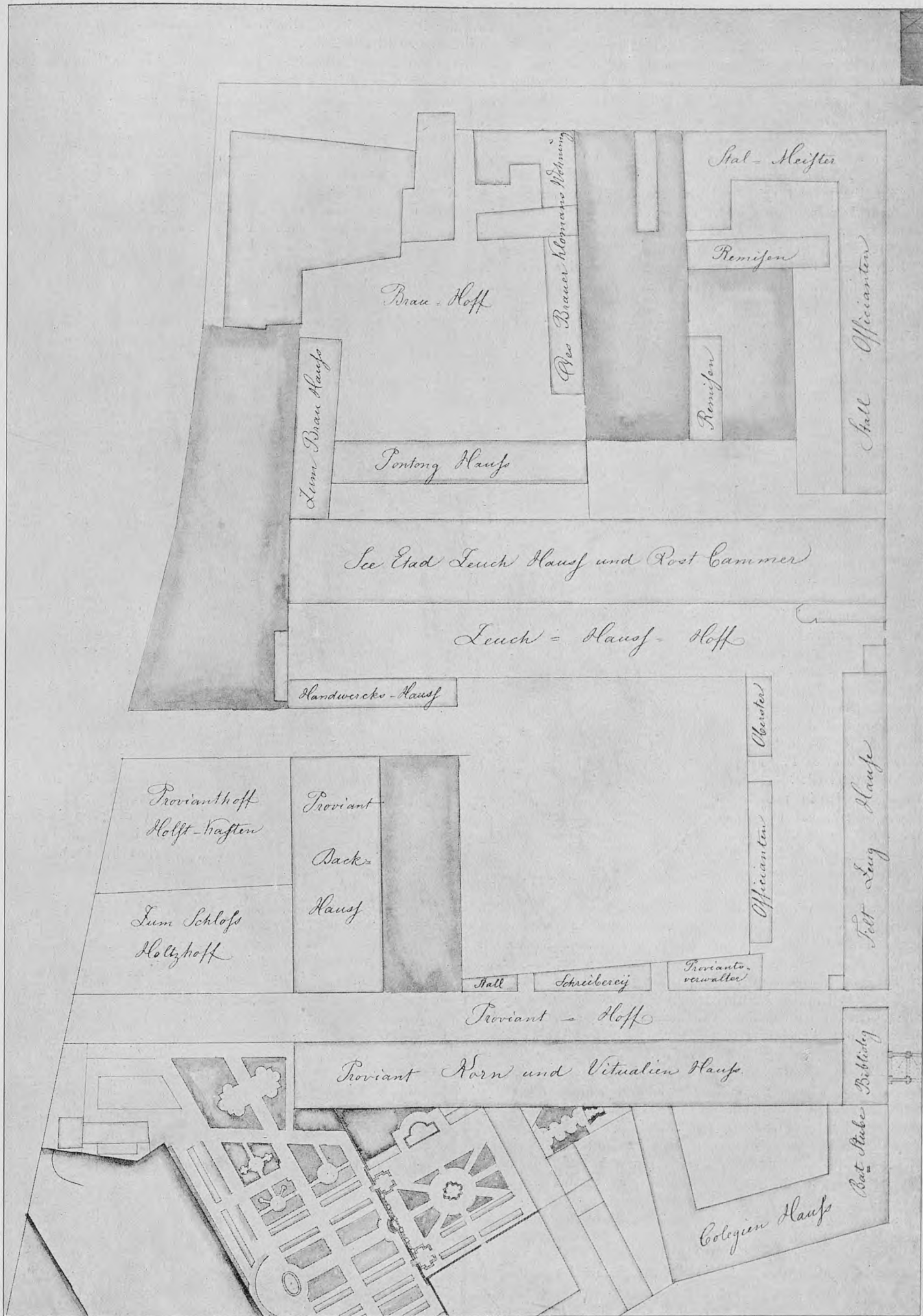
Medlemmer, oftest med vedføjet støbt Vaabenskjold. Nederst paa Kanonen har Støbemesteren indslaaet det lille Rim:

Dat is gemacht, Wers besser kan
 Der mag ein neues fangen an.

Felix Fuchs har aabenbart draget et Lettelsens Suk, da dette Arbejde var sluttet! Den ene af disse Kanoner førtes senere en

Tidlang ud af Tøjhuset for at blive opstillet i Grevens Bastion paa Kastelets Søfront, hvor den brugtes til Affyring af Alarmskud, naar en Soldat var desserteret.

Foruden disse Kanoner fandtes der et Par andre i Hvælvingerne, som aldrig kom uden for Tøjhusets skjærmende Mure, efter at disse i 1714 havde lukket sig om dem. Det var en Gave fra

Detail af en Plan over Slotsholmen, ca. 1730.

Nationalmuseets Arkiv.

Republikken Venedig til Frederik IV, der i 1709 havde opholdt sig i ti Uger i denne Stad. Det fortælles, at han ved denne Lejlighed strøede i den Grad om sig med Penge, at man ansaa ham for Fyrste over et meget stort og rigt Land, med hvem Republikken fandt det formaalstjenligst at staa paa den bedste Fod.

Da han rejste, besluttede Raadet sig derfor til at skænke ham en Gave til Minde om Besøget, og Valget faldt paa tre Kanoner og en Morter, som støbtes af to overordentlig dygtige Stykkestøbere. Alle var de oprindelig lueforyldt og bærer endnu rige Spor deraf. De udmærker sig ved en særdeles rig Udsmykning i højt Relief, hvoraf navnlig Kapitælerne er af en overordentlig Skønhed. Foruden meget andet bærer de alle det fuldstændige danske Rigsvaaben paa Baggrund af en Hermelinskaabe (Billedet Side 370).

Det var dog kun de to Kanoner og Morteren, der blev sendt med Skib her til Danmark. Af en eller anden Grund beholdt man den tredje Kanon i Venedig, og her stod den, til Napoleon I aflagde en af sine bekendte „franske“ Visitter, hvorfra han elskede at hjemføre forskellige Souvenirs. Kanonen fandt Naade for hans Øjne, og den staaer den Dag i Dag foran Invalidehotellet og fortæller med sin latinske Indskrift, at den er støbt til Frederik IV af Danmark, de Gothers og Venders Konge, som Gave fra Venedig.

Skønt man ofte, ja lige op til vore Dage, er faret haardt frem selv mod de største Pragtværker af Metalkanoner og har nedsmeltet dem til andet Brug, blev disse heldigvis ikke Offer for den almindelige Jagt efter Plads til Krigsmateriellet.

Derimod havde man altsaa set sig gal paa det oldenborgske Rustkammer, og i November 1765 indgik man til Kongen med en Anmodning om at maatte sælge det ved Auktion; thi Kongen var jo den rette Ejer.

Frederik V havde ingen særlig Interesse for disse Vaaben og havde maaske knap nok haft Anelse om deres Eksistens, før man nu vilde berøve ham dem; men den skaanselsløse Udryddelse af Fortidsminderne maa alligevel have forekommet ham for kraftig, idet han nemlig gav Ordre til, at en Kommission først skulde efterse, om der dog ikke blandt disse Vaaben, der var blevet ham betegnet som rene Møddingsobjekter, skulde findes nogle, der var værdige til Opbevaring.

Svaret paa denne Ordre kom i November samme Aar, og lød paa, at der — foruden nogle allerede paa Forhaand udtagne Geværer og Pistoler — intet fandtes af ringeste Værdi, idet alle Vaaben var ubrugelige (!) og „brøstfældige“. Over for dette opgav Kongen sin svage Modstand og gav Tilladelse til Salget. Der blev trykt et ganske vist noget summarisk Katalog over Samlingen (uden at der dog blev angivet, hvorfra den stammede), og Auktionen blev fastsat.

Imidlertid døde Frederik V, og kun en Uge efter sin Tronbestigelse gav Christian VII Kontraordre. Det oldenborgske Rustkammer maatte ikke sælges, derimod vilde det være at aflevere paa Christiansborg Slot, hvor det skulde indgaa i det derværende kongelige Rustkammer. Naar man betænker, at denne Samling Geværer, som uforstaaende Mennesker vilde have tilintetgjort, nu danner den pragtfulde Afdeling af Jagtgeværer fra 1500'erne i den historiske Vaabensamling (se Billedet Side 351), gør man sig sine egne Tanker om den Dømmekraft, som „praktiske“ Menne-

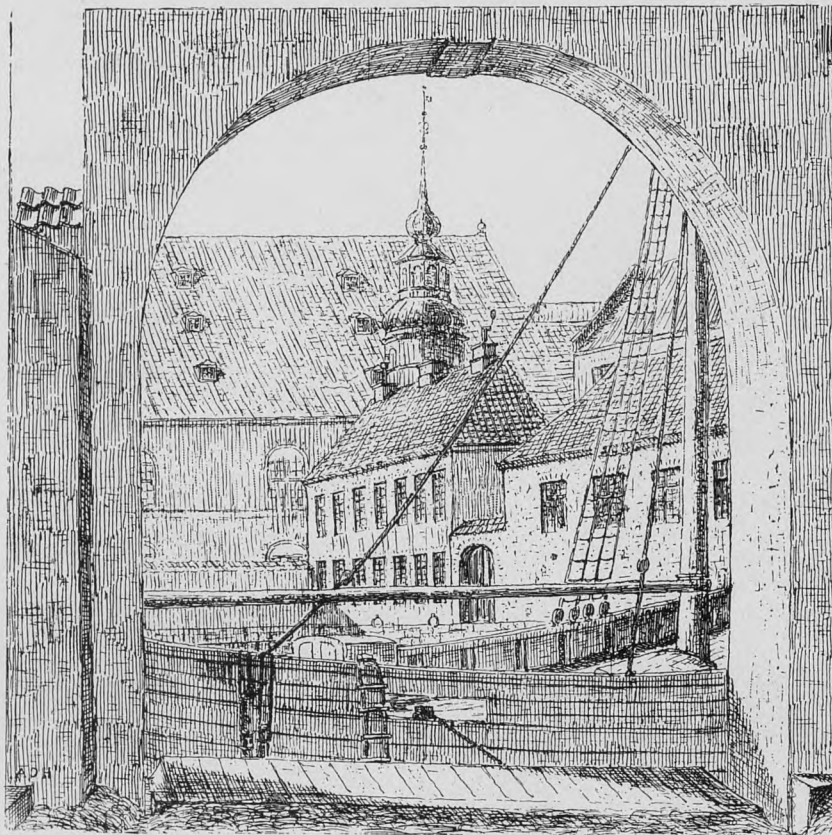
sker viser sig i Besiddelse af, naar de lader haant om alt, hvad der ikke har øjeblikkelig Værdi, og saadanne Mennesker findes desværre til alle Tider.

Ved den omtalte Lejlighed træffer man for første Gang paa Navnet Det kongelige partikulære Rustkammer, hvis Opstaaen og Indhold lige til dette Øjeblik ligger i det dunkle. Efterhaanden som Arbejdet med den historiske Vaabensamling skrider frem, vil man dog nogenlunde blive i Stand til at fastslaa, hvad dette Rustkammer paa denne Tid indeholdt. I Øjeblikket kan det kun siges, at Hovedbestanden var en Række pragtfulde Kaarder fra 1500'ernes til 1600'ernes Midte.

Disse udmærker sig ved en stor Rigdom af Klinger fra Europas fineste Klingsmede inden for disse hundrede Aar. Navne og Smedemærker viser, at man her staaer over for saa fremragende italienske Mestre som Caino, Piccinino og Ferrara, samt Toledo-smede som Ayala, Sahagun'erne, Juan Martinez, Sebastian Ruiz og Sebastian Hernandez. Ogsaa de dygtige Klingesmede i Solingen og München er rigt repræsenteret. Dertil kommer, at Fæsterne paa disse Kaarder er udført af de fineste Jernskærere og udviser en saadan Rigdom af de pragtfuldeste

Renaissancemotiver og -ideer, at de ikke staaer tilbage for andre Samlingers Verden over.

Men hvorledes var denne Samling, der rummede over hundrede saadanne Pragtstykker, opstaaet? Var den dannet af en særlig interesseret dansk Konge, som havde skabt sig saa rig en Repræsentation fra alle de bedst kendte Klingsmede som muligt, og havde han gjort det af ren Samlerinteresse? En flygtig Gennemgang synes næsten at pege i denne Retning, men det er næppe holdbart. Ingen af de danske Konger efter Christian IV's Tid

Bygninger ved Havnens Nordside set fra Proviantgaardens Vandport, ca. 1830.

har lagt saadanne Interesser for Dagen; thi Frederiks III's og Christian V's almindelige Kunstammerinteresser kan ikke siges at have været af en saadan Art, at man kan tænke sig, at de har haft Sans for at skabe Specialsamlinger.

Det vides, at der (i hvert Fald fra Aaret 1649) fandtes et „Rustkammer“ og et „Kunsthøse-kammer“ paa Rosenborg, hvor de opbevaredes i to Taarnværelser. Og i 1758 overførtes der fra Rosenborg til Christiansborg et „Kaardekammer“. Er ikke snarere dette sidste identisk med det i 1649 omtalte Rustkammer, og er det ikke det, der nu i 1766 i Forbindelse med Kunsthøse-kamret faar Navn af kongelig partikulært Rustkammer? Og er ikke dette Kaardekammer opstaaet lidt efter lidt gennem Indkøb til Kongernes personlige Brug? Hvad Antallet angaar kan det ved første Øjekast synes at være temmelig stort til denne Oprindelse. Men naar man nu ved, at en almindelig Adelsmand o. 1550 havde en halv Snes Kaarder i sit Rustkammer, og at Christian III i Hvælvingen paa Københavns Slot havde 15 særdeles pragtfulde Kaarder, hvoraf flere var ham skænket af fremmede Fyrster, kan man let se, at der ikke skulde mange Slægtled til for at skabe en saadan Samling. De fleste Kaarder skriver sig fra Tiden mellem 1570 og 1630, og de to danske Konger, der regerede i denne Tid, Frederik II og Christian IV, stod sikkert ikke tilbage for deres Far og Farfar i denne Retning. Det maa tværtimod antages, at disse vor nordiske Renaissances Konger har ejet et særligt stort Antal af disse Kaarder, der hørte i den Grad med til den daglige Paaklædning, at næsten hver Dragt havde sin Kaarde.

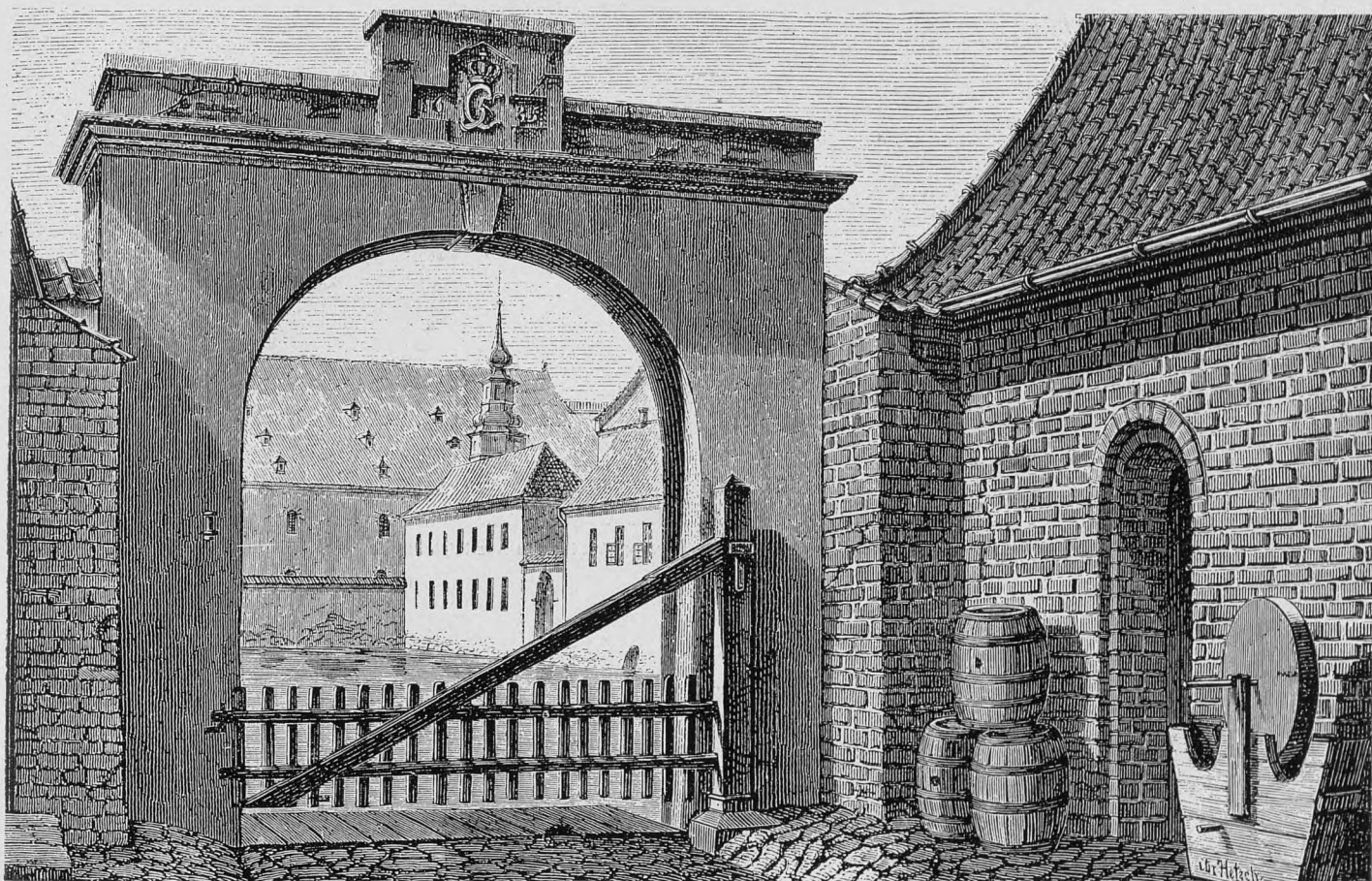
Gennemser man Rentemesterregnskabernes Poster af Kaardeindkøb, bestyrkes man ogsaa i denne Antagelse. Man faar gennem disse Regnskaber et godt Overblik over Frederik II's og Christian IV's Indkøb til personligt Brug og maa ogsaa regne med, at de efter Tidens Skik har faaet en Del Pragtstykker som Gave.

Om en saadan Tilknytning til Kongernes Person, giver Kaarderne i sig selv ingen Oplysning. Kun fire Kaarder, der har tilhørt Frederik II er forsynet med hans Navnechiffer og Valgsprog (Billedet Side 376). Men forøvrigt er der gennem Tiderne byttet en Del om paa Kaarderne, saaledes at de af dem, om hvem man havde Sikkerhed for, at de havde været baaret af Kongerne personligt, nu er havnet paa Rosenborg, medens adskillige af de andre flere Gange har tilbagelagt Vejen fra den ene Samling til den anden.

Men hvorledes Oprindelsen end har været, saa var fra 1766 det partikulære Rustkammer en Kendsgerning som en bevidst formet

Kongens Livtjener, og fra Aaret 1775 er der heldigvis bevaret Protokollen over en Overtagelsesforretning, hvorved Bestyrelsen af Rustkammeret overdroges fra Livtjener, Overjæger Bruhn til Livtjener Thomas Hansen. Dette det ældste kendte Inventar over en dansk Vaabensamling er vel ikke særlig udførligt eller særlig vaabenhistorisk oplysende, men det giver dog mange gode Holdpunkter for Kendskabet til de ældste Bestanddele af den nuværende historiske Vaabensamling.

Ved Opførelsen af Christiansborg var det nye Slot blevet sat i direkte Forbindelse med det kongelige Bibliotek ved en muret Løngang, den, der nu danner den vestlige Begrænsning af Rigsdagsgaarden. Forøvrigt havde det jo ogsaa tidligere været muligt at naa „tørskoet“ fra Slottet over til Tøjhuskomplekset og ind i de enkelte Bygninger her, idet man gennem den østlige Løngang kunde gaa over i Geheimearkivbygningen, og derfra enten ind i

Tøjhuset og Artilleriets Administrationsbygning, ca. 1840, set fra Proviantgaardens Vandport.
Efter Tegning af Hetsch.

historisk Vaabensamling. I denne indgik ogsaa „Karusseltøjet“, der hidtil havde været opbevaret i Staldrustkammeret eller Geschirkammeret.

Dette Geschirkammer, der eksisterer den Dag i Dag som Led af den kongelige Staldetat (Billedet Side 382), hed oprindelig Staldrustkammeret og havde eksisteret som saadant i hvert Fald fra Christian III's Tid. Det var knyttet nøje til den „reisige“ Stald og omfattede alt Vognmateriel, Sadler, Seletøjer o. l. samt alt hvad der brugtes til Karusselridning: Javeliner (korte Spyd), Morianhoveder af Pap til at stikke efter, malede Blikskjolde, Pistoler til at skyde efter Dukker med m. m.

Der er al Grund til at antage, at der før Frederik II's Tid kun har eksisteret eet Rustkammer paa Københavns Slot, og at dette derefter deltes i den Række Rustkamre af forskelligt Indhold, som tidligere er omtalt. Hvornaar Navnet Geschirkammeret er opstaaet som Betegnelse for det særlige Staldrustkammer, kan ikke med Bestemthed afgøres; men i hvert Fald i 1700'ernes Begyndelse betegnede det endnu kun som Rustkammer og havde da til Huse i en lille Bygning, der laa ud mod Frederiksholms Kanal Nord for den meget lange Staldbygning, der lige til Christiansborgs Opførelse 1732—40 strakte sig langs Tøjhusgades Nordside.

Hvor paa Christiansborg det partikulære Rustkammer opbevarede, vides ikke. Det synes at have staaet under Opsigt af

Proviantgaarden eller ind i Biblioteket. Yderligere kunde man fra Biblioteket gaa over i Tøjhusets Rustkammersal gennem en paa Stolper hvilende tømret Løngang. Navnlign Christian VI, der jo var ret svagelig, skal have benyttet sig heraf til Promenader i den lange Tøjhussal, naar Vejret forhindrede ham i at komme i fri Luft. Den sidst omtalte Løngang var i 1738 saa brøstfældig, at den blev erstattet med en hel ny efter Tegning af Generalbygmester E. D. Häusser (Billedet Side 374). Den gamle havde været tækket med Skifer, medens der til den nye anvendtes glasserede Tagsten, men iøvrigt har der neppe været store Ændringer at foretage i Udseendet.

Den var 13 Meter lang og ca. 3,5 Meter bred og bestod af 17 Bindingsværksfag med 4 Vinduer til begge Sider. Tømmerarbejdet udførtes af J. B. Junge, Murerarbejdet af Martin Zumpe, medens Snedkerarbejdet (Panellering, Døre o. l.) udførtes af D. Schäffer. Som det fremgaar af Tegningen, hvilede Gangen paa et Stolpeværk under Midten.

Hvorledes denne Løngang var anbragt paa Bibliotekets Gavl, og hvor den mandede ud paa Tøjhusets Side, haves der ingen Underretning om; men den maa have ligget noget tilbagetrukket fra Bygningernes Frontlinie mod Tøjhusgade. Der kan nemlig ikke være Tvivl om, at der her stod en Mur med en Port; thi dette var lige til 1800'ernes Midte den eneste Adgang til Tøjhusgaardene, og derfor laa ogsaa Tøjhusets Vagtbygning lige indenfor.

Nordre Tøjhusgaard, c. 1890, mellem Det kgl. Bibliotek til højre og Artilleriets Administrationsbygninger til venstre.

Tøjhusøen, ca. 1800.

I Baggrunden til højre Proviantgaarden og foran denne Proviantskriverens Bolig og Kontorer. Til venstre Det kgl. Bibliotek og foran dette „det lille Tøjhus“.

Proviantgaarden 1870.

Til venstre Proviantforvalterens Bolig, Kontor og Stald. I Baggrunden Geheimearkivbygningen.

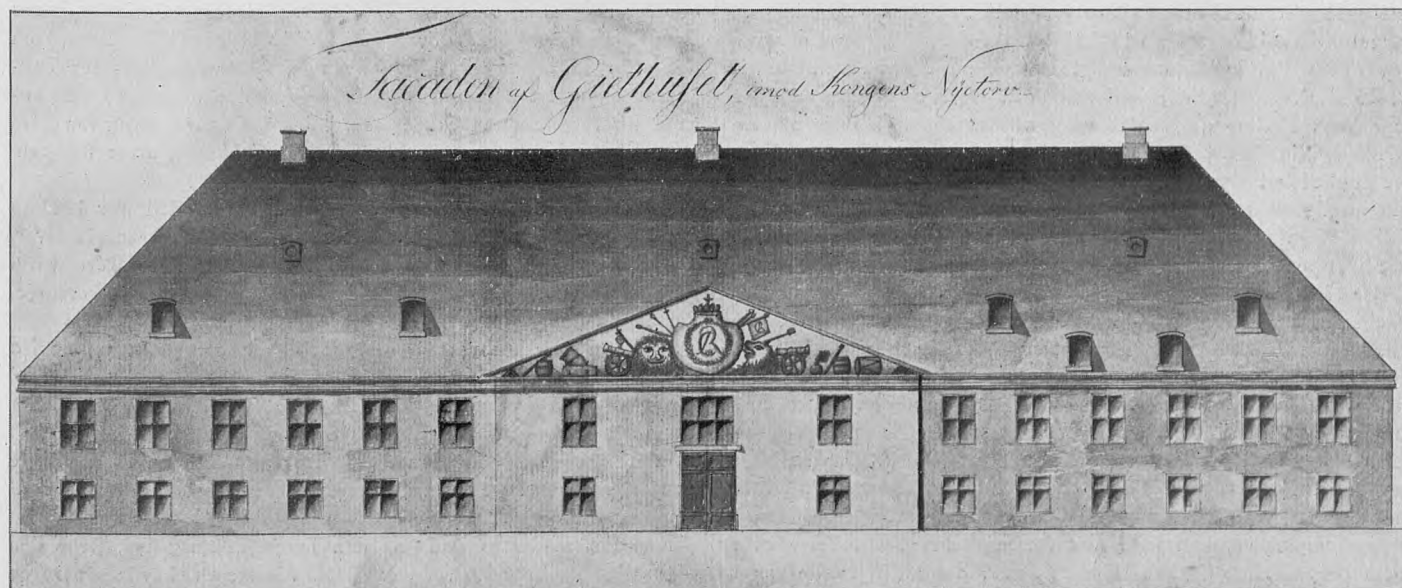
Der kendes to Vagtbygninger her, dels en, der laa kilet ind mellem Trappetaarnets afladene Nordside og Muren ud til Tøjhusgade — en ret tarvelig Bygning af Bindingsværk — og dels en, der laa lige bag Muren ud til Tøjhusgade og som med sin ene Gavl støttede sig til Biblioteksbygningen, medens den anden befandt sig lige Øst fra Tøjhusporten (se Planen Side 375). Hvilken af disse Bygninger der var ældst, kan ikke oplyses, da de kun kendes fra Grundplaner og bestod paa samme Tid.

I Foraaret 1769 blev der bygget en ny Vagtbygning til Erstatning for de to gamle, der skrev sig lige fra Christian IV's Tid og som var meget forfaldne. Tegninger til den nye (Billedet Side 378) blev udført af Ingeniørofficeren J. C. J. de Feignet, der døde 1771 som Chef for Ingeniørkorpset. Den nye Corps de Garde blev lagt i nordre Tøjhusgaards østlige Ende op mod Proviantgaardens Portnerbolig. Den blev opført af Flensborgersten saavel i Murene som i Gulvet

i Mandskabets Vagstue, og den projekteredes til en Pris af 931 Rdlr. (se Billedet Side 379). Bygningen har i en ret ny Tid været indrettet til Teatermuseum. De gamle Vagtbygninger blev staaende til 1781, da Løngangen forsvandt.

Men før Bygningsforholdene paa dette Sted forfølges videre, skal omtales en Udvidelse af Proviantgaarden, som projekteredes i 1745. Den blev ganske vist ikke iværksat, men har dog en Del Interesse bygningshistorisk set.

Der var blevet Brug for et nyt Magasinhus til ca. 50000 Tdr. Korn, og Bygningskommissionen havde faaet til Opgave at finde en belejlig Plads i Byen dertil. Hofbygmesteren, Oberstløjtnant Nicolaj Eigtved, havde allerede foreslaaet Kongen adskillige Pladser, som var blevet forkastet, da han mødte op med en Plan til at sætte den nye Magasinbygning i Forbindelse med den gamle Proviantgaard.

Sædden af Gjethuset, med Kongens Nytorv.

Gjethuset paa Kongens Nytorv.

Historisk Vaabensamlings Tegnearkiv.

Den nye Bygning skulde dels bestaa af en Forlængelse af Proviantgaarden ned over en Del af Geheimeraad Rosenkrantz's berømte Have, hvor denne strakte sig ind over den tidligere Grynøllers Plads. Fra denne Tilbygnings Midte skulde en Fløj bygges vinkelret paa den ud i Kongens Vedhave (se Planen Side 375).

Denne Vedhave, der allerede de foregaaende Aar havde vist sig temmelig lille til alt det Brænde, der brugtes paa det nye store Slot, maatte da flyttes, og det bestemtes, at den skulde lægges over mellem Tøjhuset og Bryghuset, hvor paa denne Tid Bryggerlauget havde Have paa „Prins Jørgens Ridebane.“ For at skaffe Plads hertil maatte den vestligste Del af Blikhuset fra Sammenstødet med Pontonhuset rives ned, og baade Tøjhusets Chef, Major Reitzenstein, og Bryggerlaugets Oldermænd, Hr. Olrog, gik beredvillig ind paa disse Ændringer hver inden for sine Omraader.

Den nye Bygning var anslaaet til en Udgift paa omtrent 37000 Rdlr., og den blev den 3' Marts 1745 opproberet af Kongen. Det har ikke været muligt at opdage Grunden til, at man ikke derefter tog fat paa dens Opførelse; men lige et Aar efter Approbationen kom der kongelig Ordre til, at Bygningen ikke skulde opføres, men at man i Stedet for skulde skride til det allerede tidligere omtalte Lejemaal af Bryghusets Lofter.

I 1780 var Løngangen mellem Biblioteket og Tøjhuset ikke alene ganske forfalden, „men endog ved ulykkelige Tilfælde

farlig,“ desuden betegnedes den som „aldeles uanstændig ved en kgl. Residence midt imellem saa mange betydelige og vigtige Bygninger.“ Kongelig Bygningsinspektør Christian Joseph Zuber, der var Elev af Jardin, havde undersøgt Forholdene og var kommet til det Resultat, at man langt hellere end at bygge en ny Løngang, der efter hans Mening da maatte være af Grundmur, hellere maatte udvide Biblioteket ved en Tilbygning, og det saa meget hellere som Biblioteket var i forfærdelig Bekneb med at skaffe Plads til sine stadig voksende Bogmasser. Desuden kunde man ved en saadan Bygning skaffe Tøjhuset lidt Erstatning for de to gamle Vagtbygninger, som man nu blev nødt til at rive ned paa Grund af Brøstfældighed.

Zuberts Plan blev godkendt, og han opførte nu den Bygning, som fejlagtig har faaet Navnet den Harsdorffske Tilbygning (se Billedet Side 380). Da han rev Løngangen ned mødte der ham en Overraskelse. Det viste sig nemlig, at Rustkammersalens Stokværk var udbygget ud over nederste Stokværks Hovedmur, og at Tagetagens svære Tagværk atter var bygget ud over andet Stokværk. Da han intet kendte til den historiske Udvikling og intet vidste om den i 1614 paabegyndte, men atter opgivne Plan med at opføre Nordfløjen i Tøjhuskomplekset, kan man nok forstaa hans Forbløffelse over dette besynderlige Stykke Bygningsværk, der hidtil havde været skjult i Løngangen og som trolig var blevet bibeholdt i dennes vekslende Skikkelser.

Nu var der ikke andet for Zuber at gøre end at rive hele Murstykket paa Tøjhuset ned fra Nordgavlen og hen til Taarnet i Tøjhusmuren. Men ved denne Zuberske Beretning faar man altsaa endnu et Bevis i Hænde for, at man virkelig i 1614 var begyndt paa den projekterede Nordfløj. Deværrer faar man ikke samtidig at vide, hvorfor den blev opgivet; thi der er jo ingen Tvivl om, at den bygningshistorisk set vilde have givet hele Anlægget større Værdi.

For Tøjhusets Ve og Vel var den Zuberske Tilbygning egentlig alt andet end behagelig. Nu var Kæden helt sluttet og ogsaa Tøjhuset med dets store Værdier stærkere inddraget i Farezonen ved den intime Forbindelse med hele det store Bygningskompleks, hvori der fandtes en lang Række Ildsteder. De to store Slotsbrande, der med knap hundrede Aars Mellemrum lagde Christiansborg øde, viste tydeligt, at Faren fra den Kant ikke

blot var hypotetisk. Der var jo direkte Forbindelse mellem Slottet og Biblioteket lige i Tøjhusets Nærhed, og i 1794 havde Biblioteket faaet Raadighed over

Lokalerne i Løngangen. Da Christiansborg brændte i 1884 var Adskillelsen mellem Slottet og Bogmagasinerne i Løngangen kun et Træskillerum!

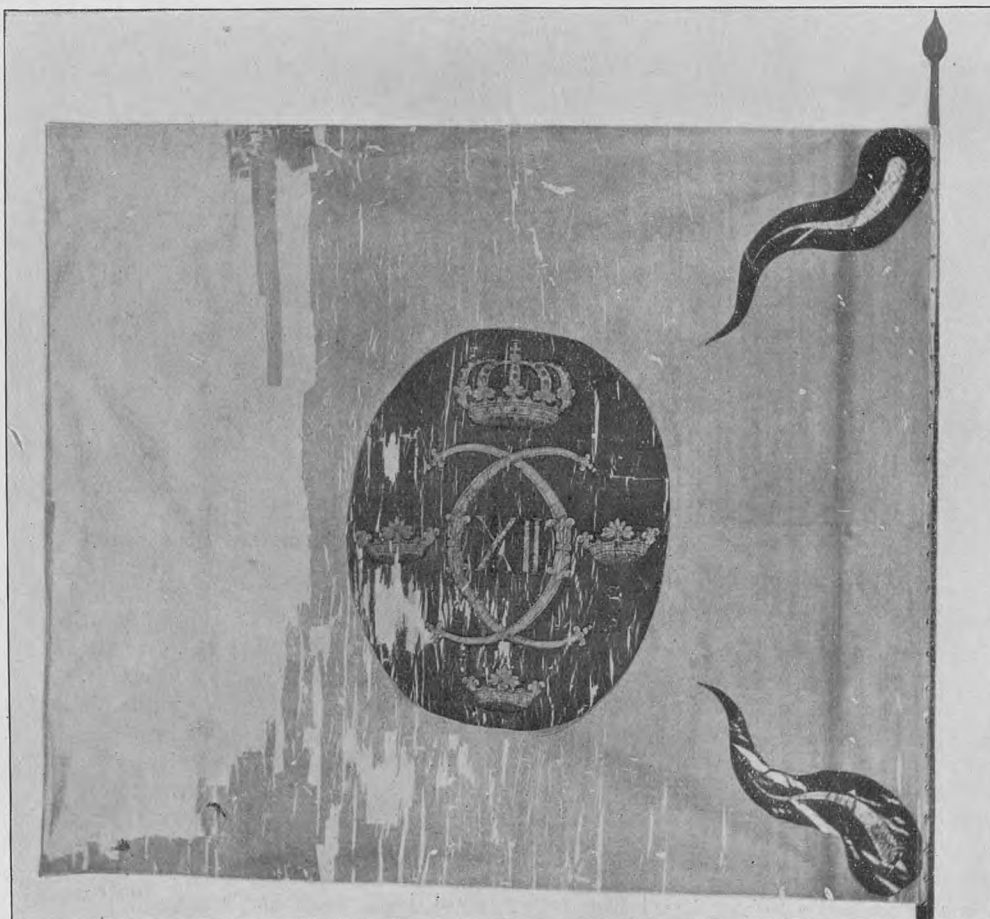
I den Zuberske Tilbygning fik Tøjhuset tildelt nederste Etage, hvor der Vest for Porten indrettedes et Sprojterum, medens det østlige Lokale, hvor nu Stednavneudvalget har Kontorer, brugtes som Oplagsrum. Da man ved det kongelige Biblioteks

Flytning nedtog Lofterne i Kongens og Griffenfeldts Værelser for at gemme dem til senere Anvendelse ved Christiansborgs Genopførelse, overlod Tøjhuset Rigsarkivet de vestlige Rum, som det efter Lofternes Flytning anvender til Oplagsplads for Trækasser og andet Pakningsmateriale. Ved den historiske Vaabensamlings forestaaende Udvidelse vil den faa haardt Brug for disse Rum til Garderobes m. m. og vil da forhaabentlig atter faa dem udleveret.

I den zuberske Tilbygning sad i hvert Fald indtil Aar 1862 to Portfløje (Billedet Side 383) med udskaarne Renaissance-motiver. Derefter forsvandt de, uden det er lykkedes at konstatere, hvad der blev af dem, og de erstattedes med de sparrelagte Portfløje, der endnu findes.

Denne Renaissanceport er uden Tvivl den samme, som lige fra Christian IV's Tid havde siddet i Muren ud mod Tøjhusgade, hvorigennem Hovedadgangen til Tøjhuset var fra de ældste Tider og indtil Christiansgade anlagdes Syd om Tøjhuskomplekset. Det maa ogsaa have været paa denne Mur at Christian IV anbragte den allerede omtalte latinske Indskrift, som kun kendes fra Pontoppidans „Origines Hafniensis“.

For den modsatte Ende af den lange Tøjhusgaard, hvor den ulyksalige nedbrændte „Hvælving“ havde staaet, havde senere en Mur dannet Grænsen ud mod Søbatteriet, der ved Opfyldninger stadig var vokset ud i Kalvebodstrand. Gennem denne Mur, den

Svensk Fane fra Karl XII's Tid, erobret under Kampene i Holsten 1713—14.

nuværende „Klokkemur,“ (Billederne Side 380 og 381) førte en eller to Portaabninger, og i Christian VII's Tid klinede man op ad dens Sydside et Par tarvelige Bindingsværksbygninger. Disse tjente — til Trods for den uhyre indskrænkede Plads — som Kontorer for Tøjhusets Administration lige til 1866. Længst ude ved Vandet var der paa Søbatteriet opført et Kogehus for brandfarlige Sager som Tjære, Beg og lignende. Paa Klokkemuren er anbragt et morsomt gammelt Solur, der forestiller Døden med sit Timeglas og sin Le. Leen er anbragt ud fra Billedets Flade, saaledes at det er dens Skygge, der angiver Klokkeslettet. Soluret kaldes i de gamle

Tøjhusregnskaber „Den gamle Kronos“, og sad forhen paa Frederik III's Biblioteksbygning ind mod nordre Tøjhusgaard. Da denne Bygning ændredes til nuværende Rigsarkiv var Murerne i Færd med at nedbryde den gamle Kronos, da det lykkedes Kaptajn Stöckel at faa den reddet og opsat paa sin nuværende Plads.

Da Søartilleriet rømmede Tøjhuset var der dog en Bygning, som det ikke straks gav Afkald paa. Det var Bryghuset!

Det er tidligere vist, at dette allerede havde udspillet sin Rolle som et af Militæretaten drevet Bryggeri og var gaaet over i privat Drift. Natten mellem 7' og 8' Maj 1767 udbrød der Ild i Bygningen, og denne Gang synes hele Tøjhuskomplekset at have været stærkt truet fra Vest, som det i 1719 havde været det fra Øst. Branden indskrænkede sig imidlertid til at rasere selve Bryghusets Tagetager, og det ser ogsaa ud til, at Ilden har haft fat i Bryggergaarden.

Bryghuset solide Mure havde intet lidt ved Branden, og det mægtige røde Tag rejstes atter i sin gamle Skikkelse. Ogsaa Bryggergaarden rejstes igen, og det er sikkert ved denne Lejlighed, at den gamle Rest af Løngangen ud mod Kanalen blev erstattet med solidere Mure, de, der endnu staar som et trefløjet Pakhus for Riis og Co, og som Atelier for tidligere Operasanger Vilhelm Herold. Denne Bygnings Blanding af alle Størrelser af Mursten viser tydeligt, at man har anvendt, hvad man havde for Haanden, gammelt og nyt mellem hinanden. Samtidig byggedes et lille Stykke til den sydlige Fløj, saa at Gaarden blev en lukket Firkant. Omkring 1775 udlejedes den til privat Brug og staar paa samtidige Kort betegnet som „Færoisk Pakhus“, Senere blev Dele af den anvendt som Bolig for forskellige Embedsmænd ved Tøjstaten. I 1860'erne var den saaledes Fyrværkerbolig.

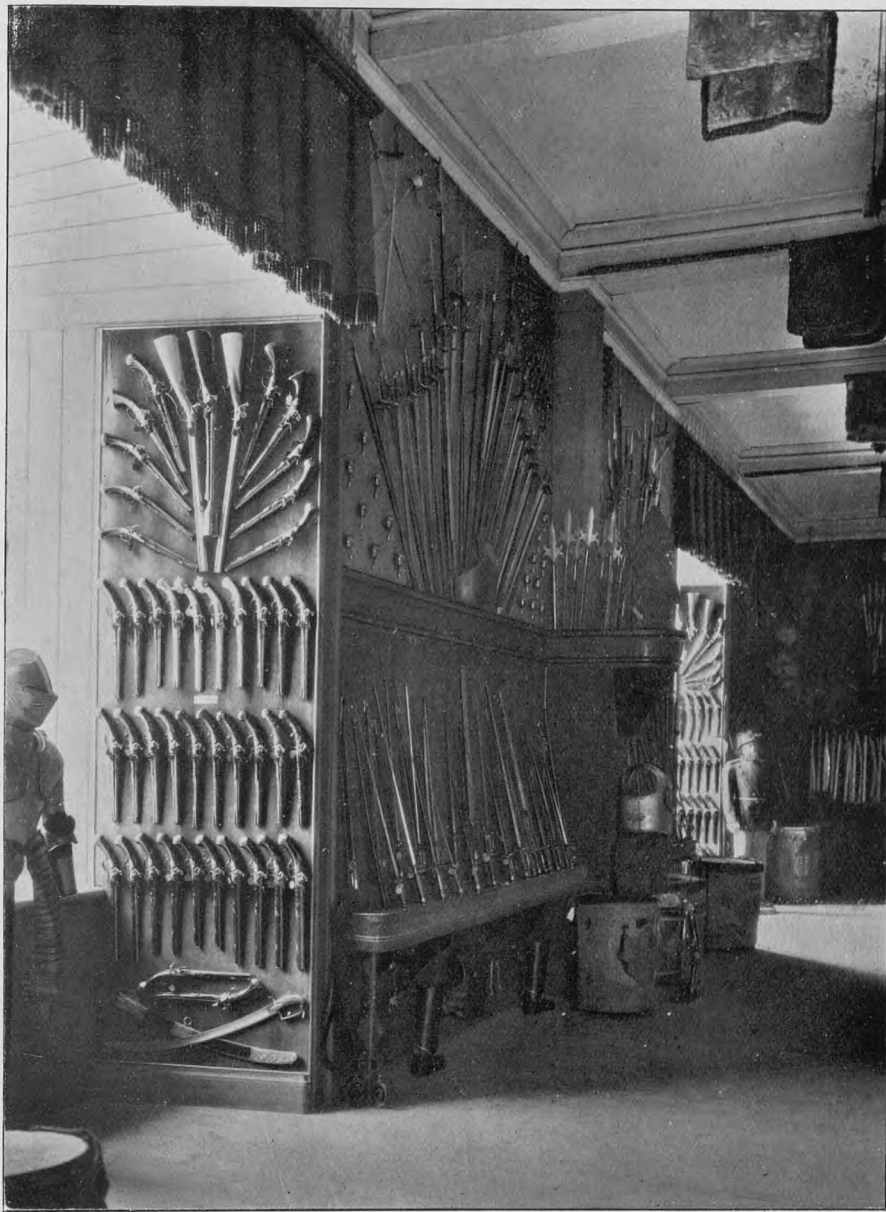
Efter Branden byggedes et nyt „Kongens Bryghus“ paa den modsatte Side af Frederiksholms Kanal (Billedet Side 343) og den gamle Bygning overgaves Søetatens Proviandgaard til Magasin, indtil den i 1800'erne gik over til Landartilleriet.

I 1790 beordredes det partikulære Rustkammer aflevet til Tøj-

huset. Det blev opstillet paa Rustkammersalen ind mellem de gangbare Vaaben og blev optaget i Tøjhusregnskaber som en Enhed, for hvis Enkeltheder der dog aarlig gjordes Regnskab. Ved Overtagelsen gaves der desværre Artilleriet Tilladelse til at bortsælge en Del Geværer, der betegnedes som kassable; men alligevel maa denne Flytning betegnes som et stort Held, thi ganske faa Aar efter brændte Christiansborg. Den smukke Samling blev saaledes ved et Tilfælde, der navnlig skyldtes Pladsmangel, reddet fra Undergang. Ligeledes af Pladsmangel var Karusseltøjet under det partikulære Rustkammers Ophold paa Christians-

borg blevet holdt for sig selv og stod under Opsigt af en Embedsmand af Staldetaten. Ved Rustkammerets Flytning til Tøjhuset glemte man aabenbart at det horte med, og det udgør den Dag i Dag en Del af „Geschirkammeret“ paa Christiansborg — rigtignok i en stærkt forringet Skikkelse paa Grund af manglende Pasning.

I 1880'ernes Begyndelse indrettedes den nordligste Del af Tøjhusets hvælvede Underum til Edskapel for Artilleriet. Fra gammel Tid var det Skik og Brug i Hæren, at Soldaterne aflagde Ed til Landets Konge ved at lægge Haanden paa deres Afdelings Fane. Da Artilleriet jo ikke fra 1700'erne har haft Fane, skete Edaflæggelsen for Mandskabets Vedkommende med Haanden paa Kanonen, og i dette Øjemed skabtes Edskappellet. Nogen særlig imponerende Udsmykning fik det dog ikke, og da Edsaflæggelsen i 1869 afskaffedes i Hæren, indgik Kapellet i den historiske Vaabensamling som Udstillingslokale (Bil-

Vaaben fra Frederik IV's Tid. Øverst svenske Kaarder erobret ved Tønningens Fald 1714.

ledet Side 384), men har lige til vore Dage beholdt sit Navn, skønt disse fire Hvælvingsfag ikke længere danner et fra de øvrige Hvælvinger adskilt Rum.

Med Ordningen af de danske Museumsforhold, der indleddes 1807 med Indretningen af den lille Samling i Trinitatis Kirke, som efterhaanden voksede op til at blive vort nuværende Nationalmuseum, vakttes ogsaa Interessen for Samlingerne paa Tøjhuset. Det var jo ikke alene det partikulære Rustkammer, der havde fundet en Bolig her, men gennem Aarene var der samlet en Række ikke længere gangbare Vaaben sammen, foruden de Modeller og Prøver, som var blevet afleveret ved Afslutning af Kontrakter med Leverandørerne. Hidtil var denne Indsamling ikke sket efter nogen fast Plan eller af museums-mæssige Hensyn; men den 14. Decbr. 1823 bestemte Frederik VI, at der skulde dannes et Prøvekammer af alle de ældre og nyere Vaaben, som fandtes i Tøjhusets Beholdninger.

Interessen for Fortidens Vaaben var altsaa vakt, og i 1830 lagdes den første Spire til den historiske Vaabensamling, der nu har vokset sig saa stor, at hele Christian IV's gamle Tøjhusbygning

vil være nødvendig for at kunne rumme den hele, naar alt opstilles paa en museumsmæssig forsvarlig Maade.

Man har hidtil tillagt Overkammerherre, Hofmarskalk Hauch Æren for at være fremkommet med Ideen. Det er imidlertid ikke rigtigt! Ordlyden af forskellige Skrivelser viser, at Ideen snarest skyldes Overtøjmesteren, Oberst Lundbye, og navnlig Oldnordisk Museums energiske Chef Kancellieraad C. J. Thomsen. Da Kongen imidlertid lod nedsætte en Kommission til Ordning af Spørgsmaalet, blev Overkammerherre Hauch Kommissionens Formand og derfor den, der underskrev alle Kommissionens officielle Skrivelser; men den som undfangede Ideerne og som var Drivkraften i det hele, var Kancellieraad Thomsen.

Denne de danske Museers Fader var egentlig Forretningsmand

om at faa et Overblik over, hvad der allerede fandtes af Vaaben og hvad der yderligere kunde skaffes ved Inddragning fra Landets øvrige Tøjhuse. Disse havde efterhaanden ganske mistet deres Betydning, idet Københavns og Rendsborgs Tøjhuse havde overtaget alle Forretningerne som Hovedarsenaler. Paa det sidste fandtes en Tøjhusforvalter Gullann, hvis store Interesse for de gamle Vaaben og virkelig historiske Sans bragte Kommissionen udmærket Hjælp, til trods for at hans Kundskaber kun var faa og smaa. I de Forberedelser til en Udveksling af Genstande mellem de to Tøjhuse, som oprindeligt var paatænkt, var hans gode og sikre Kendskab til de ældre Ting i Rendsborg af uvurderlig Nytte.

Knap var man imidlertid begyndt paa disse nødvendige Forberedelser før det partikulære Rustkammer atter beordredes over-

Forsøg til „gesvindtskydende“ Kanoner fra Christian VI's Tid.

men begyndte i sine unge Dage at samle, først paa Mønter, senere paa Kobberstik. Da Professor Nyerop traadte fra som Sekretær ved Oldsagsamlingen, der havde til Huse paa Loftet i Trinitatis Kirke, blev Thomsen i 1816 hans Eftermand, og kun tre Aar senere havde han omordnet den lille Samling og udskilt alle de værdiløse Rariteter, der havde fundet Vej ogsaa til denne Samling, og der kunde nu gives Publikum Adgang til at bese den.

Gennem Aarene voksede hans Kendskab til Oldsagerne, og med den større Viden skabte han efterhaanden en Museumsteknik, som danner Grundlaget for de nuværende danske Museers høje Standard. For os, der ser dem i fuld Blomstring, er det slet ikke saa let at forstaa, at der for kun hundrede Aar siden skulde en Mands Energi og Kærlighed til Sagen for at drage den skarpe Grænse mellem Fortidens Raritetskabinetter og Fremtidens videnskabelige Museer, hvor Genstandene ikke var døde Udstillingsobjekter, der kun tilfredsstillede Nysgerrigheden og gav Beskueren en vis Pirring, men et levende Materiale, der under den rette Bearbejdelse genskabte Fortidens Liv.

Det var med en ganske særlig Glæde at Thomsen gav sig i Lag med det fortrinlige Materiale, der laa gemt paa Tøjhuset, og da han begyndte at arbejde med det, viste han sig ogsaa som en allerede dreven Museumsmand, der vidste, at det først og fremmest gjaldt

ført til Slottet. Dette var sikkert en overilet Befaling, som Kancellieraad Thomsen straks da han fik Underretning om den nedlagde Protest imod, naturligvis under Henvisning til, at man ikke paa Slottet vilde faa Plads til saa stor en Samling, som den, der nu vilde opstaa. Skønt man ikke ved noget om hvorvidt Flytningen fandt Sted eller ej, saa befandt Vaabensamlingen sig i hvert Fald i Oktober 1833 paa Tøjhuset, idet der den 31. i denne Maaned resolveredes, at den skulde opstilles i et nærmere betegnet Lokale.

Da Kommissionen nemlig i Løbet af de tre Aar var kommet paa det rene med, hvad man raadede over af Genstande, var man begyndt at se sig om efter et Lokale til Opstillingen. Man havde først Opmærksomheden henvendt paa anden Etage af „Magasinbygningen“, uden at det af Akterne herom fremgaar, hvilken af Tøjhusets Magasinbygninger, der mentes, men det var muligvis Bageribygningen (den gamle Galejbygning), man oprindeligt havde tænkt paa. Pladsen her var dog for indskrænket, og Planen blev opgivet.

Man vendte derefter Opmærksomheden mod Rustkammersalens nordligste Del. Det eneste, der berettigede til at vælge netop dette Lokale, var den Omstændighed, at man fra Taarntrappen havde en ret ugenert Adgang til denne Del af Salen, saa at be-

søgende ikke behøvede at passere andre Dele af Tøjhusbygningen, hvor der fandtes Oplag af gangbare Vaaben. Men der var paa den anden Side paa dette Tidspunkt absolut ikke Tale om at give offentlig Adgang til Samlingen, og det blev der først mange Aar senere. Foreløbig var den kun bestemt for de vordende Officerers Undervisning, selv om C. J. Thomsen maaske nok har haft sine Tanker om Fremtiden.

Iøvrigt var Lokalet saa uheldigt som vel muligt! Det udgjorde et næsten kvadratisk Rum med Sider paa godt 20 Meter. I Østmuren var der kun eet Vindue, og der kunde ikke anbringes flere, da den zuberske Tilbygning spærrede den øvrige Væg. Mod Tøjhusgade og mod Vest fandtes i hver Væg kun to Vinduer, og den fjerde endnu ikke rejste Væg ud mod den øvrige Del af Rustkammersalen vilde fuldstændig lukke for Tilgang af Lys herfra.

Det blev overdraget daværende Kaptajn i Ingeniørkorpset, den senere saa dygtige Kommandant i Fredericia, Lunding, at udarbejde Planen til Lokalets Indretning, idet der som Grundlag gaves ham Oplysning om, at der langs alle Vægge skulde anbringes et Galleri som det i den militære Højskoles Bibliotek, da man paa denne Maade vilde vinde en Del Plads.

Lunding gik ikke med Glæde til dette Arbejde, og da han var færdig med sine Beregninger, pegede han først og fremmest paa Lokalets store Mangler. Rustkammerets Gulv og Bjælkeloft var yderst slet! I Forhold til Lokalets Størrelse burde der være tyve til tredive Vinduer, og der var kun fem! Omkostningerne vilde blive ca. 6500 Rbd. Sølv, og for det Beløb kunde man lige saa godt opføre en hel ny Bygning, der svarede til sit Formaal. Skulde Lokalet anvendes, foreslog han, at der blev anbragt fire Vinduer ud mod Tøjhusgade, samt at der blev lagt et Gibsloft, hvad der dog vilde lyste lidt. Iøvrigt foreslog han en Tredeling af Lokalet, saa at der fremkom et Forværelse nærmest Taartrappen og bag dette et Kabinet med Galleri paa de tre Sider til Opbevaring af de kostbareste Vaaben. I det tiloversblevne største Rum skulde der være Galleri paa alle fire Sider, baaret af joniske Søjler og med Opgang til Galleriet paa den Væg, der vendte ud mod det kongelige Bibliotek. Rummet under Gallerierne tænkte han sig omdannet til Montrer ved Anbringelse af Glasdøre mellem Søjlerne. Hvad disse dybe Montrer vilde have været værd i det i Forvejen mørke Lokale, kan enhver nu begribe, men Datiden var ikke indstillet paa museumsmæssige Krav til Lysforhold.

Adskillig bedre var hans Tanke om Udnyttelsen af det øvrige Rum i Salen, idet han her vilde anbringe fritstaaende Geværstativer. Iøvrigt endte han sin Skrivelse med at misrekommandere sit eget Forslag og anbefalede, at man i Stedet for ganske simpelt skilte det omtalte Lokale fra Rustkammersalens øvrige Del ved et almindeligt Træskillerum. I saa Fald kunde det hele gøres for 300 Rbd.!

Naturligvis bremsede Hauch op mod den store Udgift paa 6500 Rbd. Det kunde der slet ikke være Tale om! Han henstillede til den øvrige Kommission, at der blev tilvejebragt et Forslag til en Udgift paa c. 1000 Rbd. Dette fremskaffedes ogsaa, men det strakte jo kun til til kalkede Mure og nogle tarvelige perlemaalede spanske Vægge, hvorpaa Vaabnene hængtes.

Disse Vægge tog naturligvis meget Lys, og det maa ikke i disse

Aar have været let at finde noget bekvemt Tidspunkt paa Aar og Dag, hvor man med Udbytte kunde bese alt i denne ret omfattende Samling. Det havde været adskillig bedre, om man havde fulgt Lundings Forslag om fritstaaende Geværstativer, saaledes som man ved Omordningen i 1870 bar sig ad. Denne sidste Omordning fjernede ogsaa Lundings mørknende Bræddemur

ud til Rustkammersalen, og i dennes Sted rejstes et Gitter af Officersespontoner og Underofficers-Kortgeværer (se Billedet Side 342). Denne

udmærkede Idé skyldtes den senere omtalte Rustmester Georg Christensen, og den afhjalp paa en fiks Maade en af de største Mangler, der hidtil havde klæbet ved Samlingen udstillingsmæssigt set. Det store Arbejde, der nu i de følgende fem Aar udførtes for at skabe et Museum af alle disse Vaaben, der dels fandtes og dels hjemkaldtes fra Landets øvrige Tøjhuse, skyldtes sikkert helt igennem C. J. Thomsen. Denne Mand, hvis Oldtidsforskninger paa næsten bar Bund ofte var geniale, maatte nu specialisere sig paa noget fra hans daglige Studier saa fjerntliggende som de militære Vaabens Udvikling fra c. Aar 1500 op til hans egen Tid. Saa meget mere ærefuldt er det da, at Resultatet blev saa smukt, som „Inventaret af 1838“ viser det. At han ikke kom sovende til det, viser hans Anmodninger til det kongelige Bibliotek om at fremskaffe fra Udlandet den yderst sparsomme Litteratur, der paa den Tid fandtes om dette Emne.

Grev Saint Germain.

Den historiske Vaabensamlings Devise blev: at oplyse de europæiske Vaabens historiske Udvikling fra Krudtets Opfindelse. Paa dette Program afgaves senere alle østerlandske Vaaben til den etnografiske Del af Oldnordisk Museum; men desuden udskiltes en Række andre Genstande, som man fandt, hørte bedst hjemme i de danske Kongers Samling paa Rosenborg, medens til Gengæld andre afgaves derfra, naar der fandtes hele

Rækker af samme Type. Vaabnene ordnedes i Afsnit efter de danske Kongers Regeringstid — et System, der stadig er blevet bibeholdt — fra Christian III's til Frederik VI's Tid, med Sondring mellem danske og fremmede Luxus- og Soldatervaaben. Desuden var der paa denne Tid kun Tale om Haandvaaben. Ulykkeligvis gik man ogsaa ved denne Ordning med til at sælge en Del Vaaben, der opfattedes som Dubletter og Tribletter. Ved Auktioner i 1836 og 1837 bortsolgte over 300 Haandskydevaaben og Kaarder, og de ret udførlige Beskrivelser i de endnu bevarede Kataloger viser, at der ikke alene var Pragtstykker imellem, der havde tilhørt navngivne danske Adelsmænd, men ogsaa signerede Vaaben, hvis Bøssemagernavne og Klingesmedenavne vilde have forøget den historiske Vaabensamlings høje Standard endnu mere, om de nu havde været i Samlingen.

Der var f. Eks. blandt disse Geværer en Del, der betegnedes som indrettede til at lade bagfra. Ganske vist ejer den historiske Vaabensamling en Del Bøsser, der viser i hvor høj Grad dette Spørgsmaal beskæftigede Datiden; men det større Antal til Studiegrundlag havde sikkert

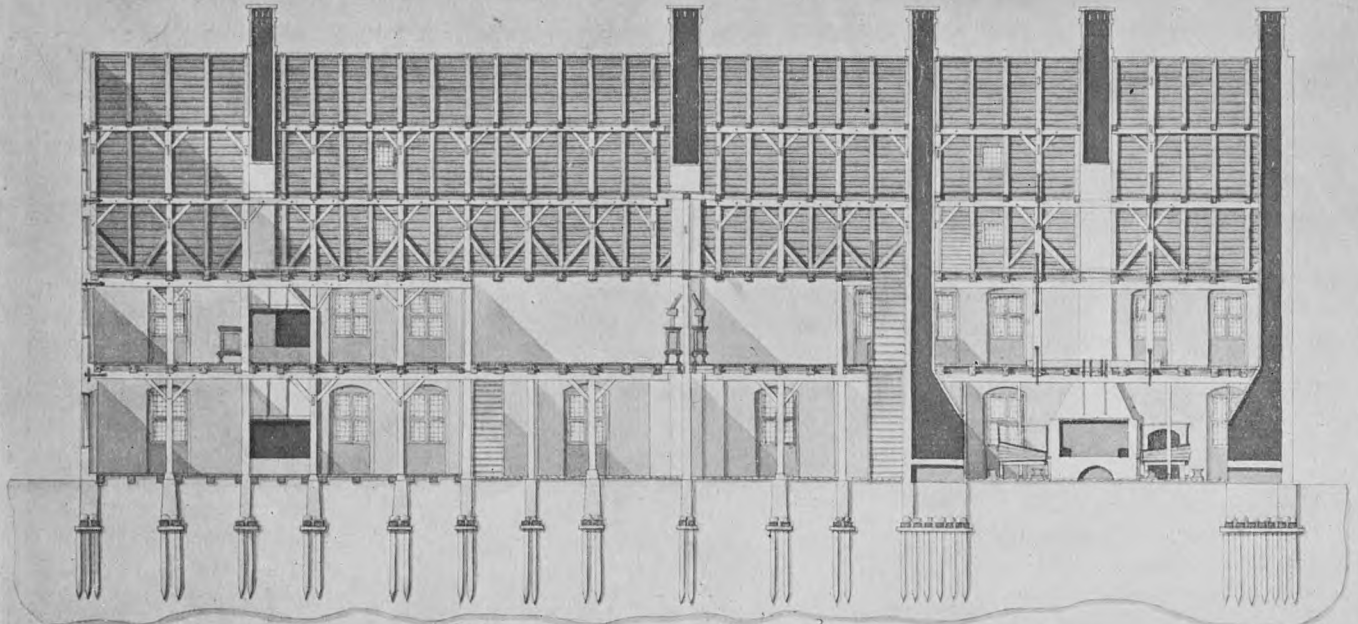
gjort det muligt for en moderne Forsker at naa til større Klarhed over Spørgsmaalet og maaske ogsaa til Forstaaelse af Paa-virkninger fra Udlandet, idet adskillige af disse tabtgaaede Bøsser bar franske Bøssemagernavne og -mærker.

Samtidig med at den historiske Vaabensamling forberedtes, lød der en Røst fra Artilleristernes Lejr, der hævdede, at man dog

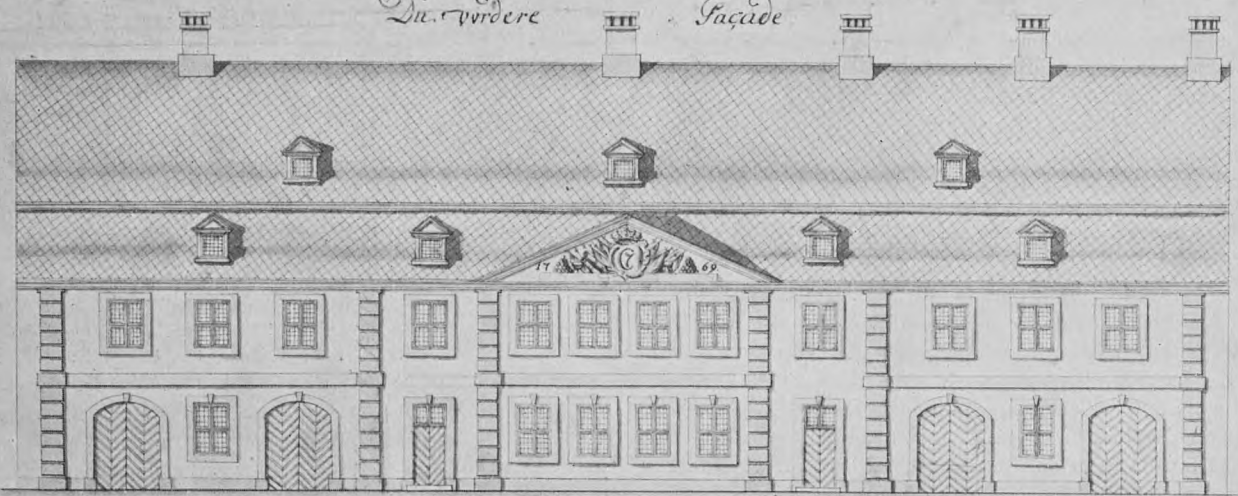

Tømrermester J. B. Junge.

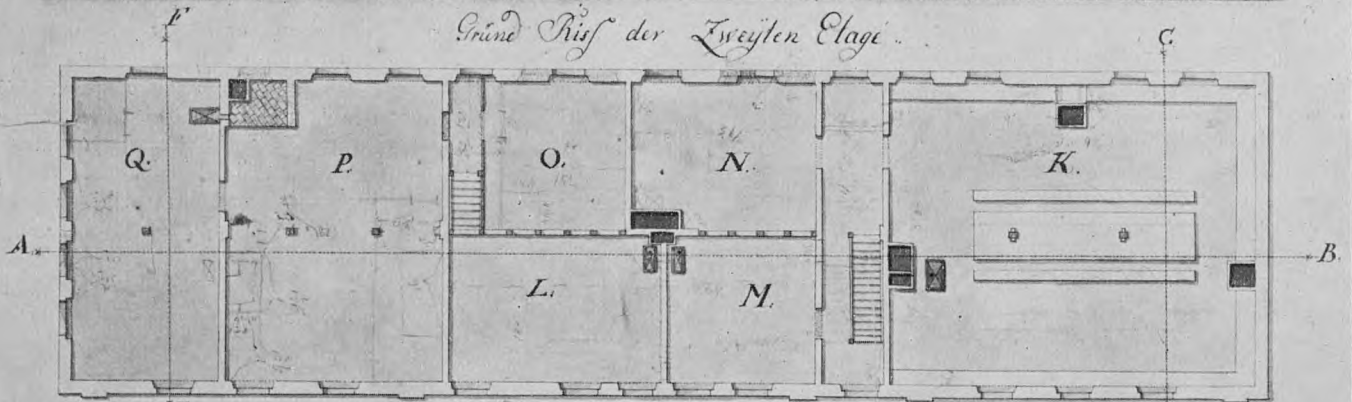
PROFIL. nach der Linie A.B.

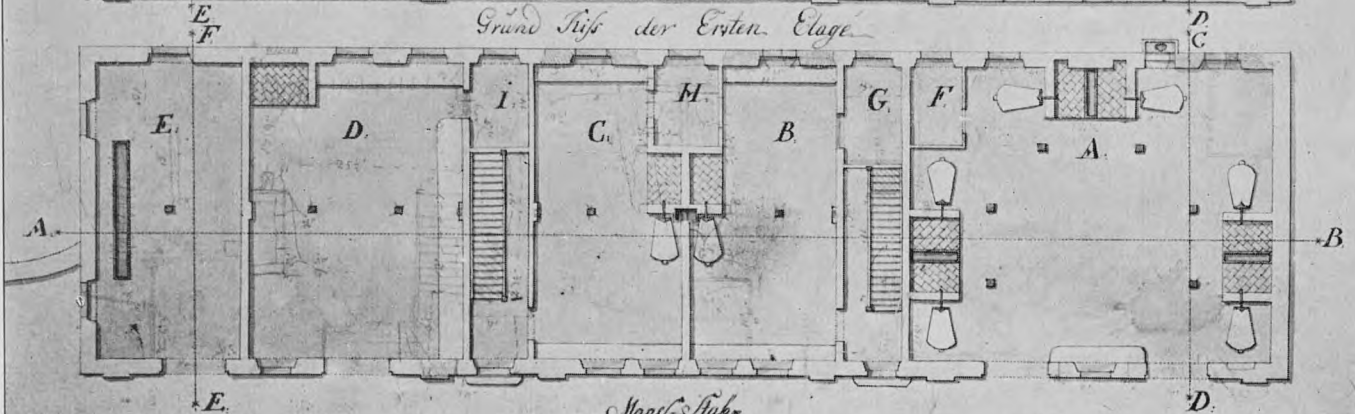
Die vordere Fassade

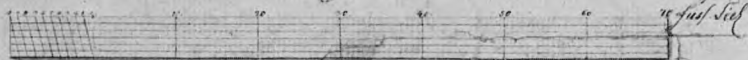
Grund Riß der Zweyten Etage

Grund Riß der Ersten Etage

Maasstab

ikke burde tænke paa Haandvaabnene alene, men ogsaa maatte sørge for, at Kanonerens Udvikling gennem Tiden blev belyst. Det var Kaptajn i Artilleriet Leopold Keyper, der rejste Spørgsmaalet, men det vandt ingen Tilslutning.

I 1838 var Samlingen endelig ordnet, og under Ledelse af den omtalte Kommission forløb de første Aar. Uden Friktion gik det dog ikke; thi da Kongen den 10. November 1838 bestemte, at Kommissionen skulde bestaa af Overtøjmesteren, Læreren i Vaabenlære ved den militære Højskole, Tøjhusforvalteren, der skulde føre Samlingens Regnskab, og Rustmesteren, der skulde sørge for dens Vedligeholdelse — men alt under Overhofmarskalk Hauchs Overtilsyn, da protesterede Artilleriet. Skulde Samlingen henlægges under en fremmed Autoritet, saa bad man om, at Rustkammerets Provevaaben atter maatte blive udskilt og det partikulære

sig tilbage fra det kommercielle Liv, og man maa blot forbausset notere sig, at han lige til 1841 havde kunnet vedblive at bestyre det fra Faderen arvede Handelshus.

Det var et uhyre administrativt Arbejde, han nu befandt sig i; thi det, Thomsen udførte, var ikke en Videreførelse af disse Museer paa den gamle Maade, men det var praktisk talt Skabelsen af helt ny Museer, og tillige besværlige Flytninger af disse Samlinger til andre Lokaler. I 1844 overførtes saaledes alle egentlige Oldsager i Kunstmuseet til den oldnordiske Samling, der da havde Lokaler paa Christiansborg, og Resten flyttedes faa Aar senere til Dronningens Tværgade, medens Oldnordisk Museum i 1853 flyttedes til sin nuværende Bolig i Prinsens Palæ.

Alligevel havde Thomsen nu og da Tid til at tage sig af Vaabensamlingen. For denne Mand, under hvis Hænder Museerne

Værkstedbygningens Frontespice.

Rustkammer flyttet tilbage til Slottet. Hvad man ønskede var, at Samlingen lagdes under Overtøjmesteren og under Kollegiet.

Kongen bøjede sig for Ønskerne i denne meget bebrejdede Skrivelse, og Overhofmarskalken traadte „efter eget Ønske“ tilbage. Den 8. April Aaret efter udsendtes Instruktionen for Kommissionen, og Samlingen henlevede sine første Aar paa en ret ubemærket Maade. En Kommission er nu en Gang ikke skikket til at lede et Museum, hvor det daglige Arbejde spiller en saa uhyre Rolle for dets Trivsel.

Denne Kommission havde yderligere den store Fejl, at man ikke havde sørget for, at den fik et Medlem, der var i Stand til at varetage Museets Interesser fra Dag til anden, og som kunde paatage sig Studiet af Vaabnene og deres Udviklingshistorie. Det eneste, der var gjort i denne Retning, var, at C. J. Thomsen var blevet anmodet om at være sagkyndigt Medlem af Kommissionen, men det var jo langt fra nok.

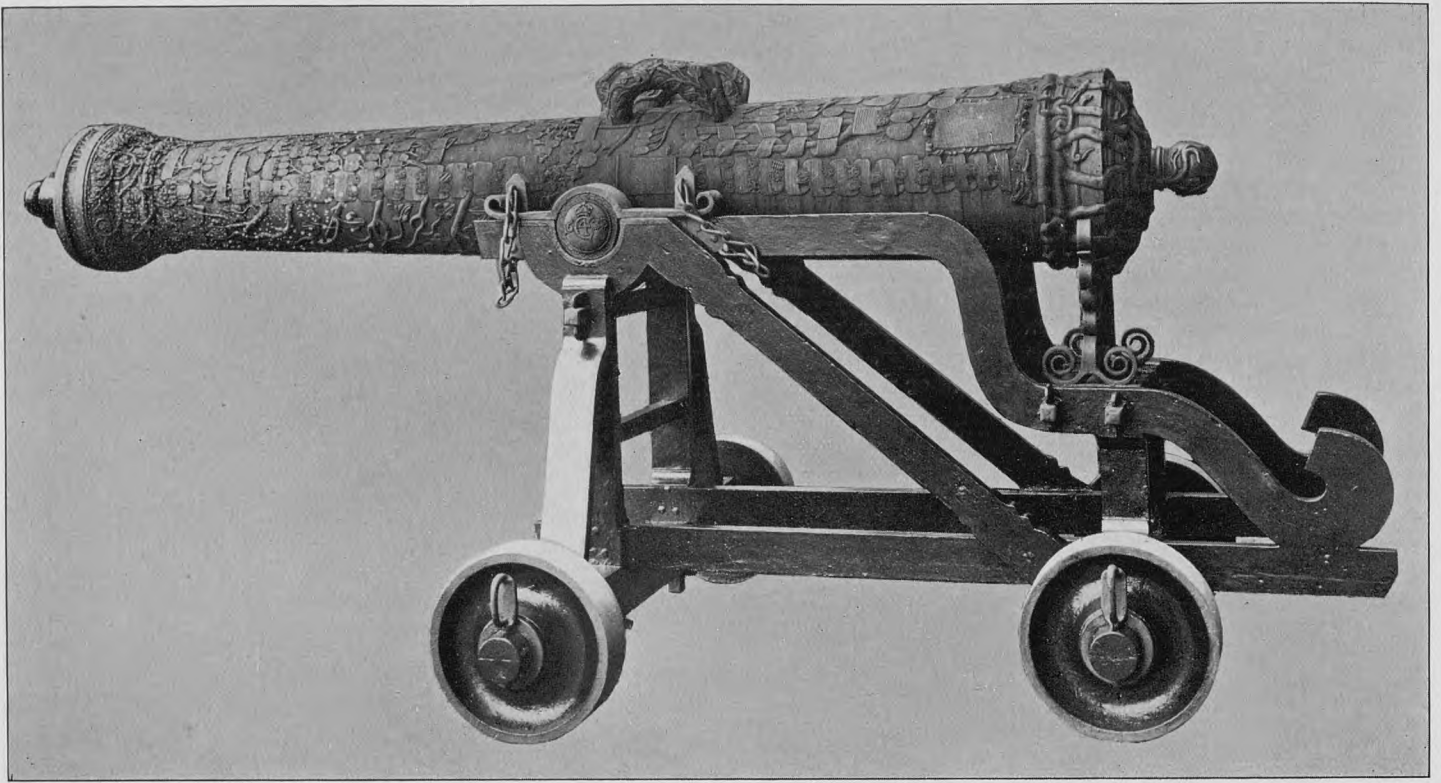
Desuden havde Thomsen i disse Aar alt for meget andet at varetage, til at han kunde ofre sig for dette specielle Museum, som nok kunde kræve en Mands fulde Arbejdskraft. Ikke alene havde han sit Arbejde med Oldsagsmuseet, men han var i 1832 blevet Inspektør ved Møntkabinettet paa Rosenborg, og den 2. Marts 1839 blev han yderligere Inspektør ved Kunstmuseet og Malerisamlingen. Man forstaaer, at han under disse Forhold trak

groede som Blomsterhaver under den kyndige Gartners Haand, maa det have været alt for trist at se, hvorledes den historiske Vaabensamling, der indeholdt saa fortrinlige Spirer til et enestaaende Museum, vantrivedes af Mangel paa Pasning.

At gribe direkte ind, var naturligvis ikke muligt, men alligevel fandt han paa Udveje, idet han til Kommissionen indsendte en Række Betragtninger over, hvorledes Samlingen bedst kunde trives. Denne Skrivelse er dateret 1. August 1844 — altsaa midt i hans allertravleste Arbejde med Kunstmuseet!

Han indskærpede først og fremmest Kommissionen, at denne Samling — saa vel som alle andre — burde indrettes saaledes, at den planmæssigt forøgedes og forbedredes. Hvis man ikke indrettede sig med dette for Øje, vilde Samlingen i Tidens Løb ganske miste Publikums Interesse, og det vilde senere være uhyre vanskeligt at udfylde de opstaaede Huller! Desværre sagde han ikke samtidig, at en Række Mænd, der i Følge deres Tjenestestilling blev tvunget til at tage sig af en Samling ved Siden af megen anden Gerning, ikke er en historisk Samlings rette Ledelse. Men han mente det!

Som næste Punkt hævdede han, at den historiske Vaabensamling burde have sine egne Midler til baade daglig Administration og til Indkøb. Desuden maatte den kunne yde yngre videnskabeligt uddannede Militære, der arbejdede ved den, et Vederlag

En af Kanonerne med det oldenborgske Stamtræ. 1633.

derfor, og de burde sendes til Udlandet for at studere i de der-
værende Museer og Arkiver. Den nuværende Pengemangel lammede
Kommissionens Beslutninger og forhindrede Samlingens Fremgang.

Dernæst pegede han paa Nødvendigheden af, at en Samling

havde et Speciale. Her laa det ligefor, idet man allerede var i
Besiddelse af saa mange Armévaaben, at ingen andre Samlinger
kom paa Siden deraf. Men han understregede yderligere, at Sam-
lingen derfor maatte gøres til det rette Opbevaringssted for alle

Den historiske Vaabensamling. Kanonrummet.

I Forgrunden en af Frederik IV's venetianske Kanoner og Morteren.

[Paa et sent Tidspunkt af Redaktionen er der lykkedes at komme i Forbindelse med det danske Gesandtskab i Paris angaaende den paa Side 360 omtalte Bronzekanon, som Frederik IV ikke fik tilsendt fra Venedig. Gesandtskabet har været saa elskværdig at sende en Række Fotografier af Kanonen foran Invalidehotellet, som gengives paa de følgende Sider. Den samtidig følgende Beskrivelse af Kanonen, der aldrig har været publiceret, gengives nedenfor].

KGL. DANSK GESANDTSKAB

Paris, den 19. Juni 1926.

I Forbindelse med Gesandtskabets Brev af 17. ds. fremsendes hermed en Afskrift af de Oplysninger Musée de l'Armée besidder om den venetianske Kanon.

Til Grosserer F. Zachariae,
c/o »Før og Nu«.

(sign.) H. A. Bernhoft,
Kgl. dansk Gesandt.

MUSÉE DE L'ARMÉE

Canon vénitien en bronze n° 77, calibre 33 (17 cm.)

Fondu à Venise en 1708, en présence du roi alors régnant de Danemarck
Poids 3.187 kgr.

Longueur 3 m, 38

Plate-bande de culasse n° 77.AP; 3187 kgr.-8 h.

Bouton de culasse : Feuilles d'acanthé gravées ainsi que sur la culasse

Deuxième renfort : Deux dauphins couronnés entrelacés se faisant face : Ecusson supporté par une figurine de chérubin; casque à panache et chérubin. De chaque côté de l'écusson, médaillons supportés par 2 chérubins; casque et au centre de l'écusson : une inscription effacée.

Premier renfort : Ecusson surmonté d'une couronne, une renommée de chaque côté. Au centre, les armes du Danemarck, au dessous des armes, une salamandre couronnée. Autour de l'écusson un ruban, autour du ruban le collier de l'Ordre de l'Eléphant.

Tourillons : Feuilles d'acanthé.

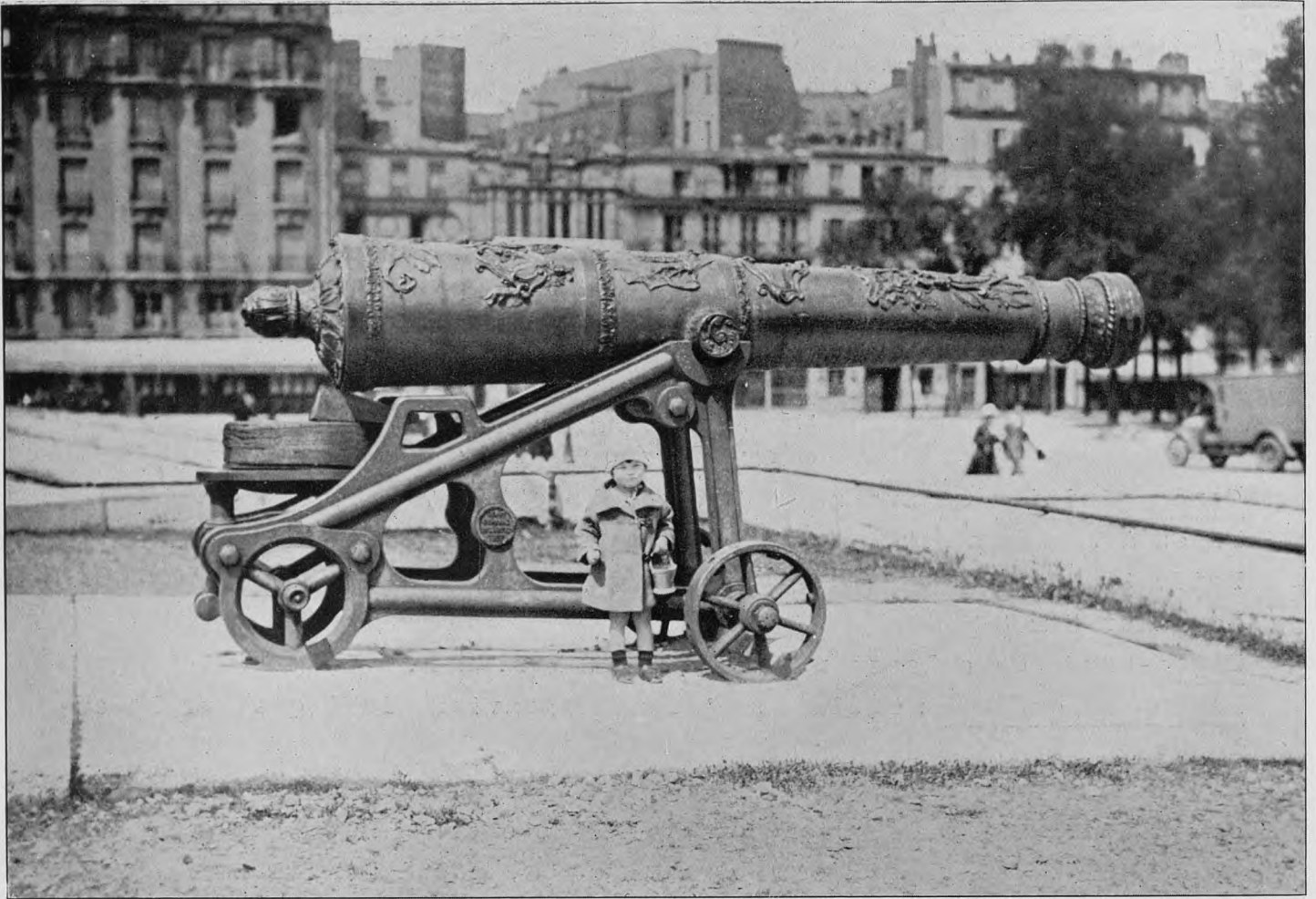
Plate-bande de volée : Un ruban de feuillage.

Volée : Médaille surmonté d'une tête de chérubin avec cette inscription :

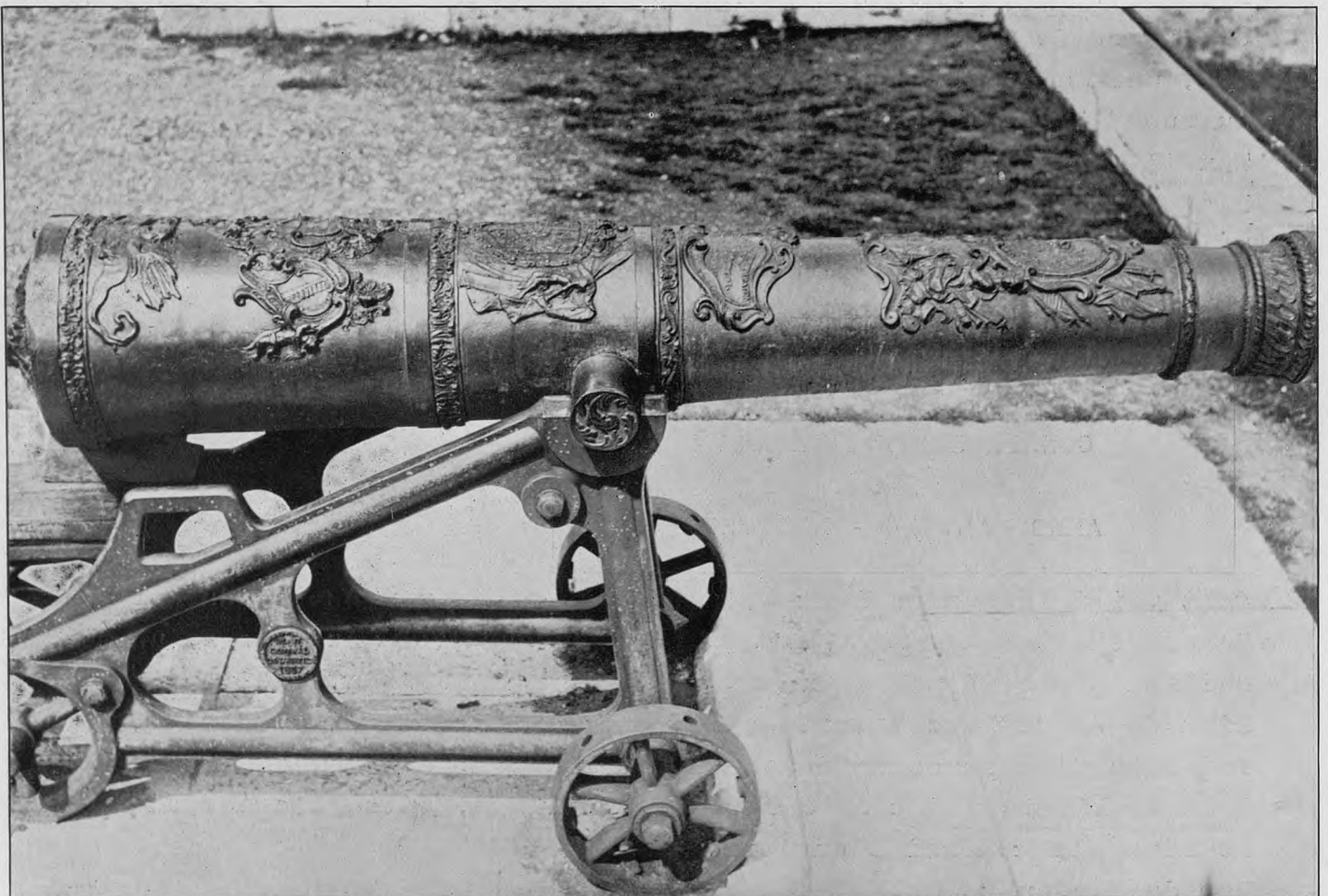
ATTENTO DANIAE ET NORV. REGE PARATVM
ADVENIENTE FUSVM
CONSPICIENTE PERFECTVM
S-C
ANNO SALVTIS - MDCCVIII

dont voici la traduction : »Fondu et terminé en présence du Roi de Danemarck et de Norvège, l'année du Sauveur 1708« Au dessus, un médaillon supporté par deux femmes, à l'intérieur du médaillon, le lion de Saint-Marc tenant le livre d'or, au dessus, d'un côté, un faisceau d'armes et de drapeaux, de l'autre, une branche de chêne.
Près de l'astragale : un cordon de feuillage, entre l'astragale et le bourrelet : dessins curieux.

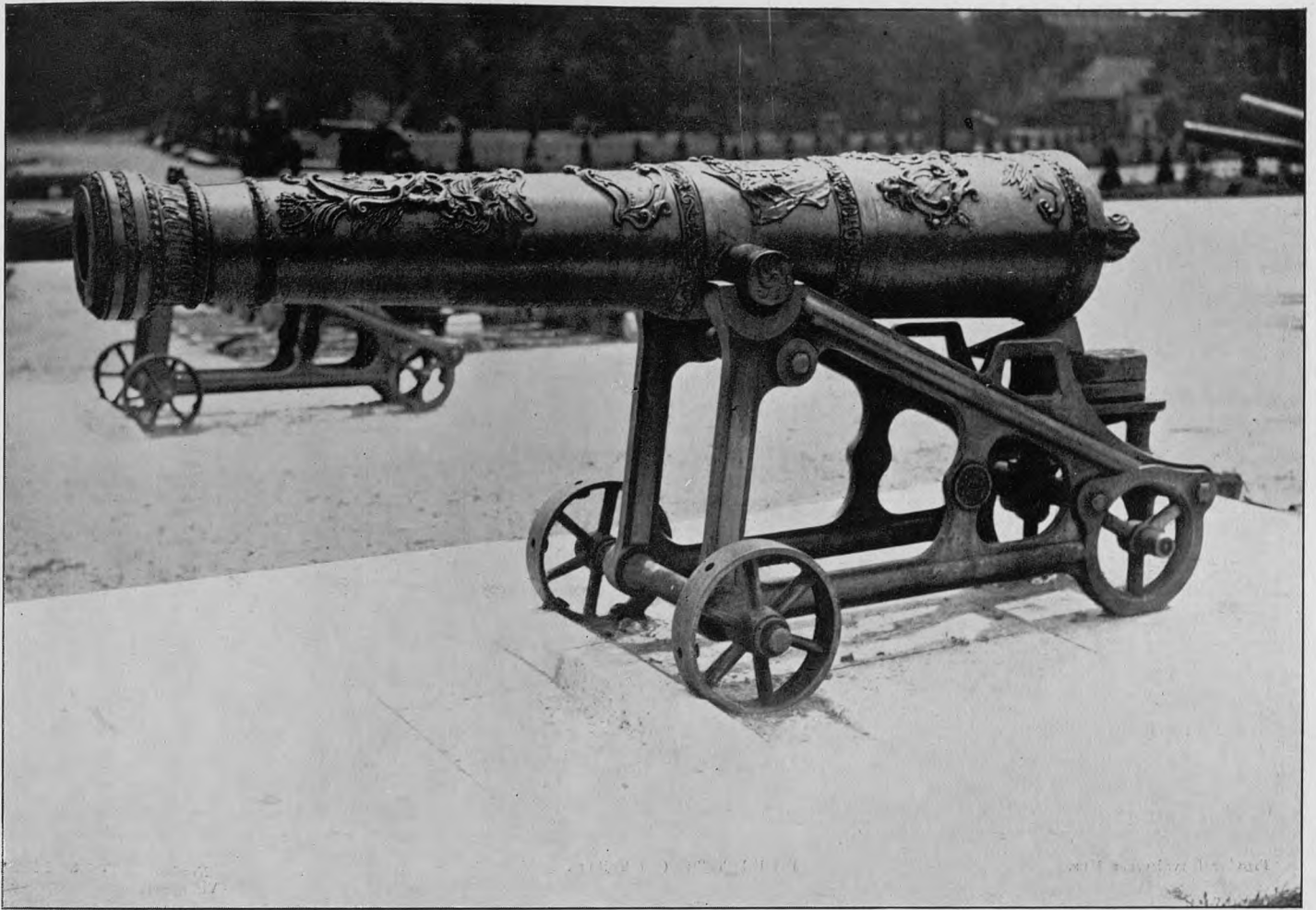
Nom du fondeur : X .

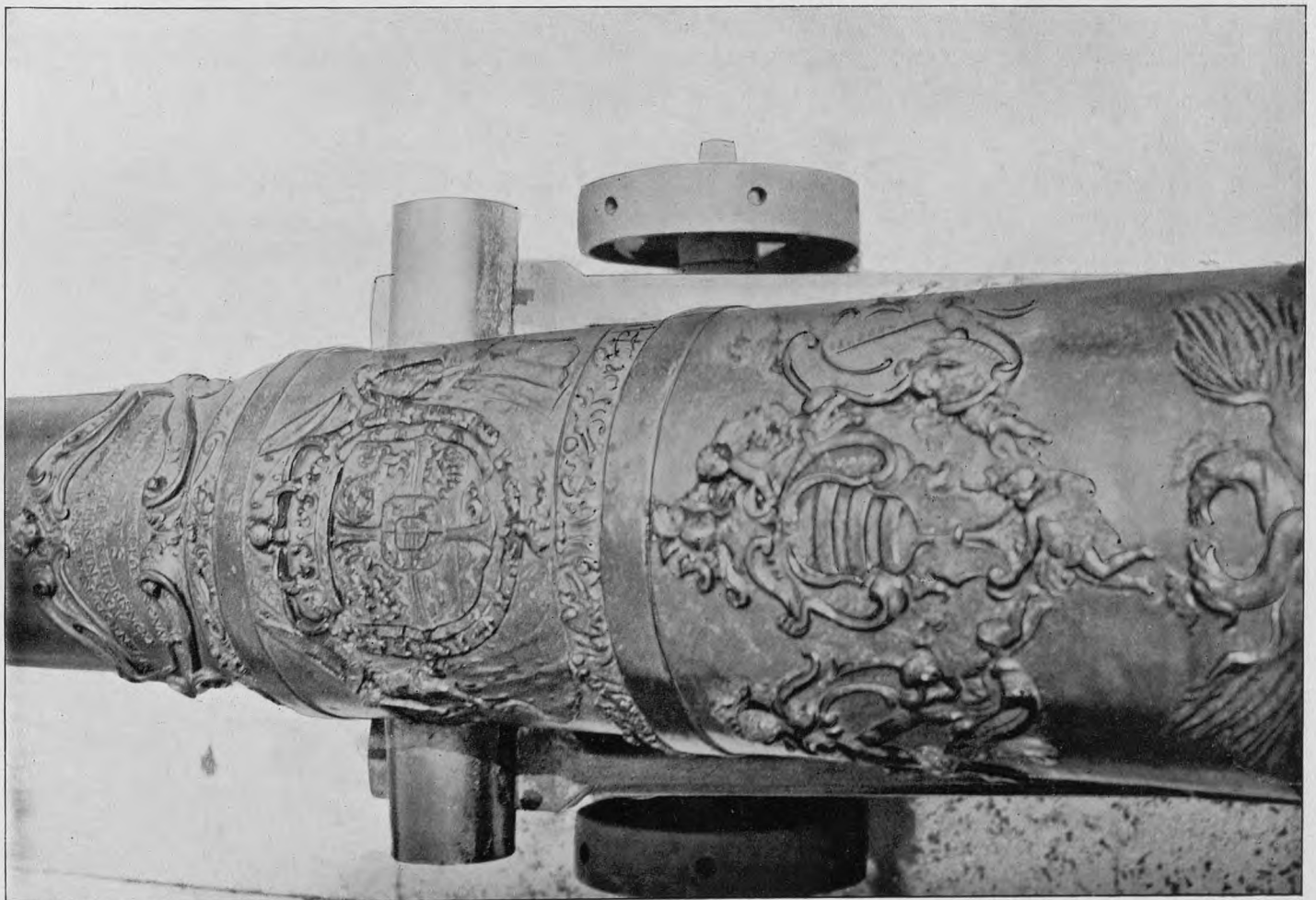
Frederik IV's venetianske Kanon foran Invalidehotellet i Paris. — 1926.
(Se Beskrivelsen Side 371.)

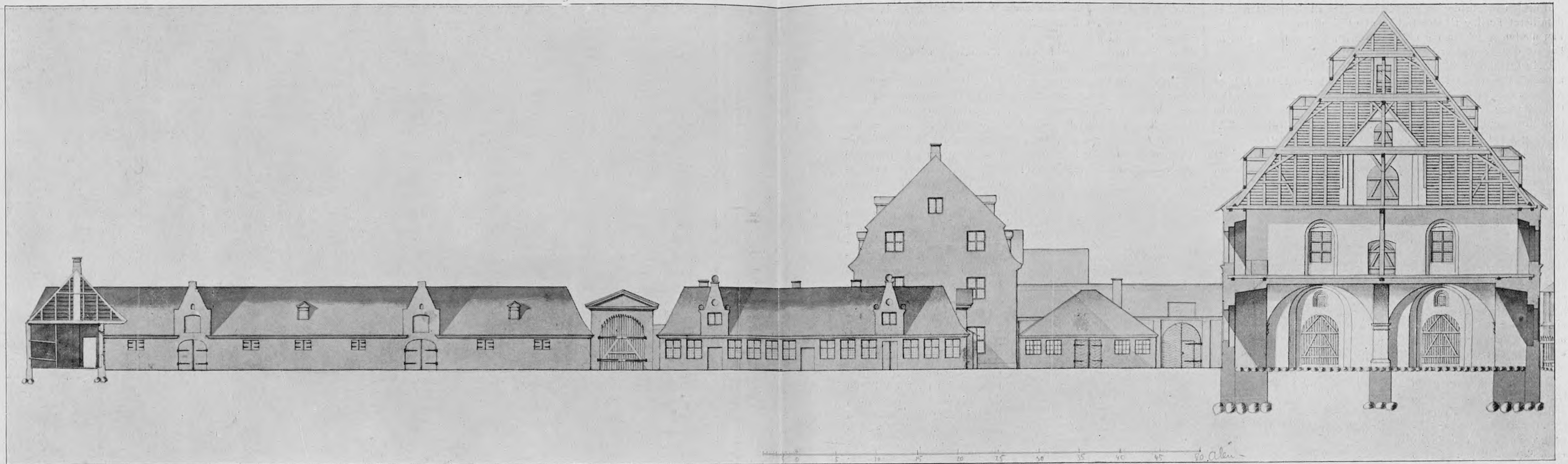
Frederik IV's venetianske Kanon foran Invalidehotellet i Paris. — 1926.

Frederik IV's venetianske Kanon foran Invalidehotellet i Paris. — 1926.

Frederik IV's venetianske Kanon foran Invalidehotellet i Paris. — 1926.

Proviantforvalterens Hus.

Det lille Tøjhus (nye Tøjhus).

Nordre Vandport.

Snit i Øst-Vest gennem Tøjhuskomplekset, ca. 1770. Arsenalrettens og Artillerichefens Bygning.

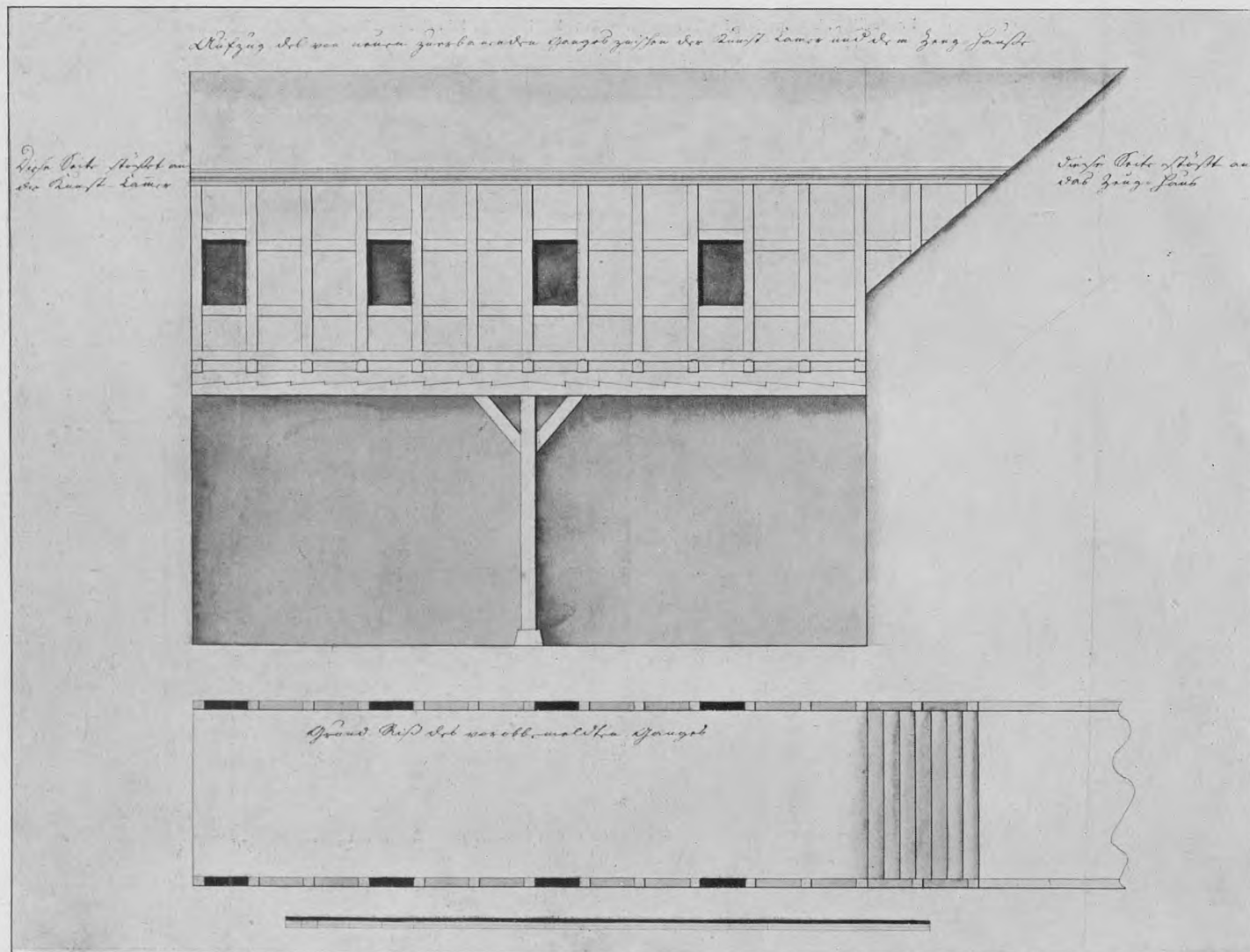
Værkstedbygningen 1769.

Den gl. Vagtbygning.

Port mod Tøjhusgade.

Tøjhuset.

Ingeniørkorpsets Tegncarkiv.

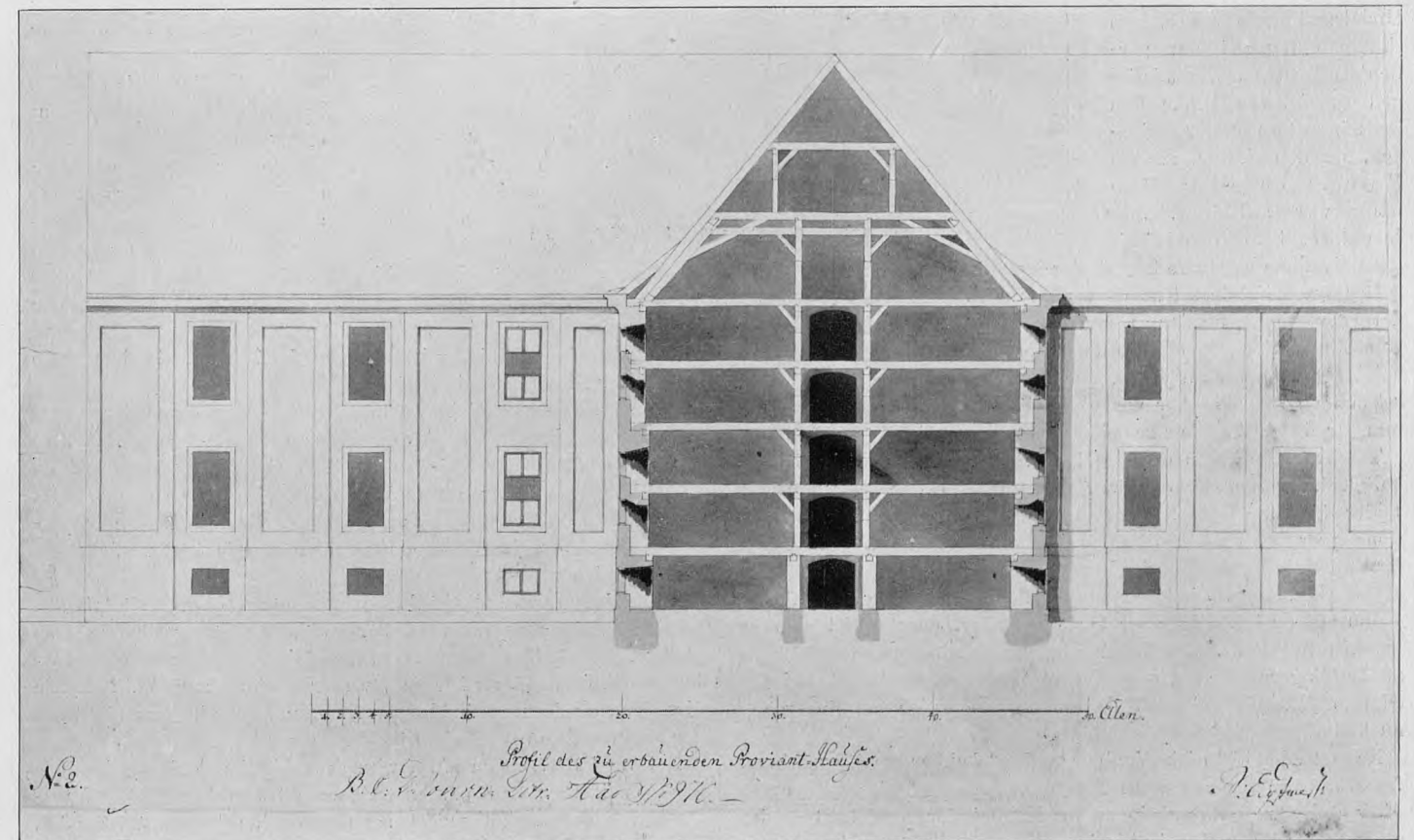
Løngangen 1730 mellem Biblioteket og Tøjhuset.

Rigsarkivet.

autoriserede Prøver af Armeens Vaaben, som jo altid kunde udlaanes derfra til Studiebrug.

Til Slut gjorde han Keypers Idé fra 1832 til sin og hævdede, at det var forkert, at Kanoner og Artillerimateriel ikke var blevet inddraget i Samlingen. Desuden burde de fra Regimenterne afleverede Faner optages i den.

Disse kloge Betragtninger, der burde være blevet Samlingens A-B-C gennem Tiderne, vakte Opmærksomhed i Artilleribrigaden, men det eneste, man rigtig forstod at skatte her, var Tanken om en Udvidelse med Artillerimateriel. Paa dette Omraade fik man selvfølgelig al mulig Støtte hos Keyper, der nu var blevet Deputeret i Krigskollegiet.

Eigtveds Plan til et Magasinhus paa Kongens Vedhave.

Rigsarkivet.

Brigaden indgik derfor umiddelbart efter til Kollegiet med et detailleret Forslag til Oprettelsen af et Vaabenmuseum. Det kan næsten se ud, som om C. J. Thomsen har staaet bagved og hvistet den conciperende i Øret.

I Museet skulde ikke blot indgaa Haandvaaben og Artilleriemateriel, men ogsaa Faner, Uniformer og alt andet, som belyste Armeens Udvikling. Det hele skulde udformes paa videnskabeligt Grundlag, og af Hensyn til de deraf følgende Studier skulde ikke blot Modelsamlingen og Tegnearkivet men ogsaa Artilleriets Bibliotek gaa ind under Museet.

Tanken var saaledes stort anlagt, men man begyndte aabenbart straks at forhandle om Sagen; thi der gik næsten et Aar, inden den kongelige Ordre kunde udgaa til Tankens Realisation, og den var da betydelig spagfærdigere. Der nedsattes en Kommission den 16. Juli 1845 med den Opgave at skabe Grundlaget for et Vaabenmuseum; men der gik ikke mindre end seks Aar, før den havde endt sit Arbejde, og meget tyder paa, at den paa adskillige Punkter stødte paa en ganske vist ikke officielt udtalt Modstand.

Resultatet blev da ogsaa kun halvgjort Arbejde, som skulde fortsættes af en ny Kommission, der nedsattes efter kongelig Forordning af 30. Novbr. 1853. Kommissionen af 1845 blev opløst som selvstændig Kommission og smeltet sammen med den historiske Vaabensamlings — ialt 6 Medlemmer. Desuden bestemtes det, at Chefen for Laboratorie-Etaten og Konstruktøren ved Artilleribrigadestaben skulde tiltræde Kommissionen ved Forhandlinger, der gjaldt henholdsvis Laboratoriets og Modelsamlingens Sager, som skulde optages i det paa-tænkte Museum. Kommissionen skulde, saa længe den bestod, sortere under Brigaden, og den skulde, indtil Museets endelige Ordning var fuldført, føre Inventaret i to Hovedafsnit (Haandvaaben og større Skyts), der først da skulde smeltes sammen.

Der synes imidlertid at være gaaet militær Politik i Sagen paa dette Tidspunkt, og den eneste, der havde kunnet give de rene Udviklingslinier for det vordende Museum, Etatsraad Thomsen, holdt sig uden for alt dette, som han ikke begreb. Dertil kom ogsaa i de følgende Aar vor ulykkelige Krig og den Depression, som ytrede sig herhjemme efter denne.

Thi hvor mærkeligt det end lyder: Museet blev aldrig til Virkelighed, og den Kommission, der skulde ordne dets Forhold, sidder den Dag i Dag! Inventarerne føres endnu efter Instruktionens Ordlyd i to Afsnit af to forskellige Materialforvaltere, et for Haandvaabene og et for Kanonerne, og hvad der er det værste, af Nemhedshensyn inddrog man fra Begyndelsen disse Afsnit i Tøjhusets og i Rustkammerets Regnskaber, ganske vist som en særskilt Del deraf, men Kommissionen og den nuværende Bestyrer af Samlingerne mangler derved et meget væsentligt Led i den daglige Administration af de mange forskellige Samlinger, der nu findes.

Navnet „den historiske Vaabensamling“ dækker nemlig saa langt fra over, hvad der paa dette Tidspunkt rummes deri, men — ogsaa efter Ordlyden i Instruksen for Kommissionen af 1853 — den sorterer stadig under Artilleriet, eller rettere nu under Hærens tekniske Korps! Naturligvis er der i Aarenes Løb sket smaa

Ændringer f. Eks. i Kommissionens S sammensætning o. l., men i Hovedsagen er alt ved det gamle. Adskillige Officerer er gaaet i deres Grav uden Anelse om, at de i en Række Aar i Følge deres Tjenestestilling havde været Medlemmer af denne besynderlige permanente Kommission.

Mærkeligt er det ogsaa at se, hvor lidt Opmærksomhed man til Tider skænkede Samlingens Anliggender. De tilforordnede Officerer havde ingen Interesse deraf, og for de regnskabsførende Underofficerer gjaldt det om at slippe saa billigt som muligt derfra. Saaledes ses det flere paa hinanden følgende Gange, at der kom en kongelig Resolution, der paabød, at nu de og nu de gamle Regimentsfaner skulde optages i den historiske Vaabensamling. Men da Regnskabsbets 3. Del (Vaabensamlingen) ikke i Forvejen havde et Afsnit for Faner, ignoreredes ganske roligt den kongelige Ordre, og Fanerne optoges i Rustkammerbeholdningerne, saaledes at Vaabensamlingen indtil Oktober 1922 ikke ejede en eneste Fane. Først da overførtes de til Vaabensamlingens Beholdninger.

Det første Skridt til Skabelsen af en Museumsinstitution gjordes først i 1919, da den hidtidige Konservator, Kaptajn Stöckel, ansattes som Bestyrer. Fremtiden skulde helst bringe lysere Arbejdsvilkaar for denne unge Institution, hvis Arbejde er saa meget haardere, som den beskæftiger sig med en gennem næsten hundrede Aar museums-mæssigt set forsømt Samling.

En af Vaabensamlingen særlig fortjent Mand, den senere omtalte Oberst Otto Blom, har i sin Afhandling om Tøjhuset i Historisk Tidsskrift i 1888 givet Udtryk for sine Bekymringer om disse Forhold saaledes:

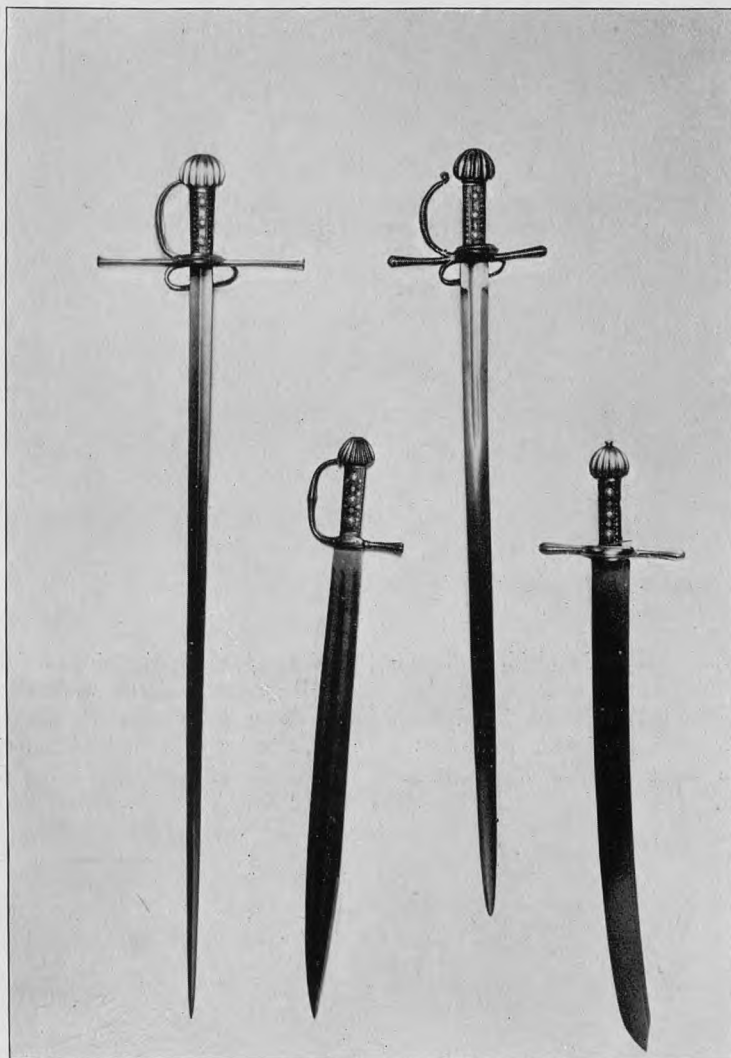
„... En Resolution af 30. November 1853 bestemte, at den historiske Vaabensamling skulde bestyres af en Kommission under Artilleriet, uden at der blev truffet nogen endelig Bestemmelse om dens Om-

fang, og uden at dens Bestanddele blev særskilt inventerede eller virkelig udskilt af Tøjhusets Regnskaber. Den provisoriske Forfatning har ikke været til Gavn for Samlingen og kan ogsaa i Fremtiden blive den skadelig, hvis den ikke afløses af en mere definitiv.“

Denne Ordning er udeblevet indtil nu, da det — som det senere skal ses — begynder at lysne. Naar Oberst Blom skriver, at Samlingen efter Resolutionen af 1853 skulde „bestyres“ af en Kommission, er dette en forkert Opfattelse af Ordlyden. Det var denne Kommissions Opgave at skabe Rammerne om et Museum, men hvorledes dette i Fremtiden skulde bestyres, nævnes absolut ikke.

Endnu inden den indledende Kommission havde endt sit Arbejde, havde Samlingerne faaet et Par overordentlig værdifulde Forøgelser. Først blev Rækken af gamle Kanoner forøget med en Række Skibskanoner af langt større Ælde end man hidtil havde ejet dem, og dernæst inddrog man fra Rendsborg Tøjhus alt, hvad der derovre fandtes af historisk Interesse.

Det var i 1847, at en af Schwitzers Dykkerbaade, der arbejdede paa Anholt Rev, traf paa et Skibsvrag fra c. Aar 1400. Naturligvis var det sunket meget sammen og laa begravet i Sandet, saa det var ikke muligt at konstatere, om det var et Krigsskib eller et Handelsfartøj. Skytsets Mængde, dets Størrelse og An-

Frederik II's Kaarder med hans Valgsprog.

bringelse tyder dog paa det første. Mærkeligt nok glemte man ganske at tage en Pejling af Stedet, saa at det nu næppe vil være muligt at finde det, og en fornyet Undersøgelse vil dog sikkert give fortrinlige Resultater.

Der optoges ialt otte Kanoner, hvoraf den ene afgaves til Frederik VII's Vaabensamling og to til Czarens Samling paa Czarskoe Zelo. Af de fem tilbageblevne (se Billedet Side 387) er de to saakaldte „Skærmbækkere“, der udskød Stenkugler, medens de tre er „Slinger“, der ladedes med Smedejernkugler. Alle Kanonerne

som ikke i Forvejen kendtes og opbevaredes i den historiske Vaabensamling. Derimod fandtes der her opbevaret det grevelige holsten-gottorpske Rustkammer, som havde været opstillet i Tønningen, indtil denne Fæstnings Erobring i 1714. Frederik IV beordrede da hele Rustkammeret flyttet til Rendsborg. Dette Rustkammer var oprindelig paabegyndt af Hertug Frederik III, og der skal findes gammelt Inventar over det, som dog endnu ikke er kommet Samlingen i Hænde.

Det var i 1651, at Hertug Frederik III øst for Gottorp Slot lod

Frederik III

Christian V

Frederik IV

Christian VII

Frederik VI

Christian VIII

var indrettet til at lade bagfra, og i en af Skærmbækkerne sidder endnu fastruset en Stenkugle, omviklet med Kabelgarn.

Til disse Kanoner, der i al deres Primitivitet er overordentlig interessante Stykker i Vaabenforskningens Interesse, hørte en Række løse Kammerstykker, hvoraf et, der var lukket med en Træprop, endnu indeholdt Krudt, hvoraf blot Salpeteret var udvasket af Havvandet. Ved Hjælp af disse løse Kammerstykker, der hver repræsenterer et Skud, kunde der med disse primitive Kanoner præsteres en ret hurtig Skydning. Da der nemlig hørte flere saadanne Kammerstykker til hver Kanon, kunde et af dem være til Paafyldning i Skibets Krudtmagasin, et andet paa Vej op til Kanonen og et tredje i Kanonen. Tiden mellem to Skud var da kun den, der medgik til at viske Kanonen ren og indsætte en Kugle bagfra i Løbet.

Samlingens næste Forøgelse var betydelig større. Rendsborg Tøjhus indeholdt ganske vist ikke mange ældre Soldatervaaben,

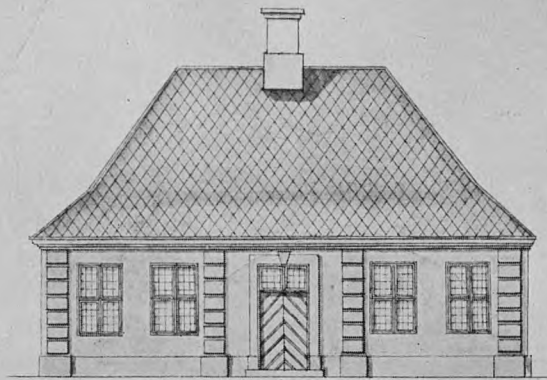
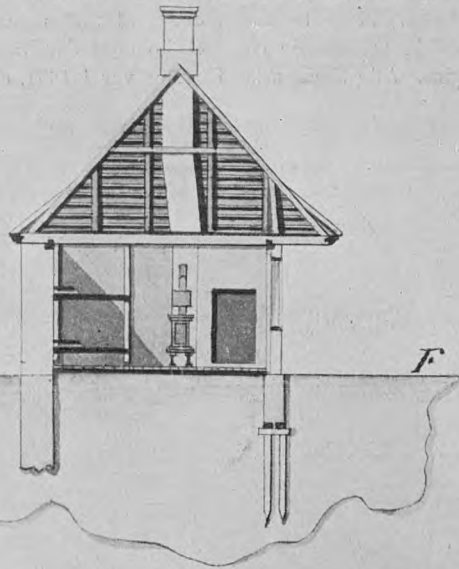
opføre en lang Bygning med et fremspringende rundt Taarn, og heri indrettede han sit Tøjhus. Det var rimeligvis samtidig hermed, at han begyndte som Vaabensamler, og Hovedbestanden i hans Samling dannedes af de talrige Rustninger og Vaaben, som Gottorpernes Stamfader Hertug Adolf havde efterladt sig.

Man har hidtil antaget, at dette gottorpske Rustkammer blev ført til København i Aarene 1749—53 sammen med Hertugernes Bibliotek og Kunstkammer, men det beror paa en Misforstaaelse. I Aarhundredets Slutning maa det af en eller anden Grund være blevet overført til Fæstningen Tønningen, og her blev det altsaa gjort til Bytte ved Erobringen i 1714. Da Tønningens Tøjhusbygning først opførtes 1710, er der dog en Mulighed for at Rustkammerets Overførelse hertil først er sket dette Aar.

Ved Overførelsen af denne Samling fra Rendsborg til Tøjhuset i København, var alt regnskabsmæssigt set i den skønneste Orden, takket være den allerede omtalte Tøjhusforvalter Gullann. Men

Plan. von einer auf den innern Platze des königlichen Arsenals neu zu erbauenden
 Corps de Garde. A. Der Eingang in der Corps de Garde. B. Officers Stule
 C. Gemeinen Stube. D. Scheidung Mauer zwischen den zum Arsenal gehörigen Plätze
 und dem Prästant Hause

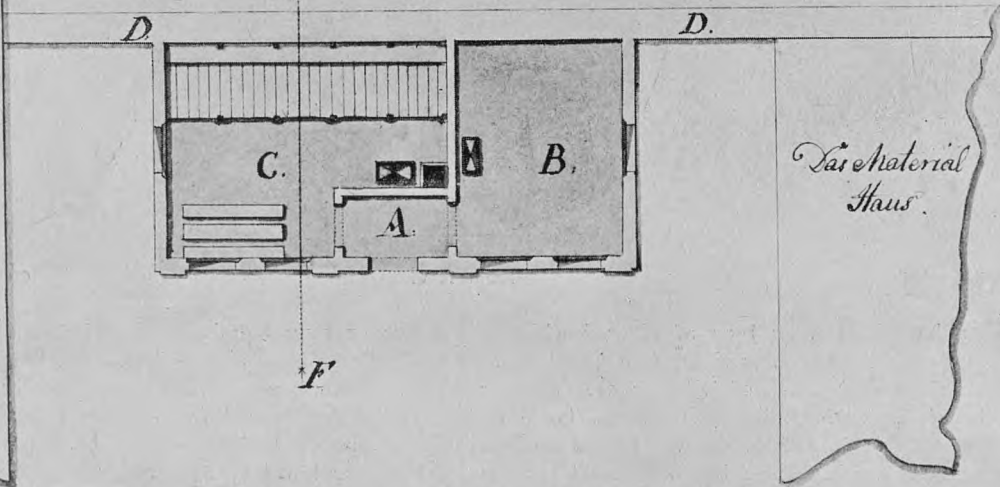
Profil nach der Linie E-F

Facade

E Grund. Riis.

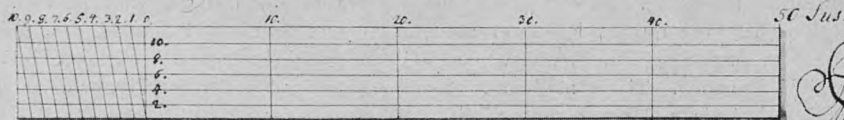
Die Kunst
Kammer.

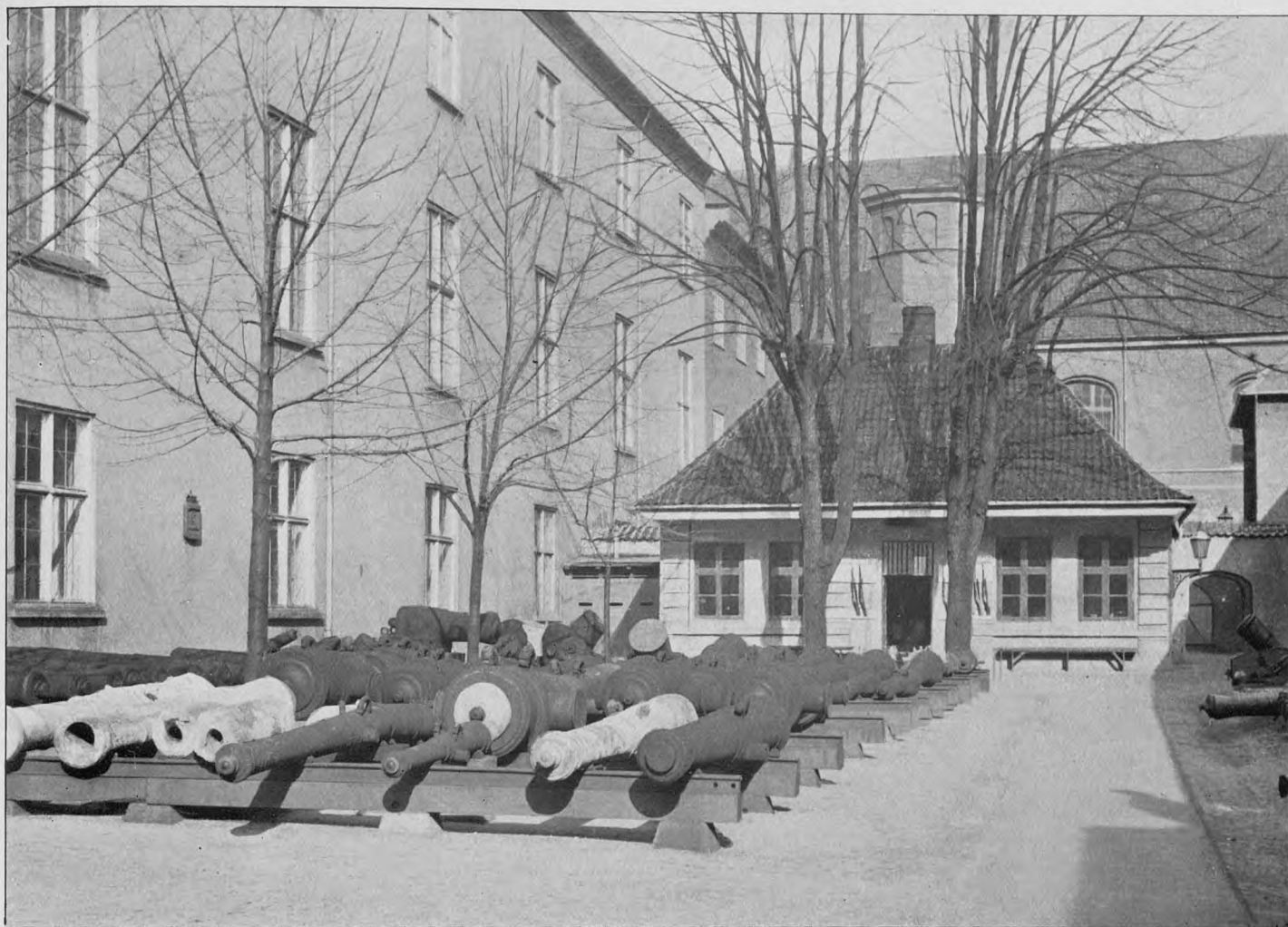
Das Material
Haus.

Maasstab von 60 Fuss Seeländische Maas.

Copenhagen
29ten Novbr
1769

Handwritten signature

Nordre Tøjhusgaard, ca. 1880.

I Baggrunden den gamle Tøjhusvagt (senere Teatermuseum).

ved et mærkeligt Uheld er selve Overførelsesinventaret gaaet tabt, og det er derfor vanskeligt at faa et Overblik over dets Bestanddele. Enkelthederne maa ved Lejlighed plukkes ud af det Inventar, som Oberst Blom med sit mangeaarige Kendskab til Samlingen skabte, og som benævnes Inventaret 1903; men alligevel vil det vise sig at der er mange Huller. Nogle Oplysninger vil ogsaa kunne faas af en Beskrivelse af Rendsborg Tøjhus, som Gullann har efterladt sig i Manuskript, men selve Rustkammeret omtales desværre kun i meget store Træk, og kun særlig bemærkelsesværdige Genstande behandles mere udførligt.

Ligesom hvert af de andre to Rustkamre, der danner Basis for den historiske Vaabensamling, har tilført denne en „Specialitet“ — det oldenborgske Rustkammer: Bøsser, det partikulære Rustkammer: Kaarder — saaledes tilførtes der nu med det holstengottorpske Rustkammer en hidtil meget sparsomt repræsenteret Afdeling, nemlig Rustninger.

Frygtelige saa de fleste ud, medtaget som de var af Aarhundreders Rust, og for at skjule denne Rust havde man smurt dem over med sort Oliefarve. Naar man nu betragter de samme Rustninger og fryder sig over deres blanke Flader med de rige Ætsninger, forstaar man, at der ligger mange Aars uhyre forsigtige Konserveringsarbejder bag. Denne Snees Rustninger, der med et noget misvisende Navn ofte kaldes „Feltherreharnisker“, repræsenterer paa en ret anskuelig Maade Udviklingen af Rustningerne i 1500'

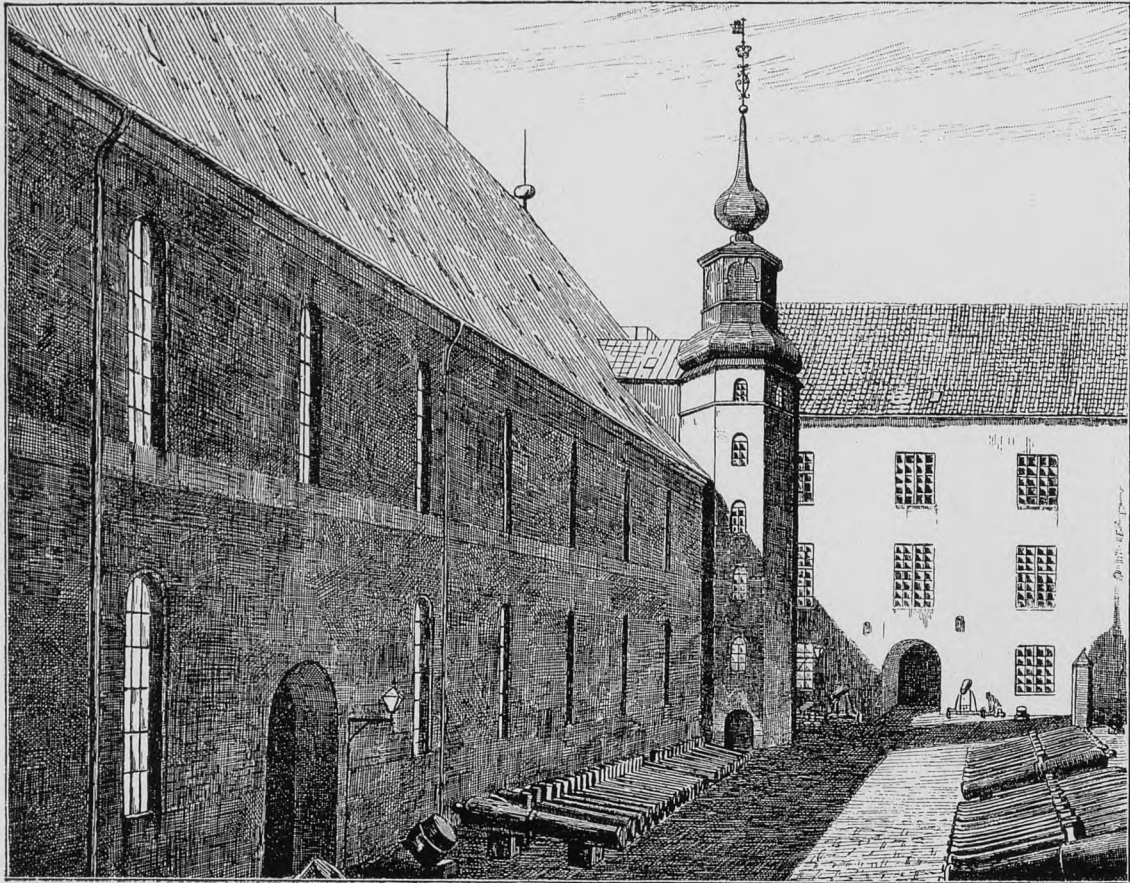
erne baade til Feltbrug og til Anvendelsen paa Rendebanerne (Turnering). Af særlig Interesse blandt disse Rustninger maa fremhæves dem, der har tilhørt Hertug Adolf (II) af Holsten, Frederik I's Søn og Broder til Christian III. Særlig pragtfuldt er Harnisket med Tidselmonstret (se Billedet senere), med hvilket Hertugen er afbildet paa det store Maleri paa Gripsholm i Sverige samt et meget svært Harnisk til Brug ved Skarp- renden.

Major Reitzenstein, ca. 1745.

Den førstnævnte Rustning synes at være af engelsk Oprindelse. Hertug Adolf opholdt sig i nogen Tid ved det engelske Hof, og skønt han paa denne Tid laa i Forhandlinger om et Giftermaal med en tysk Prinsesse, blev han saa forelsket i Dronning Elisabeth, at han efter sin Hjemkomst til Holsten friede til hende gennem en Udsending. Han fik imidlertid en Kurv, men blev til Trost for sin Skuffelse udnævnt til Høsebaandsridder.

Rustningen er paa det anførte Billede gengivet i den Skikkelse, hvori den brugtes til Kamp. I Mod-sætning til lignende Rustninger i andre Samlinger, er der til denne heldigvis bevaret de fleste af de Forstærkningsstykker, hvormed den forsynedes, naar den skulde anvendes paa Rendebanen til Turnering. At den ogsaa kunde anvendes til „Selskabsbrug“, derom vidner Maleriet paa Gripsholm, hvor Hertugen kun er iført Bryst- og Rygplade, medens Laartaskerne hænger ud over de mægtige vide Benklæder, som Datidens Mode foreskrev.

Lange Tøjhusgaard 1871.
I Baggrunden den Zuberske Tilbygning fra 1780.

Lange Tøjhusgaard, ca. 1890.
Den gamle Havnemur er overgroet med Vildvin, og i Forlængelse af den ligger Værkstedbygningen fra 1769.

Foruden de to nævnte Rustninger findes i Samlingen en blank Rustning, som vides at have været opstillet i det hertugelige Rustkammer i Rendsborg Tøjhus, hvor det havde sin Plads ved det saakaldte Ditmarsker-Monument, helliget Erindringen om dem, der faldt paa de to berømte Tog mod det oprørske Kystfolk.

Denne Rustning bærer paa Brystpladen indtset Ordenen „Den gyldne Vlies“ og er derfor hidtil blevet henført til Christian II, om hvem man ved, at han bar denne sjældne Orden. Flere Vaaben-

Eidora romani terminus imperii,
d. v. s. Ejderen, det romerske Riges Grænse.

Man ved desværre kun lidt om dens Oprindelse, men det synes givet, at den i 1671 blev anbragt over den nyopførte Holstensport paa Ejderøen ved Fæstningen Rendsborg. Den er saaledes et vigtigt historisk Dokument, thi den erklærer runde 50 Aar før Frederik IV med de europæiske Magters Samtykke atter knyttede Sønderjylland nøjere til det danske Rige, at Ejderen fra gammel

Tøjhuset, Klokkeporten med „den gamle Kronos“ og Det kgl. Bibliotek. 1910.

historikere bestrider dog dette, idet de hævder, at Rustningens Form er for ung til, at den kan være anvendt af denne Konge.

Andre Historikere vil henføre Rustningen til Hertug Adolf, idet de hævder, at denne Kriger, som var opdraget ved Kejser Carl V's Hof, og som havde kæmpet baade for denne og for Philip II, udmærket godt kan have været Ridder af denne Orden. Spørgsmaalet staar dog endnu aabent, da en Matrikel over Ridderne af den gyldne Vlies ikke kendes herhjemme.

Af ganske særlig historisk Interesse var Ejderstenen, som hidtil havde været opstillet i Rendsborg Tøjhus.

Den er af brun Sandsten, 80 cm høj og 120 cm bred, og paa Baggrund af et Draperi bærer den en Indskrift af store forgyldte Bogstaver:

Tid betragtedes som det hellige tysk-romerske Riges Grænse mod Nord.

Da dette Rige i 1806 opløstes af Napoleon, hvorefter Kronprins Frederik (Frederik VI) ogsaa indlemmede Holsten i Danmark, befalede han, at Stenen skulde tages ned, „da den ei mere paa dette Sted haver sin Hensigt“.

Den 12. September samme Aar fandt Nedtagelsen Sted, og derefter stod Stenen i Rendsborg Tøjhus, indtil den i Efteraaret 1863 førtes til København efter et Mellemophold ved Artilleridepotet paa Als.

De fleste af Samlingens Tohaandssværd samt dens Slagvaaben som f. Eks. Stridskøller, Rytterhamre og Stridsplejle, stammer ligeledes fra dette Rustkammer, og yderligere fik Tøjhuset en

udmærket Tilgang af Faner fra de tidligere slesvigske og hollandske Regimenter, hvoraf desværre en Del senere er gaaet til Grunde.

Det havde hidtil været Skik og Brug, at Afdelingernes Faner, naar de blev kasseret, afleveredes til det nærmeste Tøjhus; men Opbevaringen af dem var ikke særlig omhyggelig, og det er derfor kun et Faatal af dem, der er blevet reddet fra Tilintetgørelse. I Aarene 1859—61 sørgede General J. S. Fibiger for, at de erobrede Faner, eller rettere de af dem, der endnu var i Behold, og som Støv og Ælde ikke helt havde ødelagt, dels blev afbildet og dels blev restaureret. Først mange Aar senere begyndtes en Konservering af de danske Faner, der nu for faa Aar siden er overført til den historiske Vaabensamlings Beholdninger.

Det var denne Gang Obersterne Emil Madсен og le Maire, der gik i Breschen for at disse Faner skulde bevares. Beløbet der stilledes til Raadighed var dog kun ringe, og til Trods for at Konserveringen endnu fortsættes, er det kun et Faatal af disse Faner, der har gennemgaaet den nødvendige men meget svære Konserveringsbehandling.

I 1860'erne undergik en Del af Tøjhuskompleksets Bygninger en Række Forandringer baade i det Ydre og i det Indre.

Det kongelige Bibliotek havde længe trængt til Udvidelse, og man havde endog i 1850'erne omgaaedes med den Tanke at bygge en Etage til paa Tøjhuset for derigennem at skaffe Biblioteket forøget Plads. Dette blev dog heldigvis undgaaet! I Stedet for overgav

man i 1862 Biblioteket den nederste Etage i dets egen Bygning, det gamle Felttøjhus, som efter at Pontonekvipagen var blevet flyttet til Holsten, havde tjent til Magasin for Artilleriets Beholdninger af Seletøj.

Ogsaa paa anden Maade havde man i disse Aar Tanker om at ændre Tøjhusets Udseende.

Da man i 1857 nedbrød Vesterport, tilbød Entreprenøren, Hr. Aird, Militæretaten at nedtage Façaden mod Marken i ubeskadiget Stand, saa at den kunde anvendes ved en af de militære Bygninger.

Kunstakademiet havde ganske vist i Forvejen udtalt, at det ikke fandt, at denne Façade havde hverken saa megen kunsthistorisk eller kunstnerisk Interesse, at den fortjente at bevares, men flere Officerer, bl. a. Major Haxthausen og Kaptajn Linne-mann, der paa den Tid begge var Medlemmer af den historiske Vaabensamlings Kommission, fandt, at man maatte gøre noget for at bevare dette militærhistoriske Arbejde. Af samme Opfattelse var ogsaa Arkitekt F. Meldahl, der offentlig tog til Orde for, at den karakteristiske Façade, der trods Portens Ombygning

i 1668 stammede fra Opførelsen i 1616, blev bevaret for Eftertiden i en eller anden Form. Men hans Ord fandt ingen Genklang. Gennem de omtalte Officerers Interesse for Sagen faldt Tanken imidlertid ganske naturligt paa Tøjhusbygningen, der jo dog rummede et Slags Militærmuseum. Fortifikationen, der svarer til det nuværende Ingeniørkorps, hvorunder sorterer de militære Bygninger, fik overladt Sagen til Bedømmelse og mente ogsaa nok, at Façaden kunde anvendes til Dekoration af Tøjhusets Midterport mod lange Tøjhusgaard, men da man ikke i Øjeblikket kunde ofre de 1000 Rdlr., som det vilde koste at stille den op, maatte den indtil videre maagineres.

Men for Fortifikationen rummede Sagen endnu flere Betæneligheder. Opsætningen af denne Façade kunde jo overhovedet ikke finde Sted før hele Tøjhusbygningen gennemgik en i høj Grad tiltrængt Restaurering. I Øjeblikket stod den jo med forvitrede Mure og affaldet Kalkpuds og vansirede i høj Grad hele Komplekset. Men kalkulerede man nu denne Istandsettelse til 5500 Rdlr., vilde Vesterports Opsætning indirekte medføre en Udgift paa c. 7000 Rdlr.

Til Trods for, at Restaureringen altsaa var paakrævet og derfor ved Lejlighed maatte medføre en Udgift, skød man i Øjeblikket ligesom Skylden for de store Omkostninger over paa Vesterports-Projektet, og Planen om dens Bevarelse paa denne Maade faldt dermed til Jorden.

Heldigvis! Kunde det end have været ganske interessant at have bevaret denne Portfaçade, vilde den dog efter denne Plan have ændret Tøjhusets

Karakter i en saa betydelig Grad, at man kun kan være glad for, at det ikke skete. Christian IV's pompøse Bygning fik Lov til endnu nogle Aar at beholde sit gamle Udseende, men — som det senere skal ses — den undgik ikke sin Skæbne. Det eneste, der reddedes fra Nedbrydningen af Vesterport, var den tidligere omtalte Buste af Christian IV, som fik Plads i den historiske Vaabensamling, hvor den i en Række Aar stod opstillet i Edskapellet.

Som Erstatning for Afgivelsen af det gamle Felttøjhus til det kongelige Bibliotek fik Artilleriet overladt hele Bageribygningen ved Proviantgaardens Sydende, som Flaaden indtil da havde haft Raadighed over, og som nu atter skiftede Navn og Resten af Aarhundredet kaldtes Seletøjsmagasinet.

Bygningen var i en elendig Forfatning og skæmmedes ikke mindst af de Stræbepiller af mere moderne Stentyper, hvormed man havde stivet den af. Yderligere var det jo meget ubekvemt, at den laa adskilt fra Tøjhusets øvrige Grund ved Indløbet til den gamle Havn. Man tænkte allerede saa smaat paa at lægge en Bro over dette Indløb, da Spørgsmaalet løstes paa en langt bekvemmere Maade.

Interiør fra Geschirrkammeret paa Christiansborg.

Københavns Havn trængte paa denne Tid stærkt til en Udvidelse, og Havnebestyrelsen havde hæftet sin Opmærksomhed ved det hidtil ubenyttede Vandareal mellem Knippelsbro og Langebro. Ved de dertil nødvendige Reguleringsarbejder var det naturligt af Betydning at skabe en fortløbende Kaj med bagved liggende Gade. Men for denne Plans Udførelse dannede Indløbet til Christian IV's Krigshavn en absolut Hindring.

Under de Forhandlinger, der nu fandt Sted mellem Havnevæsenet og Krigsbestyrelsen, tilbød Havnevæsenet at fylde den gamle Krigshavn og at regulere „Søbatteriet“, samt at rejse et Jerngitter syd om Tøjhuskomplekset til Adskillelse fra den nye Gade langs Kajen, den nuværende Christiansgade. Naturligvis tog Militæret gerne mod dette Tilbud, og i Aarene 1867—68 reguleredes Pladsen, saa at dens Udseende blev det nuværende.

Med denne Regulering dødsdømtes en Række af de gamle Bygninger, der laa her ud imod.

Først og fremmest forsvandt Blikhuset, der iøvrigt var lige ved selv at besørge sin Udslættelse af ren Faldefærdighed. Dernæst ryddedes de tarvelige Bygninger, hvori Over-tøjmasteren, Konstruktionskommissionen og Haandværkerkompagniet hidtil havde haft til Huse.

Og da man nu var i Gang, besluttede man sig til med det samme at pynte lidt paa Tøjhuset!

Hvervet overdroges til Arkitekten Professor F. H. Nebelong. Han har aabenbart handlet ud fra den gamle, men fejlagtige Tradition, at Tøjhuset i sin ældste Skikkelse havde staaet med Renaissancegavle paa samme Maade som Christian IV's øvrige Bygninger, og med dette for Øje gav han sig til at smykke Bygningens Gavle.

Først blev hele Tøjhuset overtrukket med et hæsligt Lag af Cement, der ganske dækkede de gamle pragtfulde røde Munkesten. Dernæst blev Sydgalven udstyret med nogle mærkelige Kviste og andre Prydelser (se Billederne senere), medens der var tiltænkt Nordgalven en endnu mere fantastisk Udsmykning (se Billedet senere), der dog heldigvis ikke blev fuldført, men som dog i Projektform fandt Vej ud til Offentligheden ved Afbildninger i „Illustreret Tidende“, hvorfra sidstnævnte Billede er hentet. Det bedste ved dette Projekt var Fjernelsen af den Zuberske Tilbygning, der lod Taarnet komme til sin Ret over en Mur med Port, saaledes som Forholdet havde været fra de ældste Tider.

Førrige Aarhundredes Slutning var ogsaa arkitektonisk set en Dekadenceperiode, som vi forhaabentlig aldrig skal opleve en Gen-tagelse af. Sparebestræbelserne gav sig de ubyggeligste Udslag,

og hvad Tøjhuset angaar, oplevede man at se Taget i næsten faldefærdig Stand, som ikke blev udbedret før i yderste Øjeblik i 1870, medens Nebelong i 1862 tænkte paa at ødelægge Bygningens værdige Ro ved at bryde de lange Mure med Portaler om Midterportene, hvor Søjler, Krigerskikkelser og Vaabenskjolde skulde danne en forvirret Blanding efter „Renaissancemotiver“, med andre Ord en endnu større Vandalisme, end om man havde benyttet den „historiske“ Vesterportfacade paa denne Plads.

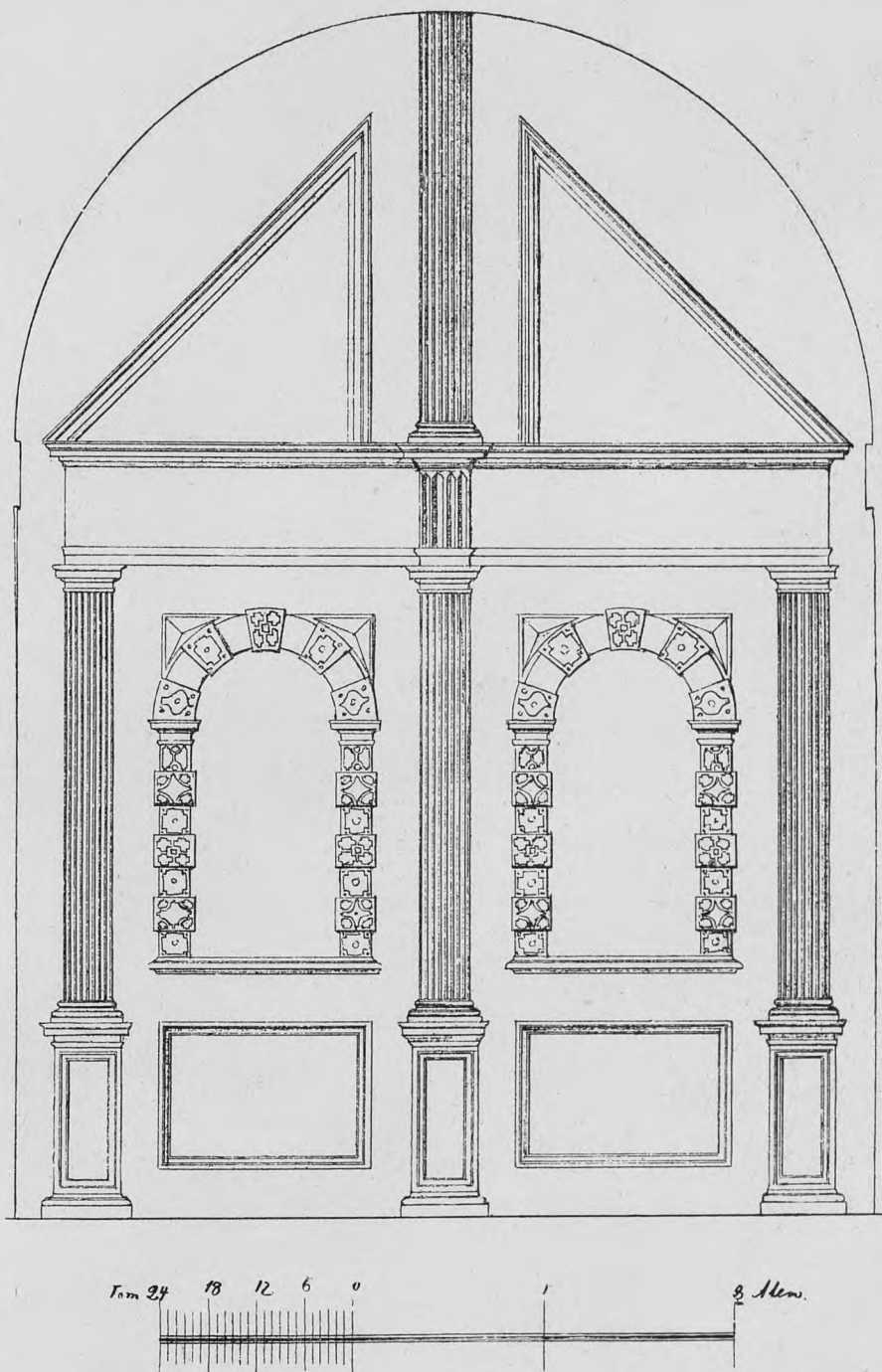
Heller ikke den sidste Idé blev dog udnyttet. Derimod fik Professor Nebelong rejst den Kontorbygning, der endnu paa Pladsen mellem Tøjhuset og Bryghuset ved sin Grimhed ødelægger Indtrykket af disse to Bygninger. Han overførte til denne Bygning Ideerne fra sin Tøjhusudsmykning med Løve masker og med ynkelige Forsøg paa at skabe volutsvungne Renaissancegavle i Cementens hæsle og døde Proletarmateriale. Som den ligger der (se Billederne senere), er den sammen med de heldigvis kun midlertidige Barakker ud mod Christiansgade, hvori Indenrigsministeriet har nogle Kontorer, en sørgelig Rest af Fortidens Forvildelser, som bør forsvinde, ligesom de øvrige Nebelong'ske Udsmykningsforsøg er blevet undlivet i de senere Aar.

Det eneste gavnlige, som Tøjhuset opnaede ved denne Restauration, var, at de to Porte ud mod Tøjhusgade, som nu var blevet overflødige, blev erstattet med Vinduer, der tiltrods for, at de er dækket af noget uskønt Ribbeværk, dog har bragt noget mere Lys ind i det forhen saa skumle Edskapel.

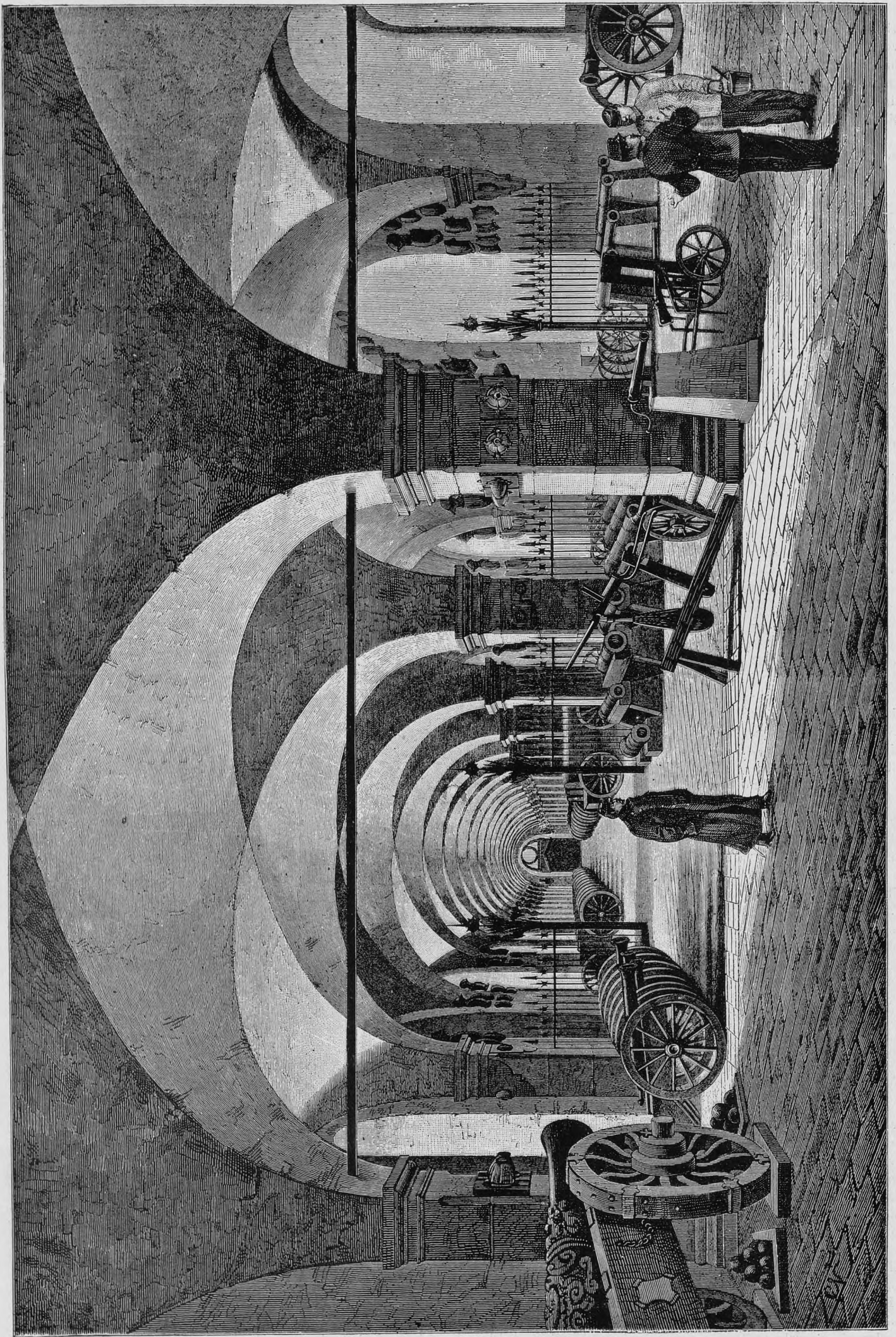
I 1870 blev Tøjhusets Tag forsynet med Skifer i Stedet for de

gamle blaa Teglstene, og samtidig blev de gamle Trævinduer erstattet med nogle frygtelige Jernvinduer af den Slags, som man anbringer i Stalde og Fabriksbygninger, men de bevirkede dog, at man fik mere Lys ind i Bygningen (se Billedet Side 380 øverst). Efter Christiansborgs Brand i 1884 kom man i Tanker om, at der burde skabes bedre Betingelser for, at de paa Rustkammersalen arbejdende Folk hurtigt kunde forlade denne ved Ildsvaade, og man opførte derfor to udvendige stillese Trappehuse, et ved Siden af Midterporten mod Vest og et paa den østlige Side ud for den gamle Vindeltrappe af Gullandssten, som man derfor nedbrød.

I 1921 bragtes Tøjhuset efter Slotsarkitekt Thorvald Jørgensens Plan saa vidt muligt tilbage til sin oprindelige Skikkelse, idet først og fremmest de Nebelong'ske Udsmykninger fjernedes. Vanskeligst var det naturligvis at faa hugget Cementpudset bort uden at skade de indenfor værende Sten, men Resultatet er dog blevet

Renaissanceportfløje fra Tøjhusets Port mod Tøjhusgade (opmaalt 1860 af Klein).

Tøjhusets hvælvede Underrum set fra „Edskapellet“ med det historiske Skyts, c. 1870.

ganske godt. Ogsaa de to Trappetaarne fjernedes og erstattedes med indvendige i den tykke Mur gaaende Trapper. Kun Nordgavlen staar endnu med sin Cementklædning.

1860'erne bragte dog endnu flere Ændringer indenfor Tøjhuskomplekset end de allerede omtalte. Generalstaben havde siden sin Oprettelse i 1842 og indtil 1847 haft til Huse i Bredgade i det nuværende Nr. 44. Derefter flyttede den nogle faa Aar til Amaliegade for dernæst at rykke ind i Kommandantboligen i Kastelet i 1851. I 1864 flyttede den saa til sine nuværende Lokaler i Proviantsgaarden, der i Løbet af de to foregaaende Aar var blevet underkastet gennemgribende indre Forandringer for at svare til sit nye Formaal som Kontorlokaler.

Allerede inden denne Tid var Dele af denne Bygning taget i andet Brug end det oprindelig tiltænkte. Allerede ved Geheimearkivets Opførelse var hele den nordligste Del af Proviantsgaarden blevet ændret til at rumme Trapper og Vestibuler for denne Bygning og Kancellibygnings Nordfløj. I 1832 indlemmedes de nordligste Hvelvingsfag i Kælderetagen, som endnu gaar under Navnet „Christian IV's Hvelvinger“, i Geheimearkivet, og i 1852 inddroges endnu flere Rum i Arkivet, ligesom der senere skabtes Plads til Matrikelkontoret. Efter Rigsarkivets Flytning til den nye Bygning er „Christian IV's Hvelvinger“ i 1913 taget i Brug af Krigsministeriets Arkiv.

Hvad Bageribygningen angaar, blev de to vestligste Hvelvingsfag, efter at den gamle Tøjhushavn var kastet til, indrettet til Værkstedslokaler for grovere Arbejder, medens de tre østligste brugtes til Magasiner. Øverste Stokværk anvendtes, som allerede omtalt, til Sele-tøjsmagasin. Blandt Arbejderne fik Bygningen nu paany et nyt Navn, idet den — uvist af hvil-

ken Grund — kaldtes „Parallelen“. — Endelig holdt i 1866 Geværfabrikken sit Indtog i Tøjhuskomplekset.

I cirka to hundrede Aar havde Hæren faaet sine Geværer fabrikeret paa Kronborg Geværfabrik, der var blevet indrettet i den af Christian IV anlagte Hammermølle ved Hellebæk, og som i 1768 var blevet erhvervet af den Schimmelmänn'ske Familie. De uklare Kontrakter, man havde med denne Fabrik, havde i mange Aar været Krigsbestyrelsen til stor Gene, og da Skydevaabnernes hastige Udvikling efter 1846 stillede større og større Krav til den nøjagtige Udførelse og krævede et fra militær Side stærkt forøget Tilsyn, blev Forholdene tilsidst utaalelige.

Da man foretog Overgangen til Bagladevaaben stod det klart, at der maatte ske snarlige Ændringer i dette Forhold, og i Dec. 1866 begyndte en ny Geværfabrik sin Virksomhed paa Slotsholmen.

Tarveligere end den var, kunde den absolut ikke blive, idet den fik til Huse i de gamle Bygninger fra Christian V's Tid, der laa langs Tøjhushavnens Østside, altsaa Proviantskriverens Bolig, Kontorbygning og Stald! I 1870 nedlagdes Kronborg Geværfabrik, men allerede Aaret forinden var man gaaet i Gang med at udvide den nye Geværfabrik ved at opføre en Bygning parallelt med „Bageribygningen“, saa at den kom til at ligge paa en Del af den opfyldte Havn. Det burde da snarere have været denne Bygning, der var bleven døbt „Parallelen“.

Den fra den gamle Havn indvundne Plads laa iøvrigt hen som et stort ubrolagt Omraade, der fortrinnsvis benyttedes til Losseplads for kassable Affutager, Vogne, Jern o.l. Men snart bredte sig her en Række Smaabygninger til Smedier, Styrkeprøvehus, Prøveskydehus o.l. tilligemed en hel Hær af Skure (se Billederne senere), der i Grimhed ikke stod tilbage for de tre lange Vognmagasiner, der i 1840 var blevet rejst Vest for Tøjhuset, og som anvendes den Dag i Dag tiltrods for, at de er lige ved at styrte sammen af Ælde (se Billedet senere).

Geværfabrikken var blevet til stykkevis og uden Forudseenhed. Som saa mange af den Slags lappede Foretagender viste den sig snart ubrugelig. Dens Bygninger var langt fra hensigtsmæssige og i deres Ælde altfor svage til den Anvendelse, man gjorde af dem. Dernæst var det meget betænkeligt at have et saadant

Anlæg liggende saa nær op ad mange af Nationens kostelige og uerstattelige Skatte, som rummedes i det kongelige Bibliotek, Geheimearkivet og den historiske Vaabensamling.

En Fabrik, der drives ved Dampkraft og i gamle og skrøbelige Huse, er altid en stor Fare for sine Omgivelser ved den mindste Ildsvaade, ligesom Rødsen derfra og Larmen af Arbejdet lidet harmonerede med Omgivelserne.

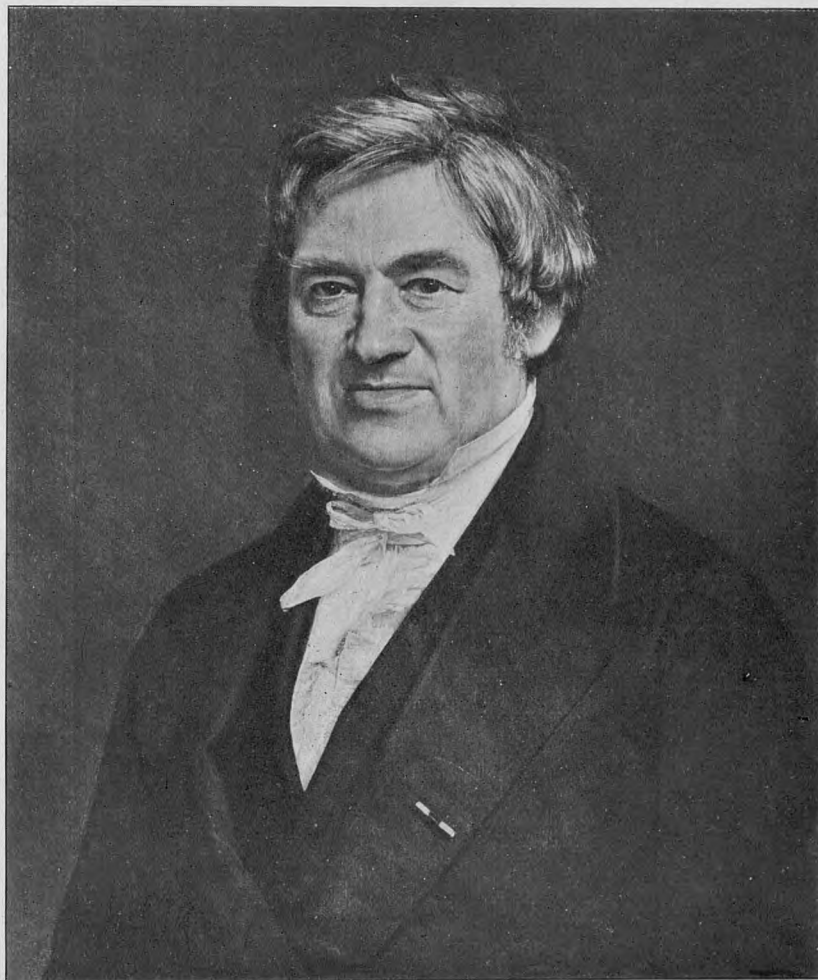
Den Kommission, der i 1882 nedsattes under Artilleriet for at undersøge Forholdet, betegnede da ogsaa hele Anlægget som ubrugeligt og foreslog at flytte alle Værkstederne helt bort fra det gamle Tøjhus og bygge et nyt paa en paa Amagersiden ved Opfyldning indvundet Grund mellem Enveloppen udenfor Christianshavns Vold og „Faste Batteri“, et Areal, der senere er blevet udvidet med Kvarteret „Islands Brygge“.

Begyndelsen gjordes med selve Geværfabrik-

ken, hvis nye Bygninger toges i Brug i Sommeren 1888, og efterhaanden rykkede de andre Værksteder derud. Sidst af alle flyttedes et Kanonværksted, som var blevet indrettet i 1890 i den gamle Proviantskriverbygning, der havde faaet en nødtørfertig Udbedring, og som paa Grund af sin Længde blandt Arbejderne gik under Navnet „Keglebanen“. Efterhaanden som Værkstederne flyttedes, rev man Bygningerne ned, og kun den gamle Bageribygning stod paa den Plads, som den havde haft i omtrent tre hundrede Aar. Men kon var den absolut ikke! Nord derfor bredte sig en græsklædt Plads, der afsluttedes af Plankeværket om Artillerigeneralens Have (se Billedet senere).

Et Overblik over de mange Bygninger paa den gamle Havns Plads faas af en Plan, som Oberst Emil Madsen i 1906, lod udføre til en Afhandling om Tøjhuset i Historiske Meddelelser om København. Herpaa er de Bygninger, som endnu stod paa denne Tid gjort mørke ved Skravering, medens de ved Flytningen til Amager nedrevne Bygninger er punkterede (se Planen senere).

A. Det kgl. Biblioteks nye Bygning. B. Rigsarkivet (det kgl. Biblioteks gamle Bygning). C. Lange Tøjhus. D. Proviantsgaarden. E. Geheimearkivet. F. Christiansborg. a-a. Chr. IV's Galejbygning (Bageri, Seletøjsmagasin, „Parallelen“). b. Kongens Vedhave. c. Artillerigeneralens Have. d. Haveplads bag Vagten. e. Tøjhusvagtens f. Kontorbygning. g. Vognskure. h. Værkstedsbygningen. i. Gevær-

Konferensraad C. J. Thomsen.

fabrikken, senere Kanonværksted. j. Kedelhus og Dampskorsten. k. Geværfabrik og Smedie. l. Smedie. m. Forskellige Skure. n. Geværfabrikens Styrkeprøvehus. o. Geværfabrikens Skydehus. p. Markørhus. q. Skydeskive. r. Artillerigeneralens Kontor med Have. s. Artilleriets Hovedkasse, Modelsamling og Bibliotek. t. Gamle Tøjhusvagt (senere Teatermuseum). u. Portnerbolig. v. Gamle Proviantforvalterbolig med Have. x. Nødtøftshuse. y. Artillerigeneralens Have. z. Kongelige Stalde. æ. Tilbygget Trappehus til Galejbygningen. ø. Havehus i Vedhaven. ø. Tilbygget Begkoger.

Ved Pladsens successive Rømning opstod forøvrigt i 80'erne den fantastiske Ide at nedrive Christian IV's Tøjhus for at give Plads til en storstilet Rigsdagsbygning. Saa rig paa karakteristiske Bygninger og historiske Minder er København dog ikke, at en saadan Plan kunde gennemføres. Derimod fremkom i 1896—97 Planen om at opføre en Nybygning for det kongelige Bibliotek omtrent paa den Plads, hvor Galejbygningen og „Hvælvingen“ mod Syd havde lukket af for Christian IV's Tøjhus.

I 1898 paabegyndtes Bygningen, hvortil der maatte afgives Grund baade fra Søbatteriet og fra Kongens Vedhave. Galejbygningens sørgelige Rester forsvandt (se Billedet senere); men det bedste af den, de gode Hvælvinger, fik Lov til at bestaa temmelig urørt og danner nu Avismagasiner og Fyrrum under den nye Biblioteksbygning.

I Grundtrækkene ligger Tøjhuskomplekset da atter som paa den Plan, Christian IV udkastede sammen med Bernt Petersen. Havnebassinets er blevet et idyllisk Haveanlæg, og enkelte af Bygningerne har undergaaet omfattende Ændringer, ligesom deres Anvendelse er blevet en anden.

Men urørt af Aarhundredernes Omskiftelser staar Tøjhuset tilbage, nu som da Depot for Krigsforraad, nu som da delt i en Tøjhusafdeling og et Rustkammer — Navne, der endnu er bevaret ved de tilsvarende militære tekniske Institutioner. Selve Bygningens Udseende er ikke meget forskelligt fra det, som den fik af Christian IV, hvis første Bygningsværk det var af den lange Række, hvormed han forsynede Hovedstaden og dens Omegn. Den ejer intet af de senere Bygningers Festivitas, som den Dag i Dag fryder vort Øje, den forholder sig til disse som den dagligdags Brugsgenstand i Husholdningen forholder sig til Salonens Kunstgenstande. Snarere virker den ved en tung lidt alvorlig Naivitet, og dog ejer den ogsaa Smilet — det lyser os i Møde, naar vi fra Klokkeporten gennem lange Tøjhusgaard ser op mod det herlige lille Taarn med det smukke Spir. Der brydes den graa Dagligdag af det Solstref, som gør ethvert Arbejde til en Leg.

Fra de ældste Tider i det danske Artilleris Historie havde dette Vaaben haft den inderligste Tilknytning til denne Del af Slotsholmen. Her stod saa at sige dets Vugge! — De første Spor af en artilleristisk Organisation fremkom med Christian IV's saakaldte Holm- og Arsenalartikler, som udstedtes den 8. Maj 1625. De indeholdt et første Afsnit, der gav almindelige Bestemmelser, som vedrørte baade Holmens (Bremerholms) og Arsenallets (Tøjhusets) Personal, og

derefter Afsnit med særlige Bestemmelser for hver af dem. — Det fremgaar heraf tydeligt — om det ikke ogsaa kendtes fra anden Side — at denne første Organisering af Artilleriet var af teknisk Natur. Personalet bestod af Bøsseskytterne (Artilleristerne) og Arkelimestrene, der nærmest maa betegnes som en Art Underofficerer. Over dem stod, saa længe de var paa Tøjhusets Grund, et vist Antal Tøjhusofficerer og øverst Arkelikaptajnen.

Af dennes Bestilling fremgaar det, at han dels skulde sørge for at føre rigtigt Regnskab over alt Artillerimateriellet og den oplagrede Ammunition i Krudttaarnene, samt sørge for, at der blev givet rigtigt Regnskab for det, der var blevet udleveret fra Tøjhuset, og som atter vendte tilbage dertil efter at være blevet anvendt enten til Søs eller til Lands.

Dernæst skulde han vaage over, at de, der arbejdede paa Tøjhusets Værksteder, virkelig udførte, hvad der var befalet dem. Det fremgaar af denne Artikel, at det arbejdende Personale var dels Haandværkere dels Bøsseskytter, som antoges til Tjeneste for et Aar ad Gangen. Ogsaa Bøsseskytternes Eksercits skulde han overvaage, medens den daglige Undervisning laa i Hænderne paa hans Officerer, som benævnes Arkelioverofficerer.

Endvidere skulde han ved en Skrivners Hjælp føre Rullerne, saa

at han til enhver Tid havde Rede paa Artilleriets Mandskab og deres Lønning.

Arkelikaptajnen med sine undergivne Officerer var saaledes Artilleriets faste Punkt saavel i Fred som Krig, og han havde i alle Tilfælde sit Stade paa Tøjhuset. Ved Flaadens Udrustning eller ved Dannelsen af en Hær afgik derimod Arkelimestrene med deres undergivne Bøsseskytter og et bestemt Antal Kanoner til det Skib, den Fæstning eller den Hærafdeling, hvortil de befalede. Arkelikaptajnen sad tilbage med Arkelimestrenes Kvitteringer for hvad de havde medtaget af Artillerimateriel til de forskellige militære Afdelinger, og han sørgede for nyt Materiels Anskaffelse og i Krigstid for nye Bøsseskytters Oplæring. Ved Krigens Slutning modtog han de Arkelimestre, der formaaede at vende tilbage, og gjorde Regnskabet op med dem for baade Materiel og Personal.

Der kunde ganske vist udnævnes en „General over Artilleriet“, men som det synes kun i Krigstid („til Marken“). Nogen Ledelse af Artilleriets Taktik havde han naturligvis ikke — det var jo spredt for alle Vinde — og for Materiellet stod jo Kaptajnen inde. Han synes da nærmest at have været en Slags Generalinspektør for Artilleriet i særlig vanskelige Tider.

Medens saaledes det underordnede Personale i Artilleriet i Fredstid havde en teknisk, men i Krigstid en taktisk Opgave, var det overordnede Personales Tjeneste udelukkende af teknisk og administrativ Art. Om særlige Artilleriafdelinger eller -korps var der

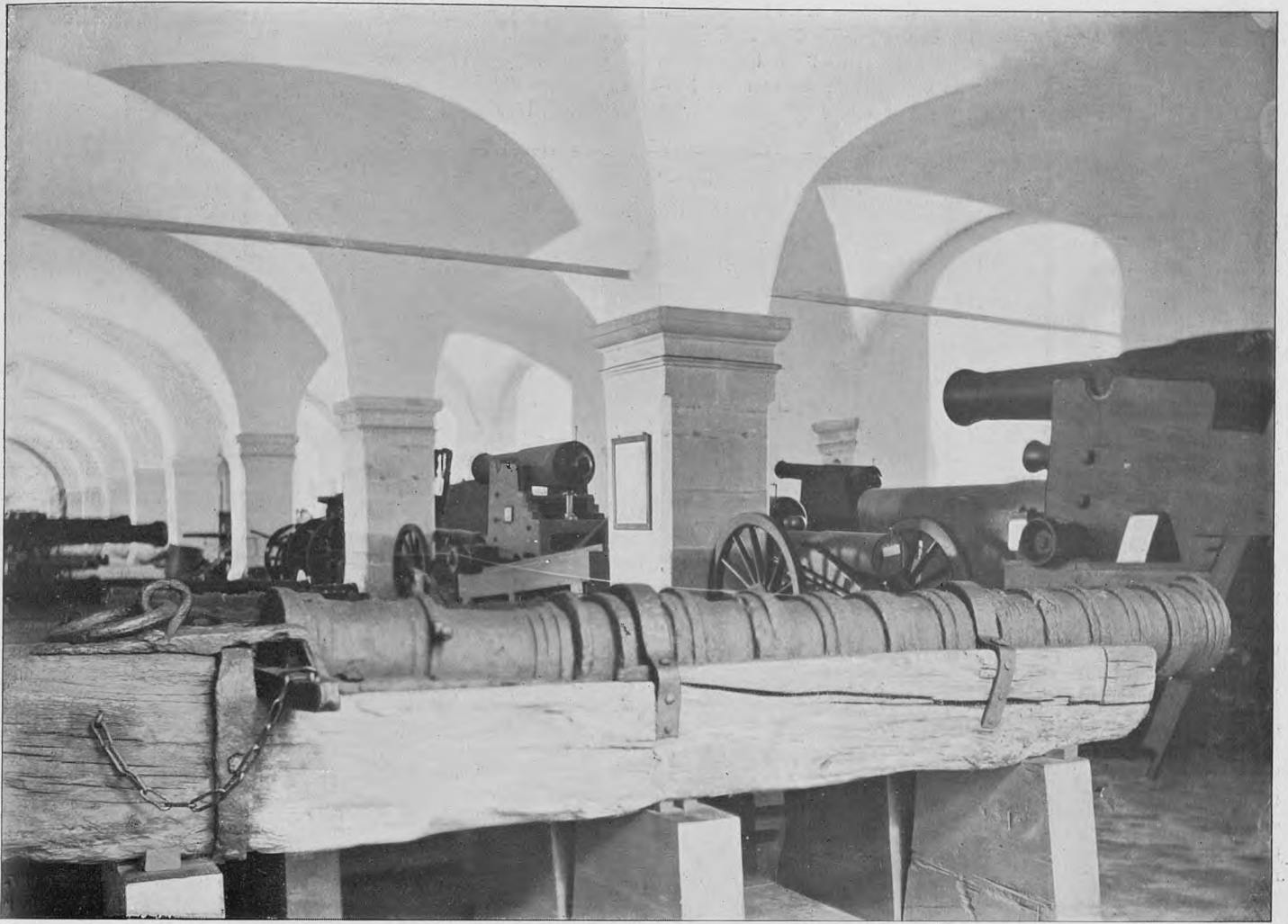
endnu saa langt fra Tale, og Artilleriets Central var saa udelukkende Tøjhuset, at Arsenalartiklerne foreskriver, at „Arkelitjerne“ skulde bo i København. Det var kun det underordnede Personale, Arkelimestrene og Bøsseskytterne, der sendtes ud til Fæstninger og Skibe eller blev underlagt en Hærfører.

Hofmarskal A. W. Hauch.

Kaptajn Leopold Keyper.

Den historiske Vaabensamling 1924. Kanonrummet.

Forrest en Kanon fra Dronning Margrethes Tid. Til højre for Pillerne: Skyts fra 1800'erne i Magasin.

Arsenalet var da ogsaa det ved Artilleriet ansatte Personales rette Værneting, og den dømmende Myndighed her var Arsenalretten, hvori Arkelikaptajnen og de fornemste Officerer ved Tøjhuset var Dommere. I mindre Sager kunde Arkelimestrene dømme, men der kunde altid henvises til den højere Instans, Arkelikaptajnen, der heri som i alt andet rangerede lige med Holmens Admiral.

Det er ikke Hensigten her at komme ind paa Artilleriets Udviklingshistorie men kun at knytte de første Spirer til dets Organisation til Tøjhuset. Thi medens Udviklingen efterhaanden skabte taktiske Afdelinger for Artilleriet, saavel som for de andre Vaaben, vedblev baade dets tekniske Virksomhed og dets Administration — saaledes som det i det foregaaende er vist — at være i nær Tilknytning til Chr. IV's Tøjhus lige til op mod vore Dage.

I hvert Fald fra 1764, da de tre hidtil adskilte Artillerikorps smeltede sammen, laa Ledelsen af Artilleriets tekniske Virksomhed hos dets Chef, som vedblivende havde, og endnu i vore Dage har, sine Administrationslokaler ved Tøjhuset. Men i Begyndelsen af 80'erne i forrige Aarhundrede var den tekniske Udvikling blevet

saa stor, at det faktisk blev umuligt at overkomme Arbejdet dermed ved de da eksisterende Kontorer under Artillerigeneralen.

I 1883 oprettedes derfor en Konstruktions- og Forsøgsafdeling, som underlagdes Artillerigeneralen; men der opstod ved denne

Ordning en Del Rivninger, idet Afdelingens faglige Indsigt gav dens Leder en vis Autoritet over for Generalen, hvis Mening han ikke altid kunde anerkende, og som hverken havde Personale, Arkiv eller andre Midler til at gaa i Dybden med Undersøgelsen af et Spørgsmaal, for hvis rigtige Besvarelse han dog i sidste Instans bar Ansvar udadtil.

Man prøvede derfor i 1892 at lade Generalens Stabchef og Chefen for Konstruktions- og Forsøgsafdelingen smelte sammen til een Person, men opgav snart denne Ordning, da den tekniske Udvikling var i en alt for

rivende Fremgang. Tre Aar senere gaves den tekniske Ledelse derfor til en „Direktør for Artilleriets tekniske Tjeneste“, som sorterede direkte under Krigsministeriet.

Af Grunde, som her ikke nærmere skal anføres, blev dog i 1898 Artillerigeneralen skudt ind som et Mellemlid mellem Direktøren

Ejderstenen.

og Ministeriet, en Foranstaltning som dog ikke var af nogen reel Værdi, idet Artillerigeneralen paa denne Maade kun kom til at fungere som et Postkontor for Størsteparten af de behandlede Sagers Vedkommende. Ved Hærloven af 1909 oprettedes Hærens tekniske Korps som en direkte under Krigsministeriet liggende Myndighed.

Det tekniske Korps' Centraladministration lededes af Chefen for

Generalstjernerkvarteret, der tillige fungerede som Stabschef for Generalstjerner, og han fik under sig fire Kontorer, nemlig Konstruktionskontoret, Materielkontoret, Personalkontoret og Regnskabs- og Kassekontoret.

Ved Hærloven af 1922 skete der en betydningsfuld Ændring, idet den konstruktive og den administrative Virksomhed inden for Korpset skiltes ud fra hinanden, saaledes at

Generalstjerner fik to Stabschefer, en for hver af de to Afsnit: Konstruktionsafdelingen og Generalstjernerkvarteret.

Konstruktionsafdelingens vigtigste Opgaver er dels at konstruere det nye Materiel af enhver Art til Hæren, dels at ændre det bestaaende efter de nye Krav, der stilles til det. Der maa derfor stadig udføres en Række Prøver og Forsøg med Materiel og Materialer, hvilket foregaar ved den nyoprettede Skydeskole for Artilleriet. Yderligere maa Afdelingen stadig have sin Opmærksomhed vendt mod Udlandet, dels ved Gennemgang af fremmed Faglitteratur, dels ved Studierejser, der foretages af Chefen eller hans undergivne.

En ikke ringe litterær Virksomhed paa hviler ligeledes denne Afdeling, idet den maa udarbejde korte, letfattelige Beskrivelser af det nye Materiel og dets Behandling, som ikke mindst efter Verdenskrigen i saa rigt Maal tilfylder alle Hærens Afdelinger fra denne Central. Desuden planlægger den de Skydninger, der skal foretages for at danne Grundlaget for Skydetabellerne, og efter disse Skydningers Resultater beregnes Tabellerne og udgives.

Foruden det nævnte paa hviler der ogsaa Afdelingen Inspicering af det udleverede Materiels Tilstand og Vedligeholdelse, og dens

Officerer har Sæde i en Række Kommissioner til Indførelse af nyt Materiel.

Generalstjernerkvarterets Virksomhed er delt mellem forskellige Kontorer. Kommando- og Ekspeditionskontorets Størrelse kan bl. a. ses af, at der aarligt gennem dette gaar c. 30 000 Skrivelser, hvoraf den udgaaende Post alene omfatter mellem 12 og 20 000.

Materielkontoret er Centralen for de Virksomheder, der fra den ældste Tid bærer Navnene Hærens Tøjhus, Hærens Rustkammer og Hærens Laboratorium.

Under Tøjhuset sorterer alt Artilleriskyts med Tilbehør, Observationsmateriellet, Vogne, Automobiler, Skanse- og Pionerredskaber, Telte, Hesteudrustning og Værktøj.

Under Rustkammeret sorterer Haandvaaben af enhver Art: Mitrailøser, Rekylggeværer, Geværer, Pistoler, Sabler osv., desuden Cykler og Motorcykler, Tornystre, Brødposer, Fodfolkspader og -hakker osv.

Endelig henhører under Laboratoriet Projektiler, Ladninger, Fængrør, Krudt og Ammunition til Haandvaabene.

Materielkontoret har til Pligt altid at have de fastsatte Beholdninger og allerede i Fredstid have det parat, der skal udleveres straks ved Mobilisering. Ligeledes kontrollerer det det udleverede og udlaante Materiel og besørger de nødvendige Ombytninger.

Regnskabs- og Kassekontorets Virksomhed kan bedst karakteriseres derigennem, at det til Korpsets Forbrug aarligt modtager 3—4 Millioner Kroner.

Det vilde føre for vidt her at komme ind paa Værksted- og Magasinforholdene ved denne omfattende Virksomhed, som ialt

beskæftiger et Kontorpersonale paa ca. 200 og et Antal Arbejdere, der i travle Tider kan være oppe paa 1200.

Med 1909 var i Virkeligheden det sidste Baand mellem Artilleriets tekniske Virksomhed og Chr. IV's Tøjhus, som i særlig Grad havde fostret og huset den, afbrudt. Ganske vist benyttede Dele af den lange Tøjhuslængde endnu efter dens allerførste Bestemmelse som Magasiner, men ogsaa dette Baand vil de kommende Tider løse.

Buste af Generalmajor J. F. Classen.

Bryghuset.

Blikhuset.

Sobatteriet.

Tøjhuset.

København's Vartegn.

Bageribyningen.

Kongens Vedhave.

Proviantgaarden.

Tøjhuskomplekset set fra Amagersiden ca. 1750.
Gengivelse af et Maleri i Soløjtnantselskabet.

Slotsholmen er Hovedstadens Hjerte. Dens Bygninger er historiske Minder om Byens og Landets Historie gennem Tiderne, og ældst af dem alle er Tøjhuset. Men Udviklingen er alle Vegne den, at det moderne Liv viger bort fra de gamle Bygninger, der enten er for snævre eller for skrøbelige. Saaledes har Stilheden efterhaanden ogsaa bredt sig over Slotsholmen, hvor i ældre Tid det daglige Liv pulserede saa kraftigt. Fra Regeringens Administrationskontorer i Øst med deres travle men dæmpede Liv, har Freden bredt sig mod Vest.

I Rigsarkivet og i det kongelige Bibliotek er Stilheden absolut. Her sidder Videnskabsmændene og andre studerende og søger gennem Studier i Fortid og Nutid at give Fremtiden det bedste Grundlag og det rette Relief.

Inden længe vil ogsaa Tøjhuset være draget ind i Roen, idet det som Museum vil vise Udviklingen af det, som i over tre hundrede Aar har haft Hjemsted netop i denne Bygning, nemlig Hærens Materiel fra de største Kanoner til de mindste Fanesøm, som er blevet slaaet i vore gamle Regimentsfaner netop i Tøjhusets Bygninger.

At dette kan ske skyldes dels den historiske Vaabensamlings solide Basis, dels de sidste Aarings voksende Forstaaelse af dens uhyre Værdi.

Sidste Halvdel af forrige Aarhundrede var som for antydning ikke gunstig for Samlingen. Efterhaanden gled Usikkerheden ved dens Administration over i en vis Praksis, som man akcepterede uden smaalige Hensyn til, at den hvilede paa et falsk Grundlag. Den historiske Udvikling havde man glemt, og man levede videre fra Slægtled til Slægtled paa „det fra Fædrene arvede“ uden at spørge om, hvor vidt det var rigtigt.

Det havde set sørgeligt ud for Samlingen, havde ikke enkelte Mænd uegennyttigt ofret deres Tid og deres Kræfter paa den.

Forrest blandt disse skal nævnes Artilleriofficeren Otto Blom, indtil sin Død i 1903 Danmarks første og eneste Vaabenhistoriker. Allerede som ung Løjtnant røbede han Interesse for Vaabnernes historiske Udvikling. Han begyndte ogsaa at arbejde i den historiske Vaabensamling og skabte sig et godt Overblik over dens Enkeltheder, ligesom han udarbejdede et kortfattet Katalog i 1858. Hans militære Tjeneste lagde imidlertid i en Række Aar Beslag paa alle hans Kræfter, og først i 80'erne og 90'erne fik han udsendt en Række Studier over Vaaben og Vaabenfabrikation, ligesom han skrev Tøjhusets Bygningshistorie.

Hans Hovedværk blev en Studie til en utvivlsomt planlagt Artilleriets Historie, omhandlende Christian IV's Artilleri, og han synes her at have været i en ret inderlig Kontakt med sin Kammerat og Studiefælle P. C. Bang, ja man kan ikke fri sig for den Tanke, at Røsten er Bangs, men Haanden er Bloms.

Bang havde nemlig gennem mange Aar flittigt uddraget af alle trykte og utrykte Kilder et uhyre Materiale til Grundlag for en

Artilleriets Historie. Men i dette Slid med Detaillerne synes han at have tabt Overblikket, eller han har aldrig povet sig i Lag med Behandlingen af Stoffet af Frygt for svigtende Evner.

Blom derimod kunde skrive! Han kunde udnytte hver Stump, han fandt, og i Modsætning til Bang efterlod han sig ikke en Stump Papir med Uddrag eller Studiemateriale. Alt var enten trykt eller forelaa i sirlige Bearbejdelser af det indvundne Stof. Hvad Christian IV's Artilleri angaar, synes han saa godt som udelukkende at have bygget paa Bangs grundige Forarbejder.

Hans specielt vaabenhistoriske Arbejder bærer Præg af baade

Kærlighed til Emnerne og en ret omfattende Viden om Vaabnernes Udviklingshistorie; men det kan ikke skjules, at de tillige rummer nogen Overfladiskhed i Detaillerne. Det ser næsten ud, som om Blom kom lidt for let til sine Resultater, og som om han lod sig nøje med Mulighederne frem for de Visheder, som mere indgaaende Behandling vilde have givet — der var jo ingen, der kunde kontrollere ham!

I 1858 foretog han en Studierejse til en Række af de større europæiske Vaabnemuseer og foretog ved samme Lejlighed en Række Indkøb af Vaaben, der skulde udfylde de værste af de Huller, Samlingen havde. Der kan siges det samme om disse Indkøb som om hans Afhandlinger — han har ofte ladet sig nøje med det halvgode, hvor det bedste sikkert havde været at opdrive.

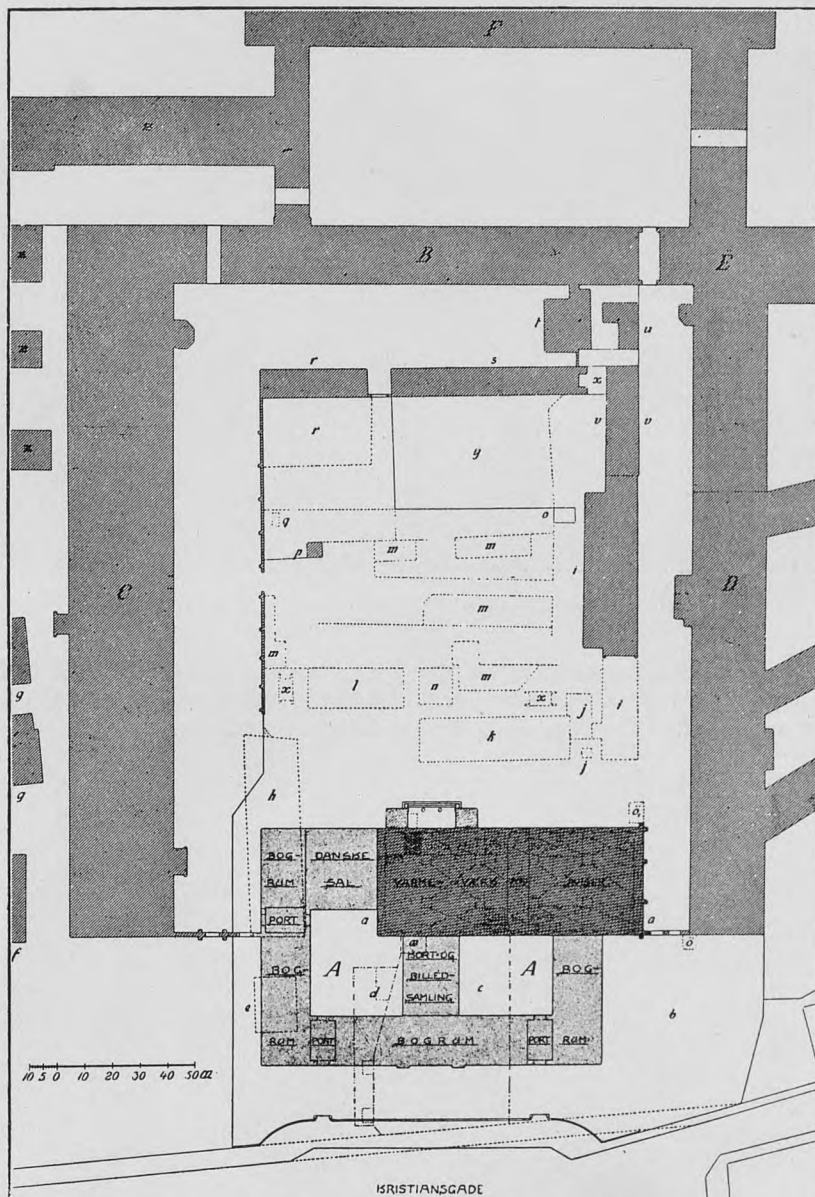
I 1864 modtog den historiske Vaabensamling en ret betydelig men desværre ikke i samme Grad værdifuld Samling, idet Lensgrevinde Danner skænkede sin afdøde Ægtefælles, Kong Frederik VII's Vaabensamling dertil.

Endnu har ingen paa taget sig at lodde Dybden

af Frederik VII's Interesser for Historien og for historiske Genstande, og det siger i denne Forbindelse kun lidt, at Grevinde Danner i sine Breve til Konferensraad Thomsen stadig fremhæver den Kærlighed, hvormed allerhøjst samme hang ved sine historiske Samlinger, for hvilke hun mente, at han ikke havde skyet noget Offer.

Ved Frederiksborgs Brand i 1859 havde Kongen mistet de der opstillede Samlinger, som han i de foregaaende Aar havde skabt sig. Det tyder dog paa, at han virkelig med Glæde omgikkes saavel Oldtidsminderne som Vaabnene, at han straks tog fat paa ny med at samle, saa at han ved sin Død efterlod sig en ret omfattende Vaabensamling, der stod opstillet i de Værelser Vest for den saakaldte Dronningens Trappe paa Christiansborg, hvor Oldsagssamlingen havde haft til Huse, indtil den i 1853 flyttedes til Prinsens Palæ.

Frederik VII havde dog samme Fejl som saa mange andre Samlere, nemlig den, at han ikke grundigt studerede Vaabnene og deres Udviklingshistorie, før han købte ind. Derfor blev Tilgangen af Vaaben yderst tilfældig og Forfalskningernes Antal legio.

Situationsplan af Tøjhusgården 1906. Se Teksten Side 385.
(Efter Hist. Meddelelser om Kbhvn. III).

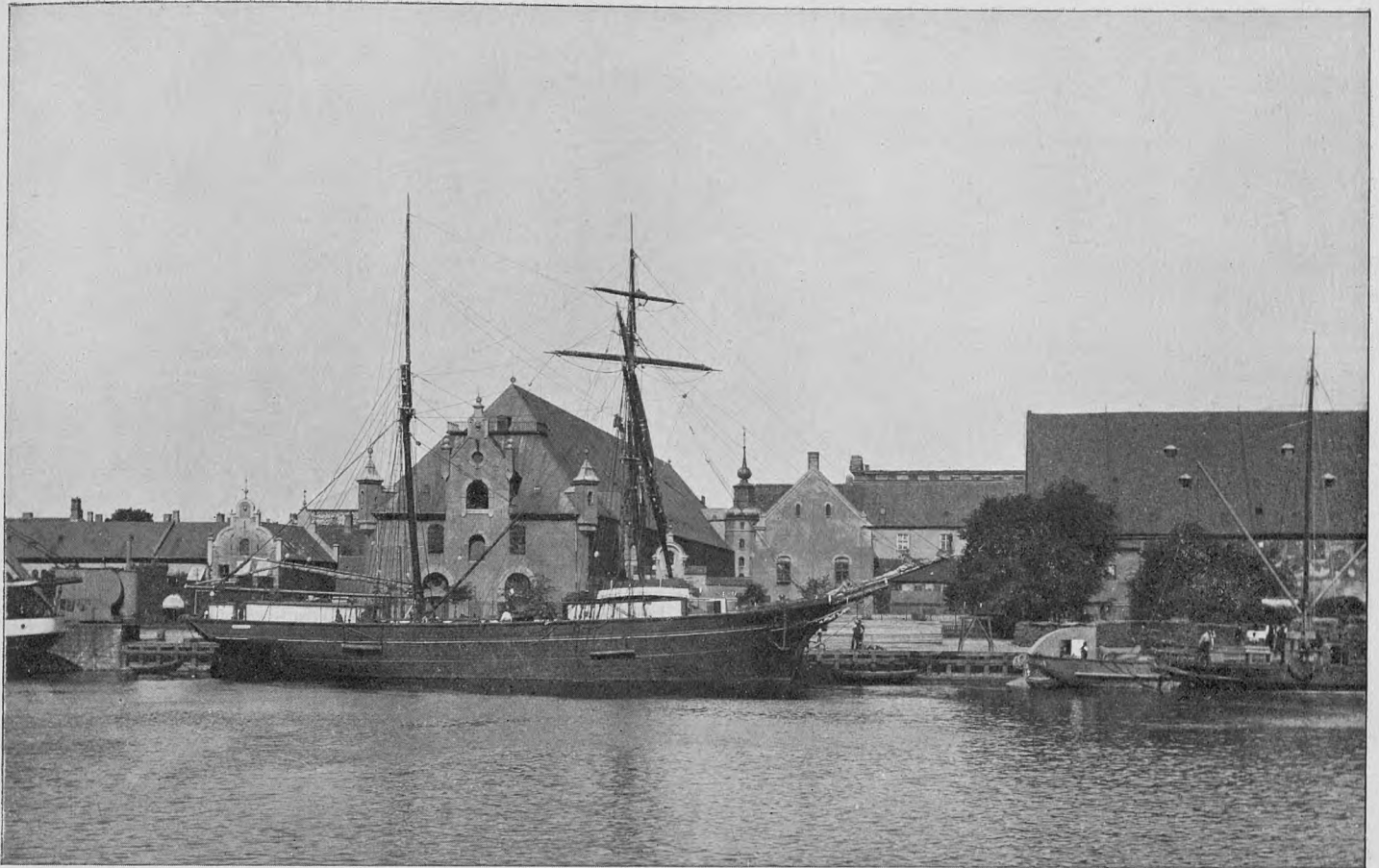
Det gamle Bryghus, Kontorbygningen og Tøjhuset, ca. 1890. Sammenlign Billedet Side 394.
Se Teksten Side 383.

I 1860 skænkede Kongen oldnordisk Museum en i forgyldt Sølv udarbejdet Efterstøbning af det i 1734 fundne Guldhorn, som jo desværre senere var blevet stjålet fra Kunstammeret, fordi

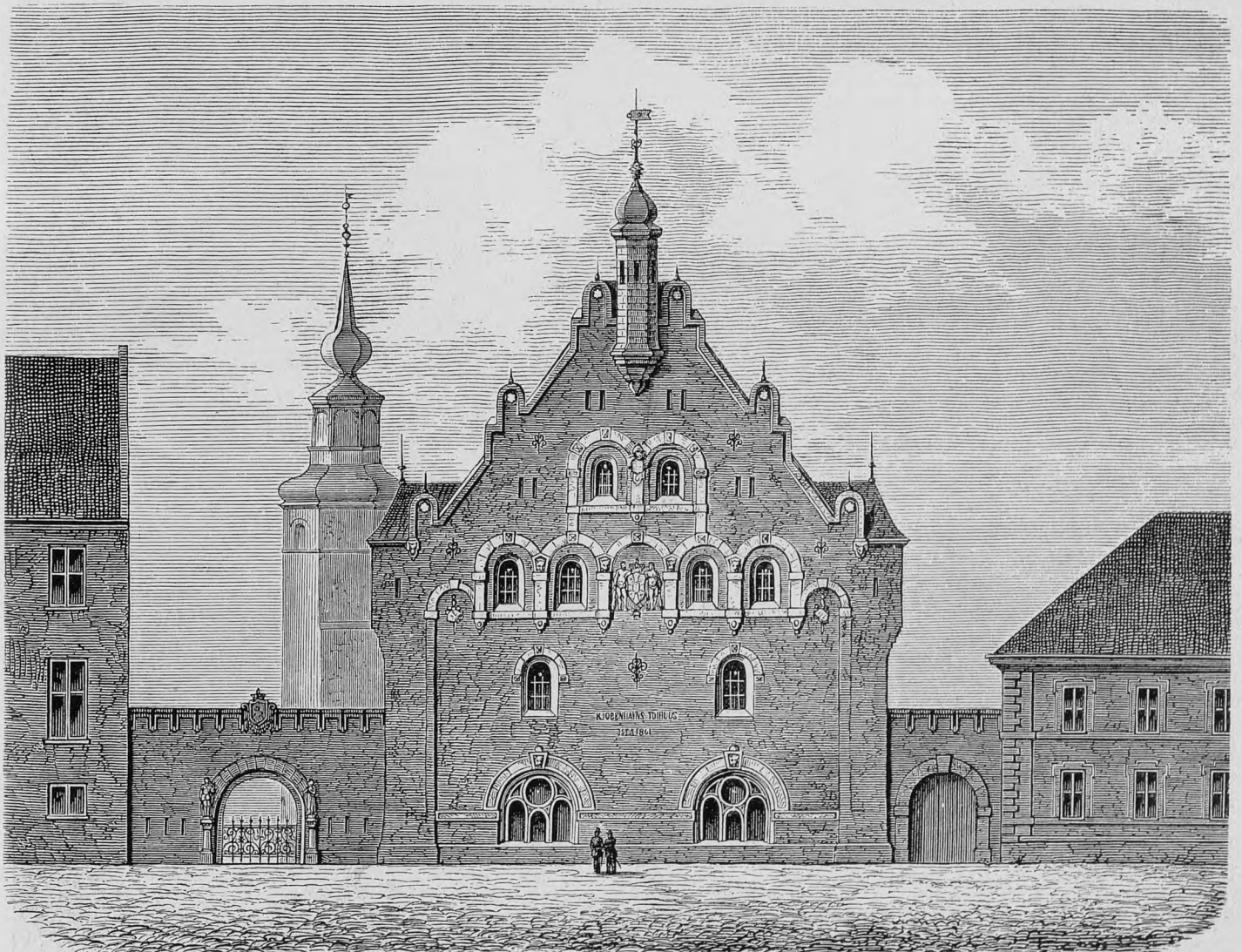
Vagtposten i Tøjhusgade ikke i Mørket kunde holde Øje med Opgangen til Museet, som laa helt i Skygge fra den vestlige Longang til Slottet.

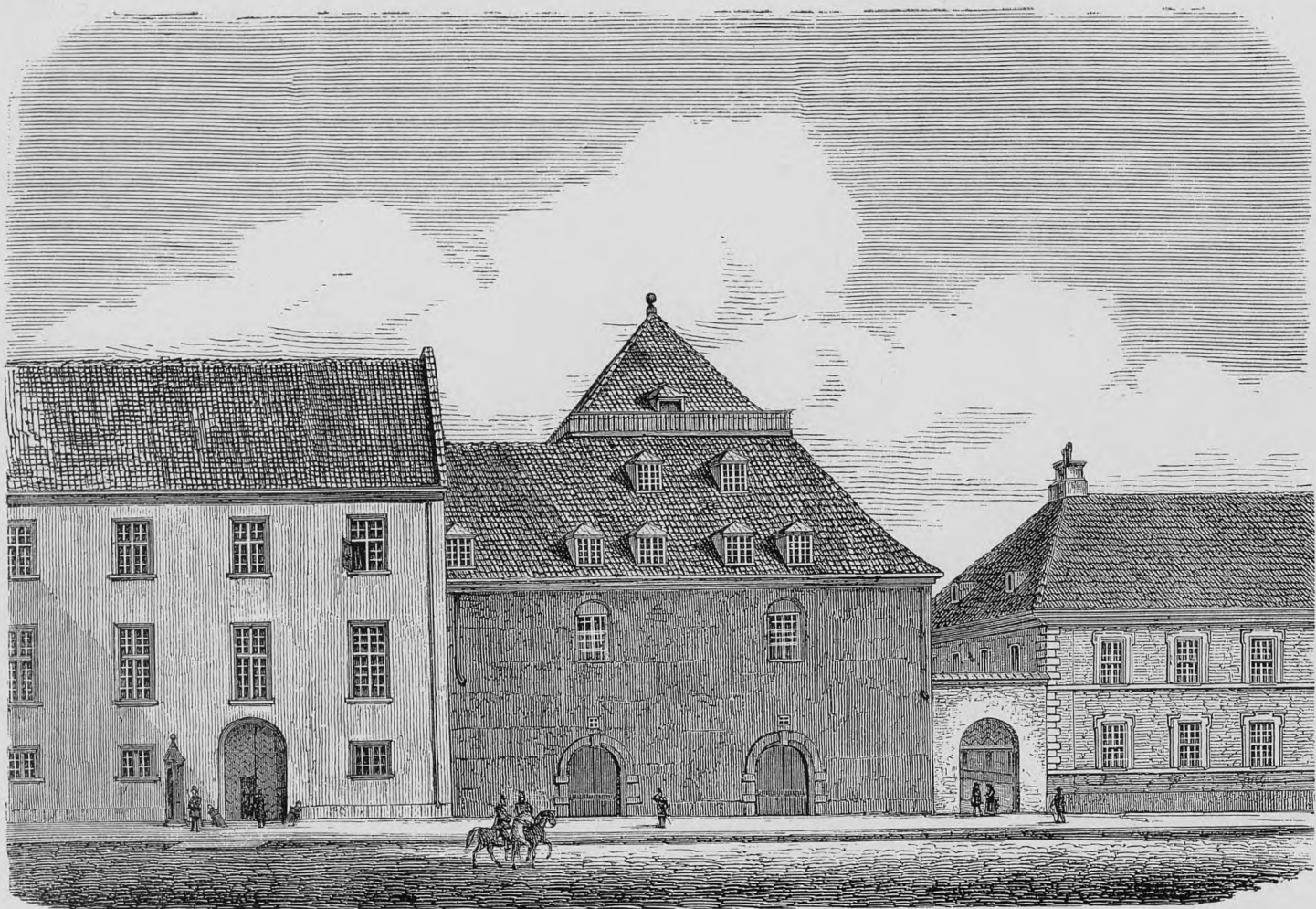
Tøjhuset, Klokkeporten og Værkstedbygningen med de Nebelongske Udsmykninger, ca. 1870.
Til højre Vagtbygningen.

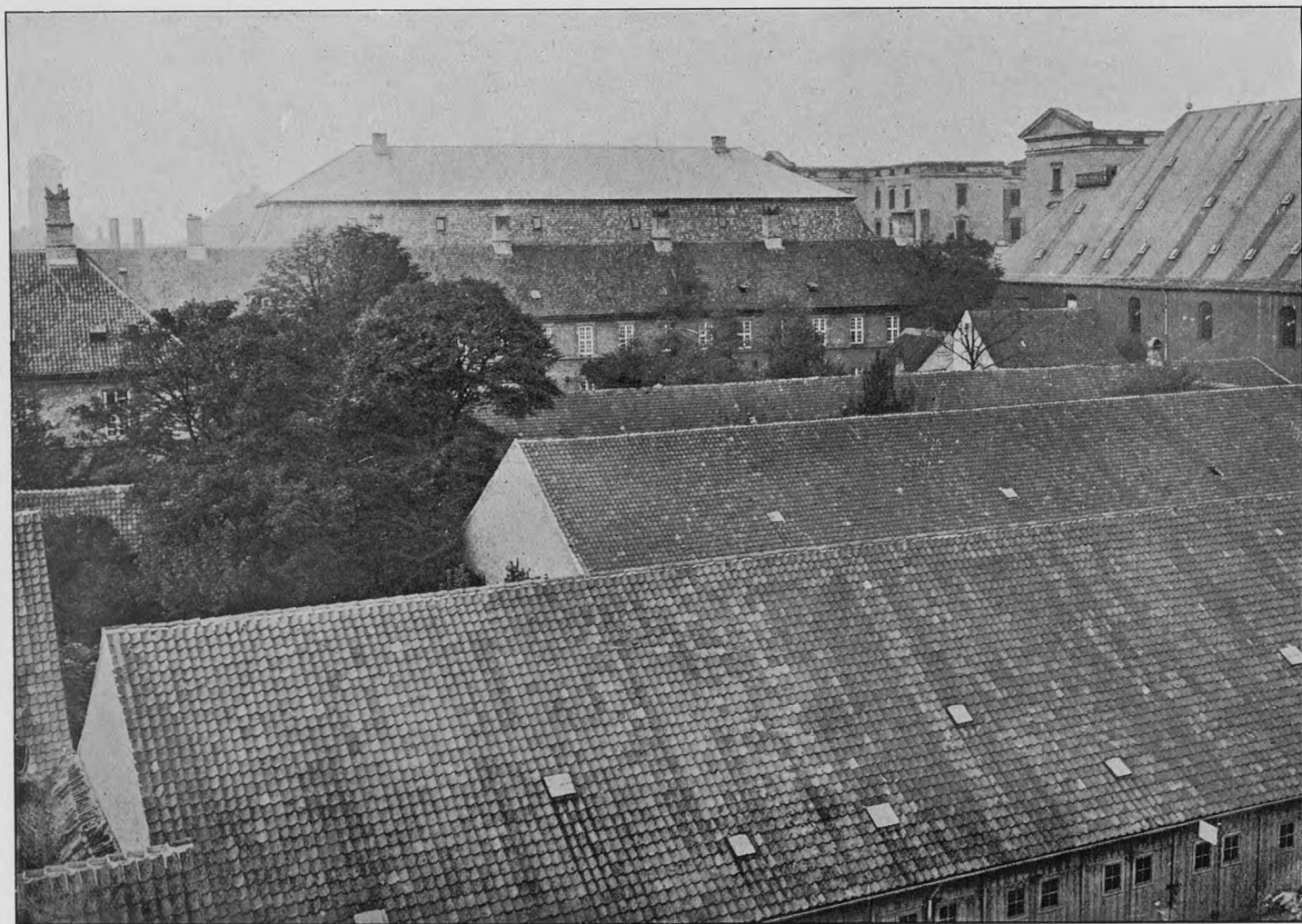
Tøjhuskomplekset set fra Havnen, ca. 1870.

F. H. Nebelongs Projekt til Ændring af Tøjhusets Nordgavl (mod Tøjhusgade), som dog aldrig blev udført.

Tøjhusets Nordgavl, ca. 1850 (mod Tøjhusgade).
 Til venstre „den zubertske Tilbygning“, til højre Staldmestergaarden.

Udsigt fra det gamle Bryghus mod Christiansborg Ruiner over Tagene af de tre lange Vognskure Vest for Tøjhuset.

Som Tak for denne Gave vilde C. J. Thomsen gerne vise Kongen Museets Erkendtlighed og overrakte derfor Majestæten en Kaarde med Sølvfæste til Opsætning i den nye Vaabensamling, han havde paabegyndt. Denne Kaarde var en af de saakaldte oldenborgske Kaarder, der havde næsten ens Fæster, og som stammede fra det oldenborgske Rustkammer paa Tøjhusets Rustkammersal. Herfra var de dog blevet udtaget og overført til Kunstkammeret, og ved dettes Opløsning var de overgaaet til oldnordisk Museum.

De overordentlig smukke Kaarder havde elegante spanske Klinger, og Traditionen vidste at fortælle om den ene af dem, at den havde tilhørt en Grev Frederik, Knud af Oldenborgs Søn, som levede i det 11. Aarhundrede, og som med dette Vaaben en Gang skulde have ihjelstukket en Løve. Dette Sagn var dog helt Nonsens, thi Kaarderne er udprægede Renaissancekaarder og kan henføres til Tiden omkring 1570.

Ved Frederik VII's Død var den af de oldenborgske Kaarder, han havde modtaget, blandt de senere omtalte, som afleveredes til Rosenborgsamlingen, og her findes den endnu, medens dens to Brødre stadig befinder sig i Nationalmuseet.

Da Frederik VII døde havde Konferentsraad Thomsen i de nærmest foregaaende Aar været svagelig, men det blev dog til ham at Grevinde Danner henvendte sig, og det blev ham, der foretog Fordelingen af Kongens Samlinger til de forskellige offentlige Museer. Det blev tillige hans sidste Arbejde for Vaabensamlingen, der jo skyldte ham saa meget. Aaret efter døde han.

Ialt 169 forskellige Vaaben blev forbeholdt Oldsagsmuseet eller afgaves til Rosenborg. Næsten hele Resten blev overgivet den historiske Vaabensamling. Dog udtog Grevinden til Opbevaring paa Jægerspris forskellige Vaaben, der i særlig Grad havde været knyttet til Kongens Person. Interessant er det blandt disse at finde opført „den Pantserskjorte, som højsalig Kongen bar i Krigen 1848“.

Grevinden nærrede en Del Ængstelse for at lade Vaabnene overføre til Tøjhuset under de usikre og urolige Forhold, som Krigen med Østrig og Preussen gav; men Lokalerne paa Christiansborg, hvor de hidtil havde haft Plads, skulde rømmes for at give Plads for Højesteret, der var blevet hjemløs ved Christian IX's Indflytning paa Amalienborg. Den 26. Juli kvitterede Rustmester Georg Christensen derfor for Modtagelsen af Vaabnene.

I disse Aar, hvor Blom paa Grund af andre Tjenesteforretninger ikke kunde tage sig af Samlingen, gjorde nævnte Rustmester Georg Christensen et mere velment end vellykket Forsøg paa at skabe den bedre Levevilkaar. Christensen var en Mand med en endog særlig udviklet Sans for Dekoration. Kom han saaledes ikke til at spille nogen Rolle for Samlingens videnskabelige Trivsel, fik han des mere Indflydelse paa dens Ydre.

I Halvfjerdsernes Begyndelse gav man sig nemlig til at give Tøjhusets Indre en gennemgribende Restaurering. Da Hvælvingskapperne blev blottet i 1871 ved at man lagde nyt Gulv i Rustkammersalen, fandt man her de sørgelige Spor af Branden i 1647, idet Aske og Brandgrus blandet med forbrændte Smaastykker af Jern fra det ødelagte Rustkammers Beholdninger laa tykt under det gamle Gulv.

Ogsaa Rustkammerets Loft blev nylagt og gipset, og Afdelingen for den historiske Vaabensamling blev specielt udmærket med et kassetteret Loft. Samtidig bevilgedes en Pengesum til en bedre Udstyrelse af dette Rum. De malede spanske Vægge forsvandt og

gav Plads for aabne Geværstativer mellem Træpillerne. Langs Ydervæggene anbragtes smalle Borde, hvorpaa Sværd og Kaarder kunde opstilles paa en Baggrund af rødt Fløj, og oppe paa Væggene, der her var klædt med Træ, anbragtes Konsoller for en Række Buster af de danske Konger. Nogle af disse Buster er Afstøbninger i Gibs, medens andre er originale Marmorbuster, f. Eks. Christian V's, der stammer fra Nørreport (se Billedet Side 407), medens en Buste af Christian IV, der i sin Tid stod paa Vesterport, har faaet en midlertidig, uheldig Opstilling nede i Kanonrummet. Omkring Midterpillerne i Samlingen opstilledes kasseformede Udbygninger, der skulde tjene til Baggrund for Rustningerne.

Ude i Rustkammersalen opstilledes fem Rækker Ratelier'er gennem hele Salens Længde. De skyldtes ogsaa Rustmester Christensen, og de afgav et imponerende og flot Skue, men har vist sig at være ret upraktiske. I de to Sidegange ophængtes de erobrede Faner, umaadelig dekorativt i det lange Rum, men mindre heldigt for Fanernes Konservering.

Da disse Ændringer i Salen var sket, traadte Rustmesteren til med sin Dekorationskunst. Mest imponerende er hans Pistolvægge, hvor han af et i sig selv saa uanseligt Vaaben som vor hjemlige Pistol Model 1848 har skabt en virkelig smuk og kunstnerisk Baggrund for Busterne af Generalerne J. S. Fibiger, H. H. A. Jonquières og W. v. Huth (se Billedet S. 402 nederst).

Andre Vægge beklædtes med Sabler, og ogsaa her ses det, at vor enkle „Fodfolkssabel“ af preussisk Model kan danne det smukkeste Tapet, hvorimod Blandinger af Pistoler og Sabler virker lidt for uroligt. Det er de store ensartede Flader, der bedst gør sig gældende.

I Salens Sydende var ogsaa General J. F. Classens Buste opstillet (se Billedet Side 388). Den var allerede i 1867 blevet afleveret fra det Classenske Fideikommis til Tøjhuset, og dens Opstilling her var ganske original. Selve Busten var i 1793 støbt over den af Wiedewelt udførte Portrætbuste af Generalen, og den stod oprindeligt i det nye Classenske Bibliotek.

Her paa Tøjhuset stilledes den op paa selve den 3-pundige Kanon „Prøven“, som i 1759 havde sejret i Konkurrencen om Leverancen til Hæren og saaledes skabt Grundlaget for Classens store Formue.

Paa Kanonen staar:

Retfærdigheds Love regiærer min Torden
Een Menniske Ven forstyrer ey Jorden
Hand kriger ey uden ham Uven giør Vred
Kloghed afvikler hands fredsomme Fied
Frederics Waaben er Visdom og Dyder
Hands Fromhed ey Blod men Naade udgyder
Dog holder hand Mod og Lynild bereed
at bane sig vey til Seyer og Fred.

Derefter ses Frederik V's Navnetræk omslynget af hans Valgprog „Prudentia et Constantia“ og derunder 1759. Omkring Fænghullet staar: „Prøvet den 9. April med 375 skarpe gevindte Skud 1759“, og endelig: „Tandem bona causa triumphat. Fridrics Wærck“.

Som Baggrund for Opstillingen rejstes en Marmorvæg i Egetræsramme og herpaa indhuggedes en latinsk Indskrift, som i Oversættelse lyder:

„Saaledes som det rene Guld giver sig til Kende i Ilden, saaledes har ogsaa Ildens Kraft godkendt den ikke tidligere prøvede Metalblanding, som Classen ved egen Kunst har fremstillet. Se her staar Fremstilleren, befæstet til sit Arbejde som paa en fast Pod, idet Malmet er bragt til at gengive Opfinderens Ansigtstræk“.

Hertug Adolf af Gottorps Pragtrusting med Tidselmønster.
Se Teksten Side 379.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Tøjhusets Sydgavl og Klokkeporten set fra „Søbatteriet“, 1926. Sammenlign Billedet Side 390.

Classens Fabrik skabte Byen Frederiksværk, og ved dennes Jubilæum i 1925 gik man ind paa at afgive den originale Buste til Opstilling i Byen, hvor den ogsaa rettere hørte hjemme. Dog

Gibsbuste, som Samlingen nu har opstillet paa en Kanon af den første Levering, der udgik fra Frederiksværk og i „Prøven“s Størrelse. Ogsaa paa Vaabensamlingen øvede Rustmester Christensen sin Kunst. Noget egentligt Begreb om dens Enkeltheder og deres Værdi havde han ikke. Den Katalog, som han skrev og udgav i 1877, er derfor kun en Gjentagelse af Bloms Arbejder og af Inventaret af 1838, men ved Tidernes Ugunst er det den nyeste Katalog over Samlingen, der eksisterer. Vaabenhistoriker var Christensen saa vist ikke, og naar han alligevel nu og da forsøgte sig i denne Retning, var Resultatet meget ringe.

At Samlingen nu i en Række Aar havde et ganske stateligt Udseende, der ikke undlod at gøre Indtryk paa Publikum, skyldtes det altsaa Rustmester Christensen.

Navnlig den Væg, der omfatter Vaaben fra Frederik III's Tid (se Billedet Side 399) virker smukt. Men naar Samlingen til Dato fremtræder i samme Skikkelse, vidner det om, at man i de forløbne halvtreds Aar i meget ringe Grad har taget sig af dens museumsmæssige Trivsel udadtil.

Hvad først og fremmest det udstillingsmæssige angaar, er mange Genstande af stor vaabenhistorisk Interesse anbragt højt oppe paa Væggene eller op ad Pillerne, saa at de naar helt op til Loftet.

Hverken den læge Beskuer eller Videnskabsmanden, der for sine Studiers Skyld opholder sig i Samlingen, har den ringeste Nytte af disse fjerne Vaaben, hvis Eksistens de knap nok bemærker.

Omkring den midterste Pille-række anbragte Rustmester

Christensen som omtalt nogle firkantede Kasser, hvis Flader dannede en ganske god Baggrund for Rustningerne. Men Virkningen af denne Opstilling svækkedes betydeligt ved at Rustningerne omgaves med en Række Stagevaaben: Hellebarder, Partisaner og Espontoner, som bragte Uro ind i Billedet og forhindrede Overblikket. Ovenover Kasserne anbragtes en Massedekoration af Stagevaaben, der vel er af betydelig dekorativ Virkning, men som indeholder store Mængder af Vaaben, som overhovedet ikke er repræsenteret i Samlingens Museumsafdeling, og som

Arkitekt Th. Jørgensen.

yderligere skæmmes af nogle plumpe Efterligninger af Stridsplejle, Morgenstjerner og lignende.

Som Dekoration anbragtes endvidere i Hjørnerne nogle Faner og Standarter, men paa en saa uheldig Maade at adskillige af dem i Aarenes Løb er blevet saa medtaget, at de vel nu knap

lader sig redde. Dette gælder ikke mindst de Faner, der anbragtes bag General Clasens Buste (se Side 388) og som nu kun er Filler og Laser. — Hertil kommer, at man i Aarens Løb har været nødt til at føje de ikke faa Nyerhvervelser ind i denne Dekorationsopstilling, hvorved denne er blevet endnu mere uoverskuelig. Dette gælder ikke mindst de blanke Vaaben fra Christian VII's Tid til Nutiden, der paa et snævert Omraade viser en saa forvirrende Mængde, at Tilskuerne paa Forhaand opgiver at søge Enkeltheder ud deraf.

Og dog bragte Aarhundredets Slutning en betydelig Forbedring indadtil, idet man begyndte en virkelig videnskabelig Gennemgang af Samlingens Genstande og underkastede dem en Prøvelse ud fra det Kendskab, man paa den Tid havde til Vaabnenes Udvikling. Vaabenhistorikerne ved Ulandets Museer var nu begyndt at arbejde systematisk, og de Kataloger, der udkom, skabte gode Betingelser for en Vurdering af de enkelte Tidsaldres Vaaben.

Det maa nærmest antages, at Samlingen i 80'erne var blevet i den Grad museums-mæssigt forsømt, at man udefra havde faaet Øje derfor. Det blev derfor foreslaaet, at den skulde lægges ind under et af de andre Museer, men mod denne Plan protesterede den siddende Kommission kraftigt, skønt det dog var den, der bar Skylden for Misæren. At der maatte „gøres noget“ var den dog klar over, og den foreslog derfor, at en Delegeret fra Nationalmuseet optoges i Kommissionen, der havde været uden sagkyndig Bistand siden Konferentsraad Thomsens Død fyrretyve Aar tidligere. Samtidig anbefalede Kommissionen Ministeriet, at man endelig engang skred til en systematisk Ordning, Katalogisering og Beskrivelse af Samlingen.

Ministeriet gik ind derpaa og spurgte Artillerigeneralen, Linnemann, om, hvem man kunde anbefale til dette Arbejde. Tanken faldt naturligvis straks paa Otto Blom, der imidlertid var blevet Oberst, men som nu stod over for sin Afsked paa Grund af Alder. Desuden henvendte man sig til Oberst P. C. Bang, der beredvillig gik ind paa at deltage i Arbejdet under Bloms Overledelse. Linnemann, der var ærlig nok til at erklære, at han i denne Sag talte ganske som den blinde om Farverne, bad derfor dem begge om at koncipere Kommissionens Svar til Ministeriet paa de forskellige Spørgsmaal om Arbejdets Art, Udstrækning o. s. v. Sagen gik i Orden, og de to Oberster engageredes til Arbejdet for en Betaling, der tilsammen beløb sig til — 750 Kr. aarlig!

Helt enige var de ikke om Arbejdet, men da Blom var den ledende var det — desværre — hans Mening, der sejrede. Oberst Bang ses nemlig at have haft langt den største museumsmæssige Forstaaelse.

Efter hans Mening skulde man begynde med at skabe sig et Overblik, dels over hvad man havde og dels over hvad der fra Tøjhusets, Laboratoriets og Rustkammerets ældre Ting burde inddrages i Vaabensamlingen (thi trods den kongelige Ordre af 1853 var hverken Laboratoriets Samlinger eller Modelsamlingen nogensinde indgaaet i den historiske Vaabensamling, og er det

ikke endnu!). Naar dette var sket, skulde Genstandene udgaa af Afdelingernes Regnskaber og føres i et særligt Regnskab. Først da kunde man efter Bangs Mening tage fat paa Ordningen af Samlingen.

General Huth.

For anden Gang i Samlingens Historie kom altsaa den Tanke frem at skabe faste Museumsrammer om det alt bestaaende, men atter faldt den til Jorden, denne Gang takket være Oberst Blom, der til Trods for sine store Fortjenester af Samlingen her gjorde den en Bjørnetjeneste, som svider til den endnu. Blom viste nemlig en forbløffende Iver efter straks at komme i Gang med Beskrivelserne og Katalogiseringen — og Bang maatte følge Trop. Først efterhaanden begyndte Blom at interessere sig for „Udenværkerne“, tænkte paa at anmode Ministeriet om, at Prøvekammeret og Fanerne nu maatte inddrages i Arbejdet, senere Sadlerne og Seletøjerne — men da var det allerede for sent. Baade han og Bang var blevet for gamle, og det begyndte at smuldre mellem Hænderne paa dem. Endnu i 1902—03 ordnede Bang Laboratoriets Samling, da Blom ikke var til at formaa til at tage sig af den, og kort efter døde Blom.

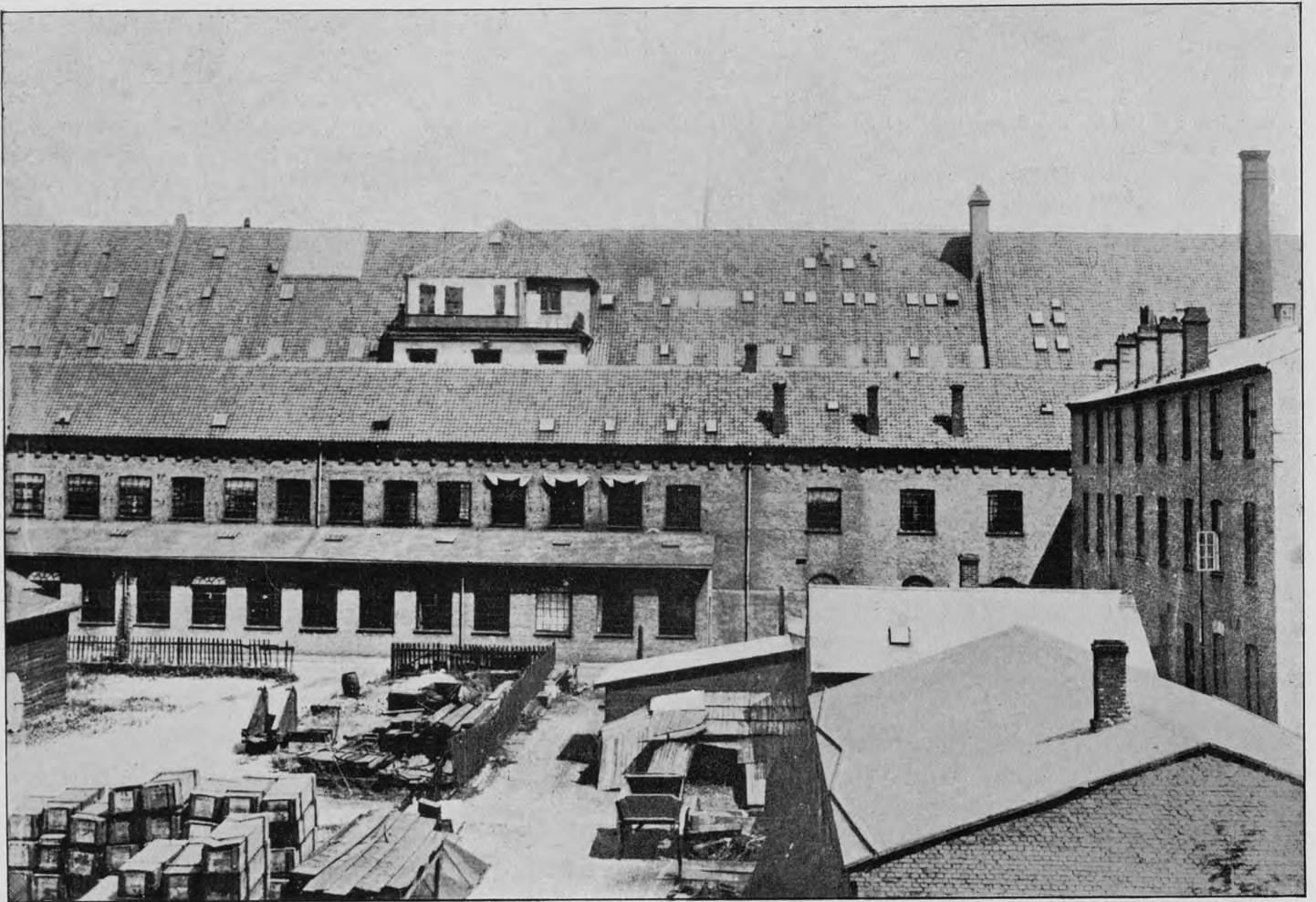
De otte Aars Arbejde kan egentlig siges at være spildt. Der er ikke gennem dem blevet tilført Samlingen nyt Blod, der kom kun til at foreligge en ufuldendt Katalogisering af det, hvoraf Samlingen bestod, da Arbejdet begyndte. Om en Omordning blev der ikke Tale. Skønt mange Genstande gennem Bloms Undersøgelser blev omvurderet, blev de staaende paa de engang tildelte fejlagtige Pladser i

General Fibiger.

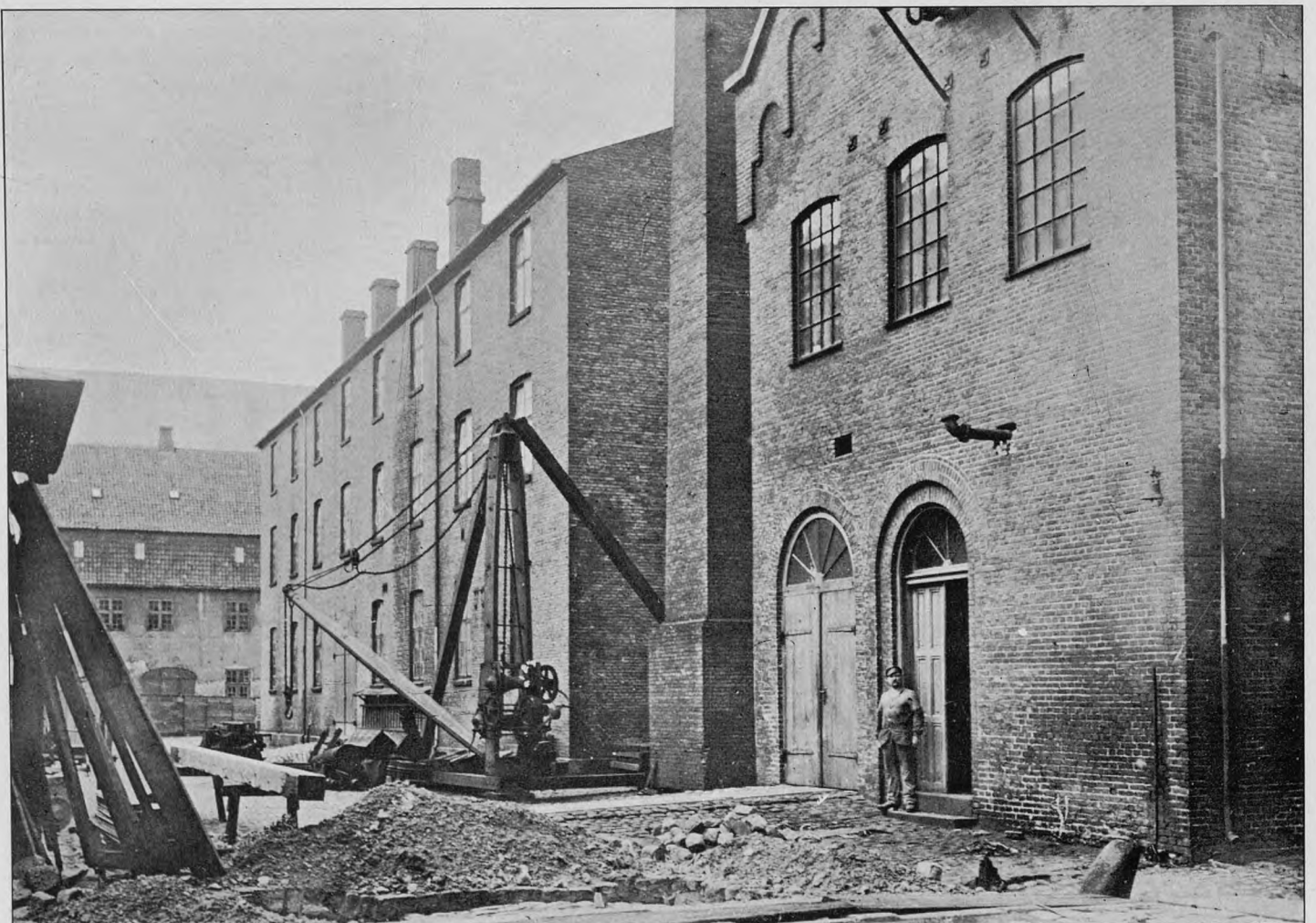
Rustmester Christensens Opstilling. De staar der til dels endnu; thi da Kaptajn Støckel nogle Aar senere vilde begynde den nødvendige Omordning, traf han paa Modstand af en ret uventet Art. Den Materialforvalter, der førte Rustkammerets Inventar, fik nemlig udvirket et Forbud mod enhver Omflytning, idet han hævdede, at han i saa Fald ikke kunde finde Genstandene, og da han førte Regnskabet, var det ham, der havde Ansvaret! Ovenstaaende noget haarde Vurdering af de to gamle Obersters Arbejde maa kun opfattes som gældende Samlingens ydre og administrative Forhold. Hovedskylden herfor laa ikke hos disse to, men hos de højere artilleristiske Myndigheder. De to Officerers videnskabelige Arbejder var gode nok. Blom var en Vaabekender af Rang, og han har gennem sin Katalogisering skabt et godt Grundlag for Efterfølgerens Arbejde.

Skønt hans vaabenhistoriske Arbejder var en Fritidsbeskæftigelse i de yderst sparsomme Stunder, der levedes ham dertil, naaede han vidt. Han havde yderligere det Held, at han gennem flere Rejser i Udlandet kunde gøre Studier i de største Vaabensamlinger og derved skabe sig et solidt Grundlag for Kendskabet til de danske Vaabens specielle Former. Desuden blev han som tidligere anført i 1858 sendt ud paa en kombineret Studie- og Indkøbsrejse for den historiske Vaabensamling, og selv om hans Valg ved Indkøbene kan kritiseres, var det saa heldigt, at Priserne paa Datidens Vaabenmarked var saa ringe, at han hjemførte en i Forhold til den anvendte Sum betydelig Foregelse af de svagest repræsenterede Afsnit af Samlingen.

Kanonværkstedet („Keglebanen“). Bag dette ses Proviantgaarden.

Geværfabrikken.

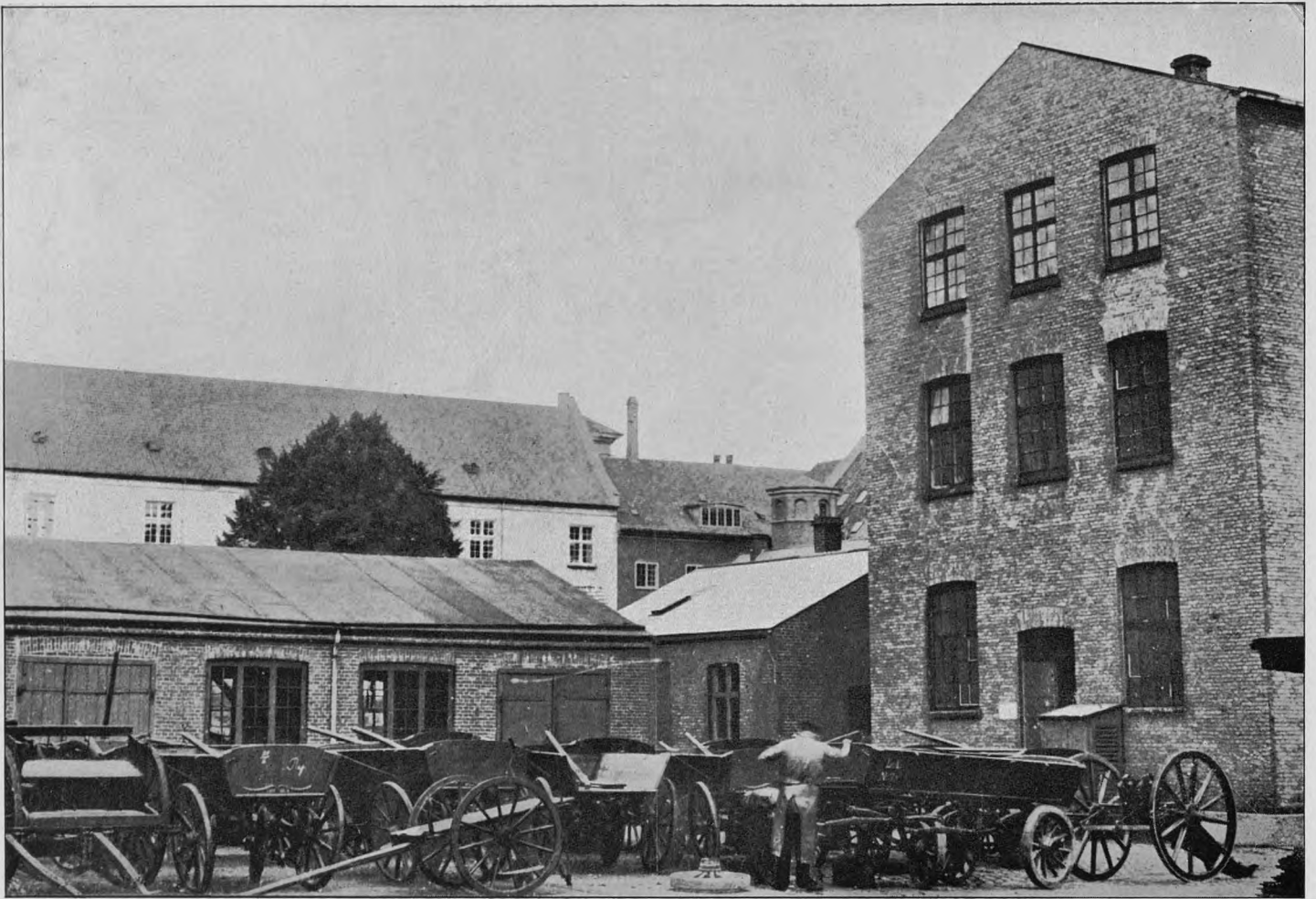
Geværfabrikens Bygninger, ca. 1880.

Chr. IV's Galejbygning brugt som Værksted og Seletøjsmagasin, ca. 1880, set fra Nord.

Galejbygningen (Bageribygningen) set fra Syd. Kort før Nedbrydningen 1905 i Anledning af det ny kgl. Biblioteks Opførelse paa dens Grund.

Vognmagerværkstedet.

I Baggrunden det gl. kgl. Bibliotek, nu Rigsarkivet, og Generalstabens Duetaarn. Til højre Gavlen af Geværfabrikkens første Bygning.

Den tidligere Havneplads, Aar 1900 (nu Bibliotekshaven).

I Baggrunden det gl. kgl. Bibliotek, nu Rigsarkivet.

Den historiske Vaabensamling. Haandvaaben fra Frederik III's og Christian V's Tid. I Baggrunden Fr. III's og til højre Chr. V's Buste.

At Blom virkelig forstod at vurdere ikke blot Samlingens store Værdi men ogsaa Arten af det Arbejde, der skulde udføres for at føre den frem i en forsvarlig, videnskabeligt underbygget Stand, derom vidner hans Afhandling i Historisk Tidsskrift for 1888 tilstrækkeligt.

Dels fordømmer han heri, hvad der var sket i 1870—74, som en „forandret Opstilling, ikke en forbedret Ordning“. Og han understreger dette yderligere ved at betegne den som værende skabt af Hensyn til Publikums lidet kritiske Øjne mere end til en overskuelig og systematisk Ordning. Desuden udtaler han sin Harm over, at man samtidig tillod sig at „restaurere“ en Del af de gamle Vaaben paa en ganske utilbørlig og ukritisk Maade.

Heri ligger vel nok den største Synd, der er begaaet mod Samlingen gennem Tiderne. Saa godt som alle Vaabnene bragtes efterhaanden over paa Geværfabriken, hvor de gennemgik en haardhændet Renselsesproces for at kunne udstilles i saa smuk og blank Tilstand som muligt. Vaabnene demonteredes ganske hensynsløst for at kunne renses til Bunds, og Mangler erstattedes uden Hensyntagen til det oprindelige. Det skal saaledes anføres, at Grebene paa de fleste Renaissancekaarder er blevet forsynet med en ny Bevikling med Metaltraad, da den gamle sandsynligvis

ikke var „fin“ nok. — Ved denne summariske Restaurering fjernedes mange af de Spor, som en moderne Forsker havde haft at holde sig til ved den videnskabelige Undersøgelse af Vaabnets

Karakter og ved den yderst vanskelige Datering af de enkelte Stykker. Desuden forsvandt ved Afslibning mange Mærker og Indskriptioner, og da „Strampudningen“ haandhævedes gennem hele Aarhundredets Slutning, saa at Samlingen den Dag i Dag straalte af Blankhed, er efterhaanden mere og mere gaaet tabt af det oprindelige.

Ogsaa om Fremtidens Arbejder udtalte Blom sig i denne Afhandling, lidet anende at han selv skulde komme til at udføre en Del af dem. At Overblikket i sidste Øjeblik svigtede ham, og at han saa hovedkulds styrtede sig over Enkelthederne, maa sikkert tilskrives hans Alder. Maa ske har han følt, at han paa den Maade dog kunde naa noget, medens et større anlagt Arbejde rimeligvis vilde smuldre mellem hans Hænder, saa meget mere som han ikke havde nogen Eftermand at overgive det til, som han havde paabegyndt.

Da han døde, stod man da ogsaa over for det vigtige Spørgsmaal, hvem der kunde paatage sig at føre det videre!

Først tre Aar efter henvendte man sig til daværende Premierløjtnant i Artilleriet J. F. V. V.

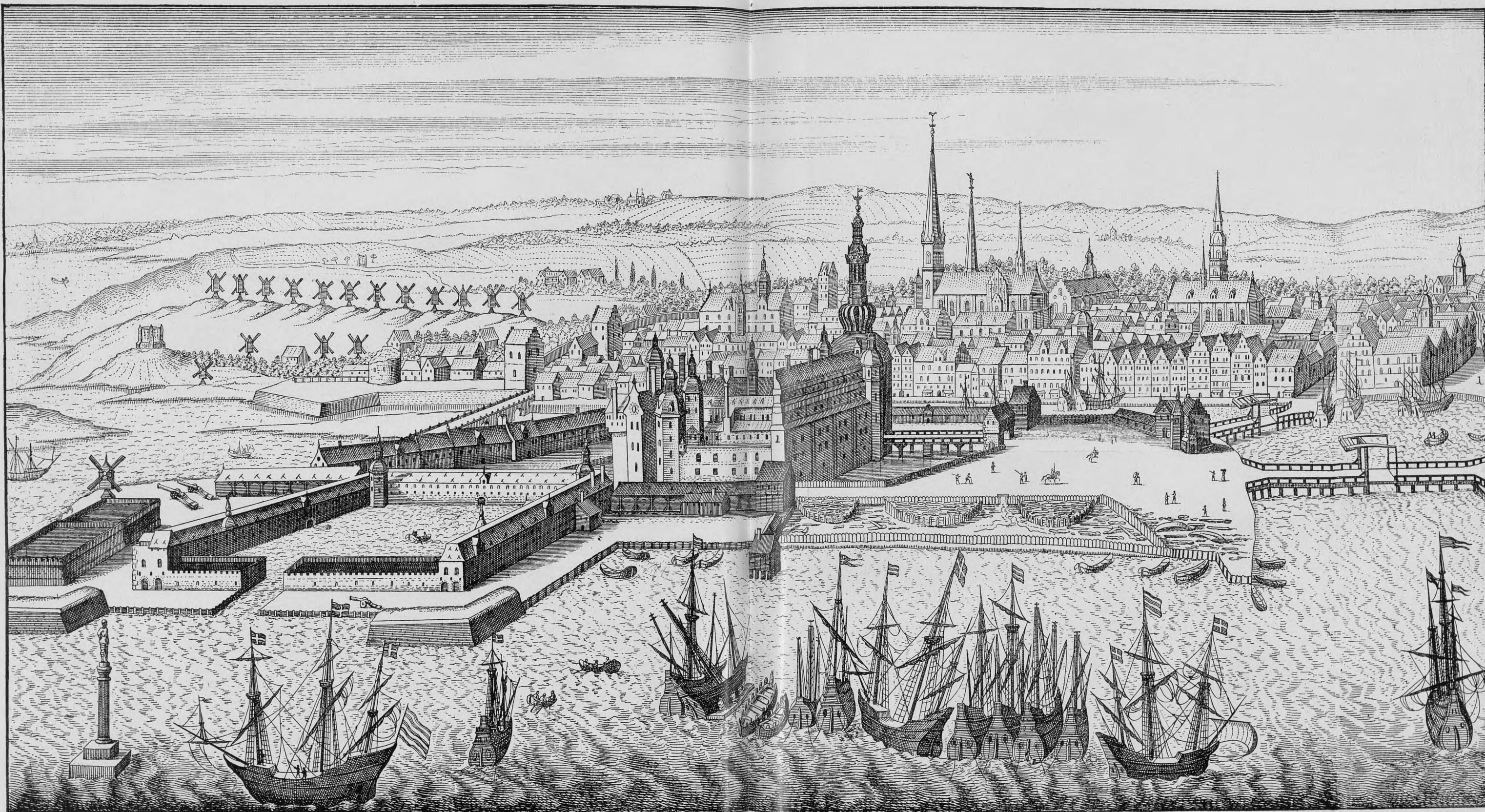
Rustmester G. Christensen.

Stöckel, hvis militærhistoriske Interesser man kendte. Han paa- tog sig den ingenlunde lette Opgave, udtraadte af Linien og knyttedes til Samlingen, først med Titel af Rustmester, derefter (fra 1909) som Konservator.

mende Ting i nogle Kasser, der fra den nedrevne Geværfabrik, hvor de to Oberster havde haft Kontor, var blevet flyttet over i en Port i Kontorbygningen. Endnu var Vaabensamlingen ikke blevet en Institution. Kom-

lagdes Artilleriets Tegnearkiv, Modelsamling og Instrumentsam- ling. Gennem 13 Aars Arbejde lagde Kaptajnen nu Grundlaget for det kommende Museum. Det skred kun langsomt frem, men

I 1919 ansattes han som Samlingens Bestyrer, og fra dette Tidspunkt begyndte Fremgangen for Samlingen. Hovedgrunden hertil maa søges i den Interesse, som Samlingen fandt hos den historisk interesserede Chef for Hærens tekniske

Muret Skanse, nu Christian IV.'s Bryghus. Vartegnet paa Havfrugrunden.

Chr. IV's Krigshavn med lange Tøjhus t. v., Proviantgaarden t. h. og Indløbet til Havnen i Midten.

Afbrudt Taarn, „Køge Barfred“, som har staaet i Løngangen; for Enden af denne et 4-kantet Fæstningstaarn, hvoraf Grundstenen er fundet ud for Nr. 3 paa Vandkunsten.

Panorama over den vestlige Del af København. Vestervold m. Vesterport.

Raadhuset. Københavns Slot.

Udført paa Grundlag af J. v. Wycks Stik fra 1611.

Blasen. Gl. Torv.

St. Peders Kirke. Vor Frue Kirke.

Universitetet. Hofmesters Gaard v. Gl. Strand.

Helligaandskirken. Højbro. Rentekammer og Toldbod.

Højbrostræde. Holmens Bro.

Store Færgestræde.

Hans første Opgave blev at redde Resultatet af Bloms og Bangs Arbejde, det ufuldstændige Katalog, der i løse Ark fandtes spredt rundt om, en Del saaledes endnu i Boet efter den Underofficer, der havde besørget Afskriften. Hvad der ellers tilhørte Vaabensamlingen af Arkivsager o. l., fandtes sammen med andre uvedkom-

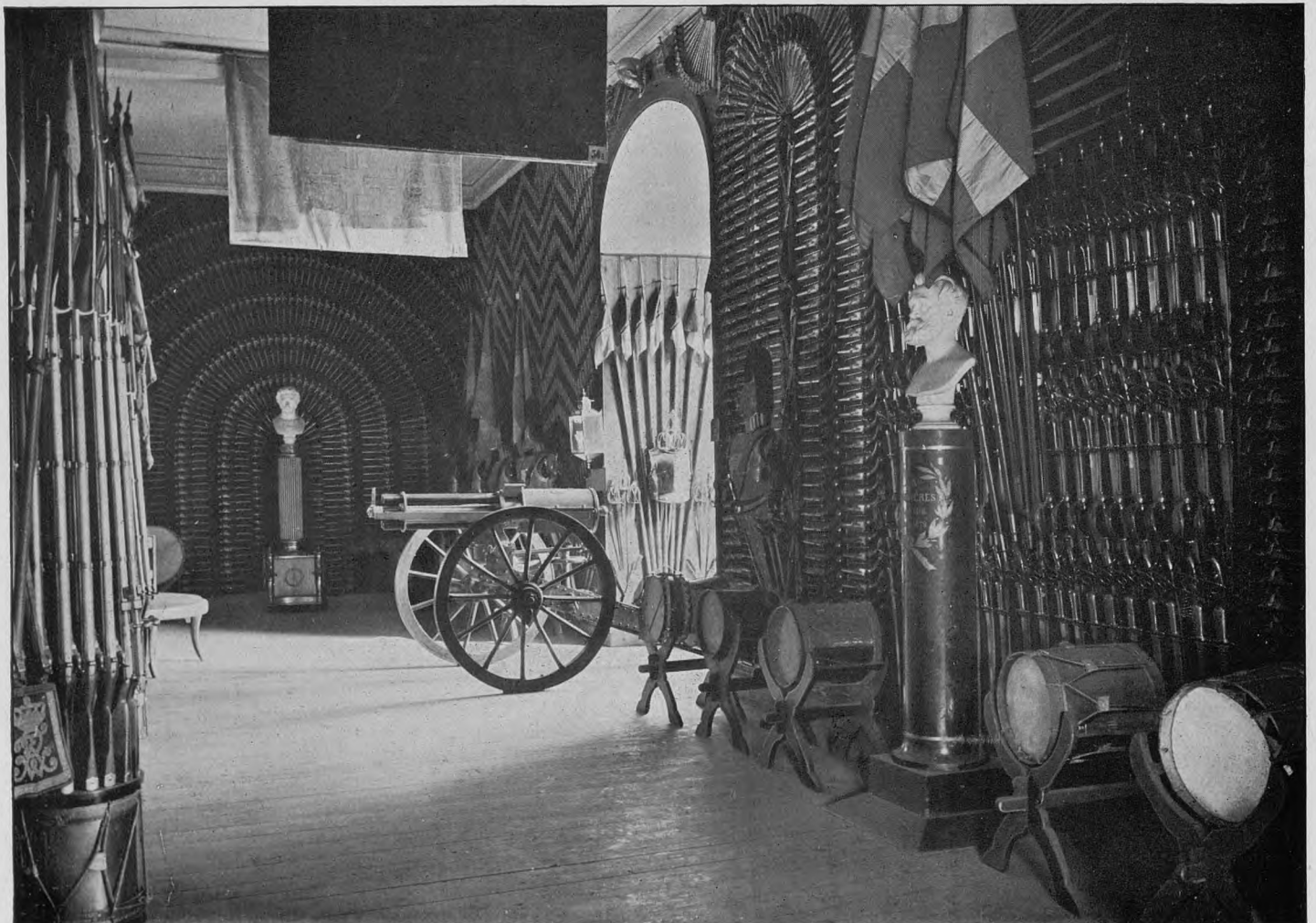
missionen med dens stadigt skiftende Medlemmer var vedblivende det eneste faste Punkt i Administrationen, og Konservatoren var en antaget Medhjælp til det daglige Arbejde. Men alene herigennem var meget vundet. Under Kaptajn Stöckels personlige Ledelse, men altsaa uafhængig af Vaabensamlingen, hen-

horledes kunde det være anderledes, naar een Mand med kun en enkelt Arbejder til Hjælp ved det grove Arbejde skulde ordne en Samling, der talte Titusinder af Genstande. Alligevel naaede Kaptajnen foruden de konserverende Arbejder at løse omfattende Opgaver af museumsteknisk Karakter.

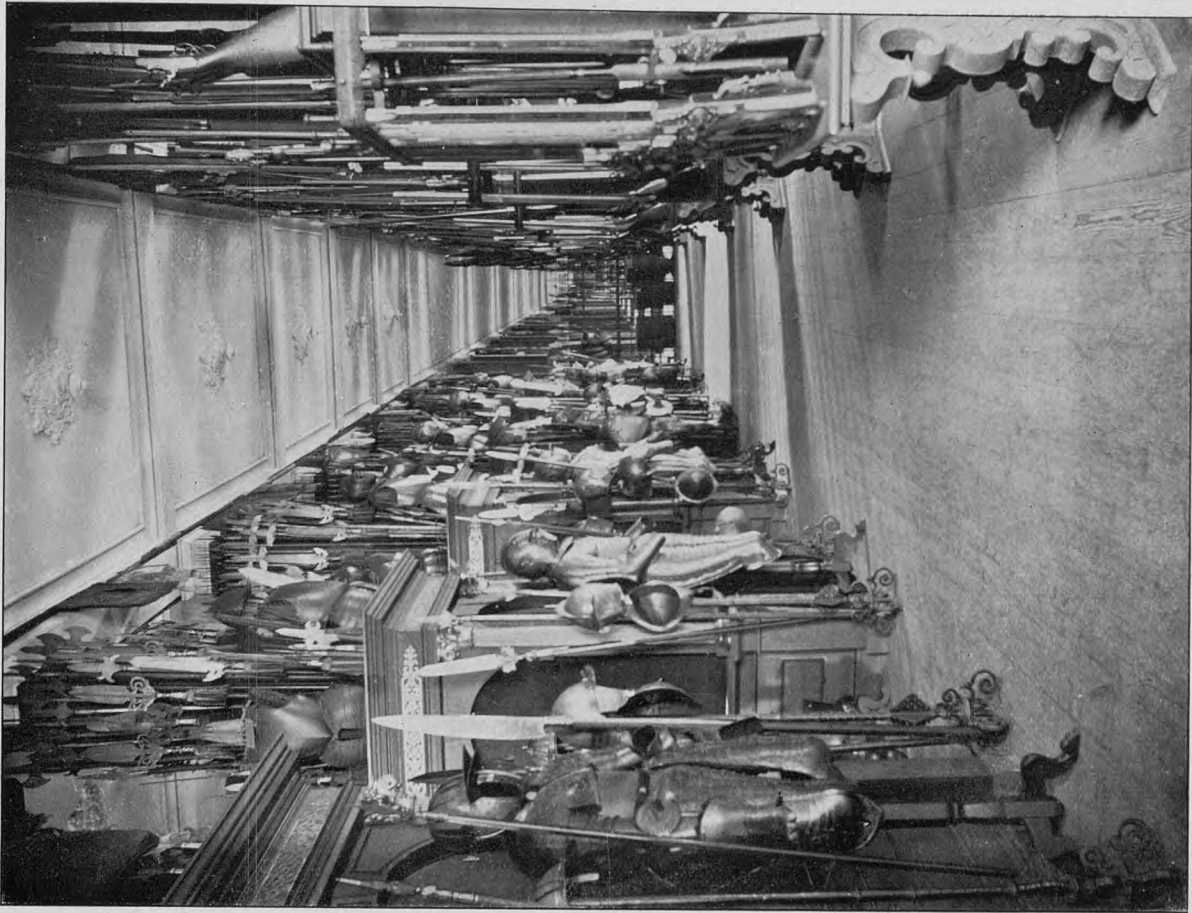
Korps, Generaltøjmester M. N. Nørresøe. Ved dennes Forstaaelse og Imødekommenhed kunde Kaptajn Stöckel faa fremmet sine Ideer, der ad Aare skal føre til Dannelsen af et Armé- og Vaabensemuseum. I smaa Stød fremad er det gaet, indtil Udviklingen nu tager Fart.

Den historiske Vaabensamling. Haandvaaben fra Frederik VI til Frederik VII's Tid. Til højre Figurer med Uniformer fra 1848 og 1864.

Den sydlige Ende af Rustkammersalen med Rustmester Christensens Vaabendekorationer og Buster af Generalerne Jonquières t. h. og Fibiger (i Baggr.)

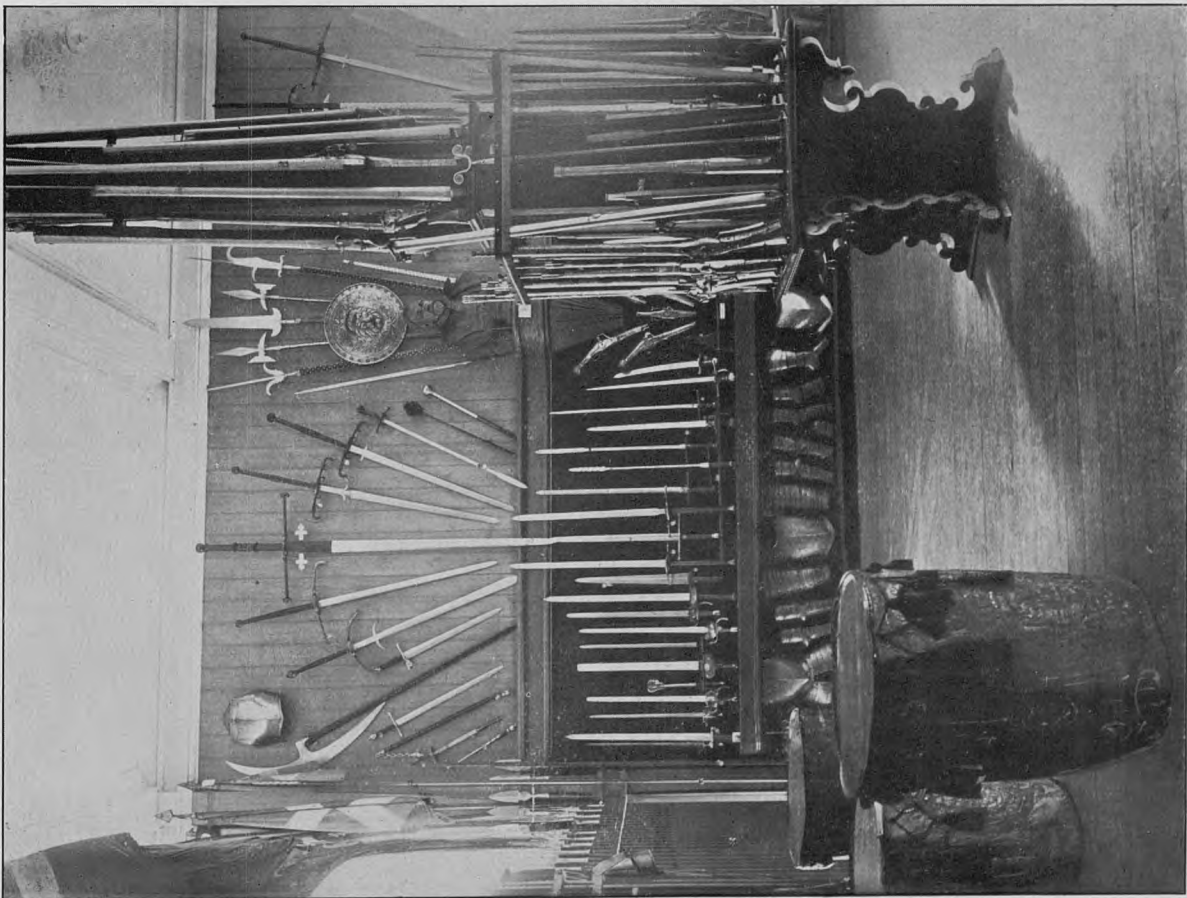

Den historiske Vaabensamling. Rustninger.

Det vigtigste Grundlag herfor ligger i den Omstændighed, at Generaltøjmesteren har opnaaet Krigsministeriets Sanktion til, at Christian IV's Tøjhus rømmes for alle Beholdninger af moderne Krigsmateriel. Paa denne Basis kunde Bestyreren gaa i Gang med at udarbejde Planerne for det kommende Museums Ordning og Opstilling. I 1924 forøgedes det daglige Personale med en Underbestyrer, der i Forvejen havde nogen Museumsuddannelse, og endnu en Konservatorbetjent.

Det siger sig selv, at Museet maa opstaa ved en Sammensmeltning af alle de mange forskellige Samlinger, som allerede nu er løst sammenknyttet, eller som i nær Fremtid vil blive knyttet dertil. De vil blive nærmere omtalt i det følgende.

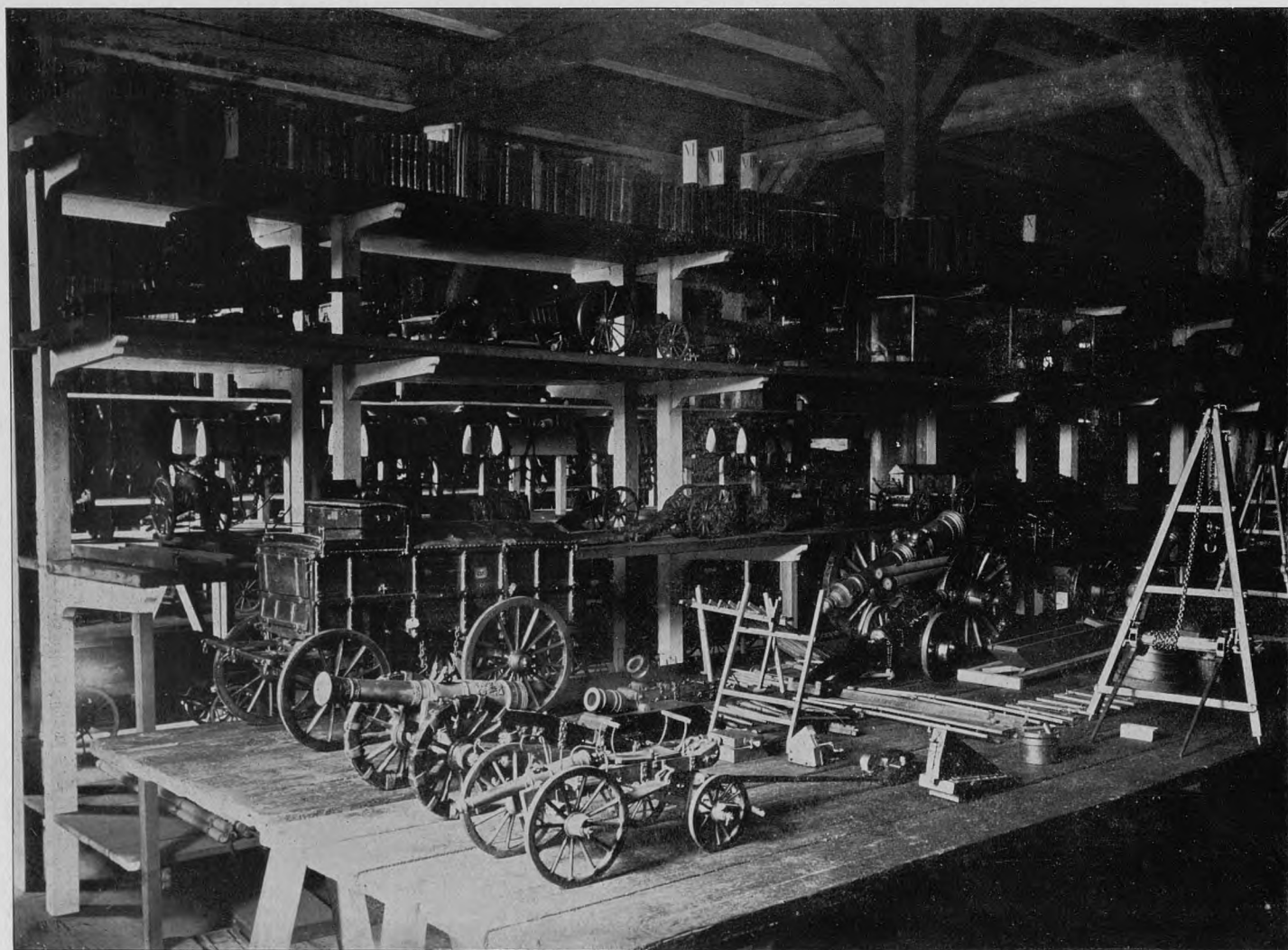
De tre Samlinger, der hidtil sorterede under Artilleriet, men som straks blev lagt under Kaptajn Støckels Administration, er maaske nok de vigtigste, idet de underbygger og supplerer det, der er Hovedstammen i det vordende Museum, nemlig Vaabensamlingen.

Den historiske Vaabensamling. De ældste Haandvaaben.
I Forgrunden til venstre erobrede svenske Pauker.

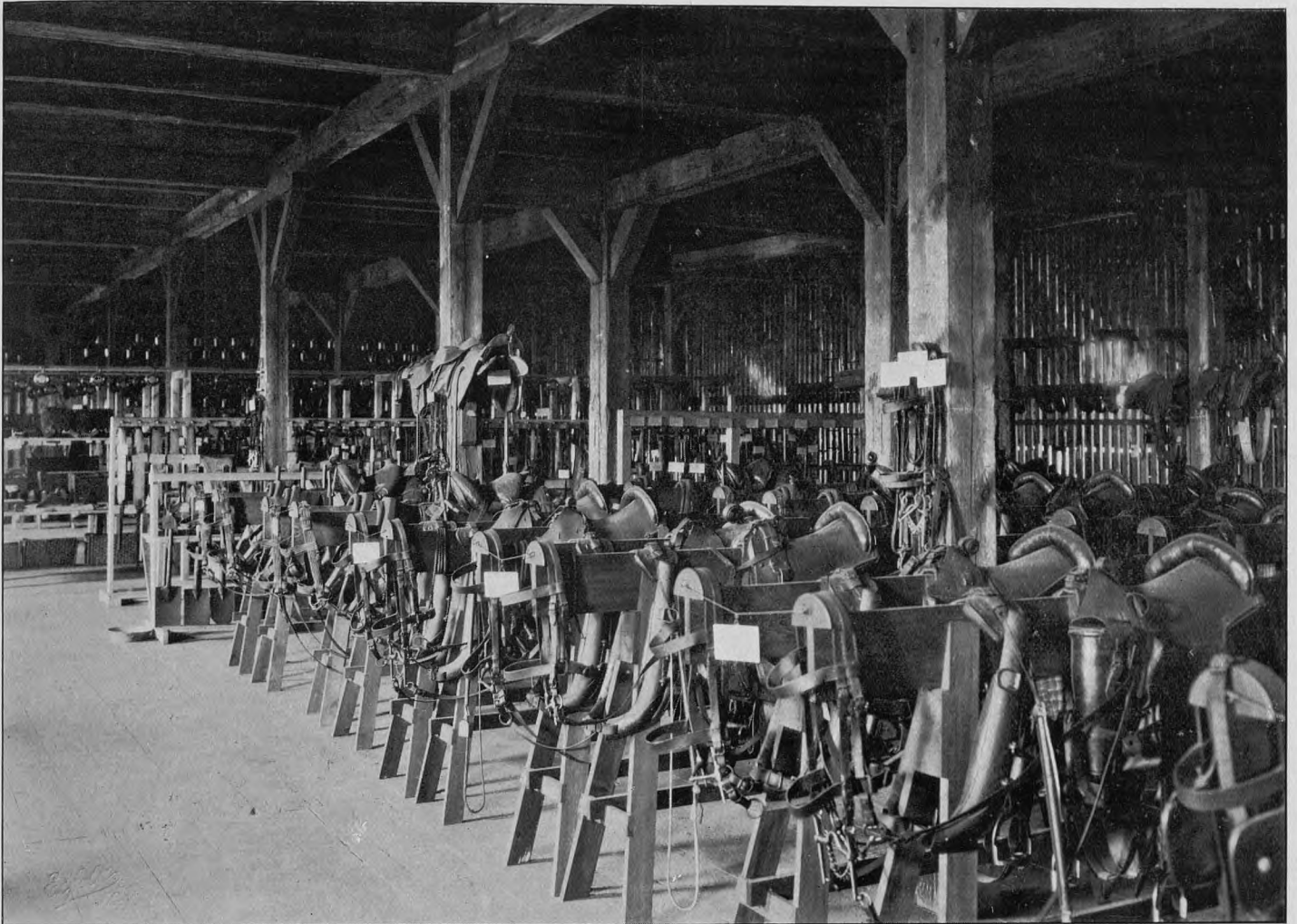

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt. Tøjhusets Rustkammersal, den sydl. Halvdel. Under Loftet erobrede svenske og holsten-gottorpske Faner.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Interiør fra Modellsamlingen. Øverst paa Hylderne: Holstenske Artilleris Bibliotek.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Interiør fra „Prøvekammeret“ paa Tøjhusets første Loft.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt. Interiør fra den historiske Munderingssamling; t. h. Tamburmajorstokke fra gamle danske Regimenter.

Af disse tre Samlinger, hvoraf ingen er tilgængelige for Publikum, vil Modellsamlingen vel nok være den, som mest vil interessere dette Publikum. Den er i Øjeblikket opstillet i et Lokale paa Tøjhusets første Loft (se Billedet Side 404 nederst). Den omfatter et ikke ringe Antal Modeller til tidligere Tidens Kanoner, Affugter, Køretøjer,

Bagagevogne, Kraner m. m. Alt er fremstillet til de mindste Enkeltheder i Størrelser, der viser det som det mest yndefulde Legetøj; men netop af denne Grund vil det kun kunne udstilles i sikre Montrer, da det ellers vil være alt for fristende for interesserede Tilskuere.

Interessen ved disse Miniaturer ligger dog ikke alene i den Kunst, hvormed hver Detalje er fremstillet, men ogsaa — og for militære Forskere navnlig — i den Omstændighed,

at de paa en fortrinlig Maade supplerer Kendskabet til tidligere Tidens Artillerimateriel. Thi selv om Kanontyperne er ret godt repræsenteret i Samlingen i det hvælvede Underrum, er det kun fra en ret sen Tid, at der er blevet bevaret Originaler af alt det, der benyttes til Kanonernes Transport og Betjening.

I samme Rum er ogsaa Instrumentsamlingen anbragt. Den indeholder vel ikke noget af almen Betydning for det læge Publikum, men for det almindelige Studium af Materiellets Udvikling i den danske Hær rummer den Genstande, som ad Aare vil blive af overordentlig Betydning.

Hvad dernæst Artilleriets Tegnearkiv angaar, opbevares det i tre mægtige Skabe i den historiske Vaabensamlings Kontorlokaler. Der findes her Tegninger af Kanoner og Artillerimateriel fra Christian IV's Tid til vore Dage, ofte approberet af de danske Konger ved disses personlige Paategning.

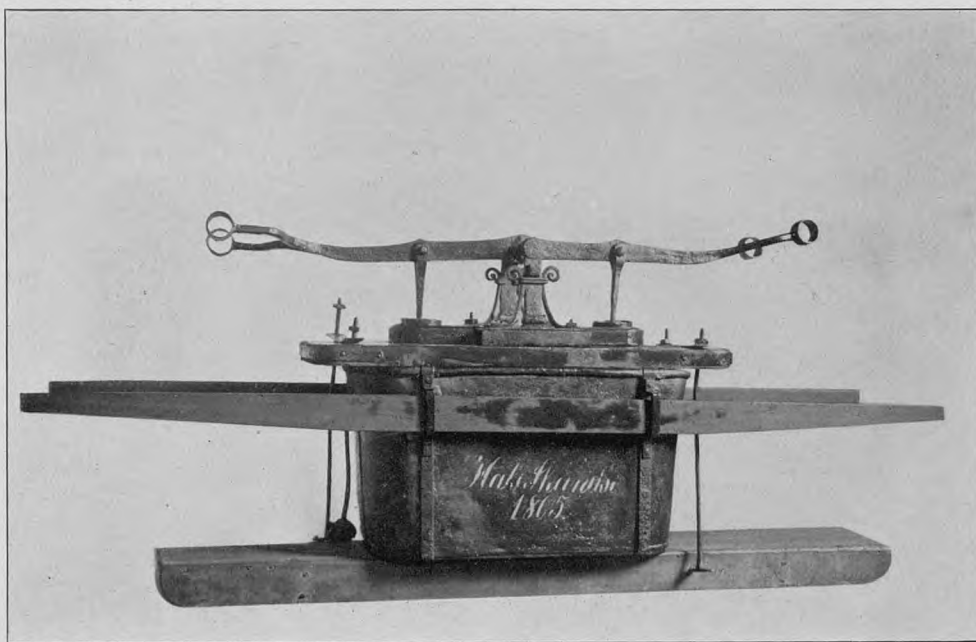
Dette Arkiv er af saa stor Værdi for det daglige videnskabelige Arbejde i Vaabensamlingen, at dette faktisk vilde være

omsonst, i hvert Fald tidobbelt besværligt, om man ikke her kunde indhente de mest minutiøse Oplysninger om Kanonernes Konstruktion. Tegningerne er ofte udført i naturlig Størrelse, og det er hyppigt muligt gennem disse ogsaa at følge de Overvejelser og de Beregninger, der har ligget til Grund for Fremstillingen.

Yderligere rummer Arkivet en Del mindre Afdelinger af ingeniørteknisk Art, almindelig Topografi og Militærgeografi. Blandt de topografiske Arbejder skal nævnes den Weckerske Samling fra 1772—90. Den rummer et halvt hundrede Planer af danske

Købstæder i overordentlig sirlige Gengivelser og ofte med Paategninger angaaende Lokaliteterne, som ellers vanskeligt vil kunne erkendes. Til Belysning af de danske Fæstninger, saavel i selve Danmark som i Norge, Skaane og Holsten, rummer Arkivet et overordentlig rigt Materiale der gaar helt tilbage til omkring Aar 1600.

Disse sidste Samlinger har ikke deres naturlige Plads her. Det maa haabes, at man ved Lejlighed kan lade dem smelte sammen med lignende Samlinger i Ingeniørkorpsets Tegnearkiv, Generalstabens Arkiv og Krigsministeriets Arkiv til et militært Tegnearkiv, eller endnu bedre, at alle danske topografiske Samlinger, der nu er spredt i Nationalmuseet, Rigsarkivet, Det kgl. Bibliotek og mange andre Steder, kunde indgaa i et fælles stort Arkiv —

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Sprøjte fra Hals Skanse, 1805.

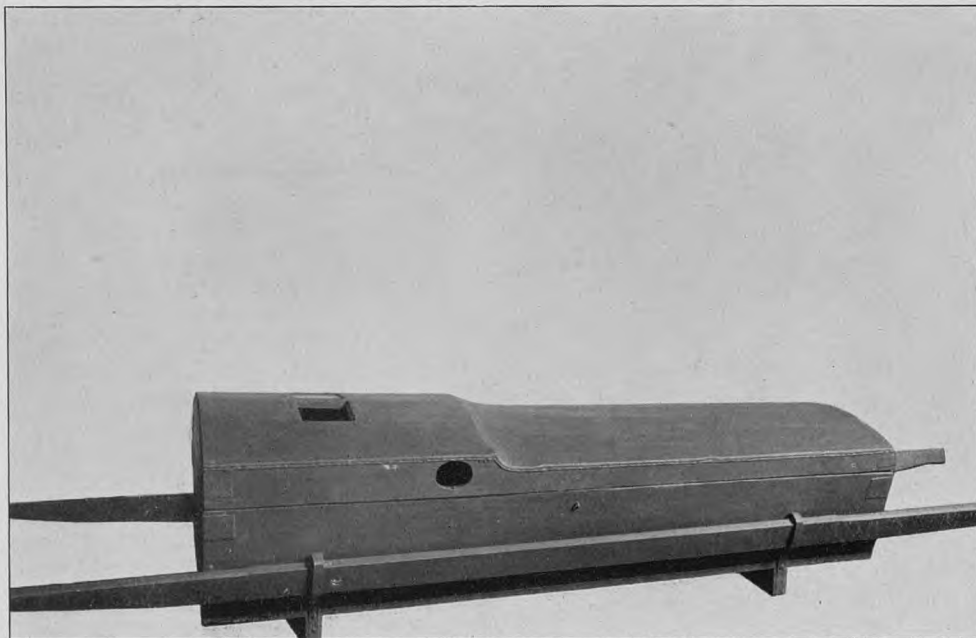
noget, der i høj Grad vilde lette de topografiske Forfattere i deres i Forvejen saa besværlige Arbejde.

Den historiske Munderingssamling rummer et Udvalg af baade danske og udenlandske Uniformer fra Slutningen af 1700'erne til vore Dage, dog med en Del, som er endnu ældre.

At beskytte og bevare Klædedragter, er sikkert en af de vanskeligste Opgaver, en Museumsmand kan blive stillet overfor. Rusten kan vel efterhaanden fortære Metalgenstande, men kun naar de ikke er under stadigt Opsyn; men Møllene, hvis Æg og Larver

det næsten er umuligt at opdage, kan i en Haandevending forvandle de pragtfuldeste Klædninger til en usselig Støvhob.

Munderingssamlingen sorterede oprindelig under Besigtigelseskommissionen, men uden at man her tog sig særlig af den. Der indsamledes vel i Ny og næ Uniformer fra Udlandet til Studiebrug, eller der ophængtes Prover paa indførte Uniformer i den danske Hær; men Samlingen blev ikke passet som den burde.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Militær Sygebaare, anvendt endnu 1853.

Under Frederik VI var der herhjemme opstaaet nogen Utilfredshed med det Stof, hvoraf Armeens Uniformer forarbejdedes, og man havde derfor efter Kongens Ordre faaet udvirket, at man fra Frankrig modtog en stor Samling af den napoleonske Hærs Uniformsstykker. Af denne Samling, der vilde have været ganske enestaaende, da en saadan end ikke findes fuldstændig i selve Frankrig, er der desværre ikke den rineste Del tilbage. Alt er fortæret af Møllenes graadige Skarer. Havde man paa den Tid kendt vor Tids mølsikre Montrer, havde vi nu haft en Attraktion af Rang.

I 1890'ernes Begyndelse blev afskediget Kaptajn Grünwald Medlem af Besigtigelseskommissionen. Han var selv Kunstmaler og ejede megen kunstnerisk Interesse. Som god Ven af Hage paa

Nivaagaard, der var hans gamle Løjtnantskammerat, har han haft overordentlig stor Indflydelse paa Nivaagaardsamlingens Udvikling.

Grünwald interesserede sig stærkt for de gamle Uniformer, sørgede for, at de, der endnu fandtes i Samlingen, blev tilset og passet, og begyndte dernæst et omfattende Indsamlingsarbejde.

Fra en Række Hjem Landet over skaffede han gamle Uniformer tilveje, og det skyldes saaledes ham,

at Munderings-samlingen er saa

rig paa Uniformer fra 1800'erne, som den er. — Men under dette Arbejde levedes der ham ikke Tid til ogsaa at beskrive og vurdere Uniformerne videnskabeligt. Han erklærede selv, at han nøjedes med at optegne i Katalogerne de Angivelser, han fik af Giverne om Uniformernes Provenienser og Alder — og den var meget ofte forkert.

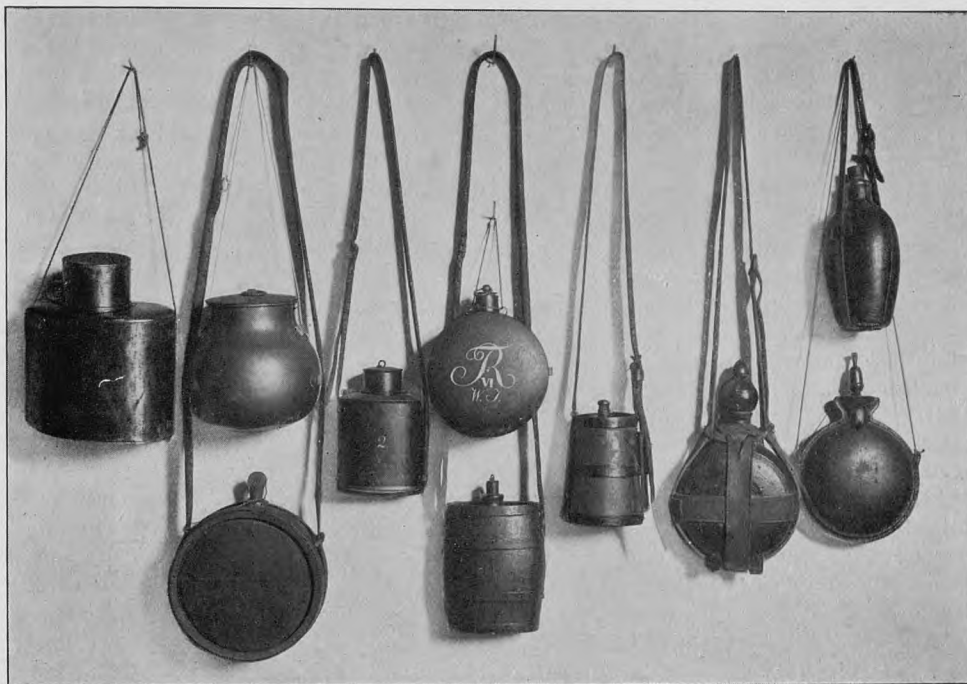
Det bliver Fremtidens Mænd i Armémuseet, der maa kastesig over Studiet af Uniformerne gennem Tiderne — et ganske udyrket Felt herhjemme, naar undtages nogle faa billedlige Uniformssamlinger fra forrige Aarhundrede.

Munderingssamlingen havde oprindeligt til Huse i Stokhuset i Stokhusgade, men flyttedes under Verdenskrigen (1917), da der blev Pladsmangel her, til Tøjhuset, hvor der indrettedes et Lokale til den paa 2. Loft.

Kaptajn Stöckel, der i 1923 overtog Munderingssamlingen, har haft sin fulde Opmærksomhed henvendt paa det vanskelige Konserveringsproblem og har naaet et Resultat, der synes fortrinligt. Enhver Uniform bliver anbragt i Blegdamshospitalets Desinfektionsovn, hvor de stærke Formalindampe bevirker, at man er sikker paa, at hvert Æg og hver Larve er dræbt. Dernæst anbringes den i en Montre paa Rustkammersalen, der er saaledes konstrueret, at det er umuligt for et flyvende Møl at trænge derind, og til yderligere Betyggelse er i Montren anbragt en Formalinblanding i aabne Skaale, saa at Luften stadig er mættet med Damp herfra.

Disse Montrer er anbragt i Rustkammersalen, men kan i Øjeblikket ikke gøres tilgængelige for Publikum. Uniformerne hænger i Montrerne tættere end Tøjet i et Klædeskab; men det er Tanken at anbringe dem paa Mannequiner efterhaanden som der bliver Raad dertil.

Til Uniformernes Konservering tjener yderligere den Omstændighed, at man i Rustkammersalen aldrig har set en Flue end sige et Møl leve ud over 24 Timer. Insekterne dør næsten øjeblikkeligt, hvad enten det nu skyldes de atmosfæriske Forhold eller de Dunster af Olie og lignende, der gennem Aarhundreder har mættet Luften derinde. Selv de frit udstillede Figurer

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Forskellige Typer paa Fettflasker.

med Uniformer har ikke lidt den ringeste Overlast i de Aar, de har været under Observation.

Uniformssamlingen er meget interessant, og naar Midlerne dertil bliver tilstrækkelige, vil den sikkert mere Publikum meget. Alene de Hundreder af varierede Hovedbeklædninger vil være nok

til at paakalde Interessen. En Del af disse findes endnu i Montrer paa 2. Loft (se Billedet Side 405 nederst), hvor de maa dele Rummet med en Mængde Genstande, der enten hører til Uniformerne eller har udgjort en Del af disse, f. Eks. Epaulletter, Skærf, Portépé-er, Tornystre o. s. v.

Her findes ogsaa en interessant Samling af Tambourmajorstokke fra de Tider, hvor hvert Musikkorps i Hæren havde sin Tambour. I en Krog ligger desuden de vævede Tapeter til Frederik VII's Kongetelt. Selve Teltet er desværre blevet solgt.

Af særlig Interesse maa nævnes, at der findes en komplet Samling af Verdenskrigens Uniformer. Hver af de krigsførende Magter (undtagen Amerika) er repræsenteret her med alt, hvad Soldaterne var udstyret med fra Støvler til Halsbind, fra Barberrekvisitter til Gasmasker. Om blot en Rigmand vilde skænke en Snes Mannequiner, kunde der udstilles en enestaaende Samling, som hverken de krigsførende Magter eller andre neutrale ejer Mage til, og som f. Eks. Amerika er stærkt interesseret i.

Det af Frederik VI i 1823 beordrede Prøvekammer

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Chr. V's Buste fra den 1856 nedrevne Nørreport.

paa Tøjhuset ophævedes vel for Vaabnernes Vedkommende, da den historiske Vaabensamling dannedes, men fortsattes ned gennem Tiden for alle de Genstande, der ved Tøjhusets Foranstaltning — og ogsaa ofte Forarbejdning — fremskaffedes til Brug i Hæren, og suppleredes med de Indkøb, man i Udlandet foretog af lignende Genstande.

Paa denne Maade tilvejebragtes en Samling, som bl. a. rummer interessante Typer paa Sadler og Seletøj (se Billedet Side 405 øverst), ligesom Baarematerialet til Transport af saarede paa Hesteryg er ret righoldigt.

Men Prøvekamret indeholder ogsaa andet! Morsomt er det saaledes gennem dens Beholdninger at følge saa ringe en Ting som Feltflaskens Udvikling fra 1700'ernes Midte til vore Dage. Den optræder først i Kobber og er saa rummelig, at den ogsaa kan bruges som Kogekar. Derefter bliver den af Træ, nærmest i Medaillonform, for derefter at tage Skikkelse af de gammel-dags Smørkærner en miniatur. Endelig bliver den Flaske (af Glas) men i en stor plump Form, der efterhaanden gøres mindre, men dog stadig er for tung og klodset — indtil den optræder i moderne Skikkelse af Aluminium med Overtræk af Filt. Med alle de Mellem-former, der findes, er denne enkelte Genstand alene et Studium værd.

Men Prøvekamret har mange andre interessante Ting. Se, der paa Væggen hænger Tommeskruer, der har været brugt i de militære „pinlige“ Forhør, og som maaske har bragt mangan arm Synder til at tilstaa adskilligt mere, end han egentlig havde paa sin Samvittighed. Og ved Siden af hænger Krumslutningsjernene, hvori han tilbragte de onde Timer, til hvert Ledemod blev ømt og smertende.

Se paa det Stativ der en Samling Lygter! De er militære, men de fortæller ogsaa, hvorledes Lygterne i det daglige „civile“ Liv har set ud, naar deres Bærere vandrede gennem Københavns mørke Gader og søgte at undgaa de dybe Rendestene og de højeste af de knudrede Brosten. En har gennembrudte Metalsider, en anden har Hornruder og en tredje har Ruder af det brune, toppede Flaskebundglas.

Man er i de senere Aar kommet i Tanker om, at vore Haandværk uddør, og at man maa sørge for at bevare Værktøjet fra Ødelæggelse og Forglemmelse. Se blot i denne Samling, hvilke Former Spader, Save og Økser har haft. Eller luk Kisten her op og find frem alle de gamle File, Bor og Hamre, som den gamle Bøssemager anvendte. En Gang i Tiden skulde der gerne kunne opstilles et Bøssemagerværksted med Esse, Ambolt og Værktøj i en saadan Stand, at Bøssemageren af Aar 1800 kunde tage fat med det samme, om han stod op af Graven og fik Lyst til at vise os den elegante Kunst, som nu desværre er død, men hvis Resultater nede i Rustkammersalen træder os saa levende og rigt for Øje.

Gik jeg i Krogene her og søgte frem hver støvet Genstand, som dog fortæller sin Part af vore Forfædres Liv og Virke, blev jeg aldrig færdig. Jeg vender mig til et nyt Rum paa disse mægtige Loftter, som næsten tager Vejret fra de faa privilegerede, der kommer herop.

Herinde staar Inventariedepotets historiske Samling. I enhver Virksomhed faar en Række Genstande efterhaanden historisk Værdi. Saaledes er det naturligvis ogsaa gaet med den militære Institution under Forplejningskorpset, der specielt har

til Opgave at sørge for de militære Bygningers Inventar m. m. Alle disse Genstande, som naturligvis ikke kunde faa en museums-mæssig Pasning paa Depotet, blev i 1922 afleveret til den historiske Vaabensamling.

Hvad der straks falder i Øjnene her er en Genstand, der flygtigt set minder om en Ligkiste med Vinduer i Laaget (se Billedet Side 406 nederst). Det er imidlertid en Sygebaare fra Aalborg (?) Garnisons-sygehus fra 1800'ernes Begyndelse. I en saadan „aaben Begravelse“ blev den stakkels syge lagt ned, og det virker tragikomisk at se den Luftaabning i Laagets Side, hvorigennem han kunde stikke Haanden ud og vinke et haabløst Farvel til de „efterladte“. Endnu under Koleræpidemien 1853 anvendtes saadanne Baarer, og hvad de har betydet under de Forhold, kan nok faa os til at gyse.

Længere henne staar en rødmalet Sprøjte fra Hals' Skanse 1805, der med sit Pumpeapparat straks fremmaner os hele den Tids sorgmuntre Brande, som de, der har levet deres Barndom i de mindre Provsbyer endnu har klare Erindringer om. (Billedet Side 406 øverst).

Indtrykket er broget i dette Rum.

Paa en Hylde staar Feltalterkalke i Tin og Sølv, som har været anvendt i den store nordiske Krig 1700—21. En stor Samling militære Signeter og Stempler viser smuk Stempelskæring og rummer vægtige Bidrag til Afdelingernes Historie.

Fra de gamle Kaserner findes, dels i Modeller, dels i virkelig Skikkelse en Del Inventar, der paa en interessant Maade viser i hvilke ofte uhyre primitive Omgivelser vore Jenser har levet. Der er Madskabe og spartanske Træsenge, der er Natstole og Natpotter i Tin, der har været anvendt paa Frederik VI's Garnionssygehus, og der er Vagtstuerne haarde tredelte Stole med Øreklapper af Træ.

Til Slut skal nævnes Ingeniørtroppernes historiske Samling, som i Øjeblikket rummes i nogle Træbarakker i Ryvangen. Den ønskes meget gerne afgivet til den historiske Vaabensamling, der imidlertid ikke foreløbig har Plads til at modtage den.

Af alle disse Samlinger er kun den historiske Vaabensamling tilgængelig for Publikum i sin meget lidt overskuelige Opstilling. Man kan imidlertid blot gennem denne Omtale let gøre sig et Begreb om, hvilket Armémuseum, der kan skabes, naar alle disse Samlinger sammenarbejdes.

Takket være den Forstaaelse, der nu findes hos de ledende Myndigheder, hører dette forhaabentlig den nærmeste Fremtid til.

Planerne for denne Fremtid er i den Grad gennearbejdet af Kap-tajn Stöckel, at saa godt som hver Genstand kan føres direkte fra sin nuværende Plads i den gamle Opstilling (eller i Depot og Magasin) hen paa sin fremtidige Plads. De gaar i Hovedsagen ud paa følgende:

I det hvælvede Underrum opstilles alt Artillerimateriel i kronologisk Orden fra de ældste Kanoner til Nutidens, idet saa meget som muligt bringes under Tag. Hvad der ikke paa nogen mulig Maade kan anbringes i Hvælvingerne bliver liggende paa Stroer i lange Tøjhusgaard. I den kronologiske Opstilling er der skelnet mellem Kanoner brugt af den danske Hær, Kanoner brugt i den danske Flaade, Prøvepjecer og udenlandske Pjecer. Mellem Underrummets svære Piller er det Meningen at opstille Modellsamlingen i Montrer, der gør den let overskuelig, og paa en saadan Maade, at man her for Størsteparten faar udfyldt de Huller og Mangler, som findes blandt det virkelige Skyts. Under Montrerne anbringes Hylde til Ammunitionen.

Frederik VII.

Er Kanonafdelingen saaledes gennemgaaet, kan den besøgende ad Taarntrappen begive sig op i Rustkammersalen, hvor Haandvaabnene og Uniformerne er udstillet. Ogsaa her vil man i kronologisk Orden finde udstillet hvert Tidsrums karakteristiske Vaaben, og fra det Øjeblik da den regulære Hær i Danmark er en Kendsgerning, vil man kunne finde og studere dens Udvikling næsten til de mindste Enkeltheder.

I ganske smalle Montrer langs Væggene udstilles de blanke Vaaben, hvorfra dog undtages de lange Stagevaaben, som faar deres Plads i Vinduesforbygningerne. Oven over disse Montrer hænges de erobrede Faner, der hidtil har været ophængt i Salens to Længdegange, men som i deres Skrøbelighed er udsat for baade Lys og Gennemtræk, der her hurtigere vil gøre det af med dem, end naar de hænger op mod Væggen. Denne Opstilling er allerede paabegyndt i Foraaret 1926 (se Billedet Side 410).

Hvor Ratellierne med moderne Geværer nu strækker sig ned gennem Salen, skal anbringes Montrer, der samtidig danner Stativer for Geværerne, saaledes at Træpillerne omgives med Glasmontrer, hvori Pistoler, løse Laase, Ammunition og lignende anbringes (se Udkastet til denne Opstilling Side 411). Og endelig vil Mannequiner blive iklædt de gamle Uniformer, hvor saadanne haves i deres Helhed, medens de enkelte Stykker eller saa gamle og møre Uniformer, som det ikke er tilraadeligt at have uden for Montrer, anbringes i de gode møltætte Skabe, som netop er anskaffet allerede nu med dette for Øje. Oven over disse Opstillinger anbringes — omtrent som nu — de gamle danske Faner.

Enhver der kender Rustkammersalen i dens nuværende Skikkelse vil kunne tænke sig, hvor pragtfuld den vil blive i denne Udformning, naar de nuværende Gevær-opstillinger fra Gulv til Loft kommer bort, saa at Lyset fra begge Sider i Forbindelse med lyse Farver paa Væggene kan bortjage den Dunkelhed, som nu hersker her.

Den afskildrede Del af Salen, hvor Vaabensamlingen nu er til Huse, er det Mening at bibeholde omtrent i sin nuværende Skikkelse. Her vil Rustningerne blive opstillet under bedre Vilkaar end de nu har, ligesom man her vil indrette en Art Mindehal for Vaaben, der har tilhørt navngivne Personer, og som ikke nødvendigvis maa indgaa i Samlingens vaabenhistoriske Rækker. Ligeledes er det Mening herinde at arrangere skiftende Specialudstillinger.

Men dermed er den historiske Vaabensamlings Muligheder som et omfattende instruktivt Armémuseum langt fra udtømt. Hvad der endnu er tilbage er saa omfangsrigt, at hele første Loftsetage, der har samme Gulvareal som Rustkammersalen, maa inddrages til Udstillingslokaler. Der er nemlig adskilligt, som det ikke vil være muligt at skaffe Plads til i de nedre Lokaler, naar den almindelige Udvikling af Hærens Materiel skal vises. Dette maa heroppe ordnes i Specialudstillin-

ger. Adskilligt af dette er allerede omtalt i det foregaaende, men endnu en Del kan nævnes.

Den omtalte Samling fra Ingeniørtropperne vil være overordentlig instruktiv ved at vise, hvorledes Ingeniørerne har arbejdet gennem Aarene. Blandt de Redskaber, som har været anvendt i tidligere Tider, vil man træffe saa interessante Genstande af almindelig teknisk Værdi, som de ældste primitive Telegrafapparater, Modeller til Jernbanebygningens Enkeltheder og meget mere.

Endelig rummer den en stor Modelsamling til de egentlige Pionerarbejder: Løbegravsbygning, Bygning af Bivuakhytter, Broslagning o. s. v. Denne Samling suppleres paa en udmærket Maade med lignende Modeller fra Artilleriets Modelsamling, idet Artilleriet i tidligere Dage maatte udføre en stor Mængde af de Feltarbejder som nu udelukkende tilfalder Ingeniørtropperne.

Blandt Interiørerne, som altid er sikker paa at fange Publikums Opmærksomhed, er allerede nævnt et Bøssemagerværksted. Hertil kan ogsaa føjes nogle Sygestuer som de fandtes paa Frederik VI's Garnisonssygehus i Rigensgade. En Del af Elementerne hertil findes allerede i Samlingen, men naar dette gamle Hospital en Gang helt forsvinder, vil der endnu fra dets mange Afdelinger kunne reddes mangt og meget af stor historisk Interesse, og Fremtidens Publikum vil med Forbløffelse iagttagende den uhyre Forskel mellem Datidens primitive Lazarettforhold og deres egen Tids vidt fremskredne — Forhold, som ikke kan studeres i noget andet Museum, hverken her eller i de fleste andre Lande.

Saa rige er Mulighederne for at skabe et prægtigt og egenartet Museum. Men saa skulde ogsaa Angivelserne svare dertil.

Det kan ikke nægtes, at den sydvestlige Del af Slotsholmen er noget stedmoderligt behandlet. Grimme Bygninger har skudt sig op som Paddehatte mellem de smukke gamle og har faaet Lov til at blive staaende, medens andre Iignende efterhaanden er blevet ryddet bort paa andre Steder af den gamle Holm.

Tog man kraftig fat her og sløjfede skaanselsløst, hvad der ikke passer til Omgivelserne, kunde man understrege Tøjhusets og Bryghusets Ejendommeligheder. Det som burde fjernes var først og fremmest Barakkerne ud mod Kristiansgade samt de lange Vognskure, men derefter ogsaa den sidste Rest af de Nebelongske Rædler: Kontorbygningen. Paa dette Areal burde anlægges en Have, der vilde faa lige saa karakterfulde Omgivelser som Bibliotekshaven. I denne Tøjhusets Udkant kunde der da ud mod Frederiksholms Kanal paa den gamle Bryggergaards Plads lægges en diskret Bygning, der kunde rumme Armémuseets Kontorer, Arkivrum o. s. v. samt de øvrige Institutioner, der nu findes i Kontorbygningen

Der er i det foregaaende talt om Tøjhusets Fortid, om Tøjhusets

Oberst P. C. Bang.

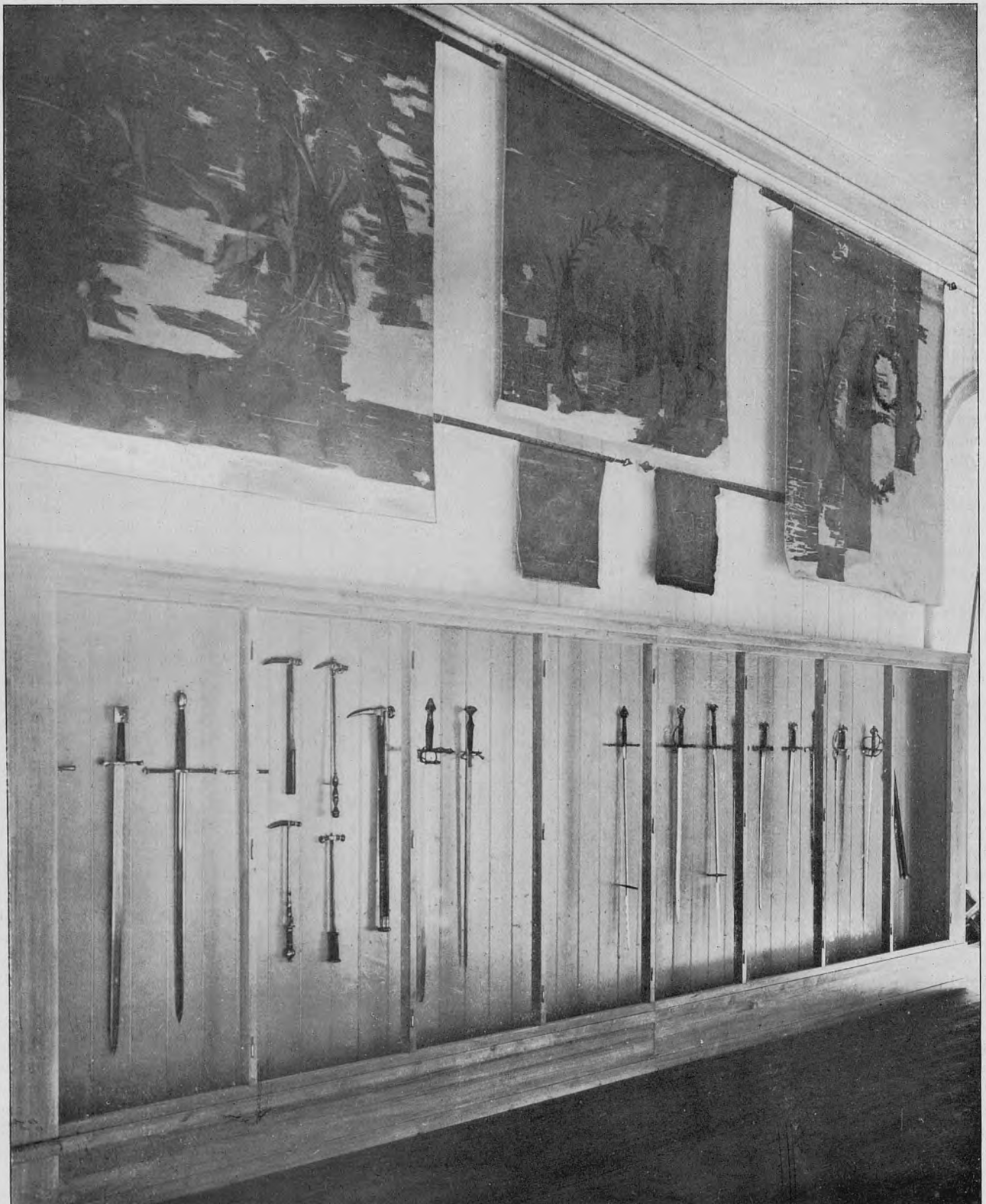
Oberst O. E. Blom.

og Vaabensamlingens Nutid og om Armemuseets Fremtid. Det kan da til Slut understreges, at Christian IV's Tøjhusbygning — som saa mange andre gamle Bygninger — har naaet det Alderstrin, hvor den i Ro og Mag kan begynde at se tilbage og at mindes. Med Fremtidens tekniske Fordringer kan den ikke holde Trit efter dens oprindelige Tanke, men alligevel vil den kunne virkelig „leve i Fortiden“.

Det kunde maaske af den foregaaende Udredning synes, som om der ikke fra Bevillingsmyndighedernes Side har været nogen Interesse for at føre disse Samlinger frem i det Lys, hvor de hører hjemme.

Det er dog ikke rigtigt!

Naar der imidlertid stadig fra baade udenlandske og hjemlige

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt. Udsnit af den i 1926 paabegyndte Udstilling af Vaabensamlingen i Rustkammersalen.
Blanke Vaaben fra Chr. III's og Fr. II's Tid, erobrede svenske Faner og Standarder fra 1659.

Thi i det kommende Armemuseum vil de tusinde Genstande ikke være døde Ting. Museumsmanden gør dem gennem sit Arbejde og ved de rette Opstillinger til levende Vidnesbyrd om Forfædrenes Liv og Virke, og tilsammen danner de et fortrinligt Bidrag til Danmarks militære og kulturelle Historie.

Besøgende har kunnet spørges om, hvorfor de nuværende lidet værdige Forhold ikke er blevet afløst af en Ordning, der kunde give den rette Baggrund for disse Samlinger, skyldes det egentlig Kaptajn Stöckel.

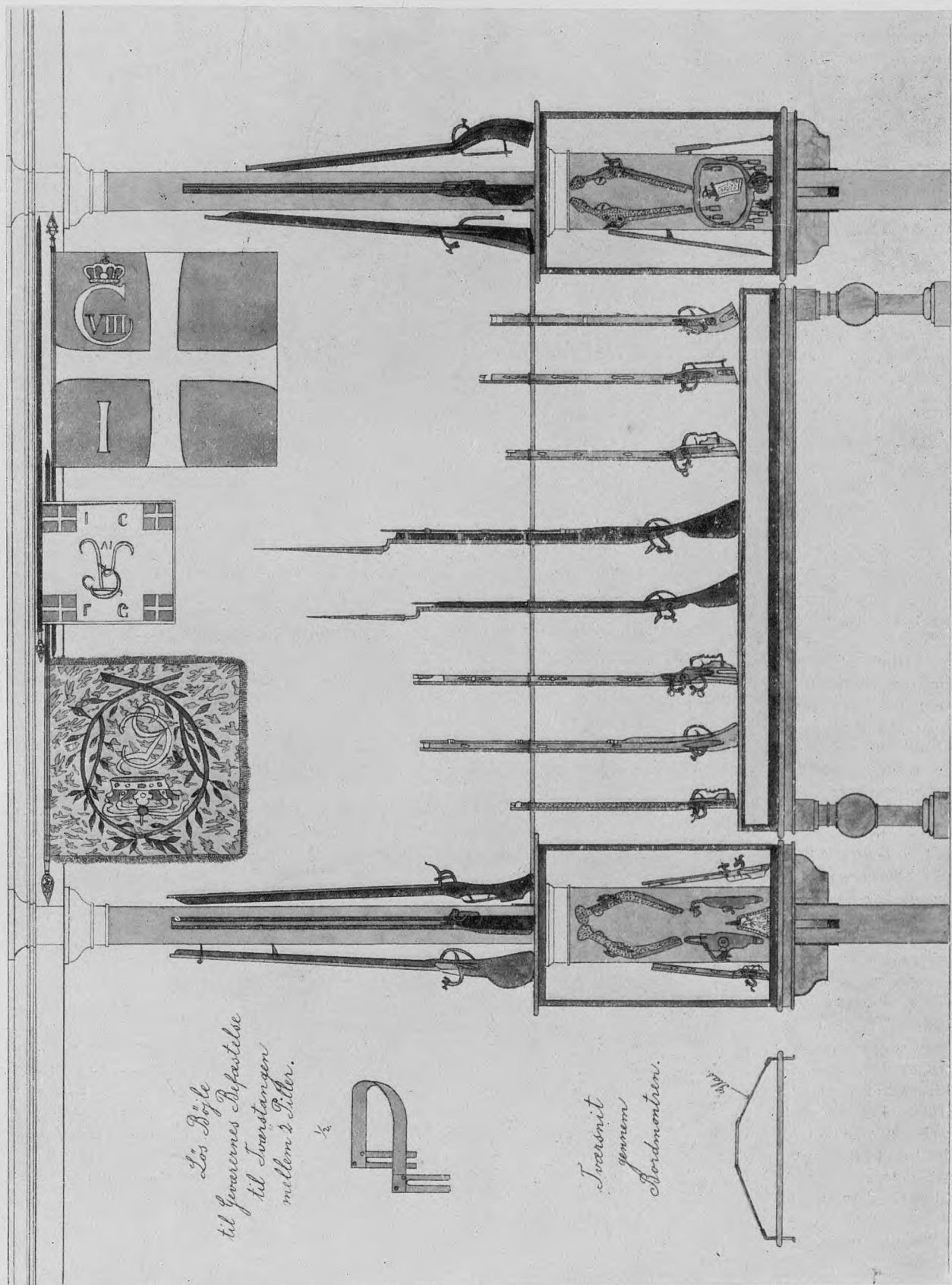
Siden Christoffer Krabbe omkring 1906 i Rigsdagen fremsatte sit Forslag om at flytte den historiske Vaabensamling til Kronborg, har der i Regeringskredse været en særdeles god Interesse for Spørgsmaalets Løsning.

Naar Kaptajnen imidlertid maatte stille sig absolut afvisende

over for Krabbes Plan, skyldtes det ideelle Grunde. Thi det kunde ikke nægtes, at han selv personlig vilde have opnaaet større Magt, Myndighed og pekuniære Fordele ved denne Ordning. — Kaptajnen erkender selv aabent, at for baade Haandvaabnene, Uniformerne, Fanerne og de mange mindre Samlinger, vilde der paa

Et Tilbud om at bygge en særlig Bygning til Kanonerne, maatte ogsaa afvises. Der er handlet i den Grad ilde med Kronborgs nærmeste Omgivelser, at Kaptajnen ikke kunde gaa med til, at Udenværkerne skæmmedes af endnu en Bygning. Hertil kommer, at Omkostningerne ved Transporten af Kanonerne vil blive saa

Haandskydevaabnenes Opstilling omkring og mellem 2 Piller.

*Løs Bøjle
til Generernes Reparatur
til Svarstangen
mellem 2 Piller.*

$\frac{1}{2}$

*Sværnit
gennem
Bordmontren.*

Udkast til den fremtidige Opstilling af Haandskydevaaben mellem Rustkammersatens Piller.

Kronborg faas ideelle Udstillingsmuligheder, ja adskilligt bedre end i Tøjhusets Rustkammersal.

Der hvor Planen imidlertid straks maatte strande, var ved Kanonerne. For dem haves der paa Kronborg Slot absolut ingen Plads. Hvælvingerne under nederste Etage er ikke stærke nok til at bære Kanonerne uhyre Vægt, og Kassematterne er baade for lave, for mørke og for fugtige til at kunne anvendes til Udstillingsrum.

store, at man sikkert vil vige tilbage derfor — rent bortset fra at en Række af dem slet ikke vil kunne taale denne Omflytning.

Der laa desuden andre Grunde bag Afvisningen! Siden hin April dag i 1604, da Michel Platner flyttede de danske Kongers gamle Vaaben til Christian IV's nye Tøjhus, har denne Bygning rummet historiske Vaaben. Det vilde være et forkasteligt Brud med al god Tradition, om man afbrød Forbindelsen mellem Byg-

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Hærens tekn. Korps Kontorbygning, beliggende paa Hj. af Amager Boulevard og Thorshavnsgade.

ning og Samling, saa længe der endnu var Mulighed for at bevare den. Og denne Mulighed er jo heldigvis nu tilstede, takket være den Forstaaelse, der fra Generaltøjmasterens Side vises Samlingen, og det viser, at Kaptajnen havde fuldstændig Ret, da han over for Christoffer Krabbe kom med de Modgrunde, som ogsaa straks blev anerkendt.

Endnu en Grund kunde fremføres. Ved Samlingernes Overgang fra det, der nærmest kan betegnes som en Raritetssamling, til et Museum, kræves et overordentlig stort Studium i saavel Rigsarkivet som i Hærens Arkiv og i kongelige Bibliotek, hvilket vil binde Samlingens Tjenestemænd til København for lange Tider ad Gangen. Selv om dette ikke kan anføres som en Hovedgrund, er det dog et Spørgsmaal om forøgede Pengemidler paa Samlingens Budget, som man ikke kan se bort fra.

Over for disse Modgrunde kunde der selvfølgelig være blevet stillet en Deling af

Generaltøjmaster M. N. Nørresøe.

Samlingerne i Udsigt, men denne uværdige Udvej kom dog heldigvis ikke til Orde.

Den der med Opmærksomhed har fulgt den foran staaende Udredning af Samlingens Fremtidsmuligheder, vil forstaa, hvor ødelæggende et Brud mellem dens enkelte Afsnit vil være. Kaptajn Stöckels Plan har vakt almindelig Anerkendelse hos samtlige Ledere af tilsvarende Samlinger i Udlandet. Den opfylder alle de moderne Krav, der kan stilles af teknisk Art — og foreløbig vil den blive ene derom. Hverken Livrustkammaren i Stockholm, Port de Hal i Bruxelles og flere andre har Plads dertil. Berlins Tøjhus har vel Pladsen, men der tænkes ikke foreløbig paa en Omordning, hvor meget den end kunde ønskes.

Forhaabentlig vil denne Efterskrift vise, i hvor høj Grad den kommende Ordning er i Overensstemmelse med alle de Krav og Ønsker, der fra enhver Kant kan stilles til det fremtidige Armé- og Vaabenmuseum.

Kong Albert af Belgiens Besøg paa Chr. IV's Tøjhus den 19. April 1928.

Kongen ses læsende i "Før og Nu"s Beretning om Tøjhusets Historie, som overræktes Hans Majestet af Tøjhus-Museets Chef, Kaptajn J. Stöckel. Paa Billedet ses ogsaa H. M. Kong Christian X.

*Skrivelse fra Udgiveren af „FØR OG NU“ til Hans Majestæt Kong Albert af Belgien.
Maj 1928.*

Y O U R R O Y A L M A J E S T Y !

As Editor, — through a generation — of the Standard-Work „FØR OG NU“ (times past and present), — the only existing „illustrated“ Work in Denmark, describing the historical-topographical state of „Copenhagen“, in times past and present, I was glad to learn that your Majesty on your recent stay in Copenhagen visited

C H R I S T I A N I V ' s T Ø J H U S

and was interested in the Examination of this unique „Military-Museum“, and of that part of the above-named „Standard-Work“ handed to Your Majesty, describing contents of the Museum.

Learning furthermore that Your Majesty from „CHRISTIAN IV's TØJHUS“ proceeded to our old, with glory crowned

C H R I S T I A N I V ' s O R L O G S V Æ R F T

which concerns our Marine from coming into existence over 300 years ago till to day, and learning that the part of the above-named Standard-Work, describing the History of this Institution, on your visit there was not handed to Your Majesty I hereby take the liberty to hand it, adding a third part of the Standard-Work describing

C H R I S T I A N I V ' s S K A N D S E (redoubt)

the name later, after the death of this highly praised, full of initiative, intelligent and energetic king, altered to

C H R I S T I A N I V ' s K A S T E L.

These three parts of the Standard-Work „FØR OG NU“ (which consists of ten Volumes, containing about 3000 pages and 6000 coloured and uncoloured Illustrations, besides plenty of old military maps, never published before), partly comprehends Memoires of merits of Military and Naval forces in our fatherland and partly a view of its defence through centuries.

I beg your Royal Majesty to receive these three Memorials as a „Souvenir“ from your recent stay at Copenhagen.

On behalf of my fatherland and myself I hereby most heartily express the deepest veneration and admiration for the Belgian Majestis King Albert and Queen Elisabeth.

With humble respectfulness

F. ZACHARIAE,

„Paradise“. Fredensborg.

Maj 1928.

D E R E S K O N G E L I G E M A J E S T Æ T !

Som Udgiver, — gennem en Menneskealder — af Standardværket „FØR OG NU“, som er det eneste eksisterende illustrerede Værk i Danmark, som beskriver Hovedstaden Københavns Historie og Topografi i Fortid og Nutid, glædede det mig meget, at Deres Majestæt ved Deres Besøg fornylig i København besøgte

C H R I S T I A N I V ' s T Ø J H U S

og med stor Interesse tog dette enestaaende Militær-Museum i Øjensyn, og ved denne Lejlighed fik overrakt det Afsnit af ovennævnte Standardværk, som giver en omfattende Oversigt over de Værdier, som indeholdes i Museet.

Da jeg fremdeles erfarer, at Deres Majestæt derefter besøgte vort gamle glørværdige

C H R I S T I A N I V ' s O R L O G S V Æ R F T

som omfatter vor Marine og dens Minder fra dens Oprettelse for over 300 Aar siden til Dato, og da jeg ligeledes erfarer, at det Afsnit af det fornævnte Standardværk, som omfatter denne Institutions Historie, ved Deres Besøg sammesteds ikke blev overrakt Deres Majestæt, tager jeg mig herved den Frihed at fremsende dette Afsnit, idet jeg hertil føjer et 3. Afsnit af Standardværket, som beskriver

C H R I S T I A N I V ' s S K A N D S E

hvilket Navn senere efter denne saa højt værdsatte, initiativrige, intelligente og energiske Konges Død, blev forandret til

C H R I S T I A N I V ' s K A S T E L .

Disse 3 Afsnit af Standardværket „FØR OG NU“ — (som bestaar af 10 Bind, indeholdende ca. 3000 Sider og ca. 6000 kolorerede og ukolorerede Illustrationer foruden mange gamle militære Kort, som aldrig tidligere har været tilgængelige for Offentligheden) — repræsenterer dels Minderne om militære og maritime Forhold i vort Fædreland og dels en Oversigt over dettes Forsvar igennem Aarhundreder.

Jeg beder Deres kgl. Majestæt at modtage disse 3 Mindeskrifter som en „Souvenir“ fra Deres fornævnte Besøg i København.

Paa mit Fædrelands og egne Vegne udtrykker jeg herved hjerteligt den dybeste Højagtelse og Beundring for Deres Majestæter Kong Albert og Dronning Elisabeth af Belgien.

Allerunderdanigst

F. ZACHARIAE,

„Paradise“, Fredensborg.

Brevet til Hans Majestæt Kong Albert var ledsaget af følgende til Engelsk oversatte Afskrift af Hr. Generalmajor M. N. Nørresøs Skrivelse af 17/9 1926 til Hr. F. Zachariae.

Translated from Danish.

GENERALMAJOR M. N. NØRRESØ
CHIEF OF THE ARMY'S TECHNICAL CORPS

NEW ARSENAL

Copenhagen B, 17/9 1926.

F. Z a c h a r i a e Esq.

Ridder af Dannebrog.

Dear Sir.

It has been my pleasure already on two previous occasions to thank you sincerely for what you have given us in your monumental work „FØR OG NU“ (times past and present) and I feel it now as a dear duty to thank you for the third time.

As chief of the Army's technical Corps, and on this account as guardian as well of the Arsenal of Copenhagen, as of the historical collection of arms, I must feel the greatest gratitude to you for the liberality and largeness you have displayed in publishing

C H R I S T I A N IV's T Ø J H U S.

You have thereby spread the knowledge of, and raised the interest for, both the monumental Arsenal building and for our excellent Collection of arms, in a way, which no doubt will become fructiferous as regards the suitable application and preservation of the building and a dignified arrangement of the Collection of arms.

For the most valuable support you thereby have yielded the efforts entertained by me and all persons in the technical Corps, whom this matter lies at heart, I hereby render you our warmest and most deepfelt thanks.

I remain, dear Sir, Yours most respectfully

(signed) M. N. Nørresø.

GENERALMAJOR M. N. NØRRESØ
CHEF FOR HÆRENS TEKNISKE KORPS

NY TØJHUS

København B, 17/9 1926.

Hr. Grosserer F. Z a c h a r i a e,

R. af D.

Allerede 2 Gange tidligere har jeg haft Anledning til overfor Dem at udtale min oprigtige Tak for, hvad De har givet os i Deres monumentale Værk „FØR OG NU“; og nu føler jeg det som en kjær Pligt at komme for 3die Gang.

Som Chef for Hærens tekniske Korps, og i denne Egenskab Værge baade for Københavns gamle Tøjhus og for Den historiske Vaabensamling, maa jeg nære den største Taknemlighed overfor Dem for den Liberalitet og Storslaaethed, De har lagt for Dagen ved Udgivelsen af

C H R I S T I A N IV's T Ø J H U S.

De har derved udbredt Kjendskaben til og slaaet til Lyd for vor udmærkede Vaabensamling paa en Maade, der sikkert vil bære Frugt med Hensyn til Bygningens passende Anvendelse og Bevarelse og til Vaabensamlingens værdige Ordning.

For den overordentlig værdifulde Støtte, De herved har givet de Bestræbelser, som næres af mig og alle de Personer ved Korpset, hvem denne Sag ligger paa Sinde, tillader jeg mig herved at bringe Dem vor varme og dybtføjte Tak.

Jeg er med Højagtelse Deres ærbødige

(sign) M. N. Nørresø.

Svaret fra Hans Majestæt til Hr. F. Zachariae:

CABINET DU ROI

Palais de Bruxelles

N° 21447.

le 23 mai 1928.

Monsieur,

Le Roi a reçu la lettre que vous Lui avez adressée dernièrement ainsi que les trois volumes dont vous avez exprimé le désir de Lui faire hommage.

Sa Majesté, Qui a gardé ces intéressants ouvrages historiques sur Sa table de travail, m'a chargé d'avoir l'honneur de vous transmettre Ses sincères remerciements pour la gracieuse pensée que vous avez eue de les Lui faire connaître.

Veuillez agréer, Monsieur, l'expression de ma considération très distinguée,

A Monsieur
Monsieur ZACHARIAE,
& & &

FREDENSBORG,

Au nom du Chef du Cabinet du Roi,
Le Secrétaire du Cabinet,

CABINET DU ROI

Palais de Bruxelles

Nr. 21447.

le 23 mai 1928.

Min Herre.

Kongen har modtaget Brevet De fornylig har sendt ham samt de 3 Bøger, hvormed De har udtrykt Ønsket om at vise ham en ridderlig Hyldest.

Hans Majestæt, som har placeret disse interessante historiske Værker paa sit Arbejdsbord, har overdraget mig den Ære at overbringe Dem hans oprigtige Tak for den smukke Tanke De har lagt for Dagen ved at gøre ham bekendt med de fornævnte Værker.

Jeg beder Dem, min Herre, modtage Forsikringen om min udmærkede Højagtelse.

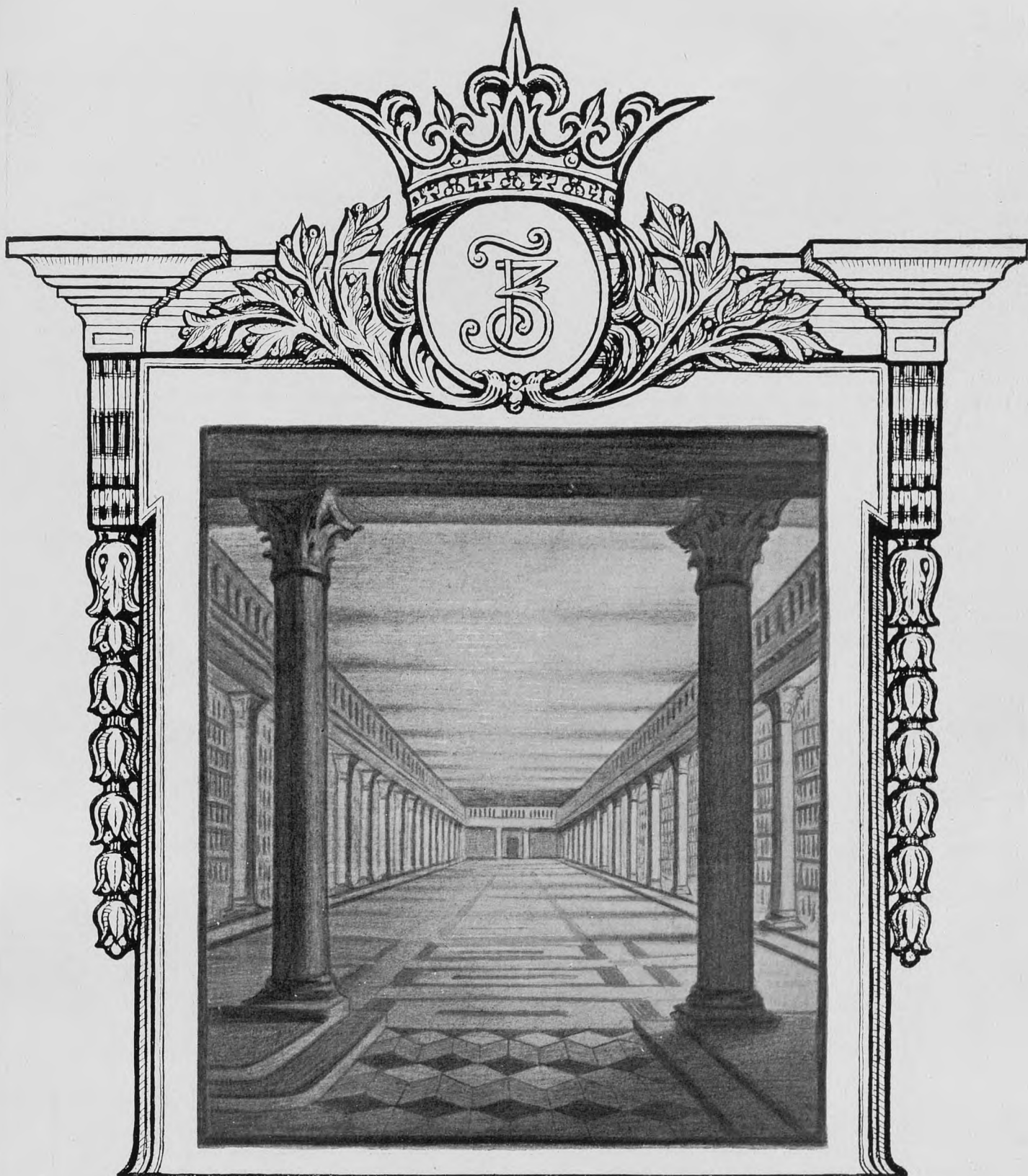
Paa Kongens Kabinetschefs Vegne

Kabinetssekretæren

(sign.) L. Barré.

Hr. ZACHARIAE,

FREDENSBORG.

Den store Sal i det gamle kgl. Bibliothek.
Tegnet af Erick Struckmann efter Salens Rømning.

Det Kgl. Bibliothek og Rigsarkivet.

Af *Julius Clausen*, Bibliothekar ved Det kgl. Bibliothek.

Paa Wolfgang Heimbachs store Kobberstik fra 1666, der forestiller Stændernes Hylding til den nye Arveenevoldskonge, Frederik III, ser man i Baggrunden tilvenstre mellem Christian IV's to monumentale Bygninger, det lange Tøjhus og Proviantgaarden, en lang, lav Bindingsværksbygning (Chr. III's Tøjhus). Paa dennes Plads kom det kgl. Bibliothek til at ligge.

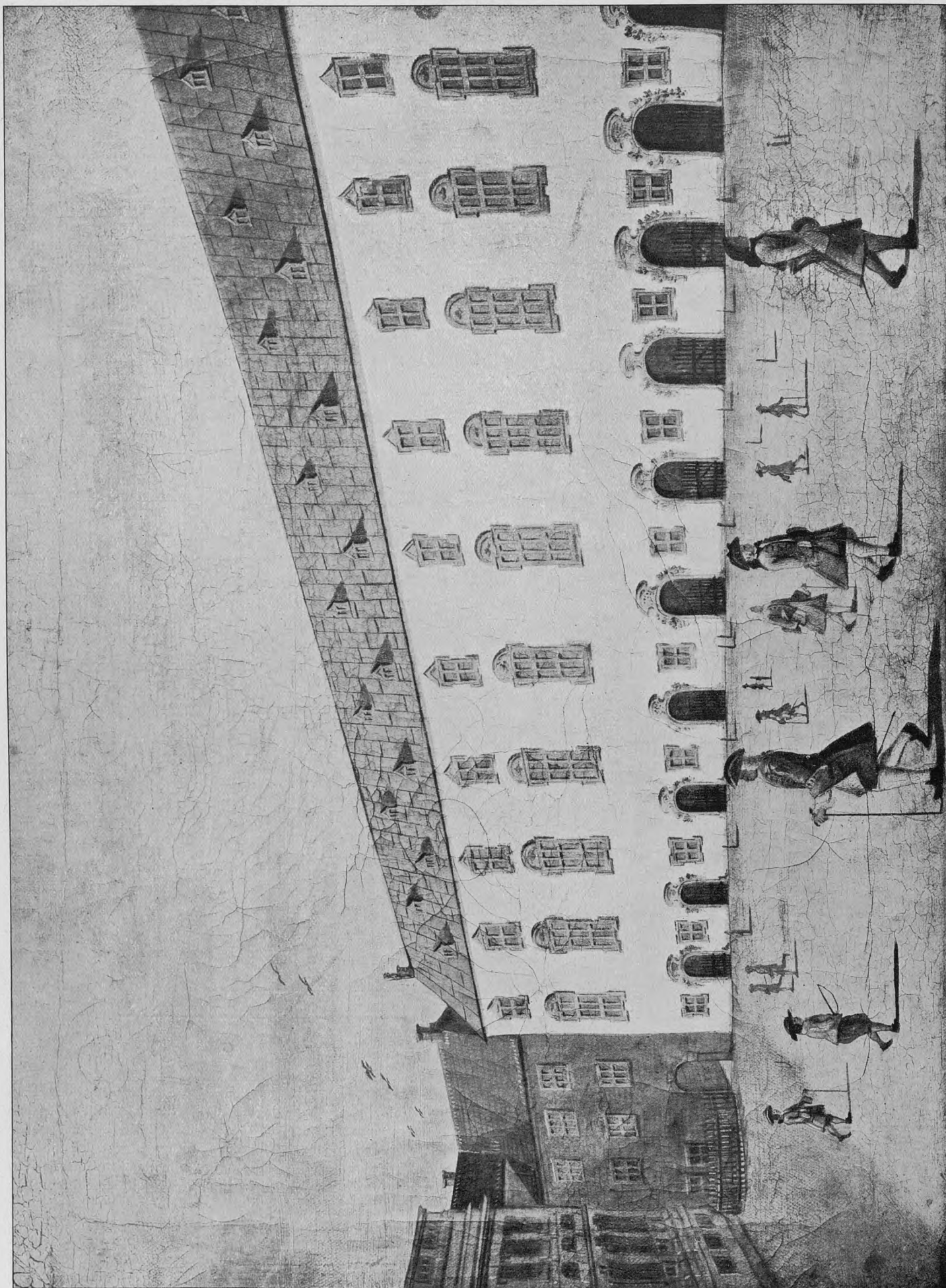
Danmarks lærdeste Konge havde søgt Plads til sine store Samlinger af Bøger, Kuriositeter og Naturaliekabinet. Rummet paa det gamle Kjøbenhavns Slot var indskrænket, og rimeligt var det da, at Kongens Øje faldt paa den gamle Bindingsværksbygning ligeoverfor Slottets Sydføj. Grundstenen til den nye Byg-

ning, som var tegnet af den kongelige Bygmester Albert Matthiesen, blev allerede nedlagt i 1655. Naar alligevel det gamle Hus figurerer paa Heimbachs 11 Aar senere Billede, kan Grunden hertil være en af to: enten har Kunstneren arbejdet med en gammel Tegning for Øje — det gjaldt jo kun Billedets Periferi — og dette er det sandsynligste, thi paa et hollandsk Kobber fra samme Aar ser vi det ny Bibliotheks solide Mure; eller ogsaa er Bygningsarbejdet for en Tid gaet istaa, og Heimbach har da ikke villet præsentere en halvfærdig Bygning. Hvorom alting er — det varede henved tyve Aar inden Bibliotheket stod færdigt udvendigt og indvendigt. Frederik III oplevede det ikke. Svenskekrigen havde forarmet Riget; der maatte spares, og først i 1673 stod det nye Hus rede til Modtagelse af den nye Konge, Christian V.

De daarlige Finansforhold havde præget Bygningens Ydre. So-

lide og svære Mure, uden mindste arkitektoniske Forzinger, gav den et strængt og graat Udtryk. Men desto mere havde Byg-

nok, en Masse svære Folianter i stærke Læderbind, og det var et lærd Bibliothek, overvejende bestaaende af fremmed Litteratur.

Det kgl. Bibliothek og Rigsarkivet omkring Aar 1700.
Efter Maleri i Nationalmuseet.

mesteren ofret paa dens Indre. Den var bestemt til mere end blot at rumme et Bibliothek. Frederik III's Bibliothek var solidt

Bindantallet, c. 20000 Bind, havde selv med Udvidelser for Øje dog ikke krævet saa mægtigt et Hus. Men Bygningen var da og-

Konstruktion af Bibliothekssalen paa Frederik III's Tid.

saa bestemt til at være mere end et Bibliothek. Den var indviet til Mars, Lex & Ars ρ : til Krigen, Literaturen og Kunsten. Dens Stueetage overlodes til Tøjhuset, og i Hvelvingerne deponeredes i henved 200 Aar en Samling af det svære Skyts. Paa første Sal laa den store Bibliothekssal med Lys fra begge Sider. En prægtig Sal med sine 125 Alens Længde og 18 Alens Bredde; kun Højden, halvtiende Alen, var ikke i Proportion med de øvrige Dimensioner. Langs hele Salen et omløbende Galleri baaret af 66 hvidmalede Søjler med forgyldte Kapitæler. Gulvet lagt med sorte og hvide Marmorfliser. Ellers alt, Reoler og Inventar, i Hvidt og Guld. Den Slags Pragtsale til Bibliotheker var ikke ualmindelige i Udlandet. Stilen var nærmest italiensk Renaissance — Frederik III har bragt Forbilleder med fra sine Udenlandsrejser. Et dejligt Skue at træde ind i denne Sal, helst dengang hele Gulvet har været frit og Bøgerne kun anbragt i de faste Væg-reoler. Efterhaanden som Bibliotheket voksede og Reoler maatte placeres paa Gulvet for at skaffe Plads, saaledes at kun en Midtergang holdtes aaben, forvirkedes den perspektiviske Virkning. Men hvor var her alligevel skönt og morgenfrisk, naar Solens Straaler spillede paa alt det Hvide og Forgyldte — et imponerende Skue! Men til Gengæld kunde Vintermørket ruger stærkt paa Gallerierne i den iskolde Sal. Men endnu engang, da ved Flytningen i 1906 alle Bøger og Reoler var fjærnedede, kom den stolte gamle Sal til sin Ret. Maleren Erick Struckmann har for-eviget dette korte Intermezzo, inden den omdannedes til moderne Jernmagaziner i det nuværende Rigsarkiv, som blev Bibliothekets Arvtager.

Adgangen var en solid Egetræs-Vindeltrappe, der har været slidt af mere end to Aarhundreders Generationers Fodtrin. Den førte ind til et mindre Kabinet, lige til Flytningen Bibliothekets Hovedkontor, Udlaansværelse m. m., ligesom der paa den anden Side af Salen fandtes et tilsvarende Kabinet. I dette blev Griffenfeldt, den første Bibliothekar, efter Traditionen fængslet og ad Løngangen ført ud til Kanalen, hvor den Baad ventede, der bragte Fangen til Kastellet.

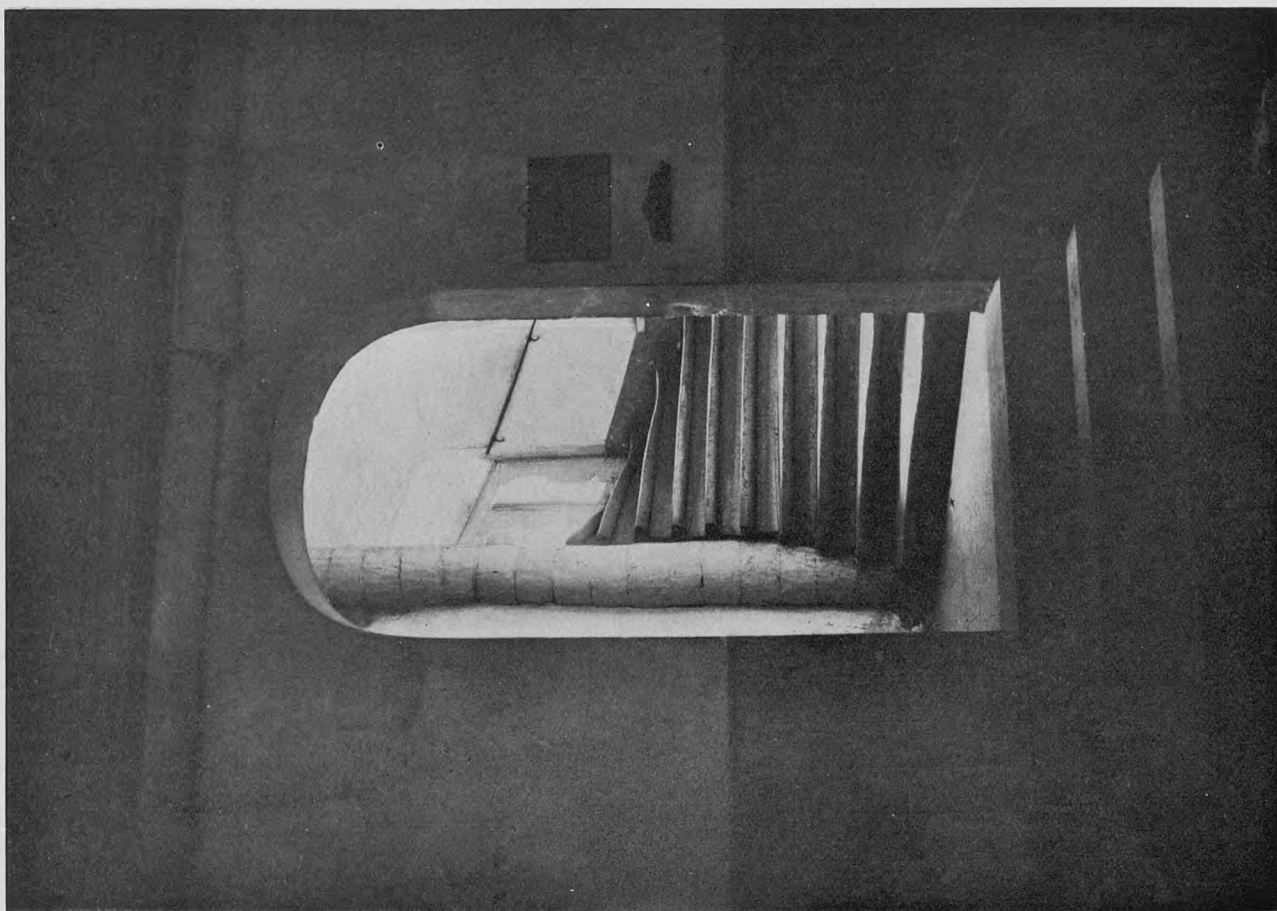
Paa anden Sal anbragtes Kongens „Kunst-kammer“, der var en righoldig, men ganske umethodisk og usystematisk Samling af alt hvad man dengang ansaa for „Rariteter“ — ligefra Forsteninger, udstoppede Dyr til Malerier og Oldsager. Her paa Kunstkammeret opbevaredes ogsaa de berømte Guldhorn til 1802, da de fandt deres Skæbne, blev stjaalne og omsmeltede.

Et Bibliothek kan vokse stærkt. Allerede Frederik III havde erhvervet flere Adelsmænds Bibliotheker, og i det følgende Aarhundrede kommer den mægtige Tilvækst først fra Otto Thotts enestaaende Bibliothek og Haandskriftsamlinger, dernæst ved Erhvervelsen af Suhms endnu større Bog-samling, af Hjelmstjernes udmærkede Collection af gammeldansk Literatur, og af Adam Müllers kostbare Kobberstiksamling, „Pinakotheket“ i 24 kæmpemæssige Læderbind. Alt dette krævede endnu mere Plads

J. M. Thiele.
Se Teksten Side 417.

end den store Sal kunde yde, og saa blev i Slutningen af Attenhundred-Tallet Løngangen, der forbandt Bibliotheket med Tøjhuset nedrevet, og en Tilbygning opført af Arkitekt Zuber, ganske i Tilknytning til Bibliothekets Sal; herved vandt man to gode og rummelige Sale, i første og anden Etage. Ogsaa de forsynedes med Gallerier, og uberørte af Rigsarkivets Ombygninger er de,

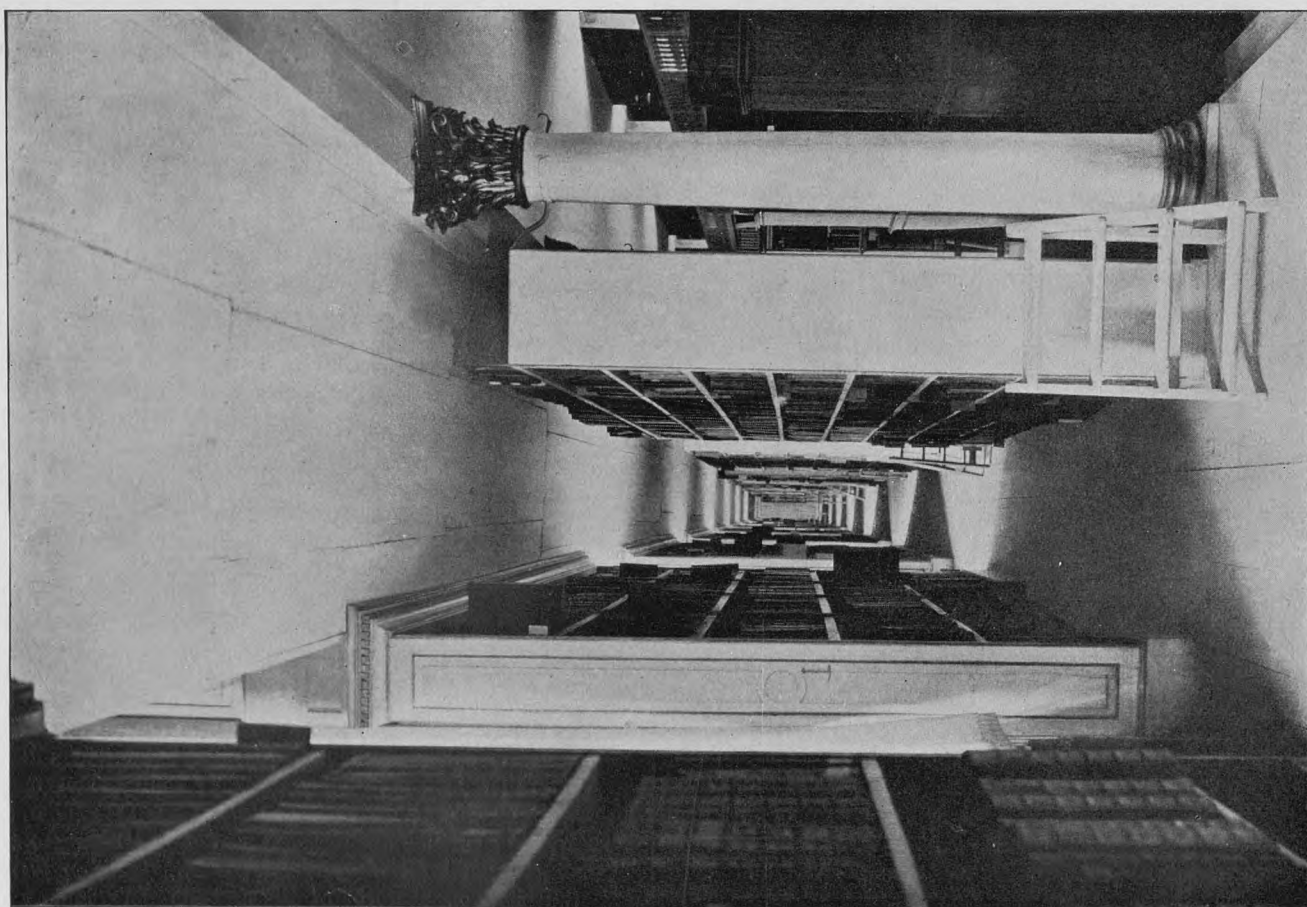

Opgang til det gamle kgl. Bibliothek i Tøjhusgade 5.

hegnede af Fredningsloven, nu de eneste tilbageværende Minder fra det gamle Kongelige Bibliothek, saafremt man da ikke vil medregne, at Søjlerne fra den store Sal har fundet Gæstehjem i Kolding Slotsmuseum. Fremdeles fik Bibliotheket efter Christiansborgs første Slotsbrand overladt den vestlige Tværbygning, der forbandt det med Slottet. Christian VIII benyttede ofte denne Passage, naar han fra Slottet begav sig ned i Hoftheatret. Efterhaanden fik Aviserne Plads her, og ved Slotsbranden i 1884 kunde dette være bleven et meget

skæbnesvangert Naboskab, hvis ikke Vinden havde baaret fra. I den paa Toilettebekvemmeligheder ganske fattige Bygning var herinde opstillet en beskeden Servante med Tilbehør. Det blev fortalt, at daværende Bibliotheksinspektør Brosbøll (Forfatteren Carit Etlar) kastede alt dette gennem Vinduerne ned i Kavalergaarden under Branden. Hans Eksplosionstrang fandt vel, at noget maatte der gøres!

Men lad os ikke foregribe Begivenhedernes Gang. I 1793 blev

Reoler og Gang i den store Sal i det gamle Bibliothek.

det Store Kongelige Bibliothek — som det nu kaldtes til Forskel fra Kongens Privatbibliothek paa Slottet, som forevrigt gik op i Flammer ved Slotsbranden i 1794 — erklæret for en offentlig Institution, til hvilken Adgangen var aaben for alle mod betryggende Sikkerhed. Imidlertid var det i den nærmest følgende Menneskealder smaat bevendt med denne Adgang. Udlaan var kun tilgængelig paa fem af Ugens Dage, og endda skulde Bøgerne, som rekvireredes, bestilles Dagen forud. Og den „Læsesal“, som etableredes ved at inddrage et Stykke afen af Kunstammerets Sale, som laa den ny Tilbygning nærmest, var kun et lille Rum, tilgængeligt for en halv Snes Mennesker, og kun to Timer om Dagen fra 11—1.

Det var dette Naboskab, som kostede os Guldhornenes Tilintetgørelse. En ung Guldsmed Heydenreich havde forelsket sig i Guldhornene — han maatte eje dem. Og for lettere at naa sit Maal spillede han den ivrige Studerendes Rolle, indfandt sig daglig paa Læsestuen og snakkede saa godt for den gamle Fyrbøder og Opsynsmand, at han fik Lov at indfinde sig en Time før, medens den Gamle tulde omkring og gjorde i Stand. En Dag lagde Fyrbøderen Nøgleknippet fra sig paa Bordet, mens han syslede andetsteds — og paa dette Øjeblik havde Heydenreich luret. Det var ham et Øjebliks Sag at tage Voxafstøbning af de Nøgler, der kunde lukke ham ind i Bibliotheket og Læsestuen — og derfra videre ind i Kunstammeret. En mørk November-Nat i 1802 lykkedes det ham at slippe ubemærket forbi Skildvagten ved Indgangen til Bibliotheket, lukke sig ind, røve den uvurderlige Skat og med Guldhornene i sine Arme atter at slippe ud. —

Der var en vis mystisk Atmosfære over det gamle Bibliothek. Den unge Thiele, der var Copist ved Udlaanet, fortæller i sine Erindringer, hvordan der gik Frasnagn om at det spøgede i den store Sal. Skildvagterne nede i Artillerigaarden havde set Skikkelser bevæge sig heroppe ved Midnatstide. Forklaringen paa dette Spøgeri kom omsider. En Aften havde Overbibliothekar Moldenhawer været i Selskab hos Grosserer Tutein. Man var kommen op at disputere, og Moldenhawer, der næsten kendte Bibliotheket i Blinde, besluttede da i den maanelyse silde Aften at hente en Bog fra Bibliotheket for at gøre Ende paa Striden.

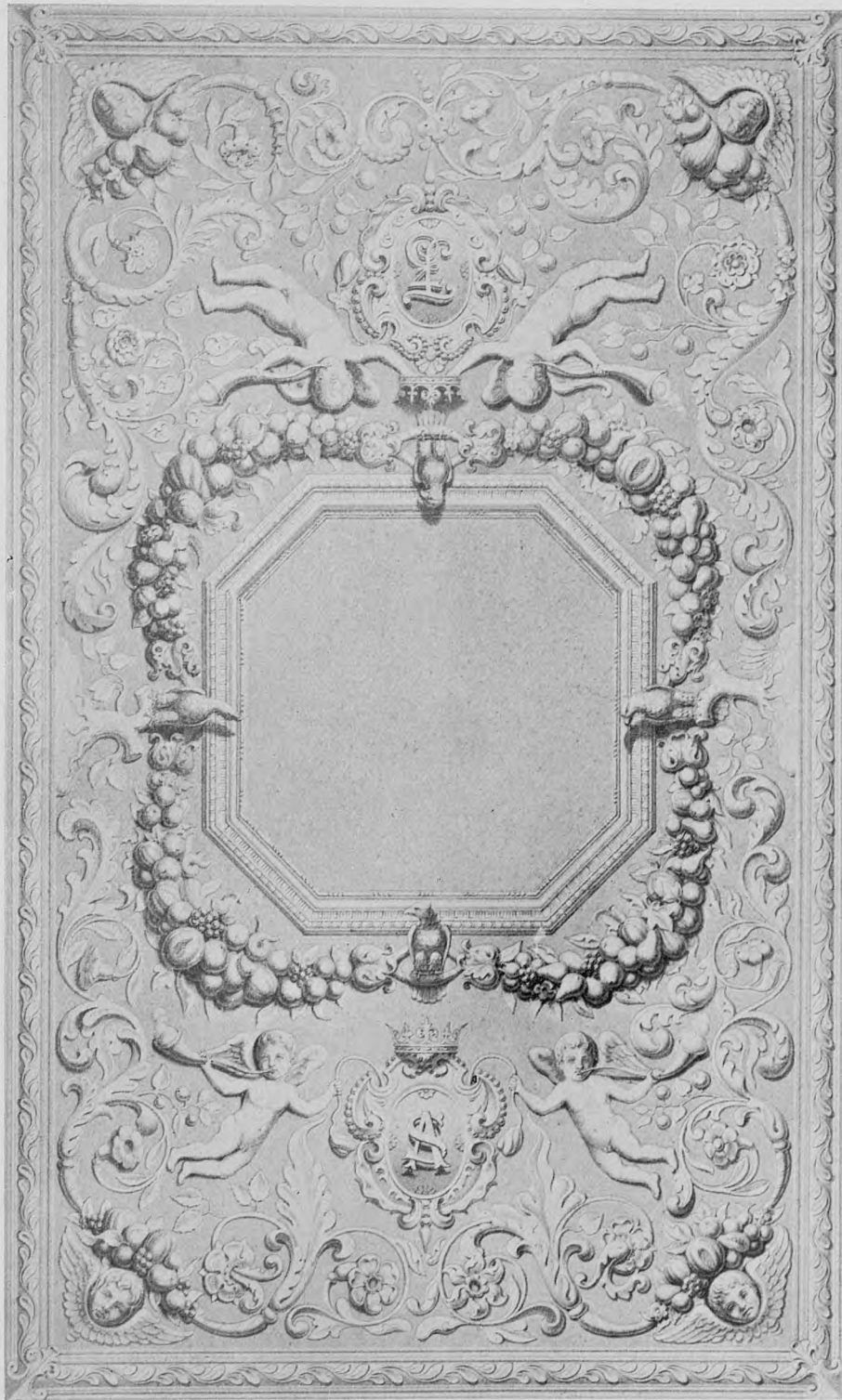
Som han havde lukket sig ind og fra Kabinettet traadte ind i den store Sal, saa han i Maanestraalerne, der spillede ind paa Marmorgulvet og kastede Reolernes Skygger frem for sig, en pelsklædt Skikkelse forsvinde bag en Reol. Moldenhawer fulgte efter den, Skikkelsen retirerede — Overbibliothekaren raabte den an og bød den at staa — stadig forsvandt den bag en ny Reol, helt ned til Salens Ende. Endelig stod han foran det lodne Dyr eller hvad det var —

og genkendte til sin Overraskelse sin egen gamle Bibliothekssekretær Eckardt, en Særling og Bogorm, der undertiden ikke havde Lyst at gaa til sit ensomme Hjem om Aftenen, men foretrak at overnatte i Bibliotheket i Bjørneskindspels og laadden Hue.

Det blev ogsaa Thieles Fortjeneste at give Kunstammeret paa 2den Sal Dødsstødet. Det var nu helt fuldtproppet af alskens gammel Ragelse, godt og værdiløst mellem hinanden — et Pragtstykke var den udstoppe hvide Hest, der havde konkurreret med en kongelig Løber! Sent og tidligt ytrede Thiele, at det kgl. Kunstammer burde opløses, revideres, og hvad der duede anbringes i særlige Museer, Hans Ord fandt Genslyd paa højere Sted. I 1827 skete Udflytningen, og næste Aar kunde Bibliotheket tage hele Bygningens anden Etage i Brug. Læsestuen fik nu den Skikkelse, som den bevarede til Flytningen i 1906, og Resten af Lokalerne blev taget i Brug af den danske Afdeling og af Haandskrifterne.

Men en Menneskealder senere kneb det igen med Plads. En Optælling i 1862 viste, at Bibliotheket

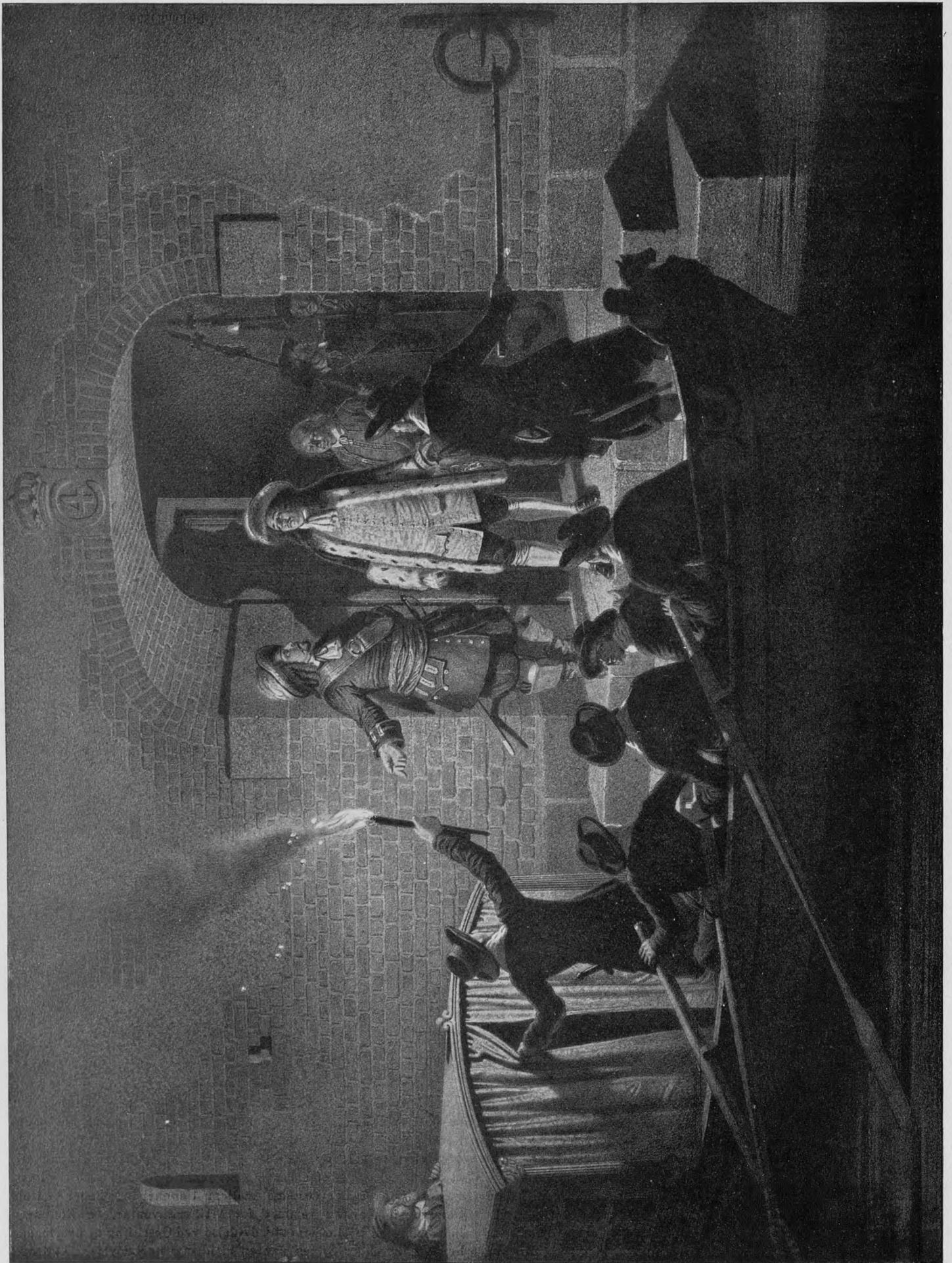
havde naaet den halve Million Bind (man kan regne, at Tallet nu er fordoblet, saa at det kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn er Nordens største og første). Endelig var da Tidspunktet kommet, til at den sidste uvedkommende Gæst maatte forlade Huset. Hvad Fællesskab var der desuden mellem Kanoner og Bøger? Hele Stueetagen blev nu rømmet for Artilleriinventar, og Rummene indrømmet til Bibliothekets Udvidelse ved Opstilling af overmaade høje Reoler, hvor Stigen næsten altid maatte benyttes. At fremtage en Bog fra de øverste Hylder i det temmelig mørke Rum, hvor kunstigt Lys ligesaa lidt fandtes som i de andre Lokaler, var næsten livsfarligt. Rummene her i Stueetagen var saa vist ikke ideelle. Bøgerne blev skimlede og fugtige.

Stukloft fra Fr. III's Tid i Kontoret i gamle kgl. Bibliothek.

Man maatte dog tage hvad der tilbød sig. Den nye unge Bibliothekschef Christian Bruun havde ledet Indflytningen. Og han

skaffer det et nyt Hus. — Bruun saa godt, at hvad man havde naaet, var Galgenfrist. Nogen yderligere Plads kunde naturligvis

F. C. Lunds Maleri: Griffenfeld føres som Arrestant til Baaden, som fra Tøjhushavnen bragte ham til Kastellet.

blev Bibliotheket en god og nyttig Mand, hans Navn er ubetinget det vigtigste i dets Historie, for saa vidt som han er den, der ved sin uholdende Energi efter en hel Menneskealders Kamp

altid vindes — og blev faktisk vundet — ved at udnytte hvert tomt Rum og anbringe Reoler, hvor overhovedet Reoler kunde staa. Saaledes arbejdede man videre, indtil der tilsidst knap var

Det gamle kgl. Bibliothek (nuværende Rigsarkiv) og den gamle Kavalergaard.

et tomt Rum til at anbringe den for hvert Aar stadig voksende Bogforøgelse. Men allerede i 1867, da han forhandlede med Ministeriet om et Varmeværk, slog han paa, at det inden ret længe vilde være nødvendigt at skaffe det kgl. Bibliothek en ny Bygning. Ministeriet afviste forfærdet Tanken.

Just paa dette Tidspunkt var Bibliothekets Omgivelser bagud begyndt at skifte Karakter. Pladsen mellem lange Tøjhus og Proviantgaarden havde fra Christian IV's Tid været optaget af et Bassin, der paa den søndre Side afgrænsedes af den massive saakaldte „Bageribygning“, en Slags Pendant til Kongens gamle Bryghus paa Hjørnet af Havnen og Frederiksholms Kanal, men hvis underste Hvælvinger gav Plads for Kongens Galeier. Det er denne Bygning, paa hvis Fundament det nye kgl. Bibliotheks Læsesal hviler, medens de gamle Hvælvinger, hvor Baadene haledes ind om Vinteren og hvor man endnu ser Krogene, hvormed de blev trukne tilvejs, er Hovedbestanddelene af Avismagazinet. Dette Bassin, hvortil en Kanal førte ind fra Havnen (over nuværende Christiansgades Grund), havde det praktiske Formaal, at Smaafartøjer kunde sejle herind og indtage dels Proviant og dels Ammunition og Udrustning til Orlogsmændene, henholdsvis fra Proviantgaardens og Tøjhusets Magaziner. Endnu i 1864 lagde Smaafartøjer til lige uden for Bibliothekets Mure. Det var en ejendommelig og malerisk Enklave i det gamle Kjøbenhavn. Man kaldte det „Venedig“. — Den nye Hærlov tilkastede dette Bassin, og paa dets Terræn opførtes en Værksted-

bygning til Geværfabrikation — lige foran den massive gamle Bageribygning, som blev staaende fordi det vilde være for kostbart at nedrive den — fremdeles en Smedie, en Række

Arbejdsskure, et Haveanlæg for Artillerigeneralen m. m. Det hele saa usymmetrisk og skønhedsforladt som tænkes kunde. At Hverdagens Krav kunde forenes med Skønhedens havde man i hin Tids Byggeperiode liden Forstaaelse af. Overalt gabede de smudsigraa Mursten frem. Alligevel skulde denne Tøjhusplads komme til at spille en vigtig Rolle i Bibliothekets Historie. Men der var endnu lang Vej frem.

Der gik nu nogle Aar; men i Bibliothekets Aarsberetning 1875 slog Bruun atter kraftigt til Lyd for en ny Bygning, og i 1877 foreslog da den videnskabeligt uddannede Kultusminister Fischer at udarbejde en Plan, hvad ogsaa snart skete. En Kommission blev i 1879 nedsat til Overvejelse af forskellige offentlige Bygningsforetagender. Bruun fik Sæde i den, og det overdroges Arkitekt Hans J. Holm — Bibliothekets senere saa vel-

fortjente Bygmester — at arbejde videre paa Planen om en ny Bibliotheksbygning. Kommissionen foretog ogsaa flere Rejser til Udlandet for at bese moderne ny Bibliotheksbygninger og afgav 24. Sept. 1884 — en hurtig Mand var Hans Holm ikke — sin Betænkning.

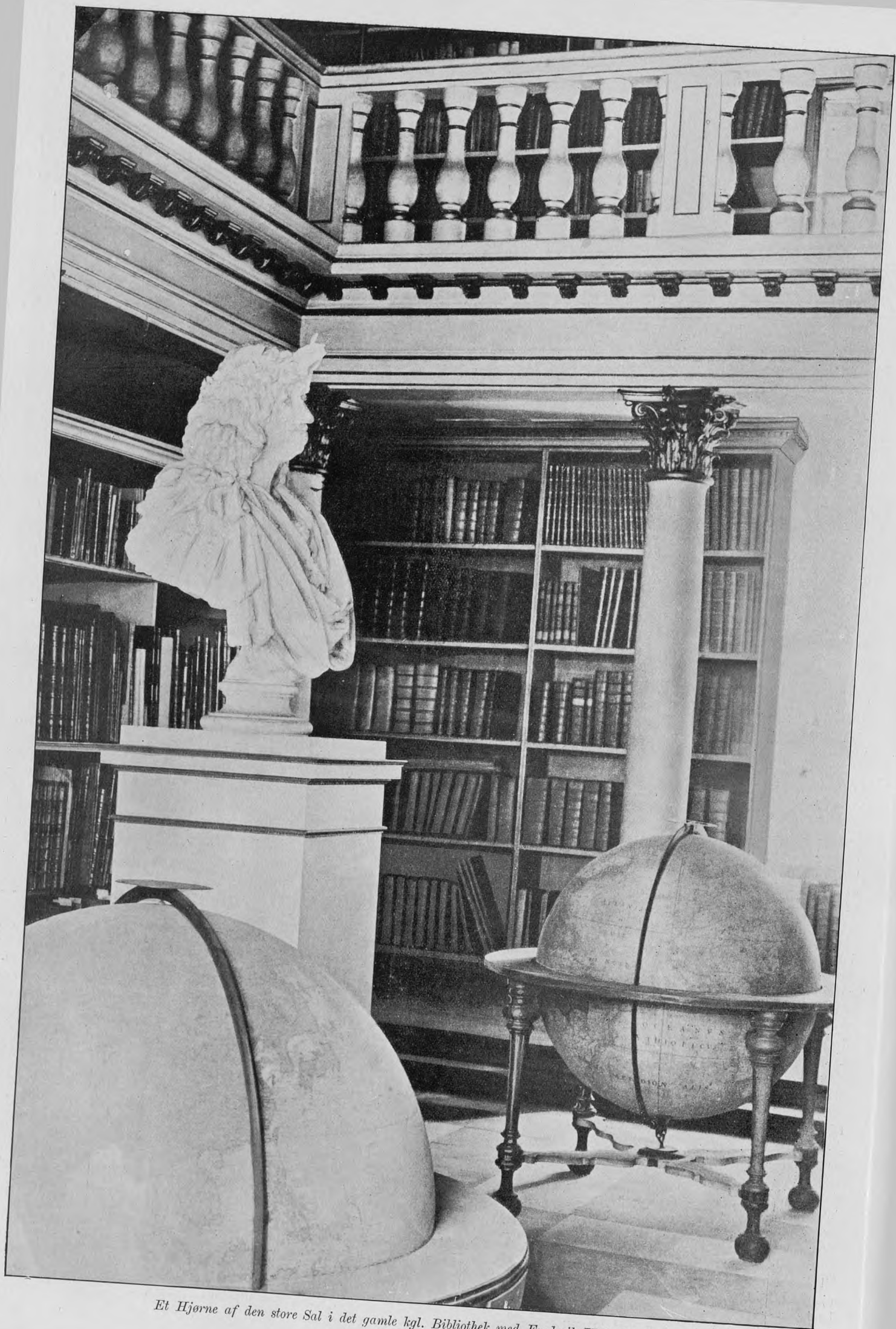
10 Dage senere brændte Christiansborg Slot for anden Gang, Bibliotheket havde været i yderste Fare.

Og der maatte vist en Kalamitet af dette Omfang til for at bringe Fart i Sagerne. Saadan plejer det jo at gaa i Danmark. En ny Kommission nedsattes, der bl. a. skulde foreslaa

Kultusminister I. C. H. Fischer.

Se Teksten Side 419.

Et Hjørne af den store Sal i det gamle kgl. Bibliothek med Frederik III's Buste.

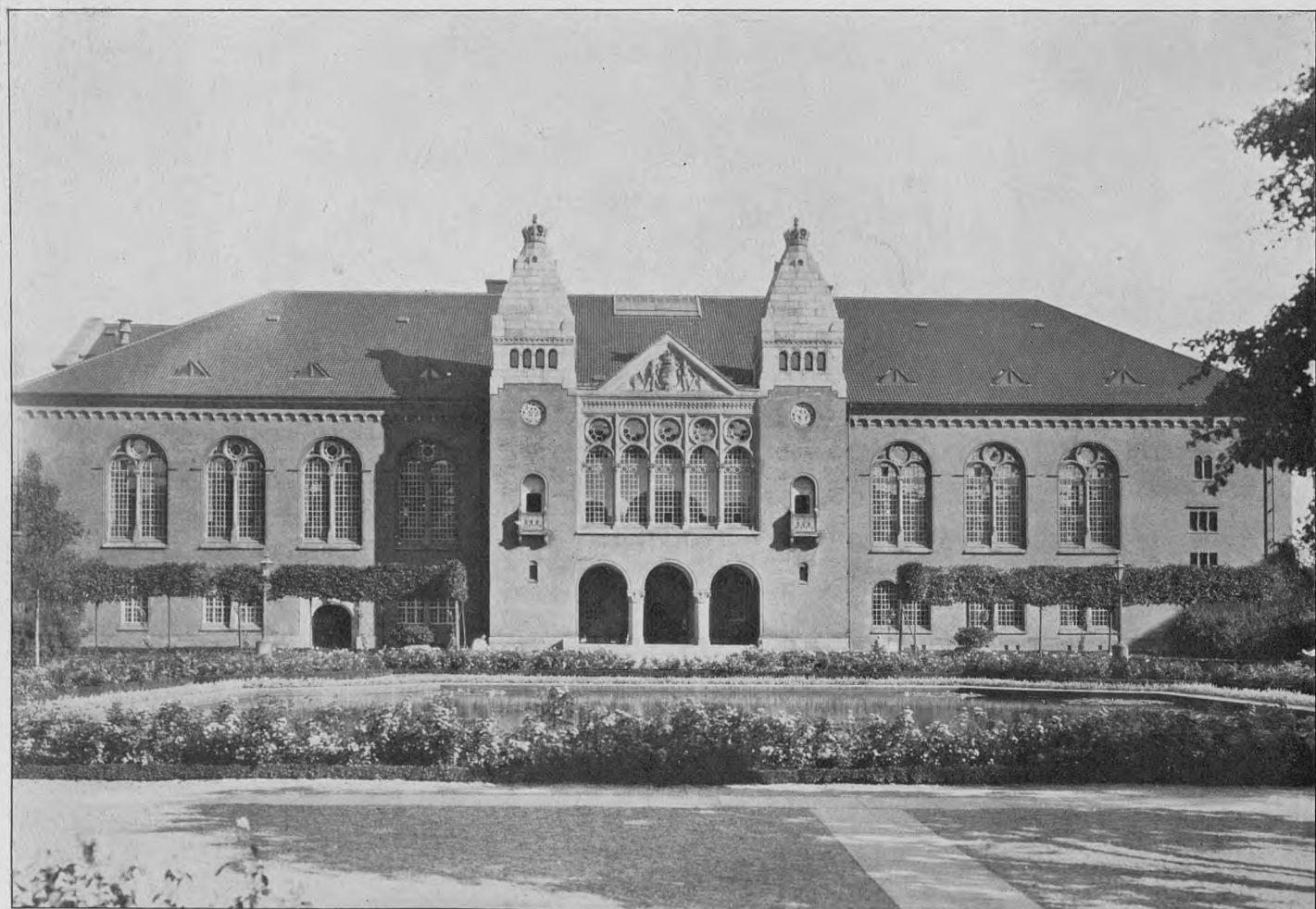
Broen med Vogne under Flytningen af Bibliotheket fra den gamle til den nye Bygning, 1906.

Scene fra Flytningen. En Vogn overføres til den ny Bibliotheksbygning.
Tilvenstre ved Bordet daværende Bibliothekschef H. O. Lange.

Det nuværende kgl. Biblioteks Facade mod Christiansgade.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Det nuværende kgl. Bibliotek, set fra Bibliothekshaven, 1926.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Udsigt over Bibliothekshaven, set fra Bibliotheket, 1926. I Baggrunden Rigsarkivets Bygning.

en Byggegrund til det eventuelle ny Bibliothek. Bruun havde med et mærkværdigt Skarpsyn tænkt sig den Grund for Enden af Filosofgangen og Vestervold, hvor nu Raadhuset ligger. En ideel Plads havde det været; men Meldahl, der havde Sæde i Kommissionen, modarbejdede ham, fordi han fandt Forslaget uøkonomisk. Og Ministeriet søgte at slippe endnu billigere ved blot at foreslaa en Tilbygning ud i Tøjhusgaarden — en Lap paa en gammel Frakke. Med Rette strittede Bruun mod denne Plan, der kun var at skubbe Sagen ud; og omsider i Febr. 1887 gav Ministeriet da efter for Tanken om en hel ny Bygning og udpegede den Grund paa Tøjhuspladsen, hvor det nye Hus ogsaa faktisk er kommen til at ligge. Bruun var lidet tilfreds dermed — i Virkeligheden er det vist ogsaa enestaaende, at et Bibliothek ligger vis à vis Dampskibe og Lossegrejer.

Foreløbig kom der ikke mere ud af det. Man mindes uvilkaarligt Erik Bøghs Vers: „Da Fanden vilde, at noget ikke skulde ske — nedsatte han i Verden den første Komité“. Thi det var netop det, som skete. I 1892 fødtes den tredje store Byggekommission, og 3 (tre) Aar efter forelaa først Lovforslaget om den ny Bygning. Anskuelse havde staaet mod Anskuelse om dennes Beliggenhed. Bruun var atter den, som saa rigtigt, da han ønskede en Grund der, hvor Glyptotheket nu ligger, og hvor dengang fandtes nogle interimistiske Kartoffelmarker. Principielt kunde man være enig med ham, men — Grunden skulde købes af Kommunen, og den kostede mange Penge. Næppe Tale herom, naar Staten havde egne Grunde, der kunde faas omsonst! Enkelte holdt paa at vælge en Grund ved Christian IV's gamle Bryghus, men de fleste Stemmer samlede sig om at benytte Materialgaar-

Kgl. Bygningsinspektør Magdahl Nielsen.
Professor Holms Konduktør.

Professor, Arkitekt Hans Holm.
Bibliothekets Bygmeister.

Havearkitekt J. P. Andersen,
som har anlagt Bibliothekshaven.

dens og den gamle Hestgardekasernes Terrain paa den anden Side af Frederiksholms Kanal. Bruun var indigneret over Valget af denne Plads for det fornemme Bibliothek og skriver halv des-

Tøjhusgaarden skal her for første Gang fortælles paa Prent. Det var den forslagne Politiker Lars Dinesens Værk. Krigsministeriet vilde gerne have en Bevilling til en ny Geværfabrik paa Amager,

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Griffenfeldts Statue, rejst af Centralforeningen af Statsemedsmænd i Rigsarkivets Gaard 1922.

perat til Arkitekten: „ . . . Kongens Bryghus som Genbo — en nydelig Beliggenhed! Det vil jo blive en Skandale, som maa modarbejdes efter Evne. Saa er der Grunden i Tøjhusgaarden — og saa er der Grunden i Maanen!“

Hvorfor Finansudvalget saa strengt krævede denne Grund i

Højre støttede Sagen, men Venstre modsatte sig den. Naar nu Krigsministeriet opgav sin gamle Geværfabrik med tilhørende Grunde, fik det en Affindelsessum, der kunde bruges til den ny paa Amager, uden at man behøvede at søge Finansudvalgets Hjælp. Dette er Sandheden om, hvorfor den ny Bygning fik sin Plads her.

Men desuden krævede Finansudvalget af Sparsommelighedshensyn den planlagte Tværbygning fjærnet, som var af stor Betydning for Arbejdsvilkaarene. Vilde man have den ny Bygning,

Men der var endnu ikke saa kort et Stykke Vej at vandre, inden man kunde begynde paa Nedrivningen af de gamle Huse, der stod i Vejen. Der, hvor nu Indgangen gennem Jernporten i

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Hasselriis' Monument over Søren Kierkegaard i Bibliothekshaven, 1926.

maatte man bide i det sure Æble, og Bruun gav, om end modstræbende, efter. Loven om det ny kongelige Bibliothek blev færdig d. 22. Marts 1897. En Mindedag i Bibliothekets Historie. Bruun fejrede den ved at sende Bud efter 6 Flasker extra dry Sherry, som han tømte sammen med Personalet.

Christiansgade er, laa, den kongelige Vedhave — en idyllisk tilgroet Plet, Haven ved Foraarstide helt tilgroet af Violer, men iøvrigt Oplag for Brænde til den kgl. Husholdning. Kong Christian IX, der kunde være prikken paa det, naar han saa sine Rettigheder traadte for nær, tog det ilde op, at man uden videre

havde disponeret over denne, hans Plads; og der maatte lange Skrivelser til mellem Overhofmarskallet og Indenrigsministeriet, før denne ubetydelige Anstødssten var fjærnet. — Saa var der

hvide Blomstersne. Man kunde godt have begyndt Nedrivningen af Christian IV's svære gamle Kolos først paa Sommeren 1899, men Generalen satte haardt mod haardt — han vilde ogsaa nyde

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Interieur fra Udlaanet og den store Arbejdssal i kgl. Bibliothek, 1926.

Artillerigeneralens Have — ogsaa et Privilegium. Den laa bag Gitteret til Christiansgade foran den gamle „Bageribygning“, husede flere herlige gamle Frugttræer, hvoraf det store Pæretræ endnu er bevaret af den naturelskende Arkitekt og hvert Foraar glæder Bibliothekarere indefra og Passanter udefra med sin rige,

sit Privilegium til de sidste Timer og indvendte, at han først vilde høste sine Æbler og Pærer. Saa langsom kan dansk Administration være.

Men intet er saa galt, at det jo er godt for noget. Denne Forsinkelse blev det nye Bibliothek dog til god Hjælp. Hans

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Vestibulen i det nuværende kgl. Bibliothek.
Tilhøjre Indgangen til Udlaanet, tilvenstre Indgangen til Læsesalen.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Galleri-Interieur i nuværende kgl. Bibliothek.

Man ser de til Optagelse af Brandes-Arkivet bestemte Skabe og Georg Brandes' Buste af Max Klinger. Midt for Prof. Wimmers runologiske Bibliothek.

Holm havde allerede gjort sine Planer færdige uden Tværbygning. Facaden var lagt ud mod Christiansgade, hvad den monumentale Vinduesnische endnu vidner om, og herfra var Opgangen projekteret. Da maatte Chr. Bruun, overvældet af Sygdom, i Foraaret 1901 trække sig tilbage. H. O. Lange blev udset til hans Efterfølger, og det lykkedes dennes Energi at bevæge Kultusminister J. C. Christensen til endnu en Gang at forelægge Finansudvalget Byggeplanen — og nu lykkedes det at faa Tværbygningen bevilget. Hans Holm maatte nu saa at sige „vende“ Bygningen, saaledes at Facaden blev lagt ind mod Tøjhuspladsen, samtidig

gjort et kubisk Experiment, den gradvise Overgang fra det Firkantede til det Runde. Hele Omkredsen svarer til en Udstrækning som fra Nytorv til Raadhuspladsen. I Bygningen findes to havebeplantede Gaarde, som giver det nødvendige Lys, og mellem disse strækker Tværbygningen sig — arkitektonisk maaske det mest vellykkede Parti, fordi Lyset her med den mægtige Baggrundsrunder falder saa smukt — og her er Lokalerne for Udlaan og Administration. Formelt set rummer Bygningen kun to Etager foruden Loft; reelt er den i fem, naar man regner Bogmagazinerens Tal, der adskilte ved Jernriste — det billigste, men ikke

Læsesalen i det nuværende kgl. Bibliothek, set imod Indgangsdøren.

med at han foreslog, at underste Etage i den gamle Bibliotheksbygning blev gennembrudt, saa at der blev Adgang fra Kavaler-gaarden. Dette Forslag, som en Række Aar senere blev gennemført, efter at det gamle kgl. Bibliothek var forladt og overgaaet til Rigsarkivet, blev af største Værdi; thi ikke alene derved blev det ny Bibliotheks Beliggenhed central, saa at Tilgangen fra Christiansgade egentlig kun fik praktisk Betydning for Besøgende fra Christianshavn og Amagerlandet; men heri laa ogsaa Spiren til Anlægget af det henrivende Haveparti, der nu virker som en Oase mellem Slotsholmens Stenmassiver.

Inden man naaede saa langt, var dog et Stykke Vej frem. I Aarene 1902—06 foregik den ydre og indre Opførelse af det ny Bibliothek. Som allerede nævnt benyttedes Fndamenterne af den gamle Bagerbygning af Sparssommelighedshensyn. At dette skete, var vel nok et svagt Punkt, fordi det hindrede Arkitekten i hans Planers Dimensioner. Det har ogsaa sat sit Mærke paa det sammenknebne Midterparti af Facaden. Men ellers er det jo en skøn og festlig Bygning, en Mesters Værk, med de dybrøde Mure og de to massive Taarne, hvor Arkitekten i Sandsten foroven har

behageligste Materiale at færdes paa — strækker sig gennem alle Bygningens Fløje. Kun i den nationale Afdeling er Arrangementet et andet: her omslutter de fem Bogetager et stort aabent Melletrum. Fra den lave Indgangsstrappe naar man ind i den langagtige Forhal, og derfra op ad Granittrappen tilhøjre til den skønne octogone Hal eller Vestibule, hvis Skønhed ikke noget andet moderne Bibliothek kan opvise Magen til. Arkitektens Motiv har nærmest været Helgeandskyrkan i Visby med dens Dobbeltetager. Den strækker sig helt op til Taget, rummer foroven en Række Nischer med blankpolerede Søjler, bag hvilke Bibliothekets største Sjældenheder er udstillet i Montrer. Fra denne skønne og højst originale Vestibule, der med Rette vækker alle Besøgendes Beundring, og i hvilken Hans Holms hele arkitektoniske Snille og Skønhedssans har givet sig saa smukt et Udslag, fører Dobbeltøren midt for Trappen ind til Bibliothekets største og fornemste Rum: Læsesalen, der ogsaa gør et storladent Indtryk. Med sine højloftede Tøndehvælvinger, der bæres af seks mægtige slebne Søjler af norsk Granit, med sine mægtige Vinduer og et Haandbibliothek paa ca. 7000 Bind opstillede i mas-

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Hjørne af Læsesalen i nuværende kgl. Bibliothek, 1926.

Fot. Elfelt.

Personalet ved Indflytningen i det kgl. Bibliotheks nye Bygning Efteraaret 1906.

Siddende omkring Bordet fra venstre: Johannes Bonnesen, Sigfus Bløndal, Julius Clausen, Carl Elberling, H. O. Lange, A. C. Larsen, H. Ehreneron-Müller, A. A. Bjørnbo.
Staaende fra venstre: Victor Madsen, Poul Tuxen, Th. V. Jensen, Holger Larsen. — Siddende i Baggrunden: Carl S. Petersen, Chr. Behrend.

P. Schumacher (Griffenfeldt), 1663—1671.

W. Worm, 1671—1704.

Hans Gram, 1730—1748.

Bernhard Møllmann, 1748—1778.

Jon Eriksson, 1780—1787.

E. C. Werlauff, 1823—1861.

J. A. Bølling, 1861—1862.

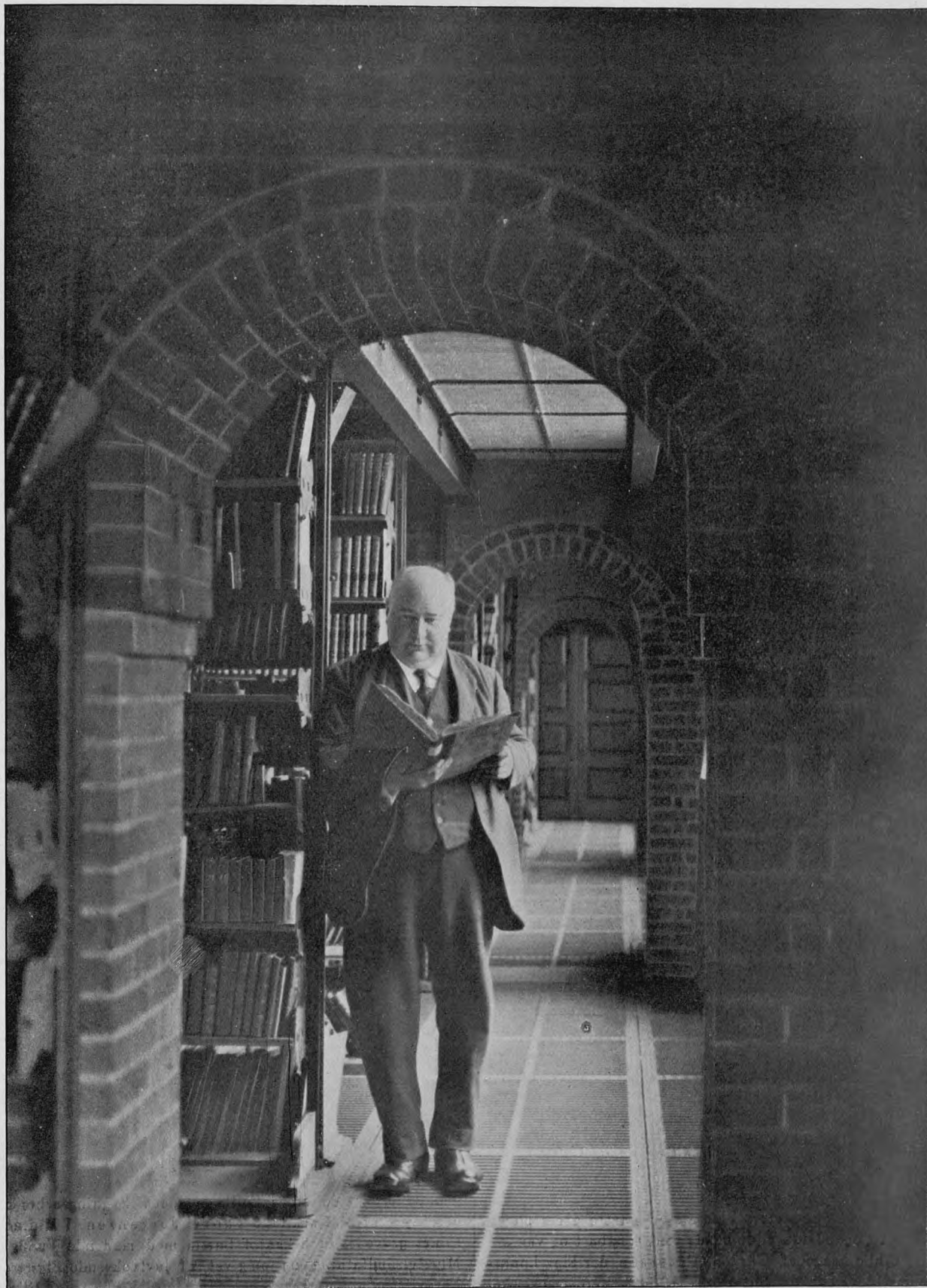
Chr. W. Bruun, 1863—1901.

H. O. Lange, 1901—1924.

sive blanktpolerede Mahognireoler, er det blevet en Bøgenes Riddersal. Den giver Plads til ca. 100 Besøgende. Bagom Læsesalen findes Katalogværelset, der baade i den ene og den anden Henseende er Bibliotheksbygningens mørke Punkt. Dels er

som en arkitektonisk Kunstner af første Rang. Hver den, der daglig arbejder i Bibliotheket, er ham Tak skyldig for en Række sig stadig gentagende Skønhedsindtryk. Man har sagt, at hele denne Udsmykning er flottere og massivere end i noget andet

Nuværende Bibliothekschef Carl S. Petersen i et af Bibliothekets Magaziner.

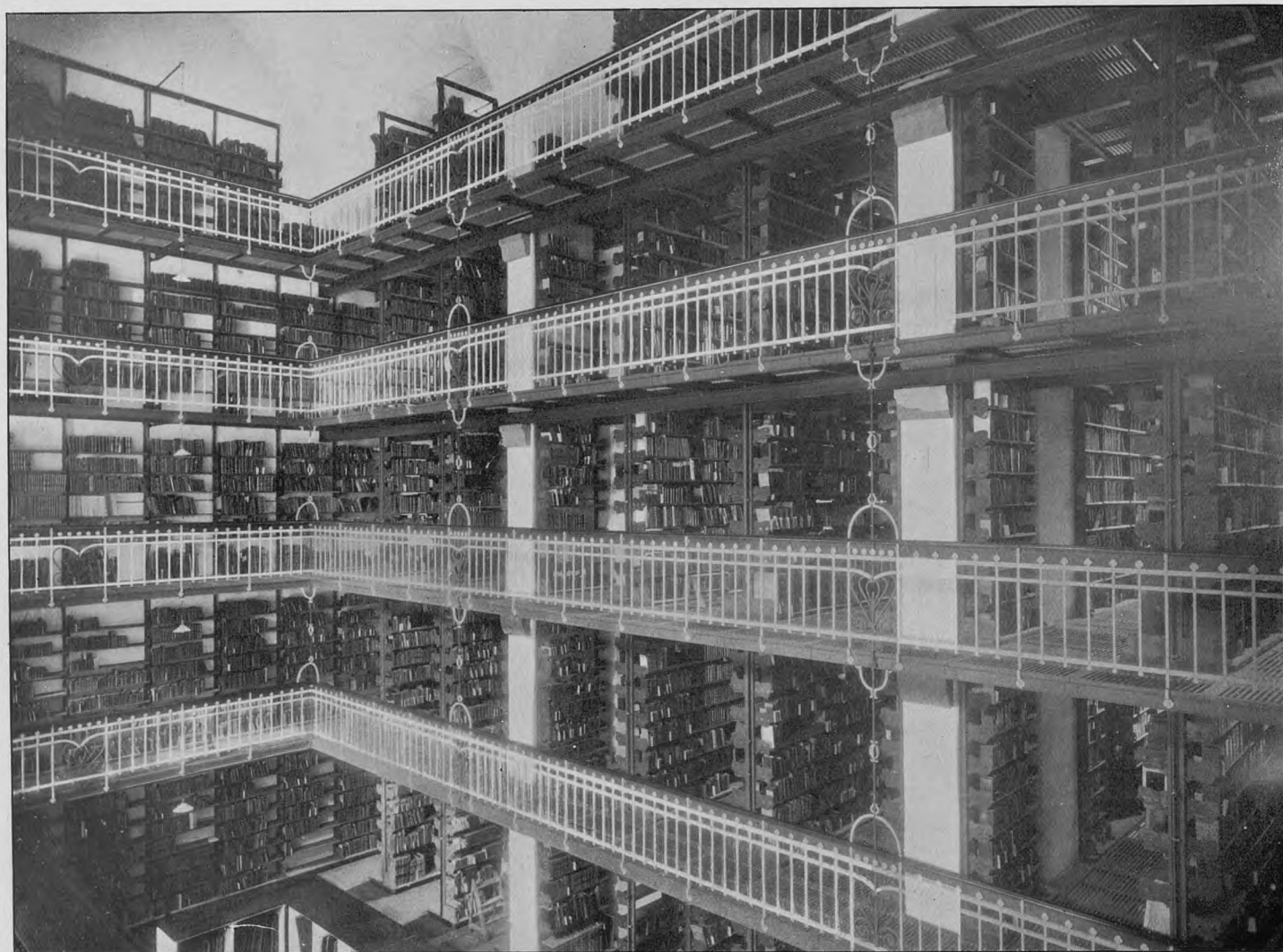
Pladsen altfor kneben, dels er Lyset utilstrækkeligt. Men hvad der i saa høj Grad bidrager til den festlige Stemning, er hele Inventaret, hele Bygningens Indfatning. Lige fra de skønne originale Lysekroner til den mindste Dørlaas — alt er Kunstværk. Det skyldes altsammen Bygningens Konduktør, Hans Holms højre Haand, den fortræffelige kgl. Bygningsinspektør Magdahl-Nielsen, som rigtig har faaet Lejlighed til at udfolde sine Evner

moderne Bibliothek. Maaske — men Bibliotheket har ogsaa her haft Traditioner at varetage, saa sandt som gennem Aarhundreder Bibliothekets Indbindinger har været festligere og smagfuldere end hvad man ellers træffer i europæiske offentlige Bibliotheker. Endelig skal det for Fuldstændigheds Skyld noteres, at Bibliotheket kan fremvise et unicum: et ganske moderne udstyret fotografisk Atelier i øverste Etage.

Den 30. Juni 1906 lukkede det gamle kongelige Bibliothek sin Læsesal for altid. Faa Dage efter begyndte Overflytningen til den ny Bygning. At det i Løbet af 35 Dage lykkedes at overføre en Million Bind ved militær Hjælp og stille dem paa Plads var lidt af Aladdins Slot, og skyldtes den fortræffelige Maade, hvorpaa Flytningsarbejdet var organiseret. En stor skinnebelagt Træbro var ført højt op over Tøjhuspladsen, saa at Bogvognene ved elektrisk Kraft og ved Hjælp af interimistiske Elevatorer kunde køre lige fra første Etage i den gamle Bygning ind i første i den nye, hvoraf de atter pr. Elevator bugseredes til de forskellige Magaziner.

Den 29. November 1906 kom da omsider Dagen, da henved halvtredsinstyve Aars Drømme og Forhaabninger gik i Opfyldelse. Indvielsen fandt Sted i Kongefamiliens og en Mængde Notabili-

Dette var Indenværkerne. Men nu Udenværkerne? — den store Tøjhusplads mellem den gamle og ny Bygning, med sine Rudimenter af gamle Huse og Skure, med Levninger af gamle Haver. Ja, den fik foreløbig Lov at hvile en Stund endnu, inden man fik sig bestemt for Gennembrydningen til Kavalergaarden. I henved en halv Snæs Aar laa den hen som en uhumsk Fælle, hvor Ugræsset groede frodigt om Sommeren og Sneen byggede Driver om Vinteren. Men omsider i 1916 var man da færdig med alle Planer til Realisationen af det kgl. Bibliotheks Have eller Slotsholmens Haveanlæg — som det officielt hedder. Af de to gamle gule Bygninger i den gamle Tøjhusgaard blev den vestlige uberørt (nu indrettet for Skovdirektoratet). Portbuen imellem dem, der i sin Tid havde dannet Skellet til den gamle Tøjhushavn, fik to

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Et Hjørne af „Danske Afdeling“, 1926.

teters Nærværelse, og næste Dag aabnedes det ny kongelige Bibliothek for Publikum.

Siden da er snart tyve Aar henrunden, og hvad man vidste før eller senere maatte ske, er gaaet i Opfyldelse. Det begyndte at knibe med Plads, vel ikke overalt; men de store Aviser, hvis Antal for hvert Aar stiger, blev graadigere og graadigere og truede med at spænde den øvrige Bogbestand ud. Snart var hver Niche, hver Vinduesplads fyldt af disse moderne Uhyrer, der indtil nu har krævet 360 Meters Plads. Her maatte gøres noget, men at bygge til og udvide vilde baade være kostbart og vanskeligt. Den ny Bibliothekschef, Carl S. Petersen, der blev Langes Afløser i April 1924, tog da Initiativet til, at hele Varmeværket blev udskilt af Bygningen, der nu faar sin Varme fra Centralvarmeverket i Staldmestergaarden; og den saaledes indvundne Plads i de mægtige Kælderrum blev nu benyttet til Omflytninger og Udvidelser. Og en Række Aar — dog næppe ret mange — kan man nu se trygt imøde. Thi det gaar med Bladene i Literaturen, som med Bladene i Naturen: tager man ikke sine Forholdsregler, vokser de En over Hovedet. Løsningen paa dette Problem maa før eller senere blive et Avisbibliotheks Oprettelse.

Pendanter, en paa hver Side, hvilket opnaaedes ved at nedrive den ene Halvdel af den østlige Bygning, og i dens anden Ende supplere den med et Stykke af den, ellers nedrevne kønrogsfarvede Rustmesterbolig (nu Kontor for Fængselsvæsnet). Til den hørte en Have med flere gamle Frugttræer, der tillige med et gammelt Kvædetræ m. m. saa at sige blev den mere substantielle Bestand i det Haveanlæg, som Havearkitekt J. P. Andersen gennemførte med stort Snille, medens Bygningsarbejderne var overtagne af Slotsarkitekt Thorv. Jørgensen. I Midten af Terrainen gravedes et firkantet Bassin med rindende Vand, med gul Murstensindfatning og omgivet af lavtvoksende Slyngrøser. Et Forsøg paa at anbringe en monumental Figur i den lille Sø faldt derimod ikke heldigt ud og blev opgivet. Gange anlagdes, Nyplantninger foretoges, fire af de gamle Kapitæler fra Christiansborg blev en Slags Blomsterborde, og endelig skænkede en anonym Mæcen Hasselriis' legemstore Statue af Soren Kierkegaard i Bronze. Af Selvsyn kan enhver nu dømme om Resultatet: hvor Smedie og Geværfabrik før dannede et højst vederstyggeligt og larmende Ensemble, er nu Ro, Skønhed og Blomsterrigdom. For Københavneren med K er her skabt et Hvilepunkt i den gamle By. Ikke fem Minutter fra Asfaltens Larm, og man befinder sig

i en fredfyldt Rosengaard. Hvor paaskønnet denne er, ses bedst deraf, at saasnart Solen begynder at skinne varmt ved Foraars-tid og til langt ud paa Høsten, er den ganske Dag hver Plads

Saa underligt det kan lyde, er Rigsarkivet en Institution af temmelig ny Dato. Ved Loven af 30. Marts 1889 dannedes Rigsarkivet ved Forening af det gamle Geheimearkiv (saakaldte Iste

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt. 1926.

Det gamle Geheimearkivs Bygning.

besat paa de hvide Bænke ude i Haven, eller i Skyggen under de høje, ærværdige Linde — de højeste i vor By — foran det gamle Vagthus i Tøjhusgaarden.

Det kgl. Bibliothek har i et og alt bevaret sine glørrige Traditioner — ja tilmed vidst at forbedre dem.

Afdeling), og det i 1861 oprettede „Kongerigets Arkiv“ (2den Afdeling) omfattende de ældre Regeringskollegiers og de civile Ministeriers Sager. Fremdeles skulde det optage alle andre af Centraladministrationen fremgaaede Arkivalia saa langt frem i Tiden, som det maatte blive vedtaget for de enkelte Ministerier (Græn-

sen sættes sædvanlig til 1848). Desuden Højesterets, det kgl. Theaters, Nationalbankens og private Arkivalia.

Dette var en gennemgribende administrativ Foranstaltning og Omlægning af Statens Arkivsager; men rent lokalt set skete — indtil det kgl. Bibliotheks Flytning — ingen Forandring, idet den historiske Afdeling blev ved at være til Huse, hvor den havde sin Plads siden Anno 1700. Før dette Tidspunkt havde Statens Arkivalia (Haandfæstninger, Skøder, Traktater m. m.) haft deres Plads paa forskellige af de kongelige Slotte — snart Vordingborgs, snart Kallundborgs, indtil de under Frederik III 1665 samledes i en Hvelving paa det gamle Københavns Slot.

Henimod 16-Hundredtallets Udgang var den imponerende „røde Bygning“ bleven færdig paa Hjørnet af den nuv. Slotholmsgade og

Thiset har i sine Erindringer givet et Billede fra 1870erne, da han som ung Forsker har studeret Adels historie — det var i Conferensraad Wegeners Tid („den brave“) —, der er ubetaleligt i sin Impressionisme. Et enkelt Brudstykke, der omhandler Lokaliteterne, bør citeres:

„Fra Rigsarkivets moderne Læsesal kan man vanskeligt danne sig et Billede af Geheimearkivets Læsesal for 40 Aar siden. Dengang var Læsesalen eller „Contoiret“, som dets officielle og mere correcte Betegnelse var, paa Bygningens 2den Sal. Ad den karakteristiske Træppegang kom man gennem en lav og smal Dør ind i et ved Trægitter fra en Arkivhvelving afskildret lille Rum, der tjente dels til Forværelse for Contoiret dels til Garderobe og Toiletterum. Til den Ende var der paa Træskillerummet anbragt 5,

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Det nuværende Rigsarkivs Bygning, 1926.

Arkaderne forneden danner Indgangen til Bibliothekshaven.

Slotspladsen. Dens fornemste Bestilling var at give Plads til Centraladministrationen, og da særlig „Rentekammeret“. I Mellemrummet mellem denne og det kgl. Bibliotek blev i 1700 den ikke store, men massive Murstensbygning opført, der fik Navn af det kgl. Geheimearkiv. Mod Syd blev den sammenbygget med Christian IV's Provianthus, mod Nord stødte den op til Løngangen, hvorved Facaden ligesom blev overskaaret. Nogen smuk og imponant Bygning blev det ikke, uden nogen arkitektonisk Forsiring rejste den sig i tre Stokværk, men solidt var den bygget med Hvelvinger, der skulde tjene dens Formaal: at give brandsikkert Rum for Statens Arkiver. Først i 1860 fik den en Udvidelse ved at den nærmest liggende Del af Provianthuset med Christian IV's Hvelvinger inddrog.

Man kunde kalde det en Lærdommens Enklave, et claustrum, hvorhen kun de faa og stille Forskere tyede, som endda maatte have Adgangstilladelse; thi ikke enhver kunde frit gaa ud og ind i Geheimearkivet. Der fandtes i 2det Stokværk kun et Contoir eller „Læsesal“, hvor Arkivets Personale sad beskæftiget med sit Arbejde og maatte enes om Pladsen med de faa Gæster. Det hele Interiør havde ikke blot en historisk Duft, men næsten et forhistorisk Snit; det var som om Tiden her stod stille. Afd. Arkivsekretær

siger og skriver fem Knager, og ved Døren ind til Contoiret stod en meget gammel, tarvelig Servante. Medens Knagerne var tilgængelige for os alle, saavel for de Besøgende som for Arkivets Personale, saa gjaldt det samme ikke Servanten. Jeg mindes ialtfald aldrig, at andre end Arkivets høje Chef betjente sig af den, hvad enten det nu skyldtes den for Arkivet gældende Subordination og Respect, eller simpelt hen den Omstændighed, at Døren til Læsesalen altid stod aaben, hindrede andre i at benytte den. Vist er det, at denne Omstændighed ikke i fjerneste Maade anfægtede Chefen. Det skete, at en ung Dame [Frøken Thyra Sehested] havde faaet Tilladelse til i Arkivet at anstille Studier, et hidtil i Geheimearkivets Annaler ganske ukendt Tilfælde; men alle Forsøg paa i den Anledning at faa Servanten henflyttet til en mindre iøjnefaldende Plads strandede ganske. „Vil Frøken S. arbejde her i Arkivet, maa hun tage Forholdene som de ere, vi kan ikke lave Geheimearkivet om for hendes Skyld“. De let forudseelige Følger udeblev ikke. En Dag kom Frøkenen op ad Trappen just som Geheimearkivaren stod ved den aabne Servantedør. Han klarede Situationens Vanskelighed med overlegen Ro: „Lad Dem ikke genere, lille Frøken, vær saa god — jeg er straks færdig!“ Men Frøken S. bevarede ikke en tilsvarende Sindsligevægt. Hun flyg-

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Forsal i Rigsarkivet, 1926.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Læsesal i Rigsarkivet, 1926.

tede hovedkuls ned ad Trapperne og kom ikke mere i Geheimearkivet i Wegeners Dage“.

Da A. D. Jørgensen i 1882 blev Wegeners Efterfølger, kom der et friskere Pust indenfor det gamle Arkivs Mure. Rigtignok var det smaat bevendt med Pladsen, men det lykkedes dog Jørgensen at faa indrettet en mere menneskelig Arbejdssal paa første Sal, ligesom den ny administrative Ordning med Rigsarkivets Oprettelse skyldtes hans Initiativ.

sin egen Arkitekt, eller i hvert Fald kun arbejde med Folk, om hvem han vidste, at han vilde faa det sidste Ord. Han knyttede til sig en ikke-akademisk Arkitekt, Ludvig Andersen, og en Bygmester T. Lange, der i Praksis realiserede hans Planer, navnlig med Façadens Gennembrydning. Denne var aldrig noget arkitektonisk Mesterværk: men — som Figura udviser — nu blev den helt slem at skue med sin lange Række Vinduer, hvoraf hvert andet fik en Indfatning og Fronton af Cement, hvert andet

Conferensraad Wegener.
Geheimearkivar 1848—1882.

A. D. Jørgensen.
Rigsarkivar 1882—1897.

V. A. Secher.
Rigsarkivar 1903—1916.

Under V. A. Sechers Ledelse blev Rigsarkivet Arvtager til det kongelige Biblioteks Bygning og indvandt derved en haardt tiltrængt Plads. Den gamle store Pragtsal blev nu omdannet til Magasiner efter moderne System, idet dog dens østlige Del blev omformet til en ret hyggelig Arbejdssal og en Forstue, der kunde tjene som Udstillingslokale for nogle af de mærkeligste Arkivalia. Samtidig med Gennembrydningen af underste Etage blev Indgangen, fra den gamle Krog op mod Forbindelsesbygningen til Slottet, forlagt til højre Side af Porten til Proviantgaarden. For saa vidt var alt godt og vel, selv om man med et Suk maatte se det kgl. Bibliotheks gamle og skønne Sal forvandles til et Magazin for Arkivalierne. Men Secher gik videre i sin Reformiver end det vist havde været nødvendigt. Han, der var en meget selvrædig Karakter, og i hvis Væsen det laa at rage uklar med mange Mennesker, havde egenmægtig sat sig for endnu flere Reforme. Han omkalfatrede ogsaa det gamle Bibliotheks Ydre ved at bryde Hul i Murene og sætte det dobbelte Antal Vindusfag ind i Façaden. Dette skete antagelig for at skaffe bedre Lysforhold; men den, der har arbejdet aarevis i den store Sal, der jo havde Vinduer baade til Kavalergaarden og til Tøjhusgaarden, tør hævde, at dette var ikke nogen Nødvendighed. Men Secher var som sagt selvrædig, han vilde være

Kr. Erslev.
Rigsarkivar 1916—1924.

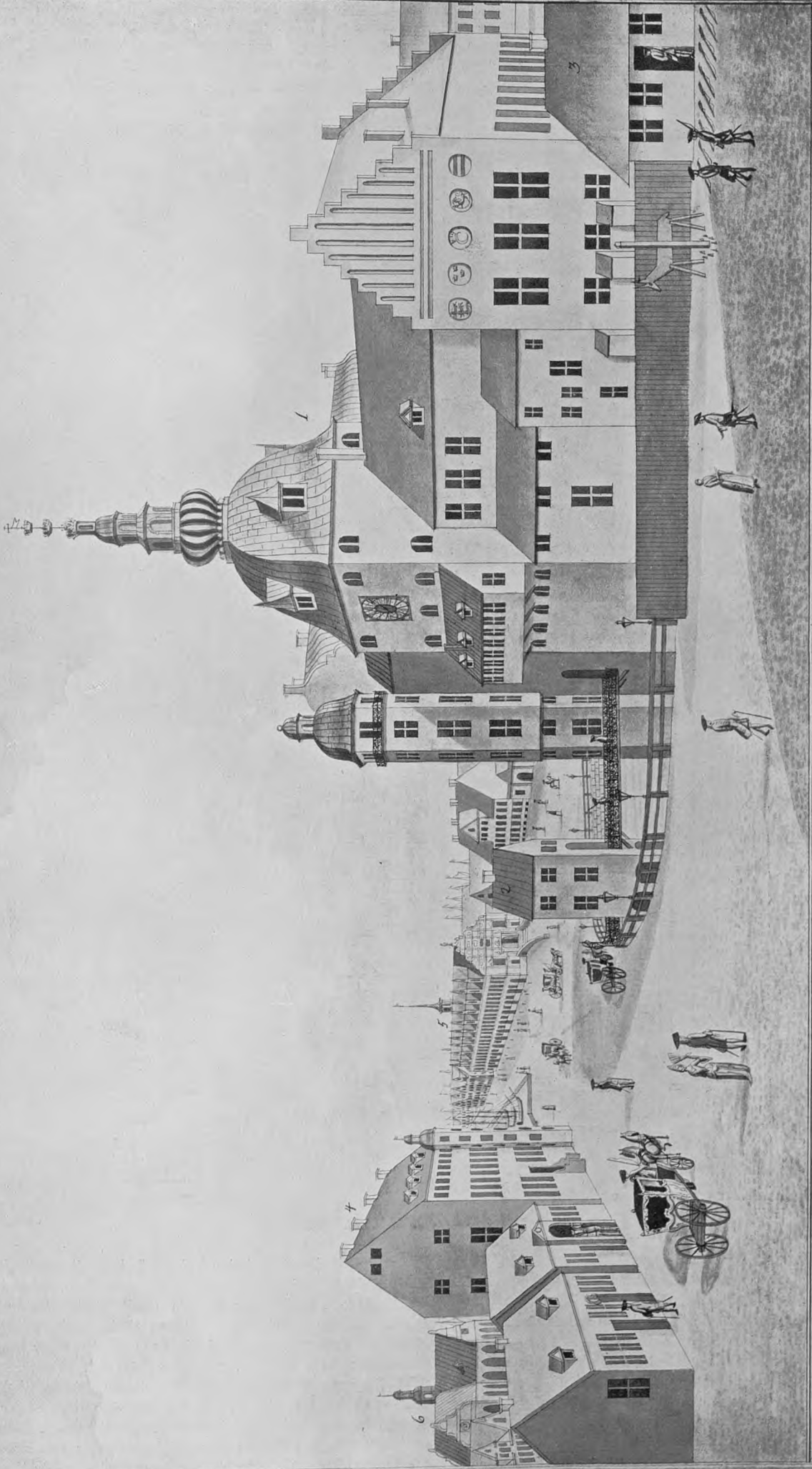

L. R. Laursen.
Rigsarkivar 1924.

ikke. Med Rette rejste dette Makværk en Storm af Uvilje, ikke blot hos Slotsarkitekten, men hos en Række af vore ypperste Arkitekter, der tog stærkt til Orde mod denne Vandalisme. Men Secher blev dem ikke Svar skyldig. I en underlig brutal affattet Pjece („Rigsarkivet og Arkitekterne“) røbede han en næsten trodsig Ligegyldighed for en Bygnings Ydre: hans Hovedargument var, at en Bygning skal bygges indefra, det Ydre var ligegyldigt. Og han undsaa sig ikke for at gaa aggressivt

til Værks mod det ny kongelige Bibliotheks Bygmester Professor Hans Holm, og ligefrem haane denne for de Skønhedsværdier, han havde skabt i den nye Bygnings Ydre og Interiorer, og tillagde Bibliothekets Personale en Uvilje, som dette (enkelte Mangler ved Bygningen, som den altfor rigelige Lufttilførsel, fraregnet) aldeles ikke nærede. Den liden Sympati, som der forud hos mange fandtes for Rigsarkivaren, forskertseede han yderligere ved dette Overgreb. At den gamle Bibliotheksbygning nu præsenterer sig som en uskøn Pendant til den nye, er i første Række hans Værk.

Men heldigvis gør Forbindelsesleddet — det skønne Haveanlæg — sit til at dæmpe Modsætningerne.

1. Slottet
 2. Slotsporten
 3. Slotsvægten
 4. Cancelliet
 5. Carlsberg
 6. Slotskirken
 7. Slotskøkken
 8. Slotskammeret
 9. Slotskøkken

Prospect of Det Kongelige Slott i Kiøbenhavn
 at See fra Høitroee Aarw 1698.

5. Bøfser
 6. Agrienskirche
 7. Helmskirche

Le Chateau Royal de Residence de Coppenhague, vu du côté du Port dans son état en l'année 1698.
 Prospect des Eaux de Coppenhague, vu du côté du Port dans son état en l'année 1698.

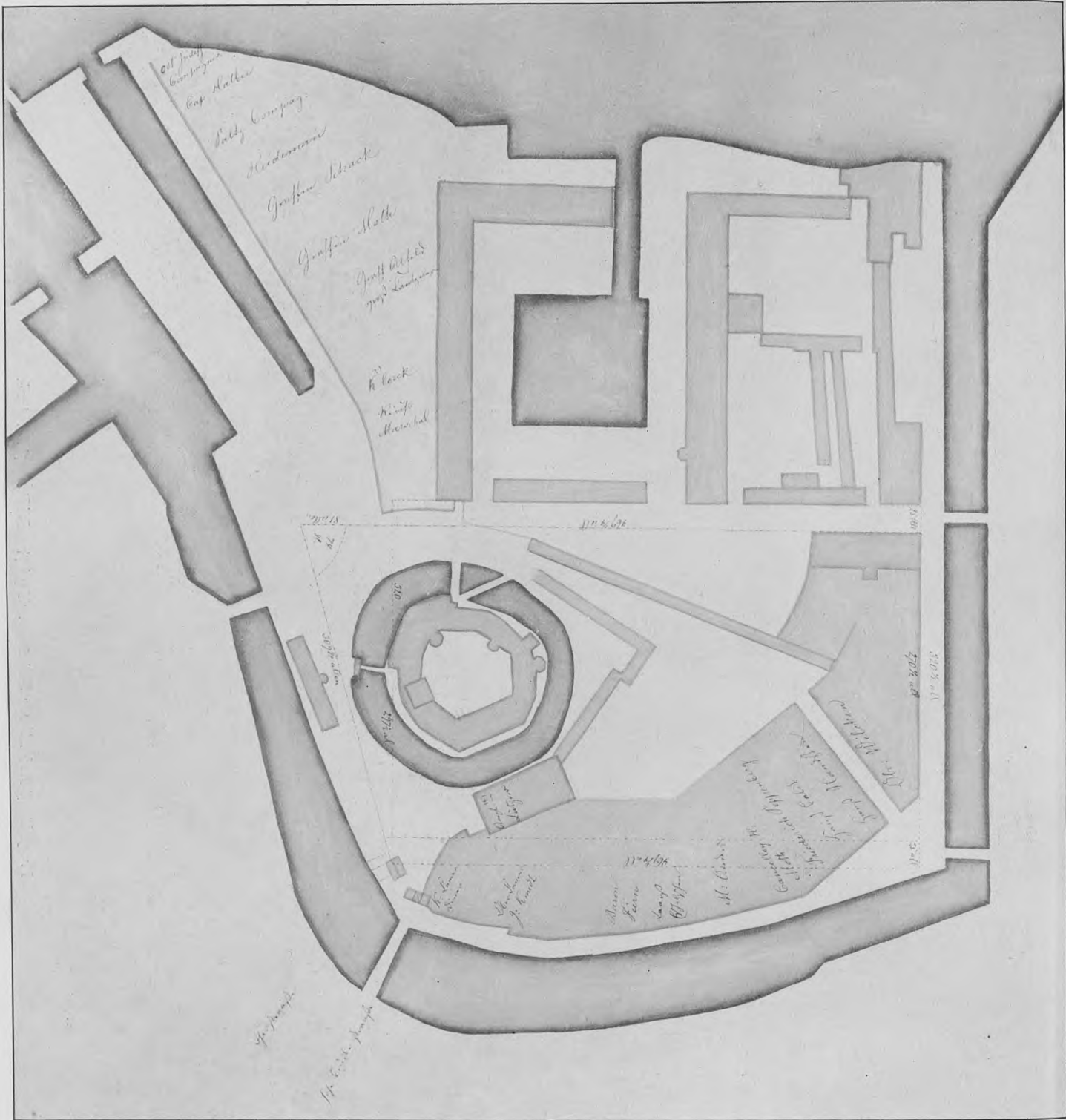
Prospekt af Københavns Slot 1698. Kopi fra Midden af 18. Aarh.

Centraladministrationens Bygninger.

Af Dr. phil. Vilh. Lorenzen.

Drøj og bred — som selve Tilværelsens faste Hjørne — ligger ud mod Slotspladsen „den røde Bygning“, Kancellibygningen, som den fra første Færd er bleven kaldt, da Kong Frederik IV 1721 tog den i Brug som Hjem for Centralstyrelsen af Tvillingriget Danmark-Norge.

Det var i Sandhed ikke saa mærkeligt, at den gamle Kancellibygnings ikke gav Plads nok. Dens Længde var kun 50 Al., med en Bredde af 17 Al., og skønt den var tre Stokværk høj, kunde der ikke disponeres over altfor mange Kvadratalen. I nederste Stokværk fandtes længst mod Syd Statskollegiets beskedne Raadstue med et Par Smaakamre. Her holdtes Datidens Statsraads-

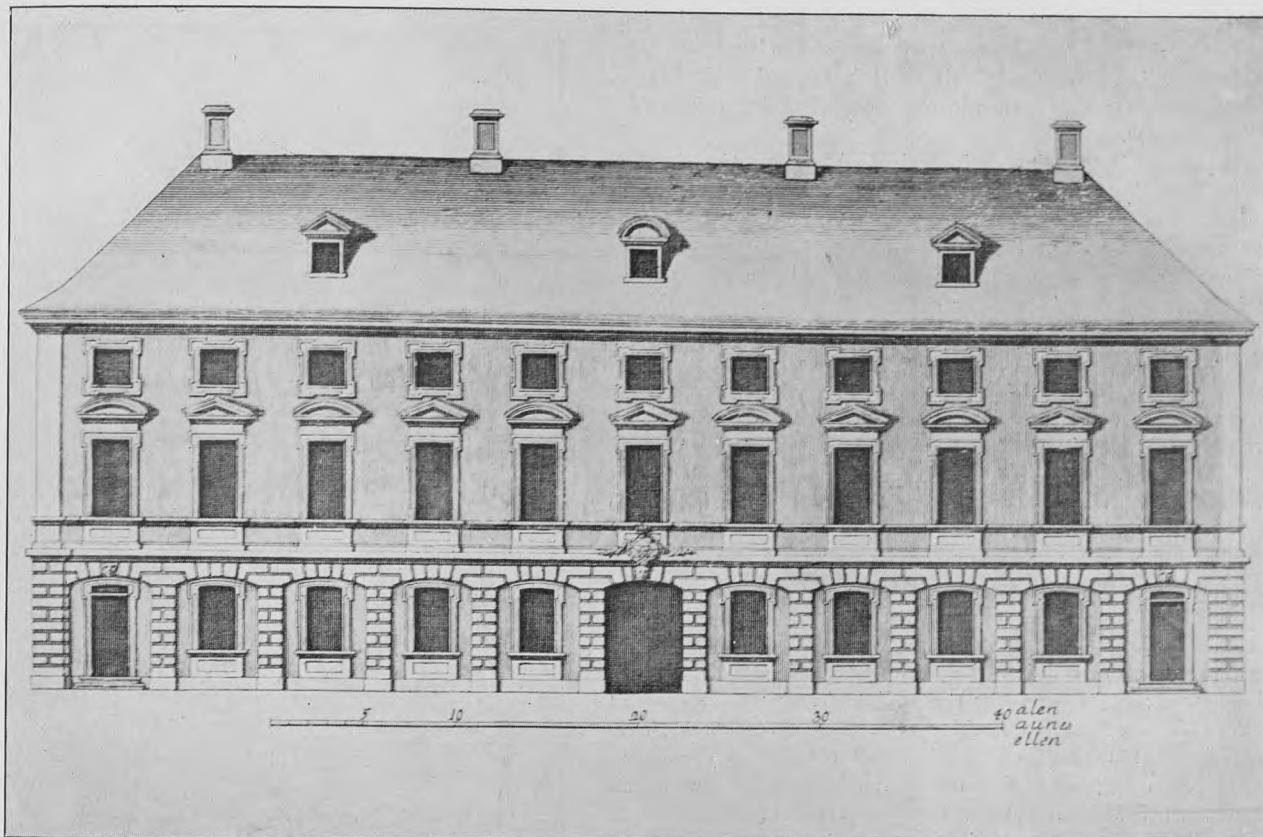

Kopi af Kort over Slotsholmen, ca. 1690.

Tilh. Nationalmuseet.

Den havde afløst en ældre Bygning ved Holmens Kanal udfør Broen over Graven til det gamle Københavns Slot — en oprindelig Toldbodbygning, som Kristian IV 1622 havde indrettet til Brug for sit Kancelli efter at den tidligere delvis havde været overladt Rentekammeret. Men Enevælden havde krævet et langt større Apparat for Centraladministrationen end den tidligere, halvparlamentariske dansk-norske Stat kunde nøjes med; allerede kort efter 1660 viste den gamle Kancellibygnings sig for lille, og Frederik III havde umiddelbart efter Regeringsforandringen udvidet den noget. Men Aar for Aar blev Pladsen mere knæben i det gamle Hus og i Frederik IV's Dage slog det afgjort ikke til længere; man maatte se sig om efter noget andet.

møder, indtil de af Christian V blev forlagt til Frederik III's Biblioteksbygning i den lille, men smukke Stue, hvor i sin Tid Det store kgl. Bibliotheks Udlaan fandt Sted. Resten af Kancellibygnings Stuestokværk optoges af det tyske og det danske Kancellis Kontorer. Hver af disse tre Institutioner raadede ialt over henholdsvis c. 195, c. 260 og c. 390 □ Al. Regner man en almindelig, moderne københavnsk 5 Værelses Lejlighed til c. 400 □ Al., faar man en levende Forestilling om den ikke altfor rigelige Plads, der var forbeholdt Kancelliets „Betjentere“. Som det var at vente, har det danske Kancelli lagt Beslag paa Broderparten af Pladsen. I andet Stokværk laa Kommercekollegiets Forsamlings-sal med to Smaarum — ialt c. 195 □ Al. Resten af dette Stokværk

Landetatens Generalkommissariat og Admiralitetet (Størrestræde). Hovedfacade mod Holmens Kanal 1740erne. Se Teksten Side 440.
L. Thura: Den danske Vitruvius.

var forbeholdt Rentemesterkontorerne — ialt c. 650 □ Al. I det lave tredje Stokværk opbevaredes Rentekamrets Dokumenter og Aktstykker. Med Tanken om, hvad alene det nuværende Danmarks Centraladministration kræver af Plads, forbydes man unægtelig over, at man endnu paa den store nordiske Krigs Tid kunde klare sig med saalidt.

Sandheden tro maa det dog siges, at der var andre Organer for Centraladministrationen end de, der holdt til i den gamle Kancellibygning. Allerede før Regeringsforandringen havde 1655 det ny-

oprettede Centralorgan for Flaaden — Admiralitetet — faaet Plads paa Bremerholm og 1661 havde man købt en Ejendom tæt ved Holmens Kirke, omtrent hvor nu Nationalbanken ligger, hvor ikke blot Admiralitetet, men ogsaa Hærens særlige Centralstyrkelse — midlertidigt — var bleven anbragt. Man maatte dog snart efter yderligere erhverve en anden Ejendom i Nærheden, hvor der i Christian V's Tid indrettedes en Del Regeringskontorer. Hertil flyttedes ogsaa det 1668 oprettede Kommercekollegium, der dog nedlagdes igen i 1690'erne. I Krigsvæsenets Administrations-

Generalkommissariatets Bygning, opført 1706—09, og Holmens Chefs Bolig i Størrestræde, set fra Holmens Bro.
Igennem den store Port var dengang Hovedindgang til Holmen. Nedbrændte i 1795. Efter Maleri af Rach og Eegberg 1740'erne. Nationalmuseet.

bygning skete ogsaa den Forandring, at Bygningen her helt og holdent overlodes til Admiralitetet, medens Hærens administrative Ledelse, nu kaldet Krigskollegiet, blev flyttet til Slottet, hvor det fik Lokale. Her anbragtes ogsaa i Christian V's Dage det Rentekammeret sideordnede Zahlkammer.

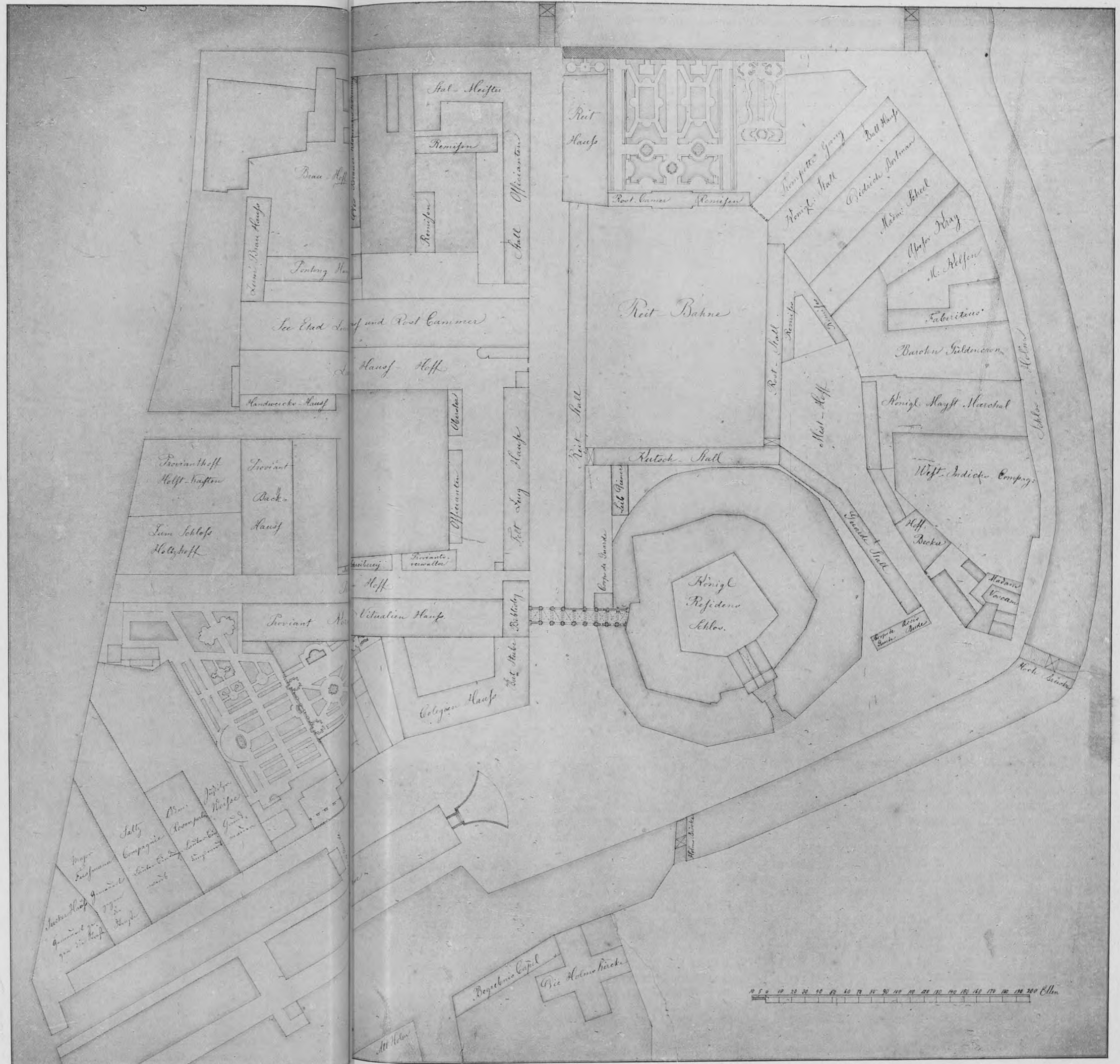
Langt den væsentligste Del af Tvillingrigets Administration var dog knyttet til Kancellibygningen. Det var og blev den egentlige Regeringsbygning. Kun de to militære Kollegier betød noget ved Siden af Kancellier og Rentekammer. Naar de havde deres egne Lokaler, var det et Udtryk for, at de dannede en Slags Stat i Staten.

At det blev Kong Frederik IV, der opførte en helt ny Kancellibygning, kan i og for sig ikke undre — at han i det hele taget tog sig ivrigt af Centralstyrets Bygningsforhold heller ikke. I hans Tid var Enevælden allerede stærkt konsolideret; man havde faaet bedre Overblik over Forholdene og begyndte at administrere med fastere Haand. Dette krævede selvfølgelig større Personale og i enhver Henseende bedre Arbejdsvilkkaar. Men Frederik IV forstod tillige til Fulde sin egen Tid og dens Krav til det enevældige Styresæt. Det skulde ikke blot fungere lydefrit og under bekvemme ydre Forhold; det skulde tillige overfor Undersaatter og Fremmede virke med det Monumentales Vægt gennem skønne og magnifique Bygninger. Det skulde imponere ved Storhed og Skønhed. For en Mand som Frederik IV, med hans skolede Syn paa Arkitektur, maatte det tilmed være dobbelt ubehageligt at se Centraladministrationen holde til i gammeldags og skumle Lokaler og Bygninger, der tilmed ingenlunde kunde siges at være til Pryd for en kongelig Residensstad. Ret naturligt begyndte han med Krigsmagten til Lands og til Vands og vilde skaffe den et værdigt Hjem — en Bygning, den kunde være bekendt og som han selv kunde være bekendt! Resolut tog han Livet af de to gamle Bygninger ved Holmens Kirke og i Stedet for opførte han 1706—09 en stor, solid, grundmuret Bygning for Landetatens Generalkommissariat og Admiralitetet. Generalkommissariatet, som den nyopførte Bygning kaldtes for Kortheds Skyld, blev ikke alene som Regeringsbygning et Særsyn i Datidens København; men den var tillige i arkitektonisk Karakter og i dekorativ Holdning en Bygning, der nok skulde gøre sig bemærket. Tidens Stil var Barokken, men denne Bygning repræsenterede en Manér, der ellers ikke var almindelig, idet den stod den romerske Paladsarkitektur fra en noget ældre Tid nær, og havde Mindelser om den samtidige Svenskers, Nikodemus Tessins Stil. Ophavsmanden var Generalbygmester v. Platen, men at den daværende Bygningsinspektør J. C. Ernst kan have haft Indflydelse paa dens almindelige arkitektoniske Karakter, er muligt; det lader sig dog ikke bevise. Desværre brændte denne markante Bygning i den store Brand 1795.

Generalkommissariatet maalte 65×14 Al. og var saaledes i sig selv en ganske anselig Bygning, paa 11 Fag, med Stue, Hovedstokværk og lavere øverste Stokværk, en saakaldt Mezzanin. Stueplanen var symmetrisk i Forhold til Midtaksen, der stærkt betonedes af Gennemkørselsporten til Bremerholm. I det hele taget var Bygningen indvendig præget af Barokkens Ordensbegreb — velplacerede Stuer og Gemakker, mod Gaden og „Holmen“. Der var rummeligt og lyst. Og over den aksefaste Hovedfaçade ud mod Holmens Kanal var der en pompes Stilfuldhed, der i høj Grad bidrog til at karakterisere den som offentlig Bygning. Vistnok allerede fra Begyndelsen malet — stafferet — i iøjnefaldende Farver (Gult og Grønt), som Tiden satte saa stærkt Pris paa det, var Generalkommissariatet tillige et muntert og festligt Stykke polykrom Arkitektur under Københavns graa Himmel.

Rimeligvis kort før den store nordiske Krig igen begyndte, har de to militære Kollegier kunnet tage deres nye Hus i Besiddelse. Men til Søetatens Generalkommissariat var der dog ikke Plads; det maatte indrette sig, saa godt det kunde, i en beskedne lille Bygning paa Holmen, endnu hele Frederik IV's Tid. Ogsaa det 1704 genoprettede Kommercekollegium, som man har formodet ogsaa skulde have været anbragt i v. Platens Bygning, maatte man 1708 flytte til Københavns Raadhus, hvor det forenedes med Politiretten til et Politi- og Kommercekollegium og derved blev en halvvejs kommunal Institution.

Med det næste Byggeforetagende, Kongen tog fat paa, kom Turen til de fornemste af de civile Kollegier — begge Kancellierne og Rentekammeret. Til at begynde med mente Kongen aabenbart, at det var tilstrækkeligt at aflaste dem ved at skaffe dem af med det Bjærg af Arkivstof, der efterhaanden havde hobet sig op. Han lod da 1707—10 v. Platen opføre et Arkivhus tæt ved Højbro, paa Slotsholmsiden og følgerig lige udenfor Kancelliets Dør. Den nye Bygning var ikke saa helt lille — 32×11 Al. og selvfølgelig i Grundmur; men det skulde tillige afgive Plads til et Konsumptionskontor. Huset fraflyttedes igen 1721 og nedreves 1736.

Kopi af Kort fra ca. 1730 over Slotsholmen.

Næppe var Arkivet færdigt og taget i Brug, før Kongen begyndte at tænke paa Opførelsen af en helt ny Kancellibygning, ogsaa paa Slotsholmen, men længere mod Øst, tæt op ad Kristian IV's Provianthusbygning. Dermed fjærnede man sig imidlertid temmelig langt fra den nye Arkivbygning, og det hævnede sig nu, at man ikke fra først af havde taget Byggespørgsmaalet op til samlet Behandling. Da Kongen derfor 1714 havde faaet sammenkøbt Grunde i Hjørnet mellem Provianthus, Slotsplads og Gaden bag Børskanalen, nuværende Slotsholmsgade, indsaa man, at der var handlet overilet ved Opførelsen af Arkivhuset. Men Kongen og hans Mænd tog ogsaa Konsekvensen af det nye i Situationen og besluttede at anbringe Kancelli og Arkiv i intim indbyrdes Forbindelse, idet selve Kancelliet skulde indrettes paa den sammenkøbte Hjørnegrund og Arkivet i en Nybygning paa den anden Side Provianthuset mellem dette og Frederik III's

I Juni 1716 paabegyndtes Udgravningen af Grunden, men først 1721 kunde man flytte ind i den nye Bygning, hvor dog endnu adskilligt stod tilbage at ordne. Byggearbejderne stod følgelig paa i godt og vel 5 Aar — efter de Tidens Forhold ikke særlig længe — og man skimter derigennem, at Arbejdet er bleven presset frem — sikkert af gode Grunde. Den gamle Kancellibygning har krævet at blive afløst — og det hurtigst muligt.

Byggegrunden havde uregelmæssig Form med spidse og stumpe Vinkler — til alle Tider en Rædsel for Arkitekter, men vel nok særlig for Baroktidens, der elskede det Regulære og Muligheden for at kunne udforme helt symmetriske Anlæg. Men Ernst klarede Opgaven paa eneste mulige Maade, gjorde Bygningen trefløjet, med Hovedfløjen ud mod Børgsgaden og støttende de to Sidefløje mod Provianthusets Mur. Dermed opnaaedes — foruden hvad der var det væsentligste: tilstrækkelig Plads — tillige at

Københavns Slot efter Frederik IV's Ombygning, set fra Holmens Bro.

Midt i Billedet ses Løngangen, som førte fra Slottet til Kancellibygningen. Yderst til venstre ses den Stormske Gaard med den trefagede Frontespice, som senere maatte vige for Paaførelsen af en Etage paa Bygningen.

Biblioteksbygning, saaledes at Provianthuset dannede Forbindelsen mellem Kancelli og Arkiv.

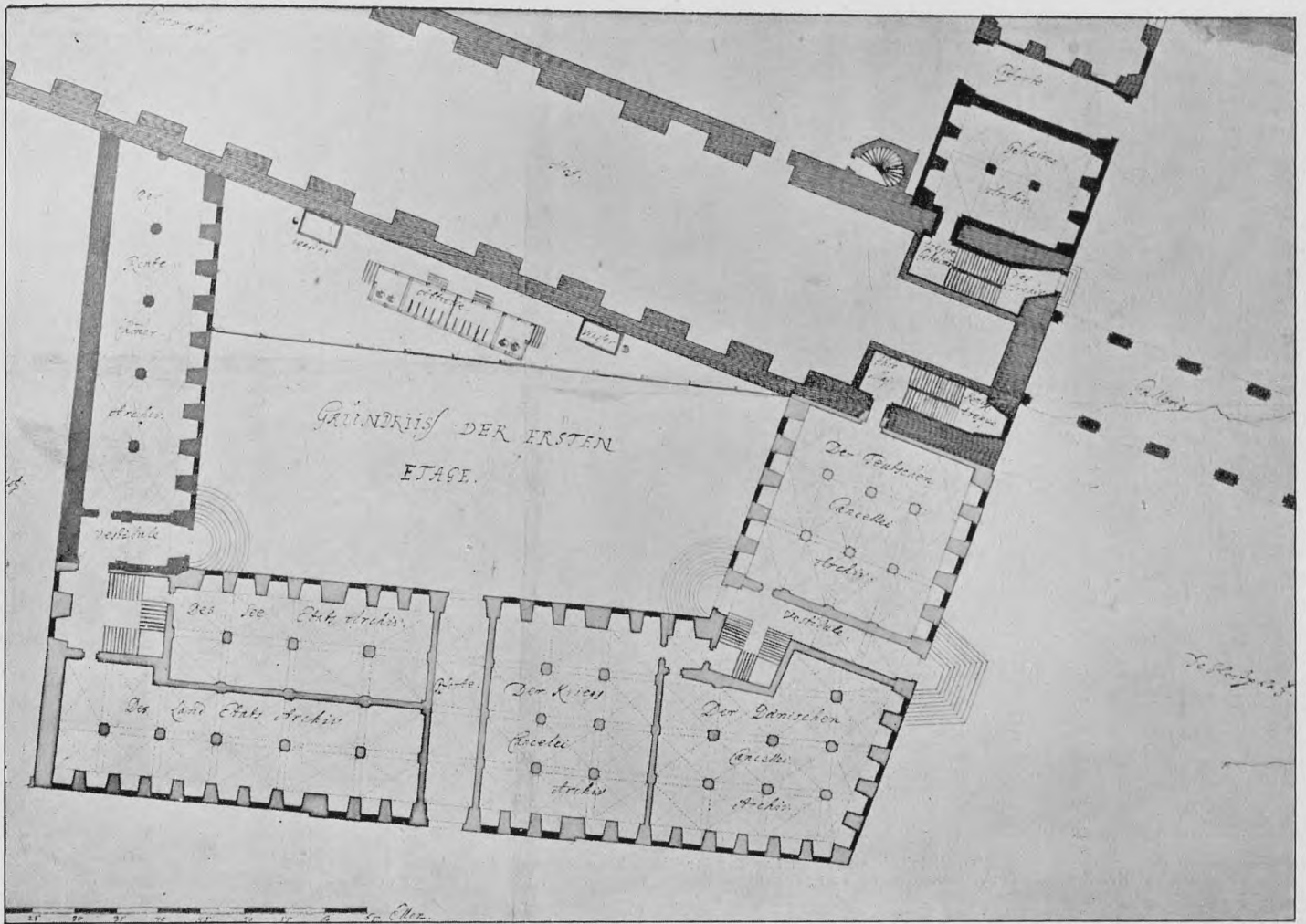
Ved Opførelsen af disse to nøje sammenknyttede Bygninger satte Frederik IV Kronen paa hele denne Side af sin Byggévirksohmhed. De betyder hans største Indsats paa dette Omraade.

Langt den vigtigste og i enhver Henseende interessanteste af de to Bygninger er Kancellibygningen. Allerede teknisk set laa Byggegrunden godt, tæt ved Slottet, hvor Administrationens Allerøverste, Kongen selv, residerede, og med bekvem Adgang over Holmens Bro til Generalkommissariatet, med Bremerholm umiddelbart bagved.

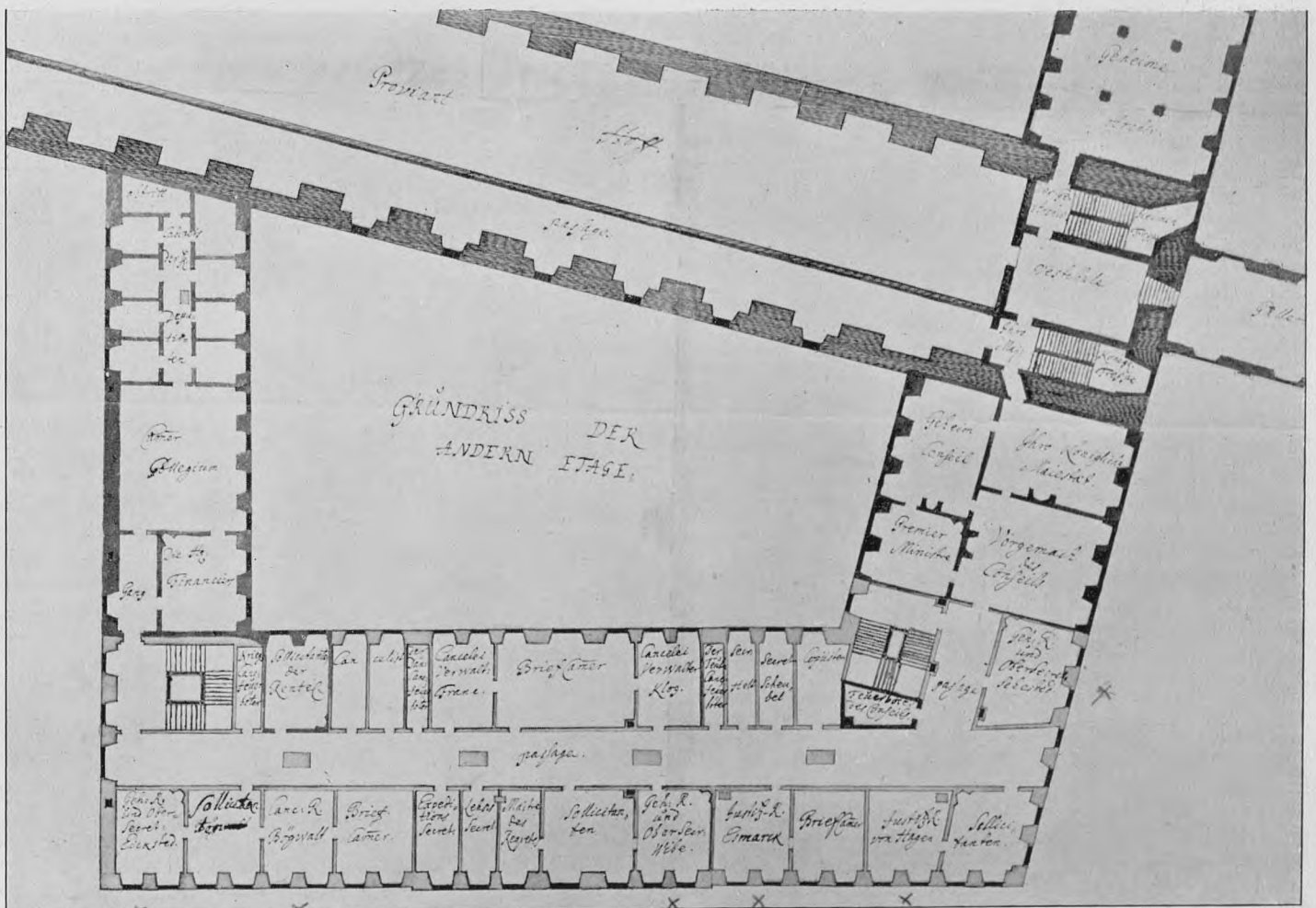
Arbejdet overdroges til J. C. Ernst, der gik i Gang med at udarbejde Tegningen. Det ældste, her gengivne Projekt blev dog ikke fulgt paa alle Punkter og væsenlig ikke hvad Façaden angaar; den minder stærkt om den af v. Platen i Aarhundredets Begyndelse opførte Staldmestergaard ved Frederiksholms Kanal. Façadelinien mod Slotspladsen blev lagt saaledes, at den flugtede med Provianthusgavlen, Bibliothekets og Staldmestergaardens Façader, saa der allerede derved — i Pagt med ældre Planer til Slotsholmens Bebyggelse — blev lagt en fast og klar Byggelinie, af Betydning ogsaa for den senere Placering af Christian VI's Christiansborg.

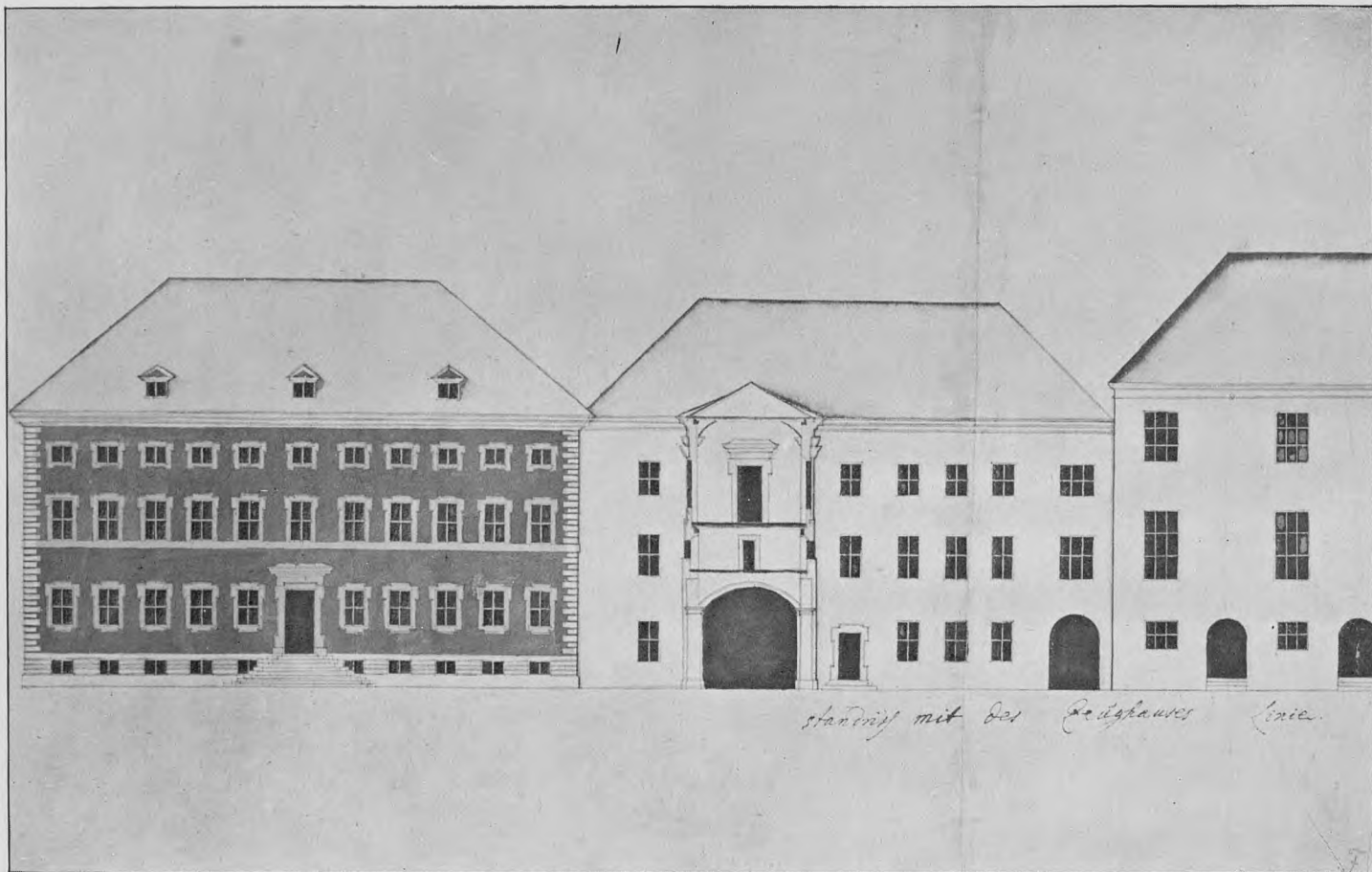
markere Grunden som mere regulær firkantet, end den af Naturen var. At Vinklen i Hjørnet mod Slotspladsen er stump, føles faktisk kun i ringe Grad! Ved at gøre den længste af Fløjerne til Hovedfløj, med Portgennemkørsel gennem Midten, opnaaede Ernst ligeledes at give det hele Anlæg et Præg af Holdning og Disciplin, saa man let glemmer det uregelrette i Anlægget som Helhed.

Alle tre Fløje fik Kælder og derover tre Stokværk, det øverste lavere end de to andre og Barokkens lave, afvalmede Tage. Kælder og nederste Stokværk fik solide, pillebaarne Hvælvinger — ellers var der flade Lofter overalt. Hvad der indvendig gør Bygningen interessant er Rumordningen, som den er udformet navnlig i de to øvre Stokværk, hvor Ernst har gjort sig den største Umage for at Skævhederne i Planen ikke skulde gøre sig for stærkt gældende. Som det sømmer sig for en rigtig Kontorbygning, var Hovedfløjen meget dyb, saa der blev Plads til en bred Korridor midt ned igennem, hvorfra der igen var bekvem Adgang til de to lange Rækker af Kontorer paa begge Sider. Derimod var de to Sidefløje — den korte og brede mod Slotspladsen og den længere og smallere mod Naboejendommen — kun i tredje Stokværk ordnede efter lignende Korridorsystemer. I det fornemme andet Stokværk — Hovedstokværk — var Sidefløjene i al Fald

Opr. Plan til første og andet Stokværk af Kancellibygningen og Arkivbygningen („Geheime Arkivet“), Chr. IV's Proviandhus og Fr. III's Biblioteksbygning, samt Fr. IV's Løngang („Galleriet“). Udarbejdet af I. C. Ernst. Rigsarkivet.

Oprindeligt Forslag til Façader for Kancellibygningen og Fr. IV's Arkivbygning med mellemliggende Proviandhusgavl og Snit gennem Løngangen fra Slottet, og helt til højre Façaden af Fr. III's Biblioteksbygning. Udarbejdet af I. C. Ernst. Rigsarkivet.

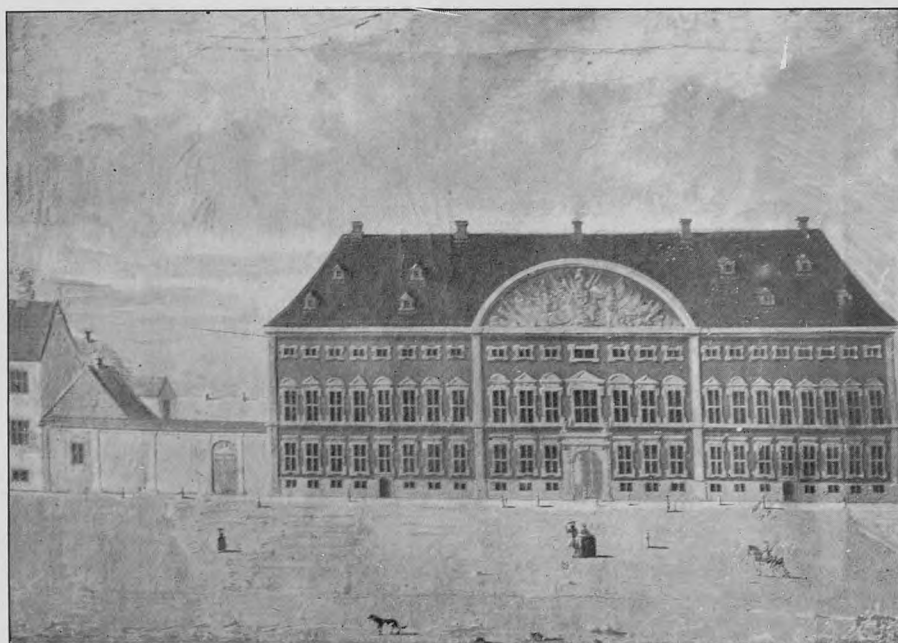
til at begynde med ordnede efter andre Principper med Mulighed for en mere repræsentativ Udfoldelse.

Den Anvendelse af Lokalerne, der straks blev slaaet fast og i det væsentligste gennemført, kan endnu paavises og giver unægtelig et interessant Indblik i Datidens administrative Apparat.

Den hvælvede Kælder blev for største Delen anvendt til Arkivalia og ogsaa det hvælvede Stuestokværk var fra første Færd forbeholdt Arkivsager. Særlig Interesse har dog første Sal — Hovedstokværket. Det var fra Arkitektens Side beregnet, at dette Stokværk skulde ligge i Højde med den Løngang — det Galleri, han siden 1703 havde bygget mellem Slottet og Proviandhuset. Ad denne Løngang vilde Majestæten i Løbet af faa Minutter — gennem Proviandhuset — kunne være ovre i Centraladministrationsbygningens Slotspladsfløj. Det faldt da ogsaa derfor af sig selv, at Ernst her anbragte Geheimeconseillets — Statsraadets — Appartementer, hvor der bødes paa ganske anderledes Pladsforhold end i det i saa lang Tid benyttede lille Værelse i Biblioteksbygningen. Fra Løngangen skulde Majestæten gennem Proviandhvelvingen ad sin egen private Indgang kunne træde ind i det for ham forbeholdte tofags Gemak ud mod Slotspladsen. Herfra kom han atter ind til den diskret mod Gaarden

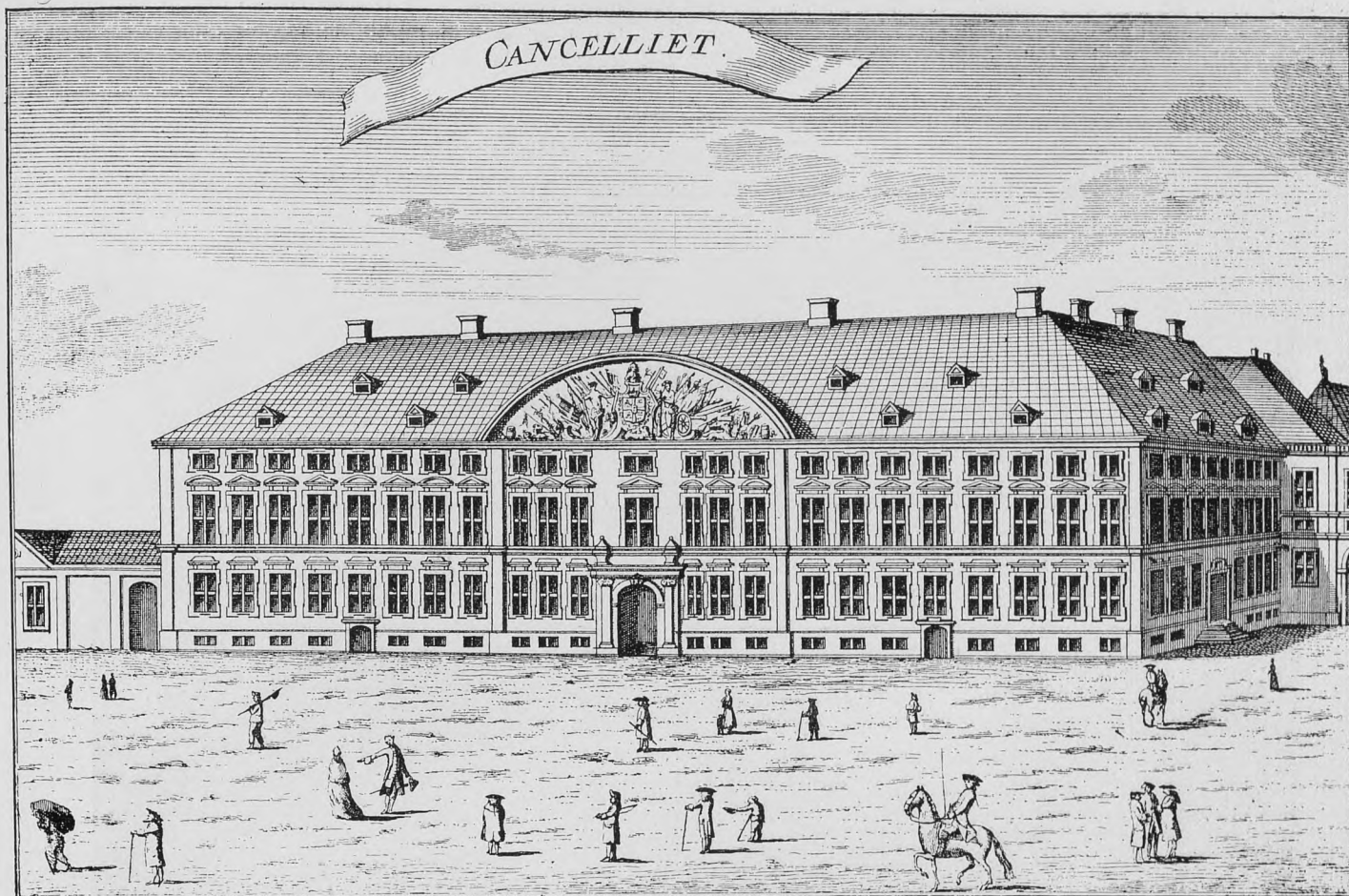
liggende trefags Geheimeconseilssal. Da det kom til Stykket, blev Conseilssalen dog forandret til et tofags Gemak med et lille Forgemak paa eet Fag; Conseillet stod igen i Forbindelse med Premierministerens tofags Kabinet. Et trefags Forgemak skulde give Adgang baade til Konge, Premierminister og Conseil. Adgangen for samtlige Medlemmer af Conseillet og andre var gennem selve Kancellibygningen ad Hovedtrappen i Hjørnet mellem de to Fløje. Forøvrigt maa paa et tidligt Tidspunkt — maaske allerede medens Opførelsen stod paa — den korte Korridor fra Hovedkorridoren være bleven fort helt hen til Proviandhuset — som det nu er Tilfældet. Dette var selvfølgelig ogsaa mere praktisk. Hvordan skulde man ellers fra Kancelliet kunne komme ind i den nye Arkivbygning?

Af alle disse i sin Tid sikkert nitidt udstyrede Gemakker er Kongeværelset og

Den nyopførte Kancellibygning, set fra Slotspladsen foran Børsen. Maleri af Rach og Eegberg 1749. Nationalmuseet.

Conseillets store Forgemak helt forsvundne og med dem ethvert Spor af deres Udstyrelse; af Premierministerens Geniak er kun selve Rummet tilbage. Derimod er i Conseilssalen og det lille Forgemak Lofterne med Plafondmaleri tilbage. Man tager dog ikke Fejl, naar man tænker sig disse fire Gemakker af den særegne pompøse, farvestærke Virkning, man kender fra Samtidens bedre bevarede fornemme Rum. Repræsentative maa de have været!

Kancellibygningen, set fra Slotspladsen foran Børsen, ca. 1760.
Pontoppidan: Den danske Atlas 1764.

Kancellibygningen, set fra Slotspladsen. 1926.
Se Teksten Side 442.

Her løb jo paa snart sagt alle Omraader Traadene sammen fra et Rige, der strakte sig fra Nordkap til Elben, fra Østersø til Vesterhav. — Resten af Slotsholmsfløjens og Hovedfløjens Rum var forbeholdt

Concelliets Forgemak, hvor Oversekretæren i tyske Kancelli holdt til. Loftet og ogsaa de mørkladne Tapeter lader os endnu tydeligt fornemme Rummets dekorative Skønhed.

Kancellibygningen: Parti af Hovedfaçaden mod Slotsholmsgade.

det danske og tyske Kancelli, med det fornødne Antal Værelser for de to Oversekretærer og „Betjentene“. Her indrettedes ogsaa Lokaler for Krigs-Kancelliet. De højeste Emhedsmænds Gemakker vides at have været smukt og værdigt udstyrede. Særlig velbevaret er det Gemak, ud mod Slotspladsen og umiddelbart foran

Ser man paa det rent praktiske Resultat af Kongens og hans Bygmesters Anstrengelse, var dette ikke ringe. De to Kancellier og Krigskollegiet raadede her over c. 2300 □ Al.

I den smalle søndre Fløj anbragtes Rentekamrets Kollegiesal, en stor Sal paa 4 Fag; den gaar igennem hele Husets Dybde og

er den største i hele Bygningen med et Kolossal-maleri i Loftet. Ved denne Sal laa ind mod Gaarden en tofags Sal for de Finans-deputerede og bagved laa, skilt af en smal Gang, to Rækker Smaarum, hvor „hver af Kollegiets Deputerede og næsten enhver af de Committerede havde deres særlige Skriver-Cammer for sig

der i sin Tid fandtes og som i Stil og Manér aabenbart var i nøje Kontakt med Tidens pompøse Indendørs-kunst, som den kendes bl. a. fra Frederiksberg Slot og mangfoldige danske Herregaarde — Clausholm især. Nu knytter Interessen sig væsentligst til Loftsdækningerne. De skyldtes alle Mænd, der var stærkt fremme i

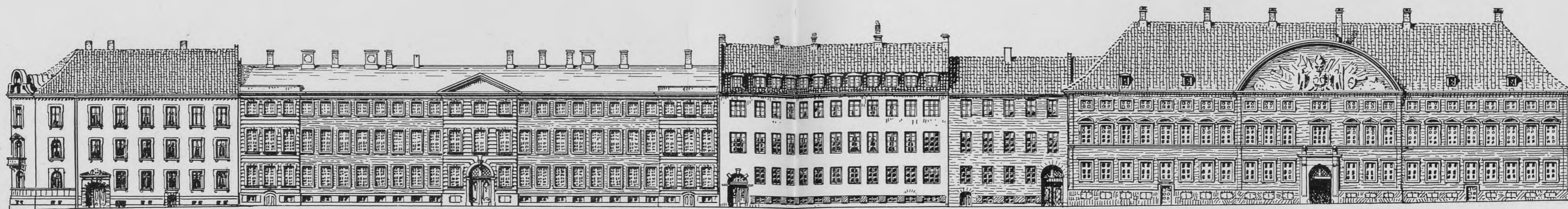

Kancellibygningen: Indgangsportal fra Slotspladsen. 1911.

selv.“ Forøvrigt fik Rentekammeret, der efterhaanden havde udviklet sig til noget meget vidtløftigt, sine almindelige Kontorer fordelt i det lave tredje Stokværk henover alle tre Fløje. Det samlede Areal, Rentekammeret kunde raade over, var nu c. 2700 □ Al., procentvis langt den største Forøgelse af samtlige Kollegiers.

Det er saa heldigt, at man ved Besked med, hvem der har bistaaet Ernst med Udsmykningen af det Indre, navnlig de 9 Pragtgemakker,

Tidens Kunst- og Haandværkerkrese og blev benyttede ved Byggeforetagender af mere monumental Art. — Billedhuggeren J. C. Sturmberg og den italienske Stukkator Antonio Auzoni har Æren for Stukkatorarbejderne. Auzoni var en af de utallige Italienerne, der dengang arbejdede i denne Kunst Nord for Alperne og hvoraf adskillige har virket i Danmark. Loftsmalerierne — en af Tidens Specialiteter — var maalede af de to Kunstnere Henrik Krock og B. Coffre.

ELLIOT HJULER 1927

Den Schackske Gaard

Lerches Gaard (Det Württembergse Palæ)

Den Stormske Gaard

Kommunikationsbygningen

Kancelliet

Tegningen har jeg paa Opfordring af „Før og Nu“s Redaktion udført i Januar 1927, paa Grundlag af en af mig foretaget Opmaaling af samtlige Ministerialbygningers Facade mod Slotsholmsgade (tidl. Bag Børsen) i hele deres Længde, da der ikke findes nogen samlet Opmaaling af disse Bygninger. Af den **Schackske Gaard** (bygget 1666) findes kun den gamle Portal med Vaabenskjoldene over tilbage. Muligt har Partiet til højre for Porten bevaret sin oprindelige Inddeling, men af det Ydre er intet tilbage. Til venstre for Porten, Hjørnet af Christiansgade, er Bygningen „moderniseret“ paa en Maade, der lidet harmonerer med Gadens fornemme Karakter. — **Lerches Gaard** (bygget 1741-43 til Hertugen af Württemberg-Oels) har bevaret de to nederste Stokværk ganske uforandrede — en Sammenligning med Thurah's Tegning af denne Bygning viser en nøje Overensstemmelse mellem Tegning og Nutid (bortset fra en Tegnefejl hos Thurah i Rustika-Inddelingen). Den viser ogsaa, at skønt der i 1806 er bygget en Etage paa, er Højden af Tagrygningen nøjagtig den samme, noget, der ogsaa kan ses paa de enkelte gamle smukke Skorstene, der er blevet tilbage, og som nu næsten ikke bemærkes i det Virvar af Skorstene en senere Tid til Overflødighed har forsynet Bygningen med. — I den **Stormske Gaard** (bygget 1696) er de to nederste Stokværk ligeledes oprindelige, Resten er Tilbygning fra en senere Tid. Portalen er den oprindelige, og i den anden Ende af Bygningen skimtes endnu under Pudsen et Buestik, der viser, hvor Købmand Storm havde sin Kælderedgang. — **Kommunikationsbygningen** (bygget 1782) staar ganske uforandret, som da den blev bygget, dog er den 1856 blevet forsynet med en ny Etage. — **Kancelliet** (bygget 1716-21) er ogsaa bevaret uforandret, kun Kældervinduerne er, da der blev indrettet Kontorer her, lidt forandrede; enkelte Steder staar dog den gamle Sandstens-Midterpost tilbage, og viser, hvordan Kælderetagen oprindeligt har været. Bygningen er overordentlig reguleret komponeret, som efter et Skema; Midderrisalit af nøjagtigt samme Bredde som de to Sidepartier, fuld- stændig regelmæssig Vinduesinddeling, Centrum for Buen over Frontonen nøjagtigt midt imellem Sokkel og Gesims o. s. v.

Elliot Hjuler,
Arkitekt.

Den saakaldte Schackske Gaard paa Hjørnet af Slotsholmsgade og Christiansgade, den næste i Gaderækken efter den saakaldte Lerches Gaard (Det Württembergse Palæ), er en ærværdig gammel Gaard. Bygningen har i sin Tid hørt til de anselige Adelsgaarde fra Frederik III's Dage, hvoraf København nu næppe har en eneste tilbage. Igennem den vaabenprydede Portal drog 1666 hele den kongelige Familie ind som Bygherren Rigsfeltherre Hans Schacks og Hustrus Anna Blomes Gæster og diverterede sig med en pragtfuld Banket, efterfulgt af et stilfuldt Bal. Af den ærværdige gamle Gaard er bogstavelig nu, som nævnt foroven, ikke andet tilbage end den oprindelige Sandstensportal med Rigsfeltherre Hans Schacks og Hustrus Vaaben, samt Aarstallet 1666. (Se Teksten Side 457).

Det Württembergse Palæ (den saakaldte Lerches Gaard). Denne Ejendoms Fortid var glimrende, den var i sin Tid skabt af Grevinde Sophie Amalie Moth, der selv havde boet der og efterfulgtes af Sønnen Admiral Ulrik Christian Gyldenløve (død 1719). Senere boede Admiral Gabel her og efter at han 1725 forlod Byen ejedes Gaarden af Justitsraad Eichel og senere af Geheimeraad Iver Rosenkrantz fra 1731-40. Han, der var en stor Haveelsker erhvervede ogsaa Haven bag den Stormske Gaard og dannede af den og sin egen Have et storartet Haveanlæg, hvoraf nu kun enkelte Alletræer er tilbage. Da Rosenkrantz 1740 opgav Statstjenesten og drog tilbage til Rosenholm erhvervede Christian VI Ejendommen og lod i 1741-43 opføre en helt ny Bygning, der udgør de to nederste Stokværk i den nustaaende Bygning. Den blev bygget til Bolig for Prins, senere Hertug C. Chr. Erdmann af Württemberg Oels, og benævntes „Det Württembergse Palæ“. Kort efter Christian VI's Død (1746) blev Palæet solgt til General Greve Chr. Lerche, som dengang var Overkrigssekretær og saaledes kom til at bo meget bekvemt, Dør om Dør med sit Kollegium. Efter hans Død 1757 blev Ejendommen som en Del af Grevskabet Lerchenborg i den følgende Tid lejet ud til forskellige, og baade General St. Germain og Henrik Stampe har haft Bopæl her. Staten tilkøbte i 1805 sin tidligere Gaard til Udvidelse af den stadig manglende Plads for Administrationen. Sit stilsikre fornemme Ydre fik Palæet ikke Lov til at beholde. Allerede 1806 resolverede Kongen, at der dels for at formindske Brandfaren og tillige — selvfølgelig — for at vinde Plads, skulde paabygges en Etage ud mod Gaden.

Bygningen benyttes for Tiden af Marineministeriet, Flaadens Overkommando, Statsministeriet, samt nogle justitsministerielle Kontorer. (Se iøvrigt Teksten Side 455).

Den Stormske Gaard. I 1689 brændte en Bygning (nuværende Matr. Nr. 79) i Gaden „Bag Børsen“; efter at Bygningen var brændt gik Ejendommen over til islandsk Købmand Knud Pedersen Storm, som 1696 opførte en ny Bygning. Efter hans Død gik Ejendommen over til Toldinspektør Kammerraad Jean Mathias Leers, og her boede maaske allerede fra 1709 Kong Fr. IV's daværende Elskerinde Frøken Schindelen, Grevinde af Frederiksholm, idet Kongen maa formodes fra dette Aar at have været den egentlige Ejer. I en Aarrække havde Stedet en vis Eventyrglans over sig, og Alverden vidste, at der fra Slottet gennem den daværende Løngang og videre igennem Proviaanhuset var en bekvem uset Forbindelse med Grevindens Gaard. Ganske vist faldt hun i Unaade, men hun afløstes 1712 af Anna Sophie Reventlow, der som Fyrstinde af Slesvig flyttede ind under sin Forgængerindes Tag. — Da Fyrstinden senere ophøjedes til Dronning og drog ind paa Slottet til Glans og Herlighed, beholdt hun Ejendommen indtil hun ved sin Gemal Frederik IV's Død 1730 mistede den som saa meget andet, Kongen havde givet hende. Da hendes Stedson, Christian VI, besteg Tronen 1730, skulde han skaffe Plads til „Postadministrationen“ og stillede da Ejendommen, som nu tilhørte ham (altsaa nuværende Matr. Nr. 79) den Stormske Gaard til Disposition for Postvæsenet, som forblev i denne Bolig indtil 1780, da det flyttede til sin nuværende Ejendom paa Købmagergade. — Ejendommen, der retteligt kaldes den Stormske Gaard, er endnu i det væsentlige bevaret som en Del af den Bygning, hvori nu Krigsministeriet har nogle af sine Kontorer. — Den Stormske Gaard var et udpræget Borgerhus af en i København overordentlig udbredt Type, med Kælder og derover to Stokværk. Alt dette staar endnu (Krigsministeriets Bygning) men en karakteristisk 3 Fags Kvistgavl har senere maattet fjernes, da i 1844 Christian VIII resolverede, at der skulde bygges en ny Etage paa Bygningen. (Se Teksten Side 450).

Kommunikationsbygningen. Allerede 1779, da den nye Postgaard blev købt, var der Planer fremme om at forbinde den Stormske Gaards Generalitetsfløj med Kancellibygningen ved en Løngang og samme Aar indleverede Harsdorff et Dobbeltforslag, et paa Løngang med Underkørsel og et andet paa en hel Bygning, og dette sidste bestemte man sig for. I 1782 opførtes da den saakaldte Kommunikationsbygning, efter at de Stalde og Skure, der tidligere stod paa Grunden med stort Besvær var blevne fjernede. — Den ny Bygning fik Kælder og to Stokværk og en Gennemkørselsport fra Gaden. Paa første Sal forbinde en Korridor Midtergangen i Kancellibygningen med Gangen i Generalitetsbygningens (Stormske Gaard) Sidefløj. Det hele Hus er saa enkelt og ligetil uden Forsøg paa kunstnerisk Udtryk, hverken i Ydre eller Indre. Bygningen, der kun er en Forbindelsesfløj, er som Arkitekturværk blottet for Interesse. I 1856 sattes en ny Etage paa Bygningen. (Se Teksten Side 453).

Kancellibygningen. I 1714 lod Frederik IV opkøbe 4 Ejendomme ud mod Slotsgade, Matr. Nr. 98, 99, 100 og 101, som blev nedbrudt og Pladsen reguleret. Denne Byggegrund, som var bestemt for den nye Kancellibygning var hvad Beliggenheden angaar valgt med megen Omhu og praktisk Sans. — I Juni 1716 paabegyndte man med I. C. Ernst som ledende Bygmester Udgravningen af Grunden og først i 1721 kunde man flytte ind i den nye Bygning, som fik hvælvet Kælder og derover 3 Stokværk, det øverste lavere end de to andre. Der findes i Bygningens Gemakker flere Loftsmalerier af Krock og Coffre (Franskmænd). — Hovedfacaden fik efter Kongens eget udtrykkelige Ønske en halvrunder Fronton, udført af Billedhugger J. C. Sturmberg, med en stærkt pakket skulpturel Behandling. Midt i Frontonen troner Frederik IV's Buste imellem alle Krigens og Fredens Attributter, placerede til højre og venstre for Majestætens Kontrafej. Thurah mente, at denne Ide virkede lovligt tungt i Helheden. Bygningens Ydre har til Dato holdt sig ganske uforandret. Bygningen blev afleveret færdig i August 1721. (Se Teksten Side 442).

Af de bevarede Billeder skyldes kun eet Coffre — Billedet i Conseillets lille Forgemark, nu Finansministerens Venteværrelse. — en Allegori over Freden. Af Krock er fire Billeder tilbage: I Overkrigssekretærens Gemak, nu Finansministeriets første Departement: Retfærdigheden og Freden, der kysser hinanden; i Conseilssalen, nu Statsgældsdirektørens Kontor: Herkules' Optagelse blandt Guderne; i Justitsministeriets Departementchefsværrelse: Sejren, Æren og Avind med Athene og Apollo, og endelig i Kommercekollegiets Sal, nu Indenrigsministeriets, en meget vidtløftig Allegori over Guds Forsyn, med mangfoldige Dyder; Stukkaturerne her understreger samtidig meget kraftigt Behagelighederne ved Finansernes Flor.

Som Tidens Smag af en Monumentalbygning Indre krævede en vis bred og tung Pragtudfoldelse, fordrede den ogsaa udadtil en vel gennemarbejdet Façade-Komposition. Heller ikke her svigtede Bygmesteren Tidens Idealer.

Den mere beskedne dekorative Stil, man fra først af havde tænkt anvendt, blev opgivet, og Ernst endte med at gennemføre en Façadeordning, der minder overordentlig om Frederiksberg Slots, som den netop dengang var bleven efter nylig stedfunden Ombygning. Det er atter Paavirkningen fra romersk Paladsarkitektur, der gør sig gældende — rolig vandret Inddeling, hvor det dekorative i Façadeholdningen hovedsagelig besørges af de frontonprydende Vinduer. Efter Kongens udtrykkelige Ønske blev en oprindelig paatænkt flad Trekantfronton midt over Hovedfaçaden erstattet af en lovlig stor — senere af Thura kritiseret — halvrund Fronton med Frederik IV's Byste anbragt midt imellem alle Kongens og Fredens Attributter. Dette store Billedhuggerarbejde er et Værk af Sturmberg. Andet Billed- og Stenhuggerarbejde paa Bygningen skyldes Didrich Gerchen.

Da Ernst endelig kunde aflevere Bygningen — efter mangfoldige Genvendigheder — kunde han være sit Arbejde bekendt. Noget Mesterværk er den ikke, men hører den Dag i Dag til de Bygninger, der præger København — et helt igennem gedigent Arbejde.

Vistnok i August Maaned 1721 er Kancellibygningen bleven taget i Brug.

Imidlertid havde man 1715 taget fat paa Arbejdet paa den nye Arkivbygning, der via Provianthuset skulde forbindes med Kancellibygningen. Men her blev de oprindelige Planer slet ikke fulgt. Alskens Uheld, endog en Ildebrand, sinkede Arbejdet og greb ændrende ind i dets Gang. Den fire Fag brede og tre Stokværk høje Bygning fik ikke i sit Ydre nogen monumental Karakter og gemmer sig beskedent ind mellem Provianthus og Biblioteksbygning.

Til helt op mod den allersidste Tid opførtes ingen selvstændig Nybygning for Centraladministrationen. Det Posthus, Frederik IV 1730 vilde have paabegyndt paa Slotsholmen, blev aldrig til Virkelighed. Man klarede sig i henimod 200 Aar ved Erhvervelsen af andre forhaandenværende Bygninger, der ved Om- og Tilbygninger blev gjort skikkede til Brug for Administrationen.

Da Christian VI 1730 besteg Tronen, arvede han fra sin Forgænger den Opgave at skaffe Plads til Postvæsenet, der hidtil havde ført en noget omtumlet Tilværelse. Sidst var det 1727 anbragt i en Ejendom i Købmagergade, som Kongen havde købt til dette Formaal og hvor han tillige havde indrettet et nyt Regeringskontor, Generalpostamtet. Men denne Bygning brændte med saa mange andre i den store Brand 1728 og Generalpostamtet med hele Postvæsenet maatte foreløbig bo til Leje i nuværende Thotts Palæ paa Kongens Nytorv, indtil det planlagte nye Posthus paa Slotsholmen tæt ved det nye Arkivhus kunde blive færdigt. Men netop her var det, den unge Konge havde store Planer om et nyt Kongeslot, der vilde kræve Plads; han ønskede overhovedet ikke Bygninger af nogen Art paa denne Del af Slotsholmen, der ene og alene skulde være forbeholdt det vordende Christiansborg.

Man udsaa da til Postadministrationen en Gaard bag Kancellibygningen i „Gaden bag Børsen“ og dermed var indledet en Udvikling, der til Slut skulde føre til, at de flest mulige Administrationskontorer blev samlede i Slotsholmsgade. Tanken var i og for sig baade nærliggende og praktisk, idet Kontorerne her vilde komme til at ligge overordentlig bekvemt for Kancelli- og Arkivbygningen. Man maa kun beklage, at der som Følge af Principet, kun at benytte ældre, forhaandenværende Ejendomme, ikke blev Lejlighed til at skabe nye arkitektoniske Udtryk for Statens øverste Styrelses forskellige Organer.

Den Bygning, hvori Christian VI fik anbragt Generalpostamtet tilligemed „de ridende og agende Poster“, havde tidligere tilhørt hans Stifmoder, Dronning Anna Sofie Reventlow, og er den anden i Rækken Syd for Kancellibygningen. Selve Bygningen var opført c. 1696 af islandsk Købmand Knud Pedersen Storm. Efter hans Død var Ejendommen kommen til Toldinspektør J. M. Leer, og her boede — maaske fra 1709 — Frederik IV's daværende Elskerinde, Frk. Schindelen, Grevinde af Frederiksholm, idet Kongen maa formodes fra dette Aar at have været den egentlige Ejer. Al Verden talte om, at der fra Slottet, gennem Løngangen og videre gennem Provianthuset var en bekvem uset Forbindelse med Grevindens Gaard. Da hun fik Løbepas, flyttede Anna Sofie Reventlow, Fyrstinde af Slesvig, ind under sin Forgængerindes Tag, og da hun senere som Dronning drog ind paa selve Slottet til Glans og Herlighed, beholdt hun Ejendommen, indtil hun ved sin høje Gemals Død mistede den — som saa meget andet. Men forinden var denne, vel nok den dengang mest omtalte Ejendom i København, udvidet med den hele Grund ud mod Kancellibygningen som Frederik IV havde arvet efter sin Moder, Dronning Charlotte Amalie.

Postadministrationen holdt til i den Stormske Gaard, ligetil den 1780 flyttedes til den saakaldte Marskalgaard paa Købmagergade, hvor den endnu er til Huse. Da Postvæsenet flyttede til Købmagergade, rykkede andre Regeringskontorer ind

Kong Frederik IV,
som opførte Kancellibygningen
1716—21.

Anna Sophie Reventlow.
Fyrstinde af Slesvig,
senere Fr. IV's Dronning.

i de tomme Lokaler; nu har bl. a. Krigsministeriet her en Del af sine Kontorer.

Som K. P. Storm havde bygget denne Gaard — med Hovedfløjen ud mod Gaden og en Sidelænge bag ud paa Grunden, havde den ganske haft Karakter af en almindelig københavnsk Patriciergaard. Forbygningen havde Kælder og derover to Stokværk og prydedes af den for Barokkens borgerlige Bygningskunst saa karakteristiske Kvistgavl, der senere maatte vige for en Forhøjelse af Huset. Ydermurene af den oprindelige Bygning staa endnu til anden Sal og den kvaderprydede Indkørselsport er stadig den gamle; men indvendig er intet tilbage af den oprindelige Ordning her. Anderledes med Sidefløjen; her er endnu Antydninger af Rumfordelingen, som den maa have været i Anna Sofie Reventlows og maaske allerede fra hendes Forgængerindes Tid.

Da førte en Korridor — Datiden elskede Korridorer — vistnok

i begge Fløjens Stokværk til en Sal, der optog hele Gavlpartiet af den daværende Bygning. Salen forneden har endnu sit pompøse Stukloft i Behold; desværre er det oprindelige Plafondmaleri der ikke mere. Her skal „Havestuen“ have været — en særlig lille

Have, med Bassin og smaa kokette Lysthuse, ret i Tidens Stil, laa bagest paa Grunden, nedenfor Gaardspladsen. I Salen ovenover „Havestuen“ var Spisege-mak, og her, hvor nu Sundhedsministeriet holder til, findes endnu det oprindelige, meget mærkelige, men stærkt medtagne Loftsmaleri af Krock. Det er komponeret over Kuppelmotivet, men passer kun daarligt til den ringe Højde.

Hermer bærer den gennembrudte Kuppel, hvorigennem man ser ud i det fri, med en svævende Aurora og Genier baade her og der. Bedst bevaret, baade m. H. til Karakteren af Rummet og selve Udstyrelsen er det nuværende Kontorchefsværelse. Her er Væggene, som sædvanligt i Datidens fornemme Rum, beklædt med

Fot. Rolstaad.

Kancellibygningen, set fra Slotspladsen. 1926.

Kancellibygningen: Gaardparti, set mod Hovedfløjen (med Portgennemkørslen) og mod søndre Fløj. 1926.

Lærredstapeter. Bedst har dog Stukloftet holdt sig, med rundt Plafondmaleri af den allestedsnærværende Krock. Her troner Venus med Følge i sin høje Himmel, medens den dueforspændte Vogn holder parat. Krock skal ogsaa have udført andre Malerier til „det Pallads bag Børsen“, men de er forlængst fjærnedede. Har Sidefløjen været saa smukt og fornemt udstyret, maa man vel regne med, at Hovedfløjen mod Gaden ikke har været det i ringere Grad; her laa jo dog de egentlige Opholds- og Repræsentationsværelser.

Kong Christian VI oprettede stadig nye Organer for Centraladministrationen. Enevælden greb aabenbart om sig! 1735 var det General-Handels- Økonomi- og Kommercekollegiet. Ogsaa det blev anbragt i den nye Posthusgaard. Her fik man ogsaa Plads bl. a. til den nyoprettede Veksel-Laane- og Assignationsbank. At alle disse Virksomheder kunde rummes i den ikke altfor omfangsrige Bygning, viser, hvor forholdsvis beskedent deres Antal af Lokaler og Personer har været; Kommercekollegiet maatte dog midlertidigt flyttes til en i den Anledning købt Ejendom i samme Gade, Major Falk Fursmans Gaard, helt ude ved Sukkerhuset (ved nuværende Christiansgade). Men 1738 kom det tilbage igen og det viste sig endda, at der — trods alt — endnu var Plads til det nyoprettede Maler- og Tegneakademi, der dog snart flyttedes andetsteds hen. Hvor utroligt det end lyder, blev endnu flere vigtige Regeringskontorer anbragt under Postvæsenets gæstfri Tag — idet der dog 1741 blev beordret en Forlængelse af Sidefløjen. I dette Aar flyttede Landetatens Kommissariat, der ikke mere kunde faa Plads i v. Platens statelige Bygning ved Holmens Kirke, ind i den Stormske Gaard — og er, som allerede ovenfor antydet — bleven der siden! De Lokaler, Landetatens Kommissariat havde forladt, blev til Gengæld overdraget Søetatens Generalkommissariat, der jo hidtil havde maattet nøjes med den tarvelige Bygning paa Holmen. Søetaten havde dermed faaet sin Administration samlet i v. Platens Bygning, medens Landetaten havde faaet sit for sig selv, omend foreløbig fordelt mellem den Stormske Gaard og Kancelliet. At de to Etater fra nu af og i lange Tider ikke mere boede Dør om Dør, var politisk og militært set næppe helt heldigt!

Men nu var den Stormske Gaard ogsaa helt fyldt fra Kælder til Tag, og da Kong Christian VI søgte et Sted, hvor han kunde anbringe sit 1737 oprettede GeneralKirke-Inspektions Kollegium, som han ønskede forenet under Tag med Faderens Missionskollegium af 1711, maatte han ty andetsteds hen. Begge Institutioner blev meget naturligt anbragt sammen i det store stillede og vidtløftige Bygningskompleks — Vajsenhuset — Kongen nylig havde ladet opføre ud mod Nytorv, hvor nu Københavns Domhus ligger.

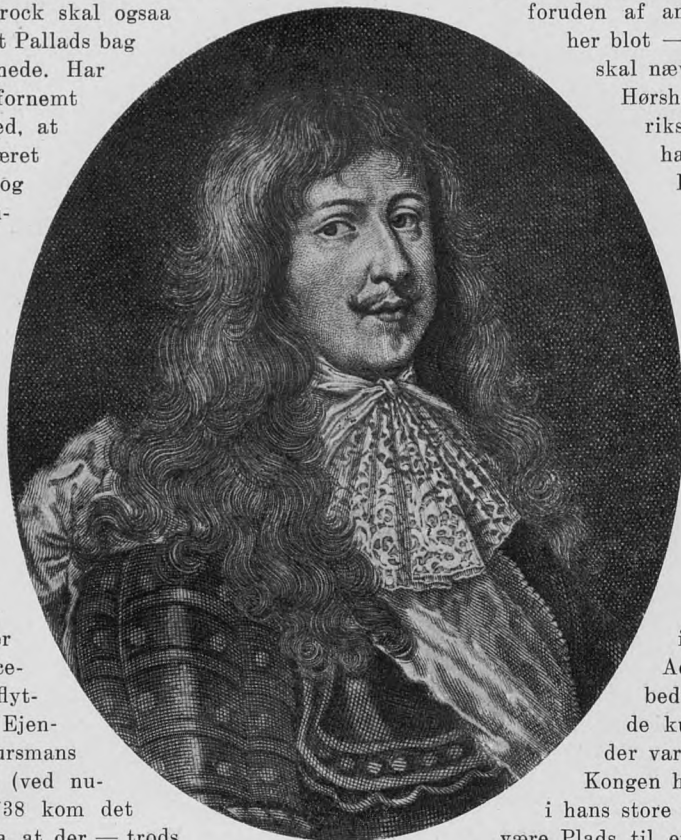
Naar Christian VI ikke indlod sig paa Nybygninger til de forskellige Regeringskontorer, det ikke havde været muligt at faa Plads til i hans Faders Administrationsbygninger, laa det sikkert for en væsentlig Del i, at han havde nok

af Bryderier med Byggeri og Byggefolk — mer end han vistnok skøttede om. I al Fald i sine 10 første Regeringsaar var han optaget af Arbejdet med Opførelsen af Christiansborg, foruden af andre Byggeforetagender, af hvilke her blot — foruden det nævnte Vajsenhus — skal nævnes: Palæet i Roskilde, Eremitagen, Hørsholm og Fløjbygningerne ved Frederiksberg Slot. I sine sidste 6 Aar havde han ogsaa en hel Del at gøre med Bygearbejder, bl. a. paa Hørsholm, foruden Dronningens Landslot Sofienberg ved Rungsted. Dertil kom store og anselige Anlæg til Marinen gennem alle Aarene. Der udfoldedes overhovedet i hans Regeringstid en Byggevirksomhed fra det offentlige Side, som kun Nutiden har set Mage til. At det mere Christian VI mere at bygge for sig selv og Dronningen end for sine Embedsmænd, er menneskeligt. Men Konsekvensen heraf — og af de stærkt paakrævede Byggeforetagender for Marinen — blev, at der ikke var Penge tilovers til ordentlige Administrationsbygninger og at Embedsmændene maatte indrette sig, som de kunde bedst indenfor de Bygninger, der var til Raadighed.

Kongen havde dog sikkert tænkt sig, at der i hans store og vidtløftige nye Slot ogsaa skulde være Plads til en Del Regeringskontorer. Men det blev ikke til meget. Ganske vist indrettedes en Reserve-Conseilssal og ligeledes — hvad kun var en Selvfølge — Kontorer for de kongelige Kasser. Zahlkammeret anbragtes i 3 Gemakker, med tilhørende Pengeskælder i Hovedfløjens Stueetage tæt ved den nye Løngang ved „Zahlkammerporten“, der nu fører ind til Rigsdagsgaarden. Endelig fik forskellige Kommissioner m. m. Lokaler paa Slottet.

Den Initiativets Aand, der havde hersket i Centraladministrationen i Christian VI's Dage, mærker man kun lidt til i Sønnens, Frederik V's Regeringstid. Kun faa nye Institutioner oprettedes — man havde foreløbig nok i de gamle! En Over-skattedirektion saa Lyset 1762 og anbragtes i Løngangen, tæt op ad Zahlkammerets Kontorer. Om Erhvervelse af flere Ejendomme, end sige om nye Byggeforetagender for Centraladministrationen, er der ikke Tale i denne Konges Tid. Derimod medførte Christian VII's Regeringstid adskillige Ændringer med tilhørende Omflytninger. Af stor militær-politisk Betydning var, at nu ogsaa Landetaten — som tidligere Søetaten — fik sine Kontorer liggende samlet. 1763 blev Ledelsen af Hærvæsenet lagt i Hænderne paa et Generalkrigsdirektorium, senere, 1767, forandret til Generalitets- og Kommissariatskollegium, samtidig med, at Kontorerne, der hidtil havde ligget dels i Kancellibygningen og dels i Postvæsenets Gaard, blev slaaet sammen og alle flyttet til sidstnævnte Sted. Kommercekollegiet flyttedes saa i Stedet for til Kancellibygningen og blev her Aaret efter slaaet sammen med det nylig oprettede Generaloldkammer.

Man kunde have tænkt sig, at Struensetiden med dens Omvæltninger og mange Nyskabelser havde sat sig betydningsfulde Spor i Centraladministrationens Bygningshistorie. Men dette er

Kong Christian V.
Se Teksten Side 458.

Sophie Amalie Moth.
Grevinde af Samsø.
Stammomder til Slægten Danneskiold-Samsøe.
Se Teksten Side 458.

Admiral Ulrik Christian Gyldenløve.
Se Teksten Side 453 og 458.

General Greve Chr. Lerche.
Se Teksten Side 453 og 460.

Geheimeraad Iver Rosenkrantz.
Se Teksten Side 453 og 460.

ikke Tilfældet. Adskilligt af det, der skabtes, blev af ret midlertidig Karakter. Eet Sted — i den tidligere Conseilslejlighed i Kancellibygnings Slotsholmsfløj — fik Struenses Arrangementer dog Følger — og ret beklagelige. Da han ophævede det gamle Geheimekonseil, der forøvrigt aldrig mere genopstod i sin gamle Skikkelse, blev dets Sal og tilstødende Gemakker, bl. a. Kongens eget, overflødige og her anbragte han nogle af sine nye Institutioner: det fra tyske Kancelli udskilte Departement for udenrigske Affærer og Finanskollegiet, hvis Aføser, Finansministeriet, stadig har Lokaler her. Det var vistnok ved denne Lejlighed flere af disse Rum blev ændrede og mistede deres gamle, fornemme Karakter.

Noget senere — efter Struensetiden — skete atter en Del Forandringer, uden at det dog greb synderligt ind i de bestaaende Bygningsforhold. Til de vigtigste Begivenheder hørte den allerede omtalte Flytning — 1780 — af Postvæsenet til Marskalsgaarden, medens andre Regeringskontorer blev indrettet, hvor Postvæsenet hidtil havde haft Lokaler. Derimod blev det af indgribende Betydning, at der imellem Kancellibygnings Sydføj og den Stormske Gaard 1782 blev opført en Forbindelsesbygning, den saakaldte Kommunikationsbygning, hvis Lokaler der var overordentlig god Brug for. Den fik Kælder, to Stokværk og Gennemkørselsport. Bygmesteren var Harsdorff. Men noget Pragtværk blev denne Bygning ikke — ganske ligetil og enkel som den er.

Ved en ustandselig Bytten Gaarde havde man efterhaanden faaet de forskellige Regeringskontorer anbragt — meget knebent ganske vist, men dog saaledes, at de kunde fungere — de fleste tæt samlede paa Slotsholmen med Frederik IV's Kancellibygning som det samlende og forbindende. Da indtraf to, hurtigt efter hinanden følgende Katastrofer: Christiansborgs Brand 1794 og Aaret efter den store Brand, hvorved store Partier af Byen gik op i Luer. Slotsbranden bevirkede Flytningen af de derværende Kontorer og ved Branden 1795 gik v. Platens statelige Kommissariatsbygning op i Luer. Admiralitetets Kontorer fik nu Plads paa Holmen og blev her anbragt i en stor og statelig Bygning, Christian VI 1746 havde ladet Bygmesteren Filip de Lange opføre til Kadetakademi. Kongen døde imidlertid samme Aar og Bygningen blev nu en Tid lang brugt til forskellige af Søetatens Kontorvirksomheder, indtil Admiralitetet 1795 flyttedes derover for at blive der, til Gammelholm fraflyttedes af Marinen og overlodes til privat Bebyggelse. Phillip de Langes Bygning blev nedbrudt 1865 — i de Aar, da hele det vidunderlig maleriske En-

semble, Holmen var, forsvandt. Med denne Bygning mistede København et overmaade stilfuldt, palæagtigt Bygningsværk i rig og frodig Barok — som dygtige Bygmestre dengang opfattede og gennemførte den i København.

Men forøvrigt gjorde Tiden og Forholdene det i Aarene omkring Aarhundredskiftet nødvendigt at skaffe mere Plads og Midlet var det gammelkendte: Køb af ældre Bygninger. Det var tillige i naturlig Konsekvens af gammel Praksis at man købte den næste Ejendom i Slotsholmsgade, den, der mod Syd fulgte lige efter Generalitetet. I Aaret 1805 erhvervede Staten da den saakaldte Lerches Gaard eller rettere det Würtembergske Palæ.

Denne Ejendoms Fortid var glimrende. I sit daværende Omfang var den væsentligst skabt af Sofie Amalie Moth, Christian V's Elskerinde, der selv havde boet her — i passende Nærhed af Slottet. Her havde ogsaa hendes Søn, Admiral Ulrich Christian Gyldenløve, holdt til († 1719). Stadig havde den været beboet af store Folk. I Christian VI's Dage — fra 1731—40 — havde den været i Geheimeraad Iver Rosenkrantz' Eje og som det Rosenkrantzske Palæ været en straalende Ejendom. Iver Rosenkrantz var en stor Haveelsker, havde erhvervet ogsaa en Have bag den Stormske Gaard og af den og sin egen Have dannet et helt storartet Anlæg i Datidens stive, men dog saa rige og afvekslende herskabelige Have-Stil. De sidste Rester af Havens Allétræer fældedes ved Opførelsen af den nye Administrationsbygning i Christiansgade. Ved Udgravningen af Grunden kom Resterne af et gammelt Havebassin i flot svungne Linier for en Dag.

Da Ivar Rosenkrantz 1740 trak sig tilbage til Rosenholm, sin smukke jyske Stamgaard, solgte han Ejendommen i København til Kongen, der her, kort efter, lod en helt ny Bygning opføre — endnu i mangt og meget, særlig dog i det Ydre, bevaret i de to nederste Stokværk af den nuværende Bygning. Det var et højfornemt Palæ, Kongen lod opføre, beregnet til Bolig for Prins, senere Hertug C. Chr. Erdmann af Würtemberg-Oels. Men det blev kort efter købt af General, Greve Lerche, der dengang var Over-Krigssekretær og saaledes kom til at bo meget bekvemt Dør om Dør med sit eget Kollegium i den gamle Stormske Gaard. Som en Del af Stamhuset Lerchenborg var Ejendommen senere bleven lejet ud til forskellige indtil den igen overgik til Staten 1805.

Det Würtembergske Palæ blev opført 1741—43 af en ellers lidet benyttet Bygmester, Bygningsinspektør Johan Adam Scherr. At han var en habil Arkitekt viser hans Værk; Palæet har i sin

Rigsfeltherre Hans Schack.
Se Teksten Side 457 og 459.

Begge Billeder viser Departementschefsværelset i Finansministeriets første Departement (Kancellibygningen, Slotsholmsfløjens andet Stokværk). Værelset er endnu beklædt med de gamle Tapeter fra Kancelliets Tid.

Tid hørt til Københavns anseeligste af Ydre og har indvendig været overmaade rigt og elegant udstyret.

Palæet var et stort Hus — paa hele 25 Fag med to Stokværk, foruden Kælder og Mansardetage. Fra Gennemkørselsporten i Midten førte smukke Trapper op i Stueetagen. Her var atter Forstuen, hvorfra magelige Trapper gik op til 1ste Sal. Kun den ene af disse Hovedindgange til Palæet er dog nu tilbage.

Til Højre og Venstre for Portgennemkørselen laa smukke og store Gemakker og Sale baade mod Gade og Gaard og saavel her som ovenover paa 1ste Sal var gennemført den regulære Opdeling i Rum, der er et Særkende for Barokkens Kompositions-

Det Repræsentative er til Gengæld kommen stærkere til Orde i den trefags nu dog langtfra saa godt bevarede Sal i Nærheden. Mest imponerer den skønne Marmorkamin midt for Bagvæggen, med det trefoldige Spejl af sleben Gläs og med rigt skulpteret og forgyldt Rammeverk. Dette Parti af Væggen i Forbindelse med det virtuøsmæssigt behandlede Stukloft med dets rige Forgyldning, giver nu bedst Forestilling om, hvad denne Sal engang har været.

Bedst bevaret af Rummene i det Würtembergske Palæ er dog den store femfags Spisesal, nu Forsvarsministerens Sal, Den har Bryst- og Pillepanel og dens Vægge er betrukne med Lærred,

Fot. Elfelt. **Kancellibygningen: Stukloft i Departementscheffværelset i Finansministeriets første Departement (opr. Oversekretærens Kontor).**
Se foregaaende Side. Maleriet af H. Krock: Retfærdigheden og Freden.

metoder i Almindelighed og for dens Privatpalæer i Særdeleshed. Stueetagen var dog gennemgaaende ret jævnt udstyret. Som sædvanligt var der ofret mest paa Førstesalen og her er endnu den Dag i Dag saa meget tilbage af den oprindelig rige og elegante Dekoration, at det giver en ganske god Forestilling om Datidens fornemme Indendørskunst. Men meget er unægtelig forsvundet, bl. a. den store Pragsal i Husets Midte og det luxuriøst udstyrede Sovegemak.

Bedre bevaret er de to Rum, hvor nu Krigsministeriets 1ste Kontor holder til. Det ene, og det, der har holdt sig bedst, er en mindre tofags Stue, et Cabinet, med Parketgulv og Pillepanel. Vægfelterne er for Øjeblikket beklædt med dybtroede Papirtapeter paa Lærred, spændt ud imellem forgyldte Lister med frødige Udskæringer i Hjørnerne. Over den skønne Dør med forgyldte Rammearnager i Felterne og overordentlig fint inddelt, findes et rigt skulpteret Dørstykke. Et diskret og nydeligt Stukloft dækker paa skønneste Maade dette Rum, der er holdt i Tidens Yndlingsfarve Hvidt og rig Forgyldning, med stærke Farver i Tapeterne. Her i dette Cabinet føles virkelig noget af den Intimitet, der kan være over Datidens Indendørskunst i mindre Rum.

med „perspektiviske Malerier“. Disse Malerier skyldes Venetianeren Jacop Fabris, til hvis første Arbejder herhjemme de hører. Han har her malet 4 store Vægbilleder og 4 Dørstykker — alle med Motiver fra sin Fødeby Venedig.

Er dette Palæ end i sin hele arkitektoniske Struktur barokt, er den dekorative Smag, der gør sig gældende, Rococoens — ogsaa i det Ydre.

Begge Længdefacaderne var komponerede paa samme Maade, med trefags Midt- og Sidefremspring (Risalitter) en naturlig Komposition for saa lange Facader. Det hele dækkedes tæt og fast af det „gebroke“ Mansardtag, lagt med glimtende, sorte, glaserede Sten. Mest er der kølet for Hovedfacaden mod Gaden; her, i de kvader (rustik) behandlede Risalitter, har baade Vinduer og Portal smukt leddelte Sandstensindfatninger, medens de øvrige Vinduer maa nøjes med diskret murede Rammer. Facadens Midte er paa Tidens Vis stærkt betonet i den bredere Risalit, der yderligere gjorde sig gældende ved en Trekantfronton foroven, medens Siderisalitterne har maattet nøjes med lave Balustrader i Sandsten. Om den lette rococoagtige Ynde i denne Facade giver egentlig nu kun Indgangspartiet en Forestilling. Den arkitekto-

niske Helhed, der oprindelig var over Palæet, er forlængst gaaet tabt. Thi ganske kort efter at Palæet var bleven Statsejendom, paabyggedes en Etage ud mod Gaden, senere igen ogsaa mod Gaarden. Derved tilintetgjordes den virkningsfulde rococoagtige Afslutning opefter og et temmelig tungt og massivt Hus blev til-

helt andet Brug. Men alligevel — snart begyndte det igen at knibe med Pladsen. Alene Arkivstoffet krævede flere Lokaler. Dog klarede man sig nogenlunde helt op i Christian VIII's Tid, da Udvidelser og Omflytninger atter blev nødvendige. Stadig oprettedes nye Administrationskontorer, ofte ved Omlægninger af

Kancellibygningen: Stukloft med Maleri
i Fløjen mod Slotspladsen, andet Stokværk (opr. Conssellsalen) Statsgældsdirektørens Kontor.
Maleriet af H. Krock: Herkules optages blandt Guderne.

Tilh. Nationalmuseet.

bage. Hvad man havde vundet, var mere Plads, men det var i dette Tilfælde dyrt betalt.

Foreløbig blev den nyherværede Bygning, der egentlig skulde have rummet Tyske Kancelli og andre Kontorer brugt til alle mulige Kommissioner og Institutioner af mer eller mindre forbigaaende Karakter.

Freden i Kiel 1814 berøvede os Norge og Konsekvensen heraf var, at der pludselig blev altfor god Plads i Centraladministrationens Bygninger — ja! man kunde endog udleje Bygninger til

allerede eksisterende. Bl. a. blev Landvæsen- og Matrikelkontorerne anbragt i det Würtembergske Palæ og den nye Matrikelkommission i en oprindelig Staldbygning bag den Stormske Gaard. Men det slog ikke til og den Flugt fra Slotsholmen, som allerede den første Enevoldstid havde vist Tendenser til, blev nu fortsat i en Flugt helt bort fra de gamle Regeringskontorer, idet man flyttede forskellige af Hærens Institutioner til et af Amalienborgpalæerne og til det Reventlowske Palæ i Fredericiagade. Til militære Kontorer skaffedes der desuden mere Plads, da man 1844

paabyggede Generalitetet — den Stormske Gaard — en Etage, hvorved dens Kvist forsvandt. Denne Paabygning medførte en betydelig Forringelse af Bygningens arkitektoniske Værdi. Det var for bestandig ude med dens historiske Karakter af gammel københavnsk Patriciergaard og den er nu ligesaa interesselos som Harsdorffs Kommunikationsbygning.

Enevældens Fald medførte en radikal Ændring i Centraladministrationens Form. 1848 blev den gamle kolligiale Styrelse afskaffet og 1849 fastslog en kongelig Kundgørelse, at Rigets øverste Styrelse skulde fordeles mellem 7 Ministerier. Det betød en betydelig Simplificering, idet en Mængde Institutioner og Direktioner blev lagt ind under de nyoprettede, relativt faa Regeringsorganer.

Men hele denne gennemgribende Ændring i Styrelsen satte sig kun faa Spor i Dispositionen over de offentlige Bygninger. Ju-

I Løbet af den sidste Menneskealder har Centraladministrationens Arbejdsstof antaget et stedse større Omfang, men i det længste har man undgaaet at opføre nye Bygninger og — efter gammel hævdvunden Praksis nøjedes med at leje sig ind i eller købe andre Ejendomme, opførte med helt andre Formaal for Øje.

Man lejede saaledes den Schackske Gaard paa Hjørnet af Slotsholmsgade og Christiansgade — den næste i Rækken efter det Würtembergske Palæ. 1899 flyttede det 1849 oprettede Statistiske Bureau ind her — i Rigs-Feltherren Hans Schacks gamle Gaard, af hvilken dog nu kun den sandstenspriedede Portal er tilbage, med hans og hans Hustrus, Anna Blomes, Vaaben.

Omtrent samtidig med at Staten lejede den Schackske Gaard, købte den 1897 en Del af den Harsdorffske Gaard paa Kongens Nytorv, nuværende Nr. 3, til Brug for Udenrigsministeriet,

Kancellibygningen: Stukloft med Maleri i Slotspladsfløjens andet Stokværk (opr. Conseillets lille Forgemak) Finansministerens Venteværelse.
Maleriet af B. Coffre: Allegori over Freden.

stits-, Finans- og Indenrigsministerierne fik Plads i Kancellibygningen og de nærmest liggende Lokaler i Slottet. Kultusministeriet flyttedes til det Würtembergske Palæ og ogsaa Udenrigsministeriet indrettedes her i største Delen af det næsten helt ophævede tyske Kancellis Lokaler. Krigsministeriet fik Ekstralokaler i Palæet. Det slesvigske og det holsten-lauenborgske Ministerium havde man ikke Plads til; det havnede foreløbig i en nyopført Sidelænge til det Würtembergske Palæ. Men alt dette medførte en hel Del Omflytninger, og 1851 maatte Udenrigsministeriet anbringes i et af Amalienborgpalæerne. 1850-erne gik med alskens Ændringer i Bygningernes Brug; af og til skaffede man Plads ved at forhøje forhaandenværende Bygninger, bl. a. Kommunikationsbygningen, med en Etage.

Atter ramte en Katastrofe Land og Rige — Hertugdømmernes Tab 1864. Atter medførte Landetabet i Øjeblikket bedre Pladsforhold. Det slesvigske og holstenske Ministeriums Lokaler blev overladt Marineministeriet — det var i disse Aar Marinen fraflyttede Gammelholm. Marineministeriet har siden da holdt til i det Würtembergske Palæ, hvor ogsaa Krigsministeriet sidder inde med en Del af Lokalerne. Af særlig Interesse blandt de mange Arrangementer, der fandt Sted i 1870'erne og 80'erne, er Finanshovedkassens Anbringelse i Kancellibygningens Stueetage.

hvor dette holdt til, indtil det nylig flyttede til Christiansborg Slot for at give Plads for Arbejderforsikringsraadet og Forsikringsraadet m. m.

Alle kender det hvide, pilastersmykkede Hus, C. F. Harsdorff opførte i Aarene 1777—80 til Bolig for sig selv. Paa den uregelmæssige Grund havde denne, vor Klassicismes fineste Arkitekt, formaaet at skabe et ganske vist uregelmæssigt opdelt, men dog overordentlig harmonisk udformet Hus. Den joniske Stil, Arkitekten ogsaa her anvender, tilsat med Reminiscenser fra Renaissancens Paladsfacader, giver Huset baade Ynde og Holdning. Med Mesterskab har han samlet Hovedvirkningen i det fremspringende Parti, Byggegrundens særlige Form indbød til. Det holder godt sammen paa de underordnede og tilbagevigende Sidepartier, støttet af de samglidende Linier og Flader i Tagpartiet.

Ogsaa indvendig har Harsdorffs Hus endnu — bl. a. i Trappe og Trappeløb — bevaret en Del af den stilfærdige, diskrete Stemning, der var egen for Klassicismens fornemme Borgerhuse, og denne Bygning er alt ialt et højst interessant Side- og Modstykke til de tidligere omtalte, mer eller mindre palæagtige Bygninger.

De seneste Aar har set adskillige og ret store Forandringer indenfor Centraladministrationen, med tilhørende Krav til mere Plads.

I Aaret 1908 vedtoges en Lov om Opførelse og Omdannelse af Bygninger til Rigsarkivet, samt om Tilvejebringelse af fornødne Lokaler paa Slotsholmen til Brug for Ministerierne. Den sidste Opgave gjaldt navnlig Kultusministeriet, der — efter i lange Tider at have holdt til i det Würtembergske Palæ, kom til at fraflytte dette og 1910 rykkede ind i Hovedfløjen af den af v. Platen i Begyndelsen af 18. Aarh. i romersk Palæstil opførte Staldmestergaard, efter at dennes Indre havde gennemgaaet en indgribende Omdannelse.

Ogsaa en anden ærverdigg Bygning fra Enevældens Barndom blev taget i Brug paa ny Maade, idet Frederik III's Biblioteksbygning, — i sin Tid opført af Albertus Mathiesen, tillige med dens senere Forlængelse mod Vest ned mod Tøjhusbygningen

lige Arbejder, samt det samme Aar oprettede Landbrugsministerium, der hidtil havde haft Plads i Kommunikationsbygningen og den Stormske Gaard, hvor til Gengæld det 1924 oprettede Social-Ministerium, nu Sundhedsministeriet, flyttede ind. Hertil flyttedes ogsaa Statistisk Departement fra den Schackske Gaard.

Med Flugten fra Slotsholmen, endsige længere ud, er det nu forbi — i al Fald foreløbig. Slotsholmen har praktisk talt samlet alle Regeringskontorerne. Her er nu ogsaa Rigsdagen til Huse og Højesteret og her er Kongens Repræsentationslokaler.

Slotsholmen er med sine mange Bygninger — store og smaa — i enestaaende Grad et Riges officielle, repræsentative Udtryk. Med sine mange historiske Minder paa godt og ondt, med sine talrige Bygningsværker, ligefra Absalons Borg til den sidst op-

Fot. Elfelt.

Kancellibygningen: Indenrigsministeriets Sal (opr. Rentekammerets Kollegiesal), som findes i Fløjen mod Syd.

Loftsmaleriet ses paa næste Side.

— blev overladt til Brug for Rigsarkivet. 1909 paabegyndtes en total Ombygning af den tidligere Biblioteksbygning under Ledelse af Arkitekt Ludvig Andersen. Det var her Frederik III's gamle Bygning — oprindelig bygget til at rumme Kanoner i det hvælvede nederste Stokværk, Kongens Bibliothek paa første Sal og Kunst-kammer paa anden Sal — det gik stærkt ud over, med Gennembrydning af en Del af den hvælvede Stue og Anbringelse af Ekstravinduer. Sidst men ikke mindst gik det ud over Frederik III's store, statelige Bibliothekssal.

Samtidig foretoges Forandringer i den nordlige Del af Proviant-husfløjen, der i sin Tid var bleven overladt Arkivet, ligesom I. C. Ernst's gamle Arkivhus fik paabygget en Etage.

Mest bemærkelsesværdigt er det dog, at man — for første Gang siden Frederik IV's Dage — har bygget helt af nyt til Brug for Centraladministrationen. I Aarene 1923—24 opførtes af kgl. Bygningsinspektør Thorv. Jørgensen den store Bygning bag det Würtembergske Palæ, i stilistisk Tilslutning til dette og Sidefløjen og saaledes, at disse tre Bygninger tilsammen omslutter en til de tre Sider lukket Gaard med ensartet stemte Façader. Her anbragtes i den nærmest følgende Tid de to 1901 oprettede Ministerier: Handelsministeriet og Ministeriet for offent-

førte Administrationsbygning, repræsenterer Slotsholmen tillige et monumentalt Udsnit af Danmarks Historie. *Vilh. Lorenzen.*

Kong Christian V

havde med Dronning Charlotte Amalie 5 Børn, den senere Frederik IV, f. 1671, samt ydermere 3 Sønner og 1 Datter. Samtidig havde Kongen (fra 1671) med sin Elskerinde, Sophie Amalie Moth, 5 Børn, hvoraf 2 spillede en historisk Rolle.

Christian Gyldenløve, død allerede 1703, 31 Aar gammel som Feltmarskal. Han blev Stamfader til Slægten Danne-kjold-Samsø.

Ulrik Christian Gyldenløve, død 1719, som General-Admiral (Billed Side 453).

Kong Frederik IV

havde med Dronning Louise (død 1720) 2 Børn, den senere Christian VI, f. 1699, og Prinsesse Charlotte Amalie.

Kongen ægtede efter Dronning Louises Død i 1720 sin Elskerinde, Anna Sophie Reventlow, til hvem han forud, allerede i 8 à 9 Aar havde staaet i Forhold. Med hende havde han ingen Børn.

Kancellibygningen: Stukloftet med Maleri af H. Krock:
 Allegori over „Guds Forsyn“, som findes i Indenrigsministeriets Sal (opr. Rentekammerets Kollegiesal).
 Se Billedet paa foregaaende Side.

Tilh. Dr. phil. Vilh. Lorenzen.

Rigsfeltherre, Greve Hans Schack (se Billedet Side 453) fødtes 29. Oktober 1609 som Søn af Christopher Schack til Bosthorst. 13 Aar gammel blev han Page hos Amtmanden over Flensborg Amt Cai Ahlefeldt og gjorde nogle Aar senere Tjeneste i Chr. IV's Hær under Kejserkrigen i Ritmester Ditlev Brockdorffs

Kompagni. Forbindelsen med Danmark blev dog snart efter afbrudt. 1630 traadte han i svensk Tjeneste, 1635 tog han Ansættelse i den franske Hær, hvor han deltog i forskellige Felttog og 1642 blev Oberst for et Rytterregiment. 1648 fik han overdraget at hverve et Regiment Fodfolk i Holsten og under Opholdet her

ægtede han 1. Sept. s. A. Anna Blome, Datter af Otto Blome til Kaltenhof. Han vendte tilbage til Frankrig, blev udnævnt til Generalmajor og tog sin Afsked 1651. Han tog nu i nogle Aar Ophold paa sine Godser Gultzow og Rosenthal i Sachsen-Lauenborg og var i 1654 Overamtmand i dette Hertugdømme, men vendte saa tilbage til Militærvæsenet, idet han 1656 blev Kommandant i Hamborg. I 1658 blev han efter lange Forhandlinger naturaliseret som dansk adelig, udnævntes til Generalløjtnant og Oberst for Dronningens Livregiment og fik Løfte om et stort Len til Lønning. Efter yderligere Forhandlinger blev Forleningen Riberhus og Møgeltønder; han fik disse Len frit, og 1659 bestemtes det endog, at hans Hustru efter hans Død skulde have dem, saa længe hun var ugift, og deres ældste Son efter hende, saafremt hun indgik nyt Ægteskab. I Januar 1658 var Schack tillige blevet Medlem af det oprettede Krigsraad.

Under Københavns Belejring erhvervede han sig et berømt Navn. Han blev udnævnt til Guvernør i den belejrede Hovedstad og Æren for Forsvarets Organisation og den heltemodige Modstand maa sikkert i ikke ringe Grad tillægges ham.

Efter Freden blev Schack den faktiske Chef for hele den danske Hær, og tilmed fra August 1660 Medlem af Rigsraadet. I November s. A. blev han udnævnt til Rigsfeltherre, Præsident i Krigskollegiet og Medlem af Statskollegiet. Paa Riberhus og Møgeltønder Len fik han et nyt Livsbrev i Jan. 1661 og blev tillige Stiftsbefalingsmand over Ribe Stift; disse Embeder beholdt han til 1674, da han afløstes af sin Søn Otto Diderik Schack; fra 1661—63 var han desuden inspektionshavende over Lundens Amt. Andre Æresbevisninger og Stillinger tilfaldt ham i den følgende Tid, idet han blev Ridder af Elefanten i Okt. 1663, Medlem af Geheimekonseillet 1670, udnævnt til Greve 25. Maj 1671 og Danebrogsridder i Okt. s. A.

Schack var under alt dette blevet en stor Godsbesidder i Danmark. Møgeltønder, som han hidtil havde haft som Len, fik han 1661 udlagt som Ejendom i Vederlag for sine Forstrækninger til Kronen. I Slesvig Len købte han 1664 Gram Gods af Christopher Rantzau. Hertil kom senere en stor Erhvervelse paa Sjælland. Han havde opkøbt nogle Fordringer paa Kronen som nogle Borgermænd sad inde med, og derved erhvervet deres Pantegods i Københavns Amt. Da nu Kronen ønskede at indløse dette, kastede han sit Blik paa Gisselfeldt, som Kronen havde inddraget efter Cai Lykkes Fald. En Overenskomst kom i Stand 1670, hvorved Schack foruden at opgive det nævnte Pantegods tilmageskiftede Kronen Strøgods paa Fyen og til Gengæld fik Gisselfeldt overdraget. Endnu samme Aar overførte han det dog til sin Svigersøn, Oberstløjtnant Ditlev Rumohr, men fik det tilbage Aaret efter. Saavel paa Gisselfeldt som paa Møgeltønder Gods nedlagde Schack hensynsløst meget Jordegods for at udvide Hovedgaardene; stor Interesse viste han ogsaa Fiskeriet. Men i alt Gisselfeldt Gods gik i hans Tid stærkt tilbage.

Han byggede 1666 den saakaldte „Schackske Gaard“ paa Hjørnet af Slotsholmsgade og Christiansgade, af hvilken endnu Sandstensportalen er bevaret (se Beskrivelsen Side 448 og 449).

Hans Schack døde 27. Febr. 1676, og bisattes med stor Pragt i Trinitatis Kirke.

Greve Christian Lerche (se Billedet Side 453),

Overkrigssekretær, Godsejer, født 15. Juni 1692 som Søn af Gehejmerraad Vincents Lerche. Han blev altsaa voksen, da Danmark indvikledes i den store nordiske Krig, og det var derfor naturligt, at han valgte Soldaterstanden. Som Søn af en rig og ved Hove velset Slægt gjorde han hurtig Karriere. I Slaget ved Gadebusch 1712 var han Generaladjutant hos Hærens øverstbefalende, General Scholten, og blev derefter Kaptajn i Fodgarden,

men 1716 skiftede han Vaaben og blev forsat til holstenske Rytterregiment som Oberstløjtnant. Strax efter Fredslutningen 1720 tog han Afsked med Obersts Karakter for at uddanne sig videre i fremmede Hære og skal bl. a. have tjent paa Sicilien. I den danske Hær kom han dog ikke mere til at beklæde nogen aktiv Stilling, men tog siden i en lang Aarrække Del i dens Styrelse. 1731 blev han nemlig titulær Generalmajor og Deputeret i Landetatens Generalkommissariat, og efter 1739 at være forfremmet til Generalløjtnant udnævntes han kort efter Frederik V's Tronbestigelse 1746 til General til Hest og Overkrigssekretær. 1753 tog han Afsked af Helbredshensyn. 1734 var han bleven Ridder af Danebrog, 1748 af Elefanten, 1750 af l'union parfaite; 1752 havde han faaet Rang med Geheimeraadere i Konseillet.

Ved Arv og heldige Godshandler var Lerche bleven en meget rig Mand. Allerede 1735 havde Faderen overladt ham sine jyske Gaarde Rugaard, Lerchenfeld og Hessel; 1742 arvede han Baroniet Rosendal i Norge; men i Løbet af faa Aar solgte han alle disse Ejendomme for at erhverve andre paa Sjælland.

1742 købte han Østrupgaard med saa at sige hele det daværende Kalundborg Amt: 7 Herregaarde, 13 Kirker, store Skove o. s. v., ialt henimod 4400 Tdr. Hartkorn. Kun et af Landets Grevskaber (Frijsborg) kunde maale sig med dette Gods, og 1751 blev Lerche da ogsaa optagen i Grevestanden. Han oprettede dog intet Lensgrevskab, som, da han ikke havde Livsarvinger, efter hans Død vilde falde til Kronen, men et Stamhus, til hvilket andre Linier af den Lercheske Slægt havde Successionsret. Paa Hovedsædet, som han gav Navnet „Lerchenborg“ byggede han en pragtfuld Hovedbygning og anlagde en tilsvarende Park, ligesom han i det hele paa Godset foretog omfattende Byggearbejder og andre Forbedringer. I København købte Lerche sig et Palæ paa Slotsholmen, den saakaldte „Lerches Gaard“ (en af de nuværende Ministerialbygninger).

Lerche giftede sig 1744 med Amalie Margrethe Christiane Caroline Grevinde Leiningen-Westerburg (f. 26/10 1713, † 8/7 1800),

Datter af Georg Carl Ludvig, Rigs greve Leiningen-Westerburg og Margrethe, f. Komtesse Danneskjold-Laurvig. Hun blev 1753 Dame de l'union parfaite. Lerche døde 12/12 1757, og Palæet paa Slotsholmen blev

som en Del af Grevskabet Lerchenborg i den følgende Tid lejet ud til forskellige inden Staten 1805 tilbagekøbte Ejendommen til Brug for Administrationen og den anvendes endnu som Ministerialbygning (se Beskrivelsen Side 448 og 449).

Ivar Rosenkrantz (se Billedet Side 453)

født 1674 som Søn af Gehejmerraad Erik Rosenkrantz til Rosenholm og Margrethe Krabbe til Vemmetofte. Faderen døde, da han var 7 Aar, men han synes at have faaet en meget omhyggelig Opdragelse og en god Undervisning. 1698 blev han efter Hjemkomsten fra en Udenlandsrejse udnævnt til Kammerjunker hos Prinsesse Sophie Hedevig; men det skulde dog ikke blive Hofmandsbanen, han kom til at gaa.

Allerede i Aaret 1700 udnævntes han til Afsending hos Carl XII og 1702 kom han som Statsafsending til England, hvor han virkede til 1705, hvorefter han ledsagede Kong Frederik IV paa paa hans Italiensrejse 1708—09 som Hofmarskal, og var derefter atter i flere Aar (indtil 1714) Statsafsending i England. Siden 1709 havde han været Amtmand i Københavns Amt, men først fra 1716 tillod Forholdene ham at give sig af med denne Stilling. Fra 1716—23 var han Formand for Politi- og Kommercekollegiet. I Aaret 1709 var han bleven Ridder af Danebrog og 1717 fik han Gehejmerraadstitel. Men i 1723 indtraf der en Forandring i hans Stilling, der ganske sikkert ikke var efter hans Hoved; han blev gjort til Stiftamtmand i Viborg.

Kong Christian VI.
Se Teksten Side 450.

Da Fr. IV døde kaldte den unge Konge, Christian VI, ham imidlertid straks tilbage og gav ham Sæde i Konseillet, foruden at han gjorde ham til Ridder af Elefanten og satte ham i Spidsen baade for det danske og tyske Kancelli, saaledes at han havde en Storkanslers Virkeomraade, uden dog at have den høje Titel. Ved Siden deraf fik han Overtilsyn med Kronprinsens Opdragelse.

Rosenkrantz medbragte fra sin tidligere diplomatiske Virksomhed Kundskaber paa dette Omraade, der maatte have Betydning for ham, da han nu som Oversekretær i tyske Kancelli tillige blev Udenrigsminister, og han havde desuden i sine andre Embeder vundet godt Kendskab til Landets Forhold i flere Retninger; han var ogsaa samvittighedsfuld i sin Embedsførelse. Som Udenrigsminister var han afgjort mere fremtrædende end hans Forgængere i den senere Tid havde været, og i sin Udenrigspolitik

Nr. 190), af hvilke han betalte 155 Rdl. i Grundtakst. Han er vistnok ogsaa identisk med den Knud Pedersen, hvis Lejevaaninger og iboede Huse i Vognmandsgaden Nr. 165 i samme Kvarter omtales i samme Grundtakst. Han var den Gang endnu islandsk Underkøbmand, 1694 var han ifølge et Indkvarteringsmandtal Ejer af Matr. 116 i Købmagergade Kvarter og Nr. 190 i Rosenborg Kvarter (altsaa de samme Ejendomme i Rosenborg Kvarter som i 1689), men 1701 er han Ejer af Strand Kvarter Matr. Nr. 96 og Vester Kvarter Matr. Nr. 134. Desuden ejede han en Gaard bag Børsen paa Slotsholmen, som han solgte til Kammerraad Jean Mathias Leers, der igen afhændede den til Kongen, som ^{19/12} 1717 fritog den for Grundskat, Lygte- og Sprøjteskat. Knud Pedersen Storm døde kun 42 Aar gammel 1704 og blev begravet ^{31/10} i Vigants Grav i Holmens Kirke, men hans Enke købte

Kancellibygningen: Hvælvet Rum til højre for Portgennemkørselen (oprindelig Arkivrum) nu Finanshovedkassen.

mødtes han godt med Kongen i at søge et venskabeligt Forhold til Sverige og ikke mindre i den Politik, der førte til Traktaterne med Østerrig og Rusland i 1732, som skaffede nye Garantier for Slesvigs Besiddelse.

Imidlertid undergravedes hans Stilling til Kongen, som 1735 lod ham afgive sine Embeder som Chef for begge Kancellierne og i 1740 fik han pludselig sin Afsked fra sine øvrige Embeder med en Pension paa 5000 Rdl., som Kongen et Par Aar efter forhøjede med 1000 Rdl.

Rosenkrantz havde efter sin Fader arvet Rosenholm, og senere (1735) købte han Rygaard og Aaret efter Egholm, begge Godser paa Sjælland. Da han fik sin Afsked, forlod han København og boede paa sine Godser, mest paa Rosenholm.

Rosenkrantz døde 13. Novbr. 1745. Han var 2 Gange gift og havde i sit andet Ægteskab 5 Børn, 3 Sønner og 2 Døtre. Hans Enke, Charlotte Amalie, f. Skeel, som fik Ordenen de la fidelité, døde 1763.

Knud Pedersen Storm

var født ved Aar 1662 og maa have været en meget driftig Mand, der ejede flere Ejendomme i Byen. I Grundtaksten for 1689 opføres han som Ejer af 3 Vaaninger i Slippen (Rosenborg Kvarter

^{20/2} 1705 for 250 Rdl. en Begravelse i Trinitatis Kirke og førte samme Dag sin Mands Lig derover. Hun hed Johanne Sørensdatter og var sikkert en Søster til Raadmand Christen Sørensen, der blev nedsat i samme Begravelse. Deres Ægteskab var barnløst og af den Grund gjorde de i 1688 gensidig Testamente, ved hvilken Lejlighed de islandske Købmænd Peder Riegelsen og And. Larsen Bech var Vidner. Storms Enke døde 1718 og blev 18. Juli nedsat i Begravelsen i Trinitatis Kirke. I samme var 1705 Peder Jensen Storm begravet, og han er sikkert Knud Pedersen Storms Fader og har vel været bosiddende i København i hvert Fald paa sine gamle Dage. At Knud Storm har været en solid og anset Mand kan ogsaa ses af, at han i 1704 havde paataget sig Værgemaalet for Marie Stuve, der var Datter af Formanden for Stadens 32 Mænd Barthold Stuve d. æ. Efter sin Moder havde hun arvet 500 Sldr. og sikkert et langt større Beløb efter Faderen, der ejede flere Ejendomme i Byen. Et saadant Værgemaal blev kun betroet stabile Mænd. Da Knud Storms Fader blev nedsat i Begravelsen i Trinitatis Kirke blev der ogsaa betalt 10 Rdl., medens den almindelige Takst var 4 Rdl., og der var kun tre, hvem der i samme Maaned betaltes mere, nemlig foruden for Storm for Ritmester Christian Giedde, der var Adelsmand, 30 Rdl., og Rektoren ved Metropolitanskolen, den 42aarige Magister Søren

Glud, 11 Rdl. og 4 M. Det var ham om hvem det hedder, at „hans liderlige Levned og Debauche forkorted hans Levned og satte Skolen i slet Tilstand“.

Træk af dansk Centraladministrations Udvikling.

Ved Magister Kr. Petersen.

Dansk Centraladministration har udviklet sig organisk lige fra Midten af Middelalderen og op til vore Dage. Denne Udvikling har i Hovedtrækkene formet sig som en stærk Vækst. Stedse er i Tidernes Lob nye Opgaver lagt ind under Administrationen, og denne er Gang paa Gang blevet stillet over for nye Opgaver. Dog er denne Vækst ikke foregaaet jævnt. Der har været Tider, hvor voldsomme Forskydninger indenfor Magtforholdene mellem Samfundets forskellige Faktorer har medført indgribende Ændringer baade med Hensyn til Administrationens Omraade og Magt, idet de nye Magthavere søgte at afpasse Administrationen efter deres Tarv. Dette var saaledes Tilfældet ved Enevældens Indførelse i 1660, Struensees Magtperiode, fra 1770—1772 og Grundlovens Indførelse 1849. De Forandringer, som fulgte af disse Begivenheder, var dog ikke saa afgørende, at der kan tales om et skarpt Brud med Fortiden, thi stedse byggedes der videre paa det, der var.

Da Fremstillingen i alt væsentlig kun kommer til at omfatte Tiden fra 1660 til nu, maa vi begynde med en kort Redegørelse for, paa hvilket Trin dansk Centraladministration

stod i den nærmeste Tid før 1660, for at det kan ses, hvor man efter Begivenhederne i 1660 nøjedes med at udbygge det alt bestaaende, og hvor der virkelig skabtes noget nyt. Selve den Forfatningsændring, der fandt Sted, var jo den, at Regeringsmyndigheden, der hidtil havde været hos Kongen og Rigsraadet i Forening, nu kom til at ligge alene i Kongens Haand. Rigsraadets Betydning havde — foruden paa Kongevalgene — navnlig beroet paa dets Andel i den lovgivende og dømmende Magt. Derimod havde det kun i ringe Grad øvet Indflydelse paa den udøvende — administrative — Magt. Som Regel var der slet ingen direkte Forbindelse mellem Rigsraadet og Administrationen. Vilde Rigsraadet indvirke paa Administrationen, skete det gennem de saakaldte Rigsembedsmænd, af hvilke der fandtes fem: Kongens Kansler, Rigshofmesteren, Rigskansleren, Rigsmarsken og Rigsadmiralen. Foruden at være Mellemed mellem Kongen og Rigsraadet var de tillige det øverste Led indenfor de forskellige Administrationsgrene. Særlig Betydning fik derved Kansleren, idet han var Chef for Kancelliet, som havde sin store Betydning ved at have en

meget stor Del af Rigets vigtigste Sager under sig, baade de inden- og udenrigske, og endvidere ved at være Rigets eneste Ekspeditionskontor, hvorved de øvrige Forvaltningsorganer — saaledes navnlig Rentekammeret — til en vis Grad blev afhængig af Kancelliet. Arbejdet indenfor Kancelliet lededes af en Oversekretær, hvis Stilling var meget betydningsfuld. Han fordelte Arbejdet blandt Sekretærene, der alle var af adelig Stand, Kancelliherremænd kaldes de ofte, men desuden fungerede han ofte som Vicekansler, idet han ofte ligesom Kansleren var Mellemed mellem Rigsraadet og Kongen. — For at blive Sekretær krævedes ingen særlig Uddannelse, medens man for at blive Oversekretær skulde have en juridisk-statsretlig Uddannelse, medens Kansleren fra gamle Dage af havde et mere teologisk Tilsnit. Den sidste Kansler for Enevælden var Kristen Thomesen Sehested, en begavet og sympatisk Personlighed med megen Sans for videnskabelige og navnlig religiøse Sysler, men hermed var forbundet en vis Mangel paa Kraft, Besluttsomhed og Initiativ overfor praktiske Ting. I mange Henseender var den sidste Oversekretær indenfor Kancelliet, Erik Krag, en Modsætning til Kansleren, viljestærk og hensynsløs som han var. Han fik derfor ogsaa stor Indflydelse.

En Ejendommelighed ved Kancelliets Forretningsgang var det, at Arbejdet ikke deltes efter særlige, men efter topografiske Linier. Rimeligt var det maaske at sondre mellem danske og tyske Kancelli, men det egentlige Monarki deltes igen i en Række Provinser, Sjælland, Fyen,

Jylland, Norge osv. I Kancelliet førtes en Række Protokoller, særlig de saakaldte „Registre og Tegnelse“, som indeholder de udgaaede Kongebreve, og som er Hovedkilden til Danmark-Norges indre Historie for den Tid. Men foruden disse førtes der andre Serier af Protokoller. Naar der hidtil er talt om Kancelliet, er ment danske Kancelli, men der fandtes allerede da ogsaa et tysk Kancelli, som havde under sig dels Korrespondancen med det vestlige og sydlige Udland og dels hele den indre Styrelse af Sønderjylland og Holsten. Tyske Kancelli forstod næsten hele Perioden igennem at bevare sin Uafhængighed af Danske Kancelli, men tilsammen dannede disse to Kancellier Hovedhjørnestenen i dansk Administration. Men der fandtes andre Organer for denne, og da navnlig Rentekammeret, hvis vigtigste Arbejde bestod i at opstille Rigets Regnskab. Den øverste Chef for Rentekammeret var Rigshofmesteren, Rigets fornemste Embedsmand. Den daglige Ledelse af Arbejdet var hos tre Rentemestere, der alle var adelige, og som havde at føre Tilsyn med de talrige Renteskriverne. Det Regnskab, der opstilledes,

Dørparti i Kancellibygningen.

Jylland, Norge osv. I Kancelliet førtes en Række Protokoller, særlig de saakaldte „Registre og Tegnelse“, som indeholder de udgaaede Kongebreve, og som er Hovedkilden til Danmark-Norges indre Historie for den Tid. Men foruden disse førtes der andre Serier af Protokoller. Naar der hidtil er talt om Kancelliet, er ment danske Kancelli, men der fandtes allerede da ogsaa et tysk Kancelli, som havde under sig dels Korrespondancen med det vestlige og sydlige Udland og dels hele den indre Styrelse af Sønderjylland og Holsten. Tyske Kancelli forstod næsten hele Perioden igennem at bevare sin Uafhængighed af Danske Kancelli, men tilsammen dannede disse to Kancellier Hovedhjørnestenen i dansk Administration. Men der fandtes andre Organer for denne, og da navnlig Rentekammeret, hvis vigtigste Arbejde bestod i at opstille Rigets Regnskab. Den øverste Chef for Rentekammeret var Rigshofmesteren, Rigets fornemste Embedsmand. Den daglige Ledelse af Arbejdet var hos tre Rentemestere, der alle var adelige, og som havde at føre Tilsyn med de talrige Renteskriverne. Det Regnskab, der opstilledes,

gav kun i meget ringe Grad et virkeligt Overblik over Statens finansielle Stilling, thi dels var Opstillingen meget uoverskuelig, og dels flød adskillige og delvis meget betydelige Indtægter, som f. Eks. Øresundstolden, direkte i Kongens Privatkasse uden at passere Rentekammeret og altsaa ogsaa uden at opføres paa Statens Regnskab. En Vanskelighed for Rentekammeret var det ogsaa, at det ikke havde noget eget Ekspeditionskontor, men maatte benytte Danske Kancelli til sine Ekspeditioner. Der kunde derved opstaa Gnidninger mellem de to Institutioner og deres Chefer, Kansleren og Righofmesteren, saa meget lettere, som der ikke var trukket nogen skarp Grænse mellem disse to Embedsmænds Myndighed. — — Medens der saaledes før 1660 fandtes en ret udviklet civil Centraladministration, savnedes en samlet Administration for de militære Etater. Der fandtes ganske vist en Rigmarsk og en Rigsadmiral, men ingen af dem havde noget Administrationskontor. Dette ændredes dog før 1660, idet der i 1655 oprettedes et Admiralitets Collegium. Der oprettedes et Kollegieraad paa 8 Personer, hvoraf enhver havde Ret til at stille Forslag til Flaadens Forbedring. Endvidere skulde Raadet have sin Opmærksomhed henvendt paa, hvad der kunde tjene til Commerciens Fremme. Raadets Beslutninger skulde indsendes til Kongens Resolution, og et Ønske om, at Kollegiet skulde være Højesteret i maritime Sager, blev afvist. Paa lignende Maade gik det med Landhæren. Under den første Svenskekrigs Ulykker indsaar alle, at ekstraordinære Foranstaltninger var nødvendige, og i Begyndelsen af Aaret 1658 fik General Hans Schack Ordre til at udarbejde et Udkast til en Instruktion for et Krigskollegium, og en saadan blev ogsaa udstedt, men i de første Par Aar kom Kollegiet til at spille en meget ringe Rolle. Intet er bevaret til Belysning af dets Historie, men da det igen træder frem i Lyset i Begyndelsen af 1660, viser den Forhandlingsprotokol, som er bevaret, at det nu var i Krigskollegiet — og ikke i Rigsraadet — at Rigets vigtigste Sager drøftedes. Et enkelt Træk af Betydning er det, at Kongen personlig leder Raadets Møder. Men efter Krigens Afslutning mindskes Raadets Betydning — ikke mindst fordi de Spørgsmaal, der nu laa for, som Hærreduktion o. lign., ikke kunde afgøres uden at spørge Rigsraadet og den kommende Stænderforsamling.

Man ser altsaa, at der, hvor Nødvendigheden fremtvang Nydannelser eller Forandringer, gik man over til en kollegial Ordning. Dette var ingenlunde tilfældigt, thi rundt omkring i Udland-

det var man gaaet over til denne Ordning, som ogsaa bød paa mange Fordele, navnlig paa en grundigere Drøftelse og en mere objektiv Afgørelse af Spørgsmaalene. Og netop med Hensyn her- til led den gamle Ordning af store Skavanker, som netop hen- imod Periodens Slutning traadte stærkt frem. Særlig fremtrædende var Mangelen paa Sagkundskab indenfor alle Grader. Langsomhed og Usikkerhed i Forretningsgangen, desuden en stigende Uorden indenfor Forvaltningens Kontorer, en Uorden og Slendrian, som viste, at dansk Centraladministration var ved at gaa itu

indefra. Og saa kom den store Omvæltning med Stænderforsamlingen i Efteraaret 1660, og med Omvæltningen traadte nye Personligheder i Forgrunden, blandt dem maa her i første Række nævnes Hannibal Sehested. Han havde hørt til „Svigersønnernes Kreds“, idet han var gift med Christian IV's Datter Christiane. Men han havde brudt med denne Kreds. Senere kom det ogsaa til et Brud mellem Hannibal Sehested og Frederik III, men Hannibal købte sig Kongens Fred og Tilgivelse ved at afstaa sine Godser. Udsoningen mellem ham og Kongen blev varig, skønt Hannibal Sehested spillede en meget tvetydig Rolle under den anden Svenskekrig, idet han opholdt sig i den svenske Konges Lejr. Dog kan intet Landsforrædderi paavises, og han skabte sig i Sverrig gode Forbindelser, der var ham værdifulde, da han gennemførte Freden i København Maj 1660. Han befæstede derved yderligere sin Stilling i Kongens Gunst. Ved selve Omvæltningen spillede han ingen afgørende Rolle, men da Arve-

Trappeparti i Kancellibygningen.

hyldningen havde fundet Sted, 18. Oktbr 1660, og Omvæltningen dermed var fuldblyndet, opfattede de nye Magthavere det som en af de mest paatrængende Opgaver at omforme Centraladministrationen. Og her kom Hannibal Sehested frem i første Række. Ved Festtafet havde han siddet øverst til Bords, og to Dage senere var han med til at overføre Rigsraadets Arkiv til Kongens eget Kammer, hvilket faktisk betød, at Rigsraadet var sat ud af Spillet. Faa Dage senere blev han udnævnt til Rigens Skatmester, Præsident i Skattekammerkollegiet — saaledes kaldtes nu Rentekammeret — og Assessor i Statskollegiet. Som Chef for dette nye Regeringsorgan valgtes en af den gamle Tids Mænd, den tidligere Righofmester Jokim Gersdorf, og en anden af den gamle Tids Mænd, Peder Reetz, udnævntes til Kansler og Præsident for Kancellikollegiet. Da i Løbet af Efteraaret baade Krigs- og Admiralitetskollegiet organiseredes, var dermed de vigtigste Kollegier oprettede. Som en Nødvendighed stod dog tilbage at oprette en Højesteret, da Rigsraadet jo hidtil havde siddet inde

med den højeste Domsagt. Dette skete først Aaret efter. — Paa Grund af den Rolle, Hannibal Sehested havde spillet, er

det rimeligt først at omtale den Gren af Forvaltningen, han kom til at lede. Først og fremmest opnaaede han, at Rentekammeret blev uafhængigt af Kancelliet, og det blev bestemt, at en Mængde Sager af væsentlig finansiell Karakter nu skulde ekspederes i Rentekammeret. Den 13. Novbr. udfærdigedes Instruksene. Af de egentlige Kollegieembedsmænd, Assessorerne, skulde Halvdelen være adelige, Halvdelen borgerlige, men Instruksens Hovedindhold var naturligvis det, at den fastlagde Rammerne for Fremtidens Arbejde. Det bestemtes, at Rentekammeret skulde have hele Rigets Finanser — undtagen Øresundstolden, som jo var Kongens private Indtægt — under sig. Da det krævedes, at nogle af Embedsmændene skulde være hjemme i Dansk, andre i Tysk, er det sikkert Mening, at ogsaa Hertugdømmerne i finansiell Henseende

skulde ligge under Rentekammeret. Og Maalet skulde være en virkelig Oversigt over Statens Status. Paa Dag og Time skulde Kollegieembedsmændene være i Stand til at opstille et Balance-regnskab, og hver Maaned skulde de til Kongen indsende et Ekstraktregnskab og ved Aarets Slutning „et rigtigt Overslag“ over begge Rigers Tilstand. Der kan ingen Tvivl være om, at det i det store og hele er Hannibal Sehested, der er Manden for denne Instruks, men helt originalt er Arbejdet ikke. Han har haft østrigske og navnlig svenske Forbilleder for Øje. Men det afgørende er, at der gennem den Arbejdsplan, som Instruksens indeholder, var skabt større Muligheder for en forbedret og overskuelig Ordning inden for Styrelsen af Rigets

Finanser. Og meget værdifuldt Arbejde blev gjort i de første Aar efter Rentekammerets Reorganisation. Af særlig Betydning blev Oprettelsen af Bogholderiet, som bl. a. førte Hovedbogen, hvor enhver, som havde et Mellemværende med Staten, fik sin Debet-

og Kreditside, saa at man til enhver Tid havde Oversigt over det. Da der endvidere førtes en Balancebog og en Tabs- og Vindings-

bog, kunde man til enhver Tid opstille Statens Balance, selv om det naturligvis kun var en ren Talbalance. Denne mere sikre Oversigt over Statens Finansforhold gav et alt andet end lyst Billede. Underskuddet var stadig stigende, og Indtægterne stadig dalende. For at skaffe Balance mellem Indtægter og Udgifter maatte Udgifterne skrives ned, da Indtægterne ikke kunde forøges paa Grund af den almindelige Fattigdom efter den hærgende Krig. Kilderne giver ingen Muligheder for at følge dette Arbejde i Enkeltheder. Det fremgaar dog tydeligt nok, at Hannibal er Sjælen i dette Arbejde, og at de Midler, ved Hjælp af hvilke han haabede at naa Balance var en kraftig Reduktion af Hæren, Udlæg af Krongodser og en almindelig Beskatning paa Grundlag af en ny Matrikel. At han særlig havde sin Opmærksomhed

henvendt paa Militærundergifterne, kan ikke undre, naar man hører, at disse udgjorde 920.927 Rdlr. (paa samme Tid udgjorde Statens samlede Indtægter 900.000 Rdlr.). Overfor Krigskollegiets Modstand lykkedes det her Hannibal Sehested at gennemføre en meget betydelig Reduktion. I det hele var Hannibal Sehested den bærende Kraft indenfor Rentekammeret, og det var derfor til stor Skade for Arbejdet, at han i sin Chefstid (1660—66) ofte foretog vidtløftige diplomatiske Rejser. Paa en saadan døde han i Paris i Efteraaret 1666, og snart bredte Forfald og Slendrian sig igen indenfor Rentekammeret, og hermed gik den centrale Stilling, det havde haft i Sehesteds Tid, tabt, skønt hans Eftermand blev en af Kongens Yndlinge, Kristoffer Gabel.

Næsten lige saa tidligt som Rentekammeret blev Krigskollegiet reorganiseret. Det første Møde holdtes d. 26. Novbr. 1660, men uden at man dog endnu havde nogen Instruks. Kort efter modtog dog Kollegiet fra Kongen en Opfordring til at udarbejde For-

Den Stormske Gaard: Stukloft (uden det oprindelige Plafonds billede) i Domæneforvaltningens Kontor.

Den Stormske Gaard: Del af Loftsmaleri i Sundhedsministeriet. Udsnit af det kuppelbærende Parti med legende Genier.

Se Teksten Side 451.

slag til en Instruks. Arbejdet tog ikke lang Tid, idet man nøjedes med Punkt for Punkt at afskrive Instruksen for det tilsvarende svenske Kollegium, og dette blev bifaldet af Kongen. Instruksen lød paa, at Krigskollegiet skulde have øverste Direktion og Inspektion over alle Tropperne indenfor Kongens Riger og Lande. Endvidere skulde Kollegiet være øverste Krigsret, og det skulde holde Møde tre Gange om Ugen og om fornødent oftere. Endelig skulde de militære Embedsmænd indenfor Rigerne indsende Indberetninger til Kollegiet, og dette skulde kræve Embedsmændene til Regnskab, hvis de forbrød sig. Men et er Instruks og et andet Virkelighed. Ganske vist havde Militæret spillet sin store Rolle ved Omvæltningen, men Officererne var sig ogsaa dette fuldt bevidst — var heller ikke fri for at mene, at Arverherredømmet kun kunde opretholdes ved deres Hjælp, og de troede derfor, at de kunde stille deres Krav. Men her forregnede de sig. Vi har allerede set, hvorledes de i Spørgsmaalet om Hærreduktionen maatte vige for en Civilist som Hannibal Sehested. Og i Tiden efter 1661 synes Kollegiet at smuldre hen. — — Omtrent samtidig med Krigskollegiet oprettedes Admiralitetskollegiet. Den betydeligste Mand her er Kort Adeler; Kollegiet havde 8 Medlemmer, af hvilke stedsde to var handelskyndige.

Det fjerde Kollegium, der efter 1660 blev reorganiseret, var Højesteret. Det kom til at bestaa af 25 Assessorer, 13 adelige og 12 borgerlige. Det havde ingen Præsident, men i den første Tid mødte Kongen ret ofte til Møderne; senere indskrænkedes hans Virksomhed til, at han i Tilfælde af Stemmelig-
 hed endelig afgjorde Sagerne. Iøvrigt blev i hele Enevoldstiden Rettens Domme respekterede af de skiftende Konger, men Kongen kunde til Tider gaa uden om Retten, saaledes f. Eks. i Leonore Christines Sag. —

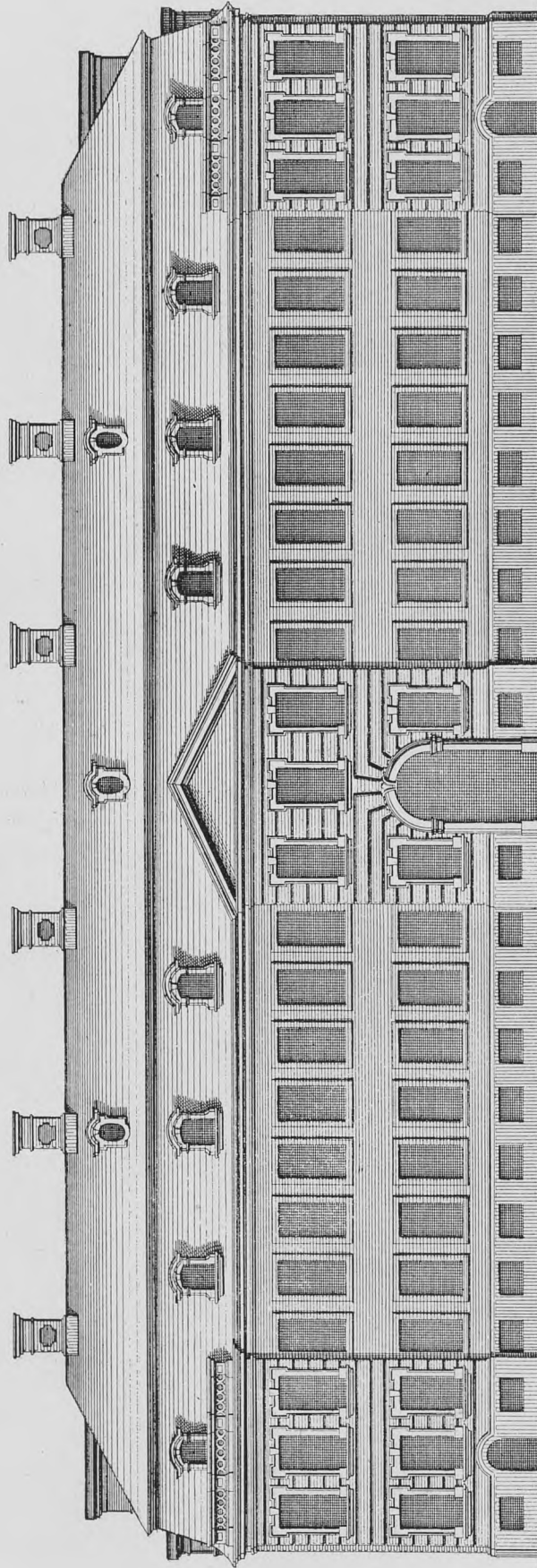
Det gælder om de her nævnte fire Institutioner, at de eksisterede før 1660. Noget nyt var derimod Statskollegiet. Dets Opgave var tredobbelt. Dels skulde det varetage Rigets udenrigspolitiske Interesser, dels være opmærksom paa alt, som kunde tjene Rigets Flor, Fremvækst og Bestyrkelse og endelig — og det først og fremmest — skal det stræbe efter at styrke Suverænitetsens Bevarelse og Kongehusets Velfærd. Det blev imidlertid særlig indenrigske Sager, der kom til at beskæftige Kollegiet, medens udenrigske Forhold stadig varetoges af tyske Kancelli. Kollegiets første Præsident blev Jokim Gersdorf, men da han døde i 1661, blev han efterfulgt af Christian Rantzau, en kraftig og betydelig Personlighed. Dette kom Statskollegiet til gode, og i Rantzaus Tid havde det en betydelig Indflydelse, men da han døde i 1663, gik det stærkt tilbage, og efter den Tid blev ikke et eneste storpolitisk Spørgsmaal behandlet i Kollegiet. Statskollegiet var altsaa ikke blevet det øverste samlende Led i Styrelsen, som nogle havde haabet paa. Men fandtes et saadant Led? Ja, som saadant fungerede Geheimeraadet. En lidt talrig Kreds (5—6 Personer) af Kongens fortroligste Raadgivere, der sammen med Kongen drøftede Rigets vigtigste Anliggender, særlig de udenrigske Anliggender, men man ved iøvrigt meget lidt om Geheimeraadets Virksomhed. Oprettelsen af de nævnte Kollegier, der alle — med Undtagelse af Højesteret, havde deres egne Ekspeditionskontorer — betød en stærk Beskæring af Kancelliernes Myndighed. Stadig laa dog mange af Rigets vigtigste Sager under dem. Mærkeligt nok skete der meget faa Ændringer i Kancelliets Forretningsgang. Næsten alt vedblev at gaa ved det gamle, og det var ilde nok. De adelige Sekretærer manglede ofte baade Sagkundskab og Dygtighed, og det var derfor af stor Betydning, at der nu aabnedes Adgang for borgerlige til denne Stilling. I 1661 udnævntes den første borgerlige Sekretær,

Den Stormske Gaard: Loftsmaleri i Kontorchefværelse i Sundhedsministeriet: „Venus“.
 Se Teksten Side 452.

Den Stormske Gaard: Loftsmaleri i Sundhedsministeriet: „Aurora“.

alen
auner.
20 Ellen

Opstalt af det Würtembergiske Pallast.

Façade du Palais de Würtemberg

Aufriß von dem Würtembergischen Pallast

Det Würtembergiske Palæ (Lerches Gaard), Hovedfacaden i 1740'erne. I. Thura: Den danske Vitruvius. Se Teksten Side 453.

men der gik naturligvis nogen Tid, før de nye dygtige Kræfter kunde naa at gøre sig gældende.

Hovedindtrykket af dansk Centraladministration i Tiden efter 1660 bliver da, at der i Tiden umiddelbart efter 1660 gennemførtes en Række udmærkede og nødvendige Reforme, som ogsaa straks havde en fortrinlig Virkning, men allerede i Midten af Tredserne bredte Slaphed og Uorden sig igen rundt om i Kollegierne. Nye Reforme, gennemført af en kraftig Haand, var igen nødvendige. Manden, der skulde gennemføre dem, stod ogsaa rede. Det var Peder Schumacher, der netop i 1665 traadte i Kongens Tjeneste som Kongens Kammersekretær, hvad der omtrent svarer til vore Dages Kabinetssekretær; men allerede Aaret efter fik han Foden indenfor danske Kancelli, idet det bestemtes, at

Geheimeetatsekretæren. Raadet beskæftigede sig særlig med Udenrigspolitikken, og da danske Kancelli blev dets Ekspeditions-kontor, medførte dette, at de udenrigske Sager overflyttedes fra tyske til danske Kancelli. I sidste Halvdel af 1670 kommer saa nye Instrukser for de forskellige Kollegier, som Regel udarbejdede af Schumacher. Fælles for disse Instrukser er navnlig to Ting. Den kollegiale Ordning haandhæves skarpt, og Paabudet om Ligevægt mellem de borgerlige og adelige Sekretærer understreges. For Kancelliets Vedkommende maa bemærkes, at Instruksen lægger hele Indflydelsen hos Oversekretærene. Schumacher var jo selv Oversekretær i danske Kancelli —, idet disse alene har Ret til, at ekspedere og referere for Kongen. Kansleren, Kancelliets Chef, blev derved nærmest en Topfigur. Dog skulde Præsidenterne

Det Würtembergske Palæ (Lerches Gaard): Hovedfacade mod Slotsholmsgade.

Som det ses ved Sammenligning med Vitruvius Tegning paa foregaaende Side, er der paabygget en Etage paa den oprindelige Bygning; dette skete i Aaret 1806, da Staten købte Ejendommen. (Se Teksten Side 453).

han visse Dage om Ugen skulde arbejde i Kancelliet med visse Grupper af Sager. Men snart forstod han at skaffe sig Indflydelse indenfor Kancelliets daglige Ekspedition, hvor han endog fik gennemført en Del nyttige Reforme. Men han, der slet ikke havde nogen Embedsstilling indenfor Kancelliet, mødte stærk Modstand. Følgen blev blot, at Schumacher fik fast Stilling indenfor Kancelliet, i det han 1668 blev udnævnt til Kancelliraad, og Aaret efter blev han ældste Oversekretær, og i Begyndelsen af 1669 blev han Assessor i Statskollegiet og Højesteret. Men Tiden var ikke inde til store Reforme, saa længe Frederik III regerede med Kristoffer Gabel som sin fortroligste Raadgiver. Derfor blev Frederik III's Død og Gabels derefter følgende Afskedigelse af stor Betydning, thi den nye Konge, Christian V, samlede om sig som sine nærmeste Venner tre Mænd, Kongens Halvbroder Ulrik Fr. Gyldenløve, Statholderen i Hertugdømmerne Frederik Ahlefeldt og Peder Schumacher, og dermed var Vejen aaben for Reformerne. De tre Mænd arbejdede Haand i Haand, men den, der trak det tungeste Læs, var Peder Schumacher. Det første, der skete, var Oprettelsen af et virkeligt Geheimeraad, der bestod af Rigets højeste Embedsmænd med Kongen selv som Præsident. Schumacher selv blev Raadets Sekretær under Titlen

lede Kollegiemøderne og sørge for, at de blev ordentlig protokolerede. Saadanne Møder skulde holdes 2 à 3 Gange om Ugen. Efter Instruksen fik danske Kancelli en udpræget Forrangsstilling, idet de to Oversekretærer skulde modtage alle Supplikationer og efter at have læst dem, sende dem, der hørte derhen, til de andre Kollegier. Men dette, at Indflydelsen samledes hos en enkelt, thi ganske vist var der to Oversekretærer i danske Kancelli, men den anden kunde aldeles ikke gøre sig gældende overfor Schumacher, gjorde, at der kom Orden og Kraft i Kancelliets Arbejde. Det samme var Tilfældet med Rentekammeret. Den nye Instruks beordrede, at der skulde udarbejdes Overslag og Aarsregnskaber, og at Gælden efter Frederik III skulde gøres op. Endvidere indskærpedes Forbudet imod, at Kollegieembedsmænd paatog sig Leverancer til Staten. En særlig Betydning fik Generalprokurøren, der skulde sørge for, at Regnskaberne rettidig kom ind og blev reviderede.

Dette var vel ikke altsammen nyt, men der sørgedes nu for, at Instruksen blev fulgt.

Overfor de civile Kollegier indtager de militære Kollegier en tilbagetrukket Stilling. Størst Interesse nærrede Schumacher for Flaaden, og han fik udvirket en Ordre til, at der hvert Aar skulde bygges nogle nye Skibe.

Endelig fik han genoprettet Kommercekollegiet. Gennem Instruksen for Kommercekollegiet gaar en tydelig merkantilistisk Tendens. Kommercekollegiet kom virkelig til at spille en betydningsfuld Rolle. Som Assessorer i dette sad ogsaa en Række af Datidens mest fremragende Købmænd — blandt dem den berømte Hans Nansen.

Som før nævnt spillede Statskollegiet efter 1663 en underordnet Rolle, men under Christian V fik det igen en Blomstringstid. Det var dog nu sjældent, at udenrigspolitiske Spørgsmaal blev det forelagt, langt hyppigere var det Handels- og Industrispørgsmaalet, som ofte havde været til en foreløbig Behandling i Kommercekollegiet. I Statskollegiet som overalt fik nu ogsaa borgerlige Adgang til Assessorpladserne. — —

ikke nægte, at Styrelsen, mens Griffenfeld stod i sin højeste Magtfulde, nærmede sig Kabinetstyrelsen, men det er tvivlsomt — eller maaske mere end tvivlsomt — om dette stod som Griffenfelds Maal. I de sidste Par Aar optog Udenrigspolitikken ham helt (den skaanske Krig), det er rimeligt at antage, at Griffenfeld under rolige Forhold var vendt tilbage til det Kollegiestyre, der var styrket gennem hans egne Instrukser i 1670. Det er gennem dem, han har indlagt sig sin store Fortjeneste af dansk Centraladministration. Det er dem, der gør, at han kan kaldes dansk Centraladministrations Skaber, selvom det maa indrømmes, at Hannibal Sehested gjorde et værdifuldt Forarbejde. Umiddelbart efter Griffenfelds Fald udstedtes en ny Instruks for Kancelliet, som vel paa mange Punkter falder sammen med den af 1670,

Det Würtembergske Palæ (Lerches Gaard): Bagfacaden set fra den tidligere Have.

Schumachers Statsmandsevner havde dog sin Begrænsning. Han savnede virkelig Indsigt i finansielle Sager. Finansstyrelsen blev da ogsaa det svage Punkt. Til sidst (1674) fik Griffenfeld udvirket en kongelig Ordre, hvorefter der skulde nedsættes en Kommission, som det blev paalagt — paa Grund af Skatkammerets slette Administration — at opstille et Budget, hvor Udgifterne stod i et rimeligt Forhold til Indtægterne. Dette at supplere Administrationen med sagkyndige Kommissioner, var noget, Griffenfeld ofte vendte tilbage til. Men paa eet Omraade følte han sig sikker paa selv at sidde inde med den højeste Sagkundskab — det var indenfor Kancelliet, og her blev hans Indflydelse eneraadende — baade indenfor danske og tyske Kancellier. Ganske vist holdtes der Kollegiemøder, saaledes at Instruksens Krav skete Fyldest, men det hindrede ikke Griffenfelds Enevælde. Kun han havde Referat for Kongen af Sager fra begge Kancellierne, og hans Magtfulde fik sit Udtryk deri, at han beklædtes med en Række Embeder. I 1673 blev han Rigskansler, og i Forvejen var han Kongens Kansler, Oversekretær, Kammersekretær og Geheimestatssekretær. Endvidere havde han Direktionen af Højesteret og endelig var han Leder af Statskollegiet, hvor han ikke blot skulde proponere, hvad Kongen skriftlig eller mundtlig havde befalet ham, men ogsaa, hvad han selv fandt raadeligt. Det lader sig

men som paa den anden Side igen tager en Del af den Magt, som Oversekretærene havde taget. Saaledes skulde alle Bøn-skrifter for Fremtiden aabnes af Kongen alene, og al Forhandling med de fremmede Ministre skal gaa gennem Kongen og underskrives af ham. Endelig genoprettes Kollegiestyret indenfor Kancelliet — i de sidste Par Aar af Griffenfelds Styrelse var ingen Kollegiemøder bleven holdt — under den nye Kansler, Frederik Ahlefeldts Ledelse. En af Bestemmelserne fra Griffenfelds Tid blev dog staaende, idet Oversekretæren beholdt sin Ret til at referere for Kongen, men dette Referat, hvorved Vicekansleren og to Kancelliraader skal være nærværende, skal foregaa i Geheimeraadet. Men ellers skete der ikke meget. For at Statskollegiet ophævedes, maa afgjort regnes for et Tab, det havde netop under Griffenfelds Ledelse arbejdet udmærket. Imidlertid lagde jo ogsaa Krigen, der fortsattes indtil 1679, Beslag paa alle Kræfter. Det kan lige nævnes, at netop under Krigen forsvandt Krigskollegiet. Derimod blev der efter Krigen sat et stort Arbejde ind paa Landets økonomiske Genrøjsning. I Forbindelse hermed staaer en vigtig Reform indenfor Finansstyrelsen, idet hele Kassevæsenet udskiltes fra Rentekammeret under en „Oberzahlmeister“. Dermed var grundlagt den Finanshovedkasse, som bestaar den Dag i Dag.

Indenfor Kancellierne skete der, som nævnt, ikke store Forandringer. Danske og tyske Kancelli vedblev at bestaa jævnsides, selv om de en Tid stod under fælles Ledelse. I 1680 bestod Kancellikollegiet af 10 Medlemmer. Blandt dem kom Kasper Schøller til at spille en fremtrædende Rolle, navnlig blev det hans Arbejde at aabne de indkomne Supplikker. I det hele minder hans Stilling meget om Griffenfelds i Begyndelsen af 70'erne. Schøller var saaledes lige- som Griffenfeld baade Geheime- og Kammersekretær.

Endelig i 1703 gennemførtes en radikal Forandring, idet Kancellikollegiets Møder helt afskaffedes, og saaledes vedblev det at være indtil 1730.

I den Periode, der her er talt om, virkede ved Siden af de egentlige Forvaltningsorganer talrige Kommissioner, men man ved ikke meget om dem, og deres Arbejde falder jo ogsaa udenfor den egentlige Centraladministration. Et andet Forhold maa imidlertid berøres, det er den sociale Forskydning, der, eftersom Tiden gaar, finder Sted indenfor Centraladministrationens Embedskorps. Som før omtalt, var det i Tiden efter 1660 et Ønske hos Magthaverne at skabe social Ligevægt mellem adelige og borgerlige indenfor Kollegierne. En Tid lang var de borgerlige endog i Flertal, men eftersom vi naar ned i det 18. Aarhundrede, bliver de overordnede Stillinger i stedse stigende Grad besat af Adelsmænd, ikke mindst indvandrede Tyskere. Ved Christian VI's Tronbestigelse 1730 var saaledes blandt de fleste Embedsmænd kun een Adelsmand; 1746 var 10 af 22 og 1766 23 af 40 Adelsmænd. Men ellers er de to første Menneskealdre af det 18. Aarhundrede en stille Tid indenfor Centraladministrationen. Ikke saaledes at forstaa, at der ingen Forandringer skete — thi vigtige Nydannelser fandt Sted, som vi senere skal se det —, men det foregik jævnt og organisk, eftersom Udviklingen stillede sine Krav, og saaledes gik det, indtil det store Uvejr brød løs under Struensee.

Den af Griffenfeld grundlagte Centraladministration havde saaledes bestaaet sin Prøve; thi den var det, som stadig var Kernen i det hele System. Men naturligvis maatte Nydannelser komme og Ændringer maatte ske, eftersom Forholdene ændredes indenfor Landets aandelige og materielle Liv.

Karakteristisk for Griffenfelds Ordning var det, at Forvaltningen var samlet i faa Forvaltningsorganer, som fik en uhyre

Mængde meget forskelligartede Sager under sig. De Nydannelser, der finder Sted i det 18. Aarhundrede, dannes da i Regelen ogsaa paa den Maade, at et eller flere Omraader indenfor et af de gamle Kollegier udskilles og kommer til at danne et nyt selvstændigt Kollegium. Det var saaledes Tilfældet med Kommercekollegiet, der førte en meget omtumlet Tilværelse, idet det gentagne Gange blev ophævet for atter senere at blive genoprettet. Endelig blev det dog ophævet i 1731, men blev samme Aar erstatet af et andet med samme Formaal, nemlig General-, Landets-, Økonomi- og Kommercekollegium. Af mindre Betydning var det, at der i 1711 oprettedes et Generalpostamt, som havde Postvæsenet under sig.

I nøje Sammenhæng med

Kongens Sympati for Pietismen stod Oprettelsen af et helt nyt Kollegium, Missionskollegiet 1714, der havde til Opgave at fremme baade den indre og den ydre Mission. Under Pietismens endnu stærkere Indflydelse under Christian VI oprettedes 1737 et Generalkirkeinspektionskollegium, der fik en meget stor Myndighed. Det skulde saaledes haandhæve Kirkedisciplinen, det skulde holde Øje baade med Præsternes Lære og Vandel og havde Censuren over alle teologiske Skrifter.

En betydelig Forandring foregik efterhaanden med Rentekammeret. Nye Kontorer oprettedes, men trods dette blev Arbejdet alligevel for stort, saa at en Række Sager udskiltes. Først og fremmest alle Toldsager og Bestyrelsen af de oversøiske Besiddelser. Til Varetagelsen af disse Sager oprettedes 1760 Vestindisk-

Det Würtembergske Palæ (Lerches Gaard): Sideløb, set fra den tidligere Have.

Guineisk Rente- samt General-Toldkammer-Kollegiet. Dette Kollegium fik efterhaanden alle Sager vedrørende Statens Told og Konsumtionsvæsen under sig.

Oprettelsen af en Skattedirektion 1762 var en ny Aflastning for Rentekammeret. Netop i dette Aar stod Staten overfor store finansielle Vanskeligheder paa Grund af meget betydelige Rustninger, og man greb da til at udskrive en betydelig Ekstraskat, og Administrationen af denne blev overdraget til en Overskattedirektion, som desuden fik den Opgave at samle Midler til et Fond til uforudsete Udgifter. Denne nye Institution fik en stor Indflydelse, ikke mindst, fordi H. C. Schimmelmänn blev dens Leder.

Kongens Resolution — d. v. s. af Konseillet. Dette var en betydelig Udvidelse af Konseillets Magt, men det er tvivlsomt, om Christian VII har haft Forstaaelsen deraf, thi samtidig viste han Lyst til at svække Konseillets Stilling ved at erklære, at medens det fremtidig skulde være som hidtil, at der om Mandagen skulde holdes Konseildag for at drøfte de indre Anliggender, saa skulde Konseillet ikke mere samles om Fredagen som hidtil, men kun, naar særlig vigtige Sager var til Behandling. Ellers skulde alene Udenrigsministeren, J. H. E. Bernstorff, møde til Referat og modtage Kongens Befalinger. Det er indlysende, at dette i høj Grad vilde svække Konseillets Stilling med Hensyn til de uden-

Det Würtembergske Palæ (Lerches Gaard): Indgangsporten mod Slotsholmsgade.

En anden vigtig Side af Administrationens Udvikling er den, at det efterhaanden bliver Regel, at Administrationscheferne faar Plads i Geheimkonseillet. Vi har tidligere set, at der blev gjort forskellige Forsøg paa at skabe et øverste Samlingsled indenfor Styrelsen, vi har nævnt Statskollegiet og Geheimeraadet. Et saadant var nu skabt i Konseillet, der i den almindelige Bevidsthed stod som et Mellemlid mellem Kongen og Kollegierne. Men naturligvis havde det kun besluttende Myndighed i det Omfang, Kongen indrømmede Konseillet det. Desuden var dets Magtomraade begrænset, idet kun Sager fra de to Kancellier kom til Behandling indenfor det — og af visse Sager da navnlig udenrigspolitiske. Og selvfølgelig kunde Kongen tage Beslutninger af enhver Art uden at raadspørge Konseillet. Det var en ret snæver Kreds — ved dets Ophævelse i 1770 bestod det kun af 5 Medlemmer. Cheferne for danske og tyske Kancellier var faste Medlemmer. Under Frederik V's svage Regering havde Konseillet en betydelig Indflydelse, og dets Magtstilling blev stærkt styrket i Christian VII's første Regeringsaar. Dette sidste har sin Forklaring i, at Christian VII hurtigt blev træt af at beskæftige sig med den Vrimmel af Regeringssager, som blev forelagt den enevældige Konge. Følgen blev, at en Mængde Sager skulde afgøres uden

rigske Sager, som jo netop havde været dets vigtigste Ressort. Kongens Plan mødte da ogsaa Modstand indenfor Konseillet — forøvrigt navnlig fra Bernstorff — og overfor denne Modstand opgav Kongen sin Plan, og alt blev som før.

Ogsaa paa anden Maade viste Christian VII Lyst til at gaa udenom de bestaaende Magtfaktorer. Det Middel, han benyttede, var Kabinetsordren. En kongelig Ordre ekspederet fra Kongens eget Kabinet var fuldgyldig og altsaa et Middel, hvorved Kongen kunde gaa udenom baade Konseil og Kollegier. Det var heller intet nyt. Ogsaa andre af Enevældens Konger havde benyttet den. Dog indtog Kabinetsstyrelsen under Christian VII ikke noget stort Omfang, men Kabinetsordrernes Antal var dog jævnt stigende. Nogen Betydning kan det have haft, at Kongen vidste, at hans store Samtidige, Frederik II af Prøjsen, i høj Grad anvendte Kabinetsordrer; uden Betydning var det maaske heller ikke, at Kongen i 1767 skiftede Kabinetssekretær. Den nye Kabinetssekretær hed Andreas Schumacher, men der haves intet Bevis for, at han har søgt at paavirke Kongen i den Retning. Det bør fremhæves, at Kabinetsordrer aldrig benyttedes indenfor Udenrigsstyrelsen, men ellers dryssede de jævnt ned over de forskellige Kollegier — naturligvis til liden Glæde for disse. Ejen-

dommeligt og betydningsfuldt er det, at der kun peges paa særlige Grupper af Sager, der i særlig Grad havde Kongens Interesse og derfor ordnedes gennem Kabinetsordrer, og at disse Sager var de samme, som ogsaa i Struensees Tid var Genstand for Regeringens særlige Omsorg. Det gjaldt særlig Landbosagen, for hvilken Kongen virkelig synes at have haft Interesse, bl. a. kan nævnes, at han ved en Kabinetsordre gav danske Kancelli Ordre til at afgive en Betænkning om, i hvilket Omfang Stavnsbaandet maatte kunne ophæves. Men ogsaa Administrationens Ordning blev gentagne Gange forandret ved Kabinetsordrer, og et enkelt nyt Kollegium blev endog oprettet. Det var Generallandvæsenskollegiet, som i samme Kabinetsordre fik sit Arbejdsomraade beskrevet. Men iøvrigt fandtes der indenfor Kollegierne selv en Kreds, der indsaa Nødvendigheden af Reforme og adskillige blev ogsaa gennemført, saaledes at Arbejdet allerede var indledet, da I. F. Struensee traadte til.

I Hovedtrækkene er Struensees Historie kendt af alle. Hvorledes han, den ukendte Provinslæge, gennem Protektion opnaaede Stillingen som Kongens Læge paa en stor Udenlandsrejse. Det lykkedes ham paa denne Rejse at vinde stor personlig Indflydelse paa Kongen — vel ikke mindst fordi Struensee som Læge bedre end de fleste andre forstod Kongens Sjælstilstand. Efter Hjemkomsten vedblev han at være Livlæge hos Kongen, og hans Indflydelse fæstnedes i Aarene 1769—70. Som bekendt lykkedes det ham ogsaa i høj Grad at vinde den unge Dronning, Caroline Mathildes, Hengivenhed, hvilket betød en Styrkelse af hans Stilling. —

Som Statsmand var Struensee ikke fremragende. Hans Ideer var i altfor høj Grad prægede af almindelige og faste Teorier — skabt af andre. Han var Tilhænger af den politiske Idékreds, hvis historiske Betegnelse er bleven den oplyste Enevælde, og som rundt om blandt Fyrsterne havde sine Tilhængere. De betydeligste af dem var Frederik II af Prejsen og Katharina II af Rusland. Men Struensee havde kun i ringe Grad formaat at opfatte disse Ideer selvstændigt. Der findes vel intet Styrelsesprincip, der kan siges at være almengyldigt, og det lader sig næppe gøre af ren spekulativ Vej at udfinde blot fælles Grundprincipper for Styrelsen i alle Lande. Men dette forstod Struensee ikke. Og da han havde sine Teorier i perfekt Orden, ansaa han det for en overflødig Ulejlighed at studere det Folk, han vilde styre, og de Forhold, han vilde reformere. Men havde han saaledes som Statsmand sin snævre Begrænsning, var han dog paa den anden Side en meget klog og navnlig en meget smidig Mand. Uden nogen egentlig Evne til at vinde Venner forstod

han alligevel at knytte Mennesker til sig — som Regel, fordi de mente at kunne benytte ham, men Forholdet blev næsten altid det omvendte, at han benyttede dem. Og han kunde gøre dette, uden at det kom til Brud. Af særlig Betydning blev hans Forbindelse med to Mænd, Generalerne P. E. Gähler og Grev Rantzau Ascheberg. Det var den sidste, der skaffede ham i Forbindelse med Kongen, og begge tilhørte de en Kreds af Militære, der befandt sig i Opposition til det herskende Styre med Konseillet som Midtpunkt. I denne Kreds knyttede Struensee ad-

skillige Forbindelser, uden at det dog paa nogen Maade kan siges, at han kom til Magten som Fører for et Parti. Hans Magtstilling kom udelukkende til at bero paa hans stedse stigende Indflydelse hos Kongen og Dronningen. — Af de to Mænd fik Gähler langt den største Betydning. Maaske

Rantzau Ascheberg har ydet sit Bidrag til Udformningen af Struensees politiske Anskuelser, men indenfor den praktiske Reformpolitik kom han ikke til at spille nogen Rolle. Han egnede sig heller ikke dertil. Anderledes med Gähler. Skønt udpræget Militær forstod han, at Hæren maatte lade sig anvende efter politiske Synspunkter, og han var derfor stærkt interesseret baade i almindelig Politik og civil Administration. Han sad derfor paa mange Punkter inde med en Erfaring og Kundskaber, der i høj Grad kunde blive nyttige for Struensee, da hans Reformværk begyndte. Han har da ogsaa mangfoldige

Gange raadspurgt Gähler og tog altid meget Hensyn til hans Raad. I hvilken Grad Struensee paa Forhaand har

været klar over, efter hvilke Hovedlinier han vilde arbejde, kan ikke helt afgøres. I sit ypperlige Forsvarsskrift for Domstolen retter han som Forsvar for sin Handlemaade en Række Angreb paa den Ordning, der bestod ved hans Tiltræden. Det er navnlig dette, at man faktisk berøvede Kongen Indflydelse paa Sagerne, idet man sørgede for, at han aldrig kom til at staa overfor forskellige Anskuelser, mellem hvilke han kunde vælge, men altid blev stillet overfor enstemmige Forslag, som det var vanskeligt for ham at afgøre. Endvidere beskyldte Struensee Administrationen for, at den systematisk svækkede Kongens Lyst til at beskæftige sig med Regeringsanliggender ved at trætte ham med ganske mekanisk Arbejde, og man kvalte hans Initiativ i Omsvøb og Betæneligheder. I dette er der meget rigtigt, men ogsaa nogen Overdrivelse. Og selv om det ikke er givet, at Struensee har forstaaet alt dette klart allerede i 1770, da hans Magtperiode begynder, saa maa det dog siges, at de Tanker, han her har gjort sig om Administrationens Stilling derfor

Det Würtembergske Palæ: Parti fra Forstuen til højre for Portgennemkørselen med Trappeopgang.

Kongen, tydeligt nok er ledende for hans Arbejde i Begyndelsen af hans Magtperiode. Et Hovedformaal for ham var nemlig det at gøre Kongen til Styrelsens Centrum, og heri var han ganske enig med Gähler og Rantzau. At dette maatte medføre en Ændring af den øverste Administration, var en Selvfølge, men hvorledes dette i Enkeltheder skulde ske, har vel næppe staaet helt klart for Struensee. Men een Ting var dog givet: Hovedmodstanden maatte komme fra Konseillet. Og det var mod det, Hovedangrebet maatte rettes. Det var derfor en stor Sejr for Struensee, da han den 15. Septbr.

1770 fik J. H. E. Bernstorff afskediget fra sine Embeder. Den nævnte Dag som Oversekretær i tyske Kancelli og Dagen efter som Medlem af Konseillet, thi i ham mistede det gamle Regime sin betydeligste Kraft. De andre Kollegiechefer fungerede ganske vist endnu en kort Tid. Men den 8. Decbr. afskedigedes Resten af Konseillets Medlemmer, og to Dage senere udtalte Kongen i sin Kabinettsordre som sin Villie, at Konseillet var afskaffet og gav samtidig danske Kancelli Ordre til at udfærdige Afskedspatenter for de tidligere Konseilsmedlemmer og Kollegiechefer.

Der er imidlertid en Ejendommelighed ved denne Affære. Efter Bernstorffs Afskedigelse synes det en kort Tid at have været Magthavernes Ønske at opretholde Konseillet — om end i en ændret Skikkelse. Bernstorff blev saaledes erstattet af sin nære Ven og Meningsfælle H. O. Schach, samtidig med, at Konseillet forøgedes med tre nye Medlemmer, som alle afgjort sluttede sig til den nye Retning. Det var

Gähler og Rantzau og Viceadmiral v. Rømeling. Dette nye Konseil fik den 24. Septbr. Ordre til at afgive en Betænkning om, hvorledes et Geheimkonseil bedst kunde organiseres i en monarkisk Stat som den danske. Der fremkom forskellige Vota, men intet kom ud deraf, idet Konseillet som nævnt afskaffedes den 10. Decbr. 1770. Og det paa en særlig højtidelig Maade, idet det blev befaleet danske og tyske Kancelli at affatte i behørig Form to enslydende Akter paa henholdsvis Dansk og Tysk og derefter nedlægge disse Akter i Kancelliernes Arkiv som et Udtryk for de Anskuelser, der havde bevæget Kongen til at afskaffe Konseillet.

Helt mente Struensee dog ikke at kunne undvære en Forsamling, der til en vis Grad svarede til Konseillet, og umiddelbart efter dettes endelige Ophævelse udgik en Kabinettsordre, der beordrede sammenkaldt en „Konference“. Det synes, som om der var tiltænkt denne Konference betydningsfulde Opgaver — dens Medlemmer var alle Mænd fra de højeste sociale Lag og fra de

højeste Embedsstillinger — men dens Betydning blev kun ringe, og allerede i Sommeren 1771 ophævedes den.

Med Konseillets Afskaffelse var den alvorligste Hindring ryddet af Vejen for det, der stod som Struensees vigtigste Formaal: at gøre Kongens Kabinet til Styrelsens Midtpunkt. Der er ingen Grund til at tvivle om, at han her har været enig med Kongen, men lige saa sikkert er det, at Struensee kun derigennem vandt den fulde Magt over hele Administrationen — hans Magt over Kongen naturligvis forudsat — og altid var i Stand til at benytte Kongens Initiativ.

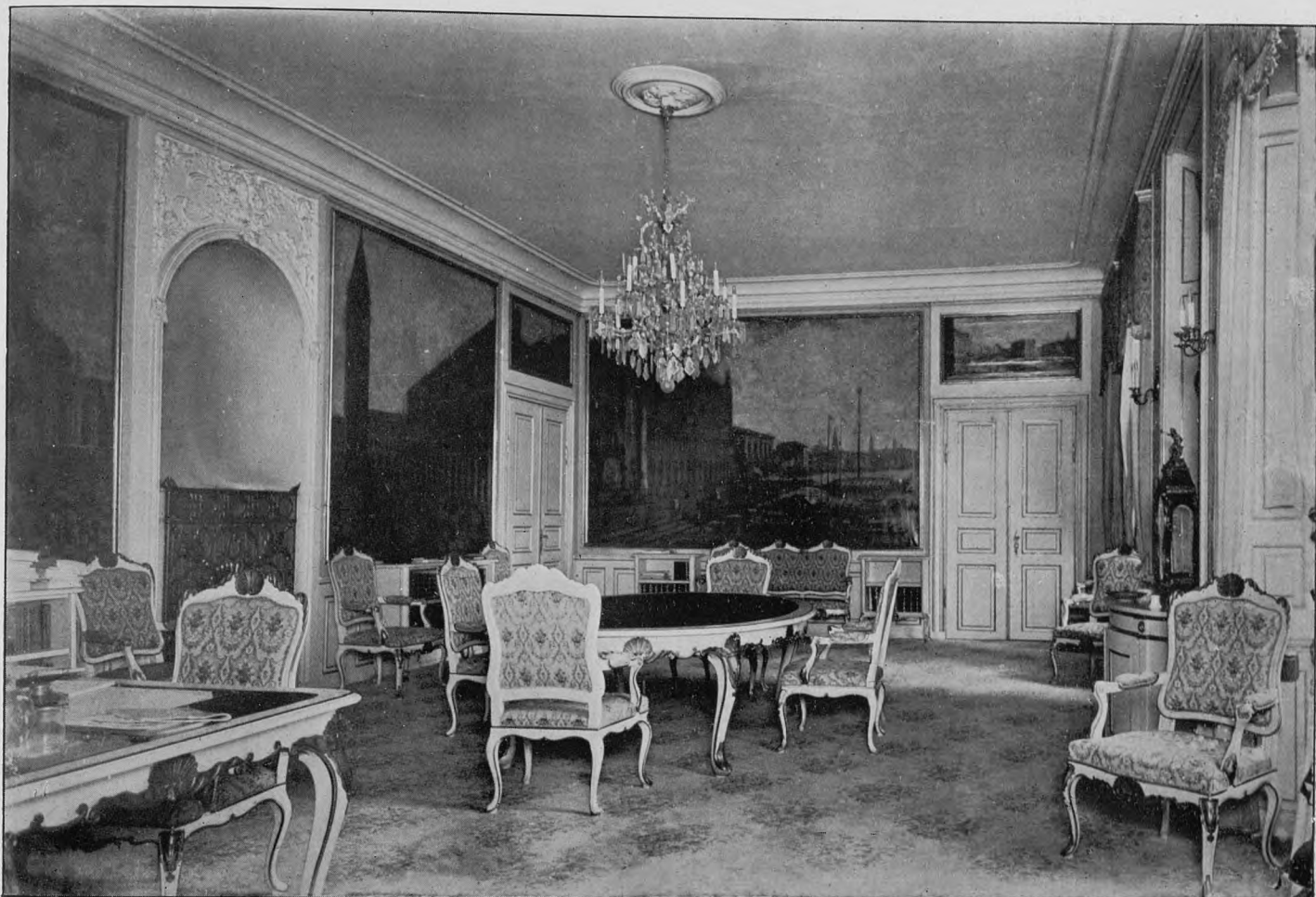
Mærkeligt nok havde Struensee lige til Decbr. 1770 ingen Embedsstilling, bortset fra, at han var Kongens Livlæge. Men i Decbr. 1770 blev han udnævnt til Maitre des requêtes. Som saadan havde han til Opgave at aabne og gennemgaa de Andragender, der indløb til Kongen og derefter referere dem for denne. Denne Stilling havde hidtil været lidet betydningsfuld, da disse Andragender til Kongen som Regel indeholdt Bønner om Understøttelser o. lign. Men nu var Forholdet anderledes; thi da Kollegiernes mundtlige Referater for Kongen nu var bleven afløst af skriftlige Forestillinger, blev det Struensee, der overfor Kongen kom til at gøre Rede for Forestillingerne. Derved var hans Stilling bleven af den største politiske Betydning, og det var ikke med Urette, at Bernstorff, da han hørte om Udnævnelsen, udtalte, at Struensee derved var bleven den eneste Minister. Det var dog ikke Struensee, men Kabinettssekretæren, Andreas Schumacher, der formulerede Kongens Svar. Dette Forhold vedvarede indtil

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Det Würtembergske Palæ (Lerches Gaard):
Trappeopgang fra Portgennemkørselen.

Marts 1771, da Schumacher udnævntes til Deputeret i danske Kancelli, hvorefter Struensee ogsaa overtog Kabinettssekretærens Forretninger, men uden at faa Titlen, men i Juli 1771 blev han saa udnævnt til Geheimkabinettsminister. Som saadan fik han en overordentlig Myndighed, idet han, Struensee, alene fik Ret til at udstede Kabinettsordrer — om end naturligvis i Kongens Navn. Dermed er Kabinettsstyrelsen skabt, og den fik sin store Betydning for Administrationen, ved at Kabinettet blev det Sted, hvor Kongen resolverede. Deri laa en betydningsfuld Forskel fra Fortiden. Tidligere havde Kongen altid resolveret i Nærværelse af en eller flere høje Embedsmænd, nu resolverede han alene, i sit Kabinet. Der var meget for Kongen utilfredsstillende i den gamle Ordning med det mundtlige Referat. Det var oftest en Umulighed for Kongen at hævde sin Myndighed overfor Embedsmændene, som naturligvis var langt bedre inde i Sagerne end Kongen kunde være efter et kortfattet Foredrag. Følgen blev, at Administrationen faktisk fik en meget betydelig Myndighed. Et enkelt Kol-

Fot. Rolstad.

Det Würtembergske Palæ (Lerches Gaard): 1. Sal, Forsvarsministeriets Sal (oprindelig Spisesal),
Se Teksten Side 455.

Det Würtembergske Palæ (Lerches Gaard): Samme Sal som paa Billedet foroven, set fra den modsatte Side,
nu indrettet til Forsvarsministerens Modtagelses-Værelse.

legium dannede en Undtagelse, nemlig Generalitetet. Her var Forholdet det, at efter at Sagerne var refereret for Kongen, blev Sagerne liggende hos Kongen, som saa næste Mødedag meddelte sine Resolutioner. Kongen fik derved Mulighed for at sætte sig ind i Sagerne, før han traf sin Bestemmelse. Dette forekom ham tilfredsstillende, og han besluttede derfor at indføre den samme Forretningsgang for de andre Kollegier. En Ordre blev udstedt til samtlige Kollegier om at indsende til Kongen en Redegørelse for deres Referatform. Kongen vilde da sammenligne dem og vælge den bedste, som saa skulde være fælles for alle. I en ny Kabinetsordre meddeltes det saa Kollegierne, at da Generalitetets Fremgangsmaade svarede til Kongens Ønsker, skulde den alene fremtidig anvendes. Dermed var Kollegiernes Indflydelse væsentlig forringet. Thi selv om det mundtlige Referat opretholdtes, fik Kongen Tid til — naturligvis under Struensees Paavirkning — at danne sig en Opfattelse for næste Referatsdag. Dermed var Kabinettet blevet Styrelsens Midtpunkt, og Kabinettet d. v. s. Struensee. Kongens Tilstand var netop paa den Tid blevet stærkt forværret, saa der ikke var Tale om nogen egentlig Deltagelse i Styrelsen fra hans Side. Men selv om det mundtlige Referat havde mistet meget af sin Betydning, saa gav det dog Mulighed for en personlig Paavirkning af Kongen og maatte forekomme truende for Struensee, og efterhaanden fik han da det mundtlige Referat helt afskaffet.

Helt mente Struensee dog ikke at kunne undvære Chefsstillingerne i Kollegierne. Saaledes blev v. d. Osten Uden-

rigsminister og Schimmelmänn beholdt sine Embeder, fordi Struensee ansaa ham for uundværlig. Men de andre Kollegier fik formelt ingen Chefer. Dette medførte, at den daglige Ledelse gik over til Mænd, som hidtil havde staaet i anden Række. Ogsaa dette svækkede Kollegiernes Stilling — ikke mindst udadtil, hvor den som oftest højfornemme Chef virkede umiddelbart ærefrygtindgydende. Til dette kom, at Offentligheden efterhaanden maatte faa det Indtryk, at det var i Kabinettet og ikke i Kollegierne, at Afgørelserne faldt, hvilket naturligvis ogsaa maatte svække Kollegiernes Stilling udadtil. Indadtil svækkedes deres Magtstilling ved, at Struensee ivrigt stræbte at bryde Forbindelsen mellem Kollegierne indbyrdes. Enhver officiel Meddelelse skulde gaa gennem Kabinettet — maatte altsaa ikke meddeles fra et Kollegium til et andet. Endelig var det en Svækkelse for Kollegierne, at Struensee indskrænkede Antallet af de Sager, i hvilke Kollegiet selv kunde træffe Beslutning.

Da Enevælden jo forudsætter en gennemført Centralisation, og da Struensees Teorier var baseret paa Opretholdelsen af Enevæl-

den, kunde han kun i ringe Grad ændre noget i selve Grundprincipperne for Administrationen. Der blev vel gjort et Par Forsøg paa en Decentralisation, særlig indenfor Finansstyrelsen, men det førte ikke til noget, og Centralisationen opretholdtes i sit fulde Omfang. Hvad der skete under Struensee, var da ogsaa langt mere en Omordning, end at noget nyt blev skabt. Først og fremmest ønskede han Forandringer med Hensyn til Kollegiernes Arbejdsmetode, som forekom ham altfor indviklet og langsom. Gang paa Gang paalægges det Kollegierne at gøre Ekspeditionerne hurtigere færdige. Endvidere krævedes det, at Indstillingerne

skulde være korte og klare og uden alle Omsvøb. Endelig indskærpedes Lydighedspligten overfor Kongen, saaledes at Kollegierne endog mistede deres Ret til at gøre Forestillinger, naar en kongelig Ordre stred mod Lovene eller tidligere kongelige Ordre. Dette blev dog hindret, og Kollegierne beholdt altsaa denne Ret.

Men for at opnaa denne Klarhed og Hurtighed i Behandlingen af Sagerne, var det en Nødvendighed, at denne Behandling foregik efter faste og klare Linier, og at de store Administrationsorganer ikke druknede i Bagateller. En Mængde Sager, som paa Forhaand var afgjort ved gældende Love og Anordninger, burde afgøres af de lokale Embedsmænd for paa den Maade at aflaste Administrationen. Og indenfor selve denne burde Sagerne fordeles efter klare og saglige Grunde, saa at alle Sager af samme Natur ogsaa behandlede af samme Myndighed. Og inden for de enkelte Administrationsgrene skulde der gennemføres en ensartet

Det Würtembergske Palæ (Lerches Gaard): Trefags Sal i anden Etage. Krigsministeriet.

Se Teksten Side 455.

og overskuelig Organisation, og ikke mindst skulde Grænselinierne for de forskellige Administrationsgrene trækkes skarpt op.

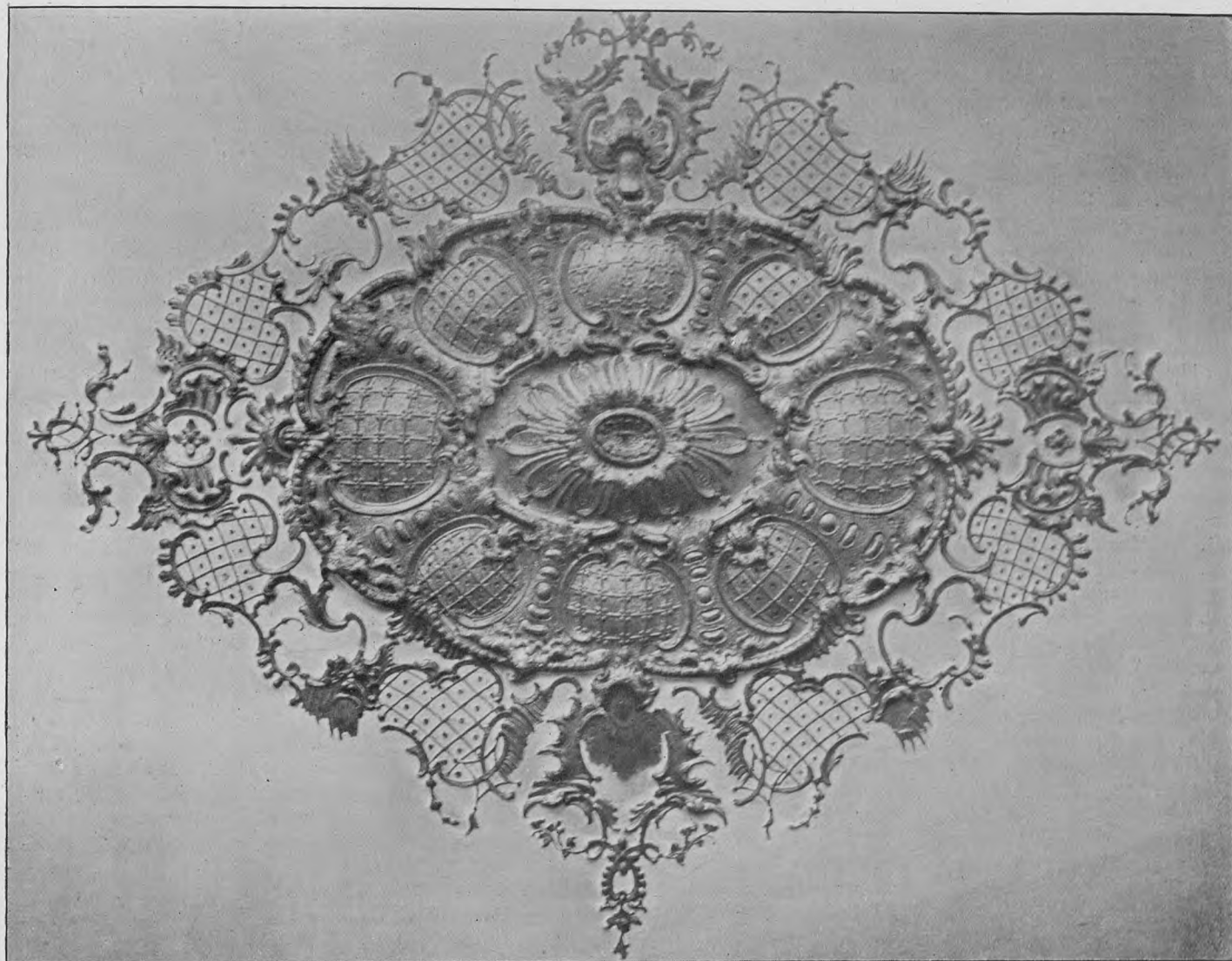
Saglige Synspunkter har saaledes gjort sig gældende for Struensee og hans Hjælpere i deres Bestræbelser efter at omordne den danske Centraladministration, men lige saa sikkert er det, at ogsaa personlige Motiver har spillet deres store Rolle.

Lad os engang se, hvorledes Forretningsgangen var f. Eks. i danske Kancelli. Alle de Skrivelser, der indkom, blev aabnet af Oversekretæren, som derefter sorterede dem i to Grupper. Alle Sager, som angik Kirker, Skoler, Hospitaler, Retsvæsen o. s. v., blev afleveret til Justitskontoret, hvor de blev indført i „Supplikprotokollen“. Ansøgninger om Embeder, Titler o. lign. blev derimod overgivet Chefen for Gratiakontoret, og en kort Forestilling blev opsat, hvorefter den paagældende Sag blev leveret tilbage til Oversekretæren, som saa uden yderligere Drøftelse forelagde den for Kongen. Sagerne fra Justitskontoret blev derimod behandlet i Kollegieforsamlingen. Hørte Sagen til dem, som Kollegiet maatte afgøre paa egen Haand, faldt Afgørelsen straks i samme

Møde, men skulde den forelægges Konseillet eller Kongen, afgav Kollegiets Medlemmer deres Vota. Derefter blev Sagen af Chefen for Justitskontoret foredraget for henholdsvis Konseillet eller Kongen. Paa ethvert Trin af Sagens Behandling blev Resultatet af den foretagne Behandling indført i en Protokol, og naar Sagen endelig var afgjort, indleveredes den med sine Bilag til Gratialkontoret, hvor den indførtes i Kancelliprotokollen. Tilbage stod selve Ekspeditionen, som gik for sig i de to Kancelliforvalteres Kontorer. Endelig havde Kancelliet naturligvis et Arkiv.

I de andre Kollegier var Forretningsgangen mere eller mindre forskellig herfra, men netop denne Forskellighed var Struensee en Modstander af, og vi har nævnt, at han fik udvirket et Konge-

Broder C. A. Struensee, der var vel kendt med præjsiske Forhold. Dette Finanskollegium, hvis endelige Organisation fandt Sted i Maj og Juni 1771, blev den vigtigste og mest omfattende Institution indenfor Administrationen, idet det ikke blot fik alle Sager, som hidtil havde ligget under Rentekammeret, Generaltoldkammer og Kommercekollegium, men ogsaa fik under sig saa godt som alle Sager vedrørende Landets Erhvervsliv. Men man blev ikke staaende herved. Maalet var, at alle Sager, der havde Børing med det økonomiske Liv, skulde behandles af det økonomiske Kollegium. Som første Forudsætning for at skaffe Orden i Statens Finanser maa nævnes dette, at samle alle Statens Indtægter i en fælles Kasse og samtidig faa Rede paa, hvilke Indtæg-

Det Württembergske Palæ (Lerches Gaard): Loftroset i Krigsministeriets Sal i anden Etage.

Se Teksten Side 455.

bud om, at alle Kollegier skulde antage Generalitetets Forretningsgang. Men desuden skete der store Forandringer med Hensyn til Administrationens ydre Rammer.

Det første, der skete, var, at Udenrigsstyrelsen udskiltes fra tyske Kancelli og blev gjort til et særligt Departement under Ledelse af en Udenrigsminister. Til dette Embede udnævntes A. S. v. d. Osten. Selve Delingen gik meget let for sig, idet Kancelliet i Forvejen var delt i to Afdelinger, af hvilke den ene havde den udenrigske Korrespondance under sig — dog med ganske enkelte Undtagelser — og denne Afdeling blev altsaa udskilt.

En anden Nydannelse indenfor Administrationen var den saakaldte Overbygningsdirektion. En praktisk Foranstaltning, idet der nu kom Enhed og Orden i Byggesagernes Behandling. Direktionen skulde ikke blot have Tilsyn med de offentlige Bygninger, men ogsaa med private Ejendomme i København. En tredje betydningsfuld Nydannelse var Finanskollegiet. Formaalet var at skaffe Enhed i hele den økonomiske Forvaltning. Et Forbillede havde man i Prøjsen, hvor der var gennemført Enhed i Finansstyrelsen, og dette fik saa meget større Betydning, som Struensees vigtigste Raadgiver paa dette Punkt blev hans

ter der skulde gaa i denne Finanshovedkasse, og hvilke, der skulde gaa i Kongens private Kasse. Paa disse Punkter naaedes ogsaa en Ordning. Af særlig Betydning var det, at Struensee i 1771 fik gennemført, at Partikulærkassens samlede Indtægter — derunder navnlig Provenuet af Øresundstolden — skulde indgaa i Statskassen. — Men den overordentlige Ophobning af Sager i Finanskollegiet maatte naturligvis gaa ud over de andre Kollegier, som maatte afgive en Mængde af deres andre Sager. Særlig gik det ud over danske Kancelli. I det hele blev Struensees Magtperiode skæbnsvanger for danske Kancellis Foregangsstilling indenfor Kollegierne. Ikke med Urette følte han, at danske Kancelli mere end noget andet Kollegium var Bæreren af den Praxis, han vilde til Livs. Det var derfor med Glæde, at han svækkede Kancelliets Betydning ved at lade en Mængde af dets Sager overgaa til Finanskollegiet. Efter dette indtog det sidstnævnte Kollegium absolut Førstepladsen, og danske Kancelli traadte tilbage i anden Række.

I en ganske særlig Grad var Struensee og hans Kreds interesserede i at forbedre Bøndernes Kaar og fæstne deres Retsstilling. Denne Interesse havde ogsaa været fremme hos adskillige af den

gamle Tids Mænd og navnlig hos Christian VII selv, og til Behandling af Landbospørgsmaalene var oprettet et særligt Kollegium, Generallandvæsenkollegiet, men efter Struensees Opfattelse var dette ikke tilfredsstillende, hverken i sin Sammensætning eller Arbejdsmetode, og det blev derefter ophævet 19. Novbr. 1770, og i Stedet oprettedes en Generallandvæsenkommision, sammensat af udprægede Reformtilhængere og kun en meget sparsom Repræsentation for Godsejerne. I øvrigt fik den samme Opgaver og samme Kompetence som sin Forgænger. Men for Løsningen af Landbospørgsmaalene fik Kongen ingen Betydning, da dens selvstændige Tilværelse snart ophørte, idet Hovedmassen af dens Forretninger overgik til Finanskollegiet.

Vi har omtalt de store Forandringer med Hensyn til Administrationens ydre Rammer — Oprettelsen af nye Kollegier og Omlægninger i Kollegiernes Ressorts, men hertil kom til at svare en lige saa afgørende Ændring i deres indre Organisation. Skønt Struensee her mødte stærk Modstand indenfor Kollegierne, lykkedes det ham meget hurtigt at gennemføre de Ændringer, han mente nødvendige. Særlig stærk var Modstanden inden for danske Kancelli. Hovedmændene for Modstanden var Kancelliets to øverste Embedsmænd, Bolle Luxdorph og Henrik Hielmstjerne. Da disse to Mænd i Virkeligheden paa Forhaand afviste enhver Tanke om Forandringer i Kancelliets Forretningsgang, maatte Struensee hurtig opgive Haabet om at komme til Forstaaelse med de to Mænd om en Nyordning. Helt kunde han dog ikke undvære sagkyndig Hjælp, og han fandt denne hos en underordnet Embedsmand Georg Zoega. Derefter gik Arbejdet rask fra Haanden, og snart var det nye Reglement færdigt, Før det blev indført, foretoges en Række Afskedigelser og deraf følgende Nyudnævnelser. Blandt de afskedigede var Hielmstjerne. Derefter sendte Struensee Kancelliet det nye Reglement, som Kancelliet fik Befaling til at rette sig efter. Efter dette blev Kancelliet delt i fire Departementer, og angaaende Departementernes Forretningsomraade blev dette som hidtil bestemt efter geografiske Delingslinier.

1. Departement fik Sjælland, Møen, Fyen og Bornholm,
2. Departement fik Jylland, Lolland-Falster og Langeland,
3. Departement fik de norske Sager, og
4. Departement fik Island, Grønland og Kolonierne og endvidere samtlige Lenssager.

Hvert af Departementerne lededes af en Deputeret. Af saadanne var der altsaa fire, og disse udgjorde Kancelliets Kollegieforsamling, hvis Møder endvidere skulde overværes af Generalprokurøren, der skulde vaage over, at intet fandt Sted, som var i Strid med de gældende Love. Foruden Chefen var i hvert Departement ansat en Kancellist, en Underkancellist og en Kopist. Selve Sagernes Behandling foregik efter følgende Regler: Alle indkomne Sager blev aabnede i Kollegiemøderne og derefter af de Deputerede overgivne til deres Departementer, hvor Sagen blev journaliseret og forsynet med Oplysninger eller lign.; derefter blev Sagen refereret i Kollegierne af den Deputerede, under hvis Departement Sagen hørte. Kollegierne traf derefter Beslutning, og denne paaførtes Sagen af den Deputerede, som derefter lod Sagen gaa tilbage til Kontoret til Ekspedition.

En ganske tilsvarende Omordning fandt Sted indenfor tyske Kancelli — forøvrigt under mindre Modstand end i danske Kancelli. Forklaringen ligger for en Del deri, at der ikke i tyske Kancelli fandtes saa kraftige og udprægede Personligheder som Hielmstjerne og Luxdorph.

Derimod mødte Struensee stærk Modstand, da han ønskede at omordne Marinens øverste Ledelse efter det sædvanlige Forbillede, Generalitetet. Chefen for Marineledelsen, v. Römeling, delte ellers paa mange Omraader Synspunkter med Struensee, men her kunde han ikke følge ham. Og da Kongen udtalte Ønsket om at give Admiralitetskollegiet samme Form som Generalitetet, svarede Römeling, at Kollegiet og dets Kontorer var paa en saa god Fod, at Kollegierne fandt det farligt og betænkeligt at proponere noget til Forandring. Overfor denne samlede Modstand kom Struensee i Vanskelighed for at finde Mænd, der med tilstrækkelig Autoritet kunde gennemføre hans Planer. I denne Vanskelighed fik han Hjælp hos Gähler, som mente at have to Mænd, der kunde løse Opgaven; disse to Mænd var Etatsraad Willebrand og Grev Haxthausen. De fik nu overdraget at udarbejde et Forslag til Marinebestyrelsens Organisation. Efter godt en Maanedes Arbejde var Forslaget færdigt. Arbejdet havde heller ikke været

særlig vanskeligt, thi den nye Plan var i nøjeste Overensstemmelse med Generalitetets Organisation, altsaa en departemental Ordning med Deputerede som Chefer for de enkelte Departementer. Planen blev godkendt af Kongen d. 28. Marts 1771.

Den vanskeligste og tillige betydningsfuldeste Opgave, som Struensee kom til at staa overfor, var dog Organisationen af Finansforvaltningens Centralorgan, Finanskollegiet. De overordentlig mangfoldige og forskelligartede Sager, som laa under dette Kollegium, gjorde Organisationen langt vanskeligere end Omordningen af Kancelliet. Som hans betydeligste Medarbejdere paa dette Omraade kan nævnes Gähler, H. A. Holstein, Botanikeren Vedel og navnlig Struensees Broder C. A. Struensee. Den Organisation, der omsider udførtes, var meget indviklet. Kollegiet kom efter denne til at bestaa af tre Afdelinger eller „Lag“. Øverst stod 3 Deputerede, som i Forening udgjorde Finanskollegiet og som til deres Raadighed havde forskellige Kontorer. Andet „Lag“ bestod af 3 af hverandre uafhængige Rentekamre, et dansk, et norsk og et tysk. Hver af disse Kamre var organiseret som et Kollegium, Endelig bestod tredje Lag af de egentlige Rentekammerkontorer, hvor Bogholderi, Revision, Brandforsikringsager o. lign. fandt deres Behandling.

Denne Lagdeling var en Følge af Struensees Frygt for, at de øverste Embedsmænd skulde drukne i Detailler, idet det nemlig var bestemt, at Finanskollegiet kun skulde beskæftige sig med de betydeligere Sager, mens de mindre betydelige straks skulde gaa til Rentekamrene og finde deres Afgørelse der. Vanskeligheden laa imidlertid i paa Forhaand at drage en Grænse mellem de betydelige og mindre betydelige Sager. C. A. Struensee ønskede derfor Delingslinien draget paa et andet Grundlag, idet han ønskede fastslaaet som en Hovedregel, at Rentekamrene skulde foretage alt vedrørende Oppebørselen af Statens Indtægter, medens Pengenes Anvendelse skulde være forbeholdt Finanskollegiet. Denne Plan blev dog ikke fulgt. En anden Vanskelighed laa deri, at medens Sagernes Fordeling i Finanskollegiets Departementer skete efter saglige Delingslinier — saaledes havde f. Eks. 3. Departement alle Sager vedrørende Landvæsenet — fordeltes Sagerne i Rentekamrene efter geografiske Delingslinier. Disse Vanskeligheder kom til at præge Institutionens Arbejder, og hertil kom Rivninger mellem Kollegiets højeste Embedsmænd. Tanken om en Centralstyrelse af Rigets Finansvæsen var udmærket, men dens Gennemførelse var ikke heldig og bragte derfor ikke de Fordele, man havde ventet. Det fik jo heller ikke Lejlighed til at gøre mange Erfaringer.

Indenfor Kollegiernes Embedspersonale var Struensees Magtperiode en bevæget Tid, og han talte sikkert faa Venner blandt dem — som han i det hele ikke vandt Venner. Og dog var de fleste af Struensees almindelige Bestemmelser med Hensyn til Embedsstanden ypperlige og betegnede et virkeligt Fremskridt. Naar han saaledes bestemte, at kun Dygtighed skulde være afgørende ved Avancement helt op til de øverste Stillinger, aabnedes der derved Muligheder for mange, for hvem saadanne Muligheder ikke tidligere havde eksisteret. Det lykkedes ham ogsaa at skaffe en Række dygtige Mænd ind i Administrationen. At han ogsaa benyttede Mænd, der stod hans Modstandere nær, vidner om, at det var Alvor med hans Ønske om at skaffe Administrationen dygtige Embedsmænd. Men der var paa den anden Side andre Forhold, som gør det forstaaeligt, at Embedsstanden som Helhed betraget ikke nærrede de venligste Følelser overfor Struensee. Det er allerede omtalt, at selve Omordningen indenfor Kollegierne mødte stærk Modstand indenfor Embedsstanden. Dertil kom navnlig to andre Ting: Usikkerheden og den Forringelse af Embedsmændenes økonomiske Kaar, som Struensee gennemførte. Usikkerheden havde sin reelle Aarsag i de mange — og ofte vilkaarlige — Afskedigelser, som fandt Sted. Og det var kun en ringe Trøst for en veltjent Embedsmand at faa $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{5}$ af Gagen i Pension, idet netop den faste Gage paa alle Trin var forholdsvis ringe. Forholdet var nemlig det, at navnlig for de højere Embedsmænd bestod langt den største Del af Embedsindtægten i Sportler. Gagen for Oversekretærene i danske og tyske Kancelli var saaledes 2000 Rdl. foruden forskellige personlige Tillæg, som f. Eks. for Bernstorffs Vedkommende beløb sig til 4000 Rdl. Men hertil kom Sportlerne, som for danske Kancelli i de 15 Aar fra 1756—70 gennemsnitlig udgjorde 30,000 Rdl. om Aaret. Af dem udgjorde Oversekretærens Andel godt 17,000 om Aaret. Af disse skulde han ganske vist afgive 2000 Rdl. til Over-

sekretæren i tyske Kancelli, men da disse 2000 svarede til hans faste Løn, beholdt han dog altsaa en Aarsindtægt paa 17,000 Rdl. Omregnet til Nutidsmønt, og Pengenes større Værdi dengang, bliver hans Aarsindtægt c. 250.000 Kr. De lavere Embedsmænd havde naturligvis langt ringere Indtægter, men Embedsmænd i Stillinger, der svarer til Departementchefer i vore Dage, havde dog en Gage, der nu vilde beløbe sig fra 25—35,000 Kr. Derimod var Gagerne meget smaa for det helt underordnede Personale. Kancellister, Underkancellister og Kopister havde henholdsvis 420, 180 og 150 Rdl. om Aaret. I dette Lønningssystem skete der en radikal Ændring, idet Embedsmændenes Andel i Sportlerne helt bortfaldt, saaledes at hele Embedsindtægten bestod i fast Gage. Gagerne blev ganske vist som Regel noget højere, end de tidligere havde været, men de laa betydeligt lavere end fast Gage + Sportler. Egentlig smaa blev Gagerne ikke — fra 3000 Rdl. og nedefter — men som Helhed betød det nye System en Føring af Embedsstændens økonomiske Kaar.

Paa lignende Maade virkede Pensionsreguleringen. Tidligere havde man savnet en fast Praksis for Pensionering af Embedsmænd. Ofte maatte den nye Embedsmand afgive en Del af sine Indtægter til Pensionering af Forgængeren eller dennes Enke. Dette blev nu afskaffet inden for Administrationen. Samtidig med de nye Gagerelementer blev det meddelt, at Staten overtog den Del af Pensioneringen, som hidtil havde paahvilet Embedsmændene, men samtidig skete der en kraftig Nedsættelse af alle Pensioner paa over 200 Rdl. End-

videre blev det bestemt, at ingen Pensionist maatte have lønnet Arbejde, og at Pension kun kunde nydes indenfor Landets Grænser.

Der kunde saaledes nok være skellig Grund til, at Embedsmændene ikke betragtede Struensee som deres Ven. Alligevel blev Budskabet om hans Fald 17. Jan. 1772 næppe modtaget med udelt Glæde. Adskillige kunde vente at blive draget med i hans Fald, og der var vel ogsaa de, der saa det meget gode, han havde skabt, men der var sikkert endnu flere, der glædede sig ved Tanken om at de gode gamle Dage nu vilde vende tilbage.

Alle kender den tragiske Afslutning paa Struensees Tilværelse. Et andet tragisk Moment i Struensees Skæbne er, at hans Virksomhed som praktisk Statsmand ikke fik Lov at staa sin Prøve. Men det bør siges, at der til Grund for Struensees Organisation af den danske Centraladministration laa Idéer, som det først var forbeholdt en senere Tid at tilegne sig og gennemføre. Struensees

Virksomhed har ingenlunde været uden positiv Betydning for Udviklingen af vigtige Omraader inden for vort Lands samlede Udvikling.

De Mænd, der havde fældet Struensee, og som nu selv tog Magten, havde med Hensyn til Administrationens Organisation kun det rent reaktionære Program at føre Tingenes Tilstand tilbage til den Form, de havde for Struensees Tid. Og paa mange Omraader skete det ogsaa. I det hele gjaldt det for de nye Magthavere saa tydeligt som muligt at manifestere Forskellen fra den

tidligere Tilstand, der paastodes at have hvilet paa et ikke lovligt Grundlag, til den Lovlighedens og Retfærdighedens Epoke, der nu skulde oprinde, og navnlig skulde der ydes Sikkerhed for, at ingen Enkeltmand mere skulde blive i Stand til at tilrive sig Enemagten. Det vil i Virkeligheden sige, at man vilde skabe Garantier for, at Kongen ikke overdrog sin Magt til andre. Særlig overfor en Konge som Christian VII, kunde der jo ogsaa være god Grund dertil. Da det nu var saadan, at Konseillet for 1770 for den almindelige Bevidsthed havde staaet som et Værn mod Enevoldsmagtens Misbrug, laa det nær at oprette en lignende Institution. Dette gjorde man ogsaa allerede 13. Februar 1772 ved Oprettelsen af det saakaldte Geheimeetatsraad. Dettes Forretningsomraade blev større end Konseillets, som kun havde beskæftiget sig med Sager fra Kancellierne, samt med Udenrigsstyrelsen, medens Geheimeetatsraadet derimod skulde behandle alle Statens samtlige Anliggender, idet Kongen altid skulde træffe Resolution i Statsraadet. Endnu større Betydning fik Statsraadet

Det Würtembergiske Palæ (Lerches Gaard): Dørparti i tofags Gemak i anden Etage. Kontorchefsværelse i Krigsministeriet.
Se Teksten Side 455.

ved, at det blev en fast Regel, at Sagerne underkastedes en foreløbig Behandling i et Statsraadmøde, hvor Kongen ikke var til Stede, og hvor man blev enige om Indstillingerne. Først da blev de forelagt Kongen til Resolution i et nyt Statsraad.

Geheimeetatsraadet bestod saa længe som Enevælden, men til Tider var dets Indflydelse meget ringe. Det blev Tilfældet allerede i de sidste Aar af Guldbergperioden, men efter Omvæltningen i 1784, da Kronprinsen tog Magten, blev Statsraadet igen Styrelsens Centralpunkt. Der kom vel igen en Periode i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, hvor Statsraadet skønt formelt eksisterende dog faktisk var sat ud af Funktion, men efter de store Ulykker i Krigsaarene 1807—14 og efter den bitre Fred i 1814, vendte man igen tilbage til de gamle Tilstande.

Medens Statsraadets Stilling overfor Kongen i mange Henseender minder om Konseillets, var dets Stilling overfor Kollegierne

meget forskellig derfra. Konseillet havde væsentlig bestaaet af Kollegiechefer. Om Statsraadet blev det bestemt, at i dette maatte ingen Kollegiechef have Sæde. Bestemmelsen var sikkert dikteret af Ønsket om at bryde Sammenholdet indenfor Bureaukratiet og derved svække dets Magt. Bestemmelsen kunde dog ikke opretholdes. Man maatte straks gøre en Undtagelse med Udenrigsministeren, som naturligvis maatte være Medlem af Statsraadet, og i Løbet af kortere Tid blev flere af de Førstedeputerede Statsministre, og efter 1784 blev det endnu almindeligere, og saaledes var da igen den gamle Forbindelse med Bureaukratiet oprettet og dets Magt derved styrket. Baade Bureaukratiet og Statsraadets Magtstilling var dog stadig truet af Kabinettet. Thi skønt Struensees Fald netop skulde betegne Bruddet med hans Styrel-

tion; men opnaaede altsaa efter denne Tid at blive genindsat i sin Stilling som Midtpunkt i den øverste Statsstyrelse.

De nye Magthavere var hverken Venner af Struensees administrative Nyordning, eller af de Mænd, der havde hjulpet ham dermed. De to mest fremtrædende, General Gähler og C. A. Struensee, blev endog en kort Tid fængslede, og en stor Del af de af Struensee indsatte Embedsmænd i Kollegierne blev afskedigede eller maatte ombytte deres Embede indenfor Centraladministrationen med Embeder i Provinsen.

Men ogsaa selve den nye Ordning ønskede man at komme til Livs, og en Kommission blev nedsat, som skulde undersøge, om der maatte være Omraader indenfor Administrationen, hvor en anden Ordning var tilraadelig. Kommissionen udbad sig derfor

Fot. „Før og Nu“ ved E. Ielt. 1927.

Den store nye Ministerialbygning i Kristiansgade, opført 1923—24.

sesprincip, varede det dog ikke længe, før Kongens Kabinet — under Ledelse af Guldberg og Arveprins Frederik — igen blev Styrelsens Midtpunkt. Ganske vist fik Kabinettet aldrig den Betydning, det havde haft i Struensees Tid, men det skyldtes væsentlig, at Guldberg var en Mand med mindre Initiativ. Men naar der i Periodens sidste Del udstedtes Kabinetsordrer, som ikke var underskrevet af Kongen, men kun af Arveprinsen, saa var man jo inde paa det samme, som Struensee blev fældet paa.

Som før nævnt betød Regeringsskiftet 1784 en Sejr for Statsraadet over Kabinettet. Den ledende Mand inden for Statsraadet var A. P. Bernstorff, og Perioden fra 1784 til Bernstorffs Død 1797 bliver den Tid, hvori Statsraadet og derigennem Bureaukratiet Magt naar sit Højdepunkt. Men efter 1797 og navnlig i Tiden efter 1801, mindskedes Statsraadets Indflydelse, og Magtens Centrum blev atter Regentens — d. v. s. Kronprinsens Kabinet. Endnu mere udpræget blev Kabinetsstyrelsen, efter at Kronprinsen — i 1808 — blev Konge. Allerede i Marts 1808 reskriberede Kongen, at alle Kollegierne skriftlig skulde sende ham deres Forestillinger, som kun efter speciel Befaling maatte refereres i Statsraadet. En saadan Befaling udgik først i 1813. I de mellemliggende fem Aar var Statsraadet altsaa faktisk helt ude af Funk-

tion; men opnaaede altsaa efter denne Tid at blive genindsat i sin Stilling som Midtpunkt i den øverste Statsstyrelse. De nye Magthavere var hverken Venner af Struensees administrative Nyordning, eller af de Mænd, der havde hjulpet ham dermed. De to mest fremtrædende, General Gähler og C. A. Struensee, blev endog en kort Tid fængslede, og en stor Del af de af Struensee indsatte Embedsmænd i Kollegierne blev afskedigede eller maatte ombytte deres Embede indenfor Centraladministrationen med Embeder i Provinsen. Men ogsaa selve den nye Ordning ønskede man at komme til Livs, og en Kommission blev nedsat, som skulde undersøge, om der maatte være Omraader indenfor Administrationen, hvor en anden Ordning var tilraadelig. Kommissionen udbad sig derfor

fra de forskellige Kollegier Oplysning om deres Ordning og en Betænkning over, paa hvilke Punkter, man ønskede Forandring. Mærkeligt nok fremsatte Embedsmændene i danske Kancelli et særlig kraftigt Forsvar for den nye Ordning, som de indstændigt anmodede om at faa opretholdt. Ogsaa i andre Kollegier ønskede man Nyordningen opretholdt — særlig i Admiralitetet. Men afgørende blev naturligvis Regeringens bestemte Ønske om at udslutte Sporene af Struensees Regimente, og ret hurtigt blev gennem en Række Bestemmelser Administrationens ydre Rammer ført tilbage til Tilstanden fra før 1770. Først og fremmest gjaldt dette om Finanskollegiet, der blev opløst i ikke mindre end 5 Kollegier: et Rentekammer, som i det væsentlige fik samme Forretninger som før 1770, et vestindisk-guinesisk Rente- samt Generaltoldkammerkollegium, der fik Told, Konsumtion og Licensvæsen samt Bestyrelsen af de oversøiske Kolonier, og et Økonomi- og Kommercekollegium, der fik Erhvervslivet samt Brandassurancevæsenet under sig. Foruden disse tre gamle Kollegier oprettedes to nye: et Finanskollegium, som havde under sig alle Sager vedrørende Penge-, Bank-, Mønt- og Kurssager, og endelig et Bjergværksdirektorium, der fik alle Bjergværksager under sig.

Ved at Finanskollegiet saaledes var slaaet i Stykker, genvandt

Kancellierne automatisk deres centrale Stilling indenfor Administrationen. Danske Kancelli styrkedes yderligere ved, at det hurtig genvandt alle de Sager, det i sin Tid havde maattet afgive til Finanskollegiet. Af Struensees Værk opretholdt man egentlig kun Udenrigsstyrelsen, der vedblev at være et selvstændigt Kollegium.

Med Hensyn til den indre Organisation af Kollegierne viste det sig umuligt helt at gennemføre de gamle Tilstande. Indenfor tyske Kancelli bevarede vistnok Struensees Nyordning fuldstændig. Og i alt væsentlig var det ogsaa Tilfældet indenfor Admiralitetet. Derimod vendte man indenfor Rentekammeret og danske Kancelli næsten helt tilbage til Ordningen, som den var før 1770. Dog opretholdt man indenfor danske Kancelli Struensees Lønningssystem.

stitutioner. Dermed var man unægtelig kommet saa langt bort som vel muligt fra Struensees Ideal om Enhed og Klarhed i Finansstyrelsen. Men Resultatet var da ogsaa, at ethvert Forsøg paa at skaffe sig et klart Overblik over Statens finansielle Stilling paa Forhaand var haabløst. Efter 1784 blev der gjort et alvorligt Forsøg paa at bringe Landets Pengevæsen paa Fode og samtidig at simplificere Finansstyrelsen. Finanskollegiet fik et vist Overopsyn med hele Finansstyrelsen, medens en Finanskasse-direktion overtog Forvaltningen af Mønt- og Pengesager — for saa vidt disse var afgjorte ved tidligere Forordninger. Endvidere en Skatkammerdirektion, som fik alle Sager vedrørende Pensioner og Vartpenge, og en Bankdirektion, der førte Tilsyn med Banken og dens Virksomhed. Denne Ordning blev i det store og

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt, 1927.

Den ny Ministerialbygning, set fra det Würtembergiske Palæ (Lerches Gaard).

Tiden efter 1784 har i Historien faaet Navnet den store Reformtid. Og alle ved jo, at de store Reformere grundede en Udvikling, der fuldstændig omformede Danmarks sociale og økonomiske Forhold samtidig med, at de Baand løstes, som hæmmede Aandslivets frie Udvikling. Men indenfor Centraladministrationen blev man staaende ved det gamle. Den forblev uberørt af hele denne Reformbevægelse. Dog suppleredes Centraladministrationen ved Nedsættelse af store Kommissioner, saaledes navnlig den store Landbokommission fra 1786—1804, der afgav Indstilling om de saa betydningsfulde Landbolove.

Endelig oprettedes der ogsaa forskellige Direktioner, af hvilke kan nævnes Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler. Den oprettedes 1805 og bestod til 1848. Det svage Punkt indenfor Centraladministrationen var stadig Finansstyrelsen. Vi har talt om de fem Kollegier, der fandtes indenfor Finansstyrelsen, men foruden dem var der endnu et Skatkammer, hvis Opgave var at samle et Fond til uforudsete Udgifter, og en Overskattedirektion, der passede Statsgældens Forrentning og Amortisation. Dertil kom endelig Kongens Partikulærkasse, der jo heller ikke var uden Forbindelse med Statens Finanser. Det vil altsaa sige, at Rigets Finansstyrelse var splittet mellem otte forskellige In-

hele staaende til 1816. Allerede ved Norges Afstaaelse i 1814 blev dog alle Kontorer for norske Sager ophævede, og i 1816 ophævedes dertil hele 13 forskellige Institutioner, deriblandt selve Finanskollegiet, der blev afløst af Finansdeputationen, der skulde lede Finansstyrelsen, opsætte de aarlige Reglementer, være medbestemmende ved Beslutninger om enhver ekstraordinær Udgift, fremsætte Forslag om Skatter, føre Tilsyn med Møntvæsenet og forestaa Statens samlede Bogholderi og Assignationsvæsen. Endvidere oprettedes en Direktion for Statsgælden og den synkende Fond, som skulde sørge for Statsgældens Afvikling og administrere Statens Aktiver og Passiver, og endelig en Pensionskassedirektion, som overtog hele Pensionsvæsenet. Som en yderligere Simplificering forenedes Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet til eet Departement.

Derimod gik det kun smaat med en Omordning af de andre Kollegiers indre Forretningsgang — og da navnlig det danske Kancelli, skønt selv de mest reaktionære maatte indrømme, at her trængtes til Reformere. Da Kronprins Frederik i 1784 overtog Styrelsen, var det da ogsaa hans Tanke at gennemføre en dybtgribende Reform indenfor Kancelliet. Af væsentlig personlige Grunde blev det dog foreløbig stillet i Bero, men da der i 1799

foregik et Chefsskifte indenfor Kancelliet, blev der Mulighed for Gennemførelsen af Reformen. Af særlig Vigtighed var, at man fremtidig fordelte Arbejdet efter saglige og ikke efter geografiske Delingslinier. Saaledes udgjorde alle kirkelige Sager et Omraade, Justits- og Politivæsenet et andet og endelig Lensvæsen, Udskrivning og de offentlige Stiftelser et tredje. Det var et Fremskridt, og tilsvarende Reformen gennemførtes ogsaa indenfor de andre Kollegier; men videre kom man heller ikke. Der er ingen Spor af, at Centraladministrationens Mænd i de Drøftelser, der gik forud for Reformen, har haft nogen Forstaaelse af, at Centraladministrationen rummede andre Problemer end de, der hang sammen med Forretningsgangen. Intet Glimt af Forstaaelse af, at selve Systemet,

Kollegiesystemet, kunde tænkes at glippe overfor nyere Tiders hastigt voksende Arbejdsstof. Og samtidig en skinsyg holden fast indtil de mindste Enkeltheder paa, at alle Afgørelser skulde gaa gennem Kollegierne. Der raadede en Centralisation saa gennemført, at man næppe gør sig Forestilling derom. Og Kollegierne havde her Frederik VI.'s fulde Samstemning. Alt skulde gennem Kollegiebehandlingen til kgl. Resolution. I Regeringsprotokollerne fra den Tid finder man, at Kongen paa herom indgivet allerunderdanigst Andragende har resolveret, at Byraadet i Skel-skør for denne Sindselv maa udpege Byens Politibetjent. Man finder endvidere, at Kongen har faaet forelagt til allern. Approbation Tegningen til en Uniform, som det var forundt Kæmneren ved Øresundstoldkammeret i Helsingør at bære, og

Hans Majestæt approberede Tegningen, dog saaledes, at Kæmneren skulde gaa med Bukserne inden i Støvlerne. Saa havde Kollegierne endda Ret til selv at afgøre mindre betydelige Sager. Men man forstaaer, at naar Sager af den Art, som her er nævnet, skulde helt frem til kgl. Resolution efter en omhyggelig kollegial Behandling, maatte ikke blot Kongen, men ogsaa de overordnede Embedsmænd drukne i Styrelsens Detailler. Men for disse alvorlige Brist var der ingen Forstaaelse. Selve Systemet maatte der ikke røres ved. Centralisationen og Kollegiestyret var urørlige Helligdomme. Det var det givne, som man under alle Omstændigheder maatte gaa ud fra. Helt uden fornuftig Begrundelse var dette Standpunkt naturligvis ikke, og navnlig kunde der da peges paa, at Systemet nøje passede til Enevældens Væsen, saaledes som dette havde udviklet sig her i Danmark. Ganske vist er Kollegiestyre ikke en Forudsætning for Enevældens Bestaaen, men der havde i Aarenes Løb udviklet sig en saa nøje

Forbindelse mellem den enevældige Regeringsmagt og Kollegiestyret, at de i den almindelige Bevidsthed dannede en Enhed. Kollegierne stod som et Bolværk for Enevælden. En Opfattelse, der for saa vidt var rigtig, som den gryende politiske Opposition næppe havde mange Tilhængere indenfor Centraladministrationens Embedskorps. Og da Oppositionen i Frederik VI.'s sidste Regeringsaar begyndte at kræve Offentlighed i Statsstyrelsen, opfattedes Kollegierne som den store Hindring mod dette Kravs Opfyldelse. Og en stærk Bitterhed mod Kollegierne voksede frem

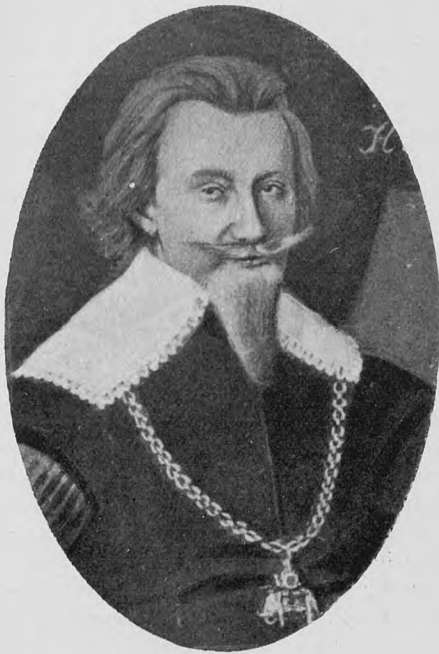
indenfor denne oppositionelle Kreds. Dette fik sin store Betydning, fordi denne Kreds efterhaanden voksede i Indflydelse og fik afgørende Betydning for den offentlige Mening. Og dog var det Angreb, man her rettede mod Kollegierne for saa vidt uberettiget, som Offentlighed i Statsstyrelsen ingeniende er uforenelig med Kollegiestyre.

Men det, der sker her, er dog altsaa det, at man nu angriber Systemet. Dette var nu ikke saa mærkeligt, for rundt omkring i Europa var Kollegiestyret et tilbagelagt Stadium. I Løbet af det 19. Aarhundredes første Aartier gik — med Undtagelse af Østrig og England — alle de større Stater og Størsteparten af de mindre over til Ministerialsystemet. Det vilde dog i høj Grad være ubilligt, om man vilde bedømme Kollegiestyret efter de Angreb, der i dets sidste Tid rettedes imod det. Der kom vel en Tid, da det — i hvert Fald i sin daværende Form — ikke passede for Tiden, fordi det ikke paa forsvarlig Maade var i Stand til at svare til Tidens Krav. Men saaledes havde det ingenlunde været altid.

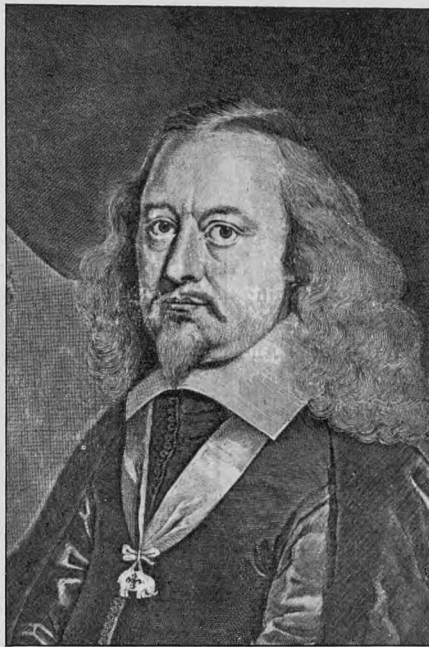

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt. **Indkørselsportalen til det Schackske Palæ, som er bevaret af det oprindelige Palæ, — Bygningen er ellers ny.** Over Porten ses Rigsfeltherre Hans Schacks og Hustrus Vaaben. (Se Teksten Side 457).

Men foruden at varetage Administrationen havde Kollegierne haft en anden vigtig historisk Mission. De dannede Mellemløbet mellem den enevældige Monark og Landets Befolkning, Undersaatterne. Og var det saaledes nu, i Trediverne og Fyrrerne, at Kollegierne dannede Bolværk for Enevælden, saa havde det tidligere været saadan, at de havde dannet Bolværk mod Enevælden. Naar det danske Enevoldsstyre er stærkt præget af Upartiskhed, manglende Vilkaarlighed, en næsten mekanisk Ligelighed, saa har Kollegierne deres store Andel af Æren derfor. Thi netop dette, at alle Afgørelser blev truffet af flere i Forening, gav Afgørelserne et vist upersonligt, objektivt Præg. Men disse Fortrin laa ikke saa klart fremme i Dagen, at der blev lagt meget Mærke dertil. Derimod kunde alle se Manglerne, navnlig det store Kraftspild, der laa i, at Sagerne — selv de ubetydeligste og de, der i Virkeligheden paa Forhaand var afgjorte — altid skulde drøftes af flere Embedsmænd — endda af dem i de mest overordnede

Kristen Thomesen Sehested.
Kansler 1655.

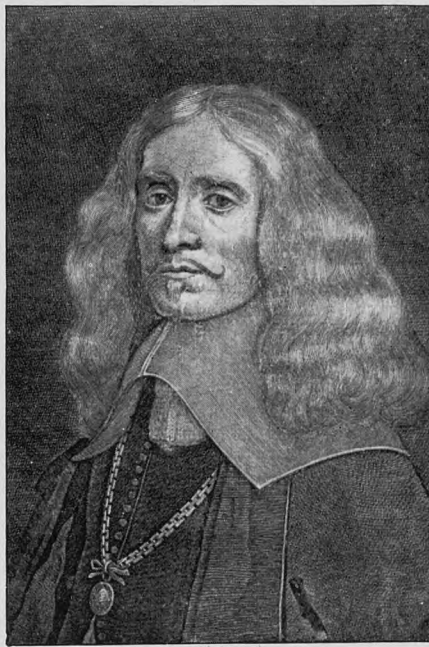
Jokim Gersdorf.
Rigshofmester 1657.

Erik Krag.
Oversekretær i Kancelliet 1660.

Hannibal Sehested.
Rigsskatmester 1660.

Peder Reetz.
Kansler 1660.

Kristoffer Gabel.
Statholder i Kbhvn. 1660.

Cort Adeler.
Rigsadmiral 1660.

Mogens Friis.
Rentemester 1660.

Frederik Thuresen.
Stadshauptmand 1660.

Stilling. Endvidere gav Systemet kun i meget ringe Grad Plads for den enkeltes Initiativ og Energi. Ethvert frisk Initiativ kunde kvæles af et reaktionært Flertal indenfor Kollegiet. Dette var Skavanker, som alle kunde se, og allerede i Frederik VI.'s Tid fremkom der som omtalt en skarp Kritik af Kollegierne — forøvrigt ikke blot af udenfor staaende, men ogsaa fra enkelte Kollegieembedsmænd. Angrebene kunde imidlertid vanskelig føres med nogen synderlig Vægt. Den offentlige Mening savnede Organer. Thi som saadanne anerkendtes Datidens Aviser paa ingen Maade af Regeringen, og de Angreb, der fremkom deri, tillagdes derfor ingen Vægt. Et virkeligt Organ for den offentlige Mening skabtes først med Stænderforsamlingerne. Her havde Folkets Repræsentanter ikke blot Ret, men Pligt til at udtale deres Anskuelse om Statens Forhold, og Regeringen, som selv havde skabt Stænderforsamlingerne og givet dem deres Kompetence, havde svært ved at ignorere virkelig sagligt begrundede Anker mod Administrationen. Det varede da heller ikke længe, før man i Stænderne kom ind paa en Kritik af Statsforvaltningen. Naturligvis virkede denne Kritik ikke straks. Men den har alligevel sin store Betydning, idet Forhandlingerne i Stænderne og de til Regeringen indsendte Petitioner fik sin Betydning for Reformerne under Christian VIII.

Udgangspunktet for Stænderforsamlingernes Kritik af Kollegiestyret blev deres Drøftelser af Finansstyrelsen. Thi for dem, der ønskede Offentlighed i Statsstyrelsen, spillede Hensynet til Finanserne den altovervejende Rolle. Herom samlede sig de største Bekymringer og dermed den største Interesse. Og da man ikke blot kritiserede den finansielle Plan, men ogsaa selve Forvaltningsmaskineriet kom Drøftelsen til sidst ind paa hele Kollegievæsenet.

Der var heller næppe noget Forvaltningsorgan, der i den Grad indbød til Kritik som Finansstyrelsen. Efter 1816 styredes Finanserne af 5 Kollegier, men uden Forbindelse mellem de enkelte Kollegier og uden noget samlende Centralorgan. Dertil kom, at der inden for hvert Kollegium fandtes et Utal af Kasser og Fonds, og at et virkeligt Statsbogholderi ikke fandtes. Under disse Omstændigheder var det ganske umuligt for nogen enkelt Mand at skaffe sig et blot nogenlunde sikkert Overblik over Statens finansielle Stilling. Det var dette Virvar i Styrelsen, man i Stænderne kritiserede og til Gengæld fremhævede Nødvendigheden af at skabe Enhed og Klarhed.

I Roskilde Stænder kom man imidlertid foreløbig ikke ind paa en principiel Drøftelse af selve Systemet. Det gjorde man derimod baade i Viborg og Slesvig, og her fik Forsamlingerne Lejlighed til at tage Stilling til Spørgsmaalet: Kollegialsystem eller Ministerialsystem.

I Viborg Stænderforsamling blev der stillet et direkte Forslag om, at indsende en Petition til Kongen om, at indføre det ministerielle System. Forslagsstilleren, Oberst Brock, henviste til Norge og de Erfaringer, man der havde gjort om dette System, at det var billigere og gav en hurtig og mere ensartet Forretningssgang, bedre Overblik og en sikrere Hævdelse af Ansvaret. Forslaget fik imidlertid ikke megen Tilslutning i Forsamlingen. Med stort Flertal blev det nægtet videre Behandling i et Udvalg.

I Slesvig gik det anderledes. Her blev et lignende Forslag underkastet en Drøftelse i en Komité, som derefter indstillede til Forsamlingens Vedtagelse, at man skulde andrage Kongen om en Forandring i Statsforvaltningen. Dette blev vedtaget med ca. $\frac{3}{4}$ af Forsamlingens Stemmer.

I begge Forsamlingerne tog den kgl. Kommissarius Stilling til Spørgsmaalet. De gjorde det som Regeringens Repræsentanter, og begge Steder var de absolut afvisende. Af særlig Interesse er A. S. Ørsteds Udtalelser i Viborg. Skønt han stod som Regeringens Repræsentant og altsaa var bunden til at udtale dens Anskuelse, er der over hans Foredrag en saadan Varme, at der ikke er nogen Grund til at tvivle om, at Regeringens Anskuelse faldt sammen med hans egne. Det ses altsaa, at endnu i 1838 fandt en Mand som Ørsted det bestaaende System fuldt tilfredsstillende. Men ikke blot sine egne Anskuelse udtalte Ørsted ved denne Lejlighed. Der kan ingen Tvivl være om, at han paa dette Punkt var i den nøjeste Overensstemmelse med sine Kollegaer inden for danske Kancelli. — Derimod forblev Finansstyrelsens Mænd ikke helt upaavirkede af den Kritik, der rettedes mod deres Omraade indenfor Forvaltningen. Kritiken medførte, at der i 1836 blev nedsat en Kommission, som skulde anvisé Veje

til Opnaaelse af Balance og til Formindskelse af Statsgælden, men som i sine Drøftelser ogsaa kom ind paa Spørgsmaalet om Muligheden af Forbedringer af Administrationen. Flere Embedsmænd afgav Betænkning om dette sidste Spørgsmaal. Blandt disse Betænkninger er der særlig Grund til at fremhæve Carl Moltkes, fordi han retter sit Angreb mod selve Kollegialsystemet, der for ham er Grundfejlen, da det efter hans Mening som Arbejdsmetode er underlegent i Forhold til Ministerialsystemet, om hvis Sejr han er overbevist. Først derved vil man opnaa Hurtighed og Enhed i Administrationen, medens man under den kollegiale Raadslagning intet faar udrettet. — Saaledes som han fyndigt udtrykte det: „Vor lauter Rath kommt man nicht zur That.“ C. Moltke vandt ikke ringe Tilslutning blandt sine Kollegaer, men alligevel blev Kommissionens Arbejde uden nogen væsentlig Betydning. Dels kunde man ikke godt organisere Finansstyrelsen alene som et Ministerium, medens de andre Kollegier vedblev at bestaa som saadanne, og dels kunde man ikke vente nogen Støtte hos Frederik VI.

Ved Frederik VI.'s Død stod det gamle Regimente da ubeskaaret. Ingen principielle Ændringer havde fundet Sted.

Af Christian VIII var der Grund til at vente større Forstaaelse af Reformkravenes Berettigelse. Ikke blot var han af Natur langt mindre konservativ end Frederik VI, men han havde langt flere Forudsætninger end denne for at tage Initiativ til en Reform inden for Forvaltningen. Han var selv administrativ Fagmand, idet han som Tronfølger havde deltaget i Embedsgerningen. I det aabne Brev, han ved sin Tronbestigelse udstedte, fastslog han da ogsaa straks Nødvendigheden af administrative Reforme. Og den nærmeste Tid efter fremholdt han dette Program punkt med megen Styrke, men nægtes kan det ikke, at der deri laa en vis Taktik, idet han ved den stærke Fremhævelse af Reforme paa dette Omraade søgte at trænge Spørgsmaalet om Ændringer i selve Forfatningen i Baggrunden. Men det var ikke blot Taktik. Kongens Interesse for Forvaltningsreformerne var oprigtig nok. Med Christian VIII overtog Kongemagten Initiativet i det administrative Reformarbejde. Om dette skulde lykkes vilde afhænge dels af, hvor megen Kraft Kongen vilde sætte ind paa det, og dels af, hvor megen Hjælp han kunde faa af sine Embedsmænd.

Ved Christian VIII.'s Tronbestigelse var Centraladministrationen delt i følgende Institutioner:

1. Danske Kancelli.
2. Tyske Kancelli.
3. Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler.
4. Finansdeputationen.
5. Direktionen for Statsgælden og den synkende Fond.
6. Rentekammeret.
7. Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet.
8. Den alm. Pensionskassedirektion.
9. Departementet for de udenlandske Affærer.
10. General-Kommissariats-Kollegiet.
11. Admiralitets- og Kommissariatskollegiet.

Ressortfordelingen var i Hovedtrækkene saaledes, at Kancellierne og Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler bestyrede det Omraade, som nu repræsenteres af Justits-, Kirke-, Undervisnings-, Sundheds- og Indenrigsministeriet. Finansdeputationer og de øvrige fra 5—8 oprettede Organer administrerede Finanserne, det udenlandske Departement forestod Udenrigspolitikken, medens Generalitet og Admiralitet havde under sig Krigsvæsenet henholdsvis til Lands og til Søs. Samtlige Organer var — med Undtagelse af det udenlandske Departement, indrettede som Kollegier. Men desuden fandtes der en stor Mængde af kongelige Direktioner og Kommissioner som f. Eks. Generalpostdirektionen, Karantænedirektionen og Fonden ad usos publicos.

Saaledes var altsaa den administrative Organisme, der nu skulde blive Genstand for Christian VIII.'s Reformbestræbelser.

Indenfor Offentligheden vedblev en vis Interesse for Forvaltningsproblemerne at holde sig levende. Den fik Udtryk i forskellige Debatter i Stænderforsamlingerne.

I de holstenske Stænder blev der saaledes i 1840 fremsat Forslag om at gaa over til Ministerialsystemet. Der kom imidlertid ingen Petition ud deraf, og en lignende krank Skæbne havde et lignende Forslag, der i 1844 blev forelagt Roskilde Stænder af Godsejer Tutein.

Gennem disse Debatter spores tydeligt Paavirkning fra udenlandske Forbilleder, men det har iøvrigt ikke saa stor Interesse

Akvarell af H. G. F. Holm.

Tropperne Hjemkomst i 1849. Garden passerer Eresporten paa Gl. Torv.

KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER

Originalen tilhører Froken Louise Schwartz.

Frederik Ahlefeldt.
Storkansler 1660.

Christian Rantzau.
Præsident i Statskollegiet 1661.

Hans Nansen.
Borgmester i Kbhvn. 1660.

Ulrik Frederik Gyldenløve.
Statholder 1670.

Peder Schumacher.
Storkansler 1670.

Kasper Schøller.
Geheimkammersekretær 1670.

H. C. Schimmelmann.
Skatmester 1762.

Andreas Schumacher.
Kabinetssekretær 1768.

J. H. E. Bernstorff.
Udenrigsminister 1768.

at følge disse Debatter. De førte jo dog ikke til noget Resultat — og kunde vel næppe tænkes at gøre det — nu da Kongemagten selv havde proklameret, at den vilde tage Initiativet. Og fra Kongemagtens Side ønskede man hurtigt Fremme af Planerne. Og allerede en Maaned efter Tronskiftet kom den første Reform.

Som rimeligt var, begyndte man med Finansstyrelsen; dels fordi Reformen her mest tiltrængtes, og dels fordi Kongen her kunde regne med Støtte fra en Kreds af overordnede og dygtige Embedsmænd.

Den Reformplan, der i sin Tid var fremsat af Carl Moltke — med Tilslutning fra Jonas Collin — tilsigtede at centralisere Overledelsen, at sammendrage det splittede Kasse- og Regnskabsvæsen, simplificere den daglige Forretningsgang ved at forlade Kollegiemetoden og endelig at indskrænke Personellet.

Det var tilsyneladende ganske i Modstrid med disse Principper, naar den første Frugt af Reformbevægelsen bestod deri, at man indenfor Finansstyrelsen oprettede en ny Institution, Sekretariatet for Naadessager, som skulde forvalte alle Gratialsager, d. v. s. alle overordentlige Understøttelser af Statens Midler til trængende Embedsmænd eller deres Enker. Men faktisk betød det dog en Centralisering af Sager, der hidtil havde været spredt indenfor de forskellige Organer og derfor havde unddraget sig enhver Kontrol. Det blev da ogsaa paalagt Sekretariatet at nedbringe Udgifterne — noget som iøvrigt kun i ringe Grad opnaaedes.

Den næste Forholdsregel var en forandret Organisation af den øverste Finansforvaltning, der i adskillige Henseender er bygget over de Principper, der laa til Grund for Carl Moltkes og Collins Reformplaner 1836. Omorganisationen stiledede navnlig mod to Formaal: at styrke Overledelsen og lette Forretningsgangen, medens der ingen Ændringer skete med de ydre Rammer. Derimod blev Forholdene indadtil betydelig forandrede. Dette skete navnlig med Finansdeputationen, som blev udskilt fra den egentlige Forvaltning og dannede et særligt Organ under Ledelse af Finansministeren, og da denne tillige førte Forsædet i Statsgældsdirektionen, var der virkelig nu tilvejebragt større Koncentration i den øverste Styrelse.

Forretningsgangen vedblev ganske vist at være ordnet efter Kollegialprincippet, men en Forenkling opnaaedes dog ved, at kun de mere betydelige Sager skulde behandles kollegialt, medens en Mængde Sager kunde afgøres og ekspederes af den enkelte Embedsmand. Grænsen mellem de to Kategorier af Sager blev draget ved Instrukser. Der laa i denne Adskillelse af Sagerne en Tilnærmelse til den nyere Tids administrative Principper.

Af Betydning er ogsaa Omordningen af Revisionsvæsenet, idet Revisionen i Rentekammeret og Generaltoldkammeret udskiltes som selvstændige Embedsomraader, hvorved man mente at opnaa en energisk og sikker Revision.

Alle disse Omordninger dekrettedes ved Forordningen af 30. December 1840.

Som næste Led i Omordningen af Finansstyrelsen udgik Kundgørelsen af 26. Februar 1842, der ophævede Direktionerne for den almindelige Pensionskasse og Fonden ad usus publicos. Deres Forretninger blev henlagt under Finansdeputationen.

Det er utvivlsomt, at disse Reformen betegner et Fremskridt, men de ophævede dog ingenlunde alle Manglerne ved Finansstyrelsen. En virkelig Enhed i Ledelsen var ikke opnaaet og Revisionsafdelingen blev ikke suppleret med et effektivt Kasseeftersyn, saaledes at der i Virkeligheden kun blev Tale om en Talrevision, og endelig havde man ikke brudt med Kollegialsystemet, selv om det paa et enkelt Punkt var blevet indskrænket. At Reformen ikke blev helt tilfredsstillende har sin Forklaring deri, at Reformen, der indskrænkedes til et enkelt Forvaltningsomraade, ikke kunde gennemføres uden at gribe ind i de andre Kollegiers Forretningsgang. Det lod sig ikke gøre at omdanne Finanskollegierne til et Ministerium, naar de andre Forvaltningsorganer beholdt den kollegiale Form.

Det næste Omraade af Styrelsen, inden for hvilket der gennemførtes Reformen, var Generalitetet, hvis Forretningsgang blev omordnet efter Finanskollegiernes Mønster.

Men uberørt af Reformen stod fremdeles alle de andre Kollegier. Ejendommeligt nok er det, at Admiralitetet ikke underkastes en lignende Forvandling som Generalitetet. Hvad Aarsagen dertil er lader sig ikke oplyse. I Udenrigsministeriet gjorde særlige Forhold sig gældende, saa Reformen her ikke var paakrævet. Derimod var danske Kancelli, tyske Kancelli og Direktionen for

Universitetet og de lærde Skoler rene Kollegier. En virkelig gennemgribende Reform af Administrationen som Helhed kunde naturligvis ikke gennemføres, saalænge disse vigtige Kollegier stod helt paa det gamle Systems Grund. Det var da ogsaa Christian VIII.s Hensigt at gennemføre en Reform her, men overfor den Modstand, han mødte, navnlig fra danske Kancelli, gav han op, og ved hans Død efterlod han sig Kancellierne i samme Form, som de havde ved hans Tronbestigelse.

At han veg tilbage for en Omordning af Kancellierne, kan ogsaa skyldes nationalpolitiske Motiver. En Omordning af Kancellierne efter Ministerialsystemet kunde neppe gennemføres paa anden Maade end ved at opløse Kancellirammerne i tre Ministerier: Justits-, Indenrigs- og Kultusministeriet.

Men da der i Forvejen bestod et særligt slesvigholstensk Forvaltningsorgan, nemlig tyske Kancelli, og man naturligvis ikke fra slesvigholstensk Side vilde opgive dette, vilde det blive nødvendigt at have et dobbelt Sæt af de nævnte Ministerier — en naturligvis ganske urimelig og kostbar Ordning.

I det hele taget kommer der nu en Tid, hvor Hensynet til Administrationens Tarv ofte maatte underordne sig politiske Hensyn. Eftersom den dansk-tyske Modsætning skærpedes, blev man fra tysk Side meget om over Hertugdømmernes administrative Særstilling og var i høj Grad paa Vagt overfor ethvert formodet Forsøg paa at udviske denne Særstilling.

Denne af politiske Motiver dikterede Modstand sammen med Bureaukratiets Modstand standsede Reformen indenfor Administrationen. Et betegnende Eksempel herpaa har man i Sagen angaaende Oprettelse af en fælles Overbestyrelse for Kirke- og Undervisningsministeriet. Som det var, var Undervisningsvæsenets Overbestyrelse splittet, idet Universitetsdirektionen administrerede den højere Undervisning, Kancelliet den lavere. Dette fandt mange uhensigtsmæssigt. Derimod fandt man det rimeligt, at Kirken, der jo førte Tilsyn med Almueskolerne, blev administreret af samme Centralorgan som Undervisningsvæsenet, medens man ikke synes, de kirkelige Sager ret hørte hjemme i Kancelliet, der havde Justitsvæsenet til Hovedressort.

Sagen havde flere Gange været under Drøftelse i Stænderne, og i 1841 nedsatte Kongen en Kommission til Undersøgelse af Sagen. Men Planen om en saadan fælles Overbestyrelse fandt intetsteds Tilslutning. Der blev afgivet Betænkninger baade af Kommissionen, Universitetsdirektionen og Kancelliet. Alle tog Afstand fra Planen, Kancelliet endda med særlig Skarphed. Og endelig var det Kancelliet, der gav Forslaget Dødsstødet ved at fremhæve, at skulde en Forandring endelig ske, saa var det i hvert Fald rigtigst, at Forvaltningen af dette Omraade blev fælles for hele Riget, hvorfor man maatte anbefale at forelægge Sagen for tyske Kancelli og de hertugelige Myndigheder. Dermed var Sagen afgjort, thi naturligvis mødte Forslaget om et saadant fælles Bestyrelsesorgan den mest afgjorte Modstand fra tysk Side, hvorefter Sagen blev henlagt. Dels savnede Kongen Kraft til at bryde gennem Modstanden, og dels var han stærkt optaget af vigtigere Spørgsmaal.

Det er nemlig i denne Tid — i sidste Halvdel af Fyrerne — at han og hans Raadgivere er optaget af Planer om en Fællesforfatning som Modtræk mod den slesvig-holstenske Separatisme. Et Led i disse Planer var at omforme Kollegierne til Ministerier. I 1847 var Planerne blevet nøjere udformede og gik nu ud paa at skabe det saakaldte udvidede Statsraad. Dette var tænkt som et Foreningspunkt for hele Statsstyrelsen og skulde navnlig drøfte finansielle Sager og udføre det forberedende Lovgivningsarbejde, hvorefter Sagerne skulde forelægges Gehejmestatsraadet til endelig Afgørelse. Da dette Statsraad, som skulde sammensættes af Repræsentanter for de højeste Embedskredse og af Stænderforsamlingerne og endelig af „kundskastrige og interesserede Mænd“, var tænkt som et Kollegium, kunde derved Vejen banes for Overgang til Ministerialsystemet. Tiden var da ogsaa efter Kongens Mening inde til nøje at overveje, „om hos os for Tiden den kollegiale Forretningsgang ganske kan ønskes hævet, især i Justitskollegierne, hvor den unægtelig giver Betryggelse mod uoverlagte Beslutninger“.

Alt dette foreligger nøje udarbejdet i et Udkast, som Kongen i 1847 gav Stemmann til Betænkning, men ogsaa andre Mænd blev spurgt og opfordret til at afgive deres Betænkning derom. Betænkningerne viser, at Dansk og Tysk ogsaa i dette Spørgsmaal stod skarpt overfor hinanden.

J. F. Struensee.
Geheimkabinetsminister 1770.

A. S. v. d. Osten.
Udenrigsminister 1770.

Otto Thott.
Geheimeraad 1770.

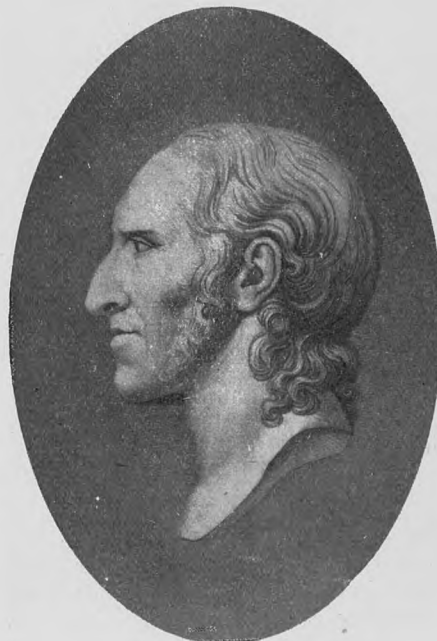
Adam Gottlob Molke.
Geheimeraad 1770.

Andreas Peter Bernstorff.
Udenrigsminister 1770.

B. W. Luxdorff.
Oversekretær 1771.

Georg Zoega.
Kabinetssekretær 1772.

Henrik Hielmstjerne.
Assessor i Danske Kanc. 1771.
485

Georg Christian Oeder.
Deputeret i Finanskollegiet 1771.

Paa den ene Side staar Tyske Kancelli med aabenbar Sympati for Systemskiftet, som desuden efter deres Opfattelse maa blive en uundgaaelig Konsekvens af Statsraadets Oprettelse. Det vil desuden sagligt være at foretrække, og Spørgsmaalet er da egentlig kun, om det uden altfor alvorlige politiske Følger lader sig gøre at oprette fælles Ministerier og afskaffe den administrative Selvstændighed, som man i slesvig-holstensk Kredse satte saa stor Pris paa.

Helt anderledes stillede danske Kancelli sig. Det var Stemann, der blev dets Ordfører. Han indrømmede, at det udvidede Statsraad vilde overflødiggøre Kollegierne, men den Slutning han drog deraf var den, at saa maatte Statsraadet opgives. Desuden mente han ikke, at en ministeriel Administration kunde gennemføres, uden at dette vilde medføre Krav om Ministeransvarlighed, men da denne ikke var forenelig med Enevælden, var altsaa Ministerialforvaltningen uforenelig med den absolute Kongemagt.

Modsætningen mellem de to Standpunkter er skarp og uforlignelig, og det lykkedes heller ikke Christian VIII at opløse dem — saa lidt som det lykkedes ham at forlige de andre farlige Modsætninger, som navnlig i hans sidste Aar blev en stadig alvorligere Trusel mod Landets Enhed og Fred.

Det var da ikke store Ting, der skete inden for Administrationen i Christian VIII's Tid. Der kan dog ingen Tvivl være om, at hans oprindelige Planer med en gennemgribende Omorganisation af de forskellige Forvaltningsorganer, har været alvorlig ment. Men her som saa ofte bøjedede han af for Modstanden. Han turde ikke sidde sine Raadgiveres Indvendinger overhøre, fordi han ikke havde Personlighed nok til at stole paa sin egen Dom. Men derfor er hans Indsats i Centraladministrationen ingenlunde uden Betydning. Faktisk havde han i mange Henseender ved at fremhæve Ideer og ved at tilføre Administrationen nye Kræfter skabt Forudsætninger for, at den danske Centraladministration efter Omvæltningen kunde fortsætte sit Arbejde og derved yde sit værdifulde Bidrag til at opbygge og fæstne den nye Ordning.

Den politiske Omvæltning i 1848 medførte Kollegiestyrets Fald. Dog ikke som nogen nødvendig Konsekvens. Der er intet i Vejen for, at Kollegiestyret kan bestaa i en konstitutionel Stat. Og det var i 1848 heller ingenlunde saaledes som i 1860, at Centraladministrationen var ved at gaa i Stykker indefra. Ingen kunde nægte Kollegierne Brugbarhed. Alligevel var den almindelige Opfattelse i Datiden sikkert den, at Overgangen til frie forfatningsmæssige Former nødvendigt maatte medføre Overgangen fra Kollegie- til Ministerialstyre. Paa Kasinomødet 20. Marts 1848 blev det krævet af Tscherning, at Kravet om Kollegierne Ophævelse skulde udtrykkes i den Resolution, man vilde overrække Kongen Dagen efter.

Imidlertid hengik der dog et Par Maaneder mellem Christian VIII's Død og den nye Tids Frembrud. Christian VIII døde den 20. Januar, og man regner almindeligvis den 21. Marts for Systemskiftets Dag. Disse to Maaneder blev af stor Betydning for Administrationens Udvikling, og dette skyldtes navnlig, at Carl Moltke i denne Tid indtog en fremtrædende Plads i Regeringen. Ham skyldtes Affattelsen og Kundgørelsen af 18. Januar 1848, hvor der blev givet Folket Løfte om en for hele Riget fælles Regering, og i de følgende Uger arbejdede han sammen med Ørsted og P. G. Bang paa at angive Hovedtrækkene af denne Forfatning. Dog indeholder deres Forslag ikke blot dette, men ogsaa en Plan til en Omordning af Administrationen. Forslaget gik ud paa at ophæve samtlige Kollegier og erstatte dem med 8 Ministerier. Heraf skulde de 4 være fælles for hele Riget og bestyre henholdsvis de udenrigske Anliggender, Finanserne, Hær og Flaade og Handelsvæsenet. Desuden skulde Kongeriget have to særlige Ministerier, Justitsministerium og Indenrigsministerium, og endelig foresloges et Ministerium for Holsten og et for Slesvig. I Spidsen for hver af disse Ministerier skulde stilles en ansvarlig Minister.

Dette Forslag maa i alt væsentlig betragtes som Carl Moltkes Værk, og da den af ham skitserede administrative Ordning meget nær er lig den, der endelig blev gennemført, har han altsaa Æren af at være Banebryder for den nuværende Ordning af Landets administrative Ordning. Dette bør fremhæves, da han nemlig ikke kom til at knytte sit Navn til den nye Ordning. Han blev afskediget som Minister den 21. Marts 1848. Netop den 20. Marts om Aftenen havde han og hans Medarbejdere fuldendt deres Udkast. Den 21. kom Folketoget til Kongen og derefter Ministeriets og dermed Moltkes Afskedigelse.

Den 21. Marts 1848 er altsaa Dagen for det politiske Systemskifte og dermed faktisk ogsaa for det administrative. Men formelt blev det nye Ministerium først udnævnt den 24., og det er ogsaa først den Dag, at Kongen har givet den formelle Ordre om Kollegierne Omdannelse. Selv denne Ordre findes ikke. Formentlig har Kongen givet Ordren mundtlig, saa at en skriftlig Ordre aldrig har eksisteret. Der udstedtes heller ingen Kundgørelse om de gamle Ministres Afskedigelse og det ny Ministeriums Udnævnelse. Disse Begivenheder meddeltes først officielt i Kollegialtidende for 31. Marts, hvor det fandtes under Rubriken „Befordringer og Afgang“. Den officielle Meddelelse gentages i Plakat af 4. April 1848, hvori det ogsaa fastslaaes, hvilke Kollegier hver Minister har at overtage, „indtil de nye Ministerier kan organiseres“. Som bekendt falder de her omtalte Begivenheder sammen med Udbruddet af det slesvig-holstenske Oprør, der stillede Danmark overfor store Farer og Vanskeligheder uadtill. Under disse Forhold kunde der have været god Grund til ikke at tage nye, vanskelige Opgaver op, med mindre det var absolut nødvendigt. Men Omorganiseringen af Forvaltningen var ingen Nødvendighed. Det kunde meget vel have været udskudt til bedre Tider. Naar man ikke gjorde dette, men straks skred til Omordningen, ligger heri et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad de nye Magthavere ansaa denne Omordning for politisk nødvendig.

Ministeriet tog altsaa Opgaven op, og den 24. November 1848 udgik Kundgørelsen om de nye Ministeriers endelige Ordning, men allerede længere Tid forinden havde dog flere af Ministerierne begyndt deres Virksomhed. I det store og hele maa det siges at være et fortrinligt Arbejde, der ydedes af Ministeriet ved denne Omordning, men blandt de nye Ministerer var ogsaa flere velskolede Embedsmænd som A. V. Moltke, Bardenfeth og Bluhme. Af stor Betydning var det ogsaa, at Embedskorpset i det store og hele gik med over, da det nye System gennemførtes.

Martsministeriet bestod af 6 — senere 7 — Fagministre og de to Ministre uden Portefølje. De Ministerier, som straks konstitueredes var Udenrigsministeriet, Finansministeriet, Kultusministeriet, Justitsministeriet, Handelsministeriet, Krigsministeriet og Marineministeriet.

Men at man udnævnte Ministre betød jo ikke, at ogsaa Ministerierne var der. Man maatte derfor foreløbig hjælpe sig med Kollegierne. Fordelingen af Kollegierne gav sig jo nogenlunde af sig selv — særlig var det da Tilfældet med de militære og finansielle Kollegier. Af de andre Kollegier overgik Kancelliet til Justitsministeriet, Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler til Kultusministeriet og Generaltoldkammeret til Handelsministeriet. Men naturligvis maatte hele Ordningen nøje gennemarbejdes. Denne Ordning falder i to Tempi. I første Omgang organiseredes Justitsministeriet, Kultusministeriet og de to militære Ministerier, og ved Kundgørelsen af 24. November foreslaaes saa den endelige Ordning for samtlige Ministerier.

Det Forvaltningsorgan, der først fik gennemført den nye Ordning, var Krigsministeriet. Allerede den 25. Marts kunde den nye Krigsminister, A. F. Tscherning, udsende Meddelelse om, at General-Kommissariatskollegiet var ophævet og erstattet af et Krigsdepartement.

Overgangen her var nu ogsaa særlig let. Dels var Ministeriets Omraade skarpt afgrænset, og dels kunde man i alt væsentlig benytte den eksisterende indre Ordning. Ministeriet blev inddelt i fire Afdelinger, hver under sin Chef, der var ansvarlig overfor Ministeren.

Kort efter fik Marineministeriet sin Ordning, der i alt væsentligt stemte med Krigsministeriets.

Noget vanskeligere var Forholdene ved Ordningen af Justits- og Kultusministeriet. Som nævnt overtog Justitsministeriet Kancelliet. Dette bestod i 1848 af 5 Departementer. I. Dep. bestyrede Kirkevæsenet og den lavere Undervisning, II. og III. Dept. delte Justits- og Kommunalvæsenet imellem sig saaledes, at hvert Dep. havde sin Del af Landet, IV. Dept. havde Lensvæsen og Udskrivningsvæsen og V. Dept. forestod Revisionen og Brandforsikringen.

Af disse overførtes I. Departement til Kultusministeriet, der kom til at bestaa af to Departementer, et for de kirkelige Sager og et for det samlede Undervisningsvæsen, idet Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler ogsaa overgik til Kultusministeriet. Justitsministeriet fik derimod 3 Afdelinger; de to første havde Justits-, Politi-, Kommunal- og Næringsvæsenets Anliggen-

Joh. P. Willebrand.
Etatsraad 1772.

Ove Høegh-Guldberg.
Geheimsekabinetssekretær 1774.

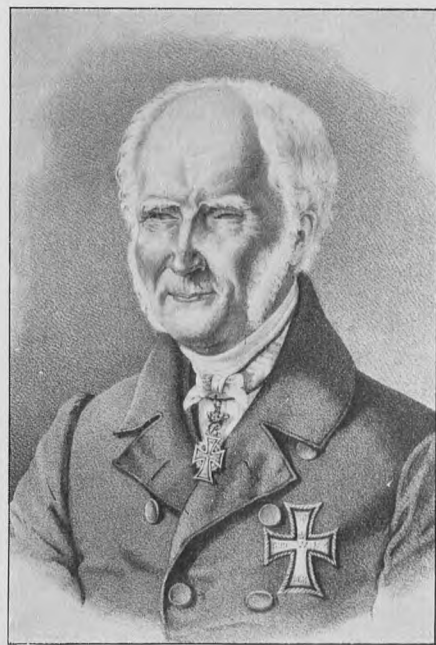
Carl August Struensee.
Deputeret i Finanskollegiet 1771.

Johan Sigismund Møsting.
Geheimstatsminister 1804.

Poul Christian Stemann.
Geheimstatsminister 1827.

L. F. v. Brock.
Oberst 1838.

Jonas Collin.
Finansdeputeret 1836.

Tage Algreen-Ussing.
Generalprokurør 1848.

Carl Philip Francke.
Deputeret i Generaltoldkammeret 1848.

Frederik III.
1648—1670.

Christian V.
1670—1699.

Frederik IV.
1699—1730.

Christian VI.
1730—1746.

der, men den 3. havde Lens-, Udskrivnings- og Revisionsvæsen samt Brandforsikring.

I Spidsen for hver Afdeling stod en Departementschef, som skulde lede Arbejdet i Kontorerne under Ansvar overfor Ministeren, og uden nogen direkte Indflydelse paa Sagerens Afgørelse, der alene blev truffet af Ministeren. Dog havde Ministeren Ret til at bemyndige Departementscheferne til at træffe Afgørelse i visse af ham nærmere bestemte Sager. I dette Tilfælde var Departementschefens Underskrift paa Ekspeditionerne tilstrækkelig.

Denne nye Ordning traadte i Kraft den 5. April 1848, og dermed ophører Danske Kancelli at eksistere.

Da man havde tilvejebragt en i hvert Fald foreløbig Ordning af disse fire Ministerier, kom der en længere Standsning, for man gik videre. Tilbage stod Udenrigsministeriet, Finansministeriet og Handelsministeriet. Med Hensyn til Udenrigsministeriet hastede Sagen nu heller ikke saa stærkt, da det faktisk var organiseret som et Ministerium. Det vil altsaa sige, at fem af Ministerierne var ordnet efter Ministerialsystemet, medens to, Finans- og Handelsministeriet, arbejdede med Kollegialsystemet. Dette var naturligvis i Længden uholdbart, men det varede dog indtil Efteraaret 1848.

Aarsagen til den lange Standsning af Omordningen var navnlig den, at det voldte store Vanskeligheder at faa oprettet et Indenrigsministerium, og at man paa den anden Side indsaa Nødvendigheden deraf. Vanskelighederne laa navnlig deri, at der ikke under den gamle Ordning fandtes noget Forvaltningsorgan, der kunde svare til et Indenrigsministerium. Et Indenrigsministerium maatte hente sit Arbejdsstof

næsten fra samtlige Kollegier, og Oprettelsen af et saadant krævede derfor en omhyggelig Gennemgang af samtlige Forvaltningsgrene, men dette var et Arbejde, der tog sin Tid og krævede omhyggelig Overvejelse. Desuden fandt man det ogsaa vanskelig indenfor den Kreds, der kunde være Tale om, at finde en Personlighed, der var egnet til at overtage et saadant Ministerium.

Rimeligvis har man ofte drøftet dette Problem inden for Ministeriets egen Kreds, men i Juli Maaned antog Overvejelserne en fastere Form, idet Premierministeren, A. W. Moltke, opfordrede sine Kollegaer til at stille Forslag om en endelig Ordning. Denne Ordning skulde dog holdes indenfor visse bestemte Rammer, idet det i selve Moltkes Skrivelse var fastsat, at Ministeriernes Antal skulde være syv — Indenrigsministeriet skulde træde ind i Stedet for Handelsministeriet, som ogsaa hele Tiden var opfattet som en foreløbig Institution — endvidere, at Hertugdømmerne ikke skulde have noget særligt Ministerium; deres Sager skulde administreres af de forskellige Rigsministre, endelig skulde Ministeriernes Omraade og Tal fastslaaes ved Forfatningsbestemmelser. Som bekendt blev dette

sidste Krav ikke fastholdt. I Grundlovsudkastet, som er udarbejdet af Martsministeriet, findes Bestemmelserne derom i § 20, hvori det hedder: „Statsforretningerne fordeles mellem Ministrene efter Kongens Bestemmelse“. Iøvrigt gik denne Bestemmelse ud, og i Grundloven af 1849 findes faktisk ingen Bestemmelser om, hvem

der har Magt til at bestemme Ministeriernes Omraade.

Ogsaa Forslaget om at slette det administrative Skel mellem Danmark og Hertugdømmerne viste sig politisk uigennemførligt, og gennem hele Perioden mellem

Christian VIII.
1839—1848.

Frederik V.
1746—1766.

Christian VII.
1766—1808.

Frederik VI.
1808—1839.

de to slesvigske Krige, maatte man opretholde den gamle Adskillelse mellem særlig og fælles Forvaltning.

Moltkes Opfordring til hans Ministerkollegaer om at stille Forslag til en Ordning førte ikke til Problemets Løsning. Den eneste, der stiller et virkeligt Forslag, er Bardenfleth. Han fremhævede Nødvendigheden af at oprette et Indenrigsministerium. som efter hans Mening burde overtage alle Sager vedrørende Kommunalvæsen, Handels- og Fabriksvæsen, Udskrivningsvæsenet, Kolonier og Bilande, desuden alt vedrørende Landvæsen, Vej- og Jernbanevæsen, Næringsvæsenet og det Kgl. Teater. Dette vilde imidlertid ikke blot betyde en Overbebyrdelse af Indenrigsministeriet, men det vilde i høj Grad ribbe Justitsministeriet for Arbejdsstof. Derfor burde man maaske lade dette beholde f. Eks. Kommunal-, Lens- og Udskrivningsvæsenet. Det var altsaa ikke helt lykkedes for Bardenfleth at finde en principielt tilfredsstillende Ordning, og det blev da heller ikke hans Forslag, der kom til at danne Grundlaget for den nye Ordning. —

Den Mand, der fremkom med det afgørende Forslag, var Generalprokurøren Tage Algreen-Ussing, den samme, som i Roskilde Stænder ofte havde angrebet det gamle Systems Mangler. Han modtog nu fra Bardenfleth, der som Justitsminister var hans foresatte, en Anmodning om en Betænkning angaaende Ministeriernes Ordning. Han afgav sin Betænkning den 9. Septbr. 1848, og denne Betænkning er blevet grundlæggende for vort administrative System til den Dag i Dag. Algreen-Ussing havde ogsaa udmærkede Forudsætninger for at løse denne Opgave, da han besad baade en omfattende administrativ Praksis og megen juridisk Viden.

Naturligvis var han — ligesom Ministrene — bundet af, at den nye Ordning kun maatte omfatte syv Ministerier, men dette faldt netop sammen med, hvad han mente der efter vore Forhold vilde være det heldigste. Og disse burde alle være Rigsministerier, idet han ansaa det for en „Selvfølge“, at Hertugdømmernes Anliggender henlægges under enkelte Ministerier, hvor de sagligt hørte hjemme. — Med Hensyn til de syv Ministerier, hvorpaa Ordningen bygger, kan de tre straks udskilles som saa bestemt sagligt begrænsede, at der ikke kan være nogen Tvivl om deres Konstruktion nemlig Udenrigsministeriet og de to militære Ministerier. Der kan dog være Grund til at overveje, om ikke Bestyrelsen af Værnepligt, Udskrivning og Indkvartering bør henlægges under Indenrigsministeriet, da der maaske kan være Fare for, at de militære Ministerier vilde bestyre disse Sager ud fra rent militære Synspunkter, medens Indenrigsministeriet vilde være tilbøjelig til at anlægge mere borgerlige Synspunkter. Men Afgørelsen af disse og enkelte andre Ting kan dog ikke berede større Vanskeligheder. Disse opstaar først, naar Grænserne skal drages for de fire andre Ministerier, Justits-, Finans-, Indenrigs- og Kultusministerium. Efter Algreen-Ussings Mening bør man vælge Indenrigsministeriet til Udgangspunkt, fordi det er det almindelige Ministerium og desuden det, som i alle konstitutionelle Stater optager den største Del af Regeringsforretningerne. Ifølge sin Natur maa dette Ministerium i hvert Fald overtage Kommunalvæsen, Fattigvæsen, Næringsvæsen, Brandvæsen og Assurance, Len og alle offentlige Stiftelser, Medicinal- og Hospitalsvæsen. Endvidere Landvæsen og Fiskeri, offentlige Arbejder og Statistisk Bureau. Derimod maa Skattevæsen, Regnskabsvæsen, Revision, Told og Konsumtion, Statsaktiver og Statsgæld, Anvisningsvæsen, Møntvæsen, Pensions-

væsen, offentlige Bygninger og Lotterierne henlægges under Finansministeriet. Postvæsenet hørte maaske snarest hjemme under Indenrigsministeriet, men da dette har en Tilbøjelighed til at blive for stort, bør Postvæsenet maaske henlægges under Finansministeriet.

Herefter beholdt Justitsministeriet kun Rets- og Politivæsen, men Arbejdsstoffet vilde efter Ussings Mening hurtig vokse ved den frie Forfatnings Indførelse, idet man rimeligvis hurtig vilde staa overfor en fuldstændig Reform af Retsplejens Adskillelse fra Administrationen. Kultusministeriet skulde ikke alene omfatte Kirke- og Undervisningsvæsenet i det Omfang, der allerede var fastsat, men saaledes, at alle Institutioner, der var knyttede til den offentlige Undervisning, medfulgte, ikke blot selve Lærestanstalterne, men ogsaa Institutioner, der mere indirekte tjente Undervisningsformaal som f. Eks. Biblioteker og andre

Samlinger. — Man ser altsaa, at Algreen-Ussing

gav en fuldstændig Plan til den nye Organisation. Alligevel arbejdede man ikke straks videre. Grunden hertil var vistnok stadig den, at man ikke kunde finde nogen, der vilde overtage Indenrigsministeriet, og man vedtog da inden for Ministeriet foreløbig at stille Sagen i Bero, indtil Forfatningsspørgsmaalet var løst og Forholdet til Udlandet havde klaret sig noget. Men det uheldige i Opsættelsen viste sig hurtigt, og man greb da til den Udvej at oprette et saakaldt Departement for det Indre under selvstændig Ledelse af P. G. Bang, der fik Titel af Direktør under Finansministerens Ressort.

I Bang havde man fundet den rette Mand og var derved kommet Sagens Løsning nær, og da A. W. Moltke kort efter rekonstruerede sit Ministerium, blev Bang udnævnt til Indenrigsminister, og otte Dage senere, den 24. November 1848 udsendtes saa den kgl. Kundgørelse om Ministeriets endelige Ordning.

Det ses, at man ved Fastlæggelsen af den endelige Ordning helt igennem har lagt Algreen-Ussings Forslag til Grund, men desuden har to Hensyn gjort sig gældende.

Dels Hensynet til at samle under de enkelte Ministerier de Sager, som efter deres Natur hørte hjemme her og dels ved denne Sagfordeling at sørge for, at nogle af Ministerierne ikke blev overbebyrdede med Arbejde sammenlignet med andre. Dette sidste Hensyn medførte, at man paa flere Punkter maatte afvige fra Algreen-Ussings Plan, og at Sagfordelingen paa sine Steder var højt inkonsekvent.

Paa et enkelt Punkt var den endelige Ordning i principiel Modstrid med Algreen-Ussings Udkast. Han havde foreslaaet at oprette en særlig Revisionsafdeling indenfor Finansministeriet, som skulde besørge Revisionen for samtlige Ministerier, men efter Kundgørelsen blev det fastsat, at hvert Ministerium skulde besørge sin egen Revision.

Efter at de ydre Rammer saaledes var fastlagt, stod Ordningen af den indre Forretningsgang tilbage. Dette kunde dog ikke volde store Vanskeligheder og var forøvrigt allerede gennemført indenfor de først organiserede Ministerier. Vanskeligst var det indenfor Indenrigs- og Finansministeriet, hvor Sagerne var saa mangfoldige og forskelligartede. I Indenrigsministeriet var det P. G. Bang selv, der udarbejdede Ordningen over Arbejdets Fordeling; desuden affattede han et Reglement for Forretningsgangen.

Men ogsaa de andre Ministerier gennemførte ret hurtigt den nye Ordning saaledes, at den samlede ministerielle Ordning kunde træde i Kraft ved Udgangen af 1848.

Fortsettes Side 498.

Kong Frederik VII.
Grundlovens Giver.

Madvig.
H. N. Clausen.

L. N. Hvidt.
I. F. Shouw.

Adler.
A. F. Krieger. Andre. Hall.

Den grundlovgivende Rigsforsamling paa Christiansborg Slot 1849. Efter Constantin Hansens Maleri.
Sponneck. A. W. Moltke.

Zahrnmann.
Knuth. Orla Lehman.

Ploug.

Adam Wilhelm Greve Moltke

var Søn af Statsminister Joachim Godske Greve M. Han blev født paa Einsiedelsborg i Fyen 25. Aug. 1785, dimitteredes privat 1801 af den senere Biskop J. P. Mynster, tog juridisk Eksamen 1805 og blev kort efter Avskultant i Højesteret, hvis Justitiarius den Gang var den af Landboreformerne saa højt fortjente Chr. Colbjørnsen. En lille Udflugt gjorde han i Diplomati, idet han 1809 var „Gesandtskabskavaller“ under Fredsforhandlingerne i Jønkøping, men ved sin Hjemkomst derfra vendte han tilbage til den højeste Domstol, hvor han s. A., endnu ikke fuldmyndig, blev Assessor. Vistnok efter Paavirkning af Colbjørnsen gik han derfra over i den administrative Statstjeneste, hvilken han ofrede Resten af sit Liv, og hvor han efterhaanden kom til at beklæde de højeste Stillinger. Han begyndte 1812 som Deputeret i Rente-kammeret og blev 1816 tillige Medlem af Finansdeputationen samt Medlem af Direktionen for Statsgælden og den synkende Fond. 2 Aar efter i Okt. 1818, arvede han ved Faderens Død Grevskabet Bregentved, som han siden forøgede ved Købet af Jomfruens Egede og andet Jordegods. Da hans s. A. blev Kurator for Vallø og Vemmetofte og overtog Bestyrelsen af Grevskabet Knuthenborg for den endnu umyndige F. M. Knuth, hans Hustrus Brodersøn, havde han under sin Ledelse et større Kompleks af Hartkorn end nogen anden Godsejer i Landet. Han udnævntes 1831 til Finansminister (efter Møsting) og blev s. A. Geheimstatsminister med Rang som Excellence, hvortil 1832 kom Elefantordenen; Storkorset af Dannebrog havde han baaret siden 1828. Med hans høje Embedsstilling forenedes Forsædet i flere vigtige Direktioner og Kommissioner, og 1845 udnævntes han til Præsident i Rente-kammeret.

I det Statsraad, som bestod under Chr. VIII's Regering, var Grev M. saaledes et af de mest fremtrædende Medlemmer, men med Kolleger som Stemann og A. S. Ørsted har han dog sikkert nærest fulgt

end angivet hin Styrelses politiske Retning. Den Opposition, som rettedes imod denne baade af liberale og nationale Grunde, havde derfor heller ikke nogen personlig Adresse til ham; hans store Velvillie og fordomsfri Elskværdighed var kendte og skattede af af alle, og hans Navn var populært i alle Samfundsklasser. Da den afgørende Krisis kom i Marts 1848 maatte Tanken derfor naturlig henledes paa ham som den Mand, der fremfor nogen kunde, hvis han vilde, bygge Broen mellem den gamle og den nye Tid. Det var ikke at vente, at Grev M. efter sin hele Fortid og sine Forbindelser skulde fuldt ud billige de stærke folkelige Rørelser eller med uforbeholden Tillid stille sig i Spidsen for dem. Han har sikkert ogsaa haft sine store Betænkeligheder, men han følte, at Tiden var kommen, hvor det gamle System maatte vige Pladsen for et nyt, han indsaa, at Fædrelandets højeste Vel stod paa Spil, og han havde et saa varmt dansk Hjerte, at han ikke kunde eller vilde unddrage sig det Kald, der lød til ham baade fra Konge og Folk. Den Tjeneste, som Grev M. herved viste Danmark og den danske Nation, kan ikke skattes højt nok. Dette, at den ansete Statsmand, der havde tjent de 2 sidste Enevældskonger, stillede sig i Spidsen for et Ministerium, som i sig havde optaget de mest udprægede Førere for Folkestemningen, gav den nye Styrelse et Legitimitetens og Paalidelighedens Præg, som havde den allerstørste Betydning, og bidrog

sit til at holde „Aanden fra 48“ inden for de rette Skranker. Ogsaa for de vanskelige finansielle Forhold i det første Krigsaaar var hans Forbliven som Finansminister en vigtig Garanti. Hvor fuldt og uforbeholdent Grev M. traadte ind under den nye Tids Fane viste sig bedst, da Regeringen under hans Forsæde indbragte sit Grundlovsforslag, og han holdt ud med denne Sag indtil Enden, saa at hans Navn er det første efter Kongens under Grundloven af 5. Juni 1849. I Novbr. 1848 afgav han Finansministeret til Grev Sponeck og overtog selv midlertidigt Udenrigsministeriet, hvilket han beholdt indtil Aug. 1850, da det overtoges af C. H. Reedtz.

Ogsaa i det tredie konstitutionelle Ministerium, som dannedes i Juli 1851, førte han Forsædet, men efter at Reedtz i Okt. s. A. var afløst af C. A. Bluhme, bøjede Regeringens Politik sig mere og mere i helstatlig Retning, som M. efter de sidste

Aars Begivenheder ikke troede at kunne følge, og 27. Januar 1852, Dagen for den Kundgørelse, der slog Helstaten fast som det Maal, hvortil der fra nu af skulde arbejdes hen, indgav han sin og Ministeriets Demission, efterfulgt af C. A. Bluhme med Carl Moltke og H. Reventlow-Criminil som Kolleger. Som Landstingsmand, hvad han havde været siden 1849, vedblev han at følge det politiske Liv, uden dog at tage nogen fremtrædende Del deri. Han kunde ikke sympatisere med den

Politik, som først Bluhme og siden A. S. Ørsted søgte at tvinge igennem, men det laa ikke for hans Natur at gaa i forreste Række af Oppositionen eller at tage Del i de lidenskabelige Kampe, som førtes i hine Aar. Han modtog derfor ogsaa Valget til det ved Forordningen af af 26. Juli 1864 skabte raadgivende Rigsraad for Monarkiet og var dets Præsident. Efter Forfatningen af 2. Okt. 1855 valgtes han til Medlem af dennes Rigsraad og vedblev som saadan indtil 1863.

Hovedtrækket i Grev M.s Personlighed var Mildhed, Velvillie, et varmt Hjerte, Sympathi for enhver alvorlig og ædel Stræben, Lyst til at

fremhjælpe alt godt. Han var gennemgaaende human, fri for al bureaukratisk Fordom, liberal i sin Tænkemaade, frastødt af alle Yderligheder, gennemtrængt af en dyb national Følelse. Hvad der manglede ham, var en sikker, bestemt Villie og Kraft og Energi til at sætte denne Villie igennem. I en meget sympathetisk Karakteristik, som H. E. Schack har givet af ham hedder det: „Intet hos ham minder om Kontorerne i Kancellibygningen, men desto mere er der, som erindrer om Salene paa Amalienborg og paa Bregentved.

Disse to Steder synes begge at have paatrykt ham deres Præg, man ser paa én Gang Amalienborgs gamle Hofmand med det høflige Smil, der ser saa oprigtigt ud, og Bregentveds patriarkalske Godsejer med den velvillige Mine, som vistnok er aldeles oprigtig. Thi at Grev Moltke i Egenskab af Godsejer har ment det godt med alle paa Bregentved, er lige saa sikkert, som at han i Egenskab af Statsminister mente det godt med alle i Danmark.

Grev M. var 2 Gange gift (1817) med Frederikke Louise, f. Komtesse Knuth, som døde 1819, og (1823) med hendes Søster Marie Elisabeth.

Adam Wilhelm Greve Moltke.

I. Martsministeriet ^{22/3} 1848—^{15/11} 1848. II. Novemberministeriet ^{10/11} 1848—^{13/7} 1851. III. ^{13/1} 1851—^{27/1} 1852.

C. A. Bluhme.

I. 27. Januar 1852—21. April 1853. II. 11. Juli 1864—6. November 1865.

A. S. Ørsted.

21. April 1853—12. December 1854.

P. G. Bang.

12. December 1854—18. Oktober 1856.

Carl Andræ.

18. Oktober 1856—13. Maj 1857.

C. C. Hall.

I. 13. Maj 1857—2. December 1859. II. 24. Februar 1860—31. December 1863.

C. E. Rotwitt.

2. December 1859—8. Februar 1860.

D. G. Monrad.

31. December 1863—11. Juli 1864.

C. E. Greve Krag-Juel-Vind-Frijs.

6. November 1865—28. Maj 1870.

L. H. C. H. Greve Holstein.
28. Maj 1870—14. Juli 1874.

C. A. Fønnesbech.
14. Juli 1874—11. Juni 1875.

J. B. S. Estrup.
11. Juni 1875—7. August 1894.

K. T. O. Baron Reedtz-Thott.
7. August 1894—23. Maj 1897.

H. E. Hørring.
23. Maj 1897—20. April 1900.

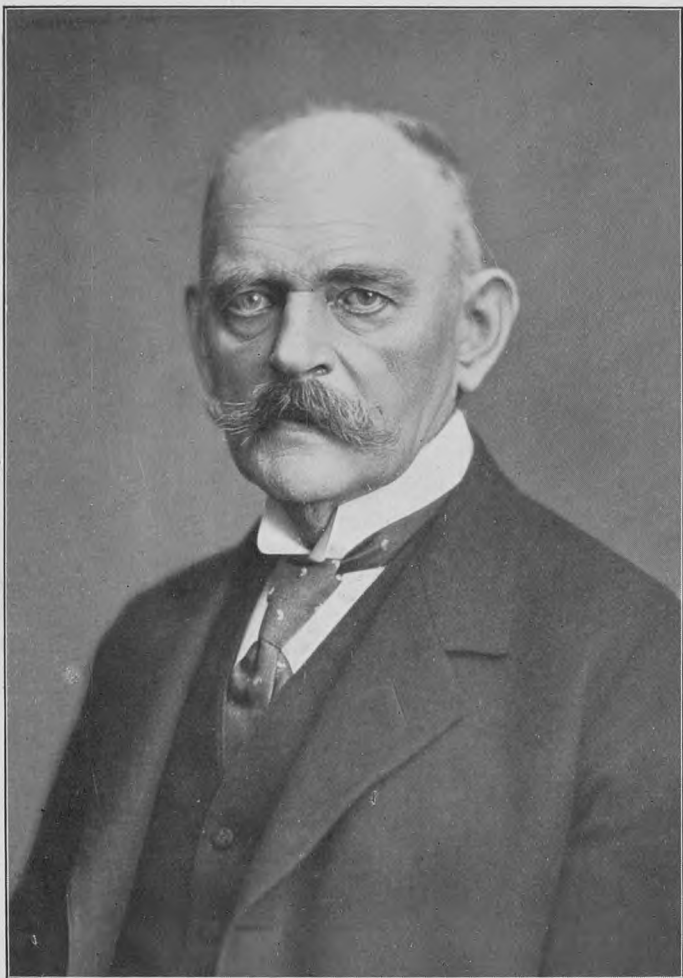
Hannibal Sehested.
20. April 1900—23. Juli 1901.

J. H. Deuntzer.
24. Juli 1901—14. Januar 1905.

J. C. Christensen.
14. Januar 1905—12. Oktober 1908.

N. T. Neergaard.

I. 12. Oktober 1908—16. August 1909. II. 5. Maj 1920—9. Oktober 1922.
III. 9. Oktober 1922—23. April 1924.

J. L. C. C. T. Greve Holstein.

16. August 1909—28. Oktober 1909.

C. T. Zahle.

I. 28. Oktober 1909—5. Juli 1910. II. 21. Juni 1913—29. Marts 1920.

Klaus Berntsen.

5. Juli 1910—21. Juni 1913.

C. J. O. Liebe.
30. Marts 1920—5. April 1920.

M. P. Friis.
5. April 1920—5. Maj 1920.

T. A. M. Stauning.
23. April 1924—14. December 1926.

T. Madsen-Mygdal.
Fra 14. December 1926.

Men det var langt fra, at denne Ordning blev fastholdt. Næsten straks begyndte man at forandre paa den, og i Halvtredserne og Treserne foresloges Gang paa Gang de mest gennemgribende Ændringer. Dette beroede dog ingenlunde derpaa, at den oprindelige Ordning ikke var brugelig. Thi alle de betydeligere Forandringer, der fandt Sted, skyldtes politiske og ikke forvaltningsmæssige Hensyn, ja, undertiden rent personlige Grunde. Naar der saaledes i 1856 oprettedes et 3. Departement indenfor Kultusministeriet omfattende Borger- og Almueskolevæsenet laa der ikke saglige Grunde bagved, men de rent personlige, at det daværende Ministerium ønskede at give D. G. Monrad, der under det foregaaende Ministerium af politiske Grunde var blevet afskediget fra sit Embede som Biskop over Lolland-Falsters Stift, en passende Oprejsning, og det gjorde man ved at udnævne ham til Direktør for det nye Departement. Flere lignende Tilfælde kunde nævnes. — Men af mere afgørende Betydning blev de Ændringer indenfor Administrationen, som var en Følge af Forholdet til Hertugdømmerne.

Som oven for omtalt var det oprindelig Tanken at gøre alle Administrationsgrene rigsfælles, men det viste sig meget hurtig, at dette var ugorligt. Foreløbig behøvede man imidlertid ikke at tage endelig Stilling dertil, thi saa længe Krigen varede var der jo kun Tale om rent provisoriske Bestyrelsesformer. Helt vilde man dog fra dansk Side ikke vende tilbage til Tilstandene fra før Krigen. I nationalliberale Kredse ønskede man en Inkorporering af Slesvig i Danmark. Det vil sige, at Slesvig baade politisk og administrativt skulde danne en Enhed med Danmark. For at opnaa dette, var man villig til at indrømme Holsten en saa stor Selvstændighed, som man maatte ønske. Overfor de Nationalliberale stod her i Danmark Helstatsmændene, der ingenlunde vilde opgive Holstens nøje Tilknytning til Danmark. Det blev dog ikke denne indre politiske Modsætning, der blev afgørende for den endelige Ordning. Heller ikke Slesvigholstenerne havde kunnet gennemtvinge deres Krav om provinsiel Selvstændighed, hvis de ikke havde faaet Støtte fra de to tyske Stormagter. Men dette blev Tilfældet, og Stormagterne krævede, at Hertugdømmerne hver for sig skulde forvaltes som en Helhed. Før det imidlertid kom til officielle Forhandlinger mellem Danmark og de tyske Stormagter var der sket betydningsfulde Ting. Efter at Oprørerne var slaaet i 1850 og Slesvig med Undtagelse af de allersydligste Distrikter var genvundet, blev Styrelsen ordnet paa den Maade, at Fr. Tillisch blev udnævnt til Regeringskommisær paa den danske Stats Vegne. Det vil i Virkeligheden sige, at han repræsenterede den enevældige Konge, idet Grundloven jo ikke gjaldt i Sønderjylland. Skildringer af Tillisch Regimente, som blev af stor Betydning for Tilstanden Udvikling dernede, hører ikke herhen, og det ophørte i sin oprindelige Form, da man den 5. Marts 1851 oprettede Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig, hvorefter Tillisch blev Minister for Slesvig. Dets Forretningsomraade blev endelig fastsat ved Kundgørelsen af 28. Jan. 1852, og samtidig oprettedes et holstensk Ministerium.

Men forud for dette var gaaet langvarige Forhandlinger med de tyske Stormagter. Ministeriet, som overvejende var helstatsvenligt, havde forsøgt at løse de indrepolitiske Modsætninger ved det saakaldte Notabelprojekt af 1851. Der laa i dette en Indrømmelse til de Nationalliberale, idet man vilde opløse enhver politisk eller administrativ Forbindelse mellem Slesvig og Holsten, men paa den anden Side vilde man ikke gaa med til at inkorporere Slesvig, hvilket ogsaa var en politisk Umulighed. Overfor dette stod nu Stormagternes Krav om Opretholdelsen af Forbindelsen mellem Hertugdømmerne, men under de følgende Forhandlinger viste det sig, at Stormagterne ikke stod fast paa dette Krav, og omsider gik de ind paa den Ordning, at hvert Hertugdømme fik sit Ministerium. Dog var denne Indrømmelse forudsat af, at Slesvig ingen Sinde blev knyttet nærmere til Danmark, end Holsten blev det. Man vilde altsaa sikre sig mod alle Inkorporationsplaner.

Ved Fastlæggelsen af de to Ministeriers Forretningsomraader var der et dobbelt Hensyn at tage. Dels maatte Linien mellem de to Ministerier trækkes skarpt op, og dels skulde de begge afgrænses overfor den kongerigske Forvaltning. Dels maatte altsaa fastslaaes, hvilke Omraader der var rigsfælles, og hvilke Ministerier der altsaa repræsenterede Riget som Helhed. Fælles blev Udenrigs-, Finans-, Krigs- og Marineministeriet, medens Indenrigs-, Justits- og Kultusministeriet blev særlige Organer for

Kongeriget alene, medens de to nyoprettede Ministerier delte mellem sig de Sager, der før laa under tyske Kancelli og de to Kamres tyske Afdelinger.

Dermed havde Særforvaltningen faaet en Udvidelse — sammenlignet med Forholdene før 1848. Ikke blot havde den faaet to Organer i Stedet for ét, men ogsaa Antallet af Embedsmænd var blevet større. Fra dansk Synspunkt var Ordningen derfor ikke helt tilfredsstillende. Dertil kom, at man ikke ubetinget mente at kunne stole paa de holstenske Embedsmænds Loyalitet. En Tid lang var derfor Ordningen af det holstenske Ministerium ogsaa kun foreløbig. Men i 1854 blev Ordningen endelig og det store Flertal af Embedsmændene beholdt deres Stillinger. Denne Ordning bestod indtil 1862. Men i dette Aar skete der en fuldstændig Omdannelse af den holstenske Forvaltning, idet man oprettede den saakaldte „Kgl. Holstenske Regering“, der fik Sæde i Pløen og overtog Administrationen under Tilsyn af det holstenske Ministerium i København. Det var imidlertid en rent politisk Handling af den daværende nationalliberale Regering, som endnu ikke havde opgivet Haabet om, at Slesvigs Inkorporation skulde blive mulig, men en Forudsætning derfor var stadig, at Holsten udskiltes fra Danmark, og Ordningen af 1862 maa da ses som et Led i denne Politik, idet den i forvaltningsmæssig Henseende var ganske urimelig.

Efter Freden i Wien, hvor Danmark maatte afstaa alle tre Hertugdømmer, ophævedes naturligvis ogsaa de hertugelige Ministerier, men der er Grund til at se lidt paa, hvilke Konsekvenser Aftalerne af 1851–52 fik paa Danmarks indre Forhold. I selve Kundgørelsen af 28. Jan. 1852 var der givet Tilsagn om en Forfatning for Monarkiets fælles Anliggender. Denne Forfatning blev udstedt 2. Oktober 1855. Udarbejdelsen af denne Forfatning nødvendiggjorde, at Grænsen nøje blev optrukket for, hvilke Sager der var fælles for hele Monarkiet, og hvilke der var særlige for hvert af de tre Omraader, Danmark, Slesvig og Holsten-Lauenborg. Man gjorde det paa den Maade, at alle Sager, der ikke i de paagældende Forfatningsbestemmelser udtrykkelig var nævnt som særlige, var fælles. Fælles Anliggender blev i Hovedtrækkene Diplomati, Hærvæsen og Finansvæsen — dog med Undtagelse af de indirekte Skatter — samt Stempelvæsen, der var særlige Sager.

Det var Ministeriet Bang, der havde gennemført Forfatningen af 2. Oktober 1855, og Ministeriet besluttede at drage de forvaltningsmæssige Konsekvenser af Forfatningsbestemmelserne. Altsaa hvis et Forvaltningsomraade i Forfatningen var erklæret for særligt, skulde det have sit eget Ministerium, og hvis et bestaaende Ministerium omfattede dels fælles og dels særlige Sager, skulde det deles i to Ministerier. Ud fra disse Betragtninger oprettede man allerede 16. Oktober 1855 et Fællesindenrigsministerium. Men da der fandtes et altfor ringe Arbejdsstof til et saadant Ministerium, blev en Del af Finansministeriets rigsfælles Sager overført til Fællesindenrigsministeriet, nemlig Toldvæsenet, Postvæsenet, Domænevæsenet og Koloniernes Centralbestyrelse. Saaledes gik det ogsaa i de andre Ministerier. Overalt gennemførte man konsekvent Delingslinierne ud fra det valgte Synspunkt uden i mindste Maade at tage Hensyn, hvad en praktisk brugelig Forretningsgang krævede, og uden at tage Hensyn til, at Styrelsens Enhed ofte sprængtes. Det var saaledes Tilfældet med Finansstyrelsen. Den nye Ordning, som fastsloges ved Kundgørelsen af 31. Oktober 1855 blev da ogsaa skarpt angrebet, baade i Rigsdagen og i Pressen, hvor man betegnede den som „et Mønster paa, hvorledes Statsstyrelsen ikke bør organiseres.“

Hovedmanden for den nye Ordning var Andræ, der var Finansminister i Ministeriet Bang. Han forsvarede den dels som en logisk Følge af Forfatningen og dels som den eneste mulige Ordning, hvis Ministeransvarligheden skulde opretholdes. Men Ordningen kunde ikke opretholdes. Den var praktisk for uanvendelig, og saa snart Andræ traadte tilbage som Finansminister, begyndte man da ogsaa at lave om paa den. Til afgørende Skridt kom det først i 1858, da Krieger blev Finansminister, idet han, før han tiltraadte, betingede sig en Omordning. Dette skete ogsaa, idet Fællesindenrigsministeriet blev ophævet, og dets Sager, som jo ogsaa for største Delen var af finansiell Karakter, blev henlagt til Finansministeriet. Der opnaaedes herved den Fordel, at et overflødig Organ forsvandt, men der opnaaedes ingenlunde Enhed i Finansstyrelsen. Finansministeriet styrede stadig kun de rigsfælles Finansasager, medens Danmarks særlige, finansielle Sager

Fortsettes Side 518.

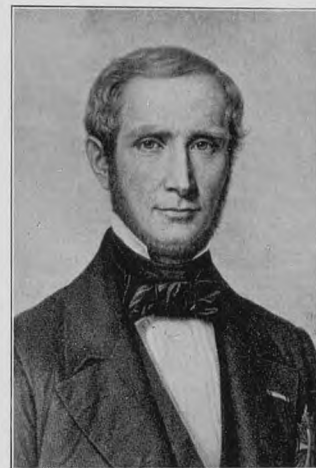
F. M. Knuth.

A. F. Tscherning.

C. E. Zahrtmann.

C. E. Bardenfleth.

Orla Lehmann.

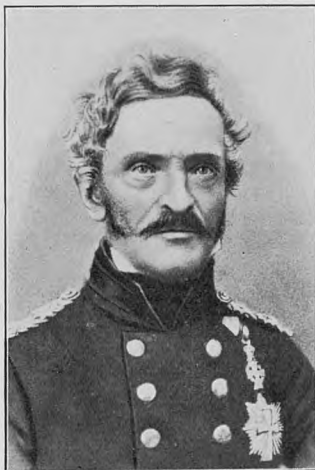
L. N. Hvidt.

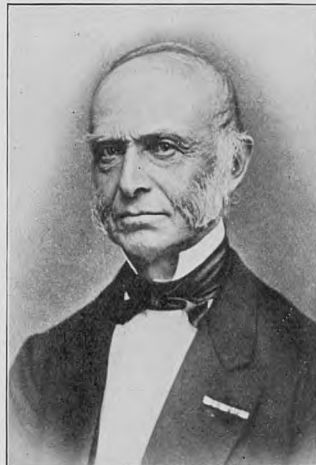
H. C. Reedtz.

V. E. C. Sponeck.

C. F. Hansen.

C. L. C. Irminger.

C. E. v. Dockum.

J. N. Madvig.

H. M. Rosenorn.

F. F. Tillisch.

H. N. Clausen.

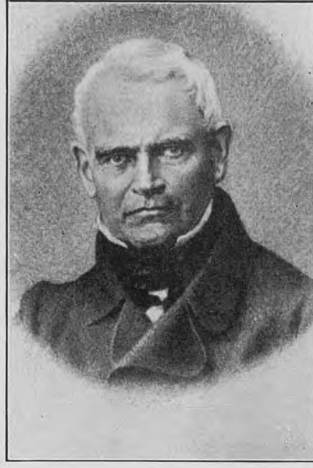
J. S. Fibiger.

C. F. Flensborg.

A. V. Seheel.

Carl Moltke.

St. A. Bille.

C. F. Simony.

H. A. Reventlow-Criminil.

W. H. B. Scheel-Plessen.

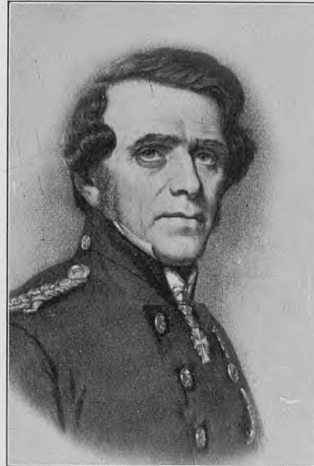
L. N. Scheele.

M. Lüttichau.

C. C. Lundbye.

O. V. Michelsen.

J. J. Unsgaard.

J. A. Raaslof.

F. H. Wolfhagen.

A. F. Krieger.

C. E. Fenger.

C. F. A. B. Blixen-Finecke.

R. Westenholz.

H. N. Thestrup.

V. A. Borgen.

J. C. Jessen.

A. L. Casse.

G. J. Quaade.

C. E. Reich.

O. H. Lütken.

C. T. Engelstoff.

C. L. V. R. Nutzhorn.

H. R. Carlsen.

C. G. V. Johansen.

C. N. David.

E. S. E. Helzen.

C. J. C. Bræstrup.

J. V. Neergaard.

V. R. Raasløf.

H. H. S. Grove.

O. F. Suenson.

C. P. Th. Rosenørn-Teilmann.

P. C. Kierkegaard.

A. S. Hansen.

E. E. Rosenørn.

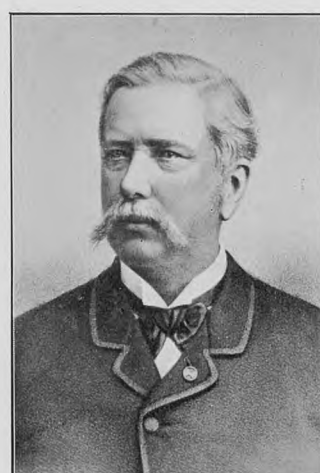
C. P. G. Leuning.

W. Haffner.

O. D. Rosenørn-Lehn.

C. F. A. Thomsen.

N. F. Ravn.

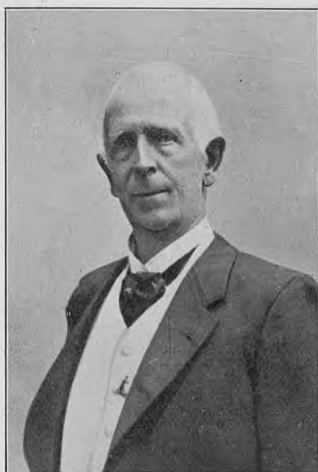
C. S. Klein.

P. F. Steinmann.

J. J. A. Worsaae.

F. C. A. L. Tobiesen.

F. G. J. Moltke.

J. M. V. Nellemann.

J. C. F. Dreyer.

V. F. L. Kauffmann.

J. J. Bahnson.

J. C. H. Fischer.

J. F. Scavenius.

A. H. F. C. Goos.

E. V. R. Skeel.

S. H. S. Finsen.

H. P. Ingerslev.

C. D. Lüttichau.

J. G. F. Schnack.

V. Bardenfleth.

N. R. Rump.

K. Sehested.

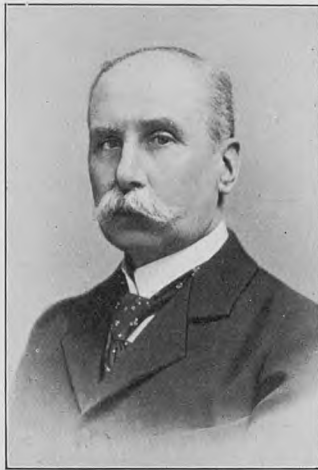
C. F. Tuxen.

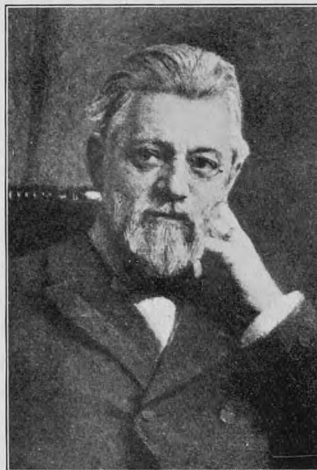
H. V. Sthyr.

L. Bramsen.

A. Hage.

W. Scharling.

C. G. Middelboe.

J. J. K. Bjerre.

F. Friis.

C. F. A. Juel-Rysensteen.

Christoffer Hage.

V. H. O. Madsen.

F. H. Jöhnke.

P. A. Alberti.

Enevold Sørensen.

Ole Hansen.

Viggo Hørup.

Hannes Hafstein.

F. C. O. Raben-Levetzau.

Vilhelm Lassen.

Svend Høgsbro.

Sigurd Berg.

Anders Nielsen.

J. Jensen-Sønderup.

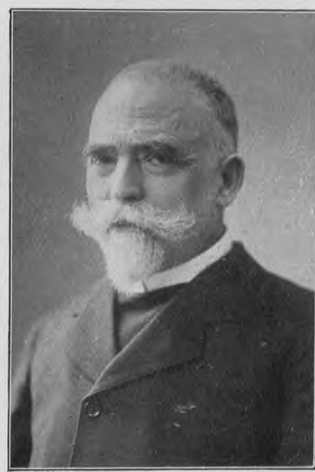
C. W. Ahlefeldt-Laurvigen.

C. Brun.

Johan Hansen.

Bjørn Jonsson.

Thomas Larsen.

Erik J. C. Scavenius.

Edv. Brandes.

Christoffer Krabbe.

M. B. C. Nielsen.

P. Munch.

Poul Christensen.

J. J. Jensen.

W. H. O. Weimann.

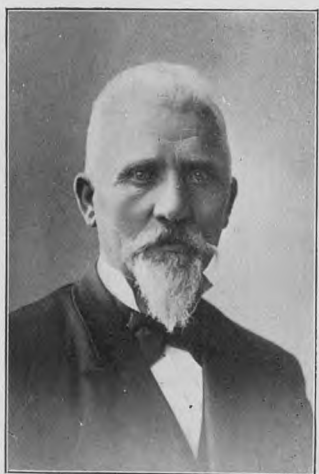
Jacob Appel.

F. T. Bülow.

O. H. V. B. Muus.

Kristjan Jonsson.

S. Keiser-Nielsen.

T. V. Povlsen.

Ove Rode.

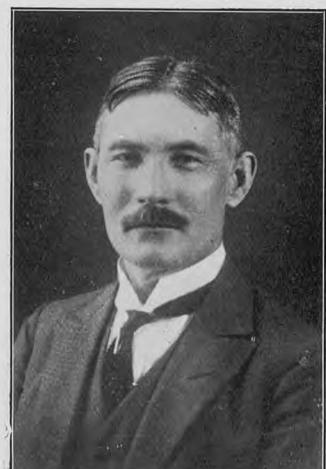
Kristjan Pedersen.

J. Hassing Jørgensen.

S. Pjetursson Eggerz.

Einar Arnorsson.

Jon Magnusson.

Bjørn Kristjansson.

Sigurdur Jonsson.

C. M. Rottbøll.

H. P. Hansen.

K. Sindballe.

W. H. T. Oxholm.

N. T. Rovsing.

H. Konow.

N. C. Monberg.

H. E. Hass.

H. P. Hjerl Hansen.

M. N. Suenson.

C. E. A. Ammentorp.

J. Jensen.

A. M. Koefoed.

P. J. Pedersen.

H. P. Prior.

K. Riis-Hansen.

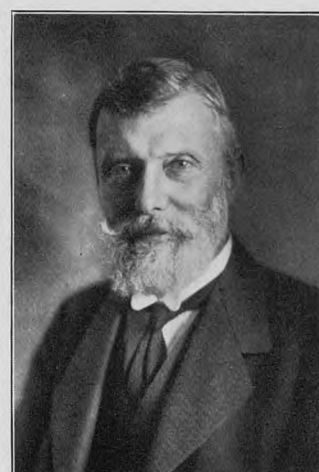
O. C. J. J. B. Scavenius.

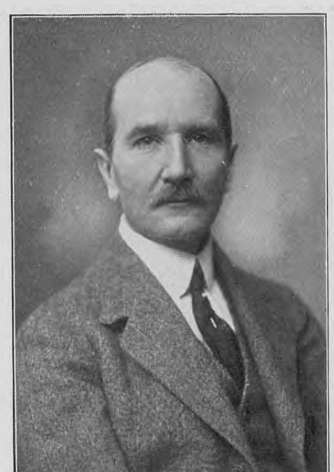
F. C. G. Schrøder.

O. C. S. Sonne.

H. A. S. Vedel.

H. R. Scavenius.

O. C. Kragh.

S. Rytter.

M. N. Slesbager.

T. J. Rothe.

C. M. T. Cold.

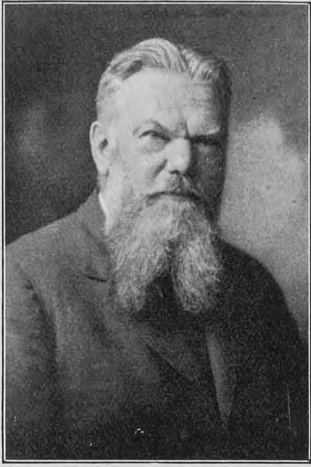
S. Brorsen.

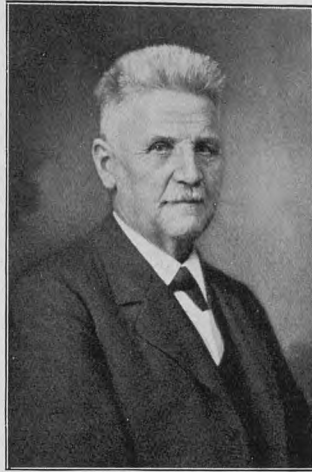
Jorgen Christensen.

C. P. O. Moltke.

F. H. J. Borgbjerg.

L. Rasmussen.

C. N. Hauge.

N. P. N. Dahl.

J. F. N. Friis-Skotte.

Nina Bang.

C. V. Bramsnæs.

K. K. Steincke.

K. V. Bording.

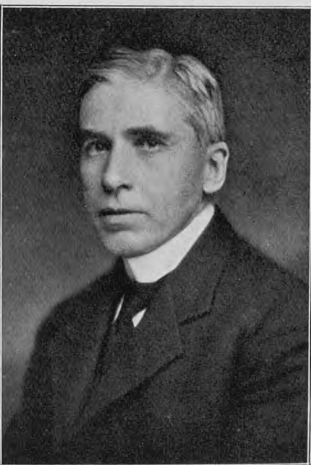
L. J. Moltesen.

F. C. Bruun-Rasmussen.

J. Byskov.

V. Rubow.

J. P. Stensballe.

Pjetur Jonsson.

Magnus Gudmundsson.

**Kronologisk Fortegnelse
over Ministerier og Ministre fra 1848—1927.**

- A V Moltke, I** (Martsministeriet) (22. Marts 1848—15. Nov. 1848).
Udenrigsminister: Grev F M Knuth.
Finansminister: Grev A V Moltke.
Krigsminister: A F Tscherning.
Marineminister: Grev A V Moltke (til 6. April); C E Zahrtmann (til 15. Nov.).
Kultusminister: D G Monrad.
Justitsminister: C E Bardenfleth.
Handelsminister: C A Bluhme.
Ministre uden Portefeuille: Orla Lehmann og L N Hvidt.
- A V Moltke, II** (Novemberministeriet) (16. Nov. 1848—13. Juli 1851).
Udenrigsminister: Grev A V Moltke (til 6. Aug. 1850); H C Reedtz (til 13. Juli 1851).
Finansminister: Grev V C E Sponeck.
Krigsminister: C F Hansen.
Marineminister: C E Zahrtmann (til 10. Aug. 1850); C L C Irmingier (til 25. Nov. 1850); C E van Dockum (til 13. Juli 1851).
Kultusminister: Joh. Nic. Madvig.
Justitsminister: C E Bardenfleth.
Indenrigsminister: P G Bang (til 21. Sept. 1849); M H Rosenørn (til 13. Juli 1851).
Minister for Slesvig: F F Tillisch (fra 5. Marts 1851 til 13. Juli 1851).
Minister uden Portefeuille: H N Clausen.
- A V Moltke, III** (13. Juli 1851—27. Jan. 1852).
Udenrigsminister: H C Reedtz (til 18. Okt. 1851); C A Bluhme (til 27. Jan. 1852).
Finansminister: Grev V C E Sponeck.
Krigsminister: J S Fibiger (til 18. Okt. 1851); C J Flensburg (til 27. Jan. 1852).
Marineminister: C E van Dockum.
Kultusminister: Joh. Nic. Madvig (til 7. Dec. 1851); P G Bang (til 27. Jan. 1852).
Justitsminister: A V Scheel.
Indenrigsminister: F F Tillisch.
Minister for Slesvig: C E Bardenfleth.
Minister uden Portefeuille: Grev Carl Moltke (til 18. Okt. 1851).
- C A Bluhme, I** (27. Jan. 1852—21. April 1853).
Udenrigsminister: C A Bluhme.
Finansminister: Grev V C E Sponeck.
Krigsminister: C F Hansen.
Marineminister: St. A Bille.
Kultusminister: P G Bang (til 3. Juni 1852); C F Simony (til 21. April 1853).
Justitsminister: A V Scheel.
Indenrigsminister: P G Bang.
Minister for Slesvig: Grev Carl Moltke.
Minister for Holsten og Lauenborg: Grev H A Reventlow-Criminil.
- A S Ørsted** (21. April 1853—12. Dec. 1854).
Udenrigsminister: C A Bluhme.
Finansminister: Grev V C E Sponeck.
Krigsminister: C F Hansen.
Marineminister: St. A Bille.
Kultusminister: A S Ørsted.
Justitsminister: A V Scheel.
Indenrigsminister: A S Ørsted (til 29. April 1854); F F Tillisch (til 12. Dec. 1854).
Minister for Slesvig: Grev Carl Moltke.
Minister for Holsten og Lauenborg: Grev H A Reventlow-Criminil.
- P G Bang** (12. Dec. 1854—18. Okt. 1856).
Udenrigsminister: Grev W H B Scheel-Plessen (til 15. Jan. 1855); L N Scheele (til 18. Okt. 1856).
Finansminister: Carl Andræ.
Krigsminister: M Lüttichau (til 25. Maj 1856); C C Lundbye (til 18. Okt. 1856).
Marineminister: O V Michelsen.
Kultusminister: C C Hall.
Justitsminister: A V Scheel (til 15. Jan. 1855); C F Simony (til 18. Okt. 1856).
Indenrigsminister: P G Bang (til 18. Febr. 1856); C F Simony (til 4. Juni 1856); J J Unsgaard (til 18. Okt. 1856).

- Minister for Monarkiets fælles indre Anliggender: P G Bang (fra 16. Okt. 1855).
Minister for Slesvig: I A Raasløf (til 18. Febr. 1856); C C Hall (til 18. Juni 1856); F H Wolfhagen (til 18. Okt. 1856).
Minister for Holsten og Lauenborg: L N Scheele.
- Carl Andræ** (18. Okt. 1856—13. Maj 1857).
Udenrigsminister: L N Scheele (til 17. April 1857); O V Michelsen (til 13. Maj 1857).
Finansminister: Carl Andræ.
Krigsminister: C C Lundbye.
Marineminister: O V Michelsen.
Kultusminister: C C Hall.
Justitsminister: C F Simony.
Indenrigsminister: A F Krieger.
- Minister for Monarkiets fælles indre Anliggender: J J Unsgaard.
Minister for Slesvig: F H Wolfhagen.
Minister for Holsten og Lauenborg: L N Scheele (til 17. April 1857); C C Lundbye (til 13. Maj 1857).
- C C Hall, I** (13. Maj 1857—2. Dec. 1859).
Udenrigsminister: O V Michelsen (til 10. Juli 1858); C C Hall (til 2. Dec. 1859).
Finansminister: Carl Andræ (til 10. Juli 1858); A F Krieger (til 6. Maj 1859); C E Fenger (til 2. Dec. 1859).
Krigsminister: C C Lundbye.
Marineminister: O V Michelsen.
Kultusminister: C C Hall (til 6. Maj 1859); D G Monrad (til 2. Dec. 1859).
Justitsminister: C F Simony.
Indenrigsminister: A F Krieger (til 1. Aug. 1858); J J Unsgaard (til 6. Maj 1859); A F Krieger (til 2. Dec. 1859).
Minister for Monarkiets fælles indre Anliggender: J J Unsgaard (til 1. Aug. 1858).
Minister for Slesvig: F H Wolfhagen.
Minister for Holsten og Lauenborg: J J Unsgaard.
- C E Rotwitt** (2. Dec. 1859—24. Febr. 1860).
(Efter Rottwitts Død 8. Februar 1860 fungerede Blixen-Finecke som Konsejlspræsident).
Udenrigsminister: Baron C F A B Blixen-Finecke.
Finansminister: R Westenholz.
Krigsminister: H N Thestrup.
Marineminister: H N Thestrup.
Kultusminister: V A Borgen.
Justitsminister: C E Rotwitt (til 8. Febr. 1860); J C Jessen (til 24. Febr. 1860).
Indenrigsminister: J C Jessen.
Minister for Slesvig: Baron C F A B Blixen-Finecke.
Minister for Holsten og Lauenborg: C E Rotwitt (til 8. Febr. 1860); R Westenholz (til 24. Febr. 1860).
- C C Hall, II** (24. Febr. 1860—31. Dec. 1863).
Udenrigsminister: C C Hall.
Finansminister: C E Fenger.
Krigsminister: H N Thestrup (til 13. Aug. 1863); C C Lundbye (til 31. Dec. 1863).
Marineminister: St. A Bille.
Kultusminister: D G Monrad.
Justitsminister: A L Casse.
Indenrigsminister: D G Monrad (til 15. Sept. 1861); Orla Lehmann (til 31. Dec. 1863).
Minister for Slesvig: F H Wolfhagen.
Minister for Holsten og Lauenborg: H I A Raasløff (til 30. Marts 1861); C C Hall (til 31. Dec. 1863).
- D G Monrad** (31. Dec. 1863—11. Juli 1864).
Udenrigsminister: D G Monrad (til 8. Jan. 1864); G I Quaade (til 11. Juli 1864; fra 3. April—6. Juli fungerede Monrad).
Finansminister: D G Monrad.
Krigsminister: C C Lundbye (til 18. Maj 1864); C E Reich (til 11. Juli 1864).
Marineminister: O H Lütken.
Kultusminister: C T Engelstoft.
Justitsminister: A L Casse.
Indenrigsminister: C L V R Nutzhorn (til 10. Maj 1864); H R Carlsen (til 11. Juli 1864).
Minister for Slesvig: C F Simony (til 24. Jan. 1864); C G V Johansen (til 11. Juli 1864).
Minister for Holsten og Lauenborg: D G Monrad.

C A Bluhme. II (11. Juli 1864—6. Nov. 1865).

Udenrigsminister: C A Bluhme.

Finansminister: C N David.

Krigsminister: C F Hansen.

Marineminister: O H Lütken.

Kultusminister: F S E Helzen (til 30. Marts 1865); G J Quaade (til 7. April 1865); C J C Bræstrup (til 6. Nov. 1865).

Justitsminister: E S E Heltzen (til 30. Marts 1865); G J Quaade (til 7. April 1865); C J C Bræstrup (til 6. Nov. 1865).

Indenrigsminister: F F Tillisch.

Minister for Slesvig: C G V Johansen (til 18. Nov. 1864).

Minister for Holsten og Lauenburg: C A Bluhme (til 16. Nov. 1864).

Ministre uden Portefeuille: G J Quaade (11. Juli 1864—13. Maj 1865); Grev Carl Moltke (11. Juli 1864—5. Juli 1865).

C E Krag-Juel-Vind-Frijs (6. Nov. 1865—28. Maj 1870).

Udenrigsminister: Grev C E Krag-Juel-Vind-Frijs.

Finansminister: C A Fønnesbech.

Krigsminister: J V Neergaard (til 1. Okt. 1866); V R Raasløff (til 19. April 1870); Grev C E Krag-Juel-Vind-Frijs (til 28. Maj 1870).

Marineminister: H H S Grove (til 17. Aug. 1866); J B S Estrup (til 17. Sept. 1866); C E van Dockum (til 1. Nov. 1867); O F Suenson (til 22. Sept. 1869); V R Raasløff (til 19. April 1870); Grev C E Krag-Juel-Vind-Frijs (til 28. Maj 1870).

Kultusminister: C P Th. Rosenørn-Teilmann (til 4. Sept. 1867, for Teatersagerne til 27. Marts 1868); P C Kierkegaard (til 6. Marts 1868); C A Fønnesbech (til 15. Marts 1868); A S Hansen (til 22. Sept. 1868); E E Rosenørn (til 28. Maj 1870).

Justitsminister: C P G Leuning (til 27. Juli 1867); C P Th. Rosenørn-Teilmann (til 17. Aug. 1868); C L V R Nutzhorn (til 28. Maj 1870).

Indenrigsminister: J B S Estrup (til 22. Sept. 1869); W Haffner (til 28. Maj 1870).

L H C H Holstein (28. Maj 1870—14. Juli 1874).

Udenrigsminister: Baron O D Rosenørn-Lehn.

Finansminister: C E Fenger (til 25. Marts 1872); Grev L H C H Holstein (Holsteinborg) (til 1. Juli 1872); A F Krieger (til 20. Juni 1874); Grev L H C H Holstein (til 14. Juli 1874).

Krigsminister: W Haffner (til 23. Dec. 1872); C A F Thomsen (til 14. Juli 1874).

Marineminister: W Haffner (til 23. Dec. 1872); C A F Thomsen (til 21. Maj 1873); N F Ravn (til 14. Juli 1874).

Kultusminister: C C Hall.

Justitsminister: A F Krieger (til 1. Juli 1872); C S Klein (til 14. Juli 1874).

Indenrigsminister: C A Fønnesbech.

C A Fønnesbech (14. Juli 1874—11. Juni 1875).

Udenrigsminister: Baron O D Rosenørn-Lehn.

Finansminister: C A Fønnesbech.

Krigsminister: N F Ravn (til 26. Aug. 1874); P F Steinmann (til 11. Juni 1875).

Marineminister: N F Ravn.

Kultusminister: J J A Worsaae.

Justitsminister: C S Klein.

Indenrigsminister: F C H L Tobiesen.

Minister for Island: C S Klein (fra 1. Aug. 1874 til 11. Juni 1875).

J B S Estrup (11. Juni 1875—7. Aug. 1894).

Udenrigsminister: Grev F G J Moltke (Bregentved) (til 1. Okt. 1875); J B S Estrup (til 11. Okt. 1875); Baron O D Rosenørn-Lehn (til 21. Maj 1892); J M V Nellemann (til 3. Juni 1892); Baron K T O Reedtz-Thott (til 7. Aug. 1894).

Finansminister: J B S Estrup.

Krigsminister: W Haffner (til 28. Juli 1877); J C F Dreyer (til 4. Jan. 1879); V F L Kauffmann (til 1. April 1881); N F Ravn (til 12. Sept. 1884); J J Bahnson (til 7. Aug. 1894).

Marineminister: W Haffner (til 28. Juli 1877); J C F Dreyer (til 4. Jan. 1879) N F Ravn (til 7. Aug. 1894).

Kultusminister: J C H Fischer (til 24. Aug. 1880); J F Scavenius (til 6. Juli 1891); J M V Nellemann (til 10. Juli 1891); A H F C Goos (til 7. Aug. 1894).

Justitsminister: J M V Nellemann.

Indenrigsminister: E V R Skeel (til 29. Aug. 1884); S H S Finsen (til 8. Aug. 1885); H P Ingerslev (til 13. Jan. 1894); H E Hørring (til 7. Aug. 1894).

Minister for offentlige Arbejder: H P Ingerslev (fra 13. Jan. 1894—7. Aug. 1894).

Minister for Island: J M V Nellemann.

K T O Reedtz-Thott (7. Aug. 1894—23. Maj 1897).

Udenrigsminister: Baron K T O Reedtz-Thott.

Finansminister: C D Lüttichau.

Krigsminister: C A F Thomsen (til 25. April 1896); J G F Schnack (til 23. Maj 1897).

Marineminister: N F Ravn.

Kultusminister: V Bardenfleth.

Justitsminister: J M V Nellemann (til 13. Juli 1896); N R Rump (til 23. Maj 1897).

Indenrigsminister: H E Hørring.

Minister for offentlige Arbejder: H P Ingerslev (til 20. April 1896); H E Hørring (til 22. Maj 1896).

Landbrugsminister: K Sehested (fra 22. Maj 1896—23. Maj 1897).

Minister for Island: J M V Nellemann (til 13. Juni 1896); N R Rump (til 23. Maj 1897).

H E Hørring (23. Maj 1897—20. April 1900).

Udenrigsminister: N F Ravn.

Finansminister: H E Hørring.

Krigsminister: C F Tuxen (til 28. Aug. 1899); J G F Schnack (til 20. April 1900).

Marineminister: N F Ravn.

Kultusminister: H V Sthyr.

Justitsminister: N R Rump (til 28. August 1899); H E Hørring (til 20. April 1900).

Indenrigsminister: V Bardenfleth (til 28. Aug. 1899); L Bramsen (til 20. April 1900).

Landbrugsminister: A Hage.

Minister for Island: N R Rump (til 28. Aug. 1899); H E Hørring (til 20. April 1900).

Hannibal Sehested (20. April 1900—23. Juli 1901).

Udenrigsminister: Hannibal Sehested.

Finansminister: W Scharling.

Krigsminister: J G F Schnack.

Marineminister: C G Middelboe.

Kultusminister: J J K Bjerre.

Justitsminister: A H F C Goos.

Indenrigsminister: L Bramsen.

Landbrugsminister: F Friis.

Minister for offentlige Arbejder: Baron C F A Juel-Rysensten.

Minister for Island: A H F C Goos.

J H Deuntzer (24. Juli 1901—14. Jan. 1905).

Udenrigsminister: J H Deuntzer.

Finansminister: Christoffer Hage.

Krigsminister: V H O Madsen.

Marineminister: F H Jöhnke.

Kultusminister: J C Christensen.

Justitsminister: P A Alberti.

Indenrigsminister: Enevold Sørensen.

Landbrugsminister: Ole Hansen.

Minister for offentlige Arbejder: Viggo Hørup (til 15. Febr. 1902); Christoffer Hage (til 14. Jan. 1905).

Minister for Island: P A Alberti (til 31. Jan. 1904); Hannes Hafstein (til 14. Jan. 1905).

J C Christensen (14. Jan. 1905—12. Okt. 1908).

Udenrigsminister: Grev F C O Raben-Levetzau.

Finansminister: Vilh. Lassen (til 6. April 1908); J C Christensen (til 24. Juli 1908); N T Neergaard (til 12. Okt. 1908).

Forsvarsminister: J C Christensen.

Kultusminister: Enevold Sørensen.

Justitsminister: P A Alberti (til 24. Juli 1908); Svend Høgsbro (til 12. Okt. 1908).

Indenrigsminister: Sigurd Berg.

Landbrugsminister: Ole Hansen (til 24. Juli 1908); Anders Nielsen (til 12. Okt. 1908).

Minister for offentlige Arbejder: Svend Høgsbro (til 24. Juli 1908); J Jensen-Sønderup (til 12. Okt. 1908).

Minister for Island: Hannes Hafstein.

N T Neergaard. I (fra 12. Okt. 1908—16. Aug. 1909).

Udenrigsminister: Grev C W Ahlefeldt-Laurvigsen.

Finansminister: C Brun.

Forsvarsminister: N T Neergaard.

Kultusminister: Enevold Sørensen.

- Justitsminister: Svend Høgsbro.
 Indenrigsminister: Klaus Berntsen.
 Landbrugsminister: Anders Nielsen.
 Minister for offentlige Arbejder: J Jensen-Sønderup.
 Minister for Handel og Søfart: Johan Hansen.
 Minister for Island: Hannes Hafstein (til 31. Marts 1909);
 Bjørn Jonsson (til 16. Aug. 1909).
- J L C C T Holstein** (fra 16. Aug. 1909—28. Okt. 1909).
 Udenrigsminister: Grev C W Ahlefeldt-Laurviggen.
 Finansminister: N T Neergaard.
 Forsvarsminister: J C Christensen (til 18. Okt. 1909); Grev
 J L C C T Holstein (Ledreborg) (til 28. Okt. 1909).
 Kultusminister: Enevold Sørensen.
 Justitsminister: Svend Høgsbro.
 Indenrigsminister: Klaus Berntsen.
 Landbrugsminister: Anders Nielsen.
 Minister for offentlige Arbejder: Thomas Larsen.
 Minister for Handel og Søfart: Johan Hansen.
 Minister for Island: Bjørn Jonsson.
- C T Zahle. I** (fra 28. Okt. 1909—5. Juli 1910).
 Udenrigsminister: Erik J C Scavenius.
 Finansminister: Edvard Brandes.
 Forsvarsminister: Christoffer Krabbe.
 Kultusminister: M C B Nielsen.
 Justitsminister: C Th. Zahle.
 Indenrigsminister: P Munch.
 Landbrugsminister: Poul Christensen.
 Minister for offentlige Arbejder: J J Jensen (til 2. Febr. 1910);
 W H O Weimann (til 5. Juli 1910).
 Minister for Handel og Søfart: W H O Weimann.
 Minister for Island: Bjørn Jonsson.
- Klaus Berntsen** (5. Juli 1910—21. Juni 1913).
 Udenrigsminister: Grev C W Ahlefeldt-Laurviggen.
 Finansminister: N T Neergaard.
 Forsvarsminister: Klaus Berntsen.
 Kultusminister: Jacob Appel.
 Justitsminister: F T Bülow.
 Indenrigsminister: J Jensen-Sønderup.
 Landbrugsminister: Anders Nielsen.
 Minister for offentlige Arbejder: Thomas Larsen.
 Minister for Handel og Søfart: O H V B Muus.
 Minister for Island: Bjørn Jonsson (til 14. Marts 1911); Kristjan
 Jonsson (til 24. Juli 1912); Hannes Hafstein (til 21. Juni 1913).
- C T Zahle. II** (fra 21. Juni 1913—29. Marts 1920).
 Udenrigsminister: Edvard Brandes (til 24. Juni 1913); Erik J C
 Scavenius (fra 24. Juni 1913).
 Finansminister: Edvard Brandes.
 Forsvarsminister: P Munch.
 Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: S Keiser-Nielsen
 (fra 28. April 1916 kun Undervisningsminister).
 Kirkeminister: T V Poulsen (fra 28. April 1916).
 Justitsminister: C T Zahle.
 Indenrigsminister: Ove Rode.
 Landbrugsminister: Kristjan Pedersen.
 Minister for offentlige Arbejder og indtil 20. Marts 1916 Mi-
 nister for Handel og Søfart: J Hassing Jørgensen.
 Handelsminister: C F Hage (fra 20. Marts 1916).
 Minister for Island: Hannes Hafstein (til 21. Juli 1914); S Pje-
 tursson Eggerz (til 4. Maj 1915); Einar Arnorsson (til 4 Jan. 1917).
 Ministre for Island: Jon Magnusson, Bjørn Kristiansson og Si-
 gurdur Jonsson (fra 4. Jan. 1917 til 30. Nov. 1918). (Ved
 Dansk-Islandsk Forbundslov af 30. Nov. 1918 anerkendes Is-
 land som fri og suveræn Stat, hvorefter de islandske Mi-
 nistre ophører at være Medlemmer af det danske Statsraad.
 Ministre uden Portefeuille: T A M Stauning (fra 30. Sept. 1916);
 C M Rottbøll (fra 30. Sept. 1916—18. Jan. 1918); J C Chri-
 stensen (fra 30. Sept. 1916—18. Jan. 1918); H P Hanssen
 (fra 25. Juni 1919).
- C J O Liebe** (fra 30. Marts 1920—5. April 1920).
 Justitsminister: C J O Liebe (til 2. April); K Sindballe (fra
 2. April).
- Indenrigsminister og Landbrugsminister ad interim: W H T
 Oxholm.
 Undervisningsminister: N T Roving.
 Forsvarsminister og Udenrigsminister ad interim: H Konow.
 Minister for offentlige Arbejder: N C Monberg.
 Kirkeminister: H E Hass.
 Finansminister: H P Hjerl Hansen.
 Handelsminister: M N Suenson.
- M P Friis** (fra 5. April 1920—5. Maj 1920).
 Forsvarsminister: M P Friis.
 Kirkeminister: C E A Ammentorp.
 Socialminister: J Jensen.
 Finansminister: A M Koefoed.
 Undervisningsminister: P J Pedersen.
 Handelsminister: H P Prior.
 Minister for offentlige Arbejder: K Riis-Hansen.
 Udenrigsminister: O C J B Scavenius.
 Justitsminister: F C G Schrøder.
 Landbrugsminister: O C S Sonne.
 Indenrigsminister: H A S Vedel.
- N T Neergaard. II** (fra 5. Maj 1920—9. Okt. 1922).
 Finansminister: N T Neergaard.
 Udenrigsminister: H R Scavenius.
 Kirkeminister: J C Christensen (til 15. Aug. 1922); Jacob Appel
 (fra 15. Aug. 1922).
 Forsvarsminister: Klaus Berntsen.
 Indenrigsminister: S Berg (død 11. Juli 1921); O C Kragh (fra
 18. Juli 1921).
 Undervisningsminister: Jacob Appel.
 Justitsminister: S Rytter.
 Minister for offentlige Arbejder: M N Slesbager.
 Landbrugsminister: T Madsen-Mygdal.
 Handelsminister: T J Rothe.
- N T Neergaard. III** (fra 9. Okt. 1922—23. April 1924).
 Finansminister: N T Neergaard.
 Kirke- og Undervisningsminister: Jacob Appel.
 Minister for offentlige Arbejder: M N Slesbager.
 Landbrugsminister: T Madsen-Mygdal.
 Indenrigsminister: O C Kragh (tillige Handelsminister ad in-
 terim 9—10. Okt. 1922).
 Udenrigsminister: C M T Cold.
 Justitsminister: S Rytter.
 Forsvarsminister: S Brorsen.
 Handelsminister: Jørgen Christensen (fra 10. Okt. 1922).
 Minister uden Portefeuille: Klaus Berntsen (fra 16. Okt. 1922).
- T A M Stauning** (fra 23. April 1924—14. Dec. 1926).
 Minister for Industri, Handel og Søfart: T A M Stauning.
 Udenrigsminister: C P O Greve Moltke.
 Socialminister: F H J Borgbjerg.
 Forsvarsminister: L Rasmussen.
 Indenrigsminister: C N Hauge.
 Kirkeminister: N P N Dahl.
 Minister for offentlige Arbejder: I F N Friis-Skotte.
 Undervisningsminister: Fru Nina Bang.
 Finansminister: C V Bramsnæs.
 Justitsminister: K K Steincke.
 Landbrugsminister: K V Bording.
- T Madsen-Mygdal** (fra 14. Dec. 1926—).
 Landbrugsminister: T Madsen-Mygdal.
 Udenrigsminister: L J Moltesen.
 Finansminister: N T Neergaard.
 Justitsminister: S K N Rytter.
 Handelsminister: M N Slesbager.
 Indenrigsminister: O C Kragh.
 Forsvarsminister: S Brorsen.
 Kirkeminister: F C Bruun-Rasmussen.
 Undervisningsminister: J Byskov.
 Minister for Sundhedsvæsen: V Rubow.
 Minister for offentlige Arbejder: J P Stensballe.

Alfabetisk Fortegnelse

over samtlige Ministre fra 1848 til 1927.

	Side
Ahlefeldt-Laurvigen, C. W. Greve	505
Udenrigsminister	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909
do.	16. Aug. 1909—28. Okt. 1909
do.	5. Juli 1910—21. Juni 1913
Alberti, P. A.	504
Justitsminister	24. Juli 1901—14. Jan. 1905
Minister for Island	24. Juli 1901—31. Jan. 1904
Justitsminister	14. Jan. 1905—24. Juli 1908
Ammentorp, C. E. A.	507
Kirkeminister	5. April 1920— 5. Maj 1920
Andræ, Carl	492
Finansminister	12. Dec. 1854—18. Okt. 1856
Konseilspræsident {	
Finansminister }	18. Okt. 1856—13. Maj 1857
Finansminister	13. Maj 1857—10. Juli 1858
Appel, Jacob	506
Kultusminister	5. Juli 1910—21. Juni 1913
Undervisningsminister	5. Maj 1920— 9. Okt. 1922
Kirkeminister	15. Aug. 1922— 9. Okt. 1922
Kirke- og Undervisningsmin.	9. Okt. 1922—23. April 1924
Arnorsson, Einar	506
Minister for Island	4. Maj 1915— 4. Jan. 1917
Bahnsen, J. J.	503
Krigsminister	12. Sept. 1884— 7. Aug. 1894
Bang, Nina	509
Undervisningsminister	23. April 1924—14. Dec. 1926
Bang, P. G.	492
Indenrigsminister	16. Nov. 1848—21. Sept. 1849
Kultusminister	7. Dec. 1851—27. Jan. 1852
do.	27. Jan. 1852— 3. Juni 1852
Indenrigsminister	27. Jan. 1852—21. April 1853
Konseilspræsident	12. Dec. 1854—18. Okt. 1856
Indenrigsminister	12. Dec. 1854—18. Febr. 1856
Minister for Monarkiets fæl-	
les indre Anliggender	16. Okt. 1855—18. Okt. 1856
Bardenfleth, C. E.	499
Justitsminister	22. Marts 1848—15. Nov. 1848
do.	16. Nov. 1848—13. Juli 1851
Minister for Slesvig	13. Juli 1851—27. Jan. 1852
Bardenfleth, V.	503
Kultusminister	7. Aug. 1894—23. Maj 1897
Indenrigsminister	23. Maj 1897—28. Aug. 1899
Berg, Sigurd	505
Indenrigsminister	14. Jan. 1905—12. Okt. 1908
do.	5. Maj 1920—11. Juli 1921
Berntsen, Klaus	496
Indenrigsminister	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909
do.	16. Aug. 1909—28. Okt. 1909
Konseilspræsident {	
Forsvarsminister }	5. Juli 1910—21. Juni 1913
Forsvarsminister	5. Maj 1920— 9. Okt. 1922
Minister u/P.	16. Okt. 1922—23. April 1924
Bille, St. A.	500
Marineminister	27. Jan. 1852—21. April 1853
do.	21. April 1853—12. Dec. 1854
do.	24. Febr. 1860—31. Dec. 1863
Bjerre, J. J. K.	504
Kultusminister	20. April 1900—23. Juli 1901
Blixen-Finecke, C. F. A. B. Baron	501
Udenrigsminister {	
Minister for Slesvig }	2. Dec. 1859—24. Febr. 1860
Bluhme, C. A.	492
Handelsminister	22. Marts 1845—15. Nov. 1848
Udenrigsminister	18. Okt. 1851—27. Jan. 1852
Konseilspræsident {	
Udenrigsminister }	27. Jan. 1852—21. April 1853
Udenrigsminister	21. April 1853—12. Dec. 1854
Konseilspræsident {	
Udenrigsminister }	11. Juli 1864— 6. Nov. 1865
Minister for Holsten og Lauen-	
burg	11. Juli 1864—16. Nov. 1864
Bording, K. V.	509
Landbrugsminister	23. April 1924—14. Dec. 1926
Borgbjerg, F. H. J.	509
Socialminister	23. April 1924—14. Dec. 1926
Borgen, V. A.	501
Kultusminister	2. Dec. 1859—24. Febr. 1860
Bramsen, L.	504
Indenrigsminister	28. Aug. 1899—20. April 1900
do.	20. April 1900—23. Juli 1901
Bramsnæs, C. V.	509
Finansminister	23. April 1924—14. Dec. 1926
Brandes, Edvard	505
Finansminister	28. Okt. 1909— 5. Juli 1910
do.	21. Juni 1913—29. Marts 1920
Udenrigsminister	21. Juni 1913—24. Juni 1913
Brorsen, S.	508
Forsvarsminister	9. Okt. 1922—23. April 1924
Forsvarsminister fra	14. Dec. 1926
Brun, C.	505
Finansminister	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909
Bruun-Rasmussen, F. C.	509
Kirkeminister fra	14. Dec. 1926
Bræstrup, C. J. C.	501
Justitsminister {	
Kultusminister }	7. April 1865— 6. Nov. 1865
Bülow, F. T.	506
Justitsminister	5. Juli 1910—21. Juni 1913
Byskov, J.	509
Undervisningsminister fra ...	14. Dec. 1926
Carlsen, H. R.	501
Indenrigsminister	10. Maj 1864—11. Juli 1864
Casse, A. L.	501
Justitsminister	24. Febr. 1860—31. Dec. 1863
do.	31. Dec. 1863—11. Juli 1864
Christensen, J. C.	495
Kultusminister	24. Juli 1901—14. Jan. 1905
Konseilspræsident {	
Forsvarsminister }	14. Jan. 1905—12. Okt. 1908
Finansminister	6. April 1908—24. Juli 1908
Forsvarsminister	16. Aug. 1909—18. Okt. 1909
Minister u/P.	30. Sept. 1916—18. Jan. 1918
Kirkeminister	5. Maj 1920—15. Aug. 1922
Christensen, Jørgen	508
Handelsminister	10. Okt. 1922—23. April 1924
Christensen, Poul	506
Landbrugsminister	28. Okt. 1909— 5. Juli 1910
Clausen, H. N.	499
Minister u/P.	16. Nov. 1848—13. Juli 1851
Cold, C. M. T.	508
Udenrigsminister	9. Okt. 1922—23. April 1924
Dahl, N. P. N.	509
Kirkeminister	23. April 1924—14. Dec. 1926
David, C. N.	501
Finansminister	11. Juli 1864— 6. Nov. 1865
Deuntzer, J. H.	495
Konseilspræsident {	
Udenrigsminister }	24. Juli 1901—14. Jan. 1905
Dockum, C. E. van	499
Marineminister	25. Nov. 1850—13. Juli 1851
do.	13. Juli 1851—27. Jan. 1852
do.	17. Sept. 1866— 1. Nov. 1867
Dreyer, J. C. F.	503
Krigsminister {	
Marineminister }	28. Juli 1877— 4. Jan. 1879
Eggerz S. Pjetursson	506
Minister for Island	21. Juli 1914— 4. Maj 1915
Engelstoff, C. T.	501
Kultusminister	31. Dec. 1863—11. Juli 1864
Estrup, J. B. S.	494
Marineminister	17. Aug. 1866—17. Sept. 1866
Indenrigsminister	6. Nov. 1865—22. Sept. 1869
Konseilspræsident {	
Finansminister }	11. Juni 1875— 7. Aug. 1894
Udenrigsminister	1. Okt. 1875—11. Okt. 1875
Fenger, C. E.	500
Finansminister	6. Maj 1859— 2. Dec. 1859
do.	24. Febr. 1860—31. Dec. 1863
do.	28. Maj 1870—25. Marts 1872

Fibiger, J. S.	499	Hass, H. E.	507
Krigsminister	13. Juli 1851—18. Okt. 1851	Kirkeminister	30. Marts 1920— 5. April 1920
Finsen, S. H. S.	503	Hauge, C. N.	509
Indenrigsminister	29. Aug. 1884— 8. Aug. 1885	Indenrigsminister	23. April 1924—14. Dec. 1926
Fischer, J. C. H.	503	Helzen, E. S. E.	501
Kultusminister	11. Juni 1875—24. Aug. 1880	Kultusminister }	11. Juli 1864—30. Marts 1865
Fleborg, C. J.	500	Justitsminister }	
Krigsminister	18. Okt. 1851—27. Jan. 1852	Holstein, I. L. C. C. T. Greve	496
Fonnesbech, C. A.	494	Konseilspræsident	16. Aug. 1909—28. Okt. 1909
Finansminister	6. Nov. 1865—28. Maj 1870	Forsvarsminister	18. Okt. 1909—28. Okt. 1909
Kultusminister	6. Marts 1868—15. Marts 1868	Holstein, L. H. C. H. Greve	494
Indenrigsminister	28. Maj 1870—14. Juli 1874	Konseilspræsident	28. Maj 1870—14. Juli 1874
Konseilspræsident }	14. Juli 1874—11. Juni 1875	Finansminister	25. Marts 1872— 1. Juli 1872
Finansminister }		do.	20. Juni 1874—14. Juli 1874
Friis, F.	504	Hvidt, L. N.	499
Landbrugsminister	20. April 1900—23. Juli 1907	Minister u/P.	22. Marts 1840—15. Nov. 1848
Friis, M. P.	497	Høgsbro, Svend	505
Statsminister }	5. April 1920— 5. Maj 1920	Justitsminister	24. Juli 1908—12. Okt. 1908
Forsvarsminister }		Minister for off. Arbejder... ..	14. Jan. 1905—24. Juli 1908
Friis-Skotte, J. F. N.	509	Justitsminister	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909
Minister for off. Arbejder... ..	23. April 1924—14. Dec. 1926	do.	16. Aug. 1909—28. Okt. 1909
Goos, A. H. F. C.	503	Hørring, H. E.	495
Kultusminister	10. Juli 1891— 7. Aug. 1894	Indenrigsminister	13. Jan. 1894— 7. Aug. 1894
Justitsminister }	20. April 1900—23. Juli 1901	do.	7. Aug. 1894—23. Maj 1897
Minister for Island }		Minister for off. Arbejder... ..	20. April 1896—22. Maj 1896
Grove, H. H. S.	502	Konseilspræsident }	23. Maj 1897—20. April 1900
Marineminister	6. Nov. 1865—17. Aug. 1866	Finansminister }	
Gudmundsson, Magnus	509	Justitsminister }	28. Aug. 1899—20. April 1900
Islandsk Minister	25. Febr. 1920— 2. Marts 1922	Minister for Island }	
og fra 22. Marts 1924		Hørup, Viggo	505
Haffner, W.	502	Minister for off. Arbejder... ..	24. Juli 1901—15. Febr. 1902
Indenrigsminister	22. Sept. 1869—28. Maj 1870	Ingerslev, H. P.	503
Krigsminister }	28. Maj 1870—23. Dec. 1872	Indenrigsminister	8. Aug. 1885—13. Jan. 1894
Marineminister }		Minister for off. Arbejder... ..	13. Jan. 1894— 7. Aug. 1894
Krigsminister }	11. Juni 1875—28. Juli 1877	do.	7. Aug. 1894—20. April 1896
Marineminister }		Irminger, C. L. C.	499
Hafstein, Hannes	505	Marineminister	10. Aug. 1850—25. Nov. 1850
Minister for Island	31. Jan. 1904—14. Jan. 1905	Jensen, J.	507
do.	14. Jan. 1905—12. Okt. 1908	Socialminister	5. April 1920— 5. Maj 1920
do.	12. Okt. 1908—31. Marts 1909	Jensen, J. J.	506
do.	24. Juli 1912—21. Juni 1913	Minister for off. Arbejder... ..	28. Okt. 1909— 2. Febr. 1910
do.	21. Juni 1913—21. Juli 1914	Jensen-Sønderup, J.	505
Hage, A.	504	Minister for off. Arbejder... ..	24. Juli 1908—12. Okt. 1908
Landbrugsminister	23. Maj 1897—20. April 1900	do.	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909
Hage, Christopher	504	Indenrigsminister	5. Juli 1910—21. Juni 1913
Finansminister	24. Juli 1901—14. Jan. 1905	Jessen, J. C.	501
Min. for off. Arbejder	15. Febr. 1902—14. Jan. 1905	Indenrigsminister	2. Dec. 1859—24. Febr. 1860
Handelsminister	20. Marts 1916—29. Marts 1920	Justitsminister	8. Febr. 1860—24. Febr. 1860
Hall, C. C.	493	Johansen, C. G. V.	501
Kultusminister	12. Dec. 1854—18. Okt. 1856	Minister for Slesvig	24. Jan. 1864—11. Juli 1864
Minister for Slesvig	18. Febr. 1856—18. Juni 1856	do.	11. Juli 1834—18. Nov. 1864
Kultusminister	18. Okt. 1856—13. Maj 1857	Jonsson, Bjørn	505
Konseilspræsident	13. Maj 1857— 2. Dec. 1859	Minister for Island	31. Marts 1909—16. Aug. 1909
Udenrigsminister	10. Juli 1858— 2. Dec. 1859	do.	16. Aug. 1909—28. Okt. 1909
Kultusminister	13. Maj 1857— 6. Maj 1859	do.	28. Okt. 1909— 5. Juli 1910
Konseilspræsident }	24. Febr. 1860—31. Dec. 1863	do.	5. Juli 1910—14. Marts 1911
Udenrigsminister }		Jonsson, Klemens	518
Min. f. Holsten og Lauenburg	30. Marts 1861—31. Dec. 1863	Islandsk Minister	20. Marts 1922— 5. Marts 1924
Kultusminister	28. Maj 1870—14. Juli 1874	Jonsson, Kristjan	506
Hansen, A. S.	502	Minister for Island	14. Marts 1911—24. Juni 1912
Kultusminister	28. Marts 1868—22. Sept. 1868	Jonsson, Magnus	518
Hansen, C. F.	499	Islandsk Minister	20. Marts 1922—18. Apr. 1923
Krigsminister	16. Nov. 1848—13. Juli 1851	Jonsson, Pjetur	509
do.	27. Jan. 1852—21. April 1853	Islandsk Minister	25. Febr. 1920— Jan. 1922
do.	21. April 1853—12. Dec. 1854	Jonsson, Sigurdur	507
do.	11. Juli 1864— 6. Nov. 1865	Minister for Island	4. Jan. 1917—30. Nov. 1918
Hanssen, H. P.	507	Juel-Rysensteen, C. F. A. Baron	504
Minister u/P.	25. Juni 1919—29. Marts 1920	Minister for off. Arbejder ..	20. April 1900—23. Juli 1901
Hansen, H. P. Hjerl.	507	Jøhnke, F. H.	504
Finansminister	30. Marts 1920— 5. April 1920	Marineminister	24. Juli 1901—14. Jan. 1905
Hansen, Johan	505	Jørgensen, J. Hassing	506
Minister for Handel og Søfart	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909	Minister for off. Arbejder... ..	21. Juni 1913—29. Marts 1920
do.	16. Aug. 1909—28. Okt. 1909	Minister for Handel og Søfart	20. Marts 1916—29. Marts 1920
Hansen, Ole	504	Kauffmann, V. F. L.	503
Landbrugsminister	24. Juli 1901—14. Jan. 1905	Krigsminister	4. Jan. 1879— 1. April 1881
do.	14. Jan. 1905—24. Juli 1908		

Keiser-Nielsen, S.	506	Michelsen, O. V.	500
Kirke- og Undervisningsmin. 21. Juni 1913—28. April 1916		Marineminister	18. Okt. 1856—13. Maj 1857
Undervisningsminister	28. April 1916—29. Marts 1920	do.	12. Dec. 1854—18. Okt. 1856
Kierkegaard, P. C.	515	Udenrigsminister	17. April 1857—13. Maj 1857
Kultusminister	4. Sept. 1867— 6. Marts 1868	do.	13. Maj 1857—10. Juni 1858
Klein, C. S.	502	Marineminister	13. Maj 1857— 2. Dec. 1859
Justitsminister	1. Juli 1872—14. Juli 1874	Middelboe, C. G.	504
do.	14. Juli 1874—11. Juni 1875	Marineminister	20. April 1900—23. Juli 1901
Minister for Island.....	1. Aug. 1874—11. Juni 1875	Moltesen, L. J.	509
Knuth, F. M. Greve	499	Udenrigsminister	fra 14. Dec. 1926
Udenrigsminister	22. Marts 1848—15. Nov. 1848	Moltke, A. V.	491
Koefoed, A. M.	507	Konseilspræsident }	22. Marts 1848—15. Nov. 1848
Finansminister	5. April 1920— 5. Maj 1920	Finansminister }	22. Marts 1848—15. Nov. 1848
Konow, H.	507	Marineminister	22. Marts 1848— 6. April 1848
Forsvarsminister }	30. Marts 1920— 5. April 1920	Konseilspræsident	16. Nov. 1848—13. Juli 1851
Udenrigsminister }	30. Marts 1920— 5. April 1920	Udenrigsminister	16. Nov. 1848— 6. Aug. 1850
Krabbe, Christopher	505	Konseilspræsident	13. Juli 1851—27. Jan. 1852
Forsvarsminister	28. Okt. 1909— 5. Juli 1910	Moltke, Carl	500
Kragh, O. C.	508	Minister u/P.	13. Juli 1851—18. Okt. 1851
Indenrigsminister.....	18. Juli 1921— 9. Okt. 1922	Minister for Slesvig.....	27. Jan. 1852—21. April 1853
do.	9. Okt. 1922—23. April 1924	do.	21. April 1853—12. Dec. 1854
do.	fra 14. Dec. 1926	Minister u/P.	11. Juli 1864— 5. Juli 1865
Krag-Juel-Vind-Frijs, C. F. Greve	493	Moltke, C. P. O. Greve	508
Konseilspræsident }	6. Nov. 1865—28. Maj 1870	Udenrigsminister	23. April 1924—14. Dec. 1926
Udenrigsminister }	6. Nov. 1865—28. Maj 1870	Moltke, F. G. J. Greve	503
Krigsminister }	19. April 1870—28. Maj 1870	Udenrigsminister	11. Juni 1875— 1. Okt. 1875
Marineminister }	19. April 1870—28. Maj 1870	Monberg, N. C.	507
Krieger, A. F.	500	Minister for off. Arbejder... 30. Marts 1920— 5. April 1920	
Indenrigsminister.....	18. Okt. 1856—13. Maj 1857	Monrad, D. G.	493
do.	13. Maj 1857— 1. Aug. 1858	Kultusminister	22. Marts 1848—15. Nov. 1848
Finansminister	10. Juli 1858— 6. Maj 1859	do.	6. Maj 1859— 2. Dec. 1859
Indenrigsminister.....	6. Maj 1859— 2. Dec. 1859	do.	24. Febr. 1860—31. Dec. 1863
Justitsminister	28. Maj 1870— 1. Juli 1872	Indenrigsminister.....	24. Febr. 1860—15. Sept. 1861
Finansminister	1. Juli 1872—20. Juni 1874	Konseilspræsident }	31. Dec. 1863—11. Juli 1864
Kristjansson, Bjørn	507	Finansminister }	31. Dec. 1863—11. Juli 1864
Minister for Island.....	4. Jan. 1917—30. Nov. 1918	Minister for Holsten }	31. Dec. 1863—11. Juli 1864
Larsen, Thomas	505	og Lauenburg }	31. Dec. 1863—11. Juli 1864
Minister for off. Arbejder... 16. Aug. 1909—28. Okt. 1909		Udenrigsminister	31. Dec. 1863— 8. Jan. 1864
do.	5. Juli 1910—21. Juni 1913	Munch, P.	506
Lassen, Vilh.	505	Indenrigsminister.....	28. Okt. 1909— 5. Juli 1910
Finansminister	14. Jan. 1905— 6. April 1908	Forsvarsminister	21. Juni 1913—29. Marts 1920
Lehmann, Orla	499	Muus, O. H. V. B.	506
Minister u/P.	22. Marts 1848—15. Nov. 1848	Minister for Handel og Søfart 5. Juli 1910—21. Juni 1913	
Indenrigsminister.....	15. Sept. 1861—31. Dec. 1863	Neergaard, J. V.	502
Leuning, C. P. G.	502	Krigsminister	6. Nov. 1865— 1. Okt. 1866
Justitsminister	6. Nov. 1865—27. Juni 1867	Neergaard, N. T.	496
Liebe, C. J. O.	497	Finansminister	24. Juli 1908—12. Okt. 1908
Statsminister	30. Marts 1920— 5. April 1920	Konseilspræsident }	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909
Justitsminister	30. Marts 1920— 2. April 1920	Forsvarsminister }	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909
Lundbye, C. C.	500	Finansminister	16. Aug. 1909—28. Okt. 1909
Krigsminister	18. Okt. 1856—13. Maj 1857	do.	5. Juli 1910—21. Juni 1913
do.	25. Maj. 1856—18. Okt. 1850	Statsminister }	5. Maj 1920— 9. Okt. 1922
Minister for Holsten og Lauen- burg	17. April 1857—13. Maj 1857	Finansminister }	5. Maj 1920— 9. Okt. 1922
Krigsminister	13. Maj 1857— 2. Dec. 1859	Statsminister }	9. Okt. 1922—23. April 1924
do.	13. Aug. 1863—31. Dec. 1863	Finansminister }	9. Okt. 1922—23. April 1924
do.	31. Dec. 1863—18. Maj 1864	Udenrigsminister	fra 14. Dec. 1926
Lüttichau, C. D.	503	Nellemann, J. M. V.	503
Finansminister	7. Aug. 1894—23. Maj 1897	Justitsminister	11. Juni 1875— 7. Aug. 1894
Lüttichau, M.	500	Minister for Island.....	11. Juni 1875— 7. Aug. 1894
Krigsminister	12. Dec. 1854—25. Maj 1856	Kultusminister	6. Juli 1891—10. Juli 1891
Lütken, O. H.	501	Udenrigsminister.....	21. Maj 1892— 3. Juni 1892
Marineminister	31. Dec. 1863—11. Juli 1864	Justitsminister }	7. Aug. 1894—13. Juni 1896
do.	11. Juli 1864— 6. Nov. 1865	Minister for Island }	7. Aug. 1894—13. Juni 1896
Madsen, V. H. O.	504	Nielsen, Anders	505
Krigsminister	24. Juli 1901—14. Jan. 1905	Landbrugsminister.....	24. Juli 1908—12. Okt. 1908
Madsen-Mygdal, T.	497	do.	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909
Landbrugsminister.....	5. Maj 1920— 9. Okt. 1922	do.	16. Aug. 1909—28. Okt. 1909
do.	9. Okt. 1922—23. April 1924	do.	5. Juli 1910—21. Juni 1913
Statsminister }	fra 14. Dec. 1926	Nielsen, M. C. B.	506
Landbrugsminister }	fra 14. Dec. 1926	Kultusminister.....	28. Okt. 1909— 5. Juli 1910
Madvig, Joh. Nic.	499	Nutzhorn, C. L. V. R.	501
Kultusminister	16. Nov. 1848—13. Juli 1851	Indenrigsminister	31. Dec. 1863—10. Maj 1864
do.	13. Juli 1851— 7. Dec. 1851	Justitsminister	17. Aug. 1868—28. Maj 1870
Magnussen, Jon	507	Oxholm, W. H. T.	507
Minister for Island.....	4. Jan. 1917—30. Nov. 1918	Indenrigsminister }	30. Marts 1920— 5. April 1920
		Landbrugsminister }	30. Marts 1920— 5. April 1920

Pedersen, Kristjan	506	Rump, N. R.	503
Landbrugsminister	21. Juli 1913—29. Marts 1920	Justitsminister	}
Pedersen, P. J.	508	Minister for Island	
Undervisningsminister	5. April 1920— 5. Maj 1920	Justitsminister	}
Povlsen, T. V.	506	Minister for Island	
Kirkeminister	28. April 1916—29. Marts 1920	Rytter, S.	508
Prior, H. P.	508	Justitsminister	5. Maj 1920— 9. Okt. 1922
Handelsminister	5. April 1920— 5. Maj 1920	do.	9. Okt. 1922—23. April 1924
Quaade, G. J.	501	do.	fra 14. Dec. 1926
Udenrigsminister	8. Jan. 1864—11. Juli 1864	Scavenius, Erik J. C.	505
Minister u/P.	11. Juli 1864—13. Maj 1865	Udenrigsminister	28. Okt. 1909— 5. Juli 1910
Justitsminister }	30. Marts 1865— 7. April 1865	do.	24. Juni 1913—29. Marts 1920
Kultusminister }		Scavenius, H. R.	508
Raasløf, J. A.	500	Udenrigsminister	5. Maj 1920— 9. Okt. 1922
Minister for Slesvig	12. Dec. 1854—18. Febr. 1856	Scavenius, J. F.	503
Minister for Holsten og Lauen-	burg	Kultusminister	24. Aug. 1880— 6. Juli 1891
24. Febr. 1860—30. Marts 1861		Scavenius, O. C. J. J. B.	508
Raasløf, V. R.	502	Udenrigsminister	5. April 1920— 5. Maj 1920
Krigsminister	1. Okt. 1866—19. April 1870	Scharling, W.	504
Marineminister	22. Sept. 1869—19. April 1870	Finansminister	20. April 1900—23. Juli 1901
Raben-Levetzau, F. C. O. Greve.	505	Scheel, A. V.	500
Udenrigsminister	14. Jan. 1905—12. Okt. 1908	Justitsminister	13. Juli 1851—27. Jan. 1852
Rasmussen, L.	509	do.	27. Jan. 1852—21. April 1853
Forsvarsminister	23. April 1924—14. Dec. 1926	do.	21. April 1853—12. Dec. 1854
Ravn, N. F.	502	do.	12. Dec. 1844—15. Jan. 1855
Marineminister	21. Maj 1873—14. Juli 1874	Scheel-Plessen, W. H. B.	500
Krigsminister	14. Juli 1874—26. Aug. 1874	Udenrigsminister	12. Dec. 1854—15. Jan. 1855
Marineminister	14. Juli 1874—11. Juni 1875	Scheele, L. N.	500
do.	4. Jan. 1879— 7. Aug. 1894	Minister for Holsten og Lauen-	burg
Krigsminister	1. April 1881—12. Sept. 1884	12. Dec. 1854—18. Okt. 1856	
Marineminister	7. Aug. 1894—23. Maj 1897	Udenrigsminister	15. Jan. 1855—18. Okt. 1856
Udenrigsminister }	23. Maj 1897—20. April 1900	Min. f. Holsten og Lauenburg	12. Dec. 1854—18. Okt. 1856
Marineminister }		Udenrigsminister	}
Reedtz, H. C.	499	Minister for Holsten	
Udenrigsminister	6. Aug. 1850—13. Juli 1851	og Lauenborg	
do.	13. Juli 1851—18. Okt. 1851	Schnack, J. G. F.	503
Reedtz-Thott, K. T. O. Baron	494	Krigsminister	25. April 1896—23. Maj 1897
Udenrigsminister	3. Juni 1892— 7. Aug. 1894	do.	28. Aug. 1899—20. April 1900
Konseilspræsident }	7. Aug. 1894—23. Maj 1897	do.	20. April 1900—23. Juli 1901
Udenrigsminister }		Schrøder, F. C. G.	508
Reich, C. E.	501	Justitsminister	5. April 1920— 5. Maj 1920
Krigsminister	18. Maj 1864—11. Juli 1864	Sehested, Hannibal	495
Reventlow-Criminil, H. A. Greve	500	Konseilspræsident }	20. April 1900—23. Juli 1901
Minister for Holsten og Lauen-	burg	Udenrigsminister }	
27. Jan. 1852—21. April 1853		Sehested, K.	504
do.	21. April 1853—12. Dec. 1854	Landbrugsminister	22. Maj 1896—23. Maj 1897
Riis-Hansen, K.	508	Simony, C. F.	500
Minister for off. Arbejder... ..	5. April 1920— 5. Maj 1920	Kultusminister	3. Juni 1852—21. April 1853
Rode, Ove	506	Justitsminister	15. Jan. 1855—18. Okt. 1856
Indenrigsminister	21. Juni 1913—29. Marts 1920	do.	18. Okt. 1856—12. Maj 1857
Rosenørn, E. E.	502	Indenrigsminister	18. Febr. 1856— 4. Juni 1856
Kultusminister	22. Sept. 1868—28. Maj 1870	Justitsminister	13. Maj 1857— 2. Dec. 1859
Rosenørn, M. H.	499	Minister for Slesvig	31. Dec. 1863—24. Jan. 1864
Indenrigsminister	21. Sept. 1849—13. Juli 1851	Sindballe, K.	507
Rosenørn-Lehn, O. D. Baron	502	Justitsminister	2. April 1920— 5. April 1920
Udenrigsminister	28. Maj 1870—14. Juli 1874	Skeel, E. V. R.	503
do.	14. Juli 1874—11. Juni 1875	Indenrigsminister	11. Juni 1875—29. Aug. 1884
do.	11. Okt. 1875—21. Maj 1892	Slebsager, M.	508
Rosenørn-Teilmann, C. P. Th.	502	Minister for off. Arbejder... ..	5. Maj 1920— 9. Okt. 1922
Kultusminister	6. Nov. 1865— 4. Sept. 1867	do.	9. Okt. 1922—23. April 1924
do. (for Theatersagerne til 27. Marts 1868)	Justitsminister	Handelsminister	fra 14. Dec. 1926
27. Juli 1867—17. Aug. 1868		Sonne, O. C. S.	508
Rothe, T. J.	508	Landbrugsminister	5. April 1920— 5. Maj 1920
Handelsminister	5. Maj 1920— 9. Okt. 1922	Sponneck, V. C. E. Greve.	499
Rottbøll, C. M.	507	Finansminister	16. Nov. 1848—13. Juli 1851
Minister u/P.	30. Sept. 1916—18. Jan. 1918	do.	13. Juli 1851—27. Jan. 1852
Rotwitt, C. E.	493	do.	27. Jan. 1852—21. April 1853
Konseilspræsident }	2. Dec. 1859— 8. Febr. 1860	do.	21. April 1853—12. Dec. 1854
Justitsminister }		Stauning, T. A. M.	497
Minister for Holsten og Lauen-	burg	Minister u/P.	30. Sept. 1916—29. Marts 1920
2. Dec. 1859— 8. Febr. 1860		Statsminister	}
Rovsing, N. T.	507	Minister for Industri,	
Undervisningsminister	30. Marts 1920— 5. April 1920	Handel og Søfart	
Rubow, V.	509	Steincke, K. K.	509
Minister for Sundhedsvæsen fra 14. Dec. 1926		Justitsminister	23. April 1924—14. Dec. 1926

Steinmann, P. F.	502	Unsgaard, J. J.	500
Krigsminister	26. Aug. 1874—11. Juli 1875	Indenrigsminister	4. Juni 1856—18. Okt. 1856
Stensballe, J. P.	509	Minister for Monarkiets fælles	
Minister for off. Arbejder fra 14. Dec. 1926		indre Anliggender.....	18. Okt. 1856—13. Maj 1857
Sthyr, H. V.	504	do.	13. Maj 1857— 1 Aug. 1858
Kultusminister	23. Maj 1897—20. April 1900	Minister for Holsten og Lauen-	
Suenson, M. N.	507	burg	13. Maj 1857— 2. Dec. 1859
Handelsminister.....	30. Marts 1920— 5. April 1920	Indenrigsminister	1. Aug. 1858— 6. Maj 1859
Suenson, O. F.	502	Vedel, H. A. S.	508
Marineminister.....	1. Nov. 1867—22. Sept. 1869	Indenrigsminister.....	5. April 1920— 5. Maj 1920
Sørensen, Enevold	504	Weimann, W. H. O.	506
Indenrigsminister	24. Juli 1901—14. Jan. 1905	Minister for Handel og Søfart	28. Okt. 1909— 5. Juli 1910
Kultusminister	14. Jan. 1905—12. Okt. 1908	Minister for off. Arbejder ..	2. Febr. 1910— 5. Juli 1910
do.	12. Okt. 1908—16. Aug. 1909	Westenholz, R.	501
do.	16. Aug. 1909—28. Okt. 1909	Finansminister	2. Dec. 1859—24. Febr. 1860
Thestrup, H. N.	501	Minister for Holsten og Lauen-	
Marineminister }		burg	8. Febr. 1860—24. Febr. 1860
Krigsminister }	2. Dec. 1859—24. Febr. 1860	Wolfhagen, F. H.	500
Krigsminister	24. Febr. 1860—13. Aug. 1863	Minister for Slesvig.....	18. Juli 1856—18. Okt. 1856
Thomsen, C. A. F.	502	do.	18. Okt. 1856—13. Maj 1857
Krigsminister	23. Dec. 1872—14. Juli 1874	do.	13. Maj 1857— 2. Dec. 1859
Marineminister.....	23. Dec. 1872—21. Maj 1873	do.	24. Febr. 1860—31. Dec. 1863
Krigsminister	7. Aug. 1894—25. April 1896	Worsaae, J. J. A.	502
Thorlakson, Jon	518	Kultusminister	14. Juli 1874—11. Juni 1875
Islandsk Minister.....	fra 22. Marts 1924	Zahle, C. T.	496
Tillisch, F. F.	499	Konseilspræsident }	
Minister for Slesvig.....	5. Marts 1851—13. Juli 1851	Justitsminister }	28. Okt. 1909— 5. Juli 1910
Indenrigsminister.....	13. Juli 1851—27. Jan. 1852	Statsminister }	
do.	29. April 1854—12. Dec. 1854	Justitsminister }	21. Juni 1913—29. Marts 1920
do.	11. Juli 1864— 6. Nov. 1865	Zahrtmann, C. E.	499
Tobiesen, F. C. H. L.	503	Marineminister.....	6. April 1848—15. Nov. 1848
Indenrigsminister.....	14. Juli 1874—11. Juni 1875	do.	16. Nov. 1848—10. Aug. 1850
Tscherning, A. F.	499	Ørsted, A. S.	492
Krigsminister	22. Marts 1848—15. Nov. 1848	Konseilspræsident }	
Tuxen, C. F.	504	Kultusminister }	21. April 1853—12. Dec. 1854
Krigsminister	23. Maj 1897—28. Aug. 1899	Indenrigsminister.....	21. April 1853—29. April 1854

Udenrigsministeriets Residens paa Amalienborg (Chr. VIII's Palæ).

Ministeriet var fra 1852—65 installeret i Chr. VII's Palæ (Amalienborg), 1865—1884 paa Christiansborg, 1884—1897 i Chr. VIII's Palæ (Amalienborg), 1897—1923 i Harsdorffs Palæ, Kongens Nytorv 3, og fra 1923 i det nye Christiansborg.

fremdeles laa under Indenrigsministeriet. Regeringen var da ogsaa klar over denne Urimelighed og ønskede at raade Bod derpaa, men det skete dog først ved Bekendtgørelsen af 1861. Efter denne samlede igen alle finansielle Sager under Finansministeriet, dog med

Magnus Jonsson.

Klemens Jonsson.

Jon Thorklakson.

(Samtlige Minister-Portrætter er fotografet af Kgl. Hoffotograf Elfelt).

Undtagelse af Skattevæsen og den dertil hørende Revision, og endelig i 1865, da Hertugdømmerne ikke mere stod i Vejen, blev ogsaa disse Sager henlagt til Finansministeriet. Andre Omlægninger inden for de forskellige Ministerier betød ligeledes en Tilbagevenden til Tilstanden før 1855, og hele Udviklingen i dette Tiaar bliver da en Cirkelbevægelse tilbage til Ordningen fra før 1855, det vil sige den Ordning, der var grundlagt ved Kundgørelsen af 24. Novbr. 1848.

Denne Ordning, som altsaa nu atter var traadt i Kraft, bestod derefter i alt væsentlig urokket i ca. 50 Aar. Thi at der i 1874 oprettedes et islandsk Ministerium berørte ikke Centraladministrationen og skyldtes ogsaa kun forfatningsmæssige Grunde.

Først i 1894 nødvendiggjorde det stadig voksende Arbejdsstof, at det blev nødvendigt at oprette nye Organer.

Det første nye Ministerium, der oprettedes, var Ministeriet for offentlige Arbejder, der oprettedes 13. Januar 1894. Det nye Ministerium fik hele sit Arbejdsstof fra Indenrigsministeriet, som kun beholdt 1. Departement, medens alle andre Sager overgik til det nye Ministerium, som fik Jernbane-, Post- og Telegrafvæsen, Vejvæsen, Havnevæsen og enkelte andre Sager. Ordningen blev imidlertid ikke varig. Allerede to Aar efter ophævedes Ministeriet, men i Stedet oprettedes saa et Landbrugsministerium, som foruden de egentlige Landbrugssager bestyrede Domænevæsenet, Jagt- og Skovsager. Ogsaa Landbrugsministeriet fik Hovedparten af sine Sager fra Indenrigsministeriet, som jo imidlertid fik alle Sagerne fra det ophævede Ministerium for offentlige Arbejder tilbage.

Det varede derfor ikke længe, før en Aflastning af Indenrigsministeriet atter blev nødvendig, og i Aaret 1900 oprettedes da Ministeriet for offentlige Arbejder igen med i alt væsentlig samme Arbejdsomraade som før.

Det tredje i Rækken af nye Ministerier blev Handelsministeriet, der ogsaa modtog største Delen af sit Arbejdsstof fra Indenrigsministeriet, saaledes Bestyrelsen af Handel og Søfart, af Industriens og Haandværkets kommercielle Interesser, af den indenrigske og udenrigske Handel samt Bankvæsenet m. m.

I 1916 spaltedes Kultusministeriet i to selvstændige Ministerier: Kirkeministeriet og Undervisningsministeriet. Grænsen mellem disse to Ministerier faldt af sig selv.

I 1919 oprettedes et Socialministerium, som under sig havde den sociale Forsorg, Arbejderforsikring, Arbejderbeskyttelseslovgivningen, samt Institutioner til Forebyggelse af Stridigheder mellem Arbejdere og Arbejdsgivere. Endvidere Værgeraadssager, Statsforsorg for forsømte Børn m. m.

Ved Ministerskiftet i 1920 blev dette Ministerium dog atter ophævet, og de fleste af dets Sager vendte tilbage til Indenrigsministeriet, men ved Ministeriet Staunings Tiltræden blev det genoprettet — endda med et noget udvidet Arbejdsomraade. Ved sidste Ministerskifte December 1926 ophævedes Socialministeriet atter, men i Stedet oprettedes et Sundhedsministerium, hvis Arbejdsomraade for en stor Del falder sammen med Socialministeriets.

Endelig kan nævnes, at under Ministeriet Stauning skiftede Handelsministeriet Navn og kaldtes Erhvervsministeriet. Efter det sidste Ministerskifte er man igen vendt tilbage til den gamle Betegnelse.

Som man ser, er der i de sidste 30 Aar foregaaet en betydelig Udvikling inden for Centraladministrationen med ikke faa Nydannelser. Men medens tidligere — i Halvtredserne — forfatningsmæssige og ikke sjældent personlige Hensyn var afgørende for ad-

ministrative Forandringer, er det i vore Dage den økonomiske og sociale Udvikling, der har været afgørende. Men trods det meget nye, der er kommet til, danner Ordningen af 24. Novbr. 1848 dog stadig Kærnen i dansk Centraladministration.

Da Centraladministrationen er det umiddelbare Organ for Uøvelsen af den politiske Magt, vil denne sidste — navnlig efter mere eller mindre dybtgaaende Omvæltninger — sandsynligvis stille to Krav til Administrationen — ikke blot det selvfølgelig, at den er brugelig, men ogsaa, at den er paalidelig. Og navnlig kan dette Spørgsmaal stilles, naar selve Forfatningen skifter som her i 1848. De nye Magthavere maatte hurtigt og bestemt have Svar paa, om Embedskorpset loyalt vilde gaa ind under de ændrede Arbejdsvilkaar, som Forfatningsforandringen medførte. Det har næsten overalt, hvor Omvæltninger har fundet Sted, vist sig, at Embedskorpsets store Flertal gik med over under de nye Forhold. Saaledes ogsaa her i Danmark i 1848, og Embedsstanden gav dermed sit vægtige Bidrag til, at de nye Forhold hurtigt kunde vinde Fasthed. Det vil derfor være rimeligt, selv i en kort Skildring af Centraladministrationen til sidst at sige et Par Ord om selve Embedskorpset og om dets Stilling før og efter Overgangen til den nye Tid.

Tilsyneladende er de forskellige Kollegier i det 19. Aarhundrede ganske ensartede. Metoden var overalt den samme. Men den ydre Form var dog meget forskelligartet. Hvert Kollegium dannede en Helhed for sig, og alle var de i umiddelbar Forbindelse med Kongen, derimod uden Forbindelse indbyrdes, og navnlig var hvert Kollegium uden Afhængighed af noget andet Kollegium. Kancelliet gjorde ganske vist stadig Krav paa en vis Forrangsstilling, men uden at have nogen som helst Magtstilling overfor de andre Kollegier. Denne indbyrdes Uafhængighed kunde blive farlig ved at hindre Enhed og samlet Kraft i Styrkelsen, selvom der naturligvis var et Forbindelsesled mellem Kollegierne i Kongen. Af ham var de jo alle afhængige. Men var Kongen ikke kraftig nok til selv at præge Styrelsen — og det var navnlig ikke Tilfældet med Christian VIII — blev denne Mangel paa Enhed kendelig.

Ledelsen af de forskellige Kollegier var ret ensartet. I Spidsen for den stod Deputerede — tre eller flere — som alle havde Stemme i Kollegieforsamlingen, hvor Afgørelserne blev truffet. Ved Siden af de Deputerede fandtes ofte Kommitterede, der nok kunde have Ret til at møde i Kollegieforsamlingen, men som ikke havde Stemmeret undtagen i enkelte Tilfælde som Suppleant for en Deputeret. Endelig havde flere af Kollegierne en Præsens, hvis Opgave var at referere Sagerne for Kongen. I Kollegialmøderne havde han kun Stemme som de andre. I Kancellierne havde han Titel af Præsident, i Rentekammeret og Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet kaldtes han derimod Direktør. Siden 1813 førte Præsidenten i Danske Kancelli Titel af Justitsminister, siden 1816 havde 1. Deputerede i Finansdeputationen Titel af Finansminister, og endelig førte Chefen for det udenrigske Departement siden Struensens Dage Titel af Udenrigsminister. Disse Ministre var alle Medlemmer af Statsraadet, men Kongen kunde udvide Kredsen ved at udnævne andre Geheimestatsministre.

Medens Ledelsen saaledes var ret ensartet, var den øvrige personelle Ordning ret forskellig og navnlig overordentlig indviklet

Fot. J. Petersen.

Kong Christian IX.

Fot. Elfelt.

Kong Frederik VIII.

for det underordnede Personales Vedkommende, Kancellister, Underkancellister, Kopister og Fuldmægtige forekommer i en broget Forvirring, hvis Trinrække er meget vanskelig at finde Rede i. Men saa meget kan slaas fast, at Personalet var urimeligt stort — forøvrigt ikke mindst det overordnede Personale. I Christian VIII.s Tid blev Personalet dog noget indskrænket, medens samtidig Lønningerne forbedredes. Der indførtes et nyt Lønningsreglement i 1841, og i de følgende Aar steg Lønningerne endda noget, saaledes at de maa betegnes som rimelige. Direktørerne havde 4000 Rdl., de Deputerede 3000—3500, Kontorchefer 1600—3000, Fuldmægtige 800—1000 og det assisterende Personale 400—500 Rdl.

Man kan undre sig over, hvad alle disse Mennesker bestilte, og der er næppe Grund til at tro, at de overanstrengte sig. Men det laa ligefrem i Systemet. De i Frederik VI.s Tid meget lave Lønninger nødvendiggjorde Fortjeneste paa anden Maade, og Følgen blev, at Arbejdstiden i Kollegiet afkortedes saa meget som muligt, og fra de overordnede Side kunde der ikke godt skrides ind derimod, da man maatte indrømme, at Lønnen ikke gav noget rimeligt Krav paa Personalets hele Arbejdskraft. Men dertil kom, at selve Arbejdsmetoden indenfor Kollegierne slutte en Mængde Arbejdskraft. Skriveriet svulmede op i en ganske utrolig Grad. Selv den simpleste

Besked fra det ene Kontor til det andet maatte omhyggelig nedskrives, og en af Datidens Embedsmænd fortæller om en Sag angaaende 42 Rdl. til et Hospitalslem, hvis Afgørelse medførte over 66 Skrivelser fra vedkommende Kontor.

Et andet Spørgsmaal er, hvad det var for Mennesker, der fyldte Administrationens Kontorer. — Hvilke Kvalifikationer der krævedes for at blive ansat. Med Hensyn til dette var Forholdene meget forskellige i de forskellige Kollegier. Mest ordnede Forhold fandtes indenfor danske Kancelli, hvor juridisk Embedseksamen siden 1821 krævedes af alle Ansøgere. Derved blev Embedskorpset mere ensartet, og der blev flere Muligheder for den enkelte enten for Avancement indenfor Kollegiet eller for Befordring til et juridisk Embede i Provinsen. Netop paa Grund af disse Muligheder var Ansørgernes Antal stort, og man fik Raad til at vælge og vrage.

Men i de andre Kollegier var Forholdene helt anderledes. Her var det langt fra, at alle havde juridisk Uddannelse, ja en stor Del af det underordnede Personale havde overhovedet ingen Uddannelse. Engageringen foregik uden faste Regler, idet Kontorcheferne havde Ret til at antage Volontører, og efter samtidige Embedsmænds Udtalelser foregik dette Engagement uden noget Hensyn til den paagældendes Kvalifikationer. — Saa-danne Personer kunde naturligvis

Fot. Carl Sonne.

Kong Christian X.

ikke naa ud over de allerlaveste Stillinger, men dette medførte, at der var et meget skarpt Skel mellem det overordnede og det underordnede Personale, og selv de dygtigste blandt det underordnede Personale havde kun meget ringe Mulighed for at naa op i de øverste Stillinger. Det var da heller ikke paa nogen Maade nogen Forudsætning for at naa de højeste Stillinger, at man havde arbejdet sig gennem de lave Grader. Unge Mænd fra fornemme og indflydelsesrige Kredse begyndte som Auskultanter — en Slags særlig privilegerede Volontører — og avancerede meget hurtigt. Endelig var det ikke sjældent, at Chefsstillingerne besattes med Mænd udefra, som ofte endda var uden nogen Praksis med Hensyn til Arbejdet i Kollegierne. Dette var saaledes Tilfældet med Mænd som Carl Moltke, Stemann og A. S. Ørsted, alle Mænd, der kom til at spille en meget betydelig Rolle.

De Mænd, der naede frem i første Række indenfor Administrationen, fik derved en meget betydelig Magt. Naturligvis laa denne Magt i højere Grad hos Kollegieforsamlingen end hos den enkelte, men ogsaa den enkelte kunde øve en betydelig Indflydelse. Det er bleven sagt, at Landet styredes af et Kollegialaristokrati med en Konge i Spidsen. Dette nære Forhold til Magten lokkede naturligvis mange, men for Manden uden Forbindelser var Vejen til Toppen dog saare trang og lang, om den ikke helt var spærret.

Og for dem, der maatte blive i de lavere Stillinger, var Tilværelsen inden for Kollegiet ikke af megen Tiltrækning. Deres Stilling var yderst afhængig, og Lønnen var, særlig i Frederik VI.s Tid, ussel. I Memoirer og andre literære Efterladenskaber fra den Tid møder man ogsaa ofte Klager over de underordnede Embedsmænds tarvelige Lod. Fra Regeringens Side var man ikke uvidende om disse Forhold, men i Stedet for at ændre dem søgte man at bøde paa dem ved forskellige Midler, fremfor alt ved at give Embedsmændene Gratialer eller Forskud. Men at yde Forskud betød jo ikke nogen Forbedring af Embedsmændenes Kaar, men da maa man huske paa, at Embedsmændene regnede med, at disse Forskud ikke skulde betales tilbage. Og det var ikke helt smaa Summer, det drejede sig om. Ved Christian VIII.s Tronbestigelse havde Statskassen ikke mindre end 732.000 Rdl. tilgode, som var ydet i Gageforskud, som ikke var betalt tilbage. Christian VIII krævede disse Penge indbetalt til Statskassen; men det skete ikke, og ved hans Død var Summen endog steget til 1 Mill. Rdl. Det vides, at en stor Del af disse Forskud er trukket af Kollegiernes Embedsmænd — særlig blandt de overordnede — og at Embedsmændene indenfor Finanskollegiet gik i Spidsen. Det kunde ikke andet end virke demoraliserende nedad, naar et saadant Exempel blev givet fra oven.

Foruden det Skel, der herskede mellem overordnede og underordnede, eksisterede der ogsaa i Datiden en anden Skillelinie — den imellem Dansk og Tysk.

Det tyske Element fandtes først og fremmest indenfor det Slesvig—Holsten—Lauenborgske Kancelli, hvor saa godt som alle Poster — baade over- og underordnede — beklædtes af Holstenerne. I Tiden fra 1804—42 var Præsidenterne dog danske Mænd, navnlig Møsting og Otto Moltke, men i 1842 udnævnte Christian VIII en Holstener, Grev Reventlow-Criminil til Præsident. Da han senere aabenbart lagde Slesvig-holstenske Sympatier for Dagen, maatte han opgive sit Embede og blev efterfulgt af Carl Moltke, der vel var Holstener, men fuldt ud loyal overfor den danske Helstat.

I Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli og i Kamrenes tyske Afdelinger var Forretningssproget Tysk, og hele Personalet havde tysk Uddannelse. Præget var altsaa saa afgjort tysk, at man kunde tænke sig, at det vilde medføre et vist Modsætningsforhold til de danske Kollegier. Saaledes var det dog ikke — i hvert Fald ikke i Frederik VI.s Tid. En vis fast Form i Omgangstone og Samarbejde med gensidig Hensyntagen og næsten ængstelig Korrekthed bar over Vanskelighederne for dem, for hvem de eksisterede. Det gjorde de — navnlig i Tiden før 1840 — langt fra for alle. Der er da ogsaa talrige Exempler paa, at der var livlig selskabelig Forbindelse mellem danske og tyske Embedsmænd, ligesom ogsaa talrige af de sidste var fast knyttet til København ved Familieforbindelser. Indenfor nationalliberale Kredse saa man med Mistro paa denne nære Forbindelse mellem Dansk og Tysk, og man var ikke fri for at hævde — dog ganske med Urette — at det danske Embedskorps derigennem var blevet Slesvig-holstensk inficeret.

Men eftersom de nationale Modsætninger i Begyndelsen af Fyrterne skærpedes saa voldsomt, kunde det naturligvis ikke undgaas, at det kom til at præge Forholdet mellem Dansk og Tysk indenfor Kollegierne. Man optraadte ganske vist stadig med den yderste Korrekthed, men det kunde ikke undgaas, at Forholdet prægedes af en vis Stivhed, som ofte følte pinlig.

Ogsaa indenfor selve det tyske Embedskorps medførte den voksende Spænding en Sprængning i to Grupper: en rigstro og en slesvig-holstensk. Den sidste blev efterhaanden den langt overvejende i Antal, og da denne Gruppe flygtede fra København ved Oprørets Udbrud, tømtes Kontorerne i det Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli næsten fuldstændig.

Der fandtes endnu en Modsætning indenfor Centraladministrationen, en Modsætning, der er saa gammel som Centraladministrationen selv. Det er Modsætningen mellem danske Kancelli og Finanskollegiet. Den havde sin Aarsag deri, at begge disse Organer, som jo tilsammen bestyrede Statslivets vigtigste Omraader, begge stræbte efter en Forrangsstilling indenfor Administrationen. Formelt naede ingen af dem en saadan, men der var Tider, hvor det ene af dem faktisk havde større Indflydelse end det andet. Det beroede som Regel paa de Mænd, der stod i Spidsen for Kollegierne. Indenfor danske Kancelli møder vi i Enevældens sidste Aartier Mænd som Stemann, A. S. Ørsted og Algreen-Ussing. Af disse havde navnlig Stemann stor Indflydelse. Han var ogsaa en betydelig og kraftfuld Personlighed, men navnlig var han en ubetinget Tilhænger af Enevældens Idé, som hvis absolutte Forsvarer han stod. Der er i denne ubetingede Tilslutning til en bestemt Idé et Vidnesbyrd om en vis Snæverhed, mens der er ogsaa i dette Standpunkt en stor Styrke. Ørsted var som Personlighed svagere, men hans Kundskaber var rigere og hans Idékreds ikke saa indsnævret. Han evnede at se en Sag fra flere Sider, søgte ogsaa ofte ærligt at forstaa sine Modstandere, dog uden at det altid lykkedes ham. Navnlig stod han ganske uforstaaende overfor de dybere Aarsager til Tidens nationale Modsætninger. Men som den svagere Personlighed kunde han langt fra naa den Indflydelse, som Stemann havde. Det var da ogsaa Stemann, der i den almindelige Bevidsthed stod som det urokkelige Bolværk for den ubetingede Enevælde.

Ogsaa Finanskollegierne havde i denne Periode en Række dygtige Embedsmænd, navnlig efter at A. W. Moltke i 1831 havde afløst Møsting som Finansminister. Blandt de mest fremragende kan nævnes Carl Moltke, Collin, Grev Spønneck, Bluhme og P. G. Bang. Dog kan der næppe være Tvivl om, at Kancelliets Mænd havde den største Indflydelse i Enevældens to sidste Aartier, men til Gengæld blev det Finanskollegiernes Mænd, der efter Omvæltningen kraftigst forstod at hævde sig overfor det nye. Alle de Mænd, der før nævntes, kom til at spille en meget betydningsfuld Rolle efter 1848, medens en Mand som Stemann definitivt maatte træde tilbage, fordi han ingen Mulighed havde for at faa Føling med den nye Tid; ogsaa Mændene fra Finanskollegierne var konservative, men de forstod at bøje sig for Kændsgerningerne og føje sig ind i de Forhold, som ikke mere lod sig ændre, og kunde derved give deres vægtige Bidrag til at forme den nye Tid.

Der var altsaa Modsætninger indenfor den røde Bygning, men der var ogsaa en samlende Ide. De tjente alle den samme Herre, den enevældige Konge. Om Enevældens Princip, som Kongen var Personliggørelsen af, kunde alle samle sig. Der kom vel en Tid, da mange indsaa, at dette Princip næppe vilde kunne opretholdes, men de, der vilde Omvæltninger, fandt ingen Støtte hos nogen Kreds indenfor Kollegierne. Først da Omvæltningen var sket, blev Embedsstanden stillet overfor det afgørende Valg, om den skulde træde i den nye Tids Tjeneste. Meget talte herfor. Embedet var jo for de fleste Brødet, men ogsaa mange ideelle Grunde kan have været virksomme. Det var af utvivlsom Betydning for Staten, at Bruddet med den gamle Tid ikke blev skarpere end nødvendigt. Det vilde i denne Henseende være af stor Betydning, om Embedsstanden blev paa sin Post og dermed paa et vigtigt Omraade bevarede Kontinuiteten med Fortiden. I det store og hele fulgte Embedskorpset da ogsaa med over efter Systemskiftet — naar bortses fra tyske Kancelli, hvor jo særlige Forhold gjorde sig gældende.

Det var mest indenfor de højeste Embedsmænds Kredse, at Afskedsbegøring fremkom, men det var ogsaa de højeste Embedsmænd, for hvem Systemskiftet vilde blive mest føleligt. Under

Det Harsdorffske Palæ paa Kongens Nytorv Nr. 3

som Staten erhvervede 1897 og overdrog Udenrigsministeriet til Brug, da dette flyttedes fra Chr. VIII's Palæ paa Amalienborg. Bygningen er opført 1777—80 af C. F. Harsdorff, Direktør for Kunstakademiet, til Brug for ham selv. — Paa Billedet ses den Harsdorffske Gaard i 1860erne, som til Nabo havde det saakaldte Gjethus, som nedreves i Aaret 1866 for at gøre Plads for Anlægget af Tordenskjoldsgade og senere i 1873—74 af „Det nye kongelige Theater“. — Paa Billedet ses de paa Besøg værende Sønderjyders Udkørsel den 30. Juli 1861 til Festen paa Eremitage-Sletten, til Minde om hvilket Besøg den slesvigske Sten opsattes i 1862 paa Stedet i Dyrehaven, hvor Festen var afholdt. — I det følgende vil vi give en Række Billeder af denne Pragtbygning's ligeledes pragtfulde Interiør.

det nye System vilde de komme i et rent Underordningsforhold til Ministeren, medens de tidligere havde haft Del i Afgørelserne. Men foruden dette Hensyn gjorde sig ogsaa hos adskillige Aldershensyn gældende. Navnlig i danske Kancelli synes der at have været nogle Vanskeligheder. Kun en eneste af de Deputerede tog Udnævnelse som Departementschef i Justitsministeriet. Algreen-Ussing foretrak at blive Generalprokurør fremfor Departementschef, en Stilling, han som tidligere selvstændigt Medlem af Kollegiet ikke godt mente at kunne indtage. Og de to andre Deputerede erklærede, at de ikke ønskede at fortsætte deres Tjeneste, hvorefter de fik deres Afsked paa meget gunstige Vilkaar. Til Departementschefer udnævntes da et Par yngre Embedsmænd fra Kancelliet. Paa lignende Maade gik det i de andre Ministerier. Enkelte af de ældre gled ud, og yngre rykkede op.

var ogsaa Gagerne forskellige i de forskellige Ministerier; men skønt alle maatte indrømme det urimelige heri, lykkedes det dog ikke at gennemføre en Lønningslov, der da i hvert Fald bragte Samling for nogle Ministeriers Vedkommende, før i 1860. Som særlig karakteristisk for denne Lov kan fremhæves, at den paa alle Trin satte Begyndelseslønnen lavere, end den havde været i Enevældens Tid.

Naar Rigsdagen var saa knap i sine Bevillinger til Administrationens Embedsmænd, var en af Grundene maaske den, at de betydelige Besparelser, man havde ventet sig af det nye Systems Indførelse, var udeblevne. Det viste sig, at det nye System var lige saa dyrt som det gamle. Og blev snart endnu dyrere. Aarsagerne hertil ligger lige for. Dels skabte den fri Forfatning et meget vidtløftigt Forvaltningsmaskineri med flere nye Ministerier,

Fot. Elfelt.

Den Harsdorffske Gaard, Kongens Nytorv 3.

Tilh. Udenrigsministeriet.

efter at Nedrivningen af „Gjethuset“ har fundet Sted, og Tordenskjoldsgade er anlagt.

Inddelingen af Personalet blev ligesom i Kollegietiden meget uensartet. Hvert Ministerium ordnede dette paa egen Haand uden nogen samlet Helhedsplan, og Følgen blev altsaa megen Uensartethed, idet de forskellige Ministerier blev paavirket af Traditionerne fra de foregaaende Kollegier. Det vrimlede af Generaldirektører, Direktører, Departementschefer og Departementssekretærer, og i de forskellige Ministerier anvendte man den ene eller den anden eller flere Kategorier. Lige saa indviklet og uensartet var Inddelingen af det mere underordnede Personale. I nogle Ministerier opretholdt man de gamle Betegnelser: Kopist, Kancellist o. s. v., kun i Indenrigsministeriet gik man straks over til at benytte Betegnelserne Assistent og Fuldmægtig, og efterhaanden indførtes dette ogsaa i de nyere Ministerier, saaledes at man opnaaede en fælles Klassifikation indenfor alle Ministerier.

Med Hensyn til Lønningerne gik man frem efter det Princip, at den Embedsmand, der gik over i en Stilling, der svarede til den, han havde haft under det gamle System, beholdt sin Løn. Men efterhaanden som Rigsdagen fik Indflydelse paa disse Ting, gik Tendensen tydeligt i Retning af lavere Gager — baade for de overordnede og de underordnede Embedsmænd. Iøvrigt

og dels og navnlig maatte Udgifterne nødvendigvis blive meget store, fordi man havde taget med over en af Enevældens mest iøjnefaldende Skavanker, en Overflod af Arbejdskraft, særlig i de overordnede Stillinger. I 1849 havde f. Ex. Finansministeriet 5 Departementschefer, 3 Generaldirektører, 2 Generaldevisorer og 5 Kommitterede. En Sammenligning mellem 1850 og 1870 er meget oplysende i saa Henseende. I 1850 var der indenfor den egentlige Civilforretning ansat følgende Embedsmænd: 20 Departementschefer (og Direktører), 5 Kommitterede, 50 Kontorchefer og 99 Fuldmægtige — ialt 174 Embedsmænd. I 1870 havde de samme Ministerier 13 Departementschefer, 33 Kontorchefer og 63 Fuldmægtige — ialt 109.

For denne betydelige Reduktion har Rigsdagen Æren. Hver Gang Ministrene mødte med Forslag til en Lønningslov, var Betingelsen for Tilslutning altid Krav fra Rigsdagens Side om Reduktion af Embedskorpset og en fast Normering af Embedsmændenes Antal. Og det var ogsaa disse Principper, der sejrede ved Gennemførelsen af Lønningsloven af 1860.

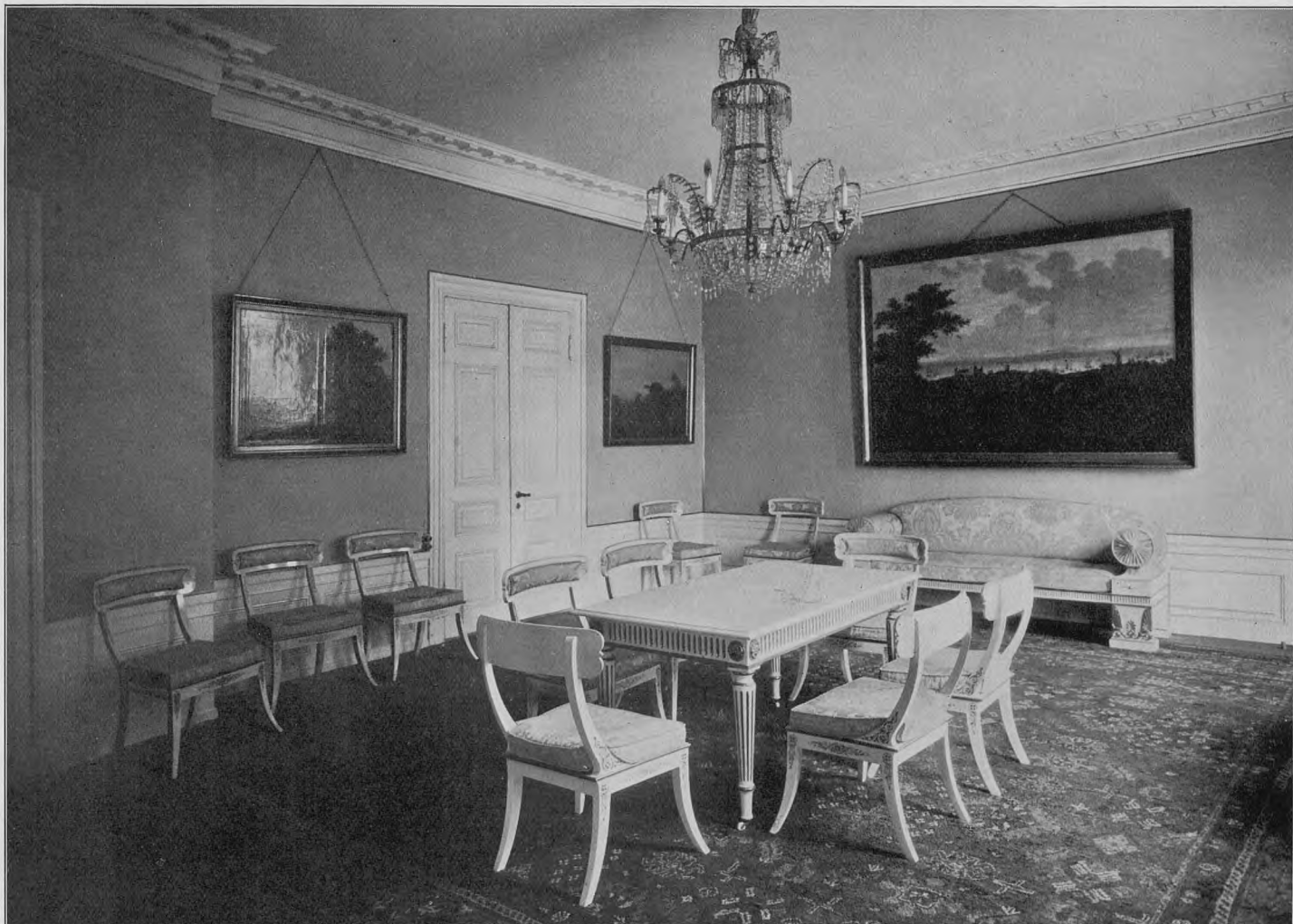
Ogsaa et andet Forhold havde man fra Rigsdagens Side Opmærksomheden henvendt paa. Man krævede indført i Ministerierne en fast Arbejdstid og betonedede skarpt, at Embedsmændene

ubetinget var forpligtet til at stille hele deres Arbejdskraft til Statens Disposition — og altsaa var forpligtet til at arbejde udover den bestemte Arbejdstid, hvis Tjenestens Krav krævede det, og uden at have Ret til at kræve Extrabetaling derfor. Men her lykkedes det ikke Rigsdagen at gennemføre sine Krav. Den officielle Kontortid blev ikke overholdt, og heller ikke lykkedes det at komme Honoraret for Extraarbejde til Livs, før det direkte blev forbudt i Lønningsloven af 1860.

Det er tidligere sagt, at før 1848 styredes Danmark af et Kollegialaristokrati med en Konge i Spidsen. Hvorledes blev nu Rigsaristokratiets Stilling efter 1848. Bevarede det helt eller delvis sin Indflydelse eller mistede det al Indflydelse. I Samtiden var Meningerne derom delte. Fra de nye Magthaveres Side — det vil altsaa i Tiden lige efter Begivenhederne i 1848 sige de

flydelse. Det var da langt fra, at Bondevennerne med Glæde saa, at Flertallet af Embedsmændene gik med over efter det nye Systems Indførelse. Tværtimod bebrejdede man Martsministeriet, at det havde vist „den ubegribelige Svagheit at beholde alle Absolutismens Tjenere i de højere Embeder“, og man krævede en Udrensning af det overordnede Embedspersonale. Forøvrigt stod Bondevennerne ikke helt alene i deres Opfattelse af Bureaumatiet. Man kan indenfor venstre Fløj af de Nationalliberale med „Fædrelandet“ som Organ finde en lignende Opfattelse udtrykt.

Ogsaa paa et andet Punkt var Embedskorpset Genstand for Angreb. Man ankede over, at Juristerne mere og mere erobrede Administrationen, saa meget mere som denne juridiske Lærdom dog altid, naar det kom til Stykket, maatte ty til Kommissionernes Bistand. Desuden vilde dygtige og brugbare Kræfter ikke

Fot. Elfelt.

Udenrigsministeriet i Harsdorffs Palæ, Kongens Nytorv 3.
Ministerens Forværelse.

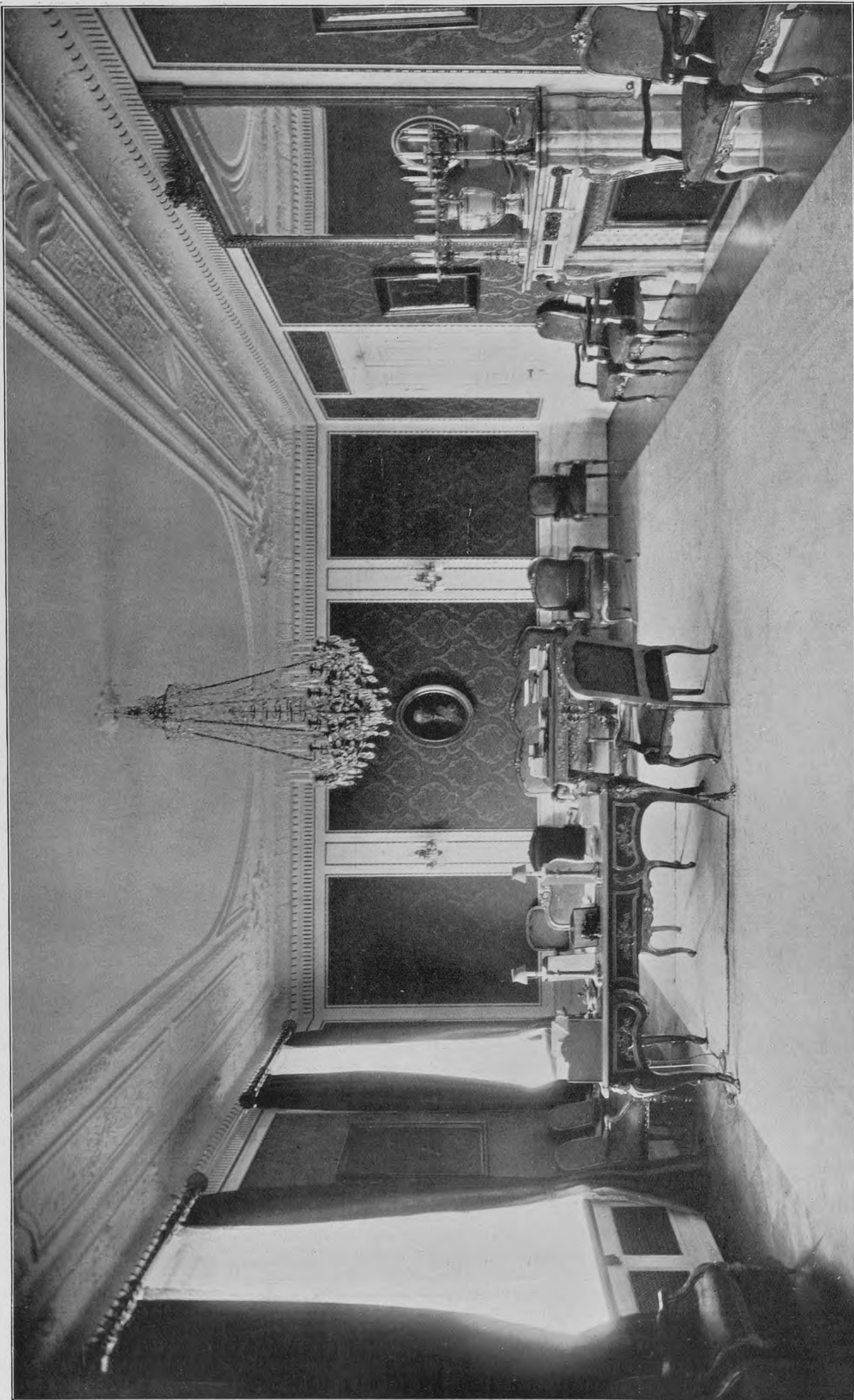
Tilh. Udenrigsministeriet.

Nationalliberale — havde man haft Lejlighed til paa nærmeste Hold at se, hvilken værdifuld Tjeneste Embedskorpset viste den nye Tid ved at gaa med over, og det mangler da heller ikke fra den Side paa Anerkendelse. Saaledes udtalte Orla Lehmann under Forfatningsforhandlingerne i 1865: „Baade i 1849 og senere har Embedsmændene haft den største Andel i Arbejdet for at skaffe os en fri Forfatning og gøre den frugtbringende. Under Absolutismen bidrog de til, at Enevælden blev taalelig, og i 1848 medvirkede de til, at Overgangen kunde gaa for sig paa en rolig og besindig Maade“. Og andre Udtalelser fra fremstaaende Nationalliberale anslaaer de samme Toner.

Men i andre Kredse af Befolkningen nære man helt andre Følelser overfor Bureaumatiet. Det var indenfor Bondevennernes Parti, for hvilket det — under Ledelse af Tscherning og J. A. Hansen — blev et af de vigtigste Programpunkter at bekæmpe Gods- og Embedsaristokratiet“. Man fandt dette Standpunkt berettiget, fordi man var overbevist om, at man i Centraladministrationens Embedskorps havde den svorne Fjende af en virkelig folkelig Gennemførelse af den fri Forfatnings Principper. Og dette var saa meget mere betydningsfuldt, som Bureaumatiet efter Bondevennernes Mening stadig sad inde med en meget betydelig Ind-

kunne komme til Anvendelse, hvis de tilfældigvis ikke havde juridisk Embedseksamen. Endvidere hævdede man, at Embedskorpset gennem sine faste Chefer holdt Regeringen i Afhængighed, hvorfor man vilde have Departementscheferne ombyttede med Statssekretærer, som skiftede med Regeringerne.

Helt uden Føje var alle disse Anker ikke. Der kan ingen Tvivl være om, at det meget store Flertal af Embedsmændene i politisk Henseende stod paa yderste højre Fløj. Det er Tilfældet med de forøvrigt ikke mange af dem, der blev indvalgt i de lovgivende Forsamlinger, og ogsaa med dem, der blev Ministre, som f. Ex. Ørsted, Bluhme, Sponneck o. fl. Men iøvrigt forandrede Embedskorpsets politiske Fysiognomi i Slutningen af 50-erne og i Begyndelsen af 60-erne. Da var Oppositionens Mænd fra Fyrrerne efterhaanden modnede til at rykke ind paa de overordnede Pladser i Ministerierne, og da Nationalliberalismen netop paa denne Tid sad inde med Regeringsmagten, blev det hovedsagelig denne Retnings Mænd, der kom til at præge Embedskorpset politisk. For Regeringen var det en bekvem Ting at have sine Partifæller som ledende indenfor Regeringskontorerne, og for Bureaumatiet betød det Mulighed for øget Indflydelse. Ogsaa blev en Række af Regeringskontorernes Mænd Medlemmer af de skiftende Ministerier.

Fot. Eifelt.

Udenrigsministeriet i Harsdorffs Palæ, Kongens Nytorv 3.
Udenrigsministerens Værelse.

Tilh. Udenrigsministeriet.

Fot. Elfelt.

Udenrigsministeriet i Harsdorffs Palæ, Kongens Nytorv 3.
 Chefen for 1. Departements Værelse.

Tilh. Udenrigsministeriet.

Fot. Elfelt.

Udenrigsministeriet i Harsdorffs Palæ, Kongens Nytorv 3.
 Chefen for 2. Departements Værelse.

Tilh. Udenrigsministeriet.

Fot. Elfelt.

Udenrigsministeriet i Harsdorffs Palæ, Kongens Nytorv 3.
Kontorchefen i 1. Departements Værelse.

Tilh. Udenrigsministeriet.

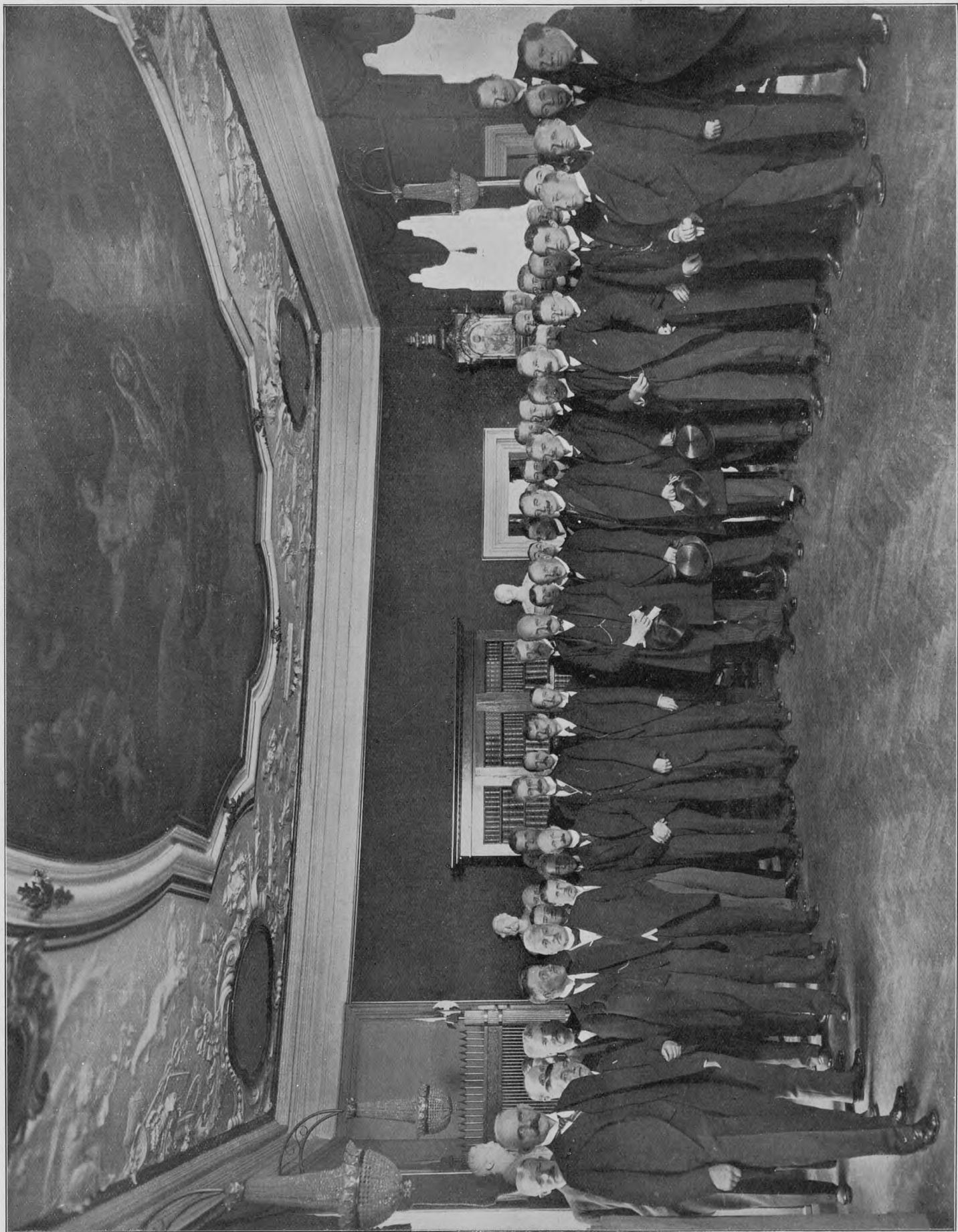
Fot. Elfelt.

Udenrigsministeriet i Harsdorffs Palæ, Kongens Nytorv 3.
Kontorchefen i 2. Departements Værelse.

Tilh. Udenrigsministeriet.

Denne Efterblomstring for Bureaukratiet hørte brat op i 1864, da Nationalliberalismen brød sammen. Men at man i Datiden ikke har ment, at Faren ved Bureaukratiets Magt var ringe, ses

heden meget, og Debatter som de, der fandt Sted i Rigsdagen i 50-erne, vilde nu være utænelige. Frygten for Bureaukratiets Indflydelse existerer ikke mere i den Forstand — ogsaa fordi

Fot. Eifelt.

Daværende Statsminister Neergaard modtager i Finansministeriets Sal Repræsentanter for Finsk, Norsk og Svensk Centraladministration samt Ministerialforeningens Hovedbestyrelse i Antledning af Centraladministrationens 200 Aars Dag.

bl. a. deraf, at Frygten derfor var en af de virksomste Aarsager til Samlingen mellem Godsejere og Bønder i Oktoberforeningen 1865. Et af denne Forenings Programpunkter var netop at kæmpe for, „at Statens Tjenere ikke blev Statens Herrer“.

I den nyeste Tid har disse Forhold ikke beskæftiget Offentlig-

man indrømmer, at en saadan Indflydelse — holdt indenfor rimelige Grænser — er berettiget. At man paa den anden Side maa stille de strengeste Krav til Embedsmændenes Dygtighed og Redelighed er en Selvfølge, men ligesaa ubetinget disse Krav er stillet, ligesaa ubetinget er de opfyldt af den danske Embedsstand.

„Før og Nu“s Subskribenter.

Med dette Hefte maa jeg afslutte Tidsskriftets Virksomhed, som har strakt sig fra 1915 til 1927 incl. Det er ikke manglende Opgaver, der er Grunden til Afslutningen; Opgavernes Antal er legio, „FØR OG NU“ egner sig ganske specielt for fortsat Bestaaen, som et stabilt Værn imod Nedskæringen af Hovedstadens Skønhedsværdier og Fortidsminder.

En vestjysk Præst skriver til mig:

Deres Blad har en kulturel Mission af utvivlsom høj Værdi. Ved at værne Minderne om vort gamle Land og dets Hovedstad styrkes den Fædrelandskærlighed, der er Nerven i et Folks Liv.

Min Alder, 75^{1/2} Aar, og min slidsomme og omfattende Virksomhed gennem 53 Aar er Grunden til, at jeg maa trække mig tilbage, og da Planen om Fortsættelse af „FØR OG NU“ igennem Oprettelsen af „INSTITUTIONEN FØR OG NU“, hvori de nuværende 1200 Subskribenter skulde slutte sig sammen med et maanedligt Kontingent af 50 Øre, mærkværdigt nok ikke har opnaaet tilstrækkelig Tilslutning til at kunne bære sig, maa jeg desværre med Bekymring anse min Mission for endt, til Trods for at den Plan jeg forelagde Subskribenterne var solid, og absolut vilde have sikret Institutionen og dens Mission en stabil og økonomisk tilfredsstillende Fremtid.

INSTITUTIONEN's Opgave skulde som meddelt bestaa i at fortsætte Varetagelsen af de Interesser, som „FØR OG NU“ uegennyttigt gennem de mange Aar har arbejdet

for, nemlig at værne vor Hovedstad imod skaanselsløs Vandalisme mod gamle Bygninger, ja mod hele Kvarterer af Byen, mod Sløjfningen af smukke Partier (Voldene) og Sløjfning af alle de Minder, som knytter sig dertil. Vi mindes jo alle den skaanselsløse Sløjfning af Voldene med de dertil knyttede Minders Begravelse. Ved deres Naturskønhed var Voldene Hovedstadens prominenteste Pryd. Sløjfningen paabegyndtes 1870 og vedvarede til 1913, og i de mange Aar var vi Vidne til den brutale Energi, hvorved dette Hærværk blev udøvet, intet blev skaanet. Havde nu Stat og Kommune kendt deres Besøgelsestid og ikke i blind Iver for at tjene saa meget som muligt solgt løs, sløjfet Volde, dækket Stadsgraven og lavet de kedelige Boulevarder, samt uden Kritik og Censur tilladt enhver at bygge saa grimt og billigt og slet, som han vilde, ja saa havde vi endnu haft noget kont og noget grønt i København.

Det var da man i Halvfjerterne i forrige Aarhundrede begyndte at sløjfe Voldene, at den gamle Digter H. V. KAALUND udstødte sit Hjertesuk i sit rørende Digt: „Da de rev Voldene ned“, som udkom i en Digtsamling: „En Eftervaar“, paa Gyldendals Forlag. Han sagde selv med vemodig Resignation, at han ikke ventede, at hans Protest vilde gøre nogen Virkning hos de kloge Herrer i Stadens Raad, men de skulde dog i det mindste vide, at det var en Vandalisme, og at der var mange, hvem det smertede dybt at se Københavns Volde blive raserede.

Kaalunds Digt lød saaledes:

DA DE REV VOLDENE NED

(Efter H. V. Kaalund: „En Eftervaar“).

Hvad gaar der af dig, min Fødeby?
Hvilken Byggen og Roden!
Jeg kjender dig neppe: Du bliver som ny,
aldeles paa Moden.
Den travle Tid var dig ilet forbi —
du maa med i Løbet,
om ogsaa lidt gammeldags Poesi
gaar med i Kjøbet!

Ja vist! Hvem lægger paa Sligt nu Vægt?
— Det er Digternykker! —
For Nyttens Triumfvogn trækker vor Slægt —
vi er ingen Parykker!
Nu gaar det afsted i fejende Fart,
saa stærkt vi kan rende,
endskjøndt det just ej er saa ganske klart,
hvordan det vil ende.

De har nu besluttet, de vise Mænd,
du maa ej beholde
det grønne Bælte, som kranser din Lænd:
dine gamle Volde.
Nu skal du befries, min kjære Stad,
fra dit snevre Panser;
dine Stadsgrave, spættet med Andemad,
har stødt vore Sanser.

Som Fæstning kan du ej staa dig meer
mod de nye Kanoner.
Dine gamle Volde med Møller og Træer
og Bastioner
fra „Kjøkkenkurven“ ved Kallebodstrand
og ud til Kastellet
skal nu jevnes plat med det flade Land
— deres Dom er fældet!

— Dine Volde, hvorfra Carl Gustav drog
med Skam tilbage,
som Arthur Wellesley selv ej tog
i onde Dage,
som aldrig brødes af Fjendehaand,
som selv en Kvinde
en Gang har værget med Helteaand,
skal nu forsvinde!

Paa Skubkarrer triller man Minderne væk
fra de gamle Tider.
Nu faa vi den dejligste Gjennemtræk
fra alle Sider.
Etsteds derude — ja Gud veed hvor —
skal der bygges Skanser,
naar vi først faar vrøvlet en halv Snes Aar
om vore Finanser.

Saa drive imens vi for Strøm og Vind —
det har ingen Fare!
Naar vi give Alverden frit Kjørind,
vil man nok os spare.
Det vilde jo være skjændigt gjort
at storme med Vaaben
en By, som hverken har Vold eller Port,
men er ganske aaben!

Vi har store Planer, fine Ideer
og Spekulationer —
her er Byggegrunde, som vel er værd
en Snes Millioner;
de maa gjøres i Mønt, naturligvis!
Hver eneste Tomme
drives op til den allerhøjeste Pris
med den store Tromme!

Din Stadsgrav — og din Kirsebærgang,
hvor Violer vi plukked,
hvor den blomstrende Tjørn over Vandet hang
og Sivene vugged,
hvor den vilde Drossel i Buskene sang,
mens Aftenen dugged,
og Fiskeren med sin Bambusstang
over Bredden sig bukked —

og de gamle Broer, som spejled sig smukt
dernelde i Vandet —
og Udsigten lige til Kjøgebugt —
og Synet af Landet,
naar Solen gik ned, og i Aften sval
den første Stjerne
tændtes paa Himlen — mens Hornsignal
lød fra det Fjerne!

Forsvinde skal det nu Alt for det Ny —
der maa Plads til Mængden!
Ja, nu skal du voxer, min kjære By,
i Breden og Længden!
Boulevarder faar du som i Paris,
hvor vi kan os sole
og nyde i Mag vor Konditor-Is
paa Fortovets Stole.

Jeg seer i Aanden, hvor du bliver fin:
hvilke Gader lange,
efter Snore bygged som i Berlin
og Spadseregange
med Træer, som plantes paany hvert Aar
— saa naaes Idealet,
og du bliver lig en Grønnegaard
ved Hospitalet!

— Bevares! Jeg nærer den største Respekt
for en modsat Mening.
Jeg hører jo halvt til den yngre Slægt:
jeg er ingen Forstening.
Jeg er med! Jeg holder med Tiden Skridt —
men gjælder det Smagen,
da tilstaar jeg: min — jeg siger det frit —
er lidt uopdragen.

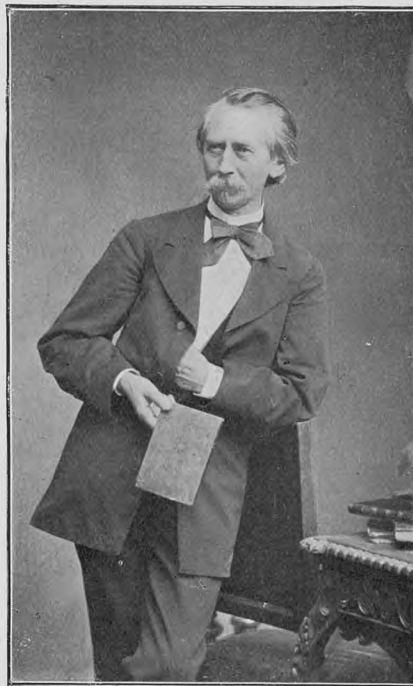
— Jeg har nydt deroppe som lille Pog
mine bedste Glæder;
jeg kjender ved Stadsgraven hver en Krog,
de skjulteste Steder.
Der fik jeg alt Syn for en stor Horisont,
den Gang jeg var lille,
da jeg troede endnu, at Solen gik rundt
og Jorden stod stille.

Jeg elsker at mindes Kaalunds Digt, hvergang jeg tænker
paa de sløjfede Volde; der gaar en Vemods Aand igennem
disse Vers, de er følte og Udtryk for den dybe Sorg,
Kaalund og alle vi andre følte ved at se alt, hvad vi
havde elsket og været stolte af, blive tilintetgjort. Digtet,
som illustrerer den brutale Adfærd imod Minderne, burde
læses af enhver dansk Mand, som elsker sin By, for at
han kan føle den Varmebølge, der gennemtrænger Hjertet,
naar Mindernes Fortabelse gør os bevæget; maaske dette
ogsaa kunde forstaas af de Magthavere, i hvis Hænder
Hovedstadens Skønhedsværdis Skæbne ligger, og stemme
deres svigtende Nationalfølelse, Nationalstolthed og Kær-
lighed til vor Hovedstads Minder i Vejret, og lade
dem betænke sig, forinden de sløjfer vore sidste
nationale Mindesmærker.

De Tanker og Følelser, jeg her gør mig til Talsmand for,
er hverken rørstrømske eller blodagtige, nej — tværtimod,
de er sunde og gode og absolut normale for en Beundrer
af den Pietet, som endnu fandtes i Danmark i 1860erne,
men som fra 1870 successiv konverteredes til Materialisme
og Radikalisme, to højst upoetiske Begreber.

Men man behøver slet ikke at være noget særlig poetisk
Gemyt for at blive stemt til Vemod over, at Voldene uden
videre i 1870 blev dømt til at forsvinde. Der er sikkert,
naar alt kommer til alt, ikke mange af os, som ikke følte

Jeg ønsker det Skjønne ufrisert,
ej slikket og plejet!
Jeg ynder Naturen ugenert,
ej pyntet og fejlet!
Jeg kan see paa en gammeldags Navneklud
med godmodige Øjne —
Men jeg synes de Huse, man nu ryster ud,
er mestendels Løgne.

H. V. Kaalund.

Disse brogede Prøver paa hver en Maneer —
disse nypittoreske,
forfløjne, forlorne Mursteensideer —
italienske og græske —
normanniske Taarne — Rokokkopalæer —
affekteerte, — groteske!
Af oprindeligt Stil har jeg fundet meer
i en Legetøjsæske!

Det lyder lidt sært — nu ja, om De vil,
men De maa betænke,
det er Tiden alene, jeg sigter til —
jeg vil Ingen krænke!
Jeg har Mod til at tage det med Humør,
om saa Verden vakler;
jeg er bare bleven en Smule ør
af de nye Mirakler.

Det gjør mig ondt for de Skove af Siv,
som dernelde suse,
det gjør mig ondt for det Fugleliv,
som Buskene huse,
for de grønne Skrænter, de prægtige Træer
og de stille Bænke
og de gammeldags Folk, som hvilede der
og holdt af at tænke;

for de jublende Smaa, som deroppe sprang
i Paradisspillet,
for de fattige Stakler, hvis Frihedstrang
blev deroppe stillet,
for den Syge, som med den blege Kind
søgte bort fra Vrimslen
for at aande en Smule Livsluft ind
lidt nærmere Himlen!

— Det er mig som en vemodig Drøm,
naar jeg seer tilbage
fra den vilde, brusende Nutids Strøm
paa de gamle Dage!
Som Digter staar jeg i Æresgjæld
til de gamle Minder:
dem maa jeg sige et rørt Farvel,
før de forsvinder.

det samme, da en yderligere Rasering fandt Sted i 1895,
den Gang Østbanegaarden skulde anlægges, og senere igen,
da de sidste Rester ved Stokhusgade og i den idylliske
Aborreparke skaanselsløst delte Skæbne med alt det øvrige.

De af os, der i vor Barndom og Ungdom har færdedes
paa Voldene, da vi endnu havde dem nogenlunde ubeskaarne,
ser ingen Erstatning for den velgørende Fornemmelse af
Friskluft, Frihed og Hygge, som disse Volde frembød,
modsat den stive, kedsommelige Ørstedspark, hvis Karakter
ret træffende angives ved den med en tyk Stok bevæbnede
Opsynsmand, der passer paa, at man holder sig pænt paa
de afstukne Stier. Mindes man saa, hvorledes Voldene er
blevne til, hvorledes vore Forfædre gennem en Række af
Aar ved personligt Arbejde og store Ofre møjsommeligt
har slæbt sammen til disse Volde, og hvorledes de herfra
heltemodigt har forsvaret vor By mod — maaske for be-
standigt — at falde i en fremmed Magts Haand, saa bliver
man unægtelig endnu mere forundret over, at den sidste
Smule Minde om Fortidens Arbejde og Fortidens Bedrifter
ikke kunde faa Lov til at blive staaende. De kloge Herrer
i Stadens og Statens Raad bliver Dag for Dag mere og
mere indifferente lige overfor Fædrelandets Minder, der er
knyttede til Fortiden. Læg nu blot Mærke til den Staaehj,
der har staaet paa i flere Aar for at skaffe National-
museet en udvidet eller ny Residens.

I Stedet for at Staten, hvem slige Opgavers Løsning paahviler, ved egne Midler ordner denne Sag, appelleres der til Borgerne, som ved ublu Skatter og Byrder i en halv Snes Aar eller mere har været spændte for i den Grad, at de ikke burde belemres med ydermere at indløse Statens Forpligtelser, som Borgerne jo iforvejen bidrager mægtigt til ved de nævnte ublu Byrder, Staten lægger paa dem. Borgerne lod sig dog rive med af alle de Lokketoner, der lod; der indgik Millioner, og Arbejdet burde derfor straks være paabegyndt, men Staten lader Sagen smøle videre med fortsatte Overvejelser om Prinsens Palæ skal udvides eller Museet flyttes derfra, det er ikke flatterende for Staten, i det daglige Liv vil man kalde det Ligegyldighed og manglende Interesse samt lidet hensynsfuldt imod Bidragyderne.

Man skulde synes, at Opgaven var saare let, naar man ved, at Prinsens Palæ absolut kan udvides betydeligt, da Staten med dette for Øje i Aarenes Løb har sikret sig de fleste af Ejendommene paa den Side af Stormgade, som Prinsens Palæ støder op til. Ved Køb eller Ekspropriering af de resterende Ejendomme paa denne Side af Gaden og enkelte Ejendomme ved Vestervold og Ny Vestergade, vil der kunne dannes Karréen: Frederiksholms Kanal-Stormgade-Vestervold-Ny Vestergade, som da kunde optages af Prinsens Palæ med Tilbygning. I denne store Bygning kunde eventuelt installeres flere Museer. Paa de nedrevne Bygningers Plads i Stormgade kunde der saa anlægges et smukt Haveparti med højt Jerngitter omkring, beplantet med lave Coniferer, imellem hvilke mange af Museets Museumsgenstande, som egner sig for Opstilling i fri Luft, kunde opstilles. Façaden ud til Vestervoldgade skulde være den samme som ud til Frederiksholms Kanal, og Hovedindgangen til Museet burde da anbringes midt paa Façaden ud til Stormgade, gennem et smukt stort Portparti. Den store Bredde, Stormgade paa denne Maade vilde faa, vilde jo være et Moment i Spørgsmaalet Brandfare, da her vilde blive Plads til at manøvrere for Brandvæsenet; en yderligere Fordel er jo Museets nære Beliggenhed ved Hovedbrandstationen.

Dette forekommer mig at være den naturligste Løsning af Opgaven, da Museet har resideret paa denne Plet i 78 Aar, og derfor dog maa have et vist Krav paa at forblive der. Det forekommer mig, at den økonomiske Side af Sagen spiller en underordnet Rolle, naar Opgaven kan blive løst ideelt og Løsningen kan blive stabil maaske i Hundreder af Aar. Iøvrigt tror jeg, at dette Projekt vilde vise sig ikke at blive dyrere end alle de andre foreslaaede kostbare Projekter.

Men — vil man partout flytte Museet, af Grunde som næsten er ufattelige, saa findes der rigeligt med tomme Pladser overalt i Hovedstaden med smuk Beliggenhed at vælge imellem, hvor Museet kunde opføres og blive til Pryd, men en saadan Løsning synes det som om man ingen Brug har for, man opnaar jo ikke derved, i Henhold til Traditionen, at sløjfe eller ødelægge et af Hovedstadens nationale Mindesmærker, ved Nedrivning eller Invasion, paa hvis Ruiner Museet kan anbringes.

Med denne Opgave for Øje gennemstrejfer en Skare — paa Omraadet aldeles ukyndige og upraktiske — Politikere Hovedstaden for, besjælede af Nedsablings- og Omvæltnings Manien, at udpege det nationale Mindesmærke, som man mener staar for Tur til at udslettes.

Man standser da ved „Kastellet“, som i sig selv er en national Museumsgenstand af Rang, — snart den sidste

Hovedstaden har tilbage, — og som derfor burde værnes mod al Invasion og Ødelæggelse, hvad man i ethvert kultiveret Land, med ubegrænset Pietet for nationale Minder, vilde gøre, og hvad specielt Nationalmuseet selv burde overvaage, da dets Fundats udtaler, at: „under Nationalmuseet henhører Landets Mindesmærker fra Fortiden og Virksomheden for disses Bevaring“.

„FØR OG NU“ imødegik da straks med Styrke denne Vandalisme og lod med stor Bekostning Eksperten i Kastellets Forhold, Victor Krohn, udarbejde en autentisk Fremstilling af Kastellets Historie (som ikke tidligere har været samlet fremstillet) rigt illustreret for at give det rette Indtryk af de nationale Værdier og Minder, der er knyttet til denne Plet.

Fra den paa dette Tidspunkt kommanderende General Ellis Wolff modtog „FØR OG NU“ en Anerkendelse for Krohns udmærkede Arbejde, saalydende:

Hr. Grosserer F. Zachariae!

Som kommanderende General fra 1918 til 1926 havde jeg den naturlige Pligt at værne det gamle Kastel mod de Planer, der just i de Aar dukkede frem om at installere Nationalmuseet derude, og jeg havde to gode Argumenter at holde mig til. For det første vilde det sjældne historiske Minde, som Kastellet frembyder, netop i sin nuværende Form med de karakteristiske Bygninger og den skønne Kirkeplads inellem den lille Kastelskirke og den monumentale Kommandantbolig, Alt indrammet af de ærværdige Volde og Grave, uundgaeligt blive ødelagt; intet af de foreliggende Projekter har undgaaet disse Skjær, det første lagde endog brutalt en fortløbende Bygning tværs gennem Kastellet, skjærende Kirkepladsen; de mange forskjelligartede Bygninger m. m., som Installationen af Folkemusæet vilde nødvendiggjøre, vilde ganske bryde Enheden, og Ingen vilde kunne garantere for, at man i Tidens Løb ikke forgreb sig paa Voldene og Gravene, selv om man nu forsikkrede, at det ikke var Meningen. Løsningen af den Opgave, at omdanne Kastellet til noget helt Andet, uden at ødelægge dets monumentale, historiske Karakter, er og bliver uden Tvivl umulig.

Mit andet Argument var, at inden man gjør en nødvendig Statsinstitution husvild, maa man anvise den en anden og vel at mærke til Formålet passende Plads. Der er talrige militære Myndigheder, Afdelinger, Beholdninger og meget Andet i Kastellet, og Ingen kan paavise en passende Plads, hvor Alt dette skulde hen, om det maatte rømme Kastellet. Man kan nu engang ikke — af mange Grunde — lægge saa at sige Alt, hvad der er tilbage af militære Institutioner, ud i Brønshøj eller ud paa Amager, foruden at hertil kommer, at en ny Installation af det, som findes i Kastellet, vilde fordyre Nationalmuseets Flytning derud meget betydeligt. Omvendt kan intet Menneske paavise Nødvendigheden af at lægge Musæet just i Kastellet; der er som bekendt ikke saa faa andre Pladser, der er vel egnede og efter min og adskillige Andres Mening langt at foretrække.

Efter at have set A handlingen om Kastellet i det af Dem redigerede »Før og Nu«, vil jeg bringe Dem en varm Tak for det Indlæg, De herved har givet for Kastellets Bevarelse. Jeg troer, at enhver Dansk, der har Øiet aabent for vore historiske Minder, vil være enig med Dem i at bevare denne Perle, som den er, saa længe vi har Militær — og det er der ikke Udsigt til at blive af med foreløbigt — er Kastellet Militærets naturlige Tilholdssted, og det bliver Militærets Pligt at vaage over dette historiske Minde. Og maa jeg til Slut hertil føie en Tak for det hele Arbejde, De gennem »Før og Nu« paa en saa smuk og gennemført Maade har gjort for at vække og vedligeholde Sans og Interesse hos os og vore Efterkommere for det, som efterhaanden gaar over i Historien.

(sign.) Generallieutenant Wolff.

„Kastellets Historie“ sendte „FØR OG NU“ til alle Rigsdagsmænd, Komité-Medlemmer og forøvrigt til alle, som syslede med Spørgsmaalet, hvad enten Vedkommende var for eller imod Flytningen af Museet til Kastellet. Kendskabet til disse autentiske Meddelelser om alle de nationale Minder, der knyttedes til Kastellet, syntes at paavirke de paagældende, Kastellet blev efter lang Kamp

Akvarel af Professor Chr. V. Nielsen.

Originalen tilhører F. Zachariae.

Udsigt fra Rosenborg Slot mod Nørrevold med astronomisk Observatorium.

definitivt opgivet som Stedet, hvortil Museet burde flyttes! — Men, efter de følgende lange Debatter imellem Rigsdagens politiske Partier om Museets Flytning eller Forbliven i Palæet, under hvilke der fremkom Mængder af de mest forskelligartede Forslag, — ikke ret geniale, men ret naive, — blev Partierne atter enige om paany at pille ved Kastellet, og den forestaaende Rigsdagssamling vil efter Forlydende atter tage Kastelsspørgsmaalet op til fornyet Behandling og slaa i Bordet for Kastelsplanen. Jeg opfordrer alle Modstandere af denne ondartede Plan, som med Overvægt protesterede ifjor i Pressen, til nu atter at være paa deres Post i denne Anledning. Og hvad bliver saa Enden paa al denne Staahej? Atter Strid, atter Spalte op og Spalte ned i hele Pressen, og Løsningen af Opgaven udskydes paany.

Det havde formentlig været korrekttere fra først af at overdrage til et Udvalg af kompetente Mænd, saasom Arkitekter, Ingeniører, Kunstnere og Kunstforstandige, som med Tilslutning af Museets Ledere vilde lade alle politiske Hensyn fare og uegennyttigt arbejde for den bedste Løsning. Et saadant Udvalg vilde sandsynligvis forlængst have afgivet sit Forslag, og vilde sikkert have respekteret ethvert Hensyn til Mindernes Bevarelse og med Pietet have røgtet sit Hverv.

I „FØR OG NU“s Supplement har flere store historisk-topografiske Afhandlinger faaet Plads, jeg nævner i saa Henseende „Orlogsværftets Historie“, som aldrig tidligere er nedskrevet. Det er en autentisk Beretning, som har vundet stor Tilfredshed hos alle, og givet Værftets tidligere Chef, Viceadmiral H. Konow, Anledning til følgende Udtalelse:

Hr. Grosserer F. J. Zachariae!

Da jeg har bragt i Erfaring, at det store Billedværk »Før og Nu« er ved at afsluttes, føler jeg Trang til, i min Egenskab af tidligere Chef for Orlogsværftet og Viceadmiral, at fremhæve overfor Dem, at det af Dem indsamlede Billedstof paa udmærket Maade belyser vort Værfts Historie gennem Tiderne, ligesom den ledsagende Tekst giver en god Oversigt over Værftets Tilblivelse og Udvikling.

Det er derfor min Opfattelse, at dette Værk vil bidrage til at øge vort Folks Interesse for Flaaden, hvorfor denne skylder Dem Tak for Deres store og uinteresserede Arbejde i »Før og Nu«.

Deres ærbødige

(sign.) Henri Konow.

Fremdeles nævner jeg „Chr. IV's Tøjhus“, en autentisk historisk-topografisk Skildring af dets Historie, som heller aldrig samlet er nedskrevet. Den høstede stærkt Bifald og Tøjhusets Chef, Generaltøjmester M. N. Nørreso, sendte følgende anerkendende Udtalelse:

Hr. Grosserer F. Zachariae!

Allerede 2 Gange tidligere har jeg haft Anledning til overfor Dem at udtale min oprigtige Tak for, hvad De har givet os i Deres monumentale Værk »Før og Nu«; og nu føler jeg det som en kjær Pligt at komme for 3die Gang.

Som Chef for Hærens tekniske Korps, og i denne Egenskab Værge baade for Kjøbenhavns gamle Tøjhus og for Den historiske Vaabensamling, maa jeg nære den største Taknemlighed overfor Dem for den Liberalitet og Storslaaethed, De har lagt for Dagen ved Udgivelsen af »Chr. IV's Tøjhus«. De har derved udbredt Kjendskaben til og slaaet til Lyd for baade den monumentale Tøjhusbygning og for vor udmærkede Vaabensamling paa en Maade, der sikkert vil bære Frugt med Hensyn til Bygningens passende Anvendelse og Bevarelse og til Vaabensamlingens værdige Ordning.

For den overordentlig værdifulde Støtte, De herved har givet de Bestræbelser, som næres af mig og af alle de Personer ved Korpset, hvem denne Sag ligger paa Sinde, tillader jeg mig herved at bringe Dem vor varme og dybtføjte Tak.

Jeg er med Højagtelse Deres ærbødige

(sign.) M. N. Nørreso.

Fremdeles er det lykkedes mig, med stort Besvær og meget betydelig Bekostning, at fremstille „Centraladministrationen i Danmark“s Historie, ledsaget af et overvældende Antal Illustrationer, blandt hvilke findes Portrætter af samtlige Ministre siden 1848 og de paagældende Konsejlspræsidenter og Statsministre. I Anledning af denne Afhandling har jeg fra Departementschef J. Bülow, Formand for Ministerialforeningen, modtaget følgende Udtalelse:

Hr. Grosserer F. Zachariae!

De har haft den Elskværdighed at tilsende mig Eksemplarer af Deres smukke Værk »Før og Nu«, indeholdende dels en Gennemgang ved Dr. phil. Vilh. Lorenzen af »Centraladministrationens Bygninger«, dels »Træk af dansk Centraladministrations Udvikling« ved Magister Kr. Petersen. Værket er forsynet med meget smukke Illustrationer, hvoraf jeg finder Anledning til særlig at fremhæve det fortrinlige Portrætgalleri af samtlige Ministre siden Grundlovens Givelse, et Billedstof, som ikke før har været tilgængeligt for Offentligheden.

Som Embedsmand i den danske Centraladministration og Formand for Ministerialforeningen føler jeg Trang til at udtale min bedste Tak til Dem, fordi De ved dette paa en saa smuk Maade har bidraget til at sprede Kendskabet til og vække Interessen for dansk Centraladministrations Historie. Embedsstanden maa saa meget mere paaskønne Deres Indsats, fordi De ikke selv tilhører Embedsmændenes Kred.

Med Højagtelse

(sign.) J. Bülow.

Ved Afslutningen af „FØR OG NU“ retter jeg herved først en Tak til

Hs. Majestæt KONG CHRISTIAN X, som med Interesse har fulgt „FØR OG NU“s Virksomhed gennem de 12^{1/2} Aar og gentagende har udtalt til mig sin Tilfredshed med mit uegennyttige Arbejde, som Hans Majestæt betegnede som samfundsnyttigt og af stor Betydning for kommende Slægters historiske Interesse.

Skriftligt har mere end 600 Subskribenter bevidnet mig deres Tak og Begejstring for mit uegennyttige Arbejde for Samfundets Vel, og udtalt som Overbevisning, at Resultatet af mit Arbejde vil blive staaende og glæde kommende Slægter.

Jeg gengiver herved enkelte af disse Udtalelser, som det muligen vil interessere de kommende Slægter at kende.

Fra Forlagsboghandler, Direktør Ernst Bojesen, Østersøgade 32.

17/7 1923.

Nu da »Før og Nu« er afsluttet, siger jeg Dig min hjerteligste Tak for det Ekspl. af det prægtige Værk, som Du har givet mig. Som den »ældre Borger« jeg er, vil Du forstaa, at jeg i Værket har oplevet mine Barndoms- og Ungdomsminder i det dejlige København indenfor Voldene, hvor Gassen første Gang oplyste Gaderne, hvor Fr. VII hver Dag red sin Tur paa Volden med sine Hestgardere, hvor vi vækkedes om Natten ved Vægternes Piften og Brandraab, Sprøjleproverne paa Kongens Nytorv o. s. v. i en Uendelighed. Trods Tabet af alle de skønne Barndoms- og Ærgrelser over utallige Vandalismer, synes jeg stadig, at vor By er en vidunderlig By, med dejlige Parker, med Lys og Luft, og det gaar mig som de fleste Ældre, at jeg vil gerne leve »endnu et Aar« til i vort kære København. Næppe mange kan bedre end jeg bedømme det kolossale Arbejde og Offre af Penge, som Du har lagt i Udarbejdelsen af Værket, og vi ere mange, som ere Dig taknemlige derfor, thi det, Du har præsteret, er den værdifuldste Materiale-Samling — uerstattelig for en fremtidig historisk Skildring af København.

Til Lykke, kære Kammerat, til Afslutning af Dit stolte Værk, det vil leve langt ud over vor Tid.

Din hengivne

ERNST BOJESEN.

Fra Overbibliotekar, Dr. phil. H. O. Lange, Det kgl. Bibliotek. 23/7 1923.

Naar De nu indstiller Udgivelsen af »Før og Nu«, maa jeg have Lov til at ønske Dem til Lykke med det store, fortjenstfulde Arbejde, som De gennem mange Aar har fuldbragt med store Ofre. De har fremdraget et Stof til Belysning af vor Bys Topografi og Historie, som vil bevare sin Værdi i lange Tider, og som uden Deres Enthusiasme og Sporsans vilde være utilgængeligt. Men samtidig kan jeg kun beklage, at De standser Udgivelsen. De ved selv bedst, at Kilderne er ikke udtømte, og at der endnu er meget at fremdrage. Men Resultatet af Deres Arbejde vil blive staaende og glæde kommende Slægter og vække deres historiske Sans.

H. O. LANGE.

Fra Telefondirektør F. Johannsen, Nørregade 21. 29/7 1923.

Deres Meddelelse om, at det af Dem udgivne Værk »Før og Nu« er afsluttet og foreligger som et samlet Værk i 8 Bind, har bevirket, at jeg har taget de senere Aargange, hvoraf jeg er i Besiddelse, frem og bladet dem igennem. Jeg kan ikke andet end udtale min Beundring over den Energi og det store Arbejde, der maa have været udført for at tilvejebringe en saadan enestaende Samling af oplysende Billeder af Kjøbenhavns og Frederiksbergs vigtigste Bygninger, Gadepartier og Stadsdele i Løbet af Aarene. Ingen, der har nogen Interesse for en Storbys Udvikling, kan andet end glæde sig over dette enestaende pragtfulde Værk, til hvis Forstaaelse der ikke kræves hverken Forkundskaber eller Arbejde, men kun aabent Øje og Interesse for vor By.

Jeg tillader mig da at ønske Dem til Lykke med Afslutningen deraf.

Med Højagtelse

ærbødigst

F. JOHANNSEN.

Fra fhv. Indenrigsminister Ove Rode, Aaboulevard 6. 25/7 1923.

Vi maa tillige være Dem taknemlig for det Borgersind og den Kærlighed til Staden København, som er nedlagt i Værket. Mange har rejst sig selv et Mindesmærke ved at mindes en eller anden Stormand, en eller anden Gerning eller ved at overdrage Udbyttet af et virksomt Liv til Eftertidens Forvaltning til Bedste for et eller andet særligt Formaal. Men De er den første og eneste, der har sat selve Byen et Mindesmærke og samtidig fortalt, hvad en af Forretningsvirksomhed travlt optaget Mand kunde skaffe sig Tid til under Iagttagelse af sin By, Opsøgning af dens Skønhed, Eftersøgning i dens Fortid og Vandringer i dens Nutid. Deres Værk vil blive en Kilde til Adspredelse, til Belæring og Sammenligning. Og under Læsning og Sigtning af det brogede Stof, De med saa utrættelig Flid har samlet, vil man ikke glemme med Interesse at dvæle ved den virksomme Personlighed, der forstod at skaffe sig selv en sjælden Fritids-Glæde og Berigelse og med store personlige Ofre at gøre andre delagtig deri.

OVE RODE.

Fra Direktør Th. Hauch-Fausbøll, Dosseringen 26 B. 24/7 1923.

Efter mit bedste Skøn er »Før og Nu« et baade i topografisk, kulturhistorisk og personalhistorisk Henseende meget interessant og værdifuldt Værk, der som Haandbog vil bevare sit Værd og blive en sand Guldrube for Fremtidens Forskere.

Med venligst Hilsen

Deres hengivne

HAUCH-FAUSBØLL.

Fra Laboratorisforstander G. W. Neumann, Aalborg. 26/7 1923.

Nu da »Før og Nu« er bragt til en lykkelig og straalende Afslutning, føler jeg en dyb Trang til at bringe Dem en hjertelig Tak for det Standardværk, som De derved har skabt: en evigt rindende Kilde til en Aandens Fornyelse og Forfriskelse i Fortidens skønne Minder om vor gamle Hovedstad. Det var en ophøjet, uegenlytlig Kærlighed til disse skønne Minder, der fik Dem til at bringe saa stortylede Ofre, for hvilke vi Abonnenter kun kan give Dem en simpel Tak. Lønnen for Deres fortjenstfulde Arbejde ligger i en hæderfuld Bevarelse af Deres Navn ud i al Fremtids Historieforskning af Danmarks Riges Hovedstad.

Med Højagtelse

Ærbødigst

GEORG W. NEUMANN,
Laboratorieforstander.

Fra Raadmand Gustav Philipsen, Kastelsvej 23. 26/7 1923.

Jeg har været Abonnent paa »Før og Nu« fra Begyndelsen og til Slutningen; jeg har læst hvert eneste Hefte af Værket. Det har stadig vakt min levende Interesse; jeg tilstaar, at jeg stundom har været lidt irriteret over, at Værket systematisk tager det forsundnes Parti mod det nyopstaaende; jeg har stundom savnet en Erkendelse af, at man ikke kan forvandle en By paa halvandet hundrede tusinde Mennesker til en, der rummer op imod syv hundrede tusinde, uden at meget maa gaa i Løbet. Men jeg er saa stedse blevet »god igen« ved at møde den varme og forstaaelsesrige Kærlighed til vor By og ved den mangfoldige Belæring, som baade Billedstof og Text tilføjer os, hvad der vil give Deres Værk en blivende og ærefuld Plads i Hafnienssis-literaturen.

Med Højagtelse

Deres taknemmelige

GUSTAV PHILIPSEN.

Fra kgl. Hofboghandler Aage Prior, Gl. Kongsgaard, Kokkedal.

7/8 1923.

Da det store Værk »Før og Nu« nu er afsluttet, vil jeg gerne udtale min hjerteligste Tak for, hvad der er leveret os af værdifulde og interessante Oplysninger i Billeder og Tekst om vort kære København.

Det er det sædvanlige Udslag af vort Folks Sløjhed og Ligegyldighed, naar et saa betydningsfuldt og enestaende Værk som »Før og Nu« ikke kan udgives uden store pekuniære Ofre fra Udgiverens Side. Det forekommer mig, at Københavns Magistrat burde paaskønne det store og smukke Arbejde, der her er gjort, ved at holde Udgiveren skadesløs.

Ærbødigst

AAGE PRIOR.

Fra Arkitekt Alf. Cock-Clausen, Nikolaj Plads 23. 7/8 1923.

Om det af Dem udgivne Værk: Københavns Topografi i Fortid og Nutid, »Før og Nu«, er det mig en Glæde som Arkitekt at faa Lejlighed til at udtale min fulde Anerkendelse og Beundring for den Omhu og Grundighed, De har lagt i Deres Arbejde ved Behandlingen af det store Stof, Værket spænder over. Resultatet er da ogsaa efter min Mening blevet af saa stor kulturel Interesse, at Efterslægten maa være Dem meget taknemmelig for Deres store Arbejde og pekuniære Offer.

Deres ærbødige

A. COCK-CLAUSEN.

Fra Boghandler Ove Jacobsen, Kr. Bernikowskagade 2. 6/8 1923.

Ved Deres pragtfulde Værk »Før og Nu« — en god Borgers varmt-følte Hyldest til sin skønne By og dens stolte Minder — har De sat Dem selv et »Monument aere perennius«.

OVE JACOBSEN,

Boghandler.

Fra Direktør J. Teisen, Østerbrogade 1. 9/8 1923.

Jeg undlader ikke at udtale, at det allerede i lang Tid har været min Hensigt at tilskrive Dem, for overfor Dem at udtale min Tak for det efter min Mening ganske enestaende interessante Værk, De har skabt i »Før og Nu«, et Værk, der jo maa have kostet utrolig Energi at føre igennem, foruden betydelige pekuniære Offre, og som vidner om Deres enestaende Kærlighed til vor By.

Jeg kjender ikke noget tilsvarende Værk om nogen anden Hovedstad — det eneste skulde da være Aug. Vitus om Paris — der imidlertid langt fra staar Maal med Deres, og De har ved dette skabt Dem et Navn, der vil blive bevaret langt ind i Fremtiden. Mig har »Før og Nu« beredt mange nydelsrige Timer, og jeg kan godt sige, at min Kjærlighed til Værket tillægger for hver Dag, der gaar.

Tak endnu en Gang.

Deres ærbødige

J. TEISEN.

Fra Dr. Kramer-Petersen, Aarhus. 10/8 1923.

Det er mig en stor Glæde at kunne udtale mig overordentlig rosende om Tidsskriftet »Før og Nu«. Jeg finder, Værket er højt interessant, et literært Monument i historisk-topografisk Henseende. Ikke alene har jeg glædet mig over at læse de enkelte Hefter, men jeg har mange Gange søgt tilbage til Værket som en Haandbog, hvoraf jeg har faaet alle ønskelige Oplysninger. Man mærker den Kærlig-

hed og Omhu, Forfatterne og Udgiveren har lagt i dette store Arbejde, og man kan ikke noksom takke for denne Berigelse af vor Faglitteratur. Hver en, som har Raad dertil og Interesse for vor Hovedstad, maa man paa det indstændigste anbefale at anskaffe sig dette Værk.

Dr. KRAMER-PETERSEN.

Fra Overretssagfører Ole F. Olsen, Gl. Kongevej 98. 10/8 1923.

Nu, da De har afsluttet Deres Værk »Før og Nu«, føler jeg Trang til at rette en Tak til Dem for den Glæde, hvert Maanednummer har skaffet mig gennem de mange Aar. De vil faa rigelig Erstatning for de store personlige og økonomiske Ofre, De har ydet til Fuldførelsen af dette Standard-Værk, i den Taknemmelighed, som føles af de særligt byinteresserede, hvis Tal De i høj Grad har øget. Deres »Før og Nu« vil komme paa Boghylden ved Siden af Hafnia hodierna og blive benyttet som Haandbog — desværre forudser jeg den Tid, da det beskudne Originalbind maa afløses af et i Læder, men saa skal der ogsaa staa »Zachariae« i Guld som Rygtitei.

Med venlig Hilsen.

Deres

OLE F. OLSEN.

Fra Faktor Axel Nielsen, Dronningensgade 46 A. 11/8 1923.

Da det historisk-topografiske Illustrationsværk »Før og Nu« desværre nu er afsluttet, skal jeg takke Redaktøren for alt det gode, smukke og interessante, som dette Værk indeholder og som det har været mig en Berigelse at læse og derefter indlemme i min Bogsamling.

»Før og Nu« er et aldeles glimrende redigeret Illustrationsværk. Det er saa godt udført, at man efter min Mening ikke er i Stand til at forlange det bedre. Stoffet er samlet med pietetsfuld Haand og Billederne smukt anvendte. Det er trykt med en behagelig Type og skrevet i en let forstaaelig Stil, ligesom Kort og Clicheer er vel udførte.

Endvidere er Værket trykt paa godt Papir, der trods de vanskelige Forhold under Krigen ikke er blevet erstattet af en daarligere Kvalitet. Alt i alt kan man se, at det har været Redaktøren en Æres-sag at præstere noget smukt og værdifuldt, hvilket efter min Opfattelse fuldt ud er opnaaet ved ovennævnte Værk, et Værk af kulturel Værdi, som enhver Borger, der elsker sin By, kan være stolt af at eje. Den eneste Anke, jeg har at fremsætte er, at »Før og Nu« desværre har fundet sin Afslutning.

Til Slut min personlige Tak til Redaktøren for det kæmpemæssige Arbejde, der til sene Tider vil minde om en Mand, der ved store personlige Ofre skabte dette smukke Værk.

Tak for alt godt.

AXEL NIELSEN.

Fra Handelsrejsende L. Marcussen, Brogaardsvvej 4, Gentofte. 12/8 1923.

Bladet har efter min Mening i høj Grad bidraget til at vække Sansen for Skønheden i mangt og meget indenfor vor By, som vi ikke før har skænket synderlig Opmærksomhed, og det har bidraget mægtigt, tror jeg, til at styrke Kærligheden til de gamle Minder, som vor By rummer, ligesom jeg tror, at det vil bidrage sit til, at der i Fremtiden fares mere skønsomt frem, hvor Forholdene kræver, at det gamle maa vige for det nye.

Jeg er nu i Besiddelse af alle Aargangene af »Før og Nu«, og atter og atter kan jeg i stille Timer i mit Hjem fordybe mig i det smukke og prægtige Blad med dets overvældende Rigdom paa Illustrationer.

Det har været og er mig en stadig Kilde til Glæde at kunne søge Oplysning deri om mangt og meget, der angaar vor By og dens Befolkning.

Jeg vil ikke afse min Samling af »Før og Nu« for meget.

Deres

Med Højtelse

L. MARCUSSEN.

Fra Grosserer Benni Golf, Ny Kongensgade 21. 11/8 1923.

Herved er det mig en Glæde at meddele, at efter min Mening er »Før og Nu« et Værk, der burde findes i ethvert københavnsk Hjem,

thi en mere fornøjelig og mere let tilgængelig Maade til at faa Kendskab til og Forstaaelse af den By, hvori vi har den Lykke at leve, kan ikke tænkes.

Deres ærbødige

BENNI GOLF.

Fra Professor, Dr. med. Fr. C. C. Hansen, Smallegade 46. 12/8 1923.

Som Subskribent paa »Før og Nu« har jeg med stigende Interesse fulgt Værket under dets Udgivelse i 8½ Aar.

En meget stor Del af Forandringerne i Byens og Omegnens Fysiognomi, som Værket skildrer, har jeg personlig kunnet følge gennem Aarene. Særlig ved det glimrende Illustrationsmateriale, Værket har bragt, har det været en Glæde at kunne opfriske Erindringen om det svundne og se, hvorledes Udviklingen i Stedet for de gamle table Skønhedsværdier til Gengæld paa andre Steder har skabt nye.

Der er gennem det nu afsluttede Værk skabt et litterært Monument af blivende Betydning, hvis Værdi vil øges gennem Aarene.

At Udgiveren trods alle Vanskelighederne med store personlige Ofre har ført Værket til Ende fortjener den største Paaskønnelse fra alle Interesserede.

Med Højtelse

FR. C. C. HANSEN,

Prof. v. Universitetet.

Fra Underbibliotekar Holger Larsen, Det kgl. Bibliotek. 13/8 1923.

»Før og Nu« synes mig et meget fortjenstfuldt Værk, som alle Interesserede skylder Udgiveren Tak for. Under mit daglige Arbejde som Leder af Det kgl. Biblioteks Billedsamling er det blevet mig en uundværlig Haandbog; her findes jo praktisk talt alt af større Værdi vedrørende Københavns Topografi og Historie. Man maa beundre den Myreflid, hvormed Udgiveren har samlet sit Materiale baade fra offentlige og private Samlinger, og de store personlige Ofre, han har bragt for Fuldførelsen af dette topografiske Storværk, som ogsaa Eftertiden vil vide at skatte.

HOLGER LARSEN,

Underbibliotekar.

Fra Professor, Dr. phil. Angul Hammerich, St. Blichersvej 18. 14/8 1923.

»Før og Nu« et Værk om Danmarks Hovedstad i Text og Billeder, stort tænkt, stort anlagt og stort udført.

ANGUL HAMMERICH.

Fra Antikvarboghandler Stig Andersen, Ø. Farimagsgade 73. 6/8 1923.

Naar jeg skriver disse Linier er det for at bringe en Tak til Udgiveren af »Før og Nu«, der hverken har sparet Tid eller Penge, og forstaaet at ordne det store Stof paa en klar og let overskuelig Maade. Sjældent har jeg set et saa smukt og interessant Værk, trykt paa saa godt Papir og med saa gode Illustrationer. Hvis Udgiveren kunde staa i en Krog i min Butik og høre de mange rosende Udtalelser, der falder om »Før og Nu«, naar man har det til Salg, da vilde det være fuld Valuta for meget Arbejde og store pekuniære Ofre, thi sjældent har der blandt det store Publikum været en saa enstemmig Ros om et Værk, aldrig har jeg hørt Ord som: det kunde have været saadan og saadan, men næsten altid: »havde jeg bare Raad til at købe det«

Med Højtelse

STIG ANDERSEN.

Fra Arkitekt P. Reuter-Lorenzen, Forchhammersvej 21. 15/8 1923.

Med Deres med saa stor Kærlighed og Offervilje nu gennemførte Værk »Før og Nu« har De samlet og foreviget Københavns uuværdige Skatte, kulturelle Værdier, som Slægter lod haant om.

Vi af den yngre Generation er Dem taknemlige for den stadige Kilde til Fornøjelse og Glæde, der ved Deres uegennyttige Arbejde skabtes for os.

»Før og Nu«s omfangsrige og sjældne Illustrationsmateriale maa blive Hovedhjørnestenen i enhver topografisk Samling om København.

P. REUTER-LORENZEN.

Fra Skuespiller Svend Aggerholm, Rungsted. 18/8 1923.

Jeg siger Dem Tak, fordi De giver mig Lejlighed til at udtrykke min Glæde over det herlige Værk, De har skænket os. Det hører til de bedste Skatte i min Bogsamling; og det er Feststunder for min Hustru og mig og vor lille Datter, naar vi blader i »Før og Nu« og læser om, hvordan København saa ud i gamle Dage.

Jeg mener, at man i vor rastløse Tid har godt af at fordybe sig i Fortiden; og Værkets store Grundighed og Gaaen i Detailler tilfredsstillende paa den fuldkomne Maade denne Trang. Kun en Privatmand med Deres Offervillighed og Kærlighed til Emnet kunde det lykkes at skabe et saadant Værk; et hvilket som helst Forlag vilde sikkert have sparet ikke alene paa Billedernes overvældende Mængde, men ogsaa paa den Omhu, med hvilken hvert enkelt er skaffet tilveje og anbragt paa sin Plads i ypperlig Reproduktion.

Det var sikkert paa høje Tid, at en Mand med Begejstring og ideelt Syn fremstod og skabte dette Værk; blot om nogle faa Aar vilde det have været fuldkommen umuligt at samle disse uvurderlige Minder.

Jeg er Dem personlig dybt taknemlig for den Glæde, Deres Værk har beredt os tre stilfærdige Mennesker i det gamle Hus i Rungsted. Med hjertelig Hilsen.

Deres hengivne og ærbødige
SVEND AGGERHOLM.

Fra Arkitekt H. C. Glahn, Nykøbing F. 18/8 1923.

For os ældre, der har kendt og elsket København fra 60'erne i forrige Aarhundrede, har et Værk som »Før og Nu« haft den aller største Interesse, idet det har fremmanet og levendegjort Minderne om saa mange Skønhedsværdier, der i Tiderne derefter er gaaet tabt.

De glimrende Illustrationer og den underholdende Tekst bidrager i lige Grad til, at »Før og Nu«, der er ved at blive afsluttet, fremtræder som et saa sjældent smukt og værdifuldt Pragtværk.

Man kan ikke andet end beundre den Energi, Udholdenhed og Offervillighed, der har sat en Privatmand i Stand til at skabe et saa enestaaende Resultat.

H. C. GLAHN.

Fra Administrator Louis Henius, Rosenvængets Allé 48. 18/8 1923.

Da jeg for femten Aar siden overtog Udgivelsen af »Illustreret Tidende« var et af mine Ønsker netop det, her at søge opbevaret for Efterverdenen Billeder fra den gamle By, af dens Gader og de Bygninger, der maatte falde, efterhaanden som Drømmen om Stor-København blev til Virkelighed.

Naar Resultatet den Gang — trods et ikke lille Arbejde — blev saa ringe, forstaaer De, hvor Deres prægtige Værk fylder mig med Beundring over den Dygtighed, den Grundighed, den Kærlighed og den gode Smag, hvormed det er gennemført.

Maatte Fremtidens Bygherrer drage Lære af dens rige Indhold og forstaa at værne om de Skønheder, der endnu er i Behold i vor gamle By.

Deres ærbødige
LOUIS HENIUS.

Fra Dr. phil. Louis Bobé, Kronprinsessegade 22. 18/8 1923.

Gennem det store, nu afsluttede Værk om København før og nu, fremstaaet paa Deres Initiativ, baaret af en i sin Art enestaaende, ufortrødet vedholdende Interesse for Emnet, et respektindgydende personligt Arbejde og en sjældent Rundhaandethed har De erhvervet Dem blivende Krav paa Taknemmelighed hos hver Københavner, der har sin By kær og særligt hos alle, der nu og i Fremtiden gør Studiet af vor Hovedstads ydre Fysiognomi og historiske Minder til deres Opgaver.

Et imponerende, rigt og broget Billedmateriale er ved Deres ihærdige Sporsans bleven tilrettelagt, og samlet fra de forskellige, ofte godt skjulte Steder og gjort tilgængelig for Offentligheden i til Dels fortrinlige Gengivelser. Meget, kun i et enkelt Eksempel eller i let forgængelig Fremstillingsform bevaret, Illustrationsstof har De frelst fra Undergangen og skabt et Samlerværk, som næppe nogen Hovedstad i Europa kan opvise Magen til.

Det er sikkert gaaet mange som mig, at vi, ved i stille Timer at blade i det omfangsrige Værk, er stanset ved et Billede, der gengaar en nu helt forsvunden, eller sin oprindelige Stemning berøvet Lokalitet, der har spillet en Rolle i vor Barndom, i Ungdom, og hvis Genkendelse har fremkaldt en Rigdom af Minder, der længe slumrede i os og med et vaagnede til Liv. Kommende Generationer af Københavnerne vil kun ret kunne forstaa Kaalunds skønne Digt ved Hjælp af Deres ypperlige Samling af Billeder fra de gamle Volde.

Teksten er for største Delen Deres egen, helt igennem præget af Deres glødende Kærlighed til vor gamle By, som den var i Deres, i vor Barndom, og vi rives med af de stærke Udtryk for berettiget

Harme over Fortids og Nutids Vandaler, der hensynsløst har tilintetgjort store Skønhedsværdier enten af lavpandet Tankeløshed eller brutal Egenlyst. Overalt i Værket findes der Oplysninger af Værdi, enkelte Afsnit, som de om Folketeatret, de seneste om Østerbro og Amager, der hviler paa Førstehaandsstudier, giver det Betydning som Kildeskrift.

Tak da for hvad De har givet, fra os gamle Københavnerne, hvad enten vi forsker i vor Fødestads Fortidsminder, eller vi gennem Deres Værk drages til at drømme som Oldgranskeren hos Walter Scott om »fordums eldste Steder«, som de var, dog ikke mere er, men som vi har gemt i Hjertet.

Deres hengivne
LOUIS BOBÉ.

Fra Kgl. Operarepetitør Salomon Levysohn, Stockholmsgade 49.

August 1923.

Fra den første Dag, »Før og Nu« saa Lyset — ja allerede fra den Tid, da de første fordringsløse Numre af »Kultorvets Nyheder« og »Ny illustreret Tidende« indvarslede det kommende Pragtværk — har jeg med den største Interesse — og med vemodblandt Glæde — fulgt denne københavnske Borgers Elskovserklæring til sin By, og jeg har beundret ikke alene Udgiverens uegennytlige Kærlighed til Danmarks Hovedstad og dens gamle, ærværdige Minder, men ogsaa den Flid, Energi, Sporsans og Skønhedsdyrkelse, der har magtet at samle og ordne alle disse Vidnesbyrd om Byen og dens Udvikling. Og jeg er ganske paa det rene med, at om Byen i sin Styrelse i det sunde Aarhundrede havde haft Mænd af samme Støbning som Udgiveren af »Før og Nu«, vilde mange gamle, uerstattelige Værdier have været bevarede.

SALOMON LEVISOHN,
kgl. Operarepetitør.

Fra Borgmester H. C. V. Møller, Østerbrogade 74. 21/8 1923.

Efter at nu det af Dem udgivne og redigerede topografisk historiske Tidsskrift »Før og Nu« er afsluttet, beder jeg Dem modtage min oprigtige Tak for det mægtige Arbejde, der af Dem er nedlagt i dette omfangsrige og saare interessante Værk, som paa sit Hovedomraade maa kaldes enestaaende.

En saadan Samling af rigt illustrerede Sammenstillinger af Fortid og Nutid giver en saa levende Fremstilling af Hovedstadens Udvikling og Vækst gennem Tiderne, som intet andet mig bekendt topografisk Arbejde vedrørende København, og den livlige Tekst til de mange specielle Samfundsomraader, som Værket omfatter, gør det til en underholdende og belærende Lektüre af stor Værdi.

Mig har Gennemlæsningen skaffet mange fornøjelige og nyttige anvendte Timer, og jeg har derfor al Grund til at fremhæve dette Deres Arbejdes store samfundsoplysende Betydning.

Med Højtelse
H. C. V. MØLLER,
Borgmester.

Fra Frederiksberg Kommunalbestyrelse. 21/8 1923.

Kommunalbestyrelsen skal herved udtale, at »Før og Nu«, der indeholder saavel et med megen Indsigt indsamlet righoldigt Billedstof fra Hovedstadens forskellige Kvarterer og af Personer, hvis Gerning har været af Betydning for Byen og dens Liv som en tildels paa autentiske Beretninger bygget historisk Omtale, efter Kommunalbestyrelsens Skøn vil have blivende historisk og kulturel Værdi.

Udgiveren har sat sig som Maal at søge bevaret Billedet af Hovedstaden paa den Tid, da dens stærke Udvikling sprængte de ved de gamle Volde satte Bygrænser, og dette Maal synes naaet ved det foreliggende Værk, hvori Forskere af Hovedstadens Historie vil finde et værdifuldt Materiale fra en betydningsfuld Periode af dens Liv.

M. GODSKESEN.

Harpøth.

Fra Overlæge Vilh. Saxild, Ewaldsgade 3. 29/8 1923.

Igennem 8 Aar har jeg med stigende Interesse fulgt Deres Tidsskrift »Før og Nu« og maa nu ved Værkets Afslutning udtale for Dem min Beundring for den smukke Maade, hvorpaa De har gennemført Deres Plan samt bringe Dem min oprigtige Tak for, at De har tilvejebragt et Værk, der til alle Tider vil staa som et »monumentum ære perennius« og vidne højt om dets Udgivers Uegennyttighed og høje Kulturtrin.

VILH. SAXILD,
Overlæge ved St. Josephs Hospital.

Som det formentlig vil fremgaa af det foranstaaende, har jeg været en trofast (undskyld min Selvros) Tilhænger af »Før og Nu« fra dets første Fremtræden til dets Tilbagetræden fra Livets brogede Skueplads. Jeg har holdt fast ved det, fordi jeg fra første Færd saa, at det var noget godt og »gedigent«, noget som jeg kunde have Gavn og Glæde af, noget som mine Børn og forhaabentlig ogsaa en Gang i Tiden deres Børn igen kunde have samme Gavn og Glæde af — maaske endda mere; thi min Virksomhed løvner mig ikke stor Fritid til at gaa dybere til Bunds i Værket — i al Fald ikke foreløbigt.

Det, som tiltalte mig ved Værket, var i første Række dets beskudne Fremtræden, der borgede for Ægtheden af det, som i anden Række knyttede mine Følelser og Tanker til Værket: dets Naturlighed, Ædruelighed og Menneskelighed. Jeg kender ikke meget til Værkets Udgiver og hans Levned, men saa meget kender jeg dog til ham, at jeg har en klar Følelse af, at Værket er et sandt og udmærket Udtryk for og Gengivelse af hans Personlighed. Jeg tager næppe fejl, naar jeg har den Opfattelse, at Udgiverens Væsen, som han har givet Udtryk i sit Værk, er Selvstændighed og usnobbet Überørthed af det borgerlige Samfunds konventionelle Følesløshed og Sløvhed, dets — mere eller mindre bevidste — Ufølsomhed for det menneskelige.

For Værket som Udtryk for disse Egenskaber siger jeg Dem i al Stilhed: hjærtelig Tak for Deres Værk.

Deres

VILHELM PÜRSCHEL.

For alle disse anerkendende Udtalelser takker jeg. Naar man i en lang Række af Aar har sat alt ind paa at tilsidesætte alle Hensyn til Bekostning for at udføre et stort samfundsnyttigt Arbejde, er det jo glædeligt at modtage Lønnen herfor, som Subskribenterne jo i rigeligt Maal har tildelt mig i de fornævnte Hundreder af anerkendende Udtalelser.

Jeg retter fremdeles en Tak til alle de dygtige Forfattere, som har formet Teksterne omkring „FØR OG NU“s store Billedstof, d'Herrer:

Slotsforvalter *Bering Liisberg*,
 Forfatter *Elith Reumert*,
 Dr. phil. *Louis Bobé*,
 Professor *Vilhelm Østergaard*,
 Teaterhistoriker *Robert Neiiendam*,
 Ekspeditionssekretær i Magistraten *V. Larsen*,
 Pastor *R. P. Rasmussen*,
 Overassistent *A. Ohmejer*,
 Maleren *Gotfred Rode*,
 Museumsdirektør *Vilh. Slomann*,
 Viceadmiral *H. Zachariae*,
 Kontreadmiral *Th. Topsøe Jensen*,
 Oberst *C. Anning Petersen*,
 Forfatteren *Victor Krohn*,
 Kaptain *Otto Smith*,
 Bibliotekar *Julius Clausen*,
 Dr. phil. *Vilhelm Lorenzen*,
 Magister *Kr. Petersen*

og til alle, som har assisteret ved Billedstoffets Erhvervelse; først og fremmest Kgl. Hoffotograf *Peter Elfelt*, som med en eminent Dygtighed har præsteret alle de fotografiske Optagelser, saavel Interiors som Eksteriors, der har været nødvendige at anskaffe til Illustration af Teksten.

Fremdeles til alle, som ved Udlaan af Billeder eller paa anden Maade har bidraget til, at Billedstoffet i „FØR OG NU“ er blevet saa righoldigt, nemlig bl. a.:

Kgl. Bibliotek,
 Windings Samling,
 Bymuseet,
 Københavns Brandforsikring,
 Kunstakademiets Bibliotek,
 Burmeister & Wain,
 Arbejdsgiverforeningen,
 Tivoli,
 Københavns Vandværk,
 Industriforeningen,
 Nationalmuseet,
 Frihavnsselskabet,
 Raadstuearkivet,
 Hofmarskallatet,
 Frederiksborg Museet,
 Det kgl. Teater,
 Kong Salomons Apotek,
 Arbejderforeningen af 1860,
 Københavns Telefonselskab,
 Folketeatret,
 Teatermuseet,
 Almindelig Hospital,
 Thorvaldsens Museum,
 Ingeniørforeningen,
 Carlsberg Bryggerierne,
 Diakonissestiftelsen,
 Kunstindustrimuseet,
 Den kgl. Porcelainsfabrik,
 St. Josephs Hospital,
 Tuborgs Fabrikker,
 Orlogsværftet,
 Øregaards Museum,
 Elers Kollegium,
 Ny Carlsberg Glyptotek,
 Den historiske Vaabensamling.
 Ingeniørkorpsets Tegnearkiv,
 Kgl. Ges. i Paris, H. A. Bernhoft,
 Musée de l'Armée, Paris,
 Søløjtnant Selskabet,
 Rigsarkivet,
 Fru Gerda Mariboe,
 Grosserer Carl C. Christensen,
 C. Ferslew & Co.,
 Etatsraadinde Degenkolw,
 Overlærer Axel Sørensen,
 Arkitekt Thorv. Jørgensen,
 Overretssagfører Werner,
 Havnedirektør H. C. V. Møller,
 Kontorchef N. Bentzen,
 Grosserer Heering,
 J. W. Unmack,
 Arkitekt Hilliger,
 Direktør Arne-Petersen,
 Ingeniør Colding,
 Cand. pharm. Aug. Colding,
 Etatsraad Hegel,
 Kasserer Fritz Olsen,
 Kontorchef Sæby,
 Professor Tuxen,
 Toldinspektør Lund,
 Grosserer Gust. Nielsen,
 Generalkonsul Johan Hansen,
 Dr. phil. Louis Bobé,
 Overlæge Halk,
 Professor Schmiegelow,
 Fabrikant Fischer,
 Værkfører C. F. Berendsen,
 Apoteker Sibbernsen,
 Bibliotekar Jul. Clausen,
 Fru Sigrid Nielsen, Silkeborg,
 Fru Johansen, Christiansgave,
 Protokolsekretær Erik Skram,
 Grosserer Halkier,
 Grosserer Caroc,
 Arkitekt Prior,
 Fru Goldschmidt,
 Dr. Krak,
 Frk. Kate Suenson,
 C. Dieckhoff,
 Fru Thielsen,
 Frk. Minna Suenson,
 Kgl. Kapelmusikus Witzansky,
 Grosserer Øder,
 Overretssagfører Prior,
 Raadhusforvalter Nyrop-Larsen,
 Dampmøller Heinrich,
 Etatsraad Teisen,
 Fru Overretssagfører Levin,
 Konservator Harnisch,
 Boghandler Carl Larsen,
 Boghandler Tryde,
 Bibliotekar Agerholm,
 Kgl. Skuespiller Nic. Neiiendam,
 Magister Chr. Axel Jensen,
 Fru Cold,
 C. Brenøe,
 Fru Julie Paetz,
 Arkitekt Thonning,
 Regissør Kaare Borhsenius,
 Overretssagfører Wagner,
 Tandlæge Bournonville Stub,
 Dr. phil. Chr. Rothe,
 Oberstinde Pio,
 Fru Keller,
 Fru Simonsen,
 Fru Prozelius,
 Fru Jutta Hansen,
 Fru Andreasen,
 Syngemester Grandjean,
 Dr. med. Stage.
 Kamma Zinck,
 Frk. Christensen,
 Frk. Inger Klyver,
 Kgl. Skuespiller Olaf Poulsen,
 Skuespiller Robert Neiiendam,
 Overretssagfører Berner,
 Frk. Fallesen,
 Fru Admiralinde Louise Jacobsen,
 Direktør Winsløw,
 Frk. v. Holstein,
 Fuldmægtig Poulsen,
 Frk. Liebert,
 Fru Krum-Hunderup,
 Greve Brockenhuus-Schack,
 Direktør Johannes Nielsen,
 Mathea Haunstrup,
 Georg Berthelsen,
 Skuespiller Viggo Lindstrøm,
 Skuespiller Alb. Helsingreen,
 Operasanger Lincke,
 Operainstruktør Gradmann,
 Fru Ida Brun,
 Provst Nielsen,
 Skuespiller Viggo Wiehe,
 Kammersangerinde Emilie Ulrich,
 Winsløw, Toelt,
 Johs. Nehm,
 General Tuxen,
 Kgl. Skuespiller Jerndorff,
 Fru Oda Nielsen,
 Skuespiller Carl Meyer,
 Komponist Sextus Miskow,
 Kgl. Skuespiller Axel Madsen,
 Assistent O. Lembecke,
 Skuespiller Schyberg,
 Fru Herold,
 Fru Krarup-Hansen,
 Operasanger Max Müller,
 Kgl. Kammersanger Helge Nissen,
 Fru Johanne Brun,

Direktør Karl Mantzius,
 Balletinstruktrice Emilie Walbom,
 Kammersangerinde Nørregaard-
 Hansen,
 K. Fredstrup,
 Kontorchef Schwanenflügel,
 Fru Johanne Petersen,
 Operasanger Chr. Christensen,
 Otto Høy,
 Fru Lautrup,
 Sceneinstruktør Poul Nielsen,
 Kammerherre Kragh,
 Kammersangerinde Ida Møller,
 Inspektør V. Feddersen,
 Dr. phil. E. Rostrup,
 Skuespiller Vald. Lund,
 Fru Anna Petersen,
 Fru Oda Rostrup,
 Fru Schmidt Phiseldeck,
 Frøken Thora Davidsen,
 Grosserer A. Fønnesbech,
 Fabrikant Hirschsprung,
 Driftsinspektør Olsen,
 Grosserer Gotsche,
 Apoteker Alfred Benzon,
 Grosserer Illum,
 Rektor H. P. Hansen,
 Grosserer Gamel,
 Fabrikant Fisker,
 Magasin du Nord,
 Uhrmager Dahl,
 Slotsforvalter Bering Liisberg,
 Tegner Hartvig,
 Overretssagfører Jørek,
 Landstingsmand Herman Trier,
 Overretssagfører Heine,
 Overretssagfører Goldschmidt,
 Fru Grosserer Therese Hjort,
 Isenkræmmer Juel Jürgensen,
 Grosserer Eskild Salomon,
 Grosserer Reeh,
 Grosserer Carl Melchior,
 Direktør Schmidt,
 Grosserer Hans Holten,
 Frk. Henriette Kolling,
 Skuespiller Johannes Ring,
 Skuespiller Carl Petersen,
 Redaktør J. C. Jørgensen,
 Kontorchef Hougaard,
 Skuespiller Elith Reumert,
 Fru Sara Mantzius,
 Distriktsforstander Most,
 Fru Halberg,
 Skuespiller Emil Helsengreen,
 Direktør J. Walther,
 Fru Emilie Schmidt,
 Fru Wolfgang-Hansen,
 Fru Maja Sick Hartvig,
 Fru Clara Schönfeld,
 Fru Betzonich,

Fru Winding,
 Fru Kierboe,
 Kunstforlægger Alf. Jacobsen,
 Skuespiller Elith Pio,
 Fru Nathansen,
 Skuespiller Hellemann,
 Fru Høffner,
 Skuespiller Berggreen,
 Skuespiller Poul Reumert,
 Skuespillerinde Fru Sonne,
 Skuespiller Peter Fjelstrup,
 Skuespiller Vilh. Birch,
 Direktør Holger Hoffmann,
 Overretssagfører Juncker,
 Skuespiller Chr. Schröder,
 Direktør Aage Garde,
 Fru Gudrun Packness,
 Fru Vera Lindstrøm,
 Professor Vilh. Østergaard,
 Professorinde Anna Poulsen,
 Fru Thorberg Sommer,
 Fru Bjerre Lind,
 Fru Agnete v. Prangen,
 Skuespiller Johs. Meyer,
 Fru Orthmann,
 Fru Emma Wiehe,
 Fru Pio,
 Fru Abrahams,
 Fru Wolfgang Hansen,
 Skuespiller Ch. Wilken,
 Fru Carla Müller,
 Teaterdirektør Kornbech,
 Frøken Tofte,
 Fru Betty Kirkebye,
 Fru Loulou Lassen,
 Forf. Orla Ramsøe,
 Fru Fristrup,
 Redaktør Kr. Dahl,
 Forf. Peder R. Møller,
 Overretssagfører Ipsen,
 Kunsthandler Hvenegaard,
 Greve Ahlefeldt,
 Uhrmager M. Lange,
 Murermester Kayser,
 Generalkonsul Claudius,
 Ingeniør Tutein,
 Oberst Kauffmann,
 Konsul Erichsen,
 Frk. Louise Schwarz,
 Professor Gram,
 Grosserer Kalthoff,
 Overlæge Saxild,
 Kammerjunker Kjær,
 Ingeniør Høffding,
 Museumsinspektør Hintze,
 Overretssagfører Ole F. Olsen,
 Generaldirekt. Andersen-Alstrup,
 Professor H. Wenck,
 Overassistent Ohmeyer,
 Oberst Hedemann,

Fru Johanne Balslev,
 Fru L. Herholdt,
 Inspektør Hansen, Kvægtorvet,
 Driftsbestyrer Wissing,
 Apoteker Høst Madsen,
 Direktør Vagn Jacobsen,
 Bispinde M. Nielsen,
 Arkitekt Tvede,
 Overlæge Fenger Just,
 Provst Munck,
 Pastor Gram,
 Cand. polit. Bruun Rasmussen,
 Direktør Vilhelm Slomann,
 Direktør Philip Schou,
 Kunstmaler Gotfred Rode,
 Grosserer C. J. Schønning,
 Lange & Co.,
 Vognmand Mortensen,
 Etatsraad Sally,
 Kammerherre Waagepetersen,
 Etatsraad, Dr. med. Hoff,
 Overretssagfører Carl Levin,
 Frk. Magius,
 Dyrslæge Lorentzen,
 Fru Karberg,
 Fru Møllerup,
 Fabrikant Kielerich,
 Dr. Frølich,
 Sagfører Koch,

Frk. Bundgaard,
 Fuldmægtig J. Meyer,
 Baron Wedell Wedellsborg,
 Frk. Oxelberg,
 Fabrikant Heymann,
 Hotelejer Neiiendam,
 Ekspeditionssekretær V. Larsen,
 Gaardejer Dirk Jansen,
 Restauratør Clemmensen,
 Fasanjæger Albrechtsen,
 Skovfoged Otto,
 Boghandler Schou,
 Cigarhandler H. Kruse,
 Portner C. N. Bruhn,
 Grosserer Heyrum Hagen,
 Kontorchef V. Anthon,
 Dr. P. F. Honoré,
 Viceadmiral H. Zachariae,
 Admiral Th. Topsøe-Jensen,
 N. Bay Hansen, Ølstykke,
 Dr. Jul-Jessen,
 Boghandler Frimodt,
 Direktør Ivan Meyer,
 Havearkitekt J. P. Andersen,
 Dr. phil. Vilh. Lorentzen,
 Kaptajn J. Stöckel,
 Forfatteren Victor Krohn,
 Højesteretssekretær Otto Rung,
 Overretssagfører Knud Jantzen.

Ganske specielt retter jeg en Tak til „Dansk Reproduktionsanstalt“ for de i Tusindvis leverede pragtfulde Clicheer og Bogtrykkerfirmaet Nielsen & Lydiche for den gennemførte smukke Trykning af Værket; begge Firmaer har i de 12½ Aar bestridt hele Arbejdet med Fremstillingen af „FØR OG NU“, og jeg tør bevidne, at det præsterede Arbejde langt overgaar hvad der i Almindelighed fremstilles af Illustrationsværker her i Landet og absolut er paa Højde med det bedste af, hvad Udlandet præsterer paa dette Omraade.

Sluttelig takker jeg Pressen for den Støtte den, i rigtig Forstaaelse af „FØR OG NU“s lodige Værdi har ydet til Publicering af Værket successive som det igennem de 12½ Aar skred fremad.

„FØR OG NU“ har aldrig søgt ved Reklamering eller Annoncering at bringe sig i Erindring; dets Indhold, som dets Stab af trofaste Subskribenter ved Forevisning har gjort Venner og Bekendte opmærksom paa, successive som de maanedlige Hefter fremkom, har givet direkte Anledning til stadig Indtegning af nye Subskribenter, hvis Antal nu da Værket afsluttes andrager 1200.

Hovedværket havde ca. 2000 Subskribenter, som ved Supplementets Fremkomst reduceredes til ca. 1200, da ca. 800 af økonomiske Grunde beklagede ikke at kunne fortsætte. Men ca. 1200 Subskribenter til et saa kostbart Værk er jo et meget stort Antal.

Idet jeg altsaa nu afslutter dette Standardværk, som jo igennem mange Generationer vil blive en Kilde til Oplysning om vor Hovedstads Topografi for kommende Slægter, er det mit faste Haab, at der blandt disse vil findes Mænd af min Type, som med samme Energi, Uegennytte og Kærlighed til vor By vil tage Arven op efter mig og med Motto: »Alt for Fædrelandet« fortsætte Værket gennem mange Generationer og derved værne om vor Hovedstads Minder.

»Paradise«, Fredensborg, den 1. November 1927.

ZACHARIAE.

I Overværelse af Hs. Majestæt Kong Christian X, Dronning Alexandrine og Kronprins Frederik samt den kongelige Familie, samtlige Ministre og en stor Skare indbudte Honoratiøres afsløredes Tirsdag den 15. November 1927 paa Christiansborg Slots Ridebane foran Slotsgaarden en Rytterstatue af Kong Christian IX, udført af Billedhuggerinden Anne Marie Carl Nielsen, hvem Udførelsen overdroges i 1908.

Der medgik 19 Aar med Udførelsen. — En Komité havde indsamlet ca. 480,000 Kroner, heri indbefattet 12,000 Kr. fra Carlsbergfondens til Rytterstatuen og en Sarkofag til Kong Christian og Dronning Louise i Roskilde Domkirke. Statuen er ca. 6 Meter høj og vejer ca. 6200 Kilo.

REGISTER

OVER DET TOPOGRAFISKE BILLEDSTOF I SUPPLEMENTET

- Amaliegade 15 & 17, S. 282, 283, 284.
Ankersmedien paa Gammelholm, S. 47.
Arsenalbygningen omkr. Aar 1900, S. 54.
Arsenalbygningen, Porten i, S. 55.
Arsenalbygningen set fra Christiansholm 1764, S. 54.
Arsenalet paa Nyholmsværftet, S. 20.
Arsenaløen, Kanalen imellem Frederiksholm og, S. 118.
Arsenaløen, Klinisk Laboratorium paa, S. 116.
- Bassinet** i Søndermarken 1885 (Farvetryk), S. 138.
»Bataillen den 2. April 1801 paa Kjøbenhavns Reed«, S. 24.
Batteriet »Provøsten«, S. 88.
Batteriet »Trekroner«, S. 89.
Bibliotek, Det kgl.: Facade mod Christiansgade, S. 422.
Bibliotek, Det kgl., set fra Bibliotekshaven, S. 422.
Bibliotek, Det kgl.: Broen med Vogne under Flytningen fra den gamle til den nye Bygning, S. 421.
Bibliotek, Det kgl.: Det gamle kgl. Bibliotek og den gamle Kavalergaard, S. 419.
Bibliotek, Det kgl.: Den store Sal i det gl. kgl. Bibliotek, S. 413.
Bibliotek, Det kgl.: Et Hjørne af »Danske Afdeling«, S. 432.
Bibliotek, Det kgl.: Et Hjørne af den store Sal i det gl. kgl. Bibliotek med Fr. III's Buste, S. 420.
Bibliotek, Det kgl.: Galleri-Interieur, S. 427.
Bibliotek, Det kgl.: Interieur fra Udlaanet og den store Arbejdsal, S. 426.
Bibliotek, Det kgl.: Konstruktion af Biblioteks-salen paa Fr. III's Tid, S. 415.
Bibliotek, Det kgl.: Læsesalen, S. 428, 429.
Bibliotek, Det kgl.: Opgang til det gamle kgl. Bibliotek i Tøjhusgade 5, S. 416.
Bibliotek, Det kgl.: Personalet ved Indflytningen i den nye Bygning, S. 429.
Bibliotek, Det kgl.: Reoler og Gang i den store Sal i det gamle Bibliotek, S. 416.
Bibliotek, Det kgl., og Rigsarkivet omkring Aar 1700, S. 414.
Bibliotek, Det kgl.: Scene fra Flytningen, S. 421.
Bibliotek, Det kgl.: Stukloft fra Fr. III's Tid i Kontoret i gl. kgl. Bibliotek, S. 417.
Bibliotek, Det kgl., Udsigt over Bibliotekshaven, S. 423.
Bibliotek, Det kgl., Vestibulen, S. 427.
»Blasen«, Hj. af Gl. Torv og Nørregade, S. 280, 281.
»Bombebøssen«, Sømandsstiftelsen, S. 261, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272.
Borchs Kollegium, S. 206, 207, 208, 209.
Botanisk Have ved Charlottenborg, S. 177.
Brand, Holmens og Størrestrædes, 1795, S. 23.
Bredgade (Dronningens brede Gade), S. 217.
Broen Linien, set mod Nyholm, S. 74.
Broen over Holmens Kanal, som førte til Værftet, S. 46.
Bryghus, Chr. IV's, S. 343, 344.
Brødrene Petersens Jomfrukloster, S. 274, 275, 276, 277, 278, 279.
- »Christianus Quintus«, Linieskibet, i Slaget i Køge Bugt, S. 131.
- »Dagmar«, Korvetten, paa Københavns Rhed, S. 79.
»Danmark«, Panserfregatten, S. 39.
»Dannebrog«, Kongeskibet, og Vagtskibet »Sjælland« ved Hønsbroen, S. 102.
»Dannebrog«, Linieskibet, Model, S. 71.
»Dannebrog«, Panserfregatten, S. 38.
»Dannebrog«, Sejllinieskibet, lægger ud fra Orlogsværftet 1853 (Farvetryk), S. 34, 35.
»Derjava«, Kejseryachten, S. 103.
Dokken paa Christianshavn, Model til, S. 18.
Dokken paa Nyholm 1858, S. 42.
Dokøens Opfyldning 1862, S. 43.
Dronningens brede Gade (Bredgade), S. 217.
»Dronning Marie«, Logiskibet, S. 33.
»Dronning Marie«, Sejllinieskibet, S. 33.
- Elers Kollegium, S. 211, 212.
Elmealleen paa Frederiksholm, S. 66.
Englændernes sidste Daad i København 1807, S. 26, 27.
- Flaadens Ran 1807, S. 28.
»Frederik den Sjette«, Sejllinieskibet, S. 32.
Frederikskirken (Marmorkirken), 155—164, 166, 167, 169—174, 185.
Frederiksberg Allé, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145.
Frederiksberg, Parti fra, Aar 1830, S. 178.
Frederiksholm og Arsenaløen, Kanalen imellem, S. 118.
Frederiksholm, Elmealléen paa, S. 66.
Frederiksholm, Maskinværksted paa, S. 124.
Fregatten »Fyen«, S. 79.
Fregatten »Jylland«, S. 56.
Fregatten »Jylland« til Ankers paa Københavns Rhed, S. 105.
Fregatten »Jylland« ved Langeliniekajen, S. 117.
Fregatten »Niels Juel«, S. 53.
Fregatten »Niels Juel«s Gallionsfigur, S. 61.
Fregatten »Rota«, Model, S. 70.
Fregatten »Sjælland« og Korvetten »Heimdal« mødes i Sundet 1882, S. 77.
»Fyen«, Fregatten, S. 79.
»Fyen«, Kaserneskipet, S. 129.
- Gallionsfigur**, Fregatten »Niels Juel«s, S. 61.
Gallionsfigur, Kongeskibet »Slesvig«s, S. 60.
Gallionsfigur, Korvetten »Heimdal«s, S. 63.
Gallionsfigur, Korvetten »Thor«s, S. 60.
Gallionsfigur, Linieskibet »Dannebrog«s, S. 62.
Gallionsfigur, Linieskibet »Dronning Marie«s, S. 61.
Gammelholm, Ankersmedien paa, S. 47.
Gammelholm, Grundtegning 1856, S. 45.
Gammelholm, Marineministeriets Bygning paa, S. 48.
Gammel Torv, Hj. af Nørregade (Blasen), S. 280, 281.
Gammel Torv med Springvandet, c. 1840, (Farvetryk), S. 276.
Geheimarkiv, Det gamle, S. 433.
Generalkommissariatets Bygning og Holmens Chefs Bolig i Størrestræde, S. 14.
Generalkommissariatet og Admiralitetet, Facade mod Holmens Kanal 1740erne, S. 439.
Gjethuset paa Kongens Nytorv, S. 363.
Glyptotek, Ny Carlsberg, S. 285 til 336.
Grovsmedien paa Orlogsværftet, S. 101.
Grundlovgivende Rigsforsamling, Den, S. 490.
Grundtegning af Gammelholm 1856, S. 45.
Grønlandske Handels Plads, Den kgl., S. 146, 147, 148, 149, 150.
- Havnen**, Parti af, S. 90, 91.
Havnen og Flaadens Leje, Udsigt over, i 1860erne, S. 51.
Havnen og Flaadens Leje, Udsigt over, 1903, S. 93.
»Heimdal«, Korvetten og Fregatten »Sjælland« mødes i Sundet 1882, S. 77.
»Hekla«, Hjuldampskibet, S. 35.
Hjuldampskibet »Hekla«, S. 35.
Hovedvagt, Nyholms, S. 19, 98, 99, 100.
Holmens og Størrestrædes Brand 1795, S. 23.
Holmens Kanal, Broen over, som førte til Værftet, S. 46.
Holmens Kanal, Udsigt fra Værftet over, S. 49.
Hærens tekniske Korps Kontorbygning, S. 412.
Højbroplads, Æresport i Anl. af Chr. IXs og Dr. Louises Guldbryllup, S. 183.
Hønsbroen, Sejlfregatter langs, S. 31.
Hønsbroen, Sejllinieskibe ved, i 1860erne, S. 34.
- »Ingolf«, Skonnerten, til Ankers paa Isafford, S. 83.
- Jardins Pavillon paa Planbygningens Sydgavl, S. 22.
Jomfrukloster, Brødrene Petersens, S. 274, 275, 276, 277, 278, 279.
»Jylland«, Fregatten, S. 56.
»Jylland«, Fregatten, tilankers paa Københavns Rhed, S. 105.
»Jylland«, Skruefregatten, Togt 1871, S. 134.
»Jylland«, Skruefregatten, Togt 1874, S. 135.
- »Jylland«, Skruefregatten, og Sejlfregatten »Thetis« under Jæderen i 1860erne, S. 75.
- Kalkbrænderihavn**, Parti fra den gamle, S. 181.
Kanalen imellem Frederiksholm og Arsenaløen, S. 118.
Kancellibygningen, S. 444, 445, 446, 447, 449, 451, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 462, 463.
Kancellibygningen, Plan af, S. 443.
Kanonchalup under Sejl, S. 30.
Kanonjolle under Skydning, S. 29.
Kaserneskipet »Fyen«, S. 129.
Kastellet: Arresthuset bag Kirken, S. 237, 238.
Kastellet: Ballonopstigning fra Kirkepladsen, S. 229.
Kastellet: Det gamle Excercerhus, S. 251.
Kastellet: Façade og Grundrids af det paatænkte Slot, S. 233.
Kastellet: Generalstok og Fortunstok, S. 240.
Kastellet: Grundtegning af 1686, S. 213.
Kastellet: Hovedgaden set fra Sjællandsporten, S. 227.
Kastellet: Hovedvagten, S. 225.
Kastellet: Hus i Lollands Kontregarde, S. 258.
Kastellet: Kirken set fra Kirkepladsen, S. 235.
Kastellet: Kommandantboligen, S. 242, 243.
Kastellet: Kort over, 1880, S. 218, 219.
Kastellet: Krudttaarnet i Dronningens Bastion, S. 225.
Kastellet: Krudttaarnet i Grevens Bastion, S. 228.
Kastellet: Møllen paa Kongens Bastion, S. 252.
Kastellet: Nordre Magasinbygning, S. 239.
Kastellet: Norgesporten og Norgesbroen, S. 222.
Kastellet: Norgesporten set inde fra, S. 248.
Kastellet: Norgesbroen set fra Volden, S. 250.
Kastellet: Norgesporten set ude fra (Farvetryk), S. 250.
Kastellet: Prinsens Bastion, S. 251.
Kastellet: Salutkanoner paa Grevens Bastion, S. 253.
Kastellet: Sjællandsbroen og Sjællandsporten, S. 223.
Kastellet: Sjællandsporten set inde fra, S. 224.
Kastellet: Sjællandsporten (Farvetryk), S. 220, 229.
Kastellet: Smedien i Falsters Kontregarde, S. 259.
Kastellet: Stjernestok, S. 226, 227.
Kastellet: Stjernestok og Artilleristok, S. 239.
Kastellet: Søndre Magasinbygning, S. 230.
Kastellet: Udfaldsporten mellem Kongens og Prinsens Bastion, S. 232.
Kastellet, Udsigt fra Norgesporten gennem, S. 241.
Kastellet: Udsigt fra Prinsessens Bastion, S. 257.
Kastellet: Udsnit af Reesens Atlas 1674, S. 234.
Kastellet: Vagtbygning i Sjællands Ravelin, S. 220.
Kastelsgraven og Kastelsvolden, S. 254.
Kastelsgraven og Norgesbroen, S. 249.
Kastelskirkens Brand 1895, S. 236.
Kejseryachten »Derjava«, S. 103.
Kemisk Laboratorium paa Arsenaløen, S. 116.
Kommunikationsbygningen, S. 449.
Kongefamilien ved Orlogsskibet »Niels Juel«s Aføbning, S. 106.
Kongefamilien ved Panserbatteriet »Peder Skram«s Aføbning, S. 106.
Kongefamilien ved Panserbatteriet »Skjold«s Aføbning, S. 85.
Kongeskibet »Dannebrog« og Vagtskibet »Sjælland« ved Hønsbroen, S. 102.
Kongeskibet »Slesvig«, S. 78.
Kongeskibet »Slesvig«s Gallionsfigur, S. 60.
Kongens Nytorv c. 1850 (Farvetryk), S. 268.
Kontorbygningen paa Orlogsværftet, S. 67.
Kort over Farvandet ved Bremerholm paa Chr. IVs Tid, S. 2.
Kort over »Hocken« Aar 1697, S. 8, 9.
Kort over København og Christianshavn c. 1650, S. 4.
Kort over København Aar 1692, med »Hocken«, Nyholm og Christianshavns forlængede Vold, S. 6, 7.
Kort over København under Bombardementet Aar 1700, S. 10, 11.
Kort over Nyholm og Flaadens Leje Aar 1794, S. 20.

- Kort over Orlogsværftet med Flaadens Leje og tilhørende Løb, S. 132.
- Kort over Slotsholmen 1690, S. 438.
- Kort over Slotsholmen 1730, S. 441.
- Korvetten »Dagmar« paa Københavns Rhed, S. 79.
- Korvetten »Dagmar«s Gallionsfigur, S. 63.
- Korvetten »Heimdal« og Fregatten »Sjælland« mødes i Sundet 1882, S. 77.
- Korvetten »Heimdal«s Gallionsfigur, S. 63.
- Korvetten »Thor«s Gallionsfigur, S. 60.
- Korvetten »Valkyrien«, Model, S. 70.
- Krydseren »Valkyrien«, Model, S. 72.
- Københavns Havn, Parti af, S. 90, 91.
- Københavns Slot, Prospekt af 1698, S. 437.
- Københavns Slot efter Fr. IV's Ombygning, S. 442.
- Lerches Gaard (Württembergiske Palæ), S. 448, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 477.
- Lille Kongensgade, Gamle Huse i, (Farvetryk), S. 206.
- Linieskibet »Christianus Quintus« i Slaget i Køge Bugt, S. 131.
- Linieskibet »Dannebrog«, Model, S. 71.
- Linieskibet »Dannebrog«s Gallionsfigur, S. 62.
- Linieskibet »Dronning Marie«s Gallionsfigur, S. 61.
- Linieskibet »Fyen«, Model til, S. 21.
- Linieskibet »Prins Kristian Frederik« løber af Stabelen, S. 25.
- Logiskibet »Dronning Marie«, S. 33.
- Marineministeriets Bygning paa Gammelholm, S. 48.**
- Mastekranen paa Nyholm, S. 20.
- Medaille over Københavns Havn, S. 12.
- Medaille, præget i Anledning af Dokkens Indvielse 1739, S. 18.
- Middelgrundsfortet, S. 89.
- Mindesmærke i Møens Kontregarde for Frivillige og Faldne i Krigene 1848—50 og 1864, S. 256.
- Mindesmærket i Prinsessens Bastion for Slaget paa Rheden 2. April 1801, S. 255.
- Minekran med Kabelbaad paa Siden, S. 64.
- Ministerialbygning, Den ny, S. 478, 479.
- Model til Linieskibet »Fyen«, S. 21.
- Modelkammeret paa Orlogsværftet, S. 84.
- Modelsnedkerværkstedet paa Frederiksholm, S. 107.
- Myntgade, S. 179.
- »Niels Juel«, Fregatten, S. 53.
- »Niels Juel«s, Orlogsskibet, Afløbning, S. 92.
- »Niels Juel«, Orlogsskibet, S. 130.
- Norgesbroen og Kastelsgraven, S. 249.
- Norgesbroen set fra Volden, S. 250.
- Norgesporten og Norgesbroen i Kastellet, S. 222.
- Norgesporten set fra Kastellet, S. 248.
- Norgesporten set ude fra (Farvetryk), S. 250.
- Nyboder, Gavle omdannede til Agterspejl ved Chr. IX's og Dr. Louises Guldbryllup, S. 183.
- Nybrogade, Gamle Huse i (Farvetryk), S. 190.
- Ny Carlsberg Glyptotek, S. 285 til 336.
- Nyholm, Mastekranen, S. 20.
- Nyhols-Broen aaben, S. 104.
- Nyhols Dok 1858, S. 42.
- Nyhols Hovedvagt, S. 19, 98, 99, 100.
- Nyhols Kran, Udsigt fra, S. 126, 127.
- Nyhols Kran og Planbygningen, S. 109.
- Nyhols Krans Hovedreparation, S. 110, 111, 112.
- Nyhols Vagt, Gamle Smedie, Kranen og Planbygningen i Slutningen af 19. Aarh., S. 74.
- Nyhols Vagt og »Sextus«, S. 99.
- Nyholsværftet, Arsenal, S. 20.
- Nyholsværftet, Udsigt fra Sextus Vold over, S. 40.
- »Olfert Fischer«s Afløbning, S. 81.
- Orlogsskib paa 66 Kanoner fra den skaanske Krigs Tid, S. 5.
- Orlogsskibe udfor Hornbæk 1864, S. 76.
- Orlogsskibet »Niels Juel«, S. 92, 130.
- Orlogsværftet: Broen mellem Kvintus og Charlotte Amalies Bastion, S. 123.
- Orlogsværftet: Grovsmedien, S. 101.
- Orlogsværftets Hovedmagasinbygning og Pavillon paa Gammelholm, S. 14.
- Orlogsværftet: Kontorbygningen, S. 67.
- Orlogsværftet, Kort over, S. 132.
- Orlogsværftet: Magasinet for kasseret Gods, S. 125.
- Orlogsværftet: Maskinværksted paa Frederiksholm, S. 124.
- Orlogsværftet, Modelkammeret paa, S. 84.
- Orlogsværftet: Salubatteriet paa Sextus, S. 59.
- Orlogsværftet: Sextus og Nyholms Vagt, S. 99.
- Orlogsværftet: Snedkerværkstedet, S. 125.
- Orlogsværftet: Spanteloftsbygningen, S. 69.
- Orlogsværftet: Stangtorpedosprængningen i Søminegraven, S. 65.
- Orlogsværftet: Søminegraven, S. 97.
- Orlogsværftet: Torpedokamre og Torpedomagasin, S. 128.
- Orlogsværftet, Udsigt fra Toldbod-Bomhuset mod, S. 129.
- Orlogsværftet: Undervandsbaadsstationens Værksted og Depothbygning, S. 128.
- Orlogsværftet, Værftsbrovagen og Porten til, S. 120, 121.
- Panorama over den vestlige Del af København 1611, S. 400, 401.**
- Panserbatteriet »Peder Skram«s Afløbning, S. 86, 87.
- Panserbatteriet »Rolf Krake«, S. 39.
- Panserfregatten »Danmark«, S. 39.
- Panserfregatten »Dannebrog«, S. 38.
- Panserfregatten »Peder Skram«s Afløbning, S. 80.
- Panserskibet »Olfert Fischer«s Afløbning, S. 81.
- Panserskibet »Peder Skram«, Model, S. 72.
- Pavillon, Jardins, paa Planbygningens Sydgavl, S. 22.
- »Peder Skram«, Panserbatteriet, Afløbning, S. 86, 86.
- »Peder Skram«s, Panserfregatten, Afløbning, S. 80.
- »Peder Skram«, Panserskibet, Model, S. 72.
- Plan af Kancellibygningen, S. 443.
- Plan over København 1860, S. 50.
- Planbygningen og Nyholms Kran, S. 109.
- Prospekt af Dokken Aar 1739, S. 16, 17.
- Prospekt af Havnen ved København 1796 (Farvetryk), S. 22, 23.
- Prospekt af København Aar 1702, S. 12, 13.
- »Provøsten«, Batteriet, S. 88.
- Raad- og Domhuset paa Nytorv, smykket i Anledning af Chr. IX's og Dr. Louises Guldbryllup, S. 182.**
- Radiostationen paa Frederiksholm, S. 114, 115.
- Regensen, S. 186, 188, 189—199.
- Rigsarkivets Bygning, S. 434.
- Rigsarkivets Forsal, S. 435.
- Rigsarkivets Læsesal, S. 435.
- Rigsforsamling, Den grundlovgivende, S. 490.
- »Rolf Krake«, Panserbatteriet, S. 39.
- »Rota«, Fregatten, Model, S. 70.
- Russiske Matroser fra Kejseryachterne vasker Tøj ved Sextus, S. 102.
- Salubatteriet paa Sextus, S. 59.**
- St. Annæ Rotunda, S. 217.
- »St. Jørgenslund«, Hj. af Gl. Kongevej og Vodrofsvej, S. 176.
- Schackske Gaard, Den, S. 448, 480.
- Sejlfregatten »Thetis« og Skruefregatten »Jylland« under Jæderen 1860erne, S. 75.
- Sejlfregatter langs Hønebroen, 1849, S. 31.
- Sejllineskibe ved Hønebroen i 1860erne, S. 34.
- Sejllineskibet »Dannebrog« lægger ud fra Orlogsværftet 1853 (Farvetryk), S. 34, 35.
- Sejllineskibet »Dronning Marie«, S. 33.
- Sejllineskibet »Frederik den Sjette«, S. 32.
- »Sextus« og Nyholms Vagt, S. 99.
- »Sextus«, Salubatteriet paa, S. 59.
- »Sjælland«, Fregatten, og Korvetten »Heimdal« mødes i Sundet 1882, S. 77.
- »Sjælland«, Vagtskibet, S. 94, 95.
- »Sjælland«, Vagtskibet, og Kongeskibet »Dannebrog« ved Hønebroen, S. 102.
- »Sjælland«, Skruefregatten, S. 36.
- Sjællandsbroen og Sjællandsporten i Kastellet, S. 223.
- Sjællandsporten i Kastellet (Farvetryk), S. 220, 229.
- Sjællandsporten i Kastellet set inde fra, S. 224.
- Sjællandsporten set ude fra (Farvetryk), S. 220.
- »Skjold«s, Panserbatteriet, Afløbning, S. 85.
- »Skjold«, Skruefregatten, S. 37.
- Skonnerten »Ingolf« til Ankers paa Isafjord, S. 83.
- Skruefregatten »Jylland« og Sejlfregatten »Thetis« under Jæderen i 1860erne, S. 75.
- Skruefregatten »Jylland«s Togt 1871, S. 134.
- Skruefregatten »Jylland«s Togt 1874, S. 135.
- Skruefregatten »Sjælland«, S. 36.
- Skruefregatten »Skjold«, S. 37.
- »Slesvig«, Kongeskibet, S. 78.
- Slotsholmen, Kort over, 1690, S. 438.
- Slotsholmen, Kort over, 1730, S. 441.
- Sortedams Dossering Nr. 39, S. 151.
- Spanteloftsbygningen mod Søminegraven, S. 69.
- Staldmestergaarden, S. 356, 357.
- Stangtorpedosprængningen i Søminegraven 30. Sept. 1878, S. 65.
- Stormske Gaard, Den, S. 449, 464, 465.
- Søkadetakademiet i Bredgade, S. 152.
- Søkadetakademiet i Gernersegade, S. 153.
- Søminegraven, S. 97.
- Søminegraven, Spanteloftsbygningen mod, S. 69.
- Søminegraven, Stangtorpedosprængningen i, S. 65.
- Søminekorpsets Værksted, S. 97.
- Søndermarken, Bassinet i, 1885 (Farvetryk), S. 138.
- Sørgehøjtid for de Døde fra den engelske Undervandsbaad E. 13, S. 119.
- »Thetis«, Sejlfregatten, og Skruefregatten »Jylland« under Jæderen i 1860erne, S. 75.
- Torpedokamre og Torpedomagasin, S. 128.
- »Trekroner«, Batteriet, S. 89.
- Troppernes Hjemkomst i 1849 (Farvetryk), S. 488.
- Tøjhuset og Artilleriets Administrationsbygning ca. 1840, S. 361.
- Tøjhuset: Buste af Generalmajor J. F. Classen, S. 388.
- Tøjhuset: Chr. IV's romerske Vægt, S. 341.
- Tøjhuset: De ældste Haandvaaben, S. 403.
- Tøjhuset: Den sydlige Ende af Rustkammersalen, S. 402.
- Tøjhuset: En af Chr. IV's »100 danske Konger«, S. 352.
- Tøjhuset: En af Kanonerne med det oldenborgske Stamtræ, S. 370.
- Tøjhuset: Ejderstenen, S. 387.
- Tøjhuset: Forskellige Typer paa Feltflasker, S. 407.
- Tøjhuset: Frederik II's Kaarder, S. 376.
- Tøjhuset: Fr. IV's venetianske Kanon foran Invalidehotellet i Paris, S. 372, 373.
- Tøjhuset: Gesvindtskydende Kanoner, S. 366.
- Tøjhuset: Haandvaaben fra Fr. III's og Chr. V's Tid, S. 399.
- Tøjhuset: Haandvaaben fra Fr. VI til Fr. VII's Tid, S. 402.
- Tøjhuset: Hertug Adolf af Gottorps Pragtrustning, S. 393.
- Tøjhuset: Hvelvingerne i Chr. IV's Galejbygning, S. 340.
- Tøjhuset: Interieur fra Geschirrkammeret paa Christiansborg, S. 382.
- Tøjhuset: Interieur fra Modelsamlingen, S. 404.
- Tøjhuset: Interieur fra den historiske Munderingssamling, S. 405.
- Tøjhuset: Interieur fra den historiske Vaaben-samling, S. 351.
- Tøjhuset: Interieur fra »Prøvekammeret«, S. 405.
- Tøjhuset: Kanonrummet, S. 345, 370, 387.
- Tøjhuset: Kejslerlig Standart fra Trediveaarskrigen, S. 354.
- Tøjhuset og Klokkeporten med »den gamle Kronos«, S. 381.
- Tøjhuset, Klokkeporten og Værkstedbygningen, S. 390.
- Tøjhuset: Knægtrustninger fra Chr. IV's Tid, S. 342.
- Tøjhuset: Kunstbøsser, S. 342.
- Tøjhuset: Militær Sygebaare, S. 406.
- Tøjhusets Port mod Tøjhusgade, S. 383.
- Tøjhuset: Rosenkartoven, S. 345.
- Tøjhuset: Rustkammersalens sydlige Halvdel, S. 404.
- Tøjhuset: Rustninger, S. 403.
- Tøjhuset: Spiret paa Chr. IV's Taarn, S. 347.
- Tøjhuset: Sprøjte fra Hals Skanse 1805, S. 406.
- Tøjhuset: Svensk Bøddelsværd, S. 348.
- Tøjhuset: Svensk Fane, erobret i Slaget ved Nyborg 1659, S. 354, 355.
- Tøjhuset: Svensk Fane fra Karl XII's Tid, S. 364.
- Tøjhuset: Udkast til den fremtidige Opstilling af Haandskydevaaben, S. 411.

- Tøjhuset: Udsnit af den i 1926 paabegyndte Udstilling af Vaabensamlingen i Rustkammersalen, S. 410.
- Tøjhuset: Vaaben fra Fr. IV's Tid, S. 365.
- Tøjhusets hvælvede Underrum set fra Edskapellet, S. 384.
- Tøjhusets Sydgavl og Klokkeporten, S. 394.
- Tøjhuset ca. 1800, S. 362.
- Tøjhuskomplekset, S. 337 til 412.
- Tøjhuskomplekset: Blikhuset og Tøjhuset 1770, S. 358.
- Tøjhuskomplekset: Bygninger ved Havnen Nordside ca. 1830, S. 360.
- Tøjhuskomplekset: Chr. IV's Galejbygning, S. 397.
- Tøjhuskomplekset: Den tidligere Havneplads, S. 398.
- Tøjhuskomplekset: Det gamle Bryghus, Kontorbygningen og Tøjhuset ca. 1890, S. 390.
- Tøjhuskomplekset: Detail af en Plan over Slotsholmen, S. 359.
- Tøjhuskomplekset: Detail af Heyders Plan af København 1648, S. 339.
- Tøjhuskomplekset: Eigtveds Plan til et Magasinhus paa Kongens Vedhave, S. 375.
- Tøjhuskomplekset: Geværfabrikkens Bygninger, S. 396.
- Tøjhuskomplekset: Kanonværkstedet, S. 396.
- Tøjhuskomplekset: Lange Tøjhusgaard, S. 380.
- Tøjhuskomplekset: Løngangen mellem Biblioteket og Tøjhuset, S. 374.
- Tøjhuskomplekset: Nebelongs Projekt til Ændring af Tøjhusets Nordgavl, S. 391.
- Tøjhuskomplekset: Nordre Tøjhusgaard ca. 1890, S. 362.
- Tøjhuskomplekset: Proviantgaarden 1870, S. 363.
- Tøjhuskomplekset set fra Amagersiden ca. 1750 (Farvetryk), S. 388.
- Tøjhuskomplekset set fra Havnen, S. 391.
- Tøjhuskomplekset: Situationsplan 1906, S. 389.
- Tøjhuskomplekset, Snit gennem, 1770, S. 374, 375.
- Tøjhuskomplekset: Tøjhusets Nordgavl, 1850, S. 392.
- Tøjhuskomplekset: Udsigt fra gamle Bryghus over Vognskurene, S. 392.
- Tøjhuskomplekset: Udsnit af et Kort over Slotsholmen, 1692, S. 350.
- Tøjhuskomplekset: Udsnit af Reesens Kort over København 1674, S. 349.
- Tøjhuskomplekset: Udsnit af van Wicks Stik over København 1611, S. 338.
- Tøjhuskomplekset: Vagtbygningen af 1769, S. 378, 379.
- Tøjhuskomplekset: Vognmagerværkstedet, S. 398.
- Tøjhuskomplekset: Værkstedbygningen af 1769, S. 368, 369.
- Udsigt over Havnen og Flaadens Leje i 1860-erne, S. 51.
- Udsigt over Havnen og Flaadens Leje 1903, S. 93.
- Udsigt fra Hovedvagten over den nordlige Del af Flaadens Leje og Toldboden 1847 S. 41.
- Udsigt mod Nyholm fra Meyers Toldbodpavilion 1860, S. 57.
- Udsigt fra Nyholm over Flaadens Leje mod Toldboden, S. 129.
- Udsigt fra Nyholms Kran over Flaadens Leje og Havnen, S. 73.
- Udsigt fra Raadhustaaet over Ny Carlsberg Glyptotek, S. 290, 291.
- Udsigt fra Sextus Vold over den nærmeste Del af Nyholmsværftet 1847, S. 40.
- Udsigt fra Toldbod-Bomhuset mod Orlogsværftet, S. 129.
- Udsigt over Toldboden 1804 til Orlogsværftet, S. 25.
- Udsigt fra Værftet over Holmens Kanal mod Størrestræde, S. 49.
- Udsigter fra Nyholms Kran, S. 126, 127.
- Undervandsbaadsstationens Værksted- og Depotbygning, S. 128.
- Vagtskibet »Sjælland«, S. 94—95.
- Vagtskibet »Sjælland« og Kongeskibet »Dannebrog« ved Hønsbroen, S. 102.
- Valkendorfs Kollegium, S. 201, 202, 203, 204.
- »Valkyrien«, Korvetten, Model, S. 70.
- »Valkyrien«, Krydseren, Model, S. 72.
- Württembergiske Palæ (Lerches Gaard), S. 448, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 477.
- Værftsbrovægten og Porten til Orlogsværftet, S. 120, 121.

PERSONREGISTER

OVER BILLEDSTOFFET I SUPPLEMENTET

- Adeler Cort, Rigsadmiral, S. 481.
- Ahlefeldt, Frederik, Generaløjtnant, S. 214.
- Ahlefeldt, Frederik, Storkansler, S. 483.
- Algreen-Ussing, Tage, Generalprokurør, S. 487.
- Allen, C. F., Historiker, S. 191.
- Andersen, I. P., Havearkitekt, S. 423.
- Anholm, W., Kadet, S. 133.
- Premierløjtnant, S. 135.
- Asmussen, A. F., Departementschef, S. 288.
- Baggesen, Jens, Digter, Regensprovst, S. 189, 193.
- Bahnson, J. J., Generalltnt., S. 247.
- Bang, P. C., Oberst, S. 409.
- Bardenfleth, F. C. C., Premierltnt., S. 134.
- Baumann, C. H. F. R., Oberst, S. 246.
- Beck, Th., Proviantforvalter, S. 134, 135.
- Behrend, Chr., Bibliotekar, S. 429.
- Berggreen, A. P., Komponist, S. 194.
- Bernstorff, Andreas Peter, Udenrigsminister, S. 485.
- Bernstorff, J. H. E., Udenrigsminister, S. 483.
- Bjørnbo, A. A., (Det kgl. Bibliotek), S. 429.
- Blicher, Steen Steensen, Digter, S. 193.
- Blom, O. E., Oberst, S. 409.
- Blondal, Sigfus, Bibliotekar, S. 429.
- Bonnesen, Johannes, Bibliotekar, S. 429.
- Borch, Ole, Stifter af Borchs Kollegium, S. 191, 205.
- Braag, L. C., Kontreadmiral, S. 68.
- Brock, L. F. v., Oberst, S. 487.
- Brorson, Hans Adolf, Salmedigter, S. 193, 207.
- Bruun, C. A., Kontreadmiral, S. 68.
- Bruun, Chr. W., Overbibliotekar, S. 430.
- Bruun, R. C. M., Kommandør, S. 135.
- Bræstrup, C., Kadet, S. 133.
- Brønnecke, H. F., Overskibslæge, S. 134, 135.
- Buchwald, A. W., Kaptajn, S. 134.
- Bülow, P. M., Generalmajor, S. 245.
- Bocher, M. B., Kontreadmiral, S. 68.
- Bølling, J. A., Overbibliotekar, S. 430.
- Christian VII, Konge af Danmark, S. 377, 488.
- Christian VIII, Konge af Danmark, S. 377, 488.
- Christian IX, Konge af Danmark, S. 519.
- Christian X, Konge af Danmark, S. 519.
- Christian den Yngre af Anhalt, S. 346.
- Classen, J. F., Generalmajor, Buste, S. 388.
- Clausen, Julius, Bibliotekar, S. 429.
- Collin, Jonas, Finansdeputeret, S. 487.
- Dahlerup, Etatsraad, S. 288.
- Danneskjold-Samsø, Fr. Greve, S. 15.
- Ehrencron-Müller, H., Bibliotekar, S. 429.
- Elberling, Carl, Bibliotekar, S. 429.
- Eriksson, Jon, Overbibliotekar, S. 430.
- Erslev, Kr., Rigsarkivar, S. 436.
- Fabricius, Knud, Regensprovst, S. 189.
- Fibiger, General, S. 395.
- Finsen, Niels R., Læge, S. 192.
- Fischer, J. C. H., Kultusminister, S. 419.
- Francke, Carl Philip, Deputeret i Generaltoldekammeret, S. 487.
- Frederik II, Konge af Danmark, S. 186.
- Frederik III, Konge af Danmark, S. 221, 377, 488.
- Frederik IV, Konge af Danmark, S. 13, 377, 450, 488.
- Frederik V, Konge af Danmark, S. 21, 488.
- Frederik VI, Konge af Danmark, S. 23, 30, 377, 488.
- Frederik VII, Konge af Danmark, S. 35, 408, 489.
- Frederik VIII, Konge af Danmark, S. 519.
- Friis, Mogens, Rentemester, S. 481.
- Gad, N. U., Premierltnt., S. 135.
- Gabel, Kristoffer, Statholder, S. 481.
- Gandil, F. G. H. O., Oberst, S. 246.
- Garde, H. G. F., Kontreadmiral, S. 68.
- Gedde, H. C., Generalmajor, S. 244.
- Gerber, H., Underskibslæge, S. 134—135.
- Germain, Saint, Greve, S. 367.
- Gerner, Henrik, Biskop, S. 197.
- Gerner, Henrik, Fabrikmester, S. 22.
- Gersdorf, Jokim, Rigshofmester, S. 481.
- Gjødesen, P. F., Kommandør, S. 270.
- Gram, F. T. J., Regensprovst, S. 189.
- Gram, Hans, Historiker, S. 191, 210, 430.
- Griffenfeld føres som Arrestant til Baaden, som fra Tøjhushavnen førte ham til Kastellet, S. 418.
- Griffenfelds Statue i Rigsarkivets Gaard, S. 424.
- Grundtvig, N. F. S., S. 203.
- Güldenchrone, O., Premierltnt., S. 134.
- Gyldenløve, Ulrik Christian, Admiral, S. 453.
- Gyldenløve, Ulrik Frederik, Statholder, S. 483.
- Gørtz, J. V. C., Generalltnt., S. 247.
- Hammer, R., Kommandør, S. 122.
- Hans, Konge af Danmark, S. 1.
- Hansen, C. F., Krigsminister, S. 197.
- Hansen, H. N., Konferensraad, S. 288.
- Hauch, A. W., Hofmarskal, S. 386.
- Hedemann, A. R., Kommandør, S. 134.
- Hedemann, H. C. G. F., Oberstltnt., S. 245.
- Hedemann, H. T., Sekondltnt., S. 134.
- Premierltnt., S. 135.
- Hedemann, H. Th., Kadet, S. 133.
- Hedemann, M., Generalltnt., S. 247.
- Hielmstjerne, Henrik, Assessor i Danske Kancelli, S. 485.
- Hoben, L. L., Generalmajor, S. 244.
- Holberg, Ludvig, Professor, S. 207.
- Holm, G. F., Sekondltnt., S. 134.
- Holm, Hans, Arkitekt, S. 423.
- Holm, H. P., Premierltnt., S. 134.
- Holten, C. L., Oberstltnt., S. 244.
- Hostrup, J. C., Digter, S. 194.
- Huth, General, S. 395.
- Hvid, C. A., Regensprovst, S. 189.
- Høegh, T. G., Oberstltnt., S. 245.
- Høegh-Guldberg, Ove, Geheimekabinetsskriver, S. 487.
- Hørup, V., Politiker, S. 197.
- Ingemann, B. S., Digter, S. 203.
- Jacobsen, Carl, Brygger, S. 285, 288.
- Jensen, Th. V., (Det kgl. Bibliotek), S. 249.
- Jensen, U. A. D., Kadet, S. 133.
- Juel, Niels, Admiral, S. 5, 214.
- Junge, J. B., Tømrermester, S. 367.
- Jürgensen, F. C., Oberst, S. 246.

- Jöhnke, F. H., Viceadmiral, S. 68.
 Jørgensen, A. D., Rigsarkivar, S. 436.
 Jørgensen, Th., Arkitekt, S. 394.
- Kauffmann, W. F. L.,** Generalltnt., S. 246.
 Keyper, Leopold, Kaptain, S. 386.
 Kingo, Thomas, Salmedigter, S. 193.
 Kirkegaard, Søren, Monument i kgl. Biblioteks Have, S. 425.
 Kleist, C. G., Oberst, S. 245.
 Koch, P., Justitiarius, S. 288.
 Koefoed, V. T., Premierltnt., S. 135.
 Konow, H., Viceadmiral, S. 69.
 Kraft, J. C., Kommandør, S. 270.
 Krag, Erik, Oversekretær, S. 481.
 Krieger, E. F., Kontreadmiral, S. 68.
 Kühnel, A. A. B., Generalltnt., S. 247.
 Kähler, F. W., Maskinmester, S. 135.
- Lange, H. O.,** Overbibliotekar, S. 429—430.
 Larsen, A. C., Bibliotekar, S. 429.
 Larsen, Holger, Underbibliotekar, S. 429.
 Lassen, Jul., Regensprovst, S. 189.
 Laursen, L. R., Rigsarkivar, S. 436.
 Lerche, Chr. Greve, General, S. 453.
 Lorentz, D. C., Generalmajor, S. 245.
 Lunding, N. C., Oberst, S. 245.
 Luxdorph, B. W., Oversekretær, S. 485.
 Lütken, C., Generalltnt., S. 247.
 Lütken, Chr., Oberst, S. 246.
 Lütken, Magnus, Kontreadmiral, S. 270.
 Lütken, O. G., Sekondltnt., S. 135.
 Lütken, O. H., Kommandør, S. 270.
- Madsen, Victor,** Bibliotekar, S. 429.
 Madvig, J. N., Filolog, S. 191.
 Magnussen, Finnur, Arkæolog, S. 191.
 Moltke, Adam Gottlob, Geheimeraad, S. 485.
 Monrad, D. G., Biskop, S. 197.
 Moth, Sophie Amalie; Grevinde af Samsø, S. 452.
 Mourier, C. E., Viceadmiral, S. 68.
 Mourier, L. A., Kaptain, S. 135.
 Mygind, F. C., Kadetunderofficer, S. 133.
 Møller, Poul Martin, Digter, S. 193.
 Møllgaard, H. C., Professor, S. 192.
 Møllmann, Bernhard, Overbibliotekar, S. 430.
 Møsting, Johan Sigismund, Geheimestatsminister, S. 487.
- Nansen, Hans,** Borgmester, S. 483.
 Nellemann, J., Regensprovst, S. 189.
 Nielsen, Frederik, Biskop, S. 197.
 Nielsen, G. W. J., Generalltnt., S. 246.
- Nielsen, Magdahl, kgl. Bygningsinspektør, S. 423.
 Nyerup, Rasmus, Regensprovst, S. 189.
 Nyholm, J., Kontreadmiral, S. 68.
 Nørresøe, M. N., Generaltøjmester, S. 412.
- Oeder, Georg Christian,** Deputeret i Finanskollegiet, S. 485.
 Oldenburg, J. C., Premierltnt., S. 134.
 Olsen, J. T., Sekondltnt., S. 133, 134.
 Osten, A. S. v. d., Udenrigsminister, S. 485.
- Paludan, C. C.,** Kommandør, S. 270.
 Pedersen, V. J., Kaptain, S. 134.
 Petersen, Carl S., Overbibliotekar, S. 429, 431.
 Petersen, F. C., Regensprovst, S. 189.
 Peyman, H. E., Generalmajor, S. 244.
 Ploug, Carl, Digter, S. 194.
 Poulsen, L., Kadet, S. 133.
 Pram, C. H., Visedigter, S. 193.
- Rantzau, Christian,** Præsident i Statskollegiet, S. 483.
 Rask, Rasmus Chr., Sproggranser, S. 191.
 Reetz, Peder, Kansler, S. 481.
 Reitzenstein, Major, S. 379.
 Reventlow, Anna Sophie, S. 450.
 Rosenkrantz, Iver, Geheimeraad, S. 453.
 Rüse, Heinrich, Generalmajor, S. 215.
- Sames, C. W.,** Oberst, S. 244.
 Schack, Hans, Rigsfeltherre, S. 453.
 Schaffenberg, P. U., Generalltnt., S. 246.
 Scheel, A. V., Kontreadmiral, S. 69.
 Scheel, H. H., Generalmajor, S. 244.
 Scheller, C. F., Kadet, S. 133.
 Schepelern, C. A., Generalmajor, S. 245.
 Schimmelman, H. C., Skatmester, S. 483.
 Schroll, J. Z., Generalltnt., S. 247.
 Schultz, C. P. A., Kadetunderofficer, S. 133.
 Schumacher, Andreas, Kabinetssekretær, S. 483.
 Schumacher, Peder, Storkansler, S. 430, 483.
 Schwanenflügel, O. F. V., Premierltnt., S. 133, 134, 135.
 Schøller, Kasper, Geheimkammersekretær, S. 483.
 Secher, V. A., Rigsarkivar, S. 436.
 Sehested, Hannibal, Rigsskatmester, S. 481.
 Sehested, Kristen Thomesen, Kansler, S. 481.
 Severin, L., Oberst, S. 246.
 Sibbern, F. C., Filosof, S. 191.
 Skibsted, U. A. de Fine, Premierltnt., S. 134, 135.
- Sponeck, G. V. H. E., Generalltnt., S. 244.
 Stampe, Henrik, Professor, S. 197.
 Steenstrup, Japetus, Naturforsker, S. 191.
 Stemann, Poul Christian, Geheimestatsminister, S. 487.
 Storm, Edvard, Digter, S. 193.
 Struensee, Carl August, Deputeret i Finanskollegiet, S. 487.
 Struensee, J. F., Geimekabinetsminister, S. 485.
 Stöcken, G. C., Generalmajor, S. 244.
 Sølling, J. N., Kommandør, S. 270.
 Sølling, Peter Norden, Kommandør, Monument, S. 271.
 Sønderøxe, N. C. A., Oberst, S. 247.
- Tessin, Nicodemus,** Arkitekt, S. 353.
 Thaarup, Th., Digter, S. 193.
 Thiele, J. M., S. 415.
 Thomsen, C. J., Konferensraad, S. 385.
 Thorkelin, B. F. J., Oberst, S. 246.
 Thott, Otto, Geheimeraad, S. 485.
 Thuresen, Frederik, Stadshauptmand, S. 481.
 Topsøe-Jensen, T. A., Kommandør, S. 270.
 Tuxen, Poul, Bibliotekar, S. 429.
 Tvermoes, C., Generalltnt., S. 247.
- Ussing, J. L.,** Regensprovst, S. 189.
- Valkendorf, Christopher,** Grundlægger af Valkendorfs Kollegium, S. 200.
 Walther, F. H., Generalmajor, S. 244.
 Wegener, Conferensraad, S. 436.
 Weis, A. P., Kontorchef, S. 288.
 Werlauff, E. C., Overbibliotekar, S. 430.
 West, Maskinmester, S. 134.
 Willebrand, Joh. P., Etatsraad, S. 487.
 Winsløw, Jacob, Astronom, S. 191.
 Winther, Chr., Digter, S. 193.
 With, C. L., Premierltnt., S. 133, 135.
 Worm, W., Overbibliotekar, S. 430.
 Worsaae, J. A., Oldforsker, S. 192.
 Würtzen, C. G., Major, S. 245.
 Wørrishøffer, J. A. P. F., Generalmajor, S. 245.
- Zachariae, G.,** Generalltnt., S. 247.
 Zachariae, G. H. R., Viceadmiral, S. 68, 122, 133, 135.
 Zoega, Georg, Kabinetssekretær, S. 485.
- Ørsted, A. S.,** Retslærd, S. 210.
 Ørsted, H. C., Naturforsker, S. 210.

ex 630

